

BIBLIOTECA CENTRALA
A
UNIVERSITAȚII
DIN
BUCUREȘTI

No. Curent *2502i* Format *16*

No. Inventar Anul

Secția Raftul

PĂMÂNTUL SĂTENII ȘI STĂPÂNII

IN MOLDOVA

DE

RADU ROSETTI

Fără cunoștința trecutului nu se
poate judeca în chip sănătos starea
de astăzi a gospodăriei naționale.
(Dr. Th. v. der Goltz. *Agrarwesen*
u. *Agrarpolitik*.)

TOMUL I

DELA ORIGINI PÂNĂ LA 1834

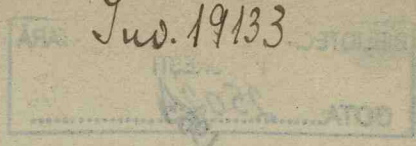
BUCUREȘTI

Atelierele grafice SOCEC & Co., Societate Anonimă

1907

25021

Inv. 19133

PĂMÂNTUL SĂTENII ȘI STĂPÂNII IN MOLDOVA

DE

RADU ROSETTI

Fără cunoștința trecutului nu se poate judeca în chip sănătos starea de astăzi a gospodăriei naționale. (Dr. Th. v. der Goltz, Agrarwesen u. Agrarpolitik.)

113225

TOMUL I

DELA ORIGINI PÂNĂ LA 1834

Donațiunea Maiorescu

BUCUREȘTI

Atelierele grafice SOCEC & Co., Societate Anonimă

1907

BIBLIOTEC. ... STARA
BUCURESTI
COTA... 25024

CONTROL 1954

1956

1954

BIBLIOTEC. ... STARA

B.C.U. Bucuresti

C113225

PRECUVÂNTARE

Chestiunea țărănească la noi a ajuns iar pe planul întâiu; soluțiunea ei alcătuește una din preocupările de căpetenie, nu numai a oamenilor noștri de Stat ci și a tuturor acelor care-și dau samă de însemnătatea unei rezolvări sănătoase a vajnicei probleme, atât pentru prezentul cât și mai ales pentru viitorul Statului Român.

Spre a găsi leacurile trebuitoare pentru tămăduirea rălelor cari au adus reînvierea acestei chestiuni abia patruzeci de ani după aplicarea legii rurale a lui Cuza, ce eră menită s'o rezolve pentru vecie, nu ajunge să cunoaștem acele răle. Cauzele lor trebuiesc descoperite până la rădăcină și cercetate cu amănunțime, ceea ce se poate face numai urmărindu-le în trecutul nostru.

Una din cauzele de căpetenie pentru cari legea rurală dela 1864 n'a reușit să deslege în chip desăvârșit marea problemă socială și economică cu care țara se găsiă atunci față în față, este ușurința cu care a fost alcătuită, lipsa de orice studiu și de orice cercetare serioasă a cauzelor și a împrejurărilor istorice și economice al cărui rezultat eră.

Asemene cercetări erau într'adevăr, acum patruzeci de ani, anevoioase din cauza lipsei de material documentar adunat și publicat. Astăzi însă, publicații de tot felul au adus la cunoștința publicului mii de documente privitoare la legăturile ce legau în vechime pe sătean cu pământul și cu stăpânul. Pe lângă aceste publicații, mai dispunem de

depozitele conținând zecimi de mii de acte ale Academiei Române și Arhivei Statului. Totuș literatura asupra istoricului chestiunii țărănești, dela legea rurală și până astăzi, se reduce la aproape nimic; epoca imediat anterioară reformei lui Cuza fiind mult mai bogată în această privință, deși broșurile alcătuind acea literatură se disting mai cu samă prin fraseologia lor deșartă.

Cred deci că lucrarea de față va umplea un gol și va fi bine venită. Ea este rezultatul unor cercetări începute acum optsprezece ani prin câteva articole publicate în *Revista Nouă* și părăsite vreme îndelungată spre a fi reluate numai în urmă.

Ca și atunci, stăruesc și astăzi a căuta originile legăturilor dintre pământ, sătean și stăpân în dispozițiunile *Dreptului* sau *Obiceiului Românesc*. Istoria lor este istoria evoluțiunii acelu obiceiu sub înriurirea împrejurărilor politice și economice a țărilor noastre.

Se înțelege că părerile expuse de mine la 1888 au evoluat și ele față cu cunoștința de texte noue. Dreptul de *usufruct* asupra hotarului satului, ce din capul locului îl atribuisem sătenilor, a devenit ceva mai mult decât credeam atunci, iar proprietatea ce o atribuiam stăpânului a devenit cu totul altceva, preschimbându-se în *judecie*. Am arătat în *Cronica Vascanilor* cât de mult greșisem când conchisesem că *pământul* eră numele ce se dădea *jireabiilor* în Țara-de-Jos. Iar acum în urmă, am constatat că numirea de *jireabie* se întrebuiște nu numai în Bucovina și în Țara-de-Sus ci și în Țara-de-Jos.

N'am pretențiunea să fi făcut ceva perfect sau definitiv, lucrarea de față are nevoie de completări și lămuriri în multe locuri; poate, pe ici și colea, de oareșcari îndreptări. Doresc ca ele să se producă cât mai curând și cât mai multe, nime nu se va grăbi să admită pe acele

întemeiate mai voios decât mine. Mărturisesc însă că mă măgulesc cu nădejdea că, plecând dela *Obiceiul Românesc*, am pus chestiunea pe terenul ei adevărat.

Înainte de a termina îmi rămâne a împlini o datorie aducând aici prinosul meu de recunoștință Domnului Dimitrie C. Sturdza (Șcheianul), lucrătorului modest dar harnic și stăruitor, vrednicului urmaș al unui lung șir de boeri mari moldoveni iubitori de carte și de trecutul neamului, care a muncit ani pentru a aduna și a copia bogatul material de documente relativ la chestia țărănească, alcătuind 20 volume manuscrise, ce se află astăzi în posesiunea Academiei Române. Documentarea acestei cărți este în mare parte luată din acea colecțiune fără de care numai cu greu aș fi putut s'o alcătuiesc. Dacă i se va găsi vre un merit, o parte însemnată dintr'însul revine cu bună samă Domnului Sturdza-Șcheianul.

București, 20 Dechemvrie 1906.

INDREPTARI

La pagina 261, se lămurește că ultimul document din nota 2 se află la Academia Română, Pachet VIII, 254.

La pagina 301, atât în titlul paragrafului 2 cât și în textul aceluiași paragraf, să se cetească Alexandru Ion Mavrocordat în loc de Alexandru Constantin Mavrocordat.

INTRODUCERE

DESPRE ALCĂTUIREA NEAMULUI ROMÂNESC

Puține chestiuni istorice au dat loc la polemice mai înverșunate decât acele ce s'au născut între scriitorii germani, slavi, unguri și români în privința stăruinții coloniilor romane în Dacia Traiană.

Discuțiunea începută de mult a degenerat în ceartă furioasă în urma scrierii lui Rösler: *Romänische Studien* care a dat loc la refutările D-lor Pič și Xenopol și la scrierile pătimașe ale d-lor Hunfalvy și Tomaschek. De o bucată de timp însă putem constata că între părțile beligerante urmează un armistițiu consimțit în mod tacit, a cărui cauză ar putea prea bine fi oboseala luptătorilor și lipsa de argumente nouă de o parte și de alta.

Istoricul chestiunii fiind încă în mintea tuturor mă voiu dispensa de a reveni asupra lui, mulțămindu-mă a reaminti că deși dușmanii continuității *presupun* cu toții o *emigrare* a elementului român din peninsula balcanică peste Dunăre, ei nu sunt uniți asupra epocii în care această *emigrare* ar fi avut loc.

Sulzer ¹⁾ o pune în secolul al XIII-lea și Engel ²⁾ în al IX-lea. Miklosich crede că pe la finele veacului al V-lea invaziunile Slavilor ar fi provocat printre Români, formați ca popor

¹⁾ F. I. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Dacien*, II, § 101-104.

²⁾ I. C. Engel, *Commentatio de expeditione Trajani ad Danubium, de origine Valachorum, Geschichte der Moldau u. Walachei*.

în Moesia, un indoit curent de emigrare, mergând unii spre Sud, în Macedonia, alții spre Nord, în Dacia Traiană.

Rösler pune emigrarea Românilor pe la finele secolului al XII-lea, părere care este împărtășită și de Hunfalvy. Tomaschek, care dintăiu fusese dușmanul decis al teoriei emigrării, iar pe urmă se făcu cel mai aprig apărător al ei, pune începutul ei la finele secolului al XI-lea.

Este însă de observat că, deși apărători înverșunați ai teoriei emigrării, niciunul din acești scriitori nu ne dă o singură *dovadă directă* despre această emigrare, nu ne citează măcar două linii în cari să fie vorba despre o emigrare a Românilor: toți o presupun.

Cel dintăiu, care ni dă o mărturie directă, deși cam „încurcată în hainele legendei“, precum o mărturisește însuși, este un partizan al continuității, D. Onciu, în studiul intitulat: „*Dare de seamă critică despre „Teoria lui Rösler“, studii asupra stăruinții Românilor în Dacia Trajană de A. D. Xenopol*“¹⁾.

D-sa ne aduce ca mărturie cartea a II-a a miraculilor Sfântului Dumitru, scrisă pe la începutul secolului al IX-lea și care conține știrea următoare: „Slovenii și Avarii devastând aproape tot Iliricul și Tracia, până la zidurile Bizanțului, *duseră toată populațiunea de aici dincolo de Dunăre, în partea spre Panonia ce avea de capitală Syrmium*. Aici haganul Avarilor așeză tot poporul captiv ca și supus, care amestecându-se cu Bulgarii și Avarii și cu ceilalți păgâni și înmulțindu-se prin copii, crescă în popor foarte estins și mare. Iar fiii păstrării dela părinți firea neamului lor și datinele romane precum și credința ortodoxă (?) și sfântul botez. După ce trecură 60 și mai bine de ani, devenind națiune de sine stătătoare, haganul Avarilor le dete un principe numit Cubăr. Acesta desfăcându-se de hagan, porni cu poporul său spre țara străbunilor lor, și deși haganul încercă să-i oprească, îl învinseră în mai multe bătălii și, trecând Dunărea, merseră de se așezară pe câmpul Ceramisului în Macedonia“²⁾.

¹⁾ *Convorbiri Literare*, anul XIX, No. 7, pag. 596.

²⁾ *Ibidem*.

D. Onciul mai observă, că: „această admigrare din dreapta Dunărei nu alteră caracterul de continuitate al elementului roman în Dacia Trajană, așa că se păstrează tradițiunea despre originea Daco-Românilor din timpul dominațiunii romane asupra acestei țări“¹⁾.

Credem deci că ar fi nemerit, ca pe lângă chestiunea stăruinții Românilor în Dacia Trajană, să se mai pui încă una și anume: *Primit-au oare Dacia Trajană, independent de rămășițele coloniilor rămase într'însa după părăsirea ei de către Aurelian, elemente romane din Peninsula Balcanică în număr însemnat?*

Noi credem că, afară de mărturia adusă de D. Onciul, mai sunt și alte texte cari permit a răspunde afirmativ.

Din cercetările lui Drinov²⁾ ar rezulta că prima aparițiune a Slavilor în peninsula balcanică datează încă din timpul Impăratului Marcu Aureliu (161—180) când Costobocii prădară până la Elatea în Elada³⁾. S'ar părea chiar că Dacia, după părăsirea ei de către Aurelian, n'ar fi fost stăpânită numai de Goți, ci că de pe atunci s'ar fi așezat în ea triburi slave. Cel puțin vedem *popoare sarmatice* independente pornind din Dacia Trajană pentru a întreprinde incursiuni prădătoare în Imperiu⁴⁾. Iar începutul colonizării Peninsulei cu Slavi, ar fi fost făcut de Impărații Carus (283) și Galerius (298) cari, în urma biruințelor lor asupra Sarmatilor, așezară pe prinșii lor de războiu, în număr de mai multe sute de mii, în Iliria, Moesia, Tracia și Panonia. Constantin cel Mare primi peste 300,000 Sarmati în Imperiu, așezându-i în Skitia (Dobrogea), Macedonia și Ilria⁵⁾. Însă slavismul Sarmatilor fiind departe de a fi probat, însuș Schafarik negându-l, nu putem pune nici un temei pe această părere. Ceeace pare sigur este că în secolul al V-lea elementul slav eră dejă destul de însemnat în Peninsula Balcanică, de oarece la acea epocă constatăm, pe lângă numiri slavone de localități

¹⁾ *Ibidem*, pag. 599.

²⁾ Drinov, Заселение Балканскаго полуострова-Славянами. Москва 1873.

³⁾ Pausanias, IX, 34.

⁴⁾ Drinov, *Op. cit.*, pag. 53.

⁵⁾ *Ibid.*, pag. 49 și urm.

și demnitari imperiali de rang înalt cu nume slave¹⁾; în fine împărații Iustin și Iustinian erau fără îndoială de origine slavă.

Insă până la finele secolului al V-lea Slavii nu apar în Moesia, Tracia, Dardania și Macedonia decât ca coloni romani așezați pe acele locuri fără de voia lor. Numai după plecarea Ostrogoșilor în Italia încep ei a năvăli preste Dunăre, atât pentru a prădă peninsula cât și pentru a-și cuceri așezări nouă.

Năvălirile lor nu încetară decât în a doua jumătate a secolului al VII-lea, când coloniile lor se întindeau asupra întregii Peninsule, dela Dunăre până la extremitatea Peloponezului²⁾.

Aceste năvăliri au fost mai frecvente și mai cumplite în timpul lui Iustinian (527—565). Iată ce zice în această privință istoricul contemporan Procopiu: „In acel timp Iustinian ajunsă la putere; Hunii (Bulgarii), Slavii și Anții devastară prin năvăliri aproape anuale, în modul cel mai crud, Iliricul, toată Tracia, Grecia, Chersonesul precum și toate regiunile dela țărmurile mării Ionice până la suburbiile Bizanțului. Cred că în fie-care năvălire mai bine de două-sute de mii de Romani erau sau uciși sau duși în captivitate; așa că acele provincii semănau cu stepele Skitiei³⁾“. Această afirmațiune a lui Procopiu mai este coroborată atât prin amănuntele ce le dă el când istorisește unele din aceste năvăliri cât și din spusele celorlalți istorici bizantini contemporani.

Pentru o mai bună lămurire a chestiunii voiu rezumă, după Schafarik și Strittter, istoria năvălirilor slave în secolul al VI-lea.

*

O puternică armată de Anți trecu în anul 527 peste Dunăre, dar fu bătută cu desăvârșire de Germanos⁴⁾. După repetite năvăliri din partea lor, comandantul Traciei, Chilvud, fu

1) Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, pag. 72—25.

2) *Ibid.*

3) Procop, *Hist. Aracana*, cap. 18, pass. 108, Ed. Niebuhr. Stritter, II, pag. 25, § 10.

4) Schafarik, *Slavische Alterthümer*, II, pag. 153—158. Procop., *Bell goth.*, III, cap., 4, p. 560. Stritter, II, p. 25, § 11.

trimis în anul 530 împotriva lor, și le ținū piept vitejește timp de trei ani, dar la urmă, în anul 533, năvălind cu o armată prea slabă în țara lor, fu ucis. De atunci Slavii nu mai putură fi opriți de a trece Dunărea și de a devastă provinciile Imperiului¹⁾.

Pe atunci, după ce prin moartea lui Chilvud orice pericol despre Bizanț dispăruse, izbucniră discordii intestine între Slavi și Anți. În descrierea amănunțită a acestor întâmplări, la invaziunile ce se reînnoiră, sunt numiți de Procopiu întâi Anții (534—546), pe urmă Slavii. Acești de pe urmă fură bătuți de Philimut, principele Herulilor²⁾.

În anul 545 ei fac o năvălire în Tracia și se întorc cu o mulțime de captivi³⁾. În anul 548 Slavii năvălesc în Iliria și pradă până la Epidamnos sau Dyrrachium, *ucigând și ducând în captivitate, fără deosebire de vârstă*⁴⁾, *tot ce le eși înainte*. În anul 550 o ceată slavă numai de 3000 de oameni, care trecū Dunărea și Hebrus (Maritza) și pustii Tracia și Epirul, nu găsi mai nici o rezistență serioasă. Parte dintrinșii se făcură stăpâni prin meșteșug asupra orașului Toperus, astăzi ruinele Boar-Kalesi pe Marea Egeă. Procopiu descrie cruzimile comise de Slavi atât cu ocazia cuceririi acestui oraș cât și aiure, în Tracia și Iliria. Numai la Toperus uciseră cincisprezece mii de bărbați și *luară copiii și femeile în robie*, însă în tot decursul acestei năvăliri *ei ridicară iarăș tot ce le eși înainte fără, nici o distincțiune de vârstă*⁵⁾, ucigând împreună cu turmele lor, pe acei cari nu-i mai puteau duce în captivitate și *întorcându-se în țara lor cu nenumărate mulțimi de robi*⁶⁾.

În anul următor (551), numeroase cete de Slavi amenințară Tesalonicul (slav. Selim), însă respinse de Germanos se retraseră, prin munții Iliriei, în Dalmația. În acelaș timp alți

1) Procop, *Bell. goth.*, III, cap. 14, p. 496. Stritter, II, p. 25—26.

2) Procop, *Bell. goth.*, cap. 13, p. 494, cap. 14, p. 496

3) *Ibid.* p. 497. Stritter, II, p. 27.

4) Procop, *Ibid.*, cap. 13, p. 532, a. c. 548. Stritter, II, p. 34—37.

5) Procop, *Ibid.*, c. 38, p. 556—57.

6) Stritter, II, p. 37.

Slavi, împinși după părerea Bizantinilor de Goți, năvăliră în Dalmația, și împărțindu-se în trei cete pustiiră Grecia în mod infricoșat, iernând chiar într'insa și *adunând nenumărați captivi*. La Adrianopole fură loviți de generalul imperial Scholasticos, însă îl învinseră și ajunseră până la zidiul cel lung, ridicat de împăratul Anastase pentru ocrotirea Țarigradului, pustiind tot de jur împrejur. La întoarcere, Romanii îi atacară și reușiră a le lua înapoi parte din captivi, însă barbarii se *reintoarseră în țara lor cu restul prăzii*¹⁾.

În anul 552 o mare mulțime de Slavi prădă Iliria, fiind spre acest sfârșit transportați pe vase peste Dunăre de Gepizii cari locuiau în Transilvania și în Ungaria de Sud²⁾. Generalii lui Iustinian fură bătuti și, după o prădăciune îndelungată, Slavii se reintoarseră în țara lor cu *o nenumărată mulțime de captivi* și cu toată prada care o adunară³⁾.

Procopiu istorisește că Iustinian ar fi ridicat din nou și reparat, în contra Slavilor și altor barbari, multe cetăți la Dunăre, cari mai nainte servise de adăpost în năvălirile slave⁴⁾.

Invaziunea Avarilor aduse pe Slavi în urite încurcături, însă nu întrerupse năvălirile lor în Imperiu. În anul 558 Hunii (Bulgarii) și Slavii năvăliră în Tracia, o prădară cu desăvârșire *luând o mulțime de robi*⁵⁾, trecură peste zidul pe jumătate căzut al lui Anastase și îngroziră Țarigradul. Bătură pe Bizantini la orașele Zurulos (astăzi Ciorli) și Arcadiopolis și se retraseră numai când Impăratul amenință să le împiedice trecerea Dunărei cu flota sa⁶⁾. Atunci Bizantinii nu mai fură suparați de Slavi vre-o câțiva ani. Tocmai între anii 565—578 ei istorisesc despre o izbucnire de ostilități între Slavi și Avari.

Neatârnamarea Slavilor (de Avari) pare a rezulta și din faptul că solul lui Bajan, care ceruse dela Impărat trecerea liberă

¹⁾ Procop, *Bell. goth.*, IV, 25 p. 637—639.

²⁾ *Ibid.*, Stritter, II, p. 40.

³⁾ Procop, *De aedif.*, IV, 7, p. 66.

⁴⁾ Stritter, II, p. 39.

⁵⁾ Theophanes, p. 197—198. Stritter, II, p. 42. Cedrenus T. I, p. 386—387.

⁶⁾ Theophanes, p. 197, 19. Stritter, II, p. 44.

prin Iliria și Moesia fû, la întoarcerea sa, surprins și ucis de Slavi cari năvălise în Iliria ¹⁾).

În anul 581, Tracia fu prădată de o sută de mii de Slavi ²⁾ și Împăratul Constantin Tiberiu fu silit să ceară ajutorul haganului Avarilor ³⁾).

În anul 583, Slavii ajunseră până la zidul cel lung, aproape de Bizanț, prădând și *robind* în lung și în lat ⁴⁾). Commentiolos, șeful oștirii romane, reuși, după trei bătălii, să-i gonească din Astica și să le ieă înapoi mare parte din pradă și captivii cei mai aleși ⁵⁾). Ceea ce nu împiedecă ca Tracia să sufere o nouă pustiire în anul 587 ⁶⁾).

După cucerirea orașului Syrmium (azi Mitrovitza) de către Avari, căzû preponderența Slavilor în Ungaria de Sud și nu încape indoială că ei deveniră supuși Avarilor. Când haganul făcû în anul 591, pregătiri pentru un războiu în contra Bizantinilor, Slavii, după ordinele lui pregătiră și ei vasele trebuitoare pentru trecerea Savei ⁷⁾. Pe acea vreme avû loc lovirea ce ar fi făcut-o 5.000 de Slavi asupra Tesalonicului și despre care se vorbește în viața Sfântului Dumitru ⁸⁾).

Cevă mai târziu, după aceeaș sorginte, haganul Avarilor ar fi condus o nenumărată armată de Slavi supuși Avarilor în contra Tesalonicului, care fu împresurat opt zile cu 50 mașini de războiu ⁹⁾. Aici se opriră incursiunile în Macedonia a Slavilor ce erau supuși Avarilor. Cu totul altfel însă Slavii liberi din Moldova și Țara-Românească. În anul 592 Priscos fu trimis în contra lor pentru a-i supune în propria lor țară. Vedem din cearta iscată între dânsul și haganul Avarilor că Grecii priveau

¹⁾ Menander, p. 124. Stritter, II, 49.

²⁾ *Ibid.*, p. 124, 164, 165. Stritter, II, 47.

³⁾ Menander, 127—129. Stritter, II, 49—50.

⁴⁾ Theophylactus Simokatta, 4, I, c. 6, 7, p. 17, 18. Theophanes Anastasius apud Stritter, II, p. 51—52.

⁵⁾ Stritter, II, p. 53.

⁶⁾ Theophyl., III, 4. Stritter, II, 53.

⁷⁾ Stritter, II, p. 55. Theophylastus, 4, VI, c. 3, 4, p. 147, 148. Theophanes, 87, lit. a, 88, 89 și sq.

⁸⁾ Vita S. Demetrii, in Acta Sanctorum, IV, Brussela 1780.

⁹⁾ Vita S. Dem., c. 107—148.

pe Slavi ca un popor slobod și neatârnat de Avari¹⁾. Priscos trecu Dunărea, surprinse pe generalul slav Radgost, îi luă mulți prinși și-i trimise la Bizanț sub conducerea unui oricare Tatimir (după numele său un Slav)! A doua zi, Alexandru, unul din generalii greci, se încercă în zadar să atace pe Slavi în așezările lor neaccesibile după ce trecu Iivakia sau Ilovaci (astăzi Ialomița), până ce un Gepid trădător conduse pe însuș Priscos, prin păduri și stufării, la așezarea Regelui (ῥῆξ) său Mužok (Μουζουκος), care se află pe râul Paspirius (poate Buzăul de astăzi; cnf. Pasiaces la Ptolemeu)²⁾.

În anul 595, o mică ceată de Slavi prădă orașele Saldapa, Akys și Skopi; însă la întoarcere ei fură cu totul nimicite în tabăra lor de generalul grec Petros³⁾. În anul 596, când Slavii amenințară iarăș Bizanțul, Petros fu iarăși trimis în contra lor. Slavii căutară să le împiedece trecerea peste Dunăre, însă după moartea căpeteniei lor, Pirogost, se retraseră peste Iivakia.

*

Vedem că această expunere a invaziunilor slave în Peninsula Balcanică în veacul al VI-lea este făcută de Schafarik pe baza mărturiilor scriitorilor contemporani Procopiu, Meandru, împăratul Mauriciu și Theophylact Simokatta.

Din ele rezultă că, în tot cursul secolului al VI-lea, Tracia, Iliria, Moesia, Macedonia, Tesalia și chiar Elada au fost prădate, mai în fiecare an, de Slavii ce locuiau peste Dunăre în Dacia Traiană.

Cel mai însemnat din scriitorii citați de Schafarik, Procopiu, ne spune lămurit că fiecare incursiune a Slavilor costă Imperiului viața sau libertatea a 200000 supuși.

Este un fapt știut și netăgăduit că popoarele barbare, în incursiunile lor prădătoare, nu se mulțumiau a lua cu ele banii, obiectele de preț și turmele locuitorilor țării prădate, dar că o mare parte a prăzii eră alcătuită chiar de acei locuitori cari erau duși captivi în țara năvălitorilor.

¹⁾ Theophyl., VI, 6. Stritter, II, 55—56.

²⁾ Theophyl., VI, 6, 7, 8, 9. Stritter, II, 56—61.

³⁾ Theophyl., VII, 2. Stritter, II, 63—64.

Acest obicei s'a conservat în țările slave și în tot Orientul până la finele evului mediu; incursiunile vechilor noștri Domni în Ungaria și Polonia ni-o dovedesc îndestul. Cronicile noastre sunt pline de asemenea exemple ¹⁾, și Ureche ne spune că numai din expedițiunea făcută de Ștefan cel Mare în Polonia, în anul 1498, el a adus o sută de mii de robi în Moldova unde i-a și așezat ²⁾.

Pustiirile Slavilor au fost atât de desăvârșite încât constatăm că în veacul următor populațiunea romanizată a Imperiului este înlocuită, în Moesia aproape exclusiv, și în celelalte provincii în cea mai mare parte de Slavi ³⁾. Ei fiind un popor care făcea plugărie ⁴⁾, aveau nevoie de robi pentru a-i ajuta la munca câmpului, mai ales în acea epocă când o mare parte din populațiunea lor validă era întrebuințată în fiecare an în incursiuni peste Dunăre.

Am putea deci conchide, numai din faptul năvălirilor neconținute ale Slavilor în Peninsula în curs de un secol, că Dacia Traiană a primit în acel period o mare parte din populațiunea Moesiei, Traciei, Iliriei, Macedoniei și a Tesaliei.

Admițând chiar că cifra lui Procopiu ar fi exagerată, și că captivii ar fi intrat numai într'o mică proporțiune în cifra care alcătuiă pierderea de populațiune a Imperiului în fiecare an, în urma acestor năvăliri ale Slavilor, este totuș mai presus de îndoială că adaosul de populațiune primit de Dacia Traiană, din acest fapt, în cursul unui secol, a trebuit să fie de mai multe sute de mii.

Peninsula Balcanică, a cărei populație scăzuse mult în urma războaielor prin cari o cucerise Romanii, primise chiar dela începutul dominațiunii romane numeroase colonii, și romanizarea elementelor tracice merse repede. Grecul Pricos Paniata, care precuse în secolul al V-lea toată Peninsula cu prilejul soliei lui la Huni, ni asigură că atât limba oficială cât și limba vorbită în casă de locuitori eră cea latină. Prin urmare acele

¹⁾ Kogălniceanu. *Letopiseșe*, I., p. 155, 156, 175, 182, 194.

²⁾ *Ibid.* p. 174

³⁾ Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, p. 92—94. și p. 126.

⁴⁾ Schafarik, *Slavische Alterthümer*, I, 23, p. 537.

sute de mii de locuitori din Moesia, Tracia, Iliria, Macedonia și Tesalia, duși peste Dunăre în captivitate de Slavi, în urma încursiunilor lor în Imperiu, *erau un element roman*.

Iată deci un răspuns afirmativ la întrebarea pusă mai sus, și acest răspuns nu este bazat pe o presupunere, ci pe textul clar și lămurit al unui istoric de valoare, coroborat prin mărturia celorlalți contemporani.

Este un lucru de mirare ca Schafarik și Miklosich, cari amândoi s'au ocupat de origina Românilor, să nu fi gândit la urmările ce se puteau trage, atât din cuvintele lui Procopiu, cât chiar numai din faptul nenumăratelor năvăliri prădătoare ale Slavilor în secolul al VI-lea în Imperiul Orientului. Imprejurarea este cu atât mai neexplicabilă că Schafarik se întemeiază mai ales pe Procopiu pentru a face istoricul acestor năvăliri, și că Miklosich, din motive limbistice, *presupune* o emigrare a elementelor romanizate din Peninsula peste Dunăre, pe la finele veacului al V-lea, adică cam pe la aceeași epocă.

Roesler zice că, în urma năvălirilor slave, populațiunea Peninsulei fusese redusă cu desăvârșire prin *măcelăriri* (Niedermetzelungen) și *târări continue* de pe locurile lor (fortgesetzte Wegschleppungen¹). Inșă nu ne zice, sau poate *nu vorește* să ne zică, *unde* a fost târâtă acea populațiune romanizată pe care o vedem înlocuită încă dela finele veacului al VII-lea, în unele provincii din Peninsula, prin alta exclusiv slavă²).

După ce vom fi cercetat cum și în ce împrejurări Dacia Traiană a fost ocupată de Slavi, vom căuta să ne dăm seamă despre urmările aducerei în această provincie a elementelor romanizate din Moesia, Iliria, Tracia, Macedonia și Tesalia.

*

¹) Roesler, *Romänische Studien*, p. 74.

²) Asupra romanizării elementelor autohtone dela Dunăre și din Peninsula Balcanică vezi: „*Römer und Romanen in den Donauländern de Iulius Iung*. Nu poate exista nici umbră de îndoială că în secolul al V-lea romanizarea acestor elemente eră un fapt îndeplinit și că, cu puține excepții (s. e. Albanezii), Peninsula Balcanică, Panonia și toate țărmurile dunărene precum și Alpii, erau locuite de populațiuni cari toate vorbeau aceeași limbă, aveau aceleași instituțiuni și aproape aceleași moravuri.

Este admis că emigrarea Goților de pe țărmurile Mării Baltice, unde erau așezați de mai bine de patru secol, spre Marea Neagră, a început în a doua jumătate a secolului al II-lea după Hristos. Locurile părăsite de ei fură imediat ocupate de Slavi cari în regiunea Vistulei înaintară spre apus, pe când cei ce locuiau pe țărmurile Mării Negre fură împinși spre răsărit de Goți cari se stabiliră în locul lor.

În acelaș timp începuse mișcarea popoarelor fino-uralice la Ural, la Volga și la Don, spre apus, astfel că Slavii se găsiră strămtorați între națiunile germanice de o parte și acele fino-uralice de alta. Răsboaiele dintre Romani și Goți în secolul al III-lea, în urma cărora Dacia Traiană fu părăsită de Aurelian și ocupată de Vestgoți, permisera Slavilor să se întinză și ei spre apus, ocupând locurile părăsite de Goți. Iornandes, istoricul Goților, pretinde că toți Slavii dela Marea Neagră ar fi fost supuși Goților, ceea ce cu bună seamă este exagerat, deși e probabil că triburile slave cari locuiau în megieșia imediată a Goților n'ar fi putut conserva neatârarea lor față cu răsboinicii lor vecini¹⁾.

La începutul secolului al III-lea Dacia eră ocupată de Goți și Vandali. Vandalii, veniți dela Elba, ocupau partea nordvestică a Daciei, malurile Mureșului și ale Crișului. Însă nici ei nu o putură duce mult timp în bună înțelegere cu Goții de către cari fură învinși și goniți peste Tisa, în Panonia, unde Împăratul Constantin îi primi (335). Goții se întinseră asupra Daciei întregi căreia îi dădură numele de Goția ce-l păstră până la năvălirea Hunilor (375)²⁾.

Hunii, după ce învinseseră pe Ostogoți cari locuiau în stânga Nistrului, intrară în Dacia unde bătură pe Atanaric și pe Vestgoți și-i siliră să caute un adăpost în Carpați. Cea mai mare parte a națiunii Vestgoților însă, sub conducerea lui Fritigern și a lui Alavivus, fugi peste Dunăre și obținū voia Împăratului Valens de a se stabili în Imperiu (376).

¹⁾ Schafarik, *Op. cit.*, I., p. 528.

²⁾ Ammianus Marcellinus, 27, 4, istorisește expedițiunile Împăratului Valens, în 367—369, în Moldova și Basarabia, în contra lui Atanaric.

După trecerea potopului hunic, Dacia fu ocupată de Ostgoți cari găsiră în Transilvania (Caucaland) rămășițele Vestgoților ce se refugiase în munți cu Atanaric, iar Slavii se grăbiră, sub presiunea popoarelor fino-uralice, să ocupe locurile părăsite de Ostgoți. Tabla Peutingeriană, revăzută pentru cea de pe urmă oară sub Teodosiu Cel Tânăr (423), pune locuințele *Venezilor Sarmați* la ostul Alpilor Bastarnici (Carpați) și acele ale *Venezilor* la Marea Neagră, între Dunăre și Agalungus¹⁾.

După moartea lui Attila (453), vedem pe Ostgoți stabiliți în Panonia, dela Vindobona până la Syrmium; iar în Dacia, dela Marea Neagră până la Tisa, se ridică puterea Gepizilor, și țara stăpânită de dânșii se numește: Gepidia²⁾.

În urma plecării Ostgoților în Italia (488), Gepizii înaintază și ei spre apus și Slavii, în urma unei noue presiuni exercitată asupra lor de către Bulgari, ocupă Dacia.

Deși din scrierile Bizantinilor contemporani putem constata numai ocuparea de către Slavi a malului nordic al Dunărei de jos, a șesului Munteniei, a Moldovei de jos și a Basarabiei, dar toponimia țărilor noastre ne aduce dovezi neîndoelnice că cea mai mare parte a Daciei Traiane a trebuit să fie stăpânită de ei, marea majoritate a numirilor noastre geografice fiind slave. De unde putem conchide cu siguranță că Slavii au ocupat Dacia întreagă, cu excepțiunea regiunii cuprinse între Olt și Tisa cu partea apusană a Ardealului unde predomină nomenclatura română, unde colonizarea romană a fost mai intensivă și care nu se poate constata că ar fi fost ocupată vreodată de Barbari³⁾.

De aici rezultă că Slavii, când s'au stabilit în Dacia, au găsit-o pustie, afară de colțul în munții căruia se crede că se adăpostise rămășițele coloniilor lui Traian. Se pare că împinși

1) Schafarik, *Op. cit.*, I, p. 529.

2) Iornandes, *Get.*, c. 50. *Dacia, quae modo Gepidia ascribitur: in qua nunc Unorum gens habitare dinoscitur. Ibid.*, Gepidia, ubi modo Uni qui et Avari inhabitant.

3) Hasdeu, *Istoria critică a Românilor*, 1, pag. 306. D. Onciul, *Dare de seamă critică despre „Teoria lui Roesler“* de A. D. Xenopol în *Conv. lit.*, anul XIX, No. 2.

de Bulgari și de celelalte popoare fino-uralice, au trebuit să ocupe Dacia imediat după plecarea Goților și a Gepizilor.

Caracteristica popoarelor slave față cu Germanii și cu națiunile fino-uralice (Huni, Bulgari și Avari) este mulțimea lor, fapt asupra căruia toate izvoarele contimporane sunt de acord¹⁾. Că acei cari au ocupat Dacia la finele secolului al V-lea erau foarte numeroși nu ne putem îndoii când vedem că Peninsula Balcanică a fost colonizată de dânșii, dela Dunăre până la capul Matapan, afară de Bosnia, Herțegovina și Sârbia cari au primit de aiure cea mai mare parte din populațiunea lor slavă²⁾.

Se nasc însă acum întrebările: Populațiunea slavă ce s'a stabilit la finele veacului al V-lea în Dacia, eră oare ea în contact imediat cu restul gintei slave? Invaziunile în Imperiu și colonizarea Peninsulei fost-au opera întregului neam al Slavilor sau numai a aceloră ce se stabilise în Dacia?

Cred că se poate susține: că *Slavii stabiliți în Dacia au fost izolați de restul neamului lor și că atât*

¹⁾ Lung, *Roemer und Romanen in den Donauländern*, p. 223.

Iornandes, *Get.*, 5. Venethorum natio *populosa*. *Ib.*, 23. Hermana ricus in Venethos arma commovit, *qui quamvis armis despecti sed numerositate* pollentes, primum resistere conabantur, sed *nihil valet multitudo imbellium*.

²⁾ Croații fură chemați de Impăratul Heraclios care le cedă Dalmația cu condițiune ca, după ce vor fi izgonit pe Avari cari pusese stăpânire pe dânsa, să recunoască suzeranitatea Imperiului. Croații, sub conducerea a cinci frați și două surori, intrară în Dalmația cu mare putere și o cuceriră după o luptă crâncenă de mai mulți ani. Tot pe acel timp, Sârbii a căror țară se hotărâ cu Croația Albă sau Mare, cerură locuințe dela Heraclios, care le desemnă o bucată de loc în Tesalia, lângă orașul Serbitza. Însă acele locuri nu plăcură Sârbilor cari, cu voia Impăratului, plecară înapoi spre țara lor. Înainte de a trece Dunărea însă se căiră de ceea ce făcuse și, prin mijlocirea comandantului imperial din Belgrad, obținură dela Heraclios, în ostul Dalmației, locuințe udate de râurile Drina, Bosna și Wrbas și cari se aflau încă sub stăpânirea Avarilor. Sârbii goniră pe Avari și se lățiră dela Sava până la Marea Adriatică. Schafarik crede că Croații au fost aduși de Heraclios pe la 634 iar că Sârbii au venit pe la 636.

Schafarik nu crede că Dalmația să fi primit elemente slave statornice înainte de venirea Croaților, dar în mare parte din teritoriul ce fu ocupat de Sârbi erau stabilite de mai nainte numeroase colonii slave. (Schafarik, *Slavische Alterthümer*, II, 31, p. 237—241).

năvălirile slave în Imperiul din Orient cât și colonizarea Peninsulei sunt făcute numai de dânsii, fără ajutorul fraților lor din Rusia și din Polonia.

Această părere o întemeiez pe următoarele fapte:

Slavii cari au ocupat Dacia au fost dintăiu izolați de restul neamului lor prin năvălirile Hunilor (375). Hunii, venind din Asia, după ce lovira pe Ostgoți la Don și Nipru, năvălira în Panonia prin trecătorile Carpaților septentrionali și prin Dacia, izolând astfel cu totul pe Slavii cari trăiau la Marea Neagră și la gurile Niprului de grosul neamului lor care locuia în centrul Rusiei actuale, întinzându-se spre vest până la Oder. Nu știm dacă această izolare a fost numai vremelnică sau dacă ea a continuat în tot timpul cât a ținut puterea Hunilor. În orice caz contactul între Slavii dela Marea Neagră și ceilalți nu a putut să fie pe atunci decât foarte slab, căci locul prin care puteau comunica, adică triumghiul între Niprul superior și Carpați, eră ros despre ost de către popoarele urale-finice, iar despre vest de către Huni, Suevi, Heruli și de rămășițele popoarelor gotice. Este prin urmare foarte puțin probabil ca Slavi dela Nord să fi venit în număr însemnat să se așeze printre frații lor dela Marea Neagră.

După plecarea Ostgoților în Italia (488)¹⁾ și stabilirea Slavilor în Dacia, Bulgarii înaintând și ei spre vest și ocupând locurile părăsite de Slavi, s'a putut restabili un contact între ambele ramuri slave prin Bucovina și nordul Basarabiei actuale. Însă acestui contact i-a pus capăt fără îndoială năvălirea Avarilor (558—559) în Panonia prin valea Niprului și trecătorile Carpaților septentrionali. Avarii, cari stabilira centrul puterii lor în Panonia, ținură pe Bulgari sub stăpânirea lor până în anul 641, când Cubrat, domnul Bulgarilor, reuși să scuture jugul lor, și să-i gonească din țara lui²⁾. Însă Slavii din Moldova și Muntenia rămăsese independenți de Avari³⁾; prin urmare este ve-

¹⁾ Bulgarii cari locuiau între Don și Volga, în așa numita „Bulgaria Mare”, aveau de mult ochii ațintiți asupra provinciilor Imperiului bizantin; ei năvălira peste Dunăre pentru întâia oară în 487. Schafarik, *op. cit.*, II, 29, p. 162.

²⁾ Theophanes, p. 463. Anastasios, p. 95. Stritter, II, pag. 501.

³⁾ Menander, p. 124. Stritter, II, 49.

derat că stăpânirea Avarilor se întindea asupra Panoniei, Galiției, părți din Polonia și Rusia actuală până pe țărmurile Nistrului inferior unde locuiau Bulgarii. Acest fapt este coroborat și prin cronicile rusești cari istorisesc despre neajunsurile ce sufereau Dulebii cari trăiau pe malurile Bugului dela Avari¹⁾. Puterea Avarilor a fost zdrobită de Carol cel Mare în anul 791, însă în urma lor veniră Cazarii (pe la 800). Colonizarea peninsulei balcanice cu Slavii fiind desăvârșită în a doua jumătate a secolului al VII-lea, *constatăm că această colonizare a Peninsulei* (afară de parte din Sârbia, Bosnia și Dalmația), *a fost opera Slavilor ce ocupaseră Dacia Traiană după părăsirea ei de către Ostgoți și Gepizi, fără ajutorul altor elemente slave.*

*

Slavii erau un popor cu totul primitiv, iar Tracii romanizați cari primise adaosul a numeroase colonii din întreaga lume romană, erau în contact, din timp imemorial, cu poporul cel mai civilizât din lume, cu Grecii, și trăiau de cinci secole sub legile romane și sub influența directă a civilizațiunii romane. Dacă în contactul acelei civilizațiuni au trebuit să piarză din energia caracteristică a neamului lor²⁾, nu poate încăpea nici o îndoială că acest element roman eră superior Slavilor din toate punctele de privire, afară de acel al forței brutale ce aceștia din urmă o datorau numărului lor. Inriurirea ce au trebuit s'o exercite asupra Slavilor n'a putut să fie decât foarte mare și a fost puternic favorizată de diferite împrejurări.

Deși aduși captivi preste Dunăre de năvălitori, Romanii nu rămăneau robi timp îndelungat.

„Procopiu spune despre Slavi că nu sunt nici răutăcioși, nici șireți, dar franci și binevoitori. Mauriciu zice că erau bine dispuși către străini. Toți Slavii, dela căpetenia cea mai înaltă până la cerșitorul cel de pe urmă, se bucură în patria lor de aceeași libertăți... Printre cele mai vechi principii de drept ale Slavilor eră acela că orice prins de războiu slav, ori în a cui pu-

1) *Chronique dite de Nestor*, édition L. Léger, p. 8—9.

2) Herodot, V, 3.

tere s'ar afla, să devie liber îndată ce va pune piciorul pe pământ slav, nimeni nu mai avea vre-un drept asupra lui.

„Mauriciu ne raportează o procedare tot atât de umană în privința captivilor străini. Ei nu țineau pe prizonieri în robie veșnică după modul altor popoare, dar după o curgere de timp îi lăseau liberi sau să se răscumpere și să se întoarcă în țara lor, sau să rămâie între dâșii ca amici și ca oameni liberi“¹⁾.

Impăratul Mauriciu, care a domnit dela 582 la 602, adică pe la sfârșitul năvălirilor slave, când numărul Romanilor transportați peste Dunăre eră dejă mare, și ale cărui oștiri făcuse mai multe expedițiuni în țara Slavilor, aducând de acolo mai multe mii de prinși, trebuia să fie foarte bine informat despre obiceiurile slave.

Vrea să zică că, fiecare *transport* de Romani aduși în captivitate devenia liber după o trecere oarecare de timp și că în secolul al VII-lea, când cea mai mare parte din Moesia, Tracia, Macedonia și Tesalia, fiind aproape exclusiv locuite de Slavi și în mare parte chiar stăpânite de ei, năvălirile slave conteniră, Dacia Traiană posedă o numeroasă populațiune liberă de origină romană. Este puțin probabil că mulți din Romani se vor fi folosit de facultatea de a se răscumpără pentru a se întoarce la baștinele lor.

Trebuiau să se simtă mult mai în siguranță la Slavi, unde erau bine tratați și priviți ca egali, decât în Imperiu unde vedeau pe fiecare an pornind expedițiuni cari se întorceau încărcate de pradă și târând după dansele turme de Romani captivi, cari istorisiau compatrioților lor scenele de oroare prin cari trecuse. Intorcându-se în Imperiu, știau mai bine decât oricine că erau în primejdie de a fi uciși sau robiți din nou la cea dintâu năvălire; pe când la Slavi nu erau supuși la nici o dare, în Imperiu ar fi căzut iarăș pradă abominabilei fiscalități imperiale.

Atât Slavii²⁾, cât și locuitorii provinciilor Imperiului pustiite de dâșii, erau popoare cari făceau plugărie și după toate probabilitățile captivii au fost întrebuințați la munca câmpului.

¹⁾ Schafarik, *op. cit.*, pag. 538—539.

²⁾ *Ibid.*, I, pag. 557.

Plugăria Romanilor fiind, fără îndoială, mult mai perfectă decât cea a Slavilor, putem conchide că aducerea elementelor romane a trebuit să aibă o mare influență asupra Slavilor în punctul de privire agricol. Iar interesul agricol fiind la ei de mare importanță, este firesc ca nouii veniți, din capul locului, să fi câștigat o mare înriurire, care n'a putut decât să crească cu timpul, pe cât creștea și numărul acelor dintr'înșii cari deveniau liberi.

Dar, pe când numărul elementului roman creștea din an în an, atât prin înmulțirea firească cât și prin neconținutele adaosuri în urma năvălirilor neconținute în Imperiu, numărul elementului slav scădea. Căci, astăzi, în urma cercetărilor lui Drinov¹⁾, este dovedit că colonizarea peninsulei de către Slavi a mers paralel cu năvălirile lor.

Toată întinderea din marea Adriatică până în Rodop se numia în veacul al VII-lea Scлавinia, și în anul 657 vedem pe Împăratul Constantin II făcând o expedițiune în Scлавinia (κατὰ Σκλαβινίας)²⁾.

La Slavii de Nord ca și la Slavii de Sud comunitatea de familie, *Zadruga*, formă baza vieții comunale și politice³⁾. Casele lor se aflau la oarecare depărtare una de alta, așa că fiecare familie locuia în mijlocul ogoarelor sale⁴⁾. Dacă această alcătuire se potrivea foarte bine cu îndeletnicirile lor agricole, ea a fost fără îndoială una din principalele cauze de desționalizarea Slavilor, favorizând mai ales acțiunea celui mai puternic agent de înriurire a elementului român: *femeia română*.

Iată ce zice Rösler, care cu bună seamă numai de parțialitate către neamul nostru nu poate fi acuzat, despre femeia română:

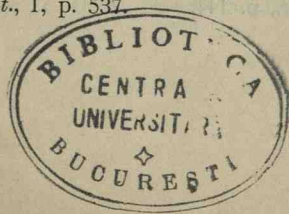
„In țările cu o populațiune amestecată, unde mai putem observă pe Român și astăzi, s. e. în Albania și în Macedonia, numai băietul român învață limbele străine vorbite în localitate: albaneză, greacă ș. a.; fetele nu le învață, ci se țin cu

1) Drinov, *op. cit.*

2) Theophanes, p. 288. Stritter, II, p. 73.

3) Jirecek, *op. cit.*, p. 96-98.

4) Schafarik, *op. cit.*, I, p. 537.

cerbicie exclusiv de limba lor maternă. Inșă, dacă neamul român în genere este frumos, apoi femeia română se deosebește mai ales prin frumuseța ei și este pețită cu stăruință de bărbații slavi. Care este urmarea? Românca, care nu condescendează să învețe limba slavă, silește pe bărbat cu toată casa lui, care este slavă, să învețe românește din cauza ei. Desnaționalizarea a numeroși Slavi prin propaganda atât de puternică a femeii române, care se poate observa și azi, s'a operat cu tot atâta succes în cursul veacurilor, și precum a adus mult sânge slav printre Români asemenea a cauzat o sporire imensă în numărul lor¹⁾.

Dacă fetele și nevestele române din Macedonia sunt astăzi frumoase, nu avem deloc temei de a crede că femeile Tracilor romanizați de pe aceleași locuri erau mai puțin plăcute în secolul al VI-lea.

Dacă ele sunt pețite cu stăruință astăzi de Slavi al căror grad de cultură este acelaș ca al Românilor ce trăiesc lângă dâșii, apoi ce preț și ce atracțiune trebuiau să aibă pentru Slavii barbari din epoca lui Justinian femeile crescute sub influența civilizațiunii greco-romane!

Ele trebuiau să fie prețuite de Slavii agricultori și prăsitori de vite nu numai pentru farmecul lor, dar și pentru meșterea lor în toate cele ce se atingeau de gospodăria casnică, în care Slavii aveau tot de învățat. Dacă astăzi ele nu vor să învețe limba slavă a bărbaților lor, apoi cu atât mai puțin trebuiau s'o învețe atunci când se deosebiă și mai mult de limba lor părintească încă liberă de slavisme.

Această influență a femeilor române a trebuit să fie mult mai puternică în *zadrugale* izolate, în câteș-care aflându-se mai multe căsnicii, puteau să se găsească mai multe împreună, decât ar fi putut fi în sate, unde elementul slav fiind mai compact, mai în contact zilnic, și unde existând rudimente de viață publică ar fi putut opune o rezistență mai mare procesului de desnaționalizare.

Acest proces a mai fost înlesnit prin două particularități

¹⁾ Rösler, *op. cit.*, p. 144.

recunoscute a caracterului slav, considerate de Schafarik ca defecte de căpetenie ale acestui neam:

„Întăiu veșnicele certe între dâșșii; împărțiți într'o mulțime de mici comune, Slavii trăiau fără grijă pentru prezent și viitor, pentru gloria și binele urmașilor, neputincioși de a se ridică vreodată spre un țel politic mai înalt, de a se uni pentru reușita unui scop comun, pentru a face să propășească patria prin sacrificiul pasiunilor personale și a o apăra în contra dușmăniei străinului. Celălalt defect consistă în ușurința cu care primesc impresiuni străine și oarecare propensiune spre imitație, care nu se mărginește la ceea ce este necesar; plecarea spre ce este străin a împins pe Slavi să prefere limbi și obiceiuri străine limbii și obiceiurilor strămoșești“¹⁾.

Însă împrejurarea care a contribuit mai mult decât toate la desnaționalizarea Slavilor în Dacia a fost fără îndoială scăderea desăvârșită a numărului lor prin colonizarea Peninsulei balcanice.

Am văzut mai sus că dacă un contact oarecare *a putut există* între Slavii din Dacia și cei din Rusia și Polonia actuală, în întâia jumătate a secolului al VI (deși nu avem nici o dovadă că ar fi existat), năvălirea Avarilor a trebuit să-i puie capăt și că Slavii din Dacia au rămas cu totul izolați de restul neamului lor tocmai atunci când colonizarea peninsulei printr'inșii eră mai activă.

Oricât de numeroasă va fi fost populațiunea slavă primită de Dacia, *totuș este pozitiv că elementul slav, rămas în urma colonizării de către dâșșula Moesiei, o mare parte din Iliria, Epir, Tesalia, Tracia, Macedonia, până chiar și din Elada, și după pierderile însemnate suferite în luptele în contra Romanilor*²⁾, n'a putut decât să fie redus cu desăvârșire.

Mai ales că toți trebuiau să se tragă către țările peninsulei de unde vedeau adusă așa bogată pradă și despre a căror climă și bogății naturale auziau atâtea povestiri. Elementul slav rămas în Dacia eră deci slab în număr, fără coeziune, fără idee de Stat, lipsit de orice formațiune politică.

¹⁾ Schafarik, *Op. cit.*, I., 23, p. 542.

²⁾ Procop, *Hist. arc.*, c. 18, p. 52—54. Stritter, II, 2, p. 25.

În acelaș timp elementul roman creștea neconținut prin noue aduceri de captivi și prin înmulțirea naturală a celor veniți de mai înainte, care înmulțire eră favorizată de împrejurarea că nefiind siliți să ia parte la expedițiunile războinice ale Slavilor, nu erau expuși la perderi în uciși și prinși.

Existența simultaneă a altui element roman în regiunea muntoasă dintre Olt și Tisa, format din rămășițele coloniei traiane, rămas în stânga Dunărei după părăsirea Daciei de Aurelian, n'a putut decât să grăbească acest proces de desnaționalizare și să contribuie la contopirea elementelor slave și romane în o formațiune etnică nouă: **Românii**.

*

Aceleași cauze cari au avut drept rezultat desnaționalizarea elementului slav din Dacia Traiană și formațiunea naționalității române, au ocazionat desnaționalizarea elementului roman din mai toată peninsula Balcanică în profitul Slavilor și reducerea acestui element roman la câteva zecimi de mii de suflete.

Populațiunea romanizată din imperiul Orientului eră redusă în mod simțitor încă din secolele al IV-lea și al V-lea prin pustiirile barbarilor. Vestgoții devastară (376—402) în mai multe rânduri toată peninsula, dela Bosfor și dela extremitatea Peloponezului până la Dunăre. Hunii (442—447) prădară provinciile balcanice timp de cinci ani, distrugând 70 de orașe, în urma lor veniră Sarmați, Skyri, Satagi, Alani. În fine Ostgoții pustiiră în mod cumplit (474) Dardania, Moesia și Macedonia.

Cea mai mare parte din populațiunea rămasă fu măcelărită sau dusă în robie în timpul invaziunilor slave cari au ținut mai bine de un secol, precum am putut constata din mărturiile contemporanilor bizantini. Elementul roman în Iliria, Dardania, Moesia și Tracia s'a găsit față cu Slavii într'o situațiune cu mult mai defavorabilă decât cea care o aveă elementul slav față cu cel roman în Dacia. Eră cel puțin tot atât de redus în cât privește numărul, și se găsiă în trista pozițiune a cuceritului față de cuceritor; și mai ales numărul Slavilor ce veniau în provinciile balcanice eră cu mult superior acelu al elementului roman care mai rămăsese.

Și totuș vitalitatea acestui element a fost destul de puternică pentru a-i permite să poarte o luptă de mai multe secole pentru conservarea individualității sale, luptă care în Dalmația deabiă își vede sfârșitul în veacul prezent. În părțile unde acest element a fost mai compact și unde în evul mediu formă Vlachia Mare și Vlachia Mică, deși cumplit de redus în număr, îl vedem subsistând până astăzi. Și nu trebuie trecut cu vederea că elementul roman din peninsula a avut a se luptă în contra elementului slav format politicește și organizat în state ¹⁾.

Să ne rezumăm:

Din textele istoricilor bizantini constatăm că Slavii, în timpul năvălirilor lor în secolul al VI-lea, au transportat captivă, în Dacia Trajană, unde se stabilise, o parte însemnată a populațiunii romanizate din Imperiul de Orient. Acel element roman introdus în Dacia, înmulțindu-se pe când elementul slav scădea prin pierderi în războaie și mai ales prin colonizarea aproape a întregii Peninsule Balcanice, s'a unit cu rămășițele vechei colonii traiane care se refugiase în partea muntoasă a regiunii dintre Olt și Tisa. În urmă, vitalitatea și puterea de expansiune a acestui element roman reuși să desnaționalizeze aproape cu desăvârșire elementul slav, mai mare în număr decât el, însă lipsit de coeziune, formând astfel: **neamul românesc**.

În acelaș timp procesul invers se producea în Peninsula Balcanică: Elementul roman, redus prin devastările anterioare, redus iarăș prin măcelurile și robirile Slavilor în secolul al V-lea, fu *înecat* în elementul slav; lipsit de coeziune și fără altă formațiune politică decât pe alocurea cea municipală, fu absorbat treptat de elementul slav care reușise a formă două state puternice: Bulgaria și Sârbia. Lupta începută de douăsprezece se-

¹⁾ Sârbii formau dela venirea lor, în timpul Impăratului Heraclios (636), o provincie autonomă sub suzeranitatea Imperiului, împărțită în *Jupani* administrate de câte un *Jupan*, care eră sub ascultarea *marelui Jupan* din Desnița. După moartea lui Heraclios Sârbii se scuturară de orice vasalitate către Bizanț.

Statul Bulgar fu întemeiat la finele veacului al VII-lea de către Asparuh, care supuse pe Slavii ce locuiau în Moesia, însă Bulgarii, popor de origine fino-uralică, după o curgere de două secole, fură cu totul desnaționalizați de Slavi, rămânând numai numele lor.

cole s'a mântuit mai deunăzi în Dalmația; în Macedonia, unde elementul roman erà mai compact, deși în luptă cu doi dușmani, Slavii și Grecii, deși redus, — trăiește și astăzi¹⁾.

¹⁾ Această teorie, expusă acum șaptesprezece ani într'un articol din *Revista Nouă*, a avut în vremea din urmă cinstea să fie admisă, cel puțin în partea ei esențială, de un istoric de valoare d-lui N. Iorga, în *Geschichte des Rumänischen Volkes*, o carte menită să răspândească cunoștința istoriei noastre în una din țările cele mai culte ale Apusului. Iată ce zice D-l Iorga:

«.....Aber das genügt nicht um die beinahe vollständige Aufsaugung des romanischen Elementes durch die Slaven — mit Ausnahme etlicher Reste in den Bergen, welche sich warscheinlich unter den einwandernden thessalischen Wlachen verloren, — zu erklären. Es kommt vielmehr noch ein Moment hinzu.

«Die Einfälle der Slaven, gerade wie diejenigen der Hunnen und noch vielmehr als diese, hatten u. a. auch den Zweck *Sklaven* für die Arbeit einzufangen; einmal helfen die Avaren den Byzantinern dadurch, dass sie die «römischen» Gefangenen der Slaven befreien (Menandros, Seite 334). Es ist eine Taktik die auch später von den walachischen Herrschern bezüglich der jenseitigen in den Kriegen mit den Türken befolgt wurde. Das Menschenmaterial war unzureichend; um die zahlreichen Dörfer während die Zeit der kriegerischen Tätigkeit zu versorgen und zu bedienen waren neue Ansiedelungen nötig, und so wuchs die romanische Bevölkerung am linken Donauufer, mit den Erfolgen der Slaven Schritt haltend, an. Andererseits wurden unter Maurikios grosse Massen von Slaven auf den Reichsboden versetzt. Das waren zwei entgegengesetzte Strömungen die auf das gegenseitige Verhältniss unter den slavischen und romanischen Uferbewohnern nicht ohne Einfluss geblieben sein können.

«Und es kam noch anderes hinzu. Wie es für das Zeitalter Attilas durch Priscus bezeugt wird, zogen es viele, sehr viele von den schlecht geschützten, aber desto ärger durch Steuern und Ausschreitungen der Beamten bedrückten Provinzialen vor, zu den Barbaren zu fliehen. Während der thatsächlichen byzantinischen Verwaltung unter Justinian und später, als die Heerfahrten der maurikischen Generale auf Kosten der Donauprovinzen und Thrakiens unternommen wurden — nur einmahl befahl der Kaiser aus Mitleid für die ausgesogenen Provinzen südlich der Donau, dass die Truppen sich aus den barbarischen *νομοι* am linken Ufer und mit Nahrung versorgen sollten—gingen gewiss recht viele solcher Übersiedelungen vor sich; die «romischen» Städte verödeten und nur ihr immer seltener erklingender Name blieb übrig, während sich die einst slavischen Höfe in der Walachei immer mehr bevölkerten» (N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, p. 109).

Faptul că articolul meu din *Revista Nouă* nu este citat de D-l Iorga, îl atribuesc unei simple scăpări din vedere a învățatului istoric.

CARTEA I

DREPTUL ROMÂNESC

CAPITOLUL I

DESPRE CNEJI ȘI VOEVOZI ȘI DESPRE DIFERENȚIAREA CLASELOR LA ROMÂNI

§ 1. Cele mai vechi mențiuni despre dreptul românesc și despre cneji.

Cele mai vechi documente privitoare la Românii dela Nordul Dunării ni-i arată trăind, în toate țările locuite de ei, sub un regim propriu al lor și foarte vechiu, numit: *jus valachorum, jus valachicum, antiqua et laudabilis consuetudo valachorum, закон влaшкн*¹⁾ sau *закон колоскн*.

¹⁾ I. Bogdan, *Despre cnejii români* în Analele Academiei Române, XXVI p. 34. Pič, *Die rumänischen Gesetze*, p. 13. Melhisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 112.

1427. Sigismundus... quum autem (Olahi (acei dela Deva) munimenta struendi et reparandi, aggeres fodiendi... juxta antiquam et laudabilem consuetudinem teneantur. (Conte Kémeny în Kurz, *Magazin für Geschichte Siebenbürgens*, II, p. 315).

1478. Iacobus de Marga et Rayn, Woywoda vice Bani Zewri-menses... Quod ipse praefatus Georgius duodecimo se personis sacramentum deponere teneatur iuxta antiquam et approbatam legem districtuum volochicalium universorum. (Pesty, *Olah Kerületek*, p. 82. în Densușianu, *Monumente pentru istoria țării Făgărașului*, p. 4, nota 2).

Nos Iacobus Gerlystey et Petrus Tharnok de Machkas Bani Zevri-menses... nullo ampliore documento edem partes sua allegata: *Jure volochie* requirente coram nobis probare potuerunt (*Ibid*, p. 136).

În capul lor vedem câteodată *Voevozi*, aproape totdeauna *cneji*; în Moldova, pe lângă aceștia: *juzi* și *vatanani*¹⁾.

Cea mai veche mențiune despre cnejii români o găsim în cronicile rusești sub anul 1235 când, ne povestesc ele, Daniel Romanovici învinse și prinse pe cnejii dela Bolochoy, tributari ai Haliciului, aliați atunci cu Regele Bela al Ungariei²⁾. Miklosich însă crede că Bolochovenii erau așezați între Kiev și Volhinia încă din anul 1130³⁾.

Acești cneji bolochoveni isbutiră pe urmă, în timpul cumplitei năvăliri a Tătarilor lui Bati, să scape țara lor de pustiirile păgânilor, îndatorându-se să seamene pentru ei grâu și meiu⁴⁾. Astăzi românismul lor nu mai este pus în îndoială de nimeni.

Atât din textele cronicarilor cât și din studiile moderne asupra lor, rezultă că acești Bolochoveni locuiau între Bug și Nistru, că stătuse sub ascultarea Haliciului și erau ocârmuiți de un număr de cneji: orașul lor cel mai însemnat se numia Bolochoy. După anul 1257 numele lor dispare cu desăvârșire din cronicile rusești⁵⁾.

În actul prin care regele Bela IV al Ungariei hărăzește, în anul 1247, Ioaniților, Țara-Românească, se face mențiune de *cnezatele* românești ale lui Ion și Farcaș precum și de acel, iarăș românesc, al Voievodului *Lituon*⁶⁾.

Cele dintăiu mențiuni despre cneji în părțile Ungariei locuite de Români sunt din anii 1301, 1319, 1326, 1343 și 1344, înmulțindu-se în urmă din ce în ce⁷⁾.

1509. *Jure wolochie requirente* : rehabere et recipere sperarunt et interentur (*Ibid*, p. 145).

1503... ut certas probas nobiles viros ad id sufficientes iuxta *ritum wolochie* eligant et adoptent. (*Ibid*).

În hrisovul din 1348 al lui Dușan obiceiul românesc este numit стары законъ, *legea veche* (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, III, p. 143).

¹⁾ Bogdan, *Op. cit.*, p. 24 și urm.

²⁾ Kaluzniacki în: Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumänen*, p. 40.

³⁾ *Ibid*, p. 50, Nota 2.

⁴⁾ Karamzin, *Histoire de l'Empire de Russie*. Traduction de St. Thomas et Jauffret, IV, p. 23.

⁵⁾ Kaluzniacki apud Miklosich, *Op. cit.*, p. 52, Nota 22.

⁶⁾ Hurmuzache, I, p. 249.

⁷⁾ Bogdan, *Op. cit.*, p. 16. Vezi și vechea dar excelenta lucrare a

În Moldova asemenea constatăm existența cnejilor înainte de întemeierea Statului moldovenesc; mai multe documente a primilor Domni sunt relative la sate determinate prin cuvintele: *unde a fost cneaz cutare*¹⁾.

Întâlnim deci pe cneaz pe pragul istoriei oricâreia din țările dela Nordul Dunărei ce sunt sau au fost locuite de Români²⁾. Și, oriunde îl întâlnim, el ne apare ca fruntașul, ca ocârmuitorul neamului. Între Nistru și Bug, în Țara Românească, țări semi-suverane, el ne apare ca personificarea acelei suveranități. În Ardealul, Banatul și Maramureșul plecați sub povara jugului unguresc, cneazul, redus la starea de căpetenie de sat, dacă stă smerit în fața fruntașilor neamului cuceritor, este totuș ocârmuitorul și povățuitorul neamului său cucerit: rămâne mai mare între Români.

Studiul originilor cnezatului este deci acel al originii fruntașilor neamului nostru, din vremile străvechi și până în clipa în care lumina începe a se face în istoria noastră.

Însă spre a putea izbuti într'o asemenea cercetare trebuie, mai înainte de toate, să ne dăm bine samă de ceea ce erau cnejii în vremea veche.

§ 2. Ce erau cnejii în Ungaria și în Galiția și care era starea personală a supușilor lor.

Această știință o putem mai cu seamă culege prin documentele relative la cnejii Români din Ungaria, acei despre cari avem documentele cele mai multe dacă nu cele mai amănunțite.

Găsim în aceste documente ungare două categorii de cneji. Acei de pe proprietățile nobililor și clerului aveau o situație inferioară: cnezatele lor nu erau ereditare și ei însuși nu erau scutiți de povara supunerii teritoriale (*onus debitae territorialis*

Contelui Kémeny, *Über die ehemaligen Knesen u. Knesate in der Walachei und Siebenbürgen* în *Kurz, Magazin* etc., II, p. 286.

¹⁾ Bogdan, *op. cit.*, p. 23.

²⁾ Cnejii se găsesc și la Românii de peste Dunăre, dar acolo se numiau mai adesea *primichiri*. Vezi în această privință Bogdan, *op. cit.*, p. 2, și Hasdeu, *Archiva Istorică*, III, p. 85 și urm.

subjectionis). Cnejii de pe locurile supuse cetăților regale se subîmpărțiau la rândul lor: în cneji confirmați de Rege în cnezatele lor și în cneji neconfirmați. Cei dintăiu își stăpâneau cnezatele în mod ereditar, iar acei de al doilea nu se prea deosebiau de cnejii satelor așezate pe proprietățile nobililor și pe acele ale clerului¹⁾. Cnezatele cnejilor ereditari se împărțiau de o potrivă între copiii lor²⁾.

Atât cnejii ereditari cât și acei neereditari erau însărcinați să strângă dela Români ocârmuiți de dânșii dările către fiscul

¹⁾ Bogdan, *Op. cit.* Kemeny, *Op. cit.*

²⁾ 1361. Ludovic I hărăzește fiilor lui Locolloy, fiilor lor și întregii lor posterități, cnezatul ce fusese mai înainte al lui Stan, numit Ozon, sub aceleași condițiuni în cari îl ținea Stan. (Conte Kemény, *Knesen und Knesate in Siebenbürgen*, în *Kurz, Magazin etc.*, p. 306.

1387. Ștefan de Lozoncz, Banul Severinului, conferă lui Petru, fiul lui Dees, cneaz din ținutul castelului Mihald, numit Halmagy, și lui Cristea (Christofor) și Mihaiu, frații lui uterini, pentru serviciile făcute pentru ei, liberarea reginei Maria moșia regală Patak, ținutul numit mai sus, sub aceleași condițiuni ca și ceilalți cneji. (Kemeny, *Op. cit.*, p. 304).

1394. Regele Sigismund hărăzește lui Dobre cnezatul așezării făcute în codrii dela Lesnek sub condiție ca el și moștenitorii lui să dea castelanului dela Deva dările obișnuite de cneji. (*Ibid.*, p. 307).

1404. Filip de Korogh, Comite de Temeș și Sebeș întăresc pe Ștefan, Farcaș, Vlad și Ion, fiii răposatului Bogdan de Muntnuc, în cnezatul Libanfalva sau Vojiște. (Hunfálvy, *Die Rumänen u. ihre Aussprüche*, p. 116)

1406. Regele Sigismund întărește lui Dionisie, fratelui său și numeroaselor lor rude, 10 sesiuni iobagiale ce ei le stăpânise până atunci ca cnezate. (*Ibid.*, *ibid.*).

1408. Capitolul Transilvaniei adeverește că Ștefan, unul din părtașii cnezatului Ponor, cu frații lui, s'au plâns că Iuga voiește să uzurpe a patra parte din acel cnezat ca posesiune nobiliară. (Martinus Schwartzner, *De Scultetiis per Hungariam quondam obviis*, p. 155).

1409. Voevodul Transilvaniei hărăzind unor cneji cnezatul satului Zaicani ce ei îl colonizase din nou, hotăraște ca acei cneji și posteritatea lor să dea castelanului dela Deva, în semn de subiecțiune, câte 200 denari pe an. (Kemeny, *Op. cit.*, p. 308).

1635. Costea, Stanciul și popa Volcul, cari stăpâneau jumătate din cnezatul Rusor și Serel, pustiesc partea lor și fug în Moldova. Ladislav Csaki, Voevodul Transilvaniei împreună cu un tribunal de nobili și de cneji, declară partea lor de cnezat confiscată și o hărăzește altuia (Féjer, *Coder Diplomaticus*, XI, p. 503).

regal (acea de căpetenie fiind așa numita *quingagesima* a oilor) și acele către stăpânul locului, cari se alcătuiu din *censul* pentru pământul ținut de ei și dintr'o dare proporțională în natură, asupra oilor și a rămătorilor; ei mai aveau să execute pe oameni la îndeplinirea corvezilor datorite, după obicei, aceleuaș stăpân¹⁾.

În schimb, cneazul avea dreptul să judece pe Români, percepând în folosul său o treime din gloabele datorite, se folosiă de pământurile neocupate, avea singur dreptul să ție moară și crâșmă, mai cuviindu-i-se și oareșari corvezi din partea oamenilor.

Este mai presus de orice îndoială că, până în acel de pe urmă pătrar al veacului XIV, Românii locuitori ai satelor din Ungaria erau oameni liberi, nelegați de glebă. Dar, în anul 1351, cu prilejul înființării, în Ungaria propriu zisă, a unei a doua dijme în folosul stăpânului locului: Rege, Cler sau membru al noblimii, prin articolul 14 al acelei legi, se restrânse dreptul ce-l aveau până atunci țaranii să se mute din loc în loc. În urma insistențelor Episcopului Transilvaniei, Gublin, Regele Ludovic hotări ca numai cnejii confirmați de Coroană în cnezatele lor să nu fie legați de glebă, ceilalți Români, cneji și oameni de rând, fiind de acum înainte legați de dânsa. Dispozițiunea însă pare a fi rămas neaplicată²⁾.

În anul 1389, fiica lui Ludovic, Regina Maria, întinse dispozițiunile legii dela 1351 și asupra Transilvaniei. Dreptul de a se mută dintr'un loc într'altul fu restabilit de Sigismund în anul 1405, dar atât noblimea cât și clerul urmară să privească pe țarani ca șerbi, ceea ce dădu loc la o mare nemulțămire și împotrivire, atât din partea țaranilor unguri cât și din acea a celor români³⁾.

Lăcomia Episcopului Gheoghe Lepeș făcu pe țaranii ambelor neamuri să se unească și să ție o adunare obștească în care cerură desființarea birurilor noue și restabilirea dreptului lor de a se mută din loc în loc. Aceste cereri nefiind primite, se începî un războiu crunt (1437) în care răsculații repurtară

¹⁾ *Ibid.*, *Ibid.*

²⁾ Fessler, *Geschichte v. Ungarn*, II, p. 196. Hunfálvy, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, p. 140.

³⁾ Hunfálvy, *Op. cit.*, p. 141. Fessler, *Op. cit.*, III, p. 428.

biruinți repetite împotriva nobililor unguri și secui aliați cu Sașii. Țăranii izbutiră chiar să impue *stăpânilor* lor o împăcare prin care se desființau birurile nedrepte, se mărginiau îndatoririle țăranilor către stăpân și li se recunoștea dreptul să se mute din sat în sat după împlinirea îndatoririlor de până atunci. Însă în curând nobilii, reînviind pactul cu Sașii, denunțară împăcarea și războiul începî din nou. Numai după lupte lungi și grele fură țăranii învinși, dar temerea unei noi răscoale făcî pe nobili ca, cu toată izbînda lor, să nu procedeze decît treptat și cu prudență la desăvârșita șerbire a țăranilor¹⁾.

Nu trebuie scăpat din vedere că cucerirea ungară făcînd din România dintre Carpați și Tisa un popor supus, a adus fără îndoială o decădere a acelor instituțiuni românești cari, existînd înainte de cucerire, au fost menținute de cuceritori. Este deci neîndoelnic că instituția cnezatului, în veacurile XIV și XV, în Ungaria, nu poate fi privită decît ca o umbră de ceea ce eră acea instituțiune înainte de cucerirea ungară.

Românii plecați sub povara jugului unguresc în țările de sub coroana Sfîntului Ștefan, căzuți într'o stare ce se apropiă de robie, erau chemați în Galiția vecină și primiți de Poloni ca oaspeți bineveniți. Un număr însemnat de sate, din districtele Sanok, Sambor și Przemiszl au fost colonizate sau cu Români sau *pe temeiul dreptului românesc* (wsiach woloskich²⁾).

Precum vom vedea în curînd, la satele române din Galiția ca și la așezările române din alte țări, găsim pe cneaz în capul așezării. El este aici un magistrat rural care a colonizat satul și care pe temeiul unui privilegiu dat de Rege acolo unde colonizarea se face pe pămînt al Coroanei, de stăpînul locului acolo unde pămîntul este proprietate particulară, dobîndește cnezatul în chip ereditar.

¹⁾ Conte Iosef Kemeny, în *Kurz, Magazin etc. Ueber den Bauernaufstand*, II, p. 357 etc. Hunfálvy, *Op. cit.*, p. 141 și urm.

²⁾ B. P. Hasdeu, *Archiva Istorică, IV, Materialuri pentru istoria coloniilor române în Galiția*, Mihail Grusevski, *Матеріал до історії суснільно-політичних і економічних відносин західно україн. Lemberg, 1906.*

§ 3. Despre cneji și săteni în Țara-Românească.

Din faptul că dania Regelui Bela către Ioaniți vorbește numai de trei cnezate în Țara-Românească, nu trebuie deloc să conchidem că ele erau singurele din țară. Regele vorbește numai de aceste trei cnezate fiindcă face, în privința lor, oarecari rezerve. Țara Românească fiind atunci locuită de Români, acești Români trăiau cu bună samă în sate răspândite asupra întregului ei teritoriu și ocărnuite după obiceiul românesc, закон влашки, de cneji. Documentele din veacul XV nu lasă cea mai mică îndoială în această privință, ele ne mai inlesnesc mult cercetarea originii și a rostului cnezatului în cele două principate.

Intr'un act care se află la archiva Statului din București, scris, precum dovedește d-l I. Bogdan, posterior zilei de 25 Decembrie 1406, dar publicat pentru întâia oară greșit de Venelin¹⁾ ca fiind din anul 1387, Mircea Cel Bătrân face știut satelor supuse mănăstirii Tismana că nu le va da *nici unui cneaz sau boer* (и ꙗкоже мѣхъ боеръ или волѣриноу) de ocină și de ohabă, ci le va lăsa sub stăpânirea mănăstirii Tismana²⁾.

Acelaș Domn, prin alt act, dă mănăstirii Cozia dreptul să primească dăni și să ia oameni sub ocrotirea sa și nime să nu îndrăznească a căuta pe omul „care își va închină sufletu și averea mănăstirii dela Cozia, fie boer, fie slugă a Domniei, fie cneaz sau altfel de om, zis *sirac*“ (или волѣриноу или слоуга господства ми или кнѣзъ или прочіи чловѣкъ рекше сирак³⁾). Acest privilegiu este confirmat de Mihail I mănăstirilor Cozia și Cotmeana. Și într'acest act citim: „sau slugă a Domniei mele, sau boer sau cneaz sau chiar dintre ceilalți oameni de mâna de jos, ziși siraci“, или слоуга господства ми, или волѣрин, или кнѣзъ . . . неще же и въ прочіихъ чловѣкъхъ въ долна рѣкъ рекше сирак⁴⁾.

Iar Radul Cel Frumos, dăruind mănăstirii Tismana, la

¹⁾ Venelin, *Vlahobolgarskija gramota*, p. 26.

²⁾ I. Bogdan, *Op. cit.*, p. 33

³⁾ I. Bogdan, *Op. cit.*, p. 33. Originalul la Archiva Statului.

⁴⁾ Miletič, *Dakoromъnitate i technata slavianska pismenastъ*, Sbornik, IX, p. 331, la I. Bogdan, *Op. cit.*, p. 34. Originalul la Archiva Statului.

28 Iulie 1465, munții Păringul Oslea, Vărbilăul și Boul, hotărește ca într'inșii nime să nu mai aibă amestec, „nici boer, nici cneaz, nici sirac“ *ни боєрини, ни княз, ни сиромаш*¹⁾.

Când Ștefan cel Mare se pregătiă să aducă pe scaunul Țării-Românești pe Mircea, fiul din flori al lui Vlad Dracul, el trimise din Roman, în primăvara anului 1481, câte o proclamație locuitorilor județelor Brăila, Buzău și Râmnicul-Sărat, prin care îi vesteă că vine în Țara-Românească spre a pune în scaun pe protejatul său. Aceste scrisori sunt păstrate în Arhiva Brașovului și în dosul fiecăreia din ele găsim răspunsul locuitorilor aceluia județ. Aceste scrisori și răspunsurile scrise din dos sunt identice pentru tustrele județele.

Domnul Moldovei se adresează către: „toți boerii, mari și mici, toți *județii* și *judecătorii*, precum și toți săracii dela mic până la mare“, *всем болгарум, големим и малим и всем ждецем (ждецем) и всем сздаім и всем сиромашум от мала до голема*²⁾.

Iar răspunsurile fiecărui ținut sunt făcute în numele: „tuturor boerilor și a tuturor cnejilor și a tuturor Românilor“ (*...от всех боєрин и от всех кнезех и от всех власех...* ³⁾).

Precum observă foarte bine d-l Bogdan⁴⁾, cuvintelor: „toți *județii* și toți *judecătorii*“ din proclamația Domnului Moldovei, corespund „toți cnejii“ din răspunsul Muntenilor.

Textele citate mai sus conglăsuiesc între ele pentru a împărți populațiunea rurală liberă a Țării-Românești, în veacul XV, în următoarele patru clase:

1. Boerii;
2. Slugile domnești;
3. Cnejii;
4. Români.

A patra categorie alcătuindu-se, tot după documentele sus pomenite, din Români din treapta de jos, urmează că celelalte trei categorii împreună alcătuiau treapta de sus sau Români privilegiați.

¹⁾ I. Bogdan, *Op. cit.*, loc. cit. Originalul la Archiva Statului.

²⁾ *Ibid.*, *ibid.*

³⁾ *Ibid.*, *ibid.*

⁴⁾ *Ibid.*, *ibid.*

Intăiele două categorii se pot determina cu ușurință. Boerii erau înalții demnitari ai Statului cari alcătuiau sfatul domnesc și a căror nume le găsim obișnuit pomenite la sfârșitul uricilor. Numărul lor, destul de însemnat în veacurile din urmă, se micșorează din ce în ce cu cât ne suim înapoi, spre începuturile Domniei. Bine înțeles că această denumire cuprinde nu numai pe boerii în funcțiune, ci și pe acei cari ocupase funcțiuni, dar ieșise dintr'insele, adică pe *foștii boeri*.

Slugile domnești erau slujbașii de mâna a doua și a treia, spre exemplu, copiii din casă, aprozii și toți acei îndeplinind o însărcinare sau slujbă domnească.

Ajungeri acum la cneji. Ce erau cnejii despre cari ne vorbesc documentele muntenesti sus citate din veacul XV?

Din scrisorile lui Ștefan cel Mare către locuitorii județelor mărginașe și din răspunsurile acestora, rezultă că cnejii din Țara-Românească corespundeau *juzilor* din Moldova: erau deci *judcătorii satelor*¹⁾.

Putem deci conchide în toată liniștea că cnejii din Țara-Românească, în veacul XV, erau *stăpânii* satelor și că, în asemenea calitate, erau și judcătorii, *giudeții* cum se zicea atunci, ai Românilor așezați în acele sate. Și nici că se poate altfel.

Înainte de întemeierea Domniei muntenesti, așezările sătești din Muntenia de astăzi nu puteau să fie ocărnuite decât de cneji. Care a putut să fie purtarea primilor Basarabi, întemeietorii Domniei Românești, către acei cneji?

Este vederat că, spre a-și putea lăți în câmpie stăpânirea mărginită la început în două sau trei văi dela Nordul și dela Sudul Carpaților, au trebuit să câștige bunavoință a Românimii așezată în acele câmpii. Spre a ajunge la acest sfârșit, întâiul pas

¹⁾ Pe de altă parte, documentele dela sfârșitul veacului XVI și dela începutul veacului XVII, ne dovedesc desăvârșita identitate a cnejilor de pe acea vreme cu țărani proprietari, *moșnenii*, cari corespund *răzășilor* din Moldova. Și în toate cazurile în cari s'a putut urmări spița neamului moșnenilor unui sat muntenesc s'a constatat că ei, ca și răzășii din Moldova, se trag sau dintr'un moș comun sau din doi, trei sau mai mulți frați sau veri, cari, la început, stăpâneau satul întreg.

Excepție la această regulă nu există.

Chestiunea se va trata pe larg în Capitolul II al cărții următoare.

de făcut eră câștigarea pentru scopurile lor a căpeteniilor acelei Români: cnejii cari o ocârmuiau. Ei nu au putut să facă acestora o soartă mai proastă decât aceea de care se bucurau în Ungari: cnejii cei mai favorizați din acea Craie. Căci, dacă ar fi procedat altfel, nu poate încăpea îndoială că cnejii din câmpia românească s'ar fi închinat Banului vecin al Severinului mai degrabă decât Basarabilor. Numai având ajutorul cnejilor, căpetenii de sate din Țara-Românească, putut-au Basarabii să întemeieze Domnia lor. Este sigur că, spre acest sfârșit, ei au recunoscut și închizeșluit acelor cneji stăpânirea cnezatelor lor în chip ereditar. Aceasta nu este o presupunere, ci o certitudine dovedită prin faptul că vedem pe urmașii acestor cneji, *moșnenii*, stăpânind și urmând a-și împărți și astăzi părțile lor din aceleași sate.

Încât privește a patra categorie de locuitori ai Țării-Românești: Românii, locuitorii țării din treapta de jos, ei erau fără îndoială oameni slobozi. Acest adevăr n'ar avea nevoie de altă dovadă decât faptul constatat mai sus că Românii din Ungaria, până în veacul XV, erau oameni liberi nelegați de glebă. Obștia locuitorilor români din Țara-Românească necucerită, de sine stătătoare, nu putea să aibă parte de o soartă mai rea decât acei din părțile cucerite de peste munți. De nu eră așa, găsit-ar fi oare Alexandru Basarab oșteni spre a se opune lui Carol Robert și a-l învinge? Românii locuitori ai satelor au fost șerbiți numai de Mihaiu Viteazul și acest hrisov de șerbire este însuș o dovadă strălucită a faptului că până atunci ei erau nelegați de glebă, căci dacă ar fi fost șerbi dela început, n'ar fi fost nevoie să se mai dea un hrisov spre a-i șerbi.

Precum voiu arată aiurea existau, dela început, oameni cu libertate limitată atât în Țara-Românească cât și în Moldova: ei se numiau *rumâni* în țara cea dintâiu, *vecini* în cea de-a doua, dar la început alcătuiau numai o mică excepțiune, numărul lor fiind neînsemnat față cu obștia locuitorilor slobozi.

Acești locuitori slobozi ai satelor Țării-Românești țineau locurile lor de casă, arau numărul de pogoane de care aveau nevoie în țarină, își pășteau vitele pe pășuni și luau lemnele trebuitoare din pădure, în puterea unui drept strămoșesc de folosință. *Stăpânului* locului îi dădeau a zecea din tot rodul pă-

mântului și din stupi, erau ținuți să macine numai la moara, se cinsteau numai la crâșma lui și erau judecați, pentru pricinile obișnuite, numai de stăpân sau de omul său.

De origine evident cnejască este și boerimea Țării Făgărașului¹⁾. Numeroase acte ne arată boeria în Făgăraș ca fiind o diregătorie: *officium boeronatum*, îndeplinită la sate și pe boerii făgărășeni îndatoriți să ieasă călări la oaste, iar stăpânirile lor teritoriale se numesc *stăpâniri boerești* (*possessio boeronatus*). Ea poartă în acte numele de *nobilime românească* și este cu totul deosebită de *nobilimea ungară*. Asemănarea lor cu cnejii este absolută, vederat ca *boeronatus* nu este altceva decât *cnezatul* sau *judecia*.

Stăpânirile lor ca și acele ale cnejilor se subîmpărțiau la infinit între copii și urmașii lor de astăzi sunt, ca și acei ai multor cneji din Țara-Românească, săteni proprietari și alcătuiesc aproape întreaga populațiune a satelor ce odinioară fusese ocărnuite de strămoșii lor.

Vedem astfel că, la anul 1834, familia *boerească* a Bogdăneștilor, din Arpașul-de-Jos, numără 38 capi de familie, familiile Neagoe și Borzea, din Vistea-de-Jos, numărau la 1863, cea dintâiu 25 și cea de a doua 20 capi de familie, iar familia Stoica, din Veneția-de-Jos, 89 capi de familie¹⁾.

§ 4. Despre cnejii din Moldova.

Ne mai rămân cnejii din Moldova.

Și aici îi întâlnim chiar la începutul său, mai bine zis, înainte de începutul istoriei Moldovei: căci cele mai multe scrisori referitoare la cneji îi pomenesc ca lucruri din trecut. Iată actele cunoscute mie cari vorbesc de cneji:

1. Alexandru cel Bun, la 2 August 1414, întărește lui Toader Pitic trei sate și anume: un sat pe Cobăle unde este casa lui, unde „este fost“ Veariș Stanislav și al doilea sat la gura Jiravețului, unde (Jiravețul) se aruncă în Bârlad, anume

¹⁾ A. N. Densușanu, *Monumente pentru istoria țării Făgărașului*, din care am extras scurtele notițe de mai sus

unde au fost Lie și Țigăneștii cneji și al treilea pe Bârlad, unde este cealaltă casă a lui și unde „este“ cneji Tamaș și Ivan. (ЕДИНО СЕЛО НА КОВЫАК ГДЕ МС ЕСТ ДОМЪ, ГДЕ ЕСТ БЫА КЪРИШЪ СТАНИСЛАКЪ, А ДРУГОЕ СЕЛО НА ОУСТИН ЖЕРАКЪКЪ, ГДЕ СПАДАЕТЪ НА БРХЛАДЪ, НА ИМЕ ГДЕ БЫА ЛИНЪ И ЦИГАНЕШТИНЪ КНЯЗОВЕ, А ТРЕТІЕ СЕЛО НА БРХЛАДЪКЪ ГДЕ МС ЕСТ ДРУГОЕ ДОМЪ, ГДЕ ЕСТ ТАМАШЪ И ИВАНЪ КНЯЗОВЕ) ¹⁾.

2. Alexandru cel Bun, tot la 2 August 1414, hărăzește lui Șandru Muntenii Scutași, unde „iaste“ cneaz Litu și Șarban ²⁾.

3. Alexandru cel Bun, la 1427, hărăzește mănăstirii dela Homor satul „unde a fost cneaz“ Stan (СЕЛО ГДЕ БЫА КНЯЗЪ СТАНЪ) ³⁾.

4. Alexandru cel Bun, la 24 Iulie 1428, întărește lui Sinata trei sate: unul pe Zeletin, unde este casa lui, altul pe Frumușel, unde este Dragoș și al treilea pe Tutova, unde „este“ cneaz Orsat ⁴⁾.

5. Ilie și Ștefan, la 20 Decembrie 1436, întăresc lui Mihail dela Dorohoiu o mulțime de sate, printre cari acel „unde Simeon cneaz“ (ГДЕ СИМѢОНЪ КНЯЗЪ), la vârful Dobrușei și altul pe Moiatinul-de-Sus, ce a fost a cneaghinei lui Mihail (ЩО КИРГНИНА БЫА) ⁵⁾.

6. Ilie și Ștefan Vv, la 20 Iunie 1438, hărăzesc lui Hudici Vornicul un sat pe drumul dela gura văii Borodac, unde „a fost“ cneaz Mihail ⁶⁾.

7. Ștefan cel Mare, la 3 Septembrie 1458, întărește lui Goș-

¹⁾ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 23.

²⁾ Suret din 1793 aflător la Academia Română.

³⁾ Wickenhauser, *Geschichte der Klöster Homor, St. Onufri, Horodnik u. Petroutz*, p. 83.

⁴⁾ T. Codrescu, *Uricar*, II, p. 252.

⁵⁾ Academia Română, citat de d-l Bogdan, *op. cit.*, p. 29. D-sa traduce: ЩО КИРГНИНА БЫА prin: care au fost a Doamnei. Intreb a cărei Doamne, a acelei a lui Ilieș sau a acelei a lui Ștefan? Șapoi, dacă ar fi vorba de o Doamnă a țării, s'ar întrebuița cuvântul господжа. De oarece, precum vom vedeă mai jos, femeile din clasa stăpânitoare din Moldova erau numite *cneaghine* în actele slavone, mi se pare că cuvântul киргннина din uricul de față se referă la *cneaghina*, soția lui Mihail.

⁶⁾ Wickenhauser, *Bohotin*, p. 65; *Geschichte des Klosters Solka*, II, p. 205. I. Bogdan, *Op. cit.*, p. 23.

tilă, între altele, satul „la cneazul Bran“ (на князѣк Бранѣ) (Acad. Rom., LXIV. 3).

8. Ștefan cel Mare, la 15 Octomvrie 1487, hărăzește *Mitropoliei* dela Roman două sate, anume Poiana, unde „au fost“ cneji Baloș și Danciul (гдѣ били князюле Балошѣ и Данчию). Tot acest act ne zice că Domnul cumpăraseră acest sat Poiana, imbele părți de judecie (оукѣ частѣи жюдѣчи), dela o nepoată a lui Coste Andronic care le avea dela Alexandru cel Bun ¹⁾.

9. Ștefan cel Mare, la 17 Fevruarie 1502, întărește fiilor lui Coste Murgoci, nepoții lui Mihu Gramaticul, Murgocenii unde „au fost“ cneaz Ivan și cu cătunul lor, unde „a fost“ Torontăi și pe Turia Bășenii, unde „au fost“ Bașa și pe Jijia Trajoaca, unde „au fost“ Iacob Vataman ²⁾.

10. Ștefan Vv. (cel Tânăr), la 25 Iunie 1519, întărește fiilor lui Mihu Medelnicerul, între altele, un sat pe Bârlad „unde a șezut cneazul Băcsan, unde se zice acuma Băcsenești“ ³⁾.

11. Petru Vv. (Rareș), la 18 Martie 1538, întărește lui Baciul și nepoților săi de frate, între altele, satul Trăzii, unde „a fost“ cneaz Trăziul, (гдѣ былъ князъ Трѣзисл) ⁴⁾.

Unele din aceste acte, acele două din 2 August 1414 și acel din 24 Iulie 1428, ne vorbesc, nu de cnejii „carî au fost“ ci de cnejii „care sunt“ ca și cum ar mai fi existat în Moldova cnejii la 1414 și la 1428. Voi cercetă această chestiune în capitolul următor.

Pe lângă satele moldovenești determinate prin numele cnejilor, mai vedem altele, mult mai numeroase, determinate prin numele *juzilor* sau *vatamanilor* lor. Documentele cu asemenea mențiuni sunt nenumărate și spre a nu mai îngreuiă acest memoriu cu amănunțimi, trimit pe cetitor la excelenta și conștiințioasa lucrare a Domnului I. Bogdan: *Despre cnejii români*, unde sunt citate un mare număr de documente vorbind de juzi și de vatamani ⁵⁾.

Voiu mai relevă însă încă odată faptul că, precum uneori

¹⁾ Melhisedec, *Op. cit.*, I, p. 134 și urm.

²⁾ Traducere din 1799 la Arhiva Statului, I. Bogdan, *Op. cit.*, p. 24.

³⁾ Academia Română, XCVI, No. 3.

⁴⁾ Academia Română, Peceți 98.

⁵⁾ Bogdan, *Op. cit.*, p. 24 și urm.

in acelaș sat se constată că erau doi și chiar mai mulți cneji (s. e. Lie și Țigăneștii, Băloș și Danciul, Litu și Șerban), găsim o mulțime de cazuri în cari în acelaș sat erau mai mulți juzi. Spre exemplu: satul dela gura Pobratei unde este jude Crăstea și Danciul (1455 Iulie 2); satul dela Bărlad unde a fost jude Buda și Drăgoiu (1487 Decemvrie 13); satul Procopinți unde au fost vatamani Procop și Vasile (5437); satul pe Prut, mai jos de Corni, unde au fost vatamanii Ioachim și Lucaciu (1519 Iunie 30). Din faptul că documentele cari ni vorbesc de doi cneji pomenesc și de două judecii, ca și acele cari ni vorbesc de doi juzi, conchideam, în întâiul meu articol asupra *Claselor Agricole din Moldova*, în *Revista Nouă*, anul I, că cnejii, juzii și vatamanii erau termeni sinonimi pentru a însemna magistrații rurali cari ocărnuiau satele românești în vechime. Cred că, mai ales după cele constatate mai sus pentru Țara-Românească, nu mai poate încăpea nici cea mai mică îndoială în această privință.

Precum voiu arăta mai jos, între cneji de o parte, juzi și vatamani de alta, deși și unii și alții erau ocărnuitori de sate, eră o deosebire esențială. Deocamdată însă mă mărginesc să observ că, în Moldova ca și în Țara-Românească, înainte de întemeierea Domniei, erau așezări sătești ocărnuite de cneji.

§. 5. Despre originile cnezatului și a deosebirii claselor la Slavi și la Români.

Cuvântul *eneaz* vine dela slavonul *кнѣзь* sau *кнѣзь*, care la Poloni a devenit *książę* (pron. cșionje) și la Litvani eră *kunigas*. Pare a fi venit dela un cuvânt mai vechiu: *кнѣзь* (pron. *kneng*), identic cu paleogermanul *kuning* și cu anglo-saxonul *cynig* cari înseamnă *regulus*, *dominus*, *princeps*, *ἄρχων* și se mai poate traduce prin *căpetenie* (*chef*)¹⁾.

O trăsătură comună tuturor Slavilor vechi eră traiul lor în comunități mici și aproape fără coeziune între ele. Ei cunoșteau două feluri de viețuire împreună: *satul* (*selo* sau *wes*) care

¹⁾ Schafarik, *Slavische Alterthümer*, II, p. 674.

eră așezat pe câmp deschis sau *cetate* (*grad*, *gorod* sau *hrad*), o adunare mai mare de locuințe, întărite cu șanțuri și cu ziduri de lemn și pământ. (Cetățile mai mici se numiau *gradiște* sau *horodiște*). Legăturile dintre mai multe sate cu un *grad* se numiau *župe* sau *mir*¹⁾ (*pagus*, *Gau*, *pays*, *canton*), și trebuiesc traduse românește prin *finut* sau *ocol*, după mărime.

Românii fiind născuți mai cu samă din contopirea elementelor romanizate de peste Dunăre, aduse în veacurile VI și VII de Slavii și de Anții așezați în țările noastre, cu năvălitorii și din de-naționalizarea acestora, eră lucru firesc ca elementul care, la început, aveă puterea în mână să păstreze neatinsă alcătuirea sa politică și că naționalitatea română, la nașterea sa, găsind acea alcătuire în ființă, să fi urmat a se supune ei.

Astfel se explică faptul că oriunde dăm, la început, de Români, îi găsim trăind în sate ocărnuite de cneji. Această alcătuire eră acea în ființă la Slavii ce se așezase în țările noastre și a fost moștenită de Români. Asemănarea eră desăvârșită, căci vedem pe Românii dela Nordul Dunărei, deși ei alcătuiau o națiune numeroasă, răspândită dela Tisa până la Marea Neagră și dela Bug până la Turnul-Severin, despărțiți în stătulețe mici și fără nici o coeziune.

Acestei lipse de coeziune se datorește fără îndoială ușurința cu care Ungurii lui Tuhutum cuceriră acea cetate firească care se numește Transilvania.

Este bine stabilit că toți Slavii erau oameni liberi, mai mult chiar: prinșii de războiu, aduși de ei după năvălirile lor în țările vecine, deveniau liberi după câțiva ani și se puteau așeza printre foștii lor stăpâni în calitate de egali cu ei²⁾. Nu este deci nici o îndoială că Românii, obștia urmașilor acelor Slavi liberi, să nu fi fost liberi și dânsii. Am văzut că ei fusese la început liberi în țările supuse coroanei ungare, că, în Țara-Românească, numai sub Mihaiu Viteazul fură legați de glebă; despre acei din Moldova actele publice și autorii conglăsuiesc pentru a ne arată că obștia a fost acolo totdeauna alcătuită din

¹⁾ *Ibid*, p. 674 și 675.

²⁾ Schafarik, *Op. cit.*, I, p. 539.

oameni liberi. Câteva cuvinte dintr'un document din 30 Septembrie 1444, curmă în această privință orice discuțiune.

Este vorba de un Tătar ce Domnul îl dăruiește Episcopului de Roman, acesta fiind volnic, la moartea lui, să-l lase bisericii, să-l dea altuia sau să-l libereze. Iar dacă îl va liberă, Tătarul „unde va viețui în pământul nostru, *acolo să trăiască slobod, pre legea românească*, (Тамъ да живетъ свободно на колоскомъ законѣ¹⁾).

Dar dacă toți Slavii erau la început egali între dâșșii, este totuș cert că deosebiri de clasă și *moștenirea demnităților* s'au stabilit, mai ales la unele din triburile lor, destul de timpuriu. O castă nobiliară se întâlnește la începutul istoriei Poloniei și a Boemiei; ea nu a întârziat să se formeze în Rusia și în Sârbia: eră lucru firesc ca să se nască și la Români. La dâșșii a fost alcătuită (cum nici nu se putea altfel) de căpeteniile satelor, de cneji, cu urmașii lor cari se folosiau în *chipereditar* de drepturile lor de stăpânire²⁾.

Impotriva acestei păreri se naște, în chip firesc, următoarea, întâmpinare:

Dacă cneji ce-i găsim în veacul XV în Țara-Românească precum și acei despre cari ni vorbesc unele acte din Moldova, sunt urmașii unei caste nobiliare veche de mai multe secole, cum oare se întâmplă că stăpânirile lor nu erau mai îmbucătățite prin veacurile XIV și XV (câci vedem că cele mai multe se stăpâneau de un singur stăpân sau de frați)?

Răspunsul este foarte ușor.

¹⁾ Melhisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 112.

²⁾ „Die Kelten in Gallien wie die Slaven an der Elbe wurden jedoch bei den ersten historisch näher bekannten Zusammenstößen mit den Römern und mit den Deutschen bereits unter wesentlich veränderten Zuständen angetroffen“.

„Bei beiden war der Grundbesitz in die Hände der Fürsten und einer zahlreichen Aristokratie als ein Eigentum übergegangen, welches durch die mehr oder weniger bestimmt anerkannten Besitzrechte der Hauptmasse des Volkes kaum beschränkt wurde, und in der persönlichen Lage dieser bäuerlichen Bevölkerung unterschieden sich mannigfaltige Stufen von bürgerlicher Freiheit bis zu willkürlich behandelter Hörigkeit und völligem Sklaventum“. (Meitzen, *Siedelungen* II, p. 271).

Cu cât ne suim mai mult spre origini cu atâta trebuie să admitem că țara eră mai puțin populată. Un cneaz cu ai săi aveau la început stăpânire peste o întindere uriașă de vale și de dealuri. Încă în viață fiind el își căsătorie copiii și-i înzestră. Bogăția lui cea mai mare erau supușii lui, căci cu cât erau mai mulți cu atâta se umpleau mai tare gropile lui de bucate prin zeciuiala roadelor pământului, cu atâta creșteau prisăcile și turmele lui prin dijma din stupi și prin acea din fân, cu atâta sporiau venitul morilor și acel al crâșmelor sale. Dacă creștea familia cneazului, creșteau și familiile sătenilor. Cneazul deci la însurătoarea unui fiu, îl trimetea să-și așeze un sat pe un loc pustiu de care erau multe sau chiar pe propriul său hotar, dându-i un număr de însurăței ca să locuiască satul cel nou. Pentru tinerii săteni eră la urma urmelor tot una să-și facă case în satul părinților sau să și le facă mai departe. Apoi, dacă printr'o asemenea mutare, mai mult sau mai puțin îndepărtată, puteau căpăta dela stăpân oareșcari micșorări de dijma pentru întâii ani, se vor fi dus nu numai însurăței, dar și din părinții lor. Doară tot astfel se proceda până în mijlocul veacului trecut și aș putea citi numeroase exemple de cazuri din acel veac în cari o moșie de câmp fiind împărțită de doi moștenitori, unul a rămas cu așezarea părintească și cu satul, iar celălalt a luat jumătate din gospodari și a înființat sat nou peste pârâu, în fața aceluia vechiu.

Și astfel, cu încetul, s'a înmulțit numărul cnejilor odată cu numărul satelor, umplându-se întâiu văile râurilor celor mari, apoi acele ale pâraelor ce s'aruncă într'insele, ajungând să fie dese de tot.

Această împărțire a supușilor lor de către fiii cnejilor ni dă lămurirea faptului că, în veacul XV, în Ungaria, cnejii ni apar adesea ca niște întreprinzători de colonizări și de defrișări, împrejurare de care s'a folosit Hunfálvy în încercările lui de a dovedi că Românii au emigrat în Ungaria mult după venirea Ungurilor.

Acei concesionari de colonizări nu erau altceva decât fii de cneji cu supuși mulți și loc puțin. Supușii neavând unde să se hrănească, erau doritori să plece spre a se așeza în locuri mai largi și nu făceau de sigur nici o greutate pentru a urmă

pe unul din fiii sau ginerii stăpânului pe pământ mai mult și mai îmbelșugat.

Acum este locul să lămurim deosebirea între *cneji* de oparte, și juzi de alta. Și unii și alții erau magistrați rurali, ocăr-muitori de sate, dar cnejii ocărmuiau satul din tată în fiu în puterea uni drept de moștenire strămoșesc, pe când juzii erau magistrați rurali, aleși sau numiți. Cei dintâi alcătuiau *o clasă sau castă stăpânitoare*, cu drepturi moștenite, iar cei de ai doilea erau niște simpli diregători numiți sau aleși. Voiu reveni mai pe larg asupra acestei chestiuni în capitolul I al Cărții următoare.

§. 6. Despre soarta cnejilor în Moldova și despre cneaghine.

Vom vedea cu amănuntul în acelaș capitol că intemeietorii Domniei Moldovei, întocmai ca primii Basarabi, nu putură decât să întărească stăpânirile cnejilor sau a urmașilor lor, la noi ca și în Țara-Românească; din cneji s'a alcătuit clasa stăpânilor de moșii din care a eșit aproape întreaga boerime.

Dar, lucru straniu, în Țara-Românească unde moșnenii își aduc neconținut aminte, până în veacul XVIII, că sunt cneji și se fălesc cu acest titlu, nu vedem urmă de *cneaghine*. Iar în Moldova, unde bărbații au uitat de cu vreme acel calificativ, soțiile lor nu uită măcar o clipă că au drept la dânsul și urmează a se numi cneaghine în actele și inscripțiile slavone (și chiar în unele din cele românești) până la sfârșitul veacului XVII.

Voiu cită între multe pe: Cneaghina Marușca a lui Andrei Șerbici, fata lui Ion Cupcici, 6982 (1474) August 26¹⁾; Cneaghina Marina a lui Fete Iacobescul, 6996 (1487) Decembrie 13²⁾; Cneaghina Maria, mama lui Tăutul Logofătul (cel bătrân), 7007 (1499) Martie 23³⁾; Cneaghina Maria, soția ace-lueaș Logofăt Tăutu, 7008 (1499) Septemvrie 9⁴⁾; Cneaghina

¹⁾ Ulianitzki, *Materialij*, p. 109.

²⁾ Acad. Rom., Peciți 12.

³⁾ Melhisedec, *Notițe istorice și arheologice, etc.*, p. 294.

⁴⁾ *Ibid.*, *ibid.*

Ana a Logofătului Gavrilaş Trotuşanu, 7029 (1520), Decembrie 2¹⁾; Cneaghina Anastasia, a Logofătului Toader Baloş, 7035 (1526), Septembrie 29²⁾; Cneaghina Maria a Jitnicerului Crăstea, 7066 (1558) Maiu 26³⁾; Cneaghina Salomia a Hatmanului Barnovschi 7075 (1567) Martie 1⁴⁾; Cneaghina Anghelina a lui Gligorcea biv Vel Vornic, 7079 (1570) Noembrie 23⁵⁾; Cneaghina Bărlădeanului în vremea lui Aron Vodă⁶⁾; Cneaghina Neacşa a lui Sturdza, Portarul de Suceava şi Cneaghina Antimia a Vornicului Condrea Bucium, 7089 (1581)⁷⁾; Cneaghina Anastasia a lui Vascan Mohila, Părcălabul de Hotin, 7090 (1582) Maiu 11⁸⁾; Cneaghina Magdalena Moţocoae, 7091⁹⁾; Cneaghina Todosia a lui Patraşco Părcălabul, în vremea lui Irimia Movilă¹⁰⁾; Cneaghina Anghelina, fata lui Şeptelici, soţia lui Ghianghia, 7100 (1592) Aprilie 24¹¹⁾; Cneaghina Mitrofana a Vornicului Nistor Ureche, 7102 (1594) Iunie 1¹²⁾; Cneaghina Cristina Crişoiaia din Suceava, 7103 (1594) Decembrie 14¹³⁾; Cneaghina Ilisafa a lui Ianî, 7104 (1595)¹⁴⁾; Cneaghina Marghita, fiica călugăriţei Protasia, 7108 (1599) Septembrie 12¹⁵⁾; Cneaghina Irina a Postelnicului Ion, 7108 (1600)¹⁶⁾; Cneaghina Safta a lui Petraşco Oană, 7111 (1603) Iulie 20¹⁷⁾; Cneaghina Ana a Logofătului Ion Golăe, 7114 (1606) Martie 30¹⁸⁾; Cneaghina An-

¹⁾ Kozak, *Die Inschriften der Bukowina*, p. 56.

²⁾ *Ibid.*, p. 33.

³⁾ Melhisedec, *Op. cit.*, p. 11.

⁴⁾ Kozak, *Op. cit.*, p. 206.

⁵⁾ Kozak, *Op. cit.*, p. 207.

⁶⁾ *Uricar*, XVIII, p. 224.

⁷⁾ *Documente doveditoare pentru genealogia familiei Sturdza*, p. 29.

⁸⁾ Kozak, *Op. cit.*, p. 211.

⁹⁾ *Uricar*, XVIII, p. 194.

¹⁰⁾ *Ibid.*, *ibid.*, p. 236.

¹¹⁾ *Uricar*, XVIII, p. 221.

¹²⁾ Melhisedec, *Op. cit.*, p. 15.

¹³⁾ Kozak, *Op. cit.*, p. 59.

¹⁴⁾ *Ibid.*, *ibid.*, p. 246.

¹⁵⁾ *Ibid.*, *ibid.*, p. 60.

¹⁶⁾ *Ibid.*, *ibid.*, p. 175.

¹⁷⁾ *Ibid.*, *ibid.*, p. 193.

¹⁸⁾ *Uricar*, IX, p. 139.

ghelina a lui Crâstea Vel Vornic, 7117 (1609)¹⁾; Cneaghina Teta, fata lui Gheorghe Albotă, 7121 (1613) Martie 27²⁾; Cneaghina Pascalina a Logofătului Lupu Stroici, 7124 (1616) August 20³⁾; Cneaghina Anghelina a Tăutului Logofăt, 7125 (1617) Maiu 30⁴⁾; Cneaghina Sora, fata lui Toader Giogea, soția lui Grigore biv Vel Vornic, 7125 (1617) Iunie 30⁵⁾; Cneaghina Cristina a lui Gheorghe Părcălabul de Hotin, 7127 (1619) Aprilie 13⁶⁾; Cneaghina Maria a lui Gheorghie Draganovici, 7129 (1621) Aprilie 24⁷⁾; Cneaghina Maria a lui Scărlat 7130 (1622) Martie⁸⁾; Cneaghina Maria Cazaca Trifăneasa 7134 (1626) Maiu 15⁹⁾; Cneaghina Maria a Stolnicului Gavril 7135 (1627) August 17¹⁰⁾; Cneaghina Maria a Logofătului Dumitrașco Ștefan, 7136 (1628) Aprilie 4¹¹⁾; Cneaghina Cristina soția și Cneaghina Anghelina, fata lui Gheorghe Părcălab de Hotin (între 1615 și 1620)¹²⁾; Cneaghina Cărstina a Comisului Furtună, 7139 (1630) Septembrie 30¹³⁾; Cneaghina Candachia a biv Vel Vornicului Goe, 7140 (1632) Maiu 25¹⁴⁾; Cneaghina Anița a lui Gheorghe Roșca Visternic, 7140 (1632) Maiu 31¹⁵⁾; Cneaghina a panului Casian, 7143 (1635)¹⁶⁾; Cneaghina Nastasia a Nacului și Cneaghina Măricuța a lui Istratie biv Logofăt, 7144 (1636) Februarie 26¹⁷⁾; Cneaghina Ana, sora lui Constantin Sbârcea Părcălabul de Hotin, 7145 (1637) Mar-

1) Iorga, *Studii și Documente*, VI, p. 16.

2) *Uricar*, XXV, p. 292.

3) *Ibid.*, XXIII, p. 55.

4) Melhisedec, *Op. cit.*, p. 294.

5) Iorga, *Op. cit.*, p. 142.

6) *Ibid.*, *ibid.*, p. 81—82.

7) Kozak, *Op. cit.*, p. 191.

8) Iorga, *Op. cit.*, VI, p. 18.

9) *Uricar*, XVIII, p. 366.

10) Kozak, *Op. cit.*, p. 155.

11) Melhisedec, *Op. cit.*, p. 124.

12) Kozak, *Op. cit.*, p. 173.

13) *Uricar*, XXI, II, p. 72.

14) Iorga, V, p. 15.

15) *Uricar*, XVIII, p. 408.

16) Melhisedec, *Op. cit.*, p. 143.

17) Iorga, XI, p. 102.

tie 11¹⁾; Cneaghina Maria a Postelnicului Draco, 7149 (1641) April 22²⁾; Cneaghina Antimia, fosta soție a lui Dumitrașco Mihiu zis Turiatcă, 7149 (1641) Maiu 25³⁾; Cneaghina Antimia a lui, Gheorghe Corosteanu, 7151 (1643) Fevruarie 23⁴⁾; Cneaghina Maria a lui Toader Borici biv Stolnic, 7154 (1646) Iulie 7⁵⁾; Cneaghina Agapia a lui Ionașco Tolocico (în Domnia lui Vasile Lupu)⁶⁾; Cneaghina Ana a Căpitanului Zota, 7155 (1647) Aprilie 10⁷⁾; Cneaghina Candachia a lui Grigore Hermeziu, 7155 (1647) Maiu 12⁸⁾; Cneaghina Costanda a lui Ion Tertia din Văscăuți, 7155 (1647) Iunie 27⁹⁾; Cneaghina Ileana a lui Pelin Racoviță Mare Logofăt, 7159 (1641)¹⁰⁾; Cneaghina Maria a Hatmanului Vasile, 7163 (1655)¹¹⁾; Cneaghina Rucsanda a lui Grigorașco Jora și Cneaghina Tofana a Clucerului Eftimie, 7166 (1658) Iulie 30¹²⁾; Cneaghina Safta a Marelui Vornic Hăbășescu și Cneaghina Măricuța a lui Andrei fost Serdar, 7177 (1669) Martie 12¹³⁾.

Am adunat un număr atât de mare de citațiuni spre a dovedi că denumirea de cneaghină a fost dată soțiilor și fetelor atât de boeri cât și de stăpâni de sate fără boerie, neconținut, în tot timpul în care limba slavonă a ființat ca limbă bisericească și de Stat. Acest fapt dovedește că, la început, pe vremea întâilor Domni, femeile boerilor și a celorlalți oameni de samă, cari erau stăpânii de sate, *damele* cum am zice noi astăzi, *cucoanele* cum ar fi zis părinții noștri ișlicari, se făliau cu titlul de *cneaghină*. De vreme ce în documentele slave contimporane din Polonia, Rusia, Sârbia și Bulgaria, constatăm

1) Kozak, *op. cit.*, p. 192.

2) *Uricar*, XXIII, p. 144.

3) *Ibid.*, *ibid.*, p. 159.

4) Kozak, *op. cit.*, p. 192.

5) Academia Română, XXXI, 129.

6) *Uricar*, X, p. 113.

7) Kozak, *Op. cit.*, p. 155.

8) *Uricar*, XXIII, p. 204.

9) Academia Română, XXXIII, p. 6.

10) Melhisedek, *Op. cit.*, p. 296.

11) Kozak, *Op. cit.*, p. 136.

12) Melhisedek, *Op. cit.*, p. 127.

13) *Documente Sturdza*, p. 97.

că acest titlu *nu* eră dat *damelor* nici uneia din acele țări, urmează că el eră o particularitate curat moldovenească. Și această particularitate nu poate proveni de aiurea decât dela faptul că mamele, moașele și strămoașele acestor *dame* moldovene din veacul XV, fusese totdeauna numite cneaghine. Acest calificativ dat Moldovencilor *de calitate*, apropiat de acel de cneaz cu care vedem că se fălesc, până în veacul XVIII, urmașii stăpânilor de moșii de pe vremea primilor Basarabi, constituie o zdrobitoare dovadă a faptului că cnejii ocârmuitori ai satelor din țările noastre, înainte de întemeierea Domniilor Țării-Românești și a Moldovei, au urmat și după întemeierea acestor Principate să stăpânească aceleași sate sub suveranitatea Domnului respectiv.

§ 7. Ceva despre Voevozi.

Actul prin care Regele Bela IV hărăzește Ioaniților Țara Românească menționează, pe lângă cneji, și pe Voevozii Lituon sau Litwoy și Seneslau, ai căror Voevodate se aflau, cel dintăiu în dreapta și cel de ale doilea în stânga Oltului. Din faptul că Regele, prin actul de danie, nu dăruiește țările acestor doi Voevozi Ioaniților, precum făcuse pentru cnezatele lui Ion și Farcaș, situate în dreapta Oltului, face pe d-l Bogdan să conchidă, cu drept cuvânt, că pozițiunea acestor Voevozi, supuși ai Regelui Ungariei, eră cu mult superioară acelei unor simpli cneji ¹⁾.

Mai găsim în 1335 pe un Bogdan Voevod, fiul lui Mykula, care trăia probabil în Țara-Românească și pe care îl vedem solicitat de arhiepiscopul de Caloccea, în numele Regelui, să treacă din pământul lui în Ungaria ²⁾.

Actele interne ungare conțin de altă parte numeroase mențiuni relative la Voevozi români, în toate comitatele cuprinzând o populație românească mai însemnată.

¹⁾ I. Bogdan, *Originea Voevodatului la Români*, în Ann. Acad. Rom. XXIV, p. 193, sq.

²⁾ Hurmuzache, II, p. 637.

La 1326, Neculai, Comite de Csanad, hărăzește Episcopiei dela Oradea, o posesiune, dobândită de el dela Regele Carol Robert, determinată mai de aproape prin cuvintele: „*possessio populosa ubi Negul woywoda considet et commoratur, simul cum eisdem populis et molendino ibidem existente*“¹⁾.

O scrisoare din 1345 a Papei Clemente VI ni vorbește de niște Voevozi cărora el le trimisese, precum și lui Alexandru Basarab, invitarea să treacă la catolicism. Aceștia erau: Nicolaus princeps de Remecha, Ladislaus voyvoda de Bivinis, Sannislaus de Syprach, Aprozya voyvoda de Zopus și Nicolaus voyvoda de Auginas¹⁾. (Nicolaus princeps de Remecha eră, după toate probabilitățile, cneazul dela Remetea în Banat, titlul de princeps însemnând aici *cel dintăiu, cel mai de samă, căpetenia*)²⁾.

La 1363 vedem pe Ivan, Voevodul de Beiuș, încheind împreună cu frații săi Bog și Balk, o alcătuire cu Românii din Zlatna. Ei judecau neînțelegerile dintre Români și împliniau dela ei birurile³⁾.

Un document din 1364 al Reginei Elisabeta către comunitatea Romanilor din comitatul Bereg, permite acelor Români *să aleagă și să pună în fruntea lor pe Voevodul ce-l vor voi*, care va avea să-i judece și să curme pricinile dintre ei, administrând și priveghind îndatoririle lor față de Regină și de Comite⁴⁾.

Această diplomă este întărită de alta, din 1370, lămurind că el este volnic să judece pricinile mai mici, cele mari având a se judecă de Comite împreună cu Voevodul⁵⁾.

Diploma din 1371 a Regelui Ludovic dăruește fiilor lui Stanislau, fost Voevod de Unghiu, cnezatul satului Felseu Nerezlenche, arătând lămurit că funcțiunea de cneaz în satul Neresnița-de-Sus eră indeplinită de un Voevod⁶⁾.

¹⁾ Hurmuzache, II, p. 598.

²⁾ Vezi citatele în Bogdan, *Op. cit.*, p. 197.

³⁾ Bogdan, *Op. cit.*, p. 197, îndreaptă data însemnată greșit în Hurmuzache, I, p. 304.

⁴⁾ I. Mihályi, *Diplome maramureșene*, p. 64. Bogdan, *op. cit.*, p. 198.

⁵⁾ I. Mihályi, *op. cit.*, p. 63—64, 76, 78. Bogdan, *op. cit.*, loc. cit.

⁶⁾ I. Mihályi, *op. cit.*, p. 64. Bogdan, *op. cit.*, 198.

La 1383, Regina Maria dăruiește cnezatul Românilor din comitatele Beregh și Szatmar celor trei frați ai lui Stanislau, Voevodul Românilor Reginei din Kerechkey și Buchnicze, cu condiție ca ei s'o slujească și să adune *quingagesima* dela Români, din care să oprească jumătate pentru ei¹⁾.

Dintr'un document din 1410, constatăm că Petru cu toți cnejii și jurații din ținutul Beiuș, judecă, împreună cu judecătorul și jurații din cetatea Beiușului, o pricină dintre mai mulți Români, Petru înfășoșându-ni-se aici ca căpetenia cnejilor din ținutul Beiuș²⁾.

Se găesc Voevozi români în toate comitatele locuite de Români și până la mijlocul veacului XVI. D-l Bôgdan în memoriul său despre *Originea Voevodatului la Români*, a adunat un mare număr de citațiuni în privința lor³⁾.

Cel mai însemnat dintre Voevozii români din Ungaria a fost fără indoială Bogdan, un oareșcare timp Voevodul Românilor din Maramureș și pe urmă întemeietorul Moldovei. El avea în colțul de Sud-Est al Maramureșului o uriașă stăpânire teritorială alcătuită negreșit din cnezatele numeroaselor sate ce se aflau pe dânsa.

După trecerea lui în Moldova fu înlocuit în Voevodat prin Ion, fiul fratelui său Iuga. Balc și Drag, fiii Voevodului Sas, gonit din scaunul Moldovei de Bogdan, și fugiți în Ungaria, sunt răsplătiți de Craiul Ludovic prin conferirea stăpânilor lui Bogdan precum și cu aceea a demnităților de Voevozi ai Românilor și Comiți ai mai multor comitate⁴⁾.

La 1349, Voevodul Ion (fiul unui Bogdan) împreună cu Neculai, însărcinatul Comitelui Secuilor, convoacă pe toți cnejii țării Maramureșului spre a hotărâni moșiile Gyulafalva și Nyirés ale lui Gyula, fiul lui Dragus⁵⁾.

¹⁾ Bogdan, *op. cit.*, loc. cit. Hurmuzache, I, p. 280. Mihalyi, *op. cit.*, p. 77.

²⁾ Hurmuzache, I, p. 469. Bogdan, *op. cit.*, p. 498.

³⁾ Bogdan *op. cit.*, p. 199.

⁴⁾ Hurmuzache, I, II, 211.

⁵⁾ Mihály, *op. cit.*, p. 26—27, 28—29. Presupunerea că Dragus, tatăl lui Gyula, ar fi fost legendarul descălecător al Moldovei, Dragoș, nu mi se pare întemeiată pe vr'o dovadă.

Din compararea numeroaselor texte adunate de Domnia sa în privința Voevozilor români din Ungaria, D-I Bogdan ajunge la concluziunea pe care o împărtășesc pe deplin, că: Voevozii erau, înainte de cucerirea ungară, căpeteniile unor confederațiuni de cneji meniți, în vreme de războiu, să fie șefii lor, și, în vreme de pace, să hotărască pricinile ce se nășteau între dânșii. Iar după cucerirea ungară, erau niște căpetenii ale cnejilor, aleși de dânșii sau numiți de stăpânirea ungară și însărcinați mai ales cu stringerea birurilor datorite coroanei și cu adunarea și comanda contingentului militar român. Pentru serviciile lor dobândiau nu numai cnezate noue, dar adesea, mai ales când se făceau catolici, obțineau transformarea cnezatelor lor în proprietăți ereditare și nobilimea maghiară. În asemenea caz ei deveniau Unguri și erau pierduți pentru neamul românesc.

Voevozi au existat negreșit în Moldova și în Țara-Românească mult înainte de acei ce-i întâlnim prin documentele din veacurile XII și XIV.

Războaiele erau neconținute, atât acele purtate pentru apărarea țării cât și cele întreprinse pentru a adună pradă. Războiul nu se poate purta fără povățuitor mai mare peste oaste; se alegea cel mai destoinic pentru conducerea oștirii. Voevodul fù cel dintăiu șef militar. De altminterea cuvântul *vojevoda* la Slavi înseamnă la început conducător de ostași (*voji*, ostași și *veda*, *vožda*, conduc) ¹⁾. Voevozi în sens de „general“ se găsesc în istoria tuturor popoarelor slave. Ei răspundeau unei trebuinți.

Apoi, dela început au fost gălcevi, nu numai între săteni, dar și între cneji, fie pentru hotarele judeciilor lor, fie pentru moștenirile ce se deschideau, fie pentru împărțiri. Aceste gălcevi trebuiau judecate și negreșit nu puteau fi judecate decât de alți cneji. Inșă pentru a evita orice recuzare de judecători, pentru a dirige desbaterile judecătii, pentru a închizeșlui executarea hotărârii, trebuia ca această acțiune judiciară să fie până la un oareșcare punct organizată și unificată sub autoritatea unui singur om, ales de ceilalți cneji ca mai destoinic. Voevodul mai fù primul judecător.

¹⁾ Bogdan, *op. cit.* pag. 13.

Cu bună samă că acești Voevozi erau în deobște aleși de cneji dintre dâșii pe vreme mărginită sau pe viață. Cu timpul se vede că ereditatea se stabili în Voevodatele cari cuprindeau, unul județele Gorj și Vâlcea, iar celălalt Muscelul și Argeșul. Ereditatea va fi fost conferită după toate probabilitățile de Regele Ungariei ai cărui vasali erau atât Lituon cât și Seneslau.

Am văzut mai sus că, după toate probabilitățile, Voevodul Bogdan pe care arhepiscopul de Caloccea îl sollicită să treacă în Ungaria, își avea stăpânirea în Țara-Românească. Nimic însă nu ne îndreptățește a conchide că Voevodatul era ereditar în familia lui.

Din Moldova cunoaștem un Voevod anterior lui Lituon și lui Seneslau. Acesta este Ploskinia, Voevodul care comandă Brodnicii (Bârlădenii) aliați cu Tătarii în bătălia dela Kalka (1224). Cronicile rusești ne povestesc că Tătarii puseră pe Ploskinia să jure pe cruce (крести цѣловати), lui Daniel Romanovici dela Kiev, că viața lui și a oștenilor lui va fi cruțată dacă ei iesă din poziția întărită din care Tătarii se încercau în zadar să-i scoată de mai multe zile. Incredându-se în jurământul lui Ploskinia, Rușii ieșiră din întăririle lor spre a fi măcelăriți de păgâni.

Dar Ploskinia (care se numia poate Ploscan) era după toate probabilitățile un Voevod ales ad-hoc pentru povățuirea contingentului trimis Tătarilor de Bârlădeni.

Ca Ploskinia vor fi fost mulți Voevozi în deosebitele ținuturi ale țării dintre Carpați și Nistru. Inșă ereditar va fi fost numai Voevodul de pe malurile Moldovei, care își avea poate întâia reședință la Baia și probabil că ereditatea i-a fost hărăzită, ca și Voevozilor din diploma care se referă la dania dela 1247, de Regele Ungariei pe care îl recunoștea de Suveran.

Când vedem cât de nesigură și de năcăjită a fost ereditatea scaunului Moldovei până la Ștefan cel Mare, ne dăm samă că la Voevodate parțiale ea era cu puțință numai având puternicul sprijin al Regelui Ungariei. Altfel scaunul Voevodului ar fi fost la discrețiunea oricărui grup mai însemnat de cneji, a căror nemulțămire ar fi izvorit din pricini mai mult sau mai puțin binecuvântate, adesea numai din dorința de a pune în

scaun pe altul din ei care știuse să-i câștige pentru scopurile lui. Din nenorocire neamul nostru s'a arătat totdeauna nestatornic în credința către Domn și iubitor de schimbări.

*

Din cele ce preced rezultă că la Români, încă înainte de cucerirea ungară, puterea ocârmuitoare eră în mâinile unei clase sau caste care și-o transmitea din generație în generație, prin moștenire și această putere ocârmuitoare nu se moșteniă numai de câte un singur fiu, ci de toți copiii deopotrivă.

Membrii acestei clase se numiau cneji și alegeau pentru a-i judecă și a-i duce la războiu, din sânul lor, niște diregători mai mari cari luau numele de Voevozi.

Aceasta clasă stăpânitoare care aveă ființă de veacuri, poate că ea eră chiar anterioară în parte nașterii neamului românesc. Originea i se pierde în trecutul cel mai depărtat. De oarece constituia o clasă privilegiată ereditară, trebuie s'o considerăm ca o nobilime străveche, căreia nimeni nu i-a conferit diplome de nobilitate, dar care s'a născut din împrejurări, ceeace Nemții numesc *Uradel*.

§ 8. Despre Supanii din Carniola și Carintia și despre Vicezii din Saxonia.

Urme sigure de o organizație a satelor similară acelei românești se mai găsesc la Slavii din Carniola și la Wenzii din Saxonia.

În Carniola vedem satele slave stând, în anul 1400, sub ocârmuirea unor *Supani*, supuși și ei stăpânilor teritoriali cari cucerise țara: Nemții. Supanii, cari par a fi fost ereditari, ne apar în aceeaș calitate ca cneji la Românii din Ungaria¹⁾.

În Saxonia vedem două clase de Wenzii cu prerogative deosebite: pe *Supani* și pe *Wittheși*, Vițeși sau Vicezi, dar supuși și ei Nemților cari recucerise țara asupra lor. Supanii par a fi fost urmașii unui fel de mici Voevozi, bine înțeles reduși în importanță de cucerirea nemțească, căci fiecare are sub ascultarea sa mai multe sate. Iar Vicezii par a fi echivalenți cnejilor dela noi. Este de observat că acei vicezi ai Wenzilor

¹⁾ A. Meitzen, *Siedelungen*, III, p. 397 sq.

din Saxonia sunt ținuți, în timp de războiu, să iasă la oaste călări, întocmai ca cnejii satelor române din Galiția¹⁾.

În privința acestor Vicezi mai observăm că în unele documente moldovenești din ultimul deceniu al veacului XIV și întâiul deceniu al veacului XV, vedem mai mulți Viteji figurând printre boerii cari încredințează actul²⁾.

Supanii și Vicezii venzi, ca și cnejii români, sunt ereditari³⁾.

¹⁾ Stadnicki, *O wsiach woloski* în Hasdeu, *Arhiva Istorică*, privilegiile satelor Korosno, Nanowa, Brehi, Polawa, Ustrzyki, p.

²⁾ *Uricar*, XVIII, p. 454

³⁾ „1381 bestimmen die Markgrafen Otto von Meissen und Dietrich von der Ostmark (Koehler, *Das Kloster des heiligen Petrus auf dem Lauterberge*, No. 52. H. Knothe, *Die verschiedenen Klassen Slawischer Höriger in den Wettinischen Landen* in *Neues Archiv für Sächs. Gesch. und Alterth.*, IV, p. 1 și 2) über die Voigtrechte des Peterklosters auf dem Lautenberg bei Halle, dass: *statutis tantum temporibus Seniores villarum quos lingua sua Supanos vocant et in equis servientes, id est Withasii, ad comprovinciale jus, quod lantdine dicitur, veniant, qui quae dicuntur, jubentur, aguntur, statuntur, suis referunt. Ceteri liti, videlicet hoc est smurdi, qui quotidiano servicio imperata faciunt et hi qui censuales ecclesiae vel proprii sunt, apud se dum maneant*“. (A. Meitzen, *Siedelungen*, II, p. 240).

„Das Amt Meissen umfasste noch im 14 Jahrhundert 219 Dörfer oder Dorfantheile. Von diesen gehörten mehr als die Hälfte unter 15 Supaneien, von den übrigen stand eine sehr erhebliche Anzahl unter den *Vithassii*. In einem Lehensverzeichniss des Amtes Meissen von 1334 folgt noch die Aufzählung der Dörfer der einzelnen *Supaneien*, eine lange Reihe von Dörfern mit dem von jedem aufzubringendem Lehnszinse unter der besonderen Überschrift: *sub rusticis qui dicuntur Witsezen*. Dieser Name der auch in Weiczessen verdreht wurde, kommt von Vitiaz, das im Altslawischen Krieger bedeutet, im späten Wendisch aber völlig die Bedeutung Lehnbauer, *der zu Reiterdienst verpflichtet ist*, angenommen hat. Der Edle Wigmann vermacht durch eine Urkunde von 1121 dem Kloster Kaltenbrunn bei Sangerhausen alle seine Güter „cum eo jure hominum et praediorum, quo sui autecessores ipsis fruebantur, homines scilicet in *quinque justiciis, ut edelsten, knechte, zmurde, lazze* (liuzi), *heyen* horum quencumque genus suum“. Es lässt sich nicht bezweifeln dass die *Edelsten, seniores*, die *Supane*, sowie die *Knechte*, die *Withasii* der Kunde von 1181 sind. Diese Klassifikation von 1122 sagt also deutlicher, dass die *Withasii* nur geringeres Recht als die *Supane* hatten, obwohl der Ausdruck *Knecht* nicht von *Eigen* oder *Gesinde*, sondern nur von *Knappe* hergenommen sein kann. Aber auch die *Withasii* standen wie die *Supanen* über den *Smurden*, den gewöhnlichen Zinsbauer. *Anscheinend waren sie slawische, zu einer leichten Stufe der Hörigkeit he-*

Insä documentele ce le cunoaştem nu arată anume in ce chip se împărţiau posesiunile lor.

rabgedrückte adelige Grundbesitzer denen man ihre Güter gegen Zins und Reiterdienst gelassen hatte. Die *Supane* der Urkunden von 1122 und 1181 sind zwar nur die bestgestellte Bauernklasse. *Sie erscheinen jedoch auch wie die Withasii als Dorfvorsteher; welche an der Stelle der gesamten Bauerngemeinde zum Landding kommen sollen* und das spätere Verzeichniss zeigt näher, dass die Dörfer unter Supanen in bestimmtem Gegensatz zu denen unter Withasii standen. *Nur erstere waren zu den grösseren Gruppen der Supaneien zusammen geschlossen, welche Gerichts- und Steuerbezirke bildeten.* Selbst zu Vorständen dieser Supaneien scheinen danach einzelne der Supane herangezogen worden zu sein, die den von den zugehörigen Dörfern jährlich zu entrichtenden Getreidezins und die Beden einzusammeln und abzuliefern hatten.

„Auch auf dem Landding waren sie nicht lediglich Hörer, sondern wenigstens einige zugleich Schöffen... 1276. behält sich Graf Konrad v. Brehna, beim Verkauf der Obergerichtsbarkeit von 5 Dörfern vor, *quod tres seniores earum villarum ad iudicium ipsius comitis Wicin ter in anno eant ejusque iudicii sententias dicent.* 1287, wird nach dem Verkauf von Tschiritz erklärt: *quod idem Supanus non deberet de cetero advocato in Groichs in iudicio assidere.* Als 1248 der *Supan* Hertwig, in Palitz bei Altenburg, sein Gut von drei Hufen dem deutschen Orden verkauft, bedarf er dazu der Genehmigung des Richters des Plessener Landes. 1428 überweist der Arnshangk'sche Vertrag zwischen Kurfürst Friedrich II von Sachsen und dem Burggrafen von Meissen dem letzteren eine Reihe von Dörfern mit den *Weiczhessen* und *Sopanen* unter der Bemerkung, dass „dieselbigen zu unseres gnädigen Herrn Gerichten gen Meissen und Lommatsch gehen und da Gericht sitzen sollen. als sie bei dem nächsten Burggrafen gethan haben“. Schon 1289 wird das Kloster Buch, als es von der Gerichtsbarkeit des Burggrafen befreit wird und *supanum suum perpetum* zu Grosswitschen abgeschafft, auf Beschwerde des Burggraffen vom Markgrafen veranlasst, in Kriebitz einen neuen *Supan* einzusetzen und ihm dort eine Hufe nebst zugehörigem Hofe zu Lehnrecht zu geben, damit die Anzahl der burggräflichen Supane nicht vermindert werde... (Meitzen, *op. cit.*, p. 24, 119). In Lusatia de sus, *Supanii și Vicezii sunt numiți Staroști (Ibid., ibid.)*... in einer Urkunde Markgrafs Heinrich von Meissen von 1285. In dieser gestattet derselbe seinem Kanzler Güter zu Basslitz in Grossenhain, welche bis dahin ein *Supan* zu Lehn besessen, *utpote jure seniorum quod eldestenwet vulgariter appellatur* distrahere et *alienare jure hereditario quod in vulgari vorerben dicitur cui velit.* Diese Bewilligung spricht also aus, dass die *Supane* in der Regel, oder ihrem älteren Rechte nach, ihre Güter nicht zu Lehn, sondern zu Erbeigen besessen, und dass dies ein besonderes, *Eldestenwet*, d. h. Aeltestenrecht genanntes Rechtsverhältniss war“. *Ibid.*, p. 243.

CAPITOLUL II

COLONIILE ROMÂNE DIN GALIȚIA

§ 1. Despre satele cu drept român în Galiția.

Prima mențiune despre coloniile române din Galiția este din anul 1378 când vedem pe Vladislav, Principele de Opolia, căruia regele Ludovic îi încredințase pe viață ocărmuirea Galiției, hărăzind lui Alexandru Românul hotarul și satul Hodllo pe Tarnova cu permisiune ca el și urmașii lui să le stăpânească în puterea dreptului românesc. În cursul veacului XV, Regii poloni mai întemeiară sate pe temeiul aceluiaș drept, iar în cel următor, pe lângă un mare număr de sate cu drept românesc, întemeiate prin privilegii regale, mai vedem pe Petru Kmita, Comite de Wiśnița, Palatin de Cracovia, Mare Mareșal al Poloniei, Căpitan de Przemyszl, înființând pe întinsele lui posesiuni un mare număr de sate românești. Aceste colonii se aflau aproape toate în partea muntoasă a districtelor Sanok, Bjelez, Sambor și Przemyszl, unde alcătuiau *craine* sau ocoale proprii. Această situațiune, la granița Ungariei, nu lasă nici-o îndoială în privința provenienței colonilor: ei erau Români din Nordul Ungariei, din Comitatele Maramureșului, a Beregului și a Unghivarului.

Concesionarul care obține la 1509, dela Regele Sigismund al Poloniei, cnezatul dela Ustrzyki, eră „nobilis vir Iwona Ianczowicz Transsilvanus, miles Noster cum olim germano suo fratre Theodorico“, care acest de pe urmă căzuse mai înainte „strenue dimicando“ cu Moldovenii lui Bogdan Chiorul.

Privilegiul este dat pentru așezarea unui sat în regiunea

deluroasă, obișnuit pe valea unui pârâu de munte (torrens). și defrișarea pământului din pajiște (*cruda radice*)¹⁾.

Totdeauna se specifică că satul va fi așezat și ocărmit pe temeiul dreptului românesc (*jure valachorum* sau *jure valachico*).

Hotarele sunt totdeauna descrise cu îngrijire de jur împrejurul teritoriului concedat.

1) ... Timkoni filio Szymaszconis Kniazionis de Serednicza... *vendidimus* scultetiam alius Kniastwo in *fluvio dicto Lodenka pro florenis centum* in moneta. (Sviniaci, *Arh. Ist.*, IV, p. 39).

... provido Hryczkoni... Kniastwo in fluvio Strwiązyk dicto pro florenis centum... (Rovien, *Ibid. ibid.*, p. 42).

... *vendidimus* scultetiam in vilis Nostris Thernowa... *pro centum marcis*... silvas inutiles Smerekowe *excident* et *eradicabunt* (Târnowa, *Ibid.*, p. 52).

... per praesentes providis Hryczkoni Rozputenski una cum filius ipsius Iaczkō (*committimus*) ut illi eandem villam... in *cruda radice* locent. (Koroscienka Wola, *Ibid. ibid.*, p. 67).

... *vendidimus* scultetiam in *fluvio nostro Boberka*... provido Iwan Wolosz... *pro septuaginta florenos*... praefatus Iwan scultetus locabit villam Boberkam in *cruda radice*. (Boberka, *Ibid. ibid.*, p. 72).

... *torrentem* dictum Sthebnijczek, cum silvis ipsi torrenti ad locandum et erigendum illic villam juris Valachici nobili Michailo jam pridem *dedimus et assignavimus* Nanowa. *Ibid. ibid.*, p. 78).

... *consentivus et admittimus* praesentibus litteris Nostris (Iwanko et Michaelo Odrzechowski) villam Polawa appellandam in Capitaneatu et districtu Sanocensi in *torrentibus* seu *rivis Polawa et Polawka*... in *cruda radice* jure Valachico... locandi. (Polawa, *Ibid. ibid.*, p. 97).

... praedicto Iwano *damus* villam novam... in *rivulis* et planicie Iasien et Rowien... locare et de *novo erigere*. (Ustrzyki, *Ibid. ibid.*, p. 102).

... providi Iaczkowicz *dedimus*... *damusque*... *dictas sylvas extirpandi et excidendi* ad ampliandas villas praefatas Derewno et Koblo. (Derevna și Koblo, Grușevski, *Op. cit.*, No. LX, p. 64).

... Iackoni Kulczycki *admisimus et dedimus admittimusque et damus* tenore praesentium villam quae Smolnik... nuncupabitur... *de novo extirpandis et evulsis silvis* erigere et locare... (Smolnic, *Ibid.*, No. LXIX, p. 73).

... providis Olechno et Sczawno eiusque fratri Ivaszko... *donavimus et admisimus, damusque* facultatem villam locandi denuo in *cruda radice* in et super *fluvio Zubkow* dicto... (Zubcova, *Ibid.*, No. LXXVI, p. 86).

... providi Procz Homicz *concessimus*... eidem villam in jure valachico in *nova radice* collocandam... dicto Procz Homicz... perpetue

Obiectul privilegiului este hărăzirea sau vânzarea unui cnezat care, în act, poartă indiferent numirile de *kniastwo*, *advocatio* sau *scultetia*. Privilegiul se dă totdeauna cnezului care este numit *kniazio*, *scultetus* sau *advocatus*¹⁾.

et in aevum *vendimus* in eadem villa scultetione alios *kniastwo pro quinquaginta florenis* pecuniae... (Lopușanka, *Ibid.*, No. LXXXII, p. 97).

Hrycz scultetus de villa nostra Strzelki presentavit nobis litteras Sigismundi D. G. regis Poloniae, coniugis nostri colendissimi, super tywonatum et tabernam in eadem villa Strzylki necnon litteras generosi olim Stanislai de Sprowa, capitanei samboriensis *venditionis scultetiae pro viginti florenis*... (Strzelki, *Ibid.*, No. XCII, p. 133).

Fredor, dicto Tolop de Hoszow Rutheno, iam de cetero Przelecki appellando, qui hanc villam ex *cruda radice* locabit colonis silvasque extirpabit... (Preluca, *Ibid.*, No. CIX, p. 134).

Precum rezultă din actele de mai sus, Regele *hărăziă* (dăruia) cnezatele, căpitanii săi le hărăziau sau le vindeau, iar Kmita le vindea totdeauna.

¹⁾ ... Zophia D. G. regina Poloniae... Iacobi Walachi, ... campum dictum Radoscize in districtu et terra Sanociensi, ... *damus... perpetua donatione et in evum*... In qua quidem villa antefato Iacobiecz et *suis legitimis successoribus conferimus scultetiam*... *damusque sibi et suae posteritati ad dictam scultetiam duos mansos liberos*... Habebit etiam *scultetus* in fluvio piscandi facultatem. (Radoșici, Grusevski, *Op. cit.*, No. XXXVI, p. 37).

Nos Ioannes Albertus D. G. rex Poloniae... providi Iaczkowicz, ad hominum vocationem et meliorem collocationem earumdem villarum satis idoneum, *scultetia* seu *kniastwo* in dictis villis Derewno et Koblo *sibi et eius successoribus perpetuis temporibus tenendi, possidendi pacifice et quiete, vendendi*... dedimus, donavimus et concessimus... *damus sibi (lui Iaczkowicz) in eisdem scultetiis per unam aream integram alias dworziszcze*... tertiam partem ipse *scultetus* omnium dationum habebit et percipiet *suique successores* habebunt et possidebunt ac percipient iuxta aliorum *kniazionum*... (Derevna și Koblo, Grusevski, *Op. cit.*, No. LX, p. 64).

Sigismund August, Regele Poloniei, confirmă privilegiul ce fusese dat de tată-său: Sigismundus D. G. rex Poloniae... praedicto Iwona (Ianczowicz Transsilvanus) *damus per praesentes villam novam Brzegi nuncupandam*... locare et de novo erigere. Pro qua quidem villa noviter locanda *damus, donamus et perpetuo adjungimus, attribuimusque omnes fundos etc.* Ratione cujus locationis et aliorum ipsius Iwoniae servitorum sibi *suisque successoribus advocatiam* adjungendam, et pro eodem quattuor areas etc. sicut et aliis *advocatis* in terris Russiae dare consuevimus... *donamus, assignamus et inscribimus, donatione*

Cnezatul este vândut pe vecie, în chip ereditar, cu drept de a-l schimba, a-l dărui, a-l împărți și a-l ipoteca¹⁾, însă cerându-se învoirea stăpânului locului care se acordă totdeauna. Ea trebuie privită mai mult ca un act de înregistrare. De altmin-

perpetua et in aevum (Ustrzyki, Stadnicki, în Hasdeu, *Arhiva Istorică*, IV, p. 3).

... nos Petrus Kmitha de Wysznicze etc. . . provido Wanczo sculteto de villa Wanczowa *advocatiam* seu *scultetiam*. . . pro duodecim florenis pecuniae communis vendimus. . . Occasione cuius locatione praefato Waczo ac successoribus *suīs legitimis* unum laneum liberum *in perpetuum damus*; damusque eidem. . . in metis *advocatiæ* molendinum liberum . . . concedimus extremitates alias obsary. . . ita quod dum cmetho unam emensuratam habuerit. . . pro *sculteto* duæ emensuratee esse debent. Et cmethones cum honore ad *scultetum* bis in anno ibunt. . . (Ropinca, Grusewski *Op. cit.*, No. LXX, p. 75).

¹⁾ Sigismundus D. G. rex Poloniae. . . nobili Elia. . . de villa nostra valachice Wolcza. . . *sibi et suæ legitimæ posteritati scultetiam* alias *kniastwo*. . . damus et conferimus praesentibus *in perpetuum* dando nihilominus eidem Eliae et *suæ legitimæ posteritati* villam praefatam. . . per ipsum Eliam *ac suam legitimam posteritatem scultetiam* alias *kniastwo* in prenominata villa Wolcza. . . (Volcea, Grusevski, *Op. cit.*, No. LXXXIII, p. 81).

Sigismundus D. G. rex Poloniae. . . nomine nobilium Dynisz et Mathiae, fratrum germanorum, *scultetorum avi et proavi* praefatam *scultetiam* locaverunt et incolis augmentaverunt et. . . emerunt, supplicatum est majestati nostrae ut eisdem *scultetis* alias *kniazonibus* fratribus germanis privilegium super dictam *scultetiam* dare et concedere dignaremur. . . eis et *ipsorum legitimis successoribus* praedictam *scultetiam* alias *kniastwo*, quod *iure propinquitatis* ad dictos fratres germanos *eorumque legitimæ posteritati* praefatam villam nostram Czerchawa devolutum est. . . damus et conferimus praesentibus *in perpetuum* dictam scultetiam. . . qui quidem *kniaciones et eorum legitimi successores*. . . habebunt et recipient etc. Agnelarum vero exactionem totam *kniazonibus* relinquimus. . . Ratione cuius ipsi *sculteti sive kniaciones* praedicti *eorumque legitimis successoribus* nobis. . . solvere et extradere tenebuntur. Stationes iidem *kniaciones sive sculteti eorumque legitimi successores* pro bellica expeditione etc. (Cerbava, Grusevski, *Op. cit.*, No. LXXXIV, p. 83).

Nos Petrus Kmitha. . . Tymjconi, filio Szymaszconis *kniazonis* de Serednicza *et ejus legitimis successoribus* vendidimus scultetiam alias *kniastwo*. . . pro florenis centum in moneta (Sviniaci, Stadnicki) *Op. cit.*, în *Arhiva Istorică*, IV p. 39).

Bona D. G. regina Poloniae. . . eidem Hrycz et *eius successoribus scultetiam* alias *kniastwo* in praedicta villa nostra Strzyłki . . . quam

trelea vedem cnezate întemeiate în veacul XVI cari mai existau încă în anul 1784¹⁾.

Cnezatele se împart totdeauna între moștenitorii cnezului care a obținut privilegiul: avem în această privință dovezile cele mai neîndoelnice. Documentele cnezatului dela Korosno sunt, în această privință, cât se poate de complete și de bogate în amănunte asupra acestui punct. Vedem acest cnezat împărțindu-se întâiu între doi frați, apoi fracționându-se în cincimi și cincisprezecimi dintr'o jumătate pentru a se reîntregi din nou prin vânzarea tuturor părților către un străin²⁾.

§ 2. Despre drepturile și îndatoririle cnejilor.

Prin privilegiu se specifică obișnuit toate drepturile și îndatoririle reciproce ale cnezului și ale locuitorilor (*cmethones*).

Cnezul primește în deplină proprietate și liber de orice sarcină, câte odată un *lan* de pământ, dar obișnuit mai multe (până la șase). Aceste pământuri sunt numite *dworzisce* (curte), nume ce se dădea în Polonia proprietăților nobiliare.

sicut alii *kniáziones* suas tenent areas et cum libertate quae alii *kniáziones* gaudent in viginti florenos tenendam, habendam et possidendam dedimus (Strzyłki, Grusevski, *Op. cit.*, No. XCII, p. 113)

Nos Petrus Cmitha . . . vendidimus *scultetiam* in fluvio Boberka provido Iwan Wolosz pro septuaginta florenis *Poteritque enim successoribus eandem scultetiam vendere, donare, commutare et in usus suos beneplacitos convertere immo nostro tamen et successorum nostrorum mediante consensu.* (Boberka, Stadnicki, *Op. cit.*, în *Arhiva Istorică*, IV, p. 72).

Sigismundus Augustus etc . . . Damus praeterea et concedimus ipsis Odrzechovskiem) Iwaszko și Michaylo . . . fundamus et erigimus ibidem iure valachico *advocatiam* sive *scultetiam* Ideo nos inherentes consuetudini iuris wallachici damus et concedimus eisdem *advocatis et eorum successoribus* ex omnibus censibus et poenis iudicialiis et quibusvis datis tertium denarium etc. . . *Damus praeterea ipsis scultetis pro interesse cuiuslibet consensum nostrum regium, ut possint ex jure suo advitalicis infrascripto advocatiali in personas quosvis aedere, commutare, vendere alienare obligare et reformationem dotum uxoris inscribere.* (Polawa, *Ibid.*, *ibid.*, p. 97).

¹⁾ Stadnicki, *Op. cit.*, în *Arhiva Istorică*, IV, p. 55 sq.

²⁾ *Arh. Ist.*, IV, p. 61 și urm.

Pe lângă acestea cneazul se mai folosea de întinderile dintre capetele paralelogramelor formând pământurile locuitorilor și conturul iregular al hotarului, întinderi numite *obszary* și pe cari putea așeza un număr determinat sau nu de mese-riași, primind fiecare câte o porțiune de pământ determinată de privilegiu sau nu. Asemenea moara și crășma, pe cari singur este în drept cneazul să le ție, primesc adesea prin privilegiu, asemenea cu titlu perpetuu, un lan întreg de pământ sau jumătate¹⁾.

¹⁾ ... *damusque sibi et suae posteritate ad dictam scultetiam duos mansos liberos, quatuor hortos*, in quibus licebit ipsum mechanicos quos voluerit locare, unam tabernam cum horto, pro eodem molendinum ... construere et aedificare. (Rad. și ci, Grușevski, *Op. cit.*, No. XXXVI, (p.37).

... ad collocationem villae ipsius Drewno et villae diu locatae Koble maiorem adhibeat operam, *damus sibi (cneazului) in eisdem scultetiis per unam aream integram alios dworzisce*. Concedimusque sibi ... molendinum erigendi in quo ... villae eiusdem incolae molere debent. Adjungimus sibi etiam in eadem villa tabernam. (Derevna și Koble, *Ibid. ibid.*, No. LX, p. 64).

Ratione cuius locationis et aliorum ipsius Iwonae servitiorum sibi suisque successoribus, advocatiam adjungendam, et pro eadem *quatuor areas sive mensuras valachicas liberas, tabernas duas, liberas piscinas, molendinum* in utroque fluvio ... concedimus quoque eidem attribuimusque pro sua advocatia *locare emethones sex in tribus, quartis agri* quemlibet, nec non *hortulanos quotquot* in fundo advocatiae suae commode locari possent. (Ustrzyki, Stadnicki, *op. cit.* Archiva Istorică, IV, p. 103)

... praefato Wanczo ac successoribus suis legitimis *unum laneum* ad colendum sibi liberum in perpetuum *damus ... damusque eidem ... in loco competenti ... molendinum liberum cum mordaciis ac stapaniis ffoluiss (pive)* similiter tabernam liberam, concedimus etiam ipsi *extremitates alias obszary cum hortulanis demensuratis* ... Admittimus etiam sibi artifices cuiuscunque artis libere locandus ... (Ropinca, Grușevski, *Op. cit.*, No. LXX, p. 75).

... per ipsum Eliam ... cum *una area integra* alias *dworzisce* cum omnibus et singulis pratis quos et quae antea possidebat et in praesentiam pacifice possidet ... (Volcea, *Ibid. ibid.*, No. LXXIII, p 82).

Sculteti vero villae proefatae *sex laneos agri* cum superstitis alias przykopem y z *obszary*. (Zubcova, *Ibid.*, LXXVI, p. 87).

... In qua villa Rzepez nobili Iarosz Mieyszewski ... *in tribus laneis* ipsi soli et eius successoribus pertinentibus ... *molendinum* etiam cum omnibus pertinentiis, utilitatibus in hereditare praedictae villae

Intinderile de pământ despre cari este vorba aici sunt de parte de a fi neînsemnate. Un lan întreg, măsura întrebuintată în regiunile cari nu erau descălecate de mult nici supuse rotațiunii triennale, cuprindeă 5.104.887 $\frac{1}{2}$ picioare polone pătrate,

cum consueto folius, (pivă) atque *tabernam* liberam statuere et habere tenentur et molendinator eiusdem villae *liberum medium laneum* ab omnibus censibus habebit (Repeza, *Ibid.*, No. LXXVII, p. 88).

... praedicto Tymkoni ejusque successoribus *duas areas liberas* pro sessione sua, ante et post extremitates ubi cmethones non possunt locari sine tamen damnum cmethonum et silvarum. Damus etiam eidem *molendinum liberum*... (Sviniaci, Stadnicki, *Op. cit.*, Arhiva Istorică, IV, p. 40).

... praedicto sculteto et ejus posteris damus *duas areas liberas* et extremitates agrorum alias *obszary*... Damus etiam eidem *molendinum liberum* in eadem villa (Rovien, *Ibid.*, p. 43).

... damus et concedimus praefato sculteto et ejus successoribus *duas areas* in inferiori Thernowa et *duas areas* in superiori Thernowa, pro sessione ejus sculteti et excrescentias, alias *obszary*, ubi cmethones *locari* non possunt... damus et admittimus habere *molendinum liberum* (in âmbele Ternove). Item... habebit... *hortulanos, artifices* etc. (Tárnova, *Ibid.*, p. 53).

... La Korosno fiecare din cei doi părtași ai cnezatului are câte un lan. (*Ibid.*, p. 56).

... Et ut eisdem Hryczkoni Rozputénski... una cum filio ipsius Iacko Rozputenski... damus illis... *quatuor laneos* agri, quorum unus debet esse pro poponatu villae illius nec non *sex quartas agri pro hortulanis eorum*. Liberum quoque erit illis molendinum in fluvio... extruere. (Korosienka Wola, *Ibid.*, p. 68).

... Ratione cujus locationis damus et concedimus praefato sculteto *duas areas* pro sessione ipsius et *excrescentias alias obszary* ubi Cmethoni fieri seu locari non possunt. (Boberka, *Ibid. ibid.*, p. 73).

... Pro advocatis vero praefatis damus et concedimus eis cum successoribus eorum *quatuor areas valachicas* in Polany et *quatuor* in Dwernik pro sessione advocatae et *exerentias alias obzary*. Item... habetur *molendinum liberum* in praefata villa Polana et *aliud molendinum* in Dwernik *cum folusz*, (pivă) *tabernas*... (Polana și Dwernik, *Ibid. ibid.* p. 76).

... ipsique advocatae *quinque laneos agri* in eodem fundo exstirpandos pro praedio sive curia advocatiali incorporamus et adjungimus perpetuis temporibus. Damus etiam facultatem *hortulanos viginti* in fundis ejusdem villae, quorum singuli per *medium laneum agri* occupare poterunt, pro commodo et utilitate sua et *tabernam locare* extruereque, ex quibus tum etiam ex *molendino omnes fructus emolumenta et mensuras frumentorum* omnis generis tollent et percipient. (Polava, *Ibid. ibid.*, p. 98).

având o lungime de câte 28.8 centimetri. Suprafața lanului întreg eră deci de 40 hectare și 45 are. În regiunile descălecate de mult și supuse rotațiunii trienale se întrebuiță *vloka* de 30 *Morgen*, a câte 56.718³/₆ picioare pătrate sau 13,5 hectare¹). Sătenii erau ținuți să macine la moara cneazului și vama pentru măcinat se cuvenia obișnuit întregă cneazului²).

Cneazul mai eră în drept să așeze prisăci în pădurile cnezatului și în acele megieșite ale aceluiaș proprietar, pentru cari plătea obișnuit o dare în natură căpitaniei ținutului.

El putia să facă iazuri pe locul lui și să păscuiască în apele cnezatului fără a plăti ceva³). Se pare însă că dreptul de a vână

¹) *Considérations sur l'État Politique de l'Ancienne Pologne* etc., în J. Lelewel, *Hist. de Pologne*, p. 47, nota 84.

²) ... molendinum liberum... in quo ejusdem villae cmethones molere tenebuntur (Sviniaci), *Arh. Ist.*, IV, p. 40). Tot așa la Rovien (Rovien, *Ibid.*, p. 43). Liberum quoque illis erit molendinum in fluvio Koroszienski extruere:.. Incolae vero ejusdem villae Nostrae nulibi, nisi in molendino advocati ejusdem frumenta sua molant et molere tenebuntur. (Koroscienka Wola, *Ibid.*, p. 68)... admittimus praedicto Procz Homicz in eadem villa construere et aedificare molendinum, ubicunque reperiet locum idoneum in fluvio dicto Lopuschanka, pro commodo et utilitate nostra successorumque nostrorum, in quo quidem molendino solum incolae ejusdem villae molere debebunt; de quo ipsi et eius successores recipient tertiam mensuram omnium emolumentarum, pro nobis aritem et nostris successoribus (Capitanii Samborului) duas mensuras reservando, (Lopuşanca, *Ibid.*, No. LXXXII, p. 98).

³) ... dicto sculteto admittimus *piscinas* pro usu suo extruendi sine tamen prejudicio et damno cmetonum et silvarum. (Sviniaci, *Arh. Ist.*, IV, p. 40)

Damus etiam *piscinas* extenere eidem sculteto pro suo usu sine nocimento cmethonum et silvarum. (Rovien, *Ibid. ibid.*, p. 43).

Item praefatus scultetus habebit... *piscinas* quotquot haberi poterint... sine damno, etc. (Târnova, *Ibid. ibid.*, p. 54).

Item praelatus scultetus habebit... *piscinas* quotquot in praefata villa fieri possunt sine damno etc. (Boberka, *Ibid. ibid.*, p. 74).

Habebit scultetus in fluvio *piscandi* omnibus retibus *potestatem*... (Radoșici, Grușevski, *Op. cit.*, No. XXXVI, p. 38).

Etiam eidem sculteti *piscinas* et *piscaria* in sua haeriditate, in quantum facultas eis subvenerit facere... Zubcova, *Ibid.*, No. LXXXVI, p. 78.

Similiter damus eidem Tymkoni *mellificia libera*... (Sviniaci, *Arh. Ist.*, IV, p. 40).

in păduri nu eră totdeauna liber, căci vedem un cneaz ținut să dea Regelui o parte din vânatul ucis¹⁾.

Cneazul, în regulă generală, aveă drept la a treia parte din suma la care se ridicau globile la cari el condamnă pe

Similiter admittimus et concedimus eidem sculteto et suis posteris *mellificia... libera* in silva Nostra. (Rovien, *Ibid. ibid.*, p. 43).

Item praefatus scultetus... habebit *mellificia libera* in silvis adjacentibus et non ultra. (Târnova, *Ibid. ibid.*, p. 54).

Item scultetus habebit... *mellificia libera* in silvis villae praefatbe proprias adjacentibus et non ultra. (Boberka, *Ibid. ibid.*, p. 74).

... scultetus habebit libera mellificia in silvis Nostris regalibus de quibus mellificis ipsi et omnes praefatae villae cmethones dacias ad castrum Nostrum Premisliense, prout et Kniaziones ceteri dare tenebuntur. (Ustrzyki, *Ibid. ibid.*, p. 105).

Item scultetus praefatas habebit mellificia libera in silvis... adjacentibus et non ultra. (Târnova, Grușevski, *Op. cit.*, No. C, p. 122)... necnon *mellificia* apum... ubique idem ipse scultetus... *libera* ab omnibus oneribus et solutionibus vel conventionibus habebit. (*Ibid.* No. CIX p. 135).

De quibus mellificis ipse (scultetus) et omnes praefatae villae Cmethones datiam ad castrum Nostrum Premysliense tenebuntur. (Berehi, *Arhiva Ist.*, IV, p. 37).

Poterint etiam incolae villae Korosno praescriptae tot mellificia intra limites ipsius habere quot eis placuerit; sed ita ut de mele ex ipsis mellificiis proveniente Nobis ad Castrum Nostrum Premysliense duas partes, tertiam vero advocatis praedictis dare tenebuntur (Korosno, *Ibid. ibid.*, p. 57).

... de quibus melleficiis ipse et omnes praefatae villae Cmethones dacias ad Castrum Nostrum Premysliense... dare tenebuntur, (Ustrzyki, *Ibid. ibid.*, p. 103).

Item Cmethones de mellificiis apium Regiae Majestatis de quolibet arbore mellificante per medium grossum vel mel secundum justitiam et aequitatem. (Dolzyca, *Ibid. ibid.*, p. 21 nota 1).

¹⁾ Similiter damus eidem Tymkoni... in silva *arcum instruere* (Sviniaci, *Arh. Ist.*, IV, p. 40).

Concedimus etiam sculteto *venandi et agitandi feras* in districtu villae antefatae liberam facultatem, tali conditione adhibita et adiecta, quod *de quarta parte* omnium ferarum venatarum nobis aut capitaneo nostro semper tenebitur respondere. (Radoșici, Grușevski, *Op. cit.*, No. XXXVI, p. 38).

Licebit etiam eidem sculteto et eius successoribus habere piscatorias piscium et venationes ferarum, tam parvarum quam magnarum, omnium aucupium avium in omnibus locis praedictae villae pro sua utilitate. (Preluca, *Ibid.*, p. 135).

săteni (el singur fiind în drept dea-i judecă) precum și la o parte din dările pe cari săteni le dădeau stăpânului locului, acea dare variând dela o treime până la o șasime. Acest de pe urmă venit al cneazului mi se pare a fi fost un feliu de proviziune sau comisiune ce i se dădea pentru osteneala ce avea să le perceapă¹⁾.

¹⁾ A quoque censu *sextus denarius* sculteto . . . et tertius denarius de omni re iudicata. (Radoșici, Grușevski, *Op. cit.*, No. XXXVI, p. 38). . . . scultetus . . . *tertiā partem pœnae* obtinebit. (*Ibid.*, No. LXX, p. 76).

. . . tamen *tertia parte* dationum nostrarum. (Ropinca, *Ibid.*, LXXII, p. 82).

Qui quidem kniaziones habebunt ex donationibus nobis dari et contribui solitis, dela cele în natură, a *treia parte* sau *tertium grosom* dela acele în bani. (Cerhova, *Ibid.*, No. LXXIV, p. 84).

. . . *mardaram alias kunicza* ipse scultetus habebit. Dwortium alias rospusty dum contigent . . . *tertia* (pars) pro sculteto . . . *sextum denarium, sextum grosom, sextam marcam* et uniuscunq̄ue datii *sextam partem* habebunt; *paenae minores* alias *potoczne ipsis scultetis* deceret maiores . . . *tertia* pro scultetis. (Zubcova, *Ibid.* No. LXXXVI, p. 87).

. . . *kunica* advocato spectabit . . . cmetones de omnibus dationibus ac proventibus contributionibus tam pecuniariis quam non pecuniariis advocato . . . *tertiā partem* dare adstricti erunt. (Repeza, *Ibid.*, LXXVII, p. 90).

. . . et cum *tertia parte* dationum omnium nostrarum. (Lopușanca *Ibid.* LXXXII, p. 97).

Item idem scultetus cum suis successoribus de omnibus censibus ex incolis praefatae villae solvendi *sextum denarium* de porcis et agnis . . . necnon ex aliis omnibus et singulis ratione census datii et paenis omnibus quam maioribus tam minoribus et de omni re iudicata . . . *tertiā partem* sive *tertium denarium* habebit . . . Item *mar dures* omnes alias *kunicze* ab ancilis . . . ad sculetiam semper pertinebunt. (Preluca, *Ibid.*, CIX, p. 135).

Quem quidem scultetum ac ejus successores ab expeditione bellica liberos emittimus. Ratione ejus emissionis *tertiās partes* de omni dacia Nobis dimisit (Sviniaci, Stadnicki, *Op. cit.*, p. 110).

Quem quidem scultetum et ejus posteros ab expeditione bellica liberam emisimus, ratione cujus emissionis. Nobis omnes *tertiās partes* de dacia quocumque misit, quolibet in anno Nobis et Nostris successoribus solvit kuchennego (pentru bucătărie) unum hungaricalem aureum. (Rovien, *Ibid.*, p. 42).

. . . iidem advocati Korosnenses . . . de omni datione Nostra gregum ex hac ipse villa . . . *tertium agnum et tertium porcum* . . . (din cuniță și din celelalte dări în bani) *tertium denarium* . . . habebunt. Korosno, *Ibid.*, p. 57).

Cunița sau darea de o piele de jder ce o plăteau fetele din sat spre a se căsători cu un flăcău din alt sat se luă întregă de cneaz.

Principală îndatorire a cneazului este serviciul ostășesc în caz de războiu ce-l datorește călare pe un cat bun, înarmat cu arcul și cu săgeți. Când un cneaz stăpânește două cnezate el trebuie să vie cu doi cai, iar când mai mulți cneji stăpânesc acelaș cnezat ei trimit un singur arcaș cu un singur cal¹).

Habebit etiam scultetus.... atque *tertiam partem* omnium et singulorum proventum et obventionum de hac villa proventientium more aliorum scultetorum. (Nanova, *Ibid.*, p. 79).

A treia parte din toate dările mai au cnejii la Polava (*Ibid.*, p. 98) și la Ustrzyki (*Ibid.*, p. 103).

¹) ... tunc cum omnes terrigenae Nostri Premislienses ad arma consurrexerint, in uno equo armatus quanto melius fieri poterit praestare et tolerare atque Nobis quolicec anno duodecim agnos aliosque obventiones ad castrum nostrum Premislense dare.... (Korosno, *Arhiva Ist.* IV, p. 58).

Scultetus tenebitur et erit adstrictus pro coquina castris nostri Premysliensis annuatim solvere duodecim agnos. Temporique belli serviet in uno equo bono cum arcu et sagittis bene ornatus nobis successoribusque nostris.... (Nanova, *ibid. ibid.*, p. 79).

Item idem scultetus debet et tenebitur equitare nobiscum et cum nostris successoribus vel capitaneis cum arcu et sagittis in equo benevalente. Item idem scultetus dabit et solvet quolibet anno talem daciā ad castrum Premisliensem, qualem alii Kniaziones solvere tenentur (Berehi, *ibid. ibid.*, p. 87).

... scultetus seu advocatus perpetuis temporibus ad quamlibet expeditionem generalem regni bellicam in uno equo bono et valente cum aliis scultetis proficisci et servire tenebitur. (Polava, *ibid. ibid.*, p. 99).

Item idem scultetus tenebitur libertate expirata Nobiscum et cum Nostris successoribus et capitaneis servire ad bellum cum arcu et sagittis in equo benevalente (Ustrzyki, *ibid. ibid.*, p. 105)

... scultetus priusdictae villae ad quamlibet expeditionem generalem et quae fieret extra metas regni, cum arcu in equo quinque marcos valente formulabitur et serviet, aut equum in eadem valore nostro capitaneo debet dare. (Radoșici, Grușevki, *Op. cit.*, No XXXVI, p. 38).

De quibus quidem scultetiis praefatus Iaczko et successores ad quamlibet expeditionem bellicam in duobus equis bonis, cum arcu et sagittis nobis.... servire tenebitur.... (Derevna și Koblo, *ibid. ibid.*, No. LX, p. 65).

Vedem că un cneaz este scutit de slujba ostășască fiindcă poartă corespondența oficială cu Ungaria. Alți doi, se vede că erau oameni de temperament pacific, sunt scutiți de serviciul militar în schimbul desistării lor de la dreptul de a reține pentru ei a treia parte din dările percepute pentru stăpân și a unei dări pentru bucătăria acelu stăpân¹⁾.

Din textul unor acte reiesă că cnejii mai erau supuși și la alte dări și îndatoriri ce nu le vedem specificate²⁾.

3. Despre drepturile și îndatoririle sătenilor.

Fiecare sătean primiă obișnuit trei șferturi, mai arareori câte jumătate de lan. El avea dreptul să așeze stupii lui în pădurile cnezatului și în acele megieșite, însă în schimbul unei dări obișnuit în natură, din care cneazul luă o parte și stăpânul locului două, altădată bănească, de câte jumătate gros de stup. Săteanul putea să prinză pește în apele cnezatului, dar în schim-

Stationes iidem kniaziones sive sculteti . . . pro bellica expeditione vel alter eorum astrictus erit armatus cum uno equo, arcu et telis ac cum reliquo valachico apparatu in castrum Samboriense se conferre . . . (Cernova, *ibid.*, No. LXXIV, p. 83).

Ipsos etiam scultetos et eorum successores ab expeditione bellica liberamus, pro quo ipsi erunt adstricti in Ungariam cum omnibus negotiis ac litteris castro opportunis equitare. (Zubcova, *ibid.*, No. LXXXVI, p. 88).

¹⁾ Quem quidem scultetum ac ejus successores ab expeditione bellica liberos *emittimus*, ratione cujus emissionis tertiores partes de omni dacia Nobis demisit. Quolibet in anno Nobis kuchennego solvet unum aureum hungaricalem . . . (Sviniaci, *Arh. Ist.*, IV, p. 40).

Quem quidem scultetum et ejus posteros ab expeditione bellica liberum emisimus, ratione cujus emissionis Nobis omnes tertias partes etc., ca la Sviniaci. (Rovien, *Ibid. Ibid.*, p. 43).

²⁾ . . . Damus . . . incolis villae praefatae omnibus et singulis, *advocatisque memoratis libertatem et immunitatem ab omnibus contributionibus, dationibus, augariis, censibus et aliis quocumque nomine et cognomine nuncupatis exactionibus tam nostris regalibus quam Capitaneorum . . . a data praesentium ad quindecim annorum . . . duratam* (Polawa, *Ibid. ibid.*, p. 99).

bul unei dări în pește, care într'un caz o vedem fixată la șase păstrăvi pe an¹⁾.

Spre a putea aduce la sat și scoate dintr'insul vitele fără a călca peste pământurile cultivate se lăsa anume în acel scop un lan de pământ neocupat căruia în limba polonă i se zicea *na wygon* (pentru gonit)²⁾.

¹⁾ In quidem villa quilibet Cmetho sedebit in *tribus quartis* (Sviniaci, *Arh. Ist.*, IV, p. 40).

In quo quidem villa quilibet Cmetho residebit in *tribus quartis emensuratis aequaliter*... (Rovien, *Ibid. ibid.*, p. 43).

Item Cmethones in eisdem villis locabunt in areis, *tres quartas areas* in se construentibus. (Târnova-de-Sus și Târnova-de-Jos, *Ibid. ibid.*, p. 53).

Item Cmethones in eodem fluvio locati locabuntur in areis quae in se *tres quartas areas* continebunt. (Boberka, *Ibid. ibid.*, p. 73).

Incolae vero... quorum unusquisque in *tribus quartis lanei* residebit... (Berehi, *Ibid. ibid.*, p. 87). Tot atâta au și locuitorii din Ustrzyki. (*Ibid. ibid.*, p. 106).

In qua vero villa nostra quilibet kmetho in agro vel *laneo aut medietate lanei* emensurati... manentes. (Vanciova, Gruşesvki, *Op. cit.*, No. LXX, p. 75).

... in primis quilibet cmetho anno quolibet de *laneo medio*... census autem regalem per grossos sex de *medio laneo* cmetonum quivis solvere tenebuntur (Repeza, *Ibid.*, No. LXXVII, p. 89).

... quos astringimus et oneramus, videlicet quilibet cmetho de *medio laneo* pro census singulis annis grossos quindecim... dare tenebitur. (Preluca, *Ibid.*, No. CIX, p. 132).

... Item idem scultetus habebit libera mellificia in silvis Nostris regalibus, de quibus mellificiis ipse et omnes praefatae villae Cmethones datiam ad Castrum Nostrum Premysliense prout et Kniaziones ceteri dare tenebuntur. (Berehi, *Arh. Ist.*, IV, p. 87).

... Poterint etiam incolae villae Korosno praescriptae tot mellificia intra limites ipsius habere, quot eis placuerit, sed ita ut de mele ex ipsis mellificiis proveniente Nobis ad Castrum Nostrum Premysliense duas partes, tertiam vero advocatis praedictis dare tenebuntur. (Korosno, *Ibid.*, p. 57).

Item Cmethones de mellificiis apuum Regiae majestati de quolibet arbore mellificante per medium grossum vel mel secundum justitiam ac equitatem. (Dolzyca, *Ibid.*, p. 29, not 2).

Quilibet etiam cmetho per *sex trutas* alias *pstragov* anno quolibet Domino dare debet, ex quibus scultetis sexta pars cedit. (*Ibid.*, No. LXXVI, p. 88).

²⁾ Item eidem sculteto dedimus et damus *unam quartam agri* propter *depellendam gregem*, alias *na wygon*. (Ustrzyki, *Arh. Ist.*, IV, p. 105).

Cu acest prilej trebuie observat că lanurile sătenilor alcătuiau fășii mergând dintr'un hotar într'altul, având o lățime deopotrivă și a căror lungime se curma iarăș la aceeaș depărtare. Intre mărginile paralelogramului alcătuit prin totalitatea acestor porțiuni și periferia neregulată a hotarului, rămâneau capete cari se numiau *obszary* și indeobște se stăpâneau de cneaz.

De obicei, când se înființă un sat nou, sătenii erau scutiți de orice dar sau slujbă pe un period ce mergea până la douăzeci și patru de ani¹⁾.

Indatoririle locuitorilor către cneaz consistau în zile de

Pro *expulsione* etiam *pecudis* sculteti cmethonibus *laneum agri* ostendere debetur. (Zubcova, Grușevski, *Op. cit.*, No. LXXVI, p. 88).

... ex quo in privilegio advocatiali exstat scriptum, quia *unus laneus propter liberum pellendum gregem*, hoc est *na vigon* advocatiae est adscriptus. (Prossiek, *ibid.*, No. LXXXI, p. 96).

¹⁾ Cui quidem sculteto et incolis ejusdem villae ratione promptioris locationis a data praesentium usque ad *viginti quatuor annorum concedimus libertatem*. (Sviniaci, *Arch. Ist.*, IV., p. 40)

Cui quidem sculteto et incolis dictae villae ratione promptioris locationis a data praesentium usque ad *viginti quatuor decursum concedimus libertatem*: illis vero qui in campis extirpatis fuerint locati, tantum *duodecim annorum libertatem* concedimus.. (Rovien, *Ibid. ibid.*, p. 43).

Item cmethones ibidem in cruda radice locati, habebunt *libertatem ad decursum viginti annorum*... (Târnova, *Ibid. ibid.*, p. 53).

Damus quoque et concedimus colonis qui eam villam inhabitabunt *libertatem* et immunitatem omnium pensionum, dationum, censuum et onerum Nobis arcique nostrae Premisliensi debitorum *ad decursum decem annorum*. (Koroskienka Wola, *Ibid. ibid.*, p. 68).

Item cmethones ibidem in cruda radice locati habebunt *libertatem viginti annorum* Boberka, *Ibid. ibid.*, p. 72).

Quia vero incolis in eadem villa locandis, dederamus *libertatem viginti annorum* ab omnibus daciis et censibus nostris quorum viginti annorum sedecim anni jam defluerunt et expiraverunt, restantibus duntaxat quatuor annis ejusdem libertatis... praefatos incolas... conservamus in primeva eorum libertate. (Novova, *Ibid. ibid.*, p. 79).

Quae quidem villa Zubkow... habebitque *viginti quatuor annos libertatis* integre. (Zubcova, Grușevski, *Op. cit.*, No. LXXVI, p. 87).

... praedicto Procz Humicz... et omnibus eam incolentibus per *spatium viginti annorum omnimodam libertatem* damus... (Lopușanca, *Ibid.*, No. LXXXII, p. 971).

muncă și în daruri (*koladka*) ce erau ținute să-i aducă de două ori pe an, la Paști și la Crăciun.

Munca era obișnuit de trei zile: una de arătură, a doua de secere și a treia de coasă, câte odată numai de două zile iar în unele cazuri se suia până la șase zile pe an. În câteva privilegii locuitorii, pe lângă cele trei zile de muncă, mai sunt ținute să iasă la trei clăci (*tloki*) pe an, organizate de cneaz¹⁾.

¹⁾ Cui (sculteto) homines villae praefatae Derewno et suis successoribus post annos libertatis in anno quolibet *duos dies* laborare tenebuntur, *unum arare et alterum falcastrare*... (Derewno și Koblo, Gruševski, *Op. cit.*, No. LX., p. 65).

... quilibet cmetonum eidem sculteto *duos dies* in anno laborare debent et tenebuntur, item *unum metere et alium falcastrare* (Vanciova, *Ibid. ibid.*, No. LXX., p. 76).

Cmethones vero eiusdem villae ipsi scultetis et eorum successoribus annuatim debent *laborare tres dies in vere et aestate, quod ipsis mandaverint*... (Zubcova, *Ibid. ibid.*, No. LXXVI., p. 88).

... *per sex dies in aestate et autumnno debebunt laborare*, temporibus perpetuis existentes protunc in advocatia. Item cmethones ad convocationem laboris dicti *tloka* convenire omnino debent... (Repeza, *Ibid. ibid.*, No. LXXVII., p. 90).

Cui quidem Hrycz homines et incolae eiusdem villae Strzylki quolibet anno *duos dies laborare*, videlicet *unum diem arare et alium falcastrare*. (Strzylki, *ibid.*, No. XCII., p. 113).

Item cmethones villarum praefatorum sculteto suo... tenebuntur, *tres dies laborare*, sicut eis mandabit, in anno... (Iârnova, *Ibid. ibid.*, No. C., p. 122).

Item omnes etiam incolae villae praefatae... in quoque anno *tres dies sculteto... laborare tenebitur*, quidcunque ipse jusserit et ad convocationem (*tloke*) alios tres dies... tenentur ire et laborare id quidquid jusserit (Preluca, *Ibid. ibid.*, p. 136).

Qui etiam cmethones dicto sculteto quolibet anno *diem arare, alium falcastrare et tertium metere tenebuntur*. (Sviniaci, *Arh. Ist.*, IV, p. 40). Tot așa la Rovien. (*Ibid. ibid.*, p. 43).

Item cmethones *sculteto suo duos dies laborare tenebuntur*. (Boberka, *Ibid. ibid.*, p. 74).

... ut cmethones in eadem villa residente *singulis annis sex dies laborum*... advocato praedicto... *praestant*. (Ustrzyki, întâiul priy, *Ibid. ibid.*, p. 103).

Incolae villae debebunt et tenebuntur advocato suo *quinque dies laborare quolibet anno*, videlicet duos metere, duos falcastrare et unum arare quilibet eorum. (Ustrzyki, al doilea privilegiu, *Ibid. ibid.*, p. 105).

Darurile se alcătuiau mai cu seamă din turte, ouă, păseri, și miei, după vreme¹⁾.

Indatoririle locuitorilor către stăpânul locului consistau într'un cens bănesc de fiecare jumătate sau trei pătrimi de lan, care uneori este înlocuit printr'o dare în natură și diverse dări, variabile dela sat la sat, atât în natură cât și în cătime, și alcătuind vederat o dare proporțională asupra prășilei oilor și a porcilor; obișnuit cinci miei la suta de oi și din zece porci unul.

¹⁾ Qui quidem incolae villae eiusdem ad scultetum cum strenna, alias z *Kolathka* bis in anno ire tenebuntur; semel pro festo Nativitatis Domini cum *gallis et tortis*, secundi pro festo *Paschae cum ovis et tortis*. (Sviniaci, *Arch. Ist.*, p. 40).

Erunt quoque adscripti advocati seu sculteti, kniaziones dicti duabus vicibus nempe pro festo Nativitatis Domini et festo Paschal pro ipsis incolis omnibus convivium praeparare, *ad quod convivium omnes incolae singulatim per medium coretum silliginis (hrișcă) duos gallos, ova viginti conferre erunt obligati*. (Polava, *Ibid. ibid.*, p. 99). Bine înțeles că acest ospăț dat de cneaz sătenilor eră în realitate o dare deghezată, dar destul de ridicată ce ei o dădeau cneazului.

... ut cmethones in eadem villa residentes super festum Nativitatis Christi semel *duos gallos et duos caseos Valachicos et tortas rationae strennae et altera vice pro festo Paschae similiter duos Valachios caseos vel panes et triginta ova*... advocato praedicto... exsolvant et praestant. (Ustrzyki, *Ibid. ibid.*, p. 103).

Item cmethones omnes bis in anno, videlicet pro feriis Nativitatis Domini per *duos pullos et tortas, pro solemnitate vero Paschae per triginta ova et per duas ut prius tortas sculteto tenebuntur dare* (Dolzyka, *Ibid. ibid.*, pag. 29, nota 2).

... cmethones... obventiones bis in anno, videlicet *pro festo Nativitas Domini per Duos gallos et per duas tortas et pro festo Pascha per mediam sexagenam et par duas tortas dare tenebunt in aeviferne* (Smolnic, Grușevski, *Op. cit.*, No. LXIX, p. 73).

... ipsi cmethones villae eiusdem praedictis scultetis... annotim *pro festo Nativitatis Domini per duos pullos seu gallos et per duos panes, ac pro festo Paschae per duas tortas et triginta ova quilibet dare tenebitur*. (Zubcova, *Ibid. ibid.*, No. LXXXVI, p. 88). Insuper cmethones omnes, incolae praefatae villae, *duas honorationes, quos vulgo poczty vocant, quolibet anno sculteto praefato et eius sucesoribus dare tenebuntur*... *profesto Nativitate Christi duos panes et duos gallos, pro festo vero Paschae duas ovinas et triginta ova galinacea* (Preluca, *Ibid. ibid.* No. CIX, p. 134).

Ei mai dădeau obișnuit câte unul până la trei cași și câte o chingă de cal (*poprag*)¹⁾.

În timp de războiu dădeau un cens special de fiecare sesiune, dar mai adesea un număr oareșcare (obișnuit douăsprezece) de cași românești (*caseos valachicos*).

În unele cazuri îi vedem supuși la serviciuri speciale ca paza unei vămi și ospățare căpitanului cetății pentru sătenii dela Preluca²⁾.

¹⁾ Solvent autem ratione census et praestationis annue cmethones praedicti greges ovium non habentes quolibet anno pro festo S. Trinitatis *singuli per duodecim grossos et unum poprag*, qui vero oves habent a *singulo centenario tres mutones seu agnos et duos caseos valachicos* (Bogusza și Bielczarova, *Arhiva Ist.*, IV, p. 22, nota 1).

Qua libertate expirata annuatim solvent et dabunt *per quindecim grossos de quolibet medio laneo, unum caseum valachicum, cingulum equinum alias poprag, decimum porcum quolibet anno et de grege ovium vigesimum agnum*. (Dolzyca, *Ibid* *ibid*).

... quod quilibet cmetho seu incola villae praedictae qui armenta ovium vel caprarum possidebit, circa festum sancti Stanislai, maii tempore *quolibet anno a quolibet cento ovium vel caprarum ratione census quinque mutones aut caprioles et tres magnos caseos solvere tenebitur* et debebit. Qui vero armenta ovium caprorum que non habebit, ille *unum fertonem census ani* circa idem festum sancti Stanislai *persolvat*. (Radosici, Grușevski, *Op. cit.*, No. XXXVI, p. 38).

... de (medio) laneo nobis et nostris successoribus per quatuor agnos dare et contribuere tenebuntur (Ropinca, No. LXX, p. 76).

... quilibet cmetho anno quolibet de laneo medio *grossos quindecim solvet, per caseum unum valachicum ac per unum cingulum alias poprag, porcum decimum* quando erit queretum alias zyr (jâr), a numero etiam ovium *quolibet anno vigesimam ovem seu mutonem vel a centum tres agnos*. (Zubcova, *Ibid.*, No. LXXVI, p. 87).

... item quilibet cmetho eiusdem villae *unum caponem et unum poprag ad equum, decimum porcum in quolibet anno ex ea grege ovium vigesimam ovem dare aut solvere tenebitur; censum autem regalem per grossos sex de quolibet medio taneo cmetonum quivis solvere tenebitur*. (Repeza, *Ibid.*, No. LXXVII, p. 89).

... quilibet emeto de medio laneo pro census singulis annis *grossos quindecim et per unum caseum valachicum et cingulum equestrem alias poprag et fumale per grossum unum solvere et dare tenebitur*. Item quilibet etiam anno quilibet cmeto et incola eiusdem villae *decimum porcum et vigesimum agnum seu mutonem videlicet de centum ovibus quisque agnos quinque dare et extradere tenebitur et bellicium dum obtenerit, per grossos sex etiam quilibet emeto de medio laneo dare tenebitur*. (Preluca, *Ibid.*, No. CIX, p. 134).

²⁾ Grușevski, *Op. cit.*, No. CIX, p. 135.

Li mai vedem ținuți câteodată la corvezi și transporturi în folosul cetății regale sub a cărei autoritate se află pus satul. Totuș această obligațiune este departe de a fi generală și când Românii din Liubița reclamă Regelui că Căpitanul de Belz îi obligă, împotriva vechiului obicei și a dreptului românesc, a lucra câte o zi pe săptămână pentru Rege, acesta dă într'adevăr dreptate Căpitanului, dar pentru motivul că *acei săteni au mai mult pământ decât li se cuvine după dreptul românesc*. Poruncește însă căpitanului să măsoare pământurile lor și să le implinească aceeaș măsură de pământ de care se bucură celelalte sate ce nu sunt ocărnuite de dreptul românesc¹⁾.

În altă poruncă a Regelui Sigismund August, din 28 Iunie 1548, dată în urma jălbiei Românilor din Căpitania Sanocului, el hotărăște ca Românii să fie scutiți de muncă după obiceiul lor²⁾.

§ 4. Condițiune juridică și personală a colonilor români în Galiția.

Dreptul pentru săteni de a fi judecați numai de cneazul lor este aproape totdeauna specificat în privilegiu, precum se specifică că numai dispozițiunile dreptului românesc le pot fi aplicate³⁾.

¹⁾ ... *Quod multos agros contra morem valachici iuris habeant cum tamen nisi paucos habere debent, quare more ceterorum omnium villarum istic nostrorum incolarum debere deinceps seper singulis ebdomadis uno die pro usu nostro opus facere...* Sed et illud decernimus, quod capitaneus noster debebit primo quoque tempore curare illis emetiendo agros et fundos pro pratis *tantos quantos habent ali, coloni ceterarum villarum nostrarum quo non iure Volochico utuntur*. (Grusevski, *Op. cit.*, No. XCIV, p. 115).

²⁾ Questi sunt nobis graviter Valachi de villis nostris ad capitaneatum nostrum Sanocensem pertinentibus, quod eos tua fidelitas coget *ad labores quosdam obeundos, quas neque ex privilegio suo... neque de veteri consuetudine sunt obligati, cum hoc constat Valachos eius modi non isthuc solant sed ubique in omnibus villis nostris a laboribus esse liberos...* (*Ibid.*, No. XCVI, p. 117).

³⁾ *Judicabit autem scultetus emethones ipsos non alio jure quam valachico, de quo nemo illos extrahere et evocare poterit.* (Bogusza și Bielczarowa, *Arh. Ist.*, IV, p. 14, nota 1).

Quorum villarum emethones *feri debent in jure valachico* sub regi nime et obdientia illarum scultetarum (Dwernik și Polawa, *Ibid.* *ibid.*, p. 76).

Cnejii se judecau de stăpânul locului sau de locuitorul său la satele aşezate pe proprietăţi particulare, de judecătorul regal la satele aşezate pe terenul Coroanei. Stadnicki, în studiul său, crede şi cu drept cuvânt că atât judele particular cât şi judele regal judecă pe un cneaz numai asistat fiind de cnejii români din satele mărginaşe. Documentele cnezatului dela Korosno ni arată că sentinţele în procesele în contra cnejilor români erau pronunţate de *Judicia Valahica* şi executarea se făcea de tribunalele orăşeneşti, funcţionarul orăşenesc fiind însoţit de *crainicul român*. Cu vremea însă tribunalele orăşeneşti au înlocuit pe acele cnejeşti; poate chiar cu consimţământul cnejilor spre a înlesni transacţiunile lor cu Polonii¹⁾.

Eximimus etiam eiusdem villae cmethones ab omnibus juribus polonicalibus, teutonicalibus ac ruthenicis sed illos *in jure Valachorum conservabimus*. Quinquidem cmethones *coram sculteto judicabuntur*. Similiter et *scultetus coram nullo alio sed coram Nobis aut officiali Nostro in judicio Nostro generali, dum vocatus fuerit tenebitur respondere*. (Sviniaci, *Ibid. ibid.*, p. 400).

Insuper pollicemur quod *incolae eiusdem non alio jure nisi ipso Valachio a Nobis et successoribus Nostris Capitaneisque Premysliensibus judicabuntur* in eoque conservabuntur temporibus perpetuis, sicut alii cmethones in aliis villis Nostris Regiis conservantur. Nec coram ullo iudicio respondebunt, nisi coram Capitane advocato suo aut Premysliensi vel ejus vices gerentibus perpetuo et aevum. (Nanova, *Ibid. ibid.*, p. 79).

Quibus quidem advocatis utrisque pro interesse eorum damus et *concedimus facultatem et omnimodam potestatem cmethones, hortulanos, inquilinos et alios omnes incolas villae praefatae in omnibus et singulis causis parvis et magnis tam ratione furti, injuriam quam ratione criminis cujuscunque jure Valachio*, quod in eo passu cum aliis concordare debet, judicandi, sentenciandi poenique juxta criminis qualitatem afficiendi plectendique, *ita quod ipsi incolae ratione injuriarum furtorumque coram suo advocato sive sculteto, advocatus vero Nostro judicio legitimo vocato respondere tenebuntur* et erunt adstricti. (Polava, *Ibid., ibid.*, p. 98).

Ita quod eandem (advocatiam) *more antiquo jureque et consuetudine Valachorum*, in quo haec ipsa villa Korosno, et aliae villae et scultetiae valachicae illic sunt locatae tenebunt, habebunt et possidebunt et scultetiae officium exerebunt (Korosno. *Ibid., ibid.*, p. 56).

De cmethonibus autem villae Dolicza *scultetus justitiam unigue ipse administrabit et secundum jus valachicum judicabuntur*, quod illis datur et juxta illud collocabuntur (Dolzyca. *Ibid., ibid.* p. 14 nota 1).

¹⁾ *Archiva Ist.* IV. p. 15 sq.

În majoritatea cazurilor privilegiul stipulează că preotul satului (*Pop*) va avea folosința unui lan sau a unei jumătăți de lan, pentru care este ținut să achite aceleași dări ca preoții din alte sate. Aceste dări sunt lămurite numai în actul relativ la satul Preluca, unde vedem că popa este dator să dea pe fie care an cetății Sanoc câte un ied la Paști și câte un iepure sau un caș românesc la Crăciun¹).

Printre drepturile cneazului eră și acel de a așeză pe locurile de prisos argați, meseriași și lucrători casași.

De mai multe ori găsim stipulațiunea că fierarul satului și alți meseriași vor fi scutiți de orice dare²).

¹) *Damus etiam et concedimus pro Poponis residentia mediam aream de quo Nobis omnem daciā et omnes obventiones ac obedientiam more aliorum Poponum Crainae nostrae Sobnensis tenebitur et erit adstrictus et ejus successores tenebuntur et erunt adstricti.* (Sviniaci. *Arch. Ist.*, IV, p. 41). În aceiaș termeni se dă jumătate de lan preotului la Rovien.) *Ibid. ibid.*, p. 44).

Item sub *synagogam* in inferiori Thernowa *damus mediam aream*, aream, in superiori Thernowa similiter sub *synagogam mediam aream*, quorum poponum praesentatio ad Nos et successores nostros pleno jure, pertinebit, daciasque omnesque solitas more aliorum Poponum Crainae Nostrae et successoribus nostris solvere et explere tenebuntur... (Tarnova, *Ibid.*, *ibid.*, p. 54).

... assignando illis (scultetis) quatuor laneos agri quorum *unus debet esse pro poponatu villae illius*... (Korosienka Wolal. *Ibid.*, *ibid.*, p. 68).

Item sub *synagogom* in Polana *unam aream valachicam* et in *Dwernik similiter sub synagogam unam aream* (Polana și Dwernic, *Ibid.*, *ibid.*, p. 76).

Damus etiam medium laneum agri pro Ecclesia alias na Czerkew, in quo agro Baitko residens, solvet nobis et successoribus nostris prout solvunt alii Baitkones. (Nanova, *Ibid.*, *ibid.*, p. 79).

Fundamus etiam fundi ejusdem villae *pro Poponatu ruthenico unum laneum*... (Polava. *Ibid.*, *ibid.*, p. 93).

Presbyter earum sectae ruthenicae *pop laneum liberum habere debet*. (Smolnic, Grusevski *Op. cit.* No. LXIX, p. 74). Persona spiritualis dictus, *pop laneum liberum tenere habet*. (Repeza. *Ibid.* No. LXXVII p. 90).

Poponi etiam pro *synagoga unum laneum damus agri liberum* et assignamus, quem semper habebit et obtinebit, de quo honorationes, saltem pro festo Paschae capreolum et pro festo Nativitatis leporem vel caseum valachicum ad castrum Sanocensem singulis annis et non plus dare tenebitur. (Preluca. *Ibid.* No. IX, p. 135).

²) *Fabrum absque datia sibimet locare debet*. (Smolnic, Grusevski. *Op. cit.*, No. LXIX, p. 73).

Deși vedem câteodată cnezate concesate la nobili, atât Poloni cât și Români, cnejii în deobște nu fac parte din nobilimea polonă și poartă calificativul de *providi* ¹⁾.

În privința naționalității sătenilor, nu incupe îndoială că primele colonii au fost alcătuite de Români din Ungaria. Dar cele mai târzii mi se par să fi fost alcătuite cu țărani ruteni și poloni sub regimul dreptului românesc, mai favorabil sătenilor decât acel polon de pe acea vreme. Poate că unele din coloniile posterioare să fi fost alcătuite cu însurăței din satele românești mai vechi, sub conducerea unui urmaș de cneaz.

În cât privește condițiunea personală a coloniștilor români, faptul că, la început, erau cu desăvârșire liberi, nu poate fi supus la îndoială. Nu există în numeroasele acte publicate de Stadnicki sau de Grușevski un singur cuvânt care să îndreptățescă bănuiala că ei s'ar fi legat de glebă prin faptul așezării lor în noua colonie. Este însă sigur că, la urmă, au căzut la iobăgie împărțind soarta întregii țărănime din Polonia.

Aceste sate românești nu aveau o populațiune numeroasă. Contele Stadnicki calculează că în Bielarowa²⁾ erau doisprezece coloniști la început, în Ustrzyki³⁾, după actul de taxare dela 1569, erau atunci treizeci, iar la Nanova vedem că se aflau, la 1784, douăzeci de supuși⁴⁾. Acest fapt (micul număr de locuitori în același sat) este comun nu numai mării mulțimi a satelor

Fabrum sine datione constituere valebunt. (Repeza, *Ibid.*, No. LXXVII, p. 90).

Praeterea fabrum, textorem, sartorem, lutifugulum et alios artifices necnon hortulanos quotquot vel habere poterit in sua parte quae illi concessa est, videlicet laneis suis et villagio suo, quos pro usu suo habere poterit libere ab omni datia et impedimento quorumlibet praefactorum (Preluca, *Op. cit.*, No. CIX, p. 135).

¹⁾ ... Nobilul Hryczko Rozputhenski. (Korosienka Wola, *Arh. Ist.*, IV, p. 69).

Nobilul Iwan Tarnowski. (Derevnic și Polava, *Ibid. ibid.*, p. 75). *Nobilul* Mihail (Nanova, *Ibid. ibid.*, p. 78). *Nobilii* Ivanco și Mihail Odrzechowski (Polava, *Ibid. ibid.*, p. 97). *Nobilul* Ion (Ustrzyki, *Ibid. ibid.*, p. 102).

²⁾ *Arhiva Istorică*, IV, p. 21.

³⁾ *Ibid. ibid. ibid.*

⁴⁾ *Ibid. ibid.*, p. 83.

locuite în vechime de Români, ci și așezărilor din evul mediu în țările apusene: aglomerațiunile mari a populațiunei rurale erau pretutindeni o excepțiune.

§ 5. Dreptul românesc alcătuiă în Polonia un regim privilegiat.

Dreptul român alcătuiă pentru așezările întemeiate în puterea lui o stare excepțională și cu totul privilegiată.

O lege din anul 1496 opri pe plebeiani de a mai posedă bunuri teritoriale. „Ca urmare la această lege: 1) acei cari dobândise pământuri neatârinate, libere de orice condițiune, fură siliți să le vândă spre a nu fi despoiați de ele, sau acele posesiuni găsiu stăpân, și posesiunea lor devenind domanială, eră supusă la aceleași sarcini ca acele dependente și vechii proprietari deveniau supuși, asemănându-se cu acei cari aveau să fie șerbiți. 2) Toți cmetonii cari posedau ocina lor *jure teutonico vel polonico*, ocină supusă unor corvezi, censului și dărilor în natură, se văzură micșorați în posesiunea lor prin chiar faptul că nu erau în drept să posedă bunuri teritoriale, Ocina lor nu mai este decât o bucată de pământ ce stăpânul lor îi invoeste să cultive, ei o posedă numai atâta vreme cât îi place stăpânului, fără invoirea acestuia copiii lor nu mai au nici un drept la acea bucată de pământ; cmetonii pierd dreptul lor de a moșteni, ei pierd până și numele de „cmetoni cu ocine“¹⁾ În scurt, proprietatea țărănească în Polonia fu ucisă prin legea dela 1496. „Orășenii dela târgurile cele mici, sculțeții, deși fusese numiți cu titlu ereditar, nu putură să scape de niște urmări rezultând din legea de expropriare, căci toți erau plebeiani și ca atari în nepuțință să aibă o proprietate foncieră. Sculțeții, avocații, morarii nu mai puteau, fără consimțământul stăpânilor, să înstrăineze sau să indatorească proprietatea lor ca altădată“²⁾.

Dacă într'adevăr vedem că cnezatele hărăzite sau vândute pe temeiul dreptului român nu pot fi înstrăinate sau ipotecate

¹⁾ J. Lelewel, *Considérations sur l'Etat Politique de l'ancienne Pologne*, p. 141.

²⁾ *Ibid.*, p. 142.

fără consimțământul stăpânului solului, ele erau fără indoială ereditare. Și nu trebuie să trecem cu vederea faptul că toate privilegiile relative la acele colonii sunt posterioare anului 1496. Apoi drepturile conferite de acele privilegii colonilor constituie o vederată derogatiune la stipulațiunile legii dela 1496.

Pe când în textul acelor privilegii n'am găsit nici un cuvânt care să lege pe colon de glebă, șerbirea țăranilor poloni în cursul veacului XVI devenise un fapt îndeplinit pe toată întinderea Poloniei.

Am constatat că satele române făceau obișnuit trei zile de muncă pe an cneazului lor, în cazul cel mai defavorabil pentru săteni am văzut acea muncă urcându-se la șase zile de corvadă și trei zile de clacă (*tloki*). Țăranii mezovieni lucrau stăpânului, încă dela anul 1421, câte o zi în fiecare săptămână și acest obicei deveni în veacul următor, adică pe când se dădeau privilegiile analizate mai sus, legea obștească a întregii Polonii¹⁾. Nu eră lucru de mirare, ca Românii să ție la obiceiul lor.

Dar date fiind violențele, spoliierile și nelegiuirile de tot felul la cari erau supuși țăranii poloni, prerogativa cea mai

¹⁾ Qui prius diem in septimana non laboraverunt nobis et dominis ipsorum, de quolibet laneo unum diem septimanatim laborent et ad laborandum sint adstricti . . . haec lex, pro his tamen constituta est, qui minus quam diem in septimana nobis et dominis suis laborare soliti erant . . . (*statut. Thorn.*, Bidgosz, 1520, vol. I, p. 394) . . . în Mazovia se făcuse încă dela 1421 regulamentul următor: statuimus de consensu domini Episcopi et aliarum personarum spiritualium et secularium quod ex nunc omnes et singuli incolae mansos, sive medios mansos, in villis nostris, spiritualibus vel secularibus possidentes, de quolibet manso culto vel possesso unum diem et de medio, medium diem, dum et quando requisiti fuerint per eorum dominos, laborare irrecuse teneantur. (Ioh. ducis Moz., *statuta terminorum in Varschora* 1421, în Bandke.) Asemenea în Podlachia care eră o colonie mazoviană: Tempore Withovdi, quatuor decim dies in anno quilibet kmeto de manso laborabat. Nos vero statuimus quod unusquisque kmetho de manso possessionato per cum, in septimana unum diem laborare tenebitur, de medio vero manso, in duabus septimanis diem. Insuper et hujusmodi kmetones ad quatuor tlukas in anno vocati laborare tenebunt. (Regis Alexandri, privilegii terrae Bielse, 1501, art. 13, în T. Dzial, *Zbior prawitelo*, p. 39), în J. Lelewel, *op. cit.*, p. 148.

de preț a satelor române eră acea de a fi judecați de cneazul lor, după legea lor.

Alcătuirea sătească a Rutenilor eră aproape identică cu aceea a Românilor, atât în Nordul Ungariei cât și în Galiția. În fiecare sat rutenesc găsim ocărnuitor și judecător pe un cneaz care stăpânește mai multe lanuri de pământ, are dreptul să ție moară și crăsmă și primește dela a șasea până la a treia parte din dările bănești ale sătenilor, a treia parte din gloabe precum și daruri dela țărani de două ori pe an. Fiecare sătean ține câte un lan de pământ pentru care este ținut să dea oareșcari dări bănești și să facă corvezi. *Corvezile la Ruteni sunt neasemănat mai multe și mai grele decât la Români*¹⁾.

Alcătuirea sătească a coloniilor germane înființate în Polonia și în Nordul Ungariei pe baza obiceiului dela Magdeburg (*Magdeburger Recht*) are o asemănare uimitoare cu dreptul românesc.

În Polonia satele germane se deosebiau de acele românești prin faptul că săteanul neamț aveă mai mult pământ decât săteanul român, dar în schimb eră ținut la corvezi cu mult mai grele²⁾.

Dar privilegiile coloniilor germane din comitatele ungare ale Șaroșului și Sepușului, nu ne vorbesc deloc de corvezi datorite *scultetului* sau stăpânului, ci numai de censuri și de dări în natură³⁾.

1) Pič, *Über die Abstammung der Rumänen*, p. 140.

Stadnicki. *O kniaztwach w wsiach woloskich s pogladem na wojnostwa w wsiach magdeburgskich prawi osadzonich*. Lwow, 1853. *Grusewski, Materialii etc. Prefața*.

2) Grusevski, *Op. cit.*, No. XII. XXI, CXIV.

3) Martinus Schwartner, *De Scultetiis per Hungariam quondam obviis*. În special privilegiile reproduse pe pag. 147 sq. și 149 sq.

Găsim tot acolo, p. 167, un act din 4 Octomvrie 1614, relativ la o colonie de Români în comitatul Arvei, la Sucha Horka. Prin acel act, Comitele Gheorghe Thurzo de Bétlenfalva, Comitele suprem al comitatului și Palatin al Ungariei, acordă acelei colonii, în urma petițiunii făcute de Scultetul Paul și de cinci Români, niște ușurări de dări din cauza depărtării aceluia sat de cetatea Arva. Scultetului îi confirmă din nou scultetia lui pe vecie, specificând drepturile și îndatoririle cari nu diferă întru nimic de acele ale cnejilor satelor române din Galiția.

Atât în Polonia cât și în Nordul Ungariei scultetul este ereditar, volnic să vândă, să dăruiască sau să împărțească scultetia lui și are singur drept să judece și să globească pe săteni¹⁾, să ție moară și crășmă. El încasează o parte din censurile ce le stringe dela săteni pentru socoteala stăpânului și are stăpânirea pe vecie, liberă de orice sarcină, a două sau mai multe lanuri (mansus). În coloniile din Nordul Ungariei această întindere de pământ hărăzită scultetului variază între 120 și 150 jugere în cel mai bun loc de arătură²⁾.

¹⁾ ... Sculteto, siquidem habendi cupidior esset, rationes acceptarum absolvente praetoris impii illius verbis nefariis: *Es haben dieses Jahr über, die Geldbussen, — Gott sey Lob und Dank! — ein Ehrliches getragen*. Ben. Carpvovii, *Practica nova rerum criminalium*. Quaest. CIX, 42. (Martinus Schwartner, *Op. cit.*, p. 43).

²⁾ „Sum constituisset Scultetum terrae ad unum aratrum sufficienti“ sive 120 jugeris mensurae Scepusiensis, vel vero aratro regalis mensurae seu jugeris 150. Litterae equidem anni 1279: Sculteto 120 jugere agrarum fertiliium mensurae Scepusiensis pro suo aratro tribuunt (*Ibid.*, p. 34, nota g).

CAPITOLUL III

DREPTUL ROMÂNESC ÎN MOLDOVA

§ 1. Așezările sătești din Moldova erau ocârmuite de dreptul românesc.

Amănuntele asupra alcătuirii așezărilor descălecate în Galiția pe temeiul *dreptului românesc* fiind cele mai complete le cunoaștem până astăzi asupra aceluia obicei, mă voi servi de ele pentru a stabili regimul care ocârmuiea satele dintre Carpați și Nistru înainte de întemeierea Statului Moldovenesc.

În documentele întâilor Domni moldoveni întâlnim mai mulți cneji, precum și o mulțime de juzi și de vatamani, iar satele adesea sunt determinate numai prin mențiunea: unde au fost *cneaz* (*jude* sau *vataman*) cutare. Iar, de multeori, mențiunea se simplifică și mai mult, zicându-se numai: *unde au fost cutare*¹⁾. D-l Bogdan cu drept cuvânt susține că acel cutare nu poate să fie decât un cneaz, jude sau vataman oareșcare, și eu adaug: descălecătorul statului.

În unele urice găsim expresiunea: satul cutare, amândouă *judeciile* sau amândouă *părțile de judecie*. În asemenea cazuri vedem pomenindu-se totodată doi cnezi sau doi juzi.

Răposatul Episcop Melhisedec, în *Cronica Romanului*, explică că *județ* ar fi în asemenea caz identic cu ținut și că satul Poiana, *âmbele județe*, unde erau cneji Băloș și Danciul, se

¹⁾ Uricul din 28 Decembrie 1427 ne vorbește de satul *unde a fost cneazul Stan*. Acel din 26 Noiembrie 1495, vorbindu-ne de acelaș sat, zice: un sat aproape de iaz, anume Glodeni, unde a fost Stan. (Wickenhauser, *Gesch. d. Kloster Homor*, p. 83 și 87).

afă pe jumătate în ținutul Romanului și pe jumătate în acel al Neamțului¹⁾).

Această părere este cu desăvârșire greșită.

Se poate că cuvântul județ în accepțiunea de *district* să se fi păstrat în gura poporului din Țara Românească din adâncă vechime și până astăzi, dar este sigur că în documentele muntenești din evul mediu acest cuvânt nu este tradus prin *жсдѣць* ci prin *сѣдѣ* care este o prescurtare a cuvântului *сѣдѣство* (judiciu). Cuvântul *sud* a fost adoptat pe urmă chiar de actele oficiale muntenești scrise pe românește, în care se zice: moșia cutare ot *sud* Doljiu sau sameșia ot *sud* Mehedinți sau ot *sud* Ilfov.

Ar fi lucru de mirare ca gramaticii slavoni din Țara-Românească, unde cuvântul județ era în gura tuturor, să-l fi tradus prin *сѣдѣ*, iar acei din Moldova, unde după cum știm s'a zis totdeauna ținut, să fi tradus acest cuvânt în limba slavonă nu prin alt cuvânt slavon ci prin unul românesc, neuzitat în Moldova pentru a desemna un district.

În uricile vechi moldovenești cuvântul *ținut* se traduce de regulă slavonește prin *волость* și, în prea puține cazuri, prin *державѣ*. Apoi cuvântul întrebuițat din documentul citat de Melhisedec nu este cuvântul *județii* cu accentuarea pe *e* și cu *f*, ci *judicii* cu accentuarea pe primul *i* și cu *e* precum vom vedea mai departe; într'un document găsim chiar forma *judiciiile* (*жсдѣчиіле*), care nu lasă nici îndoială despre confuziunea făcută de Melhisedec.

Cuvântul *жсдѣчиі*, în expresiunea *всѣ жсдѣчиі*, vine dela jude și înseamnă *judecia* acelu oărmuitor sătesc care, precum am văzut mai sus, se numia când cneaz, când jude sau vataman.

Precum vom vedea, această mențiune prezintă o importanță capitală.

Satele din Moldova nu puteau să fie ocărmuite decât de acelaș regim care ocărmuia satele românești din Ungaria și din Polonia, care regim eră obiceiul propriu al neamului: *dreptul românesc*.

Am văzut că documente domnești din veacul XV ne

¹⁾ Melhisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 144.

arată că *dreptul românesc* eră în vigoare în Moldova sub Petru Aaron.

Am constatat ce erau cnejii, juzii și vatamanii, am constatat că Românii locuitori ai satelor erau oameni slobozi, ne rămâne să stabilim raporturile în ființă, în Moldova, înainte de întemeierea Domniei: 1° între sătean și pământ, 2° între sătean și județ (cneaz, jude sau vataman), 3° între cneaz și pământ, 4° între cneaz și sătean de o parte cu stăpânirea țării de alta.

§ 2. Despre nașterea posesiunilor individuale în teritoriul neamului.

Slavii când veniră să ocupe țările noastre nu mai erau nomazi de multă vreme. Am văzut că ei aveau în țările lor de origine locuințe statornice unde trăiau împărțiți în sate (*selo* sau *wies*) și în orașe (*hrad* sau *gorod*).

Fiecare dintre triburile lor se așază într'un ținut (*volost*, *Gau*, *pagus*, *pays*), al țării dintre Tisa și Nistru. Locul astfel cuprins de trib eră stăpânire al tribului întreg (*Volksland*). Fie cărei așezări sătești i se atribui o întindere determinată de loc. Așezările nouă, se înființau pe locuri încă neocupate, atribuindu-li-se teritorii sau, cum se zice mai târziu, *hotare* din prisosul neocupat al pământului luat în stăpânire de trib. Astfel se umplu fiecare ținut de așezări cari rămaseră în legătură cu așezarea primitivă, ce crescû îndeobște în oraș. Astfel se întâmplase și în Rusia unde vedem pe aceste prime așezări luând numele de *mame*, s. e. *mama Rostov*, *mama Iaroslav*, iar țara dimprejurul lor se numia *Țara Rostovului*, *Țara Iaroslavului*)¹⁾.

Asemenea și în Polonia, populațiunea era împărțită în ocoale sau ținuturi deosebite, trăind fiecare viața lui proprie și

¹⁾ August Freiherr von Iaxthausen, *Die ländliche Verfassung Russlands. Ihre Entwickelung und ihre Feststellung in der Gesetzgebung von 1861*. p. 14. Cele spuse de Rusia se potrivește deplin cu ceea ce s'a întâmplat în Moldova.

având ocârmuirea lui deosebită; ținutul se numia *powiat* iar adunarea locuitorilor *wieca* (vietza)¹⁾.

¹⁾ J. Lelewel, *Considérations sur l'État Politique* etc., p. 100 nota 11.

In acelaș chip s'au întemeiat așezările rurale și în cea mai mare parte a Germaniei: *Von den ursprünglichen Stammesgebieten der Germanen ist der Begriff des Volkslandes untrennbar*. Bis in welche Zeiten man auch die nomadische Besitznahme hinaufrücken und wie man die Uebergänge zur festen Ansiedelung und ihre endliche allgemeine Durchführung denken will, immer bleibt die Nothwendigkeit in gleicher Weise Ausgangspunkt und sicherer Anhalt der Beurtheilung, dass die Ansiedelungen inmitten der bestehenden Weidereviere der Hundertschaften begründet wurden. Sie beschränkten diese Weidereviere zu Gunsten der einzelnen Ansiedlergruppen. Da nun die Ansiedler aus der Gesammtheit der bisher Besitzenden und Berechtigten hervorgingen, konnte nur eine friedliche Auseinandersetzung mit dieser Gesammtheit und eine Feststellung über die Ausübung der Nutzungsrechte an dem verbleibenden unkultivirten Lande die Durchführung der festen Niederlassungen möglich machen. Der im genossenschaftlichen Besitze bleibende Rest des alten Volkslandes und das Einverständniß der bisher beteiligten über die weitere Benutzung und Verwaltung dieser Ländereien erklären den Ursprung und die Eigenthümlichkeiten der Marken auf den deutschen Volksgebieten. Von diesen Vorbedingungen muss also auch jede Beurtheilung der späteren Veränderungen in den Marken, der Eingriffe der Königsgewalt und Territorialgewalt wie der fortgesetzten Theilungen und der damit zusammenhängenden Umgestaltungen in Anrechten, Gerichtsbarkeiten und Verwaltungen ausgehen.

Damit ist von selbst gegeben, dass daș eigenartige Wesen der Marken des deutschen Volkslandes nicht auf die ursprünglich keltischen und römischen Gebiete übertragbar ist, in welchen sich die Deutschen in Oberdeutschland festsetzten. Alle Bedingungen waren hier andere. Rechte früherer Besitzer kamen überhaupt nicht, wenigstens nicht am unkultivirten Lande in Frage. Alles hatte den Charakter der Okkupation. Auch folgte der Einwanderung möglichst bald die feste Besiedelung. Wo überhaupt dauernder Besitz ergriffen werden konnte, war die erste Forderung Ackerland und beschleunigter Anbau. Genügende Erträge schon der nächsten Ernte waren unumgängliche Anforderung für die Ernährung dieser zahlreichen mit Weib und Kind herandrängenden Schaaren.

Ueberall bedeckten sich deshalb die zuerst zugänglichen fruchtbaren, leicht anbaufähigen Länderstrecken ganz in der heimischen volksthümlichen Weise mit genossenschaftlich angelegten Dörfern.

Auf dem alten Volksgebiete aber entstanden diese Dorfanlagen im Frieden. Sie waren nur dann durchführbar, wenn von äusseren und inneren Feinden keine Störung drohte. Deshalb wurde, wenn der Ent-

În toate celelalte țări ocupate de Slavi vedem producându-se la început același fapt: împărțirea națiunii într'o mulțime de triburi ocupând fiecare un ținut (жсѣна, волост, Gau, pagus, pays) deosebit, trăind fără coeziune și fără ocârmuitor obștesc. Numai cu vremea și pentru a preîntâmpina primejdiile de din afară, vedem născându-se concepțiunea unității naționale și desăvârșirea ei de cătră vre-o căpetenie energetică și norocoasă.

Românii, când s'au născut ca neam, trăiau împărțiți într'o mulțime de ținuturi deosebite, lipsite de cheag și chiar probabil de ideea de neam. Trăiră în această stare veacuri, în cursul cărora Ungurii cuceriră jucându-se cetatea și inima țării lor, Ardealul.

Slavii erau un popor la care predomină starea pastorală, dar agricultura nu le era necunoscută: îi vedem indeletnicindu-se cu stăruință cu dânsa oriunde se așezară. Prin amestecarea elementelor romanizate aduse de peste Dunăre cu Slavii așezați în țările noastre, agricultura lor nu putu decât să sporească și să se îmbunătățească. Totuș creșterea vitelor rămase indeletnicirea de căpetenie a locuitorilor dintre Tisa și Nistru, chiar după desăvârșita dispariție a Slavilor. Când Românii ne apar pentru întâia oară în evul mediu, ei ni se înfățișează mai cu seamă ca păstori: fac și plugărie, dar ca indeletnicire de a doua mână.

La toate popoarele primitive pământul pe care locuiau un neam eră privit ca avere a aceluia neam. Neamurile selbatece cari trăiau în peșteri și se hrăneau din vânat sau păscuit întrebuințau teritoriul cuprins de ei ca teren obștesc de vânatoare; străinii nu erau îngăduiți să vâneze pe el și să păscuiască în apele lui. Când neamul începea să ție vite și să se adune în aglomerațiuni de locuinți clădite de mâna omenească, teritoriul obștesc era împărțit între deosebitele așezări spre a înlătură gălceville privitoare la vânat, la păscuit și la pășunat. Pe câtă vreme neamul nu făcea plugărie, nu eră nevoie de a împărți teritoriul așezării între membrii ei: el rămânea avere obștească

schluss der Hauptmasse einer Stammes-oder Gaugenosenschaft, das gleichmässige, Zweckentsprechende Vorgehen und die Beseitigung entstehender Hindernisse leicht erreichbar. (Meitzen, *Op. cit.*, I, p. 464 19).

a aşezării care păşteă acolo turmele ei în devălmăşie, vână şi păscuia în chip individual. Dar prima posesiune imobiliară se născuse; ea fu casa sau coliba în care locuia fiecare cap de familie.

Când începù plugăria, se depărtară şi graniţele posesiunii individuale: la casă să adăogi o grădină, apoi un petec de grâu pe loc curăţit din codru sau desfundat din ţelină.

Însă cu mult cea mai mare parte a hotarului aşezării rămase avere obştească, loc de păşune pentru turme şi teritoriu de vânatoare¹⁾.

1) ... Eine friedliche Kulturarbeit des kleinen Kreises der Dorfbewohner gegenüber der Masse der Markgenossen ist undenkbar, wenn nicht zu jeder Zeit ein bestimmt begrenzter Kreis von Grundstücken den Ansiedlern ausschliesslich und unbestreitbar zustand.

Diese abgegrenzte Zone, nicht die einzelne Rodung oder das besäte Ackergewann, bildete die Dorfmark, die Gemarkung, die Flur. Ausserhalb derselben lag, soweit nicht andere Dorfmarken anstiessen, die eigentliche oder *gemeine Mark*, das alte Volksland.

In jeder Dorfmark musste die Kultur anfänglich erst beginnen, und in vielen hat der Anbau nie die gesammte Gemarkung ausgefüllt. (Meitzen, *Op. cit.*, p. 46).

Iată ce zice despre proprietatea obştească şi despre cea individuală în Galia un autor francez apreciat :

„Un territoire appartenait à une tribu, à un clan, à une famille, à une communauté. L'exploitation pouvait avoir lieu de plusieurs manières et il n'est pas probable que le type adopté fût partout le même; mais nous avons des exemples d'exploitation commune et ce système a été sans doute longtemps ordinaire. Les pâturages, les eaux, les bois restaient dans l'indivision: une certaine étendue de champs faisait seule l'objet d'une répartition entre les familles. Cette répartition avait lieu à des époques régulières, ordinairement tous les ans. Ces usages existaient encore chez les peuples de la vallée du Rhin au temps de César qui dit en propres termes: *Privati ac separati agri apud eos nihil est*. Il cherche, il est vrai, à un pareil fait des raisons philosophiques; il y voit une précaution contre l'amollissement de la race et un effet du désir de conserver l'égalité entre les membres d'une même tribu. Mais Tacite, qui constate de son côté l'existence de la propriété collective chez les Germains, en a mieux démêlé le véritable motif, à savoir que ces peuples ne cultivaient que des plantes annuelles, n'avaient ni jardins ni vergers ni prairies entretenues et irriguées. On brûlait une forêt et le grain qui y était semé presque sans travail rendait une moisson abondante; après quoi le terrain devenait un paccage jusqu'à ce que le bois y eût repoussé

Este vederat că cu cât sporiă plugăria se măria și întinderea posesiunilor individuale, iar părțile din teritoriu rămase bunuri obștești, folosite în devălmășie, scădeau.

Este vederat că trebuia astfel să vie o vreme în care întinderea pământului folosit individual să copleșească aceea a pământului folosit în devălmășie și chiar, acolo unde teritoriul ocupat de neam la început fusese mic, posesiunile personale să alcătuiască totalitatea pământului cultivabil. Acesta a fost cazul pentru multe cetăți (*civitates*) grecești, mai ales pentru acele din insulele Arhipelagului, pentru cele mai multe colonii grecești din Italia și chiar pentru Roma din întâiele vremuri.

În asemenea împrejurări pământul devine un bun a cărui valoare crește din zi în zi: toți sunt doritori să aibă o parte într'insul, din pricina folosinții lui se nasc certuri și se întâmplă violențe.

Dar pretutindeni ideea de Stat a ținut pasul cu progresele plugăriei. Popoarele la cari agricultura predomină asupra păștoriei ni arată în deobște o alcătuire de Stat destul de dezvoltată: interesele obștiei sunt încredințate unor organe, căpetenii alese sau ereditare, anume însărcinate cu priveghierea și ocărmuirea acelor interese.

Una din însărcinările de căpetenie ale acestor organe era tocmai regularizarea drepturilor de folosință a solului și închezeliuirea lor.

Din măsurile luate în acest scop, notărnicia parcelelor și legiuirile privitoare la atribuirea și transmiterea lor a ieșit *proprietatea fonciară*, așa cum o înțelegem astăzi.

Ea a fost întâiu proprietate familială, atribuită unei familii, (*gens*, γένος) neputând ieși din acea familie¹⁾ și a devenit în urmă proprietate individuală desăvârșită, de care proprietarul a putut să dispună cum îi convenia.

La Greci și la Romani părțile de pământ fusese atribuite

naturellement. De cette manière on usait de la richesse naturelle du sol sans y ajouter par le travail; du moins le travail était rémunéré suffisamment par la récolte obtenue et il ne s'établissait entre l'homme et la terre aucun lien de propriété. (Dareste de la Chavanne, *Histoire des Classes Agricoles en France*, p. 14).

¹⁾ Fustel de Coulanges, *La Cité Antique*, p. 62 sq.

prin tragere la sorți și purtau numele de *soarte* (*sors*, *κληρονομα*)¹⁾. În Grecia unde agricultura înflorisea încă înainte de timpurile istorice, împărțirea pământurilor publice avu loc din vremuri foarte îndepărtate²⁾. În cât privește pe Romani, tradiția vrea ca Romulus să fi atribuit fiecărui părinte de familie câte două jugere cu litlu ereditar³⁾.

Dar la celelalte popoare europene cari dispuniau de loc mult față cu o populațiune răstrinsă, la cari plugăria eră încă în fașe, redusă la strictul necesar, și în indestularea cărora vânatul și pescăria jucau un rol tot atât de însemnat ca și creșterea vitelor, proprietatea, pe timpul năvălirilor, eră departe de a fi luat această desvoltare ca la Greci și la Romani.

Dacă locuințele și curăturile erau privite de popoarele germane de pe atunci ca posesiuni personale, partea cea neasămănat mai mare a teritoriului eră încă bun obștesc al neamului (*Volkland*) care locuia pe dânsul⁴⁾.

1) Fustel de Coulanges, *Recherches sur le droit de propriété chez les Grecs* în *Nouvelles Recherches sur quelques problèmes d'histoire*, p. 16 et suiv.

2) Passons maintenant aux cités qui se sont établies à la suite d'émigration, de conquête ou de colonisation. Il est clair que dans ces cités l'appropriation du sol ne pouvait pas être antérieure à la fondation; mais les documents montrent qu'elle en était contemporaine. La fondation de la ville, la prise de possession du sol par la cité nouvelle, et le partage du sol en lots de propriété entre les citoyens étaient trois actes qui s'accomplissaient en même temps et pour ainsi dire le même jour.

Le partage du sol en lots de propriété privée s'appelait en grec (*κληρονομοσία* ou *κληρονομία*). (Fustel de Coulanges, *Nouvelles recherches sur quelques problèmes d'histoire. Le droit de propriété chez les Grecs*, p. 20.

3) ... Bina jugerum quot a Romulo primum divisa (dicebantur) viritim, quae heredem sequerentur, *heredium* appellarunt. (Varro, *De re rustica*, l. 10.)

4) A. Meitzen, *Op. cit.*, I, p. 122. Es liegt also eher der Gedanke an die sogenannten *Bifänge* nahe. Bifänge sind bei den Nomaden eine sehr bekannte Erscheinung. Allgemein gilt bei ihnen der Brauch dass Jeder das Recht hat, in den Weiderevieren seines Stammes, ein Stück geeignetes Land in Kultur zu nehmen, wenn er es hinreichend fest einzäumt. Erst wenn der Zaun nicht erhalten, oder durch etwa drei Jahre die Kultur unterlassen wird, fällt das Grundstück wieder in die allgemeine Weide zurück. Da einige noch zu erwähnende Spuren andeuten dass dies Recht auch in deutschen Marken gegolten hat, wird es auch für das alte *Volkland* anzunehmen sein. (A. Meitzen, *Op. cit.* I, p. 136.)

Contactul acestor Barbari cu Romanii, în țările în cari ei se așezară în țarie, cunoștința cu formele romane de proprietate, ayură ca urmare perfecționarea posesiunii personale astfel precum eră practică de dânsii și, mai târziu, transformarea ei în proprietate după dreptul roman.

§ 3. Despre jireabie.

Locurile stăpânite în devălmășie, numite *Allmende*, se împuținară din ce în ce în urma progreselor și a întinderii plugăriei, făcând pretutindeni loc *șinerilor* individuale, numite *manse* în Franța, *Hube* sau *Hufe* în Germania, traduse latinește atât cea dintăiu cât și cele de-al doilea prin *mansus* și având semnificarea de *pars* sau *sors*.

Mansul sau huba deveni pretutindeni baza alcătuirii sateilor și a fost foarte bine definită de Iustus Mäser ca fiind: *o acție în capitalul social al unei comunități țărănești*¹⁾.

Aceste porțiuni se întindeau în formă de fășii, dintr'un capăt al hotarului așezării până în celălalt. Hufele aveau în acelaș sat aceeaș mărime, dar variaiu în chip însemnat delă sat la sat. Se împărțiau în jumătăți, șferturi, optimi și așa mai departe²⁾.

¹⁾ Das Wort *Hufe*, *hoba*, *huoba*, *huba* auch *oba*, *hopa*, *hova* oder *hobo*, *hobonia*, *hobunna* lässt sich mit *Hof* nicht identifizieren. Die Wortformen gehen in einander über, aber die Sprache selbst unterscheidet sie. Auch die Ableitung von *uoban* (bearbeiten, anlegen) ist nicht zutreffend, denn das h fehlt sehr selten und erscheint als wurzelhaft. Eher giebt Müllenhof eine Verbindung mit dem Stamme *hab* zu, also was Jemand hat, besitzt oder eine Ableitung von *hefan*, *huob*, *gihoban* (heben). Neuerdings hat indess Müllenhof bestimmt erklärt und festgehalten dass das Wort aus dem in *Behuf* enthaltenen Stamme erklärt werden müsse, der *Behuf*, das was Iemand zukommt, der *Antheil* oder das *Anrecht*, also auch sein *Loos*. Dem entspricht das deutsche *hluz*, das lateinische *sors*, ebenso auch *pars*, *portio*. (A. Meitzen, *Op. cit.*, I., p. 74).

Manse, latinește *mansus*, vine dela *manere*, a stă, a locui. Dela *manse* vine *manant* (manens), locuitorul, care s'a uzitat în urmă pentru a desemnă pe oamenii fără creștere, pe acei din clasa de jos.

²⁾ Mănsul fiind întinderea de pământ privită ca trebuitoare pentru întreținerea unei familii, este vederat că mărimea acestei întinderi tre-

Mansul sau huba eră uneori un *alod* (proprietate ereditară desăvârșită), dar mai adesea o *finere* (posesiune) ereditară supusă la *cens* și la alte indatoriri.

Slavii în țara lor de origine nu cunoscuse proprietatea individuală, la ei erau cel mult posesiuni: casa, grădina, ogorul sămănat, curătura. Și această stare de lucruri ținù veacuri atât în Polonia cât și în Rusia¹⁾.

buia să varieze cu rodnicia locului împărțit, cu depărtarea lui de centruri populate, cu starea lui la luarea în posesiune (dacă eră mlășinos sau nu, acoperit cu păduri sau nu), cu clima regiunii, cu trebuințele și cu obiceiurile coloniștilor, cu faptul dacă gospodăria lor eră bazată mai cu samă pe plugărie sau pe creșterea vitelor.

Mansurile *decumate* din epoca romană par a fi avut o întindere de 300 *jugera* sau 75 hectare. (Meitzen, *Op. cit.*, I, p. 155).

În Germania *huba* aveă obișnuit o întindere de 30 *Morgen* sau 15 hectare, dar atingeă adesea o suprafață indoită. Carol-cel-Mare stabili măsura *mansului regal* la 21.600 *virgæ* (prăjini) patrăte sau 47 hect. 73,6 are, (Meitzen, *Op. cit.*, p. 534 sq), Mansul regal eră întrebuițat mai ales ca unitate de măsură pentru coloniile așezate în locuri acoperite cu păduri și în locuri mlăștinoase. S. e. mansul în coloniile olandeze dela gurile Weserului și ale Elbei, aveă după privilegiul de întemeiere dat coloniștilor de Episcopul de Hamburg, la 1106, fiecare câte o lungime de 720 *virgæ* pe o lățime de 30. (*Ibid. ibid.*, p. 344).

În Danemarca mansurile se numiau *Boel* și întinderea lor variă dela 22 până la 160 hectare pentru fiecare. În Suedia mansurile se numiau *Mantal* (parte de bărbat) sau *Hemman* (locuință de bărbat). Întinderea lor eră și mai mare decât în Danemarca, de oarece cuprindeau multă pășune și întinderi însemnate de păduri. (*Ibid.*, p. 80).

În Franța mansurile erau de obicei cu mult mai mici, dar întinderea lor variă în chip infinit, dela sat la sat și aproape dela om la om.

În Polonia se măsură cu *vloka* de 30 *Morgen* sau 13,5 hectare în regiunile în cari eră adaptată rotațiunea trienală. Se întrebuiță *lanul* de 40,43 hectare acolo unde pământul trebuia desfundat din pajiste. Jumătatea de *lan* a cmelhonilor eră de 19,28 hectare. (J. Lelewel, *Considérations sur l'État Politique de l'Ancienne Pologne*, p. 47, nota 84).

¹⁾ ... Avant que les États plus considérables se fussent formés entre les Carpathes et la mer Baltique toutes les peuplades dans leurs cantons respectifs avaient des réunions civiques dans le but de discuter les affaires publiques. Le district s'appelait *powiat* et son assemblée, ses colloques, *vieca* (*vietza*) ... tous les possesseurs de biens fonciers fonctionnaient comme chose publique, et une propriété particulière n'était que relative, émanée de cette propriété générale, publique et commune. Là où la main de l'homme, par son travail, faisait naître des produits spéciaux,

Mai constatăm acelaș mod de împărțire a pământului la Slavii din Silesia, la acei din Carniola și din Carintia, îi vedem așezați pe niște hube de mărimi variabile, pe cari le țineau în chip ereditar, plătind un cens bănesc și fiind supuși la diverse îndatoriri.

Sărbii trăiau în comunități de familie (*Zadruga*), despre cari am vorbit mai sus și cari deși tind a dispărea, mai există și astăzi. Fiecare *zadruga* avea hotarul ei deosebit¹⁾.

Zadruga însă, care există încă la Sărbi și la Bulgari, eră necunoscută atât Românilor cât și Arnăuților supuși împărăției sârbești. În actul de danie al Țarului Ștefan Dușan, din anul 1348, către mănăstirea Arhanghelilor Mihail și Gavril, pe Bistrița, lângă Prizren, act prin care Țarul hărăzește zisei mănăstiri o mulțime de sate și de privilegii, nu se face nicăiure mențiune de vre-o *zadruga*, dar în schimb se vorbește de numeroase posesiuni ereditare numite când *bastina* (бацина)²⁾ când *jdreabie*

la propriété prenait naissance: mais partout ailleurs les dons de la nature étaient en commun... les forêts étaient à l'usage de tout le monde: on y chassait, on y faisait abattre des arbres et paître les troupeaux, on y défrichait le terrain pour la culture et alors il devenait possession particulière, car c'était le travail seul qui constituait le propriétaire. (J. Lelewel, *Op. cit.*, p. 100, nota 11).

¹⁾ Zwar nahmen alle Zweige der Slawen nach Stammesverwandtschaft bestimmte, ziemlich umfangreiche Landschaften in Besitz, welche als Gaue gelten. Die bekannten slavischen Volksgaue umfassten 50 bis 100 und mehr Quadratmeilen. Aber sie erscheinen ohne festgeschlossene Organisation. Sie werden leicht in grösserer Zahl unter eine autokratisch patriarchalische Herrschaft zusammengefasst zerfallen aber ebenso auch in demokratische Gleichheit und Unabhängigkeit der einzelnen Oberhäupter. Verwandte Familien bilden eine *bratswo*, Bruderschaft, verwandte *bradstva* einen Stamm, *pleme*, welche in gemeinschaftlichen Angelegenheiten von den angesehensten ihrer Familienhäupter geleitet werden.

... Die einzelne Familie setzt sich, wenn auch in mehreren Gliedern, dauernd in einem arrondirten Grundbesitz fest, den sie als ihr gemeinsames unveräusserliches Stammgut, *dzedzine* betrachtete. Die zugehörigen Ländereien wurden nicht getheilt, sondern von der ganzen Familie als Hauskommunion, als *Sadruga*, gemeinschaftlich bewirtschaftet. (Meitzen, *Op. cit.*, p. 214).

²⁾ (и иже принадлежи царство ми) село, рабча с попомъ гларатомъ ѿ с попомъ райкомъ с нѣхъ родомъ съ нѣхъ вакцинами...

(Și încă mai dăruî împărăția mea) satul Rabcea cu preotul Glavat și cu preotul Raicu cu neamul lor și cu proprietățile lor ereditare...).

(ждрѣвнѣ) ¹⁾. Cele dintău erau, crede D-I Hasdeu, *alode*, iar celelalte sorți sau *uzufructe*, individuale și ereditare. ²⁾

Observ cu acest prilej că numeroasele sate românești despre cari vorbește acest hrisov atât de însemnat sunt toate așezate pe pământ împărătesc. Adică proprietatea eră a Împăratului, iar Români se folosiau, din moși și strămoși, de pământul care eră împărțit în *jdreabii*.

Insă, de vreme ce acei Români erau aproape exclusiv numai păstori, cred că împărțirea în *jdreabii* eră în mare parte ideală, teoretică, locurile cu vii, cu semănături și cu fânețe singure fiind stăpânite în deosebi.

(и три приложки царство ми) село врода и дрѣт. в родѣ с попови дикановички и с нхъ родомъ и с нхъ бащинами и съ засекомъ грѣмашни.

Și încă mai dărul împărăția mea) satul Vad și un alt Vad cu preoții Dicanesti și cu neamul lor și cu proprietățile lor ereditare și cu cătunul Gromlenii).

и попове латинскѣи кон соу оу шикали тере дрѣже винограде бащинне, да дае велики поук чекръ вина церкки, а нне работѣ да намъ икет ни поданка.

(Și preoții latinești (catolici) cari sunt la Șiclea, posedând acolo vii ereditare, să dea fiecare preot câte un ciubăr de vin bisericii (Arhanghelilor) iar altă muncă să nu aibă nici altă dare.

Erau trei feluri de baștini: acea *nobiliară*, supusă numai serviciului militar, acea *preotească* supusă unor neînsemnate obligațiuni pecuniare sau dări în natură și acea *țărănească*, supusă unui mare număr de munci și dări. (B. P. Hasdeu, *Archiva Istorică*, III, p. 162 sq.).

¹⁾ и оу ставици поук трошанк и брат мѣу толоѣ и прнкоѣи своимъ ждрѣвнѣамъ и с мѣтамъ.

(Și la satul Stavița popa Troșan și frate-său Toloe și Priboe cu a sa ждрѣвнѣ și cu hotarele).

поук храниславъ епископовичк оу поточухъ съ вѣскѣмъ своимъ ждрѣвнѣамъ и с коупленницами и съ вѣкамъ правиннами начемъ га је застала церкова.

(Popa Hranislav al Episcopului la satul Potoco cu toată a sa ждрѣвнѣ și cu cumpărăturile și cu toate dependențele cu cari l-a găsit biserica).

²⁾ În ambele aceste pasaje cuvântul ждрѣвнѣ sau mai corect жрѣвнѣ, care slavonește însemnează *soarte* exprimă ideea unei proprietăți uzufructuare, în opozițiune cu cuvântul *кари* = *tată*, adică principiul filiațiunii, și prin care hrisovul mănăstirii Arhanghelilor, în unire de astă dată cu Zakonikul lui Ștefan Dușan și cu uzul limbei serbe din toate epocile, specifică totdeauna proprietatea ereditară de ori-ce natură.

ждрѣвнѣ eră sau nobilă sau preotească sau țărănească. Aceasta de pe urmă eră alta la Arnăuți, alta la Români și alta la Sârbi. (*Ibid. ibid.*, p. 164 sq.).

Numeroase texte ne dovedesc că și în Moldova hotarul satelor eră împărțit în *jireabii* (жирскіі, soarte)¹⁾. Unei case

1) *Cârligi*. 1303 Iulie 11. Adecă eu Popa Ștefan, feciorul lui Iachim din Bărgăoani, înștiințez însumi eu cu acest zapis al meu, că de a mea bună voie, de nime silit nici asuprit am vândut a mea parte de ocină ce am de baștină, din satul Cărligii (Neamțu), din jumătatea satului, din a treia parte a șasa parte, *loc de o casă ce se va alege cu tot venitul, din sat și din câmp*, cu loc de iaz, am vândut lui Nicoară Logofătul drept douăzeci și cinci taleri de argint, să-i fie lui dela noi cu tot venitul ce se va alege. (*Uricar*, XXV 21).

Din cuprinsul acestui act rezultă că satul Cărligii umblă în 36 de jireabii sau locuri de casă, căci vedem că un loc de casă corespunde unei optsprezecimi din jumătate de sat.

Petia Mare, 1609, August 26. Constantin Movilă Vv., întărește vânzarea făcută de Avramia, fata lui Ionașco, nepoata Agafiei, a dreptei sale ocini și moșii *un loc de trei case din Petia Mare* ce este la ținutul Sucevei și cu jireabiile lor din țarină și cu grădinile și cu tot locul de hrană (рѣхона) ce atârnă de ele, lui Pătrașco, Marelui Vornic al Țării-de-Sus drept 80 taleri. (*Acad. Rom.*, XXXVII, 63).

1632, Maiu 30. Dumitrașco Șoldan, Mare Stolnic, cumpără dela Ploton Pitarul din Hreasca, dela femeia lui și sora ei *un loc de casă din câmp și din vatra de sat* și cu tot venitul, din satul Petia Mare dela ținutul Sucevei, drept 40 taleri de argint; dela Mihail și dela femeea lui Ciurcea *alt loc de casă din Petia Mare cu toată jireabia ce i se va alege din vatra satului și din câmp* drept 40 taleri; dela Anisia fiica lui Eremia, alt loc de casă cu toată jireabia ce i se va alege, *din vatra satului, din câmp și din toate dependențele* drept 40 taleri. (*Acad. Rom.*, XXXVII, 183).

Fără dată. Moiseiu Movila Vv., întărește vânzarea făcută de Ana, Prohira și Nastasia, fiice lui Gavril Hulpe, nepoate lui Tudor, a dreptelor ocini și moșii, 2 jireabii din satul Petia Mare ce este la ținutul Sucevei lui Dumitrașco Șoldan, Spătarul cel Mare drept 50 taleri și vânzarea făcută de Marica, fata lui Ion Cotai, a dreptei sale ocini și moșii: *jumătate de jireabie* din acelaș sat Petia, tot lui Șoldan, drept 15 taleri. Domnui întărește cumpărătorului acele jireabii să-i fie ocină și cumpărătura dreaptă, *din câmp și din apă și din pădure și din toate dependențele cât se va alege la acele jireabii*. (*Acad. Rom.*, XXXVII, 31).

1684, Martie 18. Moiseiu Movila Vv., întărește vânzarea făcută lui Dumitrașco Șoldan de către Măriuca cu copii ei, a dreptei lor ocini, 1 jireabie de moșie *cu casele și toate dependențele*, din sat, din Petia, drept 20 taleri de argint. (*Acad. Rom.*, XXXVII, 60).

1634, Iunie 20. Vasile Vv. întărește vânzarea făcută lui Dumitrașco Șoldan de Ionașco, un loc de prisacă din satul Petia Mare, cu 1 jireabie *din vatra satului și din câmp și din pădure și din ape și din toate dependențele*, drept 30 taleri bătuți. (*Acad. Rom.*, XXXVII, 41).

în *vatra satului* corespundea jireabia ei cu loc în țarină, în câmp și în pădure. Se presupunea că jireabia alcătuiă o lungă

1639, Februar 4. Petrea și Ștefan, frați, cu nepotul lor Tănăsie, vând lui Dumitrașco Șoldan dreapta lor ocină și moșie: *1 jireabie* și, din altă *jireabie jumătate*, din satul Petia Mare, *din vatra satului și din câmp cât se va alege partea lor, cu toate dedendențele*, drept 35 taleri de argint. (Acad. Rom., XXXVII, 108).

1650, Ianuarie 8. Ionașco ot Petiița vinde lui Vasile Șoldan *1 jumătate de jireabie* din sat, din Petia Mare, *cu tot venitul ce va hi din vatra satului și din țarină și din pomeși la pădure și din tot venitul...* drept 8 lei bătuți. (Acad. Rom. XLIII, 126).

N'am putut afla însă în câte jireabii umblă satul Petia Mare *Lățcanii*. 1656, Iunie 15. Gheorghe Ștefan întărește lui Gheorghe Pătrău Șatraru și fratelui său Constantin Cămărașul cumpărăturile tatălui lor Pătrașco Pătrău dela Ionașco Aramă, *loc de 2 case* din satul Lățcanii la Suceava, *cu ci s'ar alege din câmp și din țarină și cu tot venitul ce s'ar alege din tot hotarul*; dela Misail *1 loc de casă* dintr'acelaș sat Lățcanii *cu parte din țarină și din heleșteu și din venit*; dela Calistrat, dela Iftimia și dela Ștefan *alte 2 locuri de casă* dintr'acelaș sat, *din vatra satului și din câmp și din heleșteu și din tot venitul...* (Acad. Rom., Cond. mânăst. Bucov, p. 484, No 1).

La 1762, judecată înaintea lui Grig. I. Calimach Vv. pentru *4 și 8 locuri de casă* din satul Lățcani. (Acad. Rom., LXXXIX, 122—128).

18 Maiu 1768, Grigore I. Calimach întărește lui Ștefan Capșa *1 loc de casă* cumpărat dela rudele lui Toader, Vasile, Ștefan, Ion Velibani, Paraschiva și Anița, (Iorga *Studii și Documente*, VI, p. 65).

Dintr'un act din 6 August 1814 constatăm că în satul Lățcanii erau *24 locuri de casă* (*Ibid., ibid.*, p. 69).

Lipăești, 1636, Iunie 20. Vasile Lupu Vv., întărește lui Ion Dărman și soției sale Marica, cumpărăturile lor, *2 jireabii* dela satul Lipăești, *din vatra satului, din câmp și din pădure cu tot venitul*. (*Uricar* X, p. 45).

1662, Ianuar 18. Ionașco cu femeia și cu fiul său vând lui Lupu ce au fost Vornic *1 jireabie* din Lipăești drept 25 lei bătuți. (Acad. Rom. XLIV, p. 72).

1663, April 10. (Publicat cu data greșită în *Uricar* XI, p. 284). Alba, femeia lui Nicurici vinde lui Ursachi, Visternicului celui Mare, *jumătate de jireabie* din Lipăești, *cu tot venitul* drept 20 lei (Acad. Rom., LXXXVI, 39).

Gheorghe Ursache stăpâniă *5 jireabii* în Lipăești. (Acad. Rom., Hărții Pencovici, VII, 69), dar nu putem ști în câte jireabii umblă satul.

Cucuteni. 1630, Septemvrie 22. Dumitru și Rusu, stăpâni pe a patra parte de Cucuteni în ținutul Romanului (aproape de Ruginoasa), în care a patra parte de sat intră *7 case*, vând *4 case* lui Toma Postelnicului

fășie mergând dintr'un capăt al hotarului până în celălalt. Zic: se presupunea, căci din textele citate în notă reiesă că jirea-

(Cantacuzino) și fratelui său Iordache drept 50 taleri, *cu tot venitul și cu parte de vii în țarină.*) Acad. Rom., XLII, 59).

631, Fevruarie 23. Iordache Cantacuzino mai cumpără dela Gheorghe Siminiceanul, din acelaș sat Cucuteni, *1 loc de casă și din țarină și din vii și din fânaș de coasă și din tot venitul* drept 13 taleri de argint. Satul Cucuteni umblă deci în 23 jireabii. (Acad. Rom., III, 187).

Silișăul de Sus. 1610. Noemvrie 17. Constantin Movilă Vv., întărește cumpărăturile lui Isac Balica Hatmanul în Silișăul-de-Sus, dela Ilinca, fata Cernuscăi, nepoata Drăghinei și Grozavei, *loc de 2 case și loc de moară în Jijia*, drept 60 taleri de argint; și dela Grozav, tatăl Ilincăi, bărbat Cernuscăi *loc de 1 casă*, cumpărătură dela Sofronia, fata Maricăi, drept 30 taleri. (*Condica Anastasie Bașotă*, în Arhiva Institutului Basotă din Pomărla, p. 171, N. 2.)

1632, Martie 12. Vasile Lupul Vv., întărește jupănesei Melentienei, fetei lui Tudoran și feciorului ei Dumitrașco Șaidăr, a lor drepte ocini și răscumpărături, dreptele lor ocini, întărite și de alți Domni, *5 jireabii* din Silișăul-de-Sus, și *1 jireabie* cumpărătură dela Iosip, fiul Soficăi din Cujești și *2 jireabii* răscumpărătură dela Leca Turciul dela Nărtop, zet Cârstei din Vicoleni pentru 35 taleri de argint. (*Ibid.*, p. 175, No. 5).

Fără dată. Popa Nicoară și soacra lui Ana și fata lui, Antimia, vând lui Bilan sin Gavril *2 jireabii* din Silișăul-de-Sus *cu tot ce se va alege celor 2 jireabii în vatră și cu tot venitul, cu tot locul și în câmp și în pădure și în apă*, drept 30 de lei. (*Ibid.*, p. 178, No. 8).

1642, Iulie 12. Isac Stârcea mărturisește că Stănilă Hotnogul au zălogit la el *1 jireabie* de ocină drept 70 de potronici bani buni și au răscumpărat această *jireabie* dela dânsul Dumitrașco Șaidăr și i-au dat acei 70 potronici pentru căci și el mai are moșie în Silișău. (*Ibid.*, p. 179, No. 9).

1652, Martie 13. Gavrițaș, feciorul lui Grigore Ciornohut din Dorohoiu mărturisește că au vândut *2 jireabii* din Silișău lui Miron Costin ce au fost Părcălab de Hotin drept 30 lei bătuți. Aceste *jireabii* au fost cumpărătură dela ruda lui, dela Popa Nicoară și dela soacră-sa Ana și dela fiică-sa Antimia, cari *jireabii* li-au fost și lor dreaptă ocină de pe părintele lor Popa Ionașco „*cu tot venitul ce se va alege de pe 2 jireabii în vatra satului, și în câmp și în fânaș și în pădure și cu tot venitul ce se va veni acelor 2 jireabii*“. (*Ibid.*, p. 179, No. 10).

1667, Ianuarie 21. Simion din Silișău mărturisește că au vândut lui Miron Costin Vel Vornic și jupănesei sale Ilenei, drept 15 lei, a sa dreaptă moșie și danie, *1 jireabie* din Silișăul-de-Sus, care jireabie au dăruit Melentiana unui cucon al lui drept sufletul unui fecior al ei. (*Ibid.*, p. 180, No. 11).

1667, Noemvrie 4. Mierăuța și surorile ei Agafița și Mitra. fetele

bile nu erau cu desăvârşire *alese*, adică hotărîte şi despărţite una de cealaltă prin semne. La început erau deosebite,

lui Istratie şi a Aniţei şi Gligoraşco, feciorul lui Vasile Musteaţă şi a Irinei, toţi nepoţi Melentianeii vând lui Miron Costin *9 jireabii* din Silişău, *5 de baştină*, *3 de cumpărătură* dela Iosip, feciorul Soficăii şi dela Leca Turciul din Vârtop şi *1 jireabie* zălogită de Batucia pentru 30 de taleri la unchiul lor Dumitraşco Saidâr, fiul Melentianeii, care încă li-au fost cumpărătură. (*Ibid.*, p. 181, No. 12).

1668, Iunie 12. Mărturie hotarnică prin cari se aleg părţile din Silişăul-de-Sus ale lui Miron Costin, despre Paharnicul Andrian şi alţi răzâşi. S'au venit lui Miron Costin *26 jireabii*, lui Andrian Paharnicul *15½ jireabii* şi diaconului, feciorului lui Grigore Ciornohut, *3 jireabii*. (*Ibid.*, p. 183, No. 13)

1746, Octomvrie 10. Carte de judecată a lui Ion Neculai Mavrocordat Vv., în care se citează o hotarnică din 12 Iunie 1668, dela Ursul Vornicul şi Rugină Şatrariul, arătând că satul Silişăul de Sus, dela ţinutul Dorohoiu, *umblă în 44½ jireabii*. (*Uricar*, VIII, p. 1).

1759, Iulie 15. Mărturie hotarnică dela Tănasă Meleghie şi Toader Curt, în care arată că satul Silişăul-de-Sus *umblă în 44½ jireabii* având o lărgime mijlocie de câte $27\frac{2}{3}$ stânjini sau 61,63 metri. (*Ibid.*, *ibid.*, p. 5).

Săpotenii. 1657, Martie 9. Dintr'un ispisoc de întăritură a lui Gheorghe Ştefan rezultă că satul Săpotenii dela ţinutul Dorohoiului *umblă în 95½ jărăbii*. (*Ibid.*, X, p. 99).

Bălileşti. 1619, Maiu 30. Carte de judecată a lui Gaspar Vv. pentru *5 jirebii* din satul Bălileşti dela ţinutul Sucevei a lui Tăutul biv. Logofăt. (*Uricar*, X, p. 152).

Buţcăteni. 1593, Maiu 3. Şoltuzul şi pârgarii din Cotnar adevăresc că Romuşa din Buţcăteni a vândut lui Necula din Cotnar *1 casă cu toată partea ei din Buţcăteni şi cu toate drepturile ei*. (Iorga, *Op. cit.*, XI, p. 271).

1610, Aprilie 10. Aceiaşi adevăresc că Buzdugan şi Anton din Pietriş au vândut lui Alexa din Cotnar *2 locuri de casă* din Buţcăteni, (*Ibid. ibid.*, p. 86).

Onceşti. 1636, Fevruarie 26. Vasile Lupu Vv. întăreşte vânzarea făcută de Mierla, cneaghina lui Dobrinschi, cu două surori şi fratele ei Savin, copiii lui Constantin Uricariul, a unei părţi din Rotompăneşti cu curţi şi cu mori şi o parte din Hreasca pe şomuz şi *jireabii* din Onceşti. (*Ibid.*, VII, p. 102).

Rotompăneşti. 1670, Ianuarie 24. Mierla Dobrinschi dă lui Năcul Stolnicul, pentru 20 galbeni şi grijile ei după moarte, *5 jireabii*, ocina ei din sat din Rotompăneşti. (*Ibid.*, *ibid.*, p. 104).

1709, Maiu 3. Costin din Nemirceni vinde lui Cărstian Logofăt *2 jireabii* ce i le vânduse Sorişa, sora lui Rotompan. (*Ibid.*, *ibid.*, p. 109).

Oborăceni. (Roman). 1600. Copiii lui Lazar Pitărel dau *1 casă* în Oborăceni lui Nicoară Logofătul. (*Ibid.*, *ibid.*, p. 274).

alese, numai locurile din vatra satului cu grădinile lor, arăturile din țarină și curăturile. Rămășița locului: fânețe, câmp și

1602, Maiu 5. Eremia Movilă Vv. întărește lui Nicoară Prăjescu 1 *casă* din partea din jos a satului Oborăceni, cumpărată de la Vasile cu surorile lui Marica, Titiana și Dochia, și altă *casă* cumpărată dela popa Avram cu frații. (*Ibid.*, *ibid.*, p. 275)

1606, Aprilie 13. Mai mulți răzăși din Oborăceni vând lui Nicoară Prăjescul 7 *locuri de casă* în acel sat. Domnul (Eremia Movilă) întărind cumpărăturile zice: iară *hotarul acelor ocini de mai sus scrise să fie despre toate părțile după hotarele sale cele vechi din tot locul cât să le fie lor de ajuns, pe unde au umblat din vechiu.* (Acad. Rom., LXIV, 21).

1679, Februarie 7. Arvinție de Drăgoteni vinde Paharnicului Chiriac Sturza 3 *case în silişte* (la Oborăceni), *cu loc de arat în țarină și cu loc de fânaș și din heleșteu și din tot locul cu tot venitul.* (Iorga, *Op. cit.*, XI, p. 279).

1680, Aprilie 30. Grigoraș și Maria, feciorii lui Gavril Donici din Oborăceni, vând Paharnicului Chiriac Sturdza 2 *case* în Oborăceni. (*Ibid.*, *ibid.*, p. 280).

Oniceni. 1599, August 27. Silvestru, Monah ot Neamțul, vinde lui Nicoară Prăjescul loc de 3 *case* în Oniceni. (*Ibid.*, *ibid.*, 7).

Vascăuți. 1610, Iulie 12. Constantin Movilă întărește cumpărătura făcută de Șeptelici dela niște rude ale lui, jumătate din a patra parte din satul Vascăuții dela ținutul Sucevei, cu *jireabiile* și cu 5 vecini gata. (Acad. Rom., XLI, 20).

1637, Iunie 6. Tofana Șeptelici vinde lui Ștefan Murguleț, drept 180 galbeni ungurești, a patra parte din satul Vascăuții ot Suceava, cu 12 *jireabii* și cu vad de moară în apa Siretului și cu vecini și cu tot venitul. (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, III, p. 222).

Pleşești. 1765, Maiu 15. Ion Nacul ot Visterie dă lui Andrei Coșoteanul ot Vist. o pivniță cu locul ei în Iași, luând în schimb 4 *jireabii* din moșia Pleșești (Suceava), 1 de baștină, 3 de cumpărătură. Acad. Rom., LXXXIX, 243).

Bălăciani (Suceava). 1641, Aprilie 21. Simion, feciorul lui Gligorce din Ilișești, rămânând dator din slujba de zlotaş la ținutul Hotinului și neavând cu ce plăti, dă Vornicului Petriceico 4 *jireabii* din partea din sus a satului Bălăciani ca să-l plătească de acea datorie 70 galbeni. (Acad. Rom., LXXXIV, 100).

1641, August 7. Petriceico Vel Vornic vinde Nacului, feciorului lui Simionel, 4 *jireabii* de ocină (din Bălăciani) cumpărate dela Simion Gligorcea drept 70 galbeni. (*Ibid.*, *ibid.*, 101).

1643, Iunie 4. Vasile Lupu întărește vânzarea făcută de Toader Dohașco diacon, lui Strătulatul Dobrenschii, a 1 *jireabii* din satul Bălăcieni drept 12 lei bătuți. (*Ibid.*, *ibid.*, 102).

1699, Iulie 4. Gașița, fata Cârstei, nepoata lui Strătulatul Dobrenschii,

pădure, alcătuiind cea mai mare parte a hotarului, eră nealeasă și se stăpâniă în devălmășie, afară de fânaț cari, deși aflate

cu bărbatul și cu copiii ei, vinde lui Toader Calmășul, Rohmistru, partea ei din Bălăceni, 3 *jireabii și un sfert și jumătate*, a treia parte din 10 *jireabii* a tatălui ei, Cârstea, cari 10 *jireabii* alcătuiiau a șasea parte din satul Balaciani. (*Ibid., ibid.*, 107). Satul Bălăcianii umblă deci în 60 *jireabii*. Mai sunt acte relative la vânzări de *jireabii* în Bălăciani din 1 Septemvrie 1709 (*Ibid., ibid.*, 109), din 25 Iunie 1711 (*Ibid., ibid.*, 111), din 1 Iunie 1713. (*Ibid., ibid.*, 112), din 7 Dechemvrie 1714. (*Ibid., ibid.*, 113), din 10 Fevruarie 1720. (*Ibid., ibid.*, 116) și din 25 Septemvrie 1729. (*Ibid. ibid.*, 117).

Derțca. 1617, Iulie 28. Ionașco Stroici adeverește că i-au întors Popa Cornaci 20 taleri ungurești galbeni (?) pe 1 *jireabie* de moșie din satul Derțca, pe care o cumpărase răposatul tatăl său, Stroici Logofătul, de la Ilnatie, fecior lui Ion Șerpici. (*Acad. Rom. Mss. No. 111, p. 21*).

1617, Iulie 27 Carte de judecată de la Vasile Lupu Vv, asupra părții ce au avut Moisi și toți fiii lui cu Egumenul și Soborul mănăstirii Homorului pentru 3 *jireabii* din Derțca. (*Ibid., ibid.* p. 26).

Moșia *Tureatca* cuprindea 54 *jireabii*. (*Uricar*, p 120, sq). *Stăneștii* umblau în 48 *jireabii*. (*Ibid.*, p. 85). *Sinăuții* umblau în 54 *jireabii*. (*Ibid.* p. 111). *Mihoreni* umblau în 60 *jireabii*. (*Ibid.*, p. 85).

Mirești. 1627. Dechemvrie 16. Ciocea, fata lui Drăgan vinde rudei ei, lui Ionașco Pătrocianul, 1 *jireabie* din satul Mirești drept 35 taleri. (*Acad. Rom. Acte necatalogate*).

Fără dată. (Intăia jumătate a veacului XVII) Boghean sin Drăghici Silistranul din Mirești vinde jupânului Vasile și soției sale Anița, 1 *jireabie* din sat, din Mirești, drept 30 taleri. (*Ibid., ibid.*).

Ilîșești (Suceava) 1638. Septemvrie 8. Carte de judecată a lui Vasile Lupu Vv. asupra părții ce au avut Ion, gînerile Popșoaei cu Toader de Ilîșești pentru 1 *jireabie de ocină*. (*Ibid., ibid.*).

*Săliște*a (pe Șomuz). 1668, Octomvrie 5. Tofana și Dumitra, fetele lui Roman, nepoatele lui Ion, strănepoatele lui Roman, vînd 1½ *jireabii* din Săliște „cu tot venitul ce a hi pre *ăca jireabie și jumătate, cu loc de țarină și pădure și fânaț, și'ntr'apă și'n pomi ce să va alege...*” drept 37 lei bătuți. (*Ibid., ibid.*).

Botășeni, (ținutul Sucevei, Bucovina). 1599, Maiu 15. Ionașco Păhărnicelul din Horodnic vinde lui Ion, frate Păhărnicel din Volovăț, 4 case cu 4 *jireabii* din Botășeni drept 55 galbeni ungurești. (*Hărtii G. Strat-Horgești*).

Câmpulungul Rusesc. 1724 Ianuarie 12. Ion Tăutu dă gînerului său, Simion Giurgeovan, moșie la Câmpulungul Rusesc cu vecini și dvorîște în *plătiște* (?) și cu *lazuri* (curături) și cu *jerebii* în câmpu. (*Iorga op. cit.* VII, p. 93).

Tejcani (din Roman?) 1599 August 24. Eremia Movila Vv. întărește vânzarea făcută de Marcu Potăntanul lui Popa Eremia, delă bise-

în parte nealeasă a jireabiei, rămăneau în stăpânirea statornică a aceluiaș gospodar și se numiau *delnițe* de fânaț¹⁾.

Din confruntarea documentelor citate în nota de mai sus rezultă în chip vederat că: *un loc de casă cu partea ce i se va alege din țarină, din câmp și din pădure* este acelaș lucru ca *un loc de casă cu toată jireabia lui*. Când documentul zice *o casă* atunci avem a face cu o casă și *jireabia ei* în ființă și locuită, când zice *un loc de casă*, trebuie să înțelegem o jireabie părăsită cu casa distrusă.

În toate cazurile de mai sus, jireabia despre care este vorba, este porțiunea de hotar ce în vechime căzuse în partea unuia din gospodarii cari alcătuiseră satul, spre a se folosi de dânsa. Totalitatea hotarului venind, prin împrejurări ce se vor descrie mai jos, în *stăpânirea* unui județ, acel hotar în cursul vremii se împărțise între moștenitorii aceluia județ și, la data actului respectiv, venise în partea aceluia sau acelor dintre moștenitori pe cari îi vedem vânzând una sau mai multe jireabii.

Am putut constata în chip exact întinderea unei jireabii numai pe cinci hotare. Această întindere eră:

rica domnească din Iași, a 1 *loc de casă* în satul Tețcanii, cu 3 *nive* în câmp și *jireabia acelei case cu toate dependențele*. (Acad. Rom., LXXIX, 23).

Este vederat că în cazul de față cele trei nive (pământuri) sunt cuprinse în *jireabia* casei în chestiune.

Lucavița, ținutul Cernăuțului Bucovina (1738). Iunie 16. Grigore (II) Ghika V v. dă lui carte să fie volnic a ținea și a stăpâni 2 *jireabii* de moșie ce zice că are la satul Lucavița tot Cernăuți. (Acad. Rom., III, 216).

¹⁾ 1697. Septemvrie 1. Grigore cu femeia lui Alexandra și Necula Rușet cu femeia lui Tudura, fete lui Nistor, nepoate lui Vasile Negrul din Brătîla-de-Jos, vând lui Gheorghe Zugravul, drept 6 lei buni, cinci pământuri din țarină și 2 *delnițe* în fânaț de siliște din Brătîla-de-Jos. (Acad. Rom., XXXI, 100).

1707—1708. 83 pământuri și 47 *delnițe de fânaț*, cumpărate de Vornicul Iordache Ruset din siliștea Ciocărliești, pe apa Răbriceii. (Acad. Rom., XVIII, 89, p. 51).

Fără dată. Neculai Racovița moștenise de la Ionașco Cihan satul Silipotenii pe Berheciu, cu loc de moară și de prisăci, cu livezi de pomi, cu codru, cu poeni, cu *delnițe de fânaț* (Acad. Rom., XVIII, 89, p. 25).

De 20 fălci la Lățcani (Suceava) pe malul Moldovei unde pe o întindere totală de 477 fălci, se aflau 24 jireabii;

De 32 fălci la Tureatca (Dorohoiu) unde 1777 fălci se împărțiau pe 54 jireabii;

De 24 $\frac{1}{2}$ fălci la Mihoreni (Dorohoiu) unde o întindere de 1475 fălci se împărția în 60 jireabii;

De 27 $\frac{1}{2}$ jumătate fălci la Stănești (Dorohoiu) unde 1316 fălci se împărțiau în 48 jireabii.

De 65 fălci la Silișău (Dorohoiu).

Lățcanii aproape întregi sunt așezați pe malul Moldovei, pe când Tureatca, Mihoreni și Stăneștii se află într'o regiune de dealuri și de păduri¹⁾.

¹⁾ Hotarele erau împărțite în jireabii și în Țara Românească, numai acolo ele purtau numele de *delniți*, precum reiesă din actele următoare: 1637, Maiu 4. Albul ot Lătești vinde visternicului Stroe o *delniță* în sat, în Ștefănești, *de preste tot hotarul, din câmp, din apă, din deal, cât se va alege* drept 6500 bani gata, cu știrea tuturor megieșilor dimprejur, (Acad. Rom., XXIX, 30).

1638, Ianuarie 13. Vasile Visternicul vinde lui Stroe Visternicul $\frac{1}{2}$ *delniță* din sat, din Ștefănești, *din câmp, din apă, din deal, de preste tot hotarul, cât se va alege*, drept 2700 bani gata. (Acad. Rom., XXIX, 31).

1639, Ianuarie 9. Stanciul împrumutându-se dela Stroe Visternicul cu 5800 bani, pune zălog 1 *delniță* din Ștefănești și de nu va da banii, la Sfântul Ilie, să aibă a o ținea, să fie stătătoare. (Acad. Rom., XXIX, 32).

1639, Ianuarie 17. Albul, feciorul Oprii Logofătul, vinde lui Stroe Vel Visternic 1 *delniță* din sat, din Ștefănești, din câmp, din pădure, din apă din siliștea satului și cu vinăriciul din deal, de peste tot hotarul drept 50 ughi. (Acad. Rom., XXIX, 33).

1640, Fevruarie 5. Mateiu Basarab Vy., întărește lui Stroe Visternicul 2 *delnițe* din Ștefănești, puse zălog, una de Albul Logofătul din Lănțești și alta de Stanciul din Câmpulung și a trecut ziua la care trebuiau să dea banii. (Acad. Rom., XXIX, 34).

1640, Aprilie 1. Manta ot Dălgapol cu jupâneasa lui Cruba, vând lui Stroe Visternic un *rumân anume Petrea*, fără feciorul lui, Efrim, și cu *delnița lui, din câmp, din pădure, din apă și de preste tot hotarul* drept ughi 37. Și au vândut ei *acest rumân și cu delnița lui* de a lor bună voe, fără nici o silă ca să-i fie lui Stroe Visternicul moșie ohabnică. (Acad. Rom., XXIX, 35).

1641, Iulie 1. Udrea ot Găești vinde lui Stroe Visternicul 2 $\frac{1}{2}$ *delnițe* în Ștefănești *de preste tot hotarul*, drept 60 galbeni. (Acad. Rom., XXIX, 38).

1641, Septembrie 14. Mateiu Basarab Vy. întărește lui Stroe Visternicul 2 *delnițe și cu un rumân* a Albului din Lănțești și 1 $\frac{1}{2}$ *delnițe*

Mai adesea însă în împărțiri nu se ținea samă de jireabii; satul se împărția în jumătați, treimi, pătrimi, șasimi, jumătați, treimi și pătrimi de treimi, pătrimi, șasimi, etc.

și cu un rumân al Stanciului ot Dălgopol, cari *delnițe* și rumâni sunt la Ștefănești, să-i fie de moșie pentru că aceste *delnițe* și cu rumânii, pusu-le-au Albul și Stanciul zălog cu zăpis de mâna lor și nu au plătit la zi. (Acad. Rom., XXIX, 36).

1642, Ianuarie 14. Albul ot Lănțești imprumutându-se cu 29 ughi dela Stroe Visternicul, pune zălog 1 *delniță* din Ștefănești pe care s'o țină dacă nu va plăti. (Acad. Rom., XXIX, 37).

1645, Noemyrie 10. Udrea din Găești imprumutându-se dela Stroe Visternicul cu 70 galbeni, pune zălog 2 *delnițe* din Ștefănești pe cari să le țină Visternicul dacă nu va plăti până în ziua de Sfinții Arhangheli. (Acad. Rom., XXIX, 50).

1647, Ianuarie 16. Voicu, feciorul lui Simion ot Găești zălogește asemenea 1 *delniță* din Ștefănești lui Stroe Visternicul. (Acad. Rom., XXIX, 54).

1647, Aprilie 21. Udrea ot Găești vinde lui Stroe Visternicul 1 *delniță* în sat, în Ștefănești, din câmp, din pădure, din apă, de preste tot hotarul, drept galbeni 36, moșie stătătoare. (Acad. Rom., XXIX, 55).

1649, Iulie 17. Creată dimpreună cu soțul ei Ionașco și feciorii ei, Ilie și Ghiorman din Câmpulung, vând lui Stroe Visternicul vârful viilor lor din Ștefănești și cu un rumân, anume Efrim feciorul lui Petrea și cu feciorii lui, câți Dumnezeu îi va da, drept 10.000 bani, pentru că *delnița tătâne-său, lui Petrea, fostu-i-au vândut mai dinainte vreme, cu dânsul*. (Acad. Rom., XXIX, 62).

1652, April 28. Radu sin Dragiul împreună cu jupâneasa lui, Maria, vinde lui Constantin Vel Postelnic 1 *delniță de ocină* în satul Ștefănești, însă fără rumân. (Acad. Rom., XXIX, 65).

1659, Fevruarie 27. Jupâneasa Florica a Micului din Bănești, cu feciorii ei Neculea și Vasile, vând lui Stroe Vel Logofăt $\frac{1}{2}$ *delniță* și 1 *ciric* din sat din Ștefănești ot sud Muscel, și cu un rumân anume Nedelea și cu un copil anume Măfan drept 7600 bani gata. (Acad. Rom., XXIX, 68).

1667, Septemvrie 20. Micu sin Nedelcu Baescu vinde lui Stroe biv Vel Vornic $\frac{1}{2}$ *delniță* și 1 *ciric de delniță* de moșie din satul Ștefănești drept 35 ughi. (Acad. Rom., XXIX, 78).

1667, Septemvrie 20. Gheorghe Paharnicul vinde lui Dumitru Logofătul ot Golești 1 *ciric de delniță* de moșie din satul Ștefănești drept 17 ughi, să-i fie moșie stătătoare. (Acad. Rom., XXIX, 83).

1686, Iunie 21. Bogoslov călugărul, care pe mirenii s'a chemat Baciul, vinde lui Răducanu Golescu 1 *ciric de delniță* din dea-

Aceasta eră o urmare firească a predominării stării păstora-
rale asupra acelei agricole. Pentru creșterea hergheliilor de cai,
a cărdurilor de boi și a turmelor de oi cari, aceste de pe urmă,
alcătuiau partea de căpetenie a averii țaranului, eră mai ales
nevoie de loc întins, netăiet de șanțuri sau alte semne de ho-
tar. Plugăria a sporit foarte incet.

§ 4. Despre pământuri.

Inșă cu tot sporul mic este probabil că împărțirea în *pământuri* datează și ea din epoca anterioară întemeierii Domniei,
și chiar din vremea de predominare a Slavilor. Alt-fel nu ne-am
putea explica cum cuvântul *nivă* (нива) ar fi trecut în limba
obișnuită.

Pământul sau *niva* din Moldova este ceea ce în Germania
se numește *Morgen*¹⁾ sau *Acker*, *Gelänge* sau *Gewende* în
Anglia *acre*, în Franța *arpent* sau *bonnier*, în Austria *Ioeh*,
iar la Romani alcătuia *jugerum* de două *actus*²⁾. El este iden-
tic cu *pogonul*.

Ștefăneștilor și niște *parasiste de vii* drept 16 ughi. (Acad. Rom.,
XXIX, 92).

¹⁾ Obwohl somit in Deutschland wie in Skandinavien die Hufe un-
bedingt als ein verhältnismässiger und gleicher Antheil an der Gemar-
kung anerkannt wurde, ist doch die alte volksthümliche Anschauung
nicht die, dass diese Antheile am Baulande in beliebigen verhältniss-
mässigen Stücken zugewiesen und in Besitz genommen werden, sondern
dass dies morgenweise geschieht. Es ist deshalb auch die Gewinn-anlage
nach Morgen, nicht die Theilung abgegrenzter Gewanne nach un-
bestimmt grossen, möglichst langen parallelen Antheilstücken als die
natürliche, alterthümliche und ursprüngliche zu betrachten. (Meitzen,
Op. cit., I, p.)

²⁾ Apud nos in agro Romano ac Latino metiuntur *jugeris*. *Jugum*
vocant, quod juncti boves uno die exarare possint. Jugerum quod qua-
dratos duos actus habeat. Actus quadratus qui et latus est pedes CXX
et longus totidem... (Varro, *de re rustica*, I, 10). Despre deosebirea
între plugul roman și acel german și despre temeurile pentru cari la
Romani se lucră în *actus* quadrate și la Germani în paralelograme, vezi

Pământul corespundeă întinderii de loc ce un plug putea întoarce într'o zi de lucru. Se înțelege că această măsură variază dela o localitate la alta, fiind în raport direct cu calitatea pământului, cu puterea și soiul boilor precum și cu construcțiunea plugului.

Pământul din Moldova, ca și sinonimii săi din țările apusene, alcătuiă un paralelogram foarte îngust în raport cu lungimea lui. Când lungimea unui teren era atât de mare în cât boii ar fi obosit dacă ar fi ținut brazda până în capăt, atunci se tăia lungimea în două, trei sau chiar mai multe părți egale, făcându-se două, trei sau mai multe rânduri de pământuri. În asemenea caz însă, eră totdeauna un drum care mergea prin mijlocul câmpului și în fiecare parte a drumului erau câte două rânduri de pământuri, sau un rând într'o parte și două rânduri în cealaltă. Când lungimea locului era

Meitzen, *Op. cit.*, I, p. 277. Despre *arpent*, *ibid.*, p. 279. Un *actus* era egal cu 12,59 arii: se puneau două *actus* capăt în capăt spre a alcătui un *jugerum* care avea astfel forma unui paralelogram. *Arpent* variază între 32.400 și 48.400 picioare patrate, după epoci și localități. *Morgen* variază în Germania dela 18,44 (*Mühlheimer Hufenacker*) de 120 prăjini (*Ruthen*) patrate până la 85, 5 arii (*Kleber Morgen*) de 600 prăjini patrate. Prăjina și piciorul (*Fuss*), variază asemenea după localități. *Joch* austriac are 1.600 stânjeni (*Klafter*) patrați sau 57,56 arii. Hufa regală (*Königshufe*) a cărei măsură eră stabilită de Carol-cel-Mare umblă în 180 *Kalenberger Morgen*, a câte 26,19 arii.

În Germania se uzită pe alocurea împărțirea unei Hufe în 12 prăjini (*Ruthen* sau *Schupposen*), adică 12 fășii egale. (Fr. Thudichum, *Die Gau-und Markverfassung*, p. 214).

Izvodul de cumpărături a Prăjeștilor în Vascani ni zice că fiecare jireabie din acel sat umblă în 12 pământuri. (*Cronica Vascanilor* în *Analele Acad. Rom.*, XXXIX, p. 44). Am crezut un moment că și la noi pământul era o douăsprezecime din jireabie, dar la urmă, pe lângă că mi s'a părut prea îndrăzneț a face o asemenea aserțiune, bazată pe un singur document, am constatat din actul următor cât de greșită fusese presupunerea mea:

1695, August 2. Maria, fata lui Istratie și a Anei, nepoata Cupcii și a Floricăi, dăruiește lui Danalache Sulgerul, dintru a ei dreaptă ocină din Arămești, un loc de casă cu 30 pământuri în țarină și cu un loc de prisacă în pădure și loc de fânaș și vad de moară în pâraul Turbata și cu pădure. (*Acad. Rom.*, LXVII, 20).

mică, atunci, spre compensare, sau se făcea lățimea mai mare, sau pământurile în asemenea condițiune primiau numirea de *pământuri mici*, cari mergeau două drept unul¹⁾. Lățimea pământului se măsură în pași cari variau dela 6 la 10 palme²⁾.

¹⁾ Vezi a mea *Cronica Vascanilor* în Analele Academiei Române, XXIX, p. 92 și 97.

²⁾ 1622, Maiu 25. Gavriliță Vornicul mergând să hotărască Movenii pe Jiravăț a măsurat *pământuri de câte 25 pași*, găsind peste tot 115 *pământuri*. (Acad. Rom., XCVI, 226).

Intăia jumătate a veacului XVII. Izvodul de cumpărături Prăjeștilor în Vascani arată că *fiecare din cele 20 jireabii ce alcătuiau hotarul Vascanilor conține câte 12 pământuri*. (*Cronica Vascanilor* în Analele Acad. Rom., XXIX, Acte No. XIII). Satul Onceștii lipit de Vascani *umblă și et în 20 jireabii a câte 12 pământuri*. (*Ibid.*). Un izvod dela aceeaș epocă ne arată că Boldeștii umblau în 275 $\frac{1}{2}$ *pământuri*. (*Ibid.*, Acte No. LXXII).

1706, Iulie 15. Gliginco, feciorul Fronii din Plopeni, vinde lui Antioh Cantemir Vv. 20 *pământuri* din Plopeni, câte 40 *pași* pământul, drept 80 lei. (*Uricar*, XXII, p. 267).

1709. Iordache Ruset cumpără 233 *pământuri* în Hotești, 220 *pământuri* la Măcrești și 30 *pământuri* la Cotărlești, pe Răbricea, *pământul câte 20 pași*. (Acad. Rom., XVIII, 89, p. 53).

1709. Iordache Ruset cumpără 280 *pământuri* a 20 *pași* alcătuind o bucată de loc ce se cheamă Boaba la gura Teliajenii. (*Ibid.*, *ibid.*, 89, p. 52).

1709, Ianuarie 12. Iordache Ruset cumpără 386 *pământuri* din Dămăcușeni și Onești, iar *pământul câte 20 pași de om de mijloc*. (Iorga, *Op. cit.*, VI, p. 149).

1711, Maiu 16. Mai mulți răzăși adevereșe stăpânirea lui Vasile, ginerele lui Antiohie Cujdea din Buhăești, peste 18 *pământuri* din Buhăești și Comănești. (*Ibid.*, *ibid.*, p. 150).

1719, Iunie 27. Iordache Ruset cumpără dela Rohătești partea lor de moșie socotită în *pământuri a câte 20 pași și pasul de câte 6 palme*. (*Ibid.*, *ibid.*, p. 153).

1719, Iunie 20. Gligore Cucoranul și Toader Stredzăscul, hotarnici, arată că dela bolovanul Vornicului Iordache în jos, sunt 50 *pământuri* a răzășilor de Rohătești, *pământul de câte 20 pași, și pasul de 6 palme și sunt două rânduri de pământuri*. (*Ibid.*, *ibid.*, p. 152).

1719, Decemvrie 20. Chiriac Hordilă și copiii lui vând lui Constantin Grecul partea-i dela Moiciaști și Dămăcușiani, de peste apa Răbricea, 42 *pământuri câte 20 pași și pasul 6 palme*, câte opt potronici pământul. (*Ibid.*, *ibid.*).

El se subîmpărția în laturi ¹⁾.

Pământul eră întrebuintat până în mijlocul secolului XVIII numai ca măsură a locurilor de arătură din vatra satului și mai ales din țarina. Țarina fiecărei jireabii se împărția într'un

Vedem pasul de 8 palme la Tatomirești. (Iorga, *Op. cit.*, VI, 162); pământul de 12 pași a 6 palme la Oncești. (*Ibid.*, *ibid.*, VII, p. 279). La Copăcești pământul umblă 24 pași a câte 7 palme. (Acad. Rom., XCVIII, 47); la Mohorăți este de 24 pași de 6 palme. (*Uricar*, XXI, p. 341).

Când siliștea se pustiește de locuitori (în urma împărțirilor între stăpânii răzași precum se va vedea mai jos), ea se măsoară în pământuri.

1759, Iulie 11. Se aleg la Dușești, în partea bătrânului Nemeș, 77 pământuri de câmp și 7 pași și 11 pământuri și 2 pași și 2 palme în siliște. (Acad. Rom., LXXIV, 56).

¹⁾ Iată acte cari ni vorbesc de această subîmpărțire a pământului :

1660, Iunie 25. „Adică eu Vasile cel bătrân, nepotul Magdei Corlăteascăi din Vrătop, scris-am singur cu mâna mea acest zăpis: facem știre că am luat partea de moșie a dumisale Clucerului Toderașco Prăjăscul, să o arăm, să ne hrănim și să-i dăm dumisale a zăcea, și cându-i va lipsi dumisale iar să fie pre mâna dumisale, căci iaste dreaptă moșie dela moșu dumisale, răposatul Gheorghe Bașată, dintr'a patra parte de sat de Vrătop ce să împarte pre șeasă frați (rupt) al cincelea frate. Să vine dumisale patru pământuri și o latură și cu vatra satului și din vad de moară în apa Cracăului și din fânaț în gropi, de aceasta scriem ca să știe“. (Acad. Rom., IX, 48).

1661, Maiu 1. Vasile și cu femeia lui Marica vând lui Iordache Cantacuzino 3 pământuri din Dușești și 4 lature drept 3 ughi. (Acad. Rom., LXXIV, 22).

1686, Maiu 25. Zăpis de vânzare a 16 pământuri și o lature din satul Bucureștii pe apa Orbicului, la Bistrița, cu tot locul cât se va alege din vatra satului, din vad de moară, din pădure, din livezi, din fânaț cu loc de prisacă, drept 20 lei bătuți. (Acad. Rom., XXXII, 24).

Mi se pare că laturea alcătuiă o treime a pământului și cores-punde treimii unui Morgen, numită *Sznury* în Polonia „... subijciam ex eadem mensuram lanei, quæ in emtione Advocatiarum et aliorum bonorum regalium in Polonia observari solebat, ex actis revisorum thesauri Regni, ut ait, descriptam, ita vero ille p. 84 et 85: „Quilibet Laneus debet habere in longitudinem iugera 30, in latitudine unum iugerum, alias *Morg*. Iugerus unus habet in se tres zonas, alias *Sznury*; zona debet in se

oarecare număr de pământuri. *Fie-cărui pământ din țarina jireabiei corespundeă câte o delniță de fânaș, și câte o fășie (ideală) a părții nealese a acelei jireabii: imăș și pădure*¹⁾.

habere virgas 10; quaelibet virga debet in se continere 7 ulnas cum media; debet igitur cuiuslibet lanei longitudo esse ulnarum 6750, latitudo 225, quod zona seu fune secundum ulnos commensurato probandum est (Theodor Zavacki in *Flosculis Legum Poloniae*, 12, de manso, apud Martinus Schwartner. *De Scultetiis per Hungariam* etc).

¹⁾ *Dușești*. 1660, Iunie 19. Vasile și Costân cu ai lor vând lui Iordache Visternicul celui Mare dreapta lor ocină și moșie la Dușești, 12 pământuri și cu vatră de sat și cu pomătul ce se va veni, cu tot venitul pre acele 12 pământuri și cu fânaș, drept 12 galbeni. (*Uricar*, XXV, pag. 46).

1661, Ianuarie 20. Toader Hurjuu și cu frate-său Pătrașcu vând lui Iordache, Marelui Visternic, 6 pământuri din Dușești, din vatra satului, din câmp și din fânaș și din tot locul cu tot venitul drept 8 lei bătuți.

1661, Maiu 1. Vasile și cu femeia lui Maria vând lui Iordache Cantacuzino, Visternicul cel Mare, 3 pământuri și o lature din Dușești, din vatra satului și din țarină și din câmp și din tot locul ce se va alege drept 3 ughi, bani gata. (Copie posleduită din 1817. *Acad. Rom.*, LXXIV, 22-a).

1661, Maiu 2. Ștefan și Gligorașco, feciori Niții, fac schimb cu Visternicul Iordache, dându-i 12 pământuri din Dușești cu tot venitul, din vatra satului, din țarină și din tot locul și luând 12 pământuri din Soci, iarăș cu tot venitul din țarină și din vatra satului și din tot locul. (*Ibid.*, *ibid.*, 23).

1661, Maiu 10. Vasile „ce au fost preot domnesc“ vinde lui Iordache Marele Visternic, a sa dreaptă ocină și moșie, șase pământuri arătoare și cu vatra satului, cu pomi și cu rămnice și cu pădure de jâr și cu livezi în pădure și cu tot venitul din tot hotarul, drept 8 galbeni ungurești. (*Uricar*, XXV, p. 53).

1676, Maiu 14. Dochița și Sanda, fetele lui Costandin ot Dușești, vând lui Ghervasie șase pământuri din Dușești, partea tatălui lor și anume: 1 pământ după biserică și altul la Fântâna Liciului și 1 pământ în coastă, din sus de casa Liciului și 1 pământ după pomii Tomeștilor și 1 pământ în rândul Crucii, pe din sus de hotarul Giosănilor, 1 în coasta văii, mai dispre sat, din sus de Apoi aceleași vânzătoare mai vând, tot lui Ghervasie, 6 pământuri, partea mamei lor și anume: 1 pământ după deal, din jos de pomii lui Costandin, 1 pământ de ceea parte de Valea Mare, din jos; aceste 2 pământuri sunt partea mamei lor Profirii. Și iar 2 pământuri ce au fost cumpărat Profira de la soră-să și anume: 1 pământ în Lungile, pământ în rândul Crucii, la Lipe, și 1 pământ în coasta văii de la hotar. Al 3-lea pământ pe din sus și 1 pământ în rândul Crucii, iar cumpărat de

Se numiau *pământuri în frunte* acele ale căror capete mergeau până în vatra satului sau până în marginea hotarului. Bine înțeles că dacă în jireabie erau două sau trei rânduri de

Profira dela frate-său Ionașco. Le-au vândut lui Ghervasie numai după ce au întrebat pe toți oamenii și n'a vrut nici unul să cumpere. Să-i fie lui Ghervasie „moșie de veci, cu vatra satului și cu livezi în pădure și cu fânaș și cu pomete și cu tot venitul ce se va alege, din sat din Dușești, din ținutul Neamțului“. (*Ibid., ibid., 29*).

1686, Martie. Vasile, feciorul lui Lucățel vinde lui Iordachi, Postelnicul al 2-lea, a lui dreaptă ocină din sat din Dușești din ținutul Neamțului, „ca să-i hie dreaptă ocină și moșie dumisale în veci de veci, cât s'ar alege din vatra satului și din pomăt cu tot venitul ce ar hi pe 1 pământ în țarină, aleasă din moșia altor frați, care este numai a lui Vasile, drept 1 leu“. (*Ibid., ibid., 30*).

Movila Iucașului. 1664, Februarie 8. Nacul cu soră-sa Ștefania, feciorii lui Ionie Doș, vând marelui Postelnic Ștamatie, din satul dela Movila Iucașului, din partea Nemeșcâi, din vatra satului, 12 prăjiși de câte 3 stânjani în siliștea satului, de-a curmeziș, „cu 18 pământuri în țarină și din câmp și din fânaș, și din pomet și din loc de prisăci și dintr'alt“ și din tot venitul cât se va alege pre această parte, drept 27 zloți bătuți. (*Acad. Rom., XLIV. 102*).

Sârbi și Glodeni. 1669, Maiu 14. Ionașco și Costandin, feciori Zahăriei din Glodeani mărturisesc că tatăl lor cumpărase o parte de ocină din Glodeni dela Gavril feciorul Irimiei, dintr'a patra parte de sat o parte, „care se fac 50 de pământuri într'această parte“. Apoi Gavril vânzând aceeaș parte „lui Apostol ce au fost Sluger, tatăl Saștei, Spătăroaei lui Moțoc“, s'au părît Ionașco și Costandin cu Spătăroaia, pentru acel loc, în fața Logofătului Solomon Bărlădeanul și a boerilor celor mari. Și hotărând boerii ca ei să împartă acel loc, Ionașco și Costandin au ales Spătăroaei 10 pământuri despre hotarul Șcheii, despre Grozăvău, 10 pământuri la hotarul Bătrâneștilor, la zăpodie, despre pădure și 5 pământuri la Prilogia. (*Acad. Rom., IX, 28*).

1742, Ianuarie 25. Neculai feciorul lui Vasile Șolde cu frații și mătușa lui vinde Căpitanului Murguleț, drept 65 lei, dreapta lor ocină și moșie, 4 pământuri la sat, la Sârbi, din bătrânul Gheorghe Geamănul, care aceste pământuri merg din hotar în hotar și cari le-au vândut cu apă cu tot. (*Ibid., ibid., 46*).

1753, Iunie 10. Murguleț Căpitanul vinde nepotului său, Enache, 4 pământuri din Sârbi și cu vad de moară pe aceste 4 pământuri, care moșie o cumpărase el dela Neculai Șolde și ai săi. Vânzarea se face drept nouăzeci lei noi plus dobânda a 40 lei pe cinci ani. (*Ibid., ibid., 51*).

Șcheia 1691, Maiu 15. Ileana, fata lui Serghie Părcălabul, vinde vărului ei, lui Sandu Șcheianul 8 pământuri din satul Șchei, cu vatră de

pământuri în țarină, fiecare din ele avea o parte proporțională în locul neales al jireabiei.

Figurile de mai jos înlesnesc înțelegerea acestor împărțiri și subîmpărțiri puțin complicate de altminterlea.

sat, cu un loc de prisacă, cu vad de moară, cu loc de fânaș, cu pădure, cu o livadă de pomi și cu tot venitul după ce a întrebat pe ceilalți răzăși ai săi și nu a vrut nime să cumpere. (Acad. Rom., IX, 95).

Românești. 1636, Octomvrie 7. Feciorii lui Cocioban din Românești vând mănăstirii Bisericanii 1 pământ în frunte și preste tot locul la sat, la Românești. (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 37).

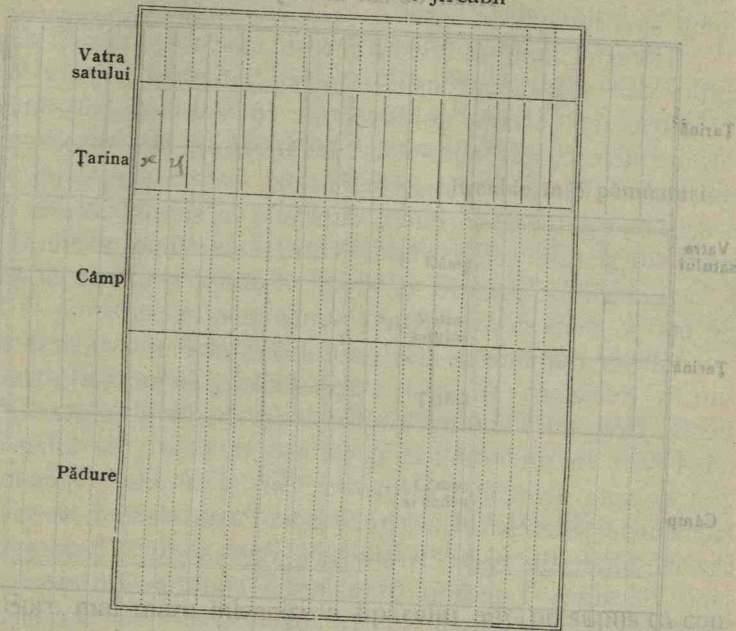
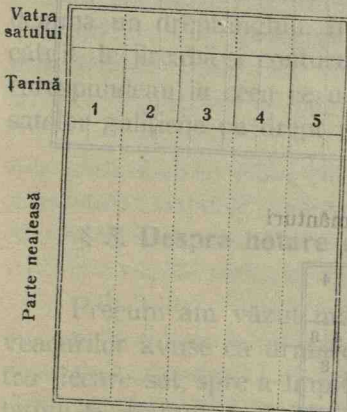
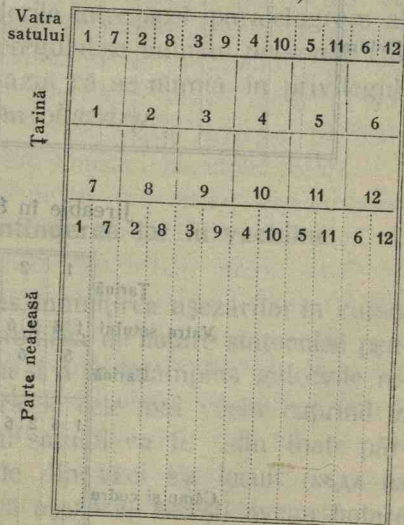
Țigănești. 1637, Iulie 13. Vasile Lupul Vv. întărește cumpărăturile făcute de Vornicul Tănăsă în Țigănești (ținutul Putnei) și anume: un vad de moară în parte cea din sus, pe gârla cea din sus a Putnei, din satul Țigănești, partea cea despre partea Uzlei mănăstirii Dobrovățului ce este la ținutul Putnei; o jrebie iarăș din satul acela Țigănești, cu locul din vatra satului și din câmp și din pădure și din tot venitul, drept (rupt) bătuți dela Crăciun și dela soția lui; un loc pentru un răzor la frunte, partea Orbului, deasupra satului. . . din vatra satului și din câmp, și din pădure și din tot venitul, parte cât se va alege lui dela acel răzor pentru șase lei bătuți dela Pătrășcan și, tot dela ei, o vie de pe acel loc drept 4 galbeni ungurești; jumătate dintr'o nivă, la frunte, cu loc în vatra satului Țigănești, și din câmp și din pădure și din tot venitul, drept șase lei, dela Ion Dărbăban și soția lui Armanca; loc pentru 1 nivă la frunte și cu vad de moară, partea acelei nive cât i se va alege și din vatra satului și din câmp și din pădure, din parte ce din sus, cu tot venitul, drept 10 taleri dela Todoseie cu fetele lui. (Acad. Rom., XIX, 48).

Nu știu pe ce temeiu d-l Iorga, în al III-lea volum din *Istoria Românilor în Chipuri și Icoane*, p. 231, limitează numărul de pământuri ce putea cuprinde un bătrân la 44. Nu era absolut nici o limită aici. Numărul pământurilor cuprinse într'un bătrân atârna de raportul între mărimea hotarului și numărul bătrânilor. Uneori bătrânul cuprindea mult mai mult decât 44 pământuri. Am văzut că bătrânul cuprindea în Dușești 77 pământuri și 7 pași la câmp și 11 pământuri, 2 pași și 2 palme în siliște, adică 89 pământuri. Sunt acte cari ni arată că bătrânul, la Brânișteni, cuprindea câte 100 pământuri. (V. A. Ureche, *Miron Costin*, I, p. 135) și la Mișihănești câte 157 pământuri și 33 fâlci fânaș. (Acad. Rom., LXV, 107).

În a doua jumătate a veacului XVIII, se făceau pământuri toată moșia, adică se împărția latul pe numărul trebuitor de pământuri și liniile despărțitoare mergeau până în celălalt capăt al hotarului, nerămânând nimic în devălmășie. (Vezi *Uricar*, XV, p. 273 și p. 286; *Ibid.*, XVII, p. 76).

În Nordul Germaniei asemenea, întinderea de pășuni și de pădura cuvenită fiecăruia era determinată de numărul de *Morgen* stăpânit în țarină. (Dareste de la Chavanne, *Op. cit.*, p. 113).

Hotar de sat in 16 jireabii

Jireabie cu 5 pământuri
în frunteJireabie cu 12 pământuri
în frunte ¹⁾

¹⁾ După o schiță veche în posesiunea mea.

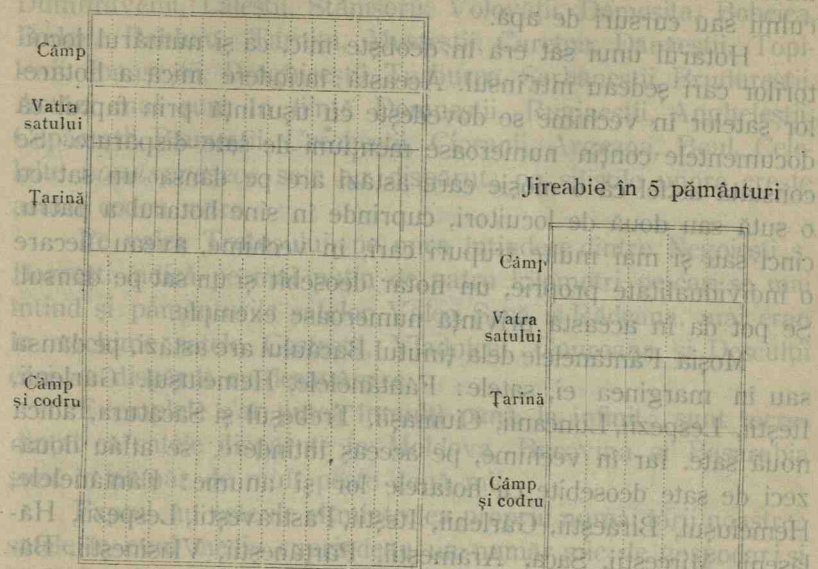
Hotar de sat in 20 jireabii

Țarină																				
Vatra satului																				
Țarină																				
Câmp																				
Pădure																				

Jireabie in 8 pământuri

Țarină	1	2	3	4				
Vatra satului	1	5	2	6	3	7	4	8
Țarină	5	6	7	8				
Câmp și codru	1	5	2	6	3	7	4	8

Hotar de sat in 18 jireabii

Spre mai mare inlesnire a tiparului am presupus că conturul hotarului formă un paralelogram. El avea bine înțeles formele cele mai deosebite, dar complexul jireabiilor alcătuiă totdeauna un dreptunghi. Intinderile între acel paralelogram alcătuit de jireabii și conturul neregulat se numiau *prisoase* cari corespundeau la ceea ce am văzut că se numia în privilegiile satelor galițiene cu drept român *obszary*.

§ 5. Despre hotare și întinderea lor în vechime.

Precum am văzut mai sus, înmulțirea așezărilor în cursul veacurilor avuse ca urmare stabilirea de hotare statornice pentru fiecare sat, spre a împiedecă și a preîntâmpina gâlcevile relative la dreptul de pășune. Uricele cele mai vechi cuprind în deobște dispozițiunea că hotarul satului va fi: „din toate părțile hotarul cel vechiu, pe unde din veci s'a locuit (кѣда из кѣка вѣкирані)“. Ceea ce arată că așezările satești aveau hotare statornice dela întemeierea lor. Această întindere de pământ

atribuită unei aşezări eră obișnuit cuprinsă între limite firești: culmi sau cursuri de apă.

Hotarul unui sat era în deobște mic, ca și numărul locuitorilor cari ședeau într'insul. Această întindere mică a hotarelor satelor în vechime se dovedește cu ușurință prin faptul că documentele conțin numeroase mențiuni de sate dispărute. Se constată astfel că o moșie care astăzi are pe dânsa un sat cu o sută sau două de locuitori, cuprinde în sine hotarul a patru, cinci sau și mai multe trupuri cari, în vechime, aveau fiecare o individualitate proprie, un hotar deosebit și un sat pe dânsul. Se pot da în această privință numeroase exemple.

Moșia Fântânelele dela ținutul Bacăului are astăzi, pe dânsa sau în marginea ei, satele: Fântânelele, Hemeiușul, Gârlenii, Iteștii, Lespezii, Luncanii, Ciumașii, Trebeșul și Săcătura, adică nouă sate. Iar în vechime, pe aceeaș întindere, se aflau douăzeci de sate deosebite cu hotarele lor și anume: Fântânelele, Hemeiușul, Birăeștii, Gârlenii, Iteștii, Păstrăveștii, Lespezii, Hălășenii, Mirceștii, Saca, Arămeștii, Părțaneștii, Vlăsineștii, Bășanii, Săcătură, Luncanii, Mănăileștii, Malurile, Obrejeștii, Trebeșul-de-Sus. Constatăm deci că *unsprezece* sate au dispărut.

Moșia Epurenii dela județul Tufovei cuprinde trupurile sau parte din trupurile satelor: Epurenii, Ciocăneștii, Valea Moaștei, Horgeștii, Valea Pietroasă, Puțulenii, Valea Brațului, Bursucii, Solomoneii și Șoldanii, adică zece sate. Astăzi mai sunt în ființă satele Epurenii, Bursucii și Horga (Horgeștii), adică au dispărut *șapte* sate.

Moșia Slobozia Zorlenii din acelaș județ este alcătuită din trupurile sau parte din trupurile satelor: Slobozia, Bujoreni, Zorlenii, Borăștii, Grijalovii, Negoieștii, Bacșineștii, Bălăcenii. Din toate aceste mai există astăzi numai satele Slobozia și Zorlenii, ceea ce face *șase* sate dispărute.

Moșia Darabanii din județul Dorohoiului este alcătuită din trupurile sau părți din trupurile satelor: Darabanii, Ciorbenii, Podraga, Pustiu, Lozenii, Corneștii, Giurgeștii, Voicăuții, Miclinții, Bajura, din cari mai sunt în ființă satele Darabanii, Bajura, Corneștii și Conceștii, ceea ce ni face *șase* sate dispărute.

Moșia Domneștii dela județul Putnei cuprinde trupurile sau părți din trupurile satelor Domneștii, Rugineștii, Anghe-

leştii, Copăceştii, Păuneşti, Urecheştii, Cioranii, Argeaşa, Boul, Dumbrăvenii, Lăleştii, Stănişorii, Volovăţii, Domoşiţa, Bobeica, Bodea, Bahluiu, Târniţa, Musteştii, Careţna, Dănăeştii, Topilenii, Ionăeştii, Drăghiceştii, Turburea, Şerbăneştii, Brudureştii. Astăzi mai sunt în fiinţă Domneştii, Rugineştii, Anghelieştii, Copăceştii, Păuneştii, Urecheştii, Cioranii, Argeaşa, Boul. Celelalte *nouăsprezece* sate au dispărut; pe siliştile unora creşte astăzi codru mare.

Pe valea Trotuşului, pe mica întindere dintre Negoieşti şi Borzeşti, adică pe mai puţin de patru kilometri, pe cari se mai întind şi pământurile satelor Valea Sacă şi Rădeana, mai erau în vechime satele Costeştii, Vladnicul, Găureana şi Desculţii cari au dispărut cu desăvârşire.

Exemplele s'ar putea înmulţi până la infinit: sunt incredinţat că satele dispărute în Moldova, Bucovina şi Basarabia sunt în număr de mult peste două mii.

Faptul nu este de altmintrelea propriu numai ţării noastre: satele în evul mediu cuprindeau un număr mic de gospodari şi în ţările din apus: în deobşte sub douăzeci¹⁾.

Asta nu vrea să zică că nu erau şi sate mari. Săpotenii cuprindeau 95 $\frac{1}{2}$ jireabii, Tureatca 54, Mihorenia 60; Târnauca, Dersca, Lişna, Pomârla erau asemenea sate cu gospodari mulţi. Dar faptul că acestea sunt sate ruseşti, colonizate cu Rutenii robiţi de Stefan-cel-Mare în Galiţia, la 1498, mă face să cred că aglomeraţiunile mari de locuitori în acelaş sat alcătuiau o excepţiune datorită vre unei împrejurări extraordinare. De regulă satul românesc eră mic. În Țara-de-Jos mai cu seamă nu cunosc sat din ale cărui acte să reiasă că în vechime aveă un număr mai însemnat de locuitori.

Din textul unor urice s'ar părea chiar că numărul de locuitori alcătuind un sat la descălecarea lui, eră statornic. În cele mai multe dăni de locuri pustii găsim adesea, în loc de descrierea hotarului, cuvintele: „iar hotarul acelu loc din pustiu să fie din toate părţile cât va putea locui un sat“. Printr'un uric din 1436,

¹⁾ Satele Slavilor din Misnia (Saxonia), din Carniola şi din Carintia erau foarte mici. Teritoriul acelor dintăiu nu cuprindeă obişnuit mai mult de 100 hectare loc de arătură. (Meitzen, *Op. cit.*, II, p. 464).

citat mai sus se hărăzesc două locuri din pustiu iar hotarul fiecăruia „să fie cât va putea așeză patru sate”¹⁾.

Părerea mea este că în deobște satul nu cuprindea mai mult de douăzeci de gospodari, dar că rămânea adesea sub acest număr²⁾.

¹⁾ 1428, Aprilie 8. Alexandru-cel-Bun hărăzește lui Tăvădar, între altele, *un loc de pustiu* pe pârâul Melescoaei, a cărui hotar să fie cât va fi de ajuns unui sat. (Arhiva Statului Iași, *Condica de anaforale* No. 13, fila 118 verso).

1434, Aprilie 24. Ștefan Vv. întărește lui popa Iuga, printre altele, *un pustiu* pe Bașau și siliștea Ofeleova. Și hotarul siliștei și a pustiului să fie cât vor putea locui două sate. (*Uricar*, XVIII, p. 4).

1436, Iunie 13. Ilie și Ștefan Vv. hărăzesc lui Mihail Stângaciul, între altele, *două locuri din pustiu*, iar hotarele fiecăruia din ele să fie cât va putea așeză patru sate. (*Acad. Rom.*, XL, 2).

1438. Ilie Vv. hărăzește lui Mihlea Tava și fiului său Stan Aprodul, între altele, un loc din pustiu al cărui hotar să fie cât vor putea apuca ca să stăpânească indetul pentru un sat. (Arhiva Statului, Iași, *Condica de anaforale*, No. 82, fila 8°).

1448, Iulie 15. Petru Vv. hărăzește lui Cernat Ploscariul și fratelui său Șteful, între altele, niște locuri de pustiu a căror hotare să fie cât ar putea ei să fie să stăpânească indetul. (*Ibid.*, Dosar 1, fila 113. *Trsp* 379, *Op.* 410).

1455, August 29. Petru Vv. hărăzește lui Duma Micaci *un loc din pustiu* pe pârâul Coziei, la Braniste, la Bohotin, ca să-și întemeze un sat pe pârâul Coziei. Iar hotarul acelu loc din pustiu să fie, din toate părțile cât va trebui ca să poată trăi un sat și din arătură și din fânețe. (*Acad. Rom.*, p. 158).

1502, Septembrie 13. Ștefan-cel-Mare hărăzește lui Buda și Iu Grozea *un loc din pustiu* pe Sărata, mai jos de gura pârâului Căpățânoasa, ca să-și facă sat, iar hotarul acelu loc să fie din toate părțile cât va putea locui un sat. (*Acad. Rom.*, XL, 15).

1531, Martie 19. Petru Vv. hărăzește lui Lazu, lui Gliga și lui Neagu *un loc din pustiu* pe Ceretioaea, la gura Scumpii, ca să-și facă sat, iar hotarul să fie din toate părțile cât va putea locui un sat. (*Acad. Rom.*, Peceți 28).

1535, Martie 9. Petru Vv. întărește vânzările făcute Logofătului celui Mare (Toader Balș) de către fiicele Marfinei, a două siliști pe Răut al cărui hotar să fie cât loc va putea cuprinde un sat. (*Acad. Rom.*, Pec. 30).

²⁾ Iată o dovadă că chiar sub Vasile Lupu existau sate mult mai mici: 1674, Octombrie 16. Mărturie „că au cumpărat Vasile Vodă o moșie ce se chiamă Unghenii, la ținutul Neamțului, încă din boerie, ...acel sat cu oameni cu tot, anume Dămian cu 6 ficiori cari sunt Furueștii. (*Iorga*, *Op. cit.*, VII, p. 359).

Sporul locuitorilor în cursul anilor eră foarte mic, căci mulți însurăței mergeau, cu vre-un fiu sau ginere al cneazului, să întemeieze sate nouă pe loc pustiu sau în codru.

§ 6. Raportul dintre sătean și pământ.

Dreptul săteanului asupra posesiunilor lui individuale în hotarul satului: casă, grădină, pământuri de arătură, curătură și vie, este consfințit de cea mai veche legiuire scrisă a Moldovei, de *Pravila lui Vasile Lupu* care numește aceste posesiuni *ocine*, adică patrimoniu¹⁾. Și nu trebuie uitat că în epoca lui Vasile Lupu, țărănimea începuse să scoboare durerosul povârniș al drepturilor cari se pierd, povârniș la sfârșitul căruia ea găsi Regulamentul Organic.

Atât casa clădită de sătean cât și grădina sădită cu mâna lui, precum și arăturile desfundate de plugul lui, din *fălină* sau din *pajiște*, erau posesiuni personale ale sale, pe cari le transmitea la moarte copiilor lui. Codul lui Vasile Lupu le numește *ocini* (patrimoniu). Tot astfel erau privite via sădită de el, *lazul* (curătură) din pădure sau locul de prisacă sau de fânaț curățit din pajiște. Toată rămășița hotarului eră avere obștească și se stăpâna în devălmășie de săteni și de cneaz. Fie-care delniță de fânaț eră, se pare, totdeauna cosită de acelaș gospodar.

Este probabil că, ca și în Galiția, una, două sau mai multe din jireabiile în cari eră împărțit hotarul erau stăpânite de cneaz, jude sau vataman, iar preotul satului va fi avut și el folosința unei jireabii.

Este probabil că, cu deosebire în părțile mai locuite ale țării, se găsiu, înainte de întemeierea Domniei, jireabii împărțite între moștenitorii unui gospodar. Această împărțire însă eră efectivă numai pentru pământurile de arătură ale jireabiei și poate pentru delnițele de fânaț; restul rămânea în devălmășie. Dar, după toate probabilitățile, jireabiile astfel împărțite alcătuiau o excepțiune. În deobște casa părintească cu jireabia întreagă ră-

1) Vezi textele în Cartea II, cap. III.

măneă, potrivit obiceiurilor neamului, fiului celui mai mic¹⁾. Cei alți fii, când nu se găseau în hotarul satului jireabii neocupate, erau mai folosiți mergând cu vre-un fiu sau ginere al cneazului lor să descalece o așezare nouă unde eră bielșug de loc, decât să trăiască strămtorați în satul natal.

Precum vom vedea în capitolul III al cărții următoare, Pravila lui Vasile Lupul oprește, *sub pedeapsă de blăstăm*, pe stăpânul unui loc, să ieă, dela acel ce seamănă pe locul lui, mai mult de a zecea din roada acelui pământ. Ne găsim vederat aici în fața unei rămășiți a vechiului obicei, a unei dovezi că, în vechime, pământul neocupat eră privit ca bun obștesc de care se puteă folosi oricine dând județului respectiv a zecea din roadă.

Vom vedea, în cursul acestei lucrări, cum poporul ține morțiș la acest obicei cu toat măsurile luate de Domni și de stăpâni pentru a-l desființa.

¹⁾ Românii erau departe de a fi singurul popor la care *baștina* părintească rămăneă fiului celui mai mic. Acest obicei se mai găsește în vechime, atât la Celții și Germanii din apusul Europei cât și la unele popoare asiatice.

„Quelquefois (chez les Germains) ce n'était pas à l'aîné, mais au plus jeune des fils, que la maison paternelle passait en héritage. Ainsi il est curieux de rappeler ici quelques dispositions des lois galloises. Elles attribuent au plus jeune des fils le domicile principal avec huit jugères, les instruments, les constructions ou édifices du père, le chaudron, la hache et le coute (cuțitul plugului), trois choses que le père ne peut ni céder ni aliéner. C'est encore le plus jeune qui fait les parts du reste de la succession, mais chacun des frères doit recevoir huit jugères avec une habitation. Dans les *Usements de Rohan*, en Bretagne, la règle est à peu près la même. S'il n'y a qu'une seule tenue, *le fils juveigneur et dernier né des dits tenanciers succède au tout de la tenue et en exclut les autres, soit fils ou filles*. S'il y a deux tenues, il n'en prend qu'une à son choix. Montesquieu, qui a connu et remarqué cet usage de Rohan, le rapproche ingénument d'un usage observé chez les Tartares.

„Le père, Duhalde dit que, chez les Tartares, c'est toujours le dernier des mâles qui est l'héritier, par la raison qu'à mesure que les aînés sont en état de mener la vie pastorale, ils sortent de la maison avec une certaine quantité de bétail que le père leur donne, et vont former une nouvelle habitation. Le dernier des mâles, qui reste dans la maison

In cât privește pădurea aflată pe hotarul unui sat, acte domnești dela sfârșitul veacului XVIII ni dovedesc că toți locuitorii aceluiaș sat aveau un drept egal de folosință asupra ei. Fiecare jireabie ar fi trebuit să cuprindă și partea ei de pădure, dar împărțeala care nu se făcuse pentru imasă, se făcuse și mai puțin pentru pădurea de care se folosiau cu toții în de-vălmașie.

Dreptul de a avea moară eră rezervat județului: așa a fost la satele române din Ungaria și din Galiția, așa a fost în Moldova de după întemeierea Domniei, așa a fost negreșit într'insa și înainte de întemeiere.

Acelaș lucru se poate zice de dreptul de a avea crășmă care aparțineă iarăș exclusiv județului.

Faptul că întregimea hotarului fiecărei așezări fusese dela început al obștei sătenilor, mi se pare că reiesă pe deplin din considerațiunile generale expuse mai sus combinate cu starea

avec son père, est donc son héritier naturel. (Montesquien, *Esprit des lois*, Livre, XVIII, chap. XXI).

„Il semble qu'on doive tirer de ces exemples la conclusion qu'il n'y avait point de droit d'ainesse chez les anciens peuples de l'Europe, qu'il y avait plutôt un droit inverse établi en faveur du plus jeune des fils, et que ce droit se bornait à recueillir une part de l'héritage qui était réservée et indivisible; c'était celle sans laquelle un ménage n'eut pû subsister. Cette part une fois prélevée, on en faisait autant d'autres qu'il y avait de parties prenantes ou que l'héritage pouvait en fournir. Si l'héritage n'en fournissait pas le nombre nécessaire, ceux des fils qui n'étaient pas pourvus recevaient des terres de la commune, comme nous voyons encore que cela se pratiquait dans la Franche-Comté, en l'an 1390, ou bien allaient chercher fortune ailleurs. Ainsi, au douzième siècle, des Hollandais et des Flamands, qui n'avaient aucun héritage patrimonial et ne possédaient que des biens mobiliers, émigraient en grand nombre pour cultiver des terres que leur donnaient, dans le Nord de l'Allemagne, les évêques de Brême et les ducs de Holstein.“ (Dareste de la Chavanne, *Op. cit.*, p. 100 sq.).

Vedem deci că și în Apus, fiul cel mai mic, acel care rămâneă în casa părinților după căsătoria celor mari, moștenia baștina părintască, iar cei mai mari se duceau să-și întemeieze gospodăria în așezări nouă, șa loc larg. Cu atât mai mult trebuiau s'o facă la noi unde locuri pustii să găsiu la depărtări adesea nu de zile ci numai de ceasuri de satul de baștină.

lucrurilor în celelalte țări locuite de Români. De altminterlea al cui ar fi fost oare acel hotar ?

Al suveranului nu, căci suveranul lipsia. Al Voevodului regiunii nu, căci nu știm de existența unui Voevod statornic în fiecare regiune, și puterea unui Voevod vremelnic ar fi fi fost prea precară și prea neînsemnată pentru ca el să fi putut pretinde la un drept atât de exorbitant ca proprietatea întregului pământ asupra a cărui locuitori el exercită o autoritate din cele mai restrinse. Ceilalți Voevozi, de asemenea natură, de prin țările slave de prin prejur, erau departe de a se bucura de un drept atât de mare. Al cnejilor cu bună samă că nu eră pământul, ei nefiind decât niște căpetenii ereditare cari judecau și ocărnuiau pe săteni. Nu este exemplu în întreaga istorie a omenirii ca pământul ocupat de vre-un neam să fi fost, pe când acel neam se află încă într'o stare primitivă și semi-barbară, proprietatea exclusivă a unei caste nobiliare, relativ puțin numeroase.

Ca și în Polonia, în Rusia, în Boemia și în toate țările ocupate de Slavi, hotarul așezării în Moldova eră, la origine, bunul obștesc al așezării, asupra căruia întreaga așezare aveă un drept de folosință.

Precum am arătat că s'a petrecut și la celelalte popoare, cu vremea, casele, grădinile, arăturile, viile și curăturile deveniră și la noi posesiuni individuale, iar rămășița hotarului rămase bun obștesc, la folosința căruia avea drept fiecare sătean.

Dar pe lângă cele expuse mai sus și din dovezile ce rezultă dintr'o mulțime de acte, dovada cea mai puternică despre acest drept strămoșesc de folosință al săteanului este faptul că, chiar în epoca în care starea săteanului eră mai decăzută, în acea mai jalnică a istoriei noastre, acest drept de folosință al său asupra hotarului locuit de el este recunoscut în repetite rânduri prin așezăminte domnești și prin anaforale ale boerilor Divanului. El nu poate face nici măcar umbră unei îndoieli¹⁾.

1) Vezi Cartea III, cap. II, și textele din apendice.

Coloniștii români din Galiția plăteau stăpânului locului pe care erau așezați: Rege sau nobil, ca și Românii din Ungaria, o chirie pentru folosința pământului pe care se așezau. Dar în Moldova dinainte de întemeierea Domniei și chiar în întâiele Domniei, pământul pe care locuiau locuitorii satelor n'avea stăpân. Deci ei nu aveau cui să plătească pentru folosința aceluia pământ, dar dela Dumnezeu, de care se folosise și strămoșii lor în curs de atâtea veacuri.

Ocârmuitorul lor, fie ereditar (cneaz), fie vremelnic (jude sau vataman) percepea dela dânsii într'adevăr dări, dar aceste dări se dădeau pentru *judecie*, nu pentru chiria pământului asupra căruia ocârmuitorul, deși se folosea de o parte poate mai însemnată decât săteanul, n'avea vre-un drept mai mare decât el. Nu este doară nici măcar umbră de urmă ca în Ungaria cnejii români să fi fost proprietari ai solului înainte de cucerirea ungară. Numai de judecie dăm acolo ca și la noi, nici cum de vre-un feliu de proprietate.

În Moldova de dinaintea întemeierii Domniei erau de sigur două categorii de sate: *a*) Acele ocârmuite de cneji sau de vatamani puși de ei (în cazul când acelaș cneaz moștenise mai multe judecii) și *b*) *sate așezate de târguri*. Acestea erau așezări pornite treptat dintr'o așezare mare mai veche care, cu vremea, crescuse în oraș și-și vărsase prisosul locuitorilor pe mai multe puncte din hotarul ocupat la început. Ceea ce se întâmplase în Rusia împrejurul Rostovului și a Iaroslavului, se petrecuse în împrejurări identice, la noi, împrejurul Bârladului, a Sucevei, a Siretiului, a Hotinului, a Chigheciului, etc. Satele ascultătoare de ocoalele târgurilor erau cu bună samă ocârmuite de juzi aleși de locuitori sau de vatamani numiți de sfatul târgului respectiv.

Dar condițiunea locuitorilor amânduror categoriilor de sate nu putea să fie decât aceeaș față de pământ.

Atât locuitorii celei dintâiu cât și acei a celei de a doua categorie erau ținuți, unii către cneaz, ceilalți către jude și vataman, la niște îndatoriri despre cari mă voiu ocupa în paragraful următor, și cari, o repet, nu alcătuiau o chirie pentru pământ, ci răsplata serviciilor diregătorului, a *judefului* lor.

În capitolul întâiu al cărții ce urmează vom vedea că există texte precise, cari stabilesc mai presus de orice îndoială că cneji și vatamanii se bucurau numai de *judecia* satului lor.

§ 7. Raportul dintre sătean și județ (cneaz, jude sau vataman).

N'avem absolut nici un izvor care să ne dea amănunțimi asupra acestui raport în Moldova de dinainte și chiar în acea de două veacuri după descălecare. Spre a-l putea stabili cu oareșcare aproximație, suntem siliți să recurgem întâiu la actele polone și ungare relative la satele românești din acele țări, apoi la documentele moldovenești din veacul XVII și din întâia jumătate a veacului XVIII, cari ni arată regimul rural în vigoare înainte de *urbariile* Domnilor fanarioți.

Am văzut că, atât în Ungaria cât și în Galiția, cneazul, judecătorul Românilor din satul său, se bucură:

- a) de produsul gloabelor pronunțate de el;
- b) de o parte, variabilă dela un sat la altul, a dărilor ce el le stringeă pentru proprietarul locului;
- c) de daruri în natură ce locuitorii erau datori să-i facă de două ori pe an, la Paști și la Crăciun;
- d) de două sau trei zile de lucru pe an dela fiecare cap de familie;
- e) de venitul morii la care sătenii erau datori să macine pâinea lor și de acel al crășmei, singura care putea avea ființă în satul lui.

În Moldova din veacul XVII cneazul dispăruse de veacuri, precum vom constată pre larg în cartea următoare; el se schimbase în *stăpân al locului*.

Acest stăpân al locului se folosiă:

- a) Întâiu și mai înainte de toate de a zecea parte din tot rodul pământului;
- b) de o parte, purtând tot numele de dijmă, din rodul stupilor;

c) de trei zile de clacă ce eră ținut să-i facă fiecare locuitor pe an;

d) de dreptul exclusiv să ție moară și crăsmă pe locul de sub stăpânirea lui;

e) de dreptul de a judecă și de a globi pe săteni.

Asemenea nu nă vorbește nici un act de daruri periodice la cari să fi fost ținuți sătenii către stăpân. Dar cu toții știm că și astăzi este obiceiul ca sătenii să aducă la *Curte*, în fiecare an, la Paști, miei grași și, la Crăciun, drugi încărcăți cu felurite pasări. Aceste *pocloane* sunt de altminterea astăzi oneroase pentru acel care le primește, căci obișnuit băutura care se dă în schimb face îndoit și întreit cât pocloanele. Acest obicei este fără îndoială o urmă a îndatoririi ce o aveau sătenii în vechime să aducă cneazului, la Paști și la Crăciun, pocloanele cari în Polonia se numiau *kolada* sau *koladka*.

Vedem că îndatoririle sătenilor români din Galiția și din Ungaria către cnejii lor, sunt până într'un singur punct, absolut identice cu îndatoririle sătenilor moldoveni către *stăpânii satelor* înainte de transformarea săvârșită în rapoartele rurale de *urbariile* Fanarioților.

Punctul în care acele îndatoriri diferă, este zeciuiala din roadele pământului ce vedem că o dădeau sătenii din Moldova stăpânilor pe când, în Galiția, ei, precum am constatat, plăteau stăpânului locului un cens bănesc din care cneazul luă o parte. Această deosebire este însă cu totul firească. Polonia și Ungaria în evul mediu erau niște crăii organizate după chipul celorlalte State europene, cu cari erau în contact necontenit și, având legături comerciale cu lumea întreagă, numerariul eră relativ îndestulător, pătrundea până în ungherile cele mai depărtate și se află în mâna tuturor. Eră deci firesc ca transacțiunile și plățile să se facă în bani.

Dar Moldova de dinainte de descălecare nu eră un Stat organizat: populațiunea ei eră împărțită în ținuturi (*Gaue*), fără legătură între ele, cu o organizație primitivă, fiind, ea însuș, cu totul primitivă. Drumuri nu existau, puținul comerț ce se făcea eră mai mult un comerț de schimb, legăturile cu țările vecine fiind anevoioase erau rari, bani nu puteau deci

decât să fie foarte puțini. Eră firesc ca dările să se plătească în natură, cum s'a întâmplat și se întâmplă și astăzi în multe țări primitive.

Se poate admite cu siguranță că Românii dintre Carpați și Tisa, înainte de cucerirea ungară dădeau cnejilor, căci stăpâni, proprietari ai locului nu existau, pe lângă o parte din sporul stupilor, a zecea din rodul pământului și nici o dare bănească. Cucerirea ungară a avut ca urmare firească o știrbire a drepturilor cnejilor. În curând pământul pe care erau așezați Românii fu, în parte, dat în proprietatea nobililor sau în cea a clerului, iar rămășița considerată ca bun al Coroanei. Cnejii păstrând calitatea lor de diregători sătești, veniturile ce le primia cneazul dela săteni până la cucerire, fură împărțite de atunci înainte între cneaz și proprietarul pământului, iar cu vremea, când numerarul se înmulți, a zecea fu schimbată într'un cens bănesc.

În Polonia coloniile române fură întemeiate pe pământ aparținând Regelui sau unui nobil. Darea sătenilor fu împărțită între proprietarul locului și cneaz, a zecea fiind înlocuită printr'un cens în numerar.

Moldova însă rămase mai mult sau mai puțin neatârnată; ea își păstră obiceiurile vechi și cnejii luară a zecea în natură cât timp existară cnejii. Iar când ei se transformată în *stăpâni* de sate și de hotare, aceștia urmară să primească dela săteni a zecea, cum o primise strămoșii lor încă dela nașterea neamului și a dreptului românesc.

Această asemănare desăvârșită între îndatoririle sătenilor români din Ungaria și Polonia în veacurile XIV, XV și XVI cătră cnejii lor și cătră stăpânii locurilor pe cari erau așezați, cu acele ale sătenilor moldoveni cătră stăpânii satelor lor în veacurile XVII și XVIII, mi se pare că alcătuește o dovadă nouă și absolut inatacabilă a faptului că Românimea întregă, dela Tisa la Nistru și dela Dunăre la Bug, eră supusă aceluiaș obicei.

Sătenii din Moldova de dinainte de descălecare erau ținuți cătră cnejii ereditari, ocărnuitori ai satelor lor, la aceleași îndatoriri la cari erau ținuți colonii români din Galiția, în veacurile XV și XVI, cătră cneaz, singura deosebire fiind că în

Moldova a zecea din rodul pământului înlocuia și *censul* stăpânului locului și parte din dările către cneaz.

Nu putem ști dacă judele se bucură de aceleași foloase ca cneazul. În satele ascultătoare de târguri, adică supuse acestora, mi se pare probabil că venitul satului să fi fost împărțit între jude și târg. Iar vatamanii cari după toate probabilitățile erau puși de cnejii cari aveau mai multe sate, în capul celor unde nu le era așezarea, ca să judece oamenii și să stringă venitul, trebuiau cu bună seamă să se mulțamească numai cu o parte din acel venit.

§ 8. Raportul dintre cneaz și pământ.

Cneazul stăpâna o parte în deobște mică din hotarul satului său cu același titlu cu care sătenii stăpâneau fiecare jireabia lui: prin posesiunea *ab antiquo*. Singura deosebire era că, fiind singur căpetenia, județul satului, n'avea cui să dea a zecea. Această parte de hotar stăpânită de cneaz era alcătuită de una, două sau trei jireabii atribuite lui de obiceiul strămoșesc. Dar pe lângă aceste jireabii atribuite lui, el mai dispunea de prisoase, adică de jireabiile cari nu erau ocupate și cari, pe acea vreme de populație rară, nu trebuiau să lipsească din nici un sat. Dar cneazul se folosiă de ele numai în calitatea lui de ocârmuitor, în chip vremelnic, până ce, prin sporul firesc al gospodărilor, sau prin imigrări, acele jireabii găsiu ocupant.

Interesul lui era doară ca cât de multe jureabii să fie ocupate și cât de puține la dispoziția lui.

Tot ca ocârmuitor și judecător se folosiă cneazul de apele curgând pe hotarul satului, având singur drept să-și facă mori și iazuri. Se știe că stăpânirea apelor a fost privită în vechime, în evul mediu și chiar până în epoca modernă, ca un drept regalian aparținând Statului sau reprezentantului său. De oarece cneazul era din vechime la Români singurul organ de cârmuire, era firesc ca tot el să se folosească de acest drept¹⁾.

¹⁾ Pentru stăpânirea apelor în evul mediu, în Franța, vezi Daresté de la Chavanne, *Op. cit.*, p. 376.

Celelalte venituri ale cneazului, dijma, *slujba* sau lucrul ce-i lucrau țărani și dreptul de a avea singur crâșmă i se cuveniau iarăși în calitate de judecător sau ocârmuitor.

Vra să zică cneazul în vechime se folosiă de *venitul nemijlocit* numai a unei părți din hotarul satului și încă aceea parte eră mai mare decât aceea de care se folosiă fiecare sătean, numai din faptul că cneazul eră județul satului așezat pe acel hotar. Iar toate celelalte venituri de cari se folosiă cneazul le primiă numai în calitatea lui de județ.

Intre cneazul din Moldova și cneazul din Galiția nu eră nici o deosebire esențială, ei aveau aceleași drepturi asupra pământului, aceleași drepturi și îndatoriri față de locuitori. Absența proprietarului locului în Moldova făcea numai o singură și neînsemnată deosebire: cneazul moldovan nu împărția dijma și gloabele cu nime.

Precum am constatat mai sus, cnezatele se împărțiau în Ungaria și în Galiția de o potrivă între toți copiii cneazului. Este neîndoelnic că cnezatele moldovenești se împărțiau într-aceiaș chip: baștina (așezarea) părintească rămânând după obiceiul neamului fiului celui mai mic și fetele neputând intra într'insa decât în cazul când nu erau frați sau urmași de-ai fraților. Această împărțire a cnezatelor constituie deosebirea de căpetenie între un cnezat și o *justiție* feodală. Caracteristica *justiției* eră că nu putea fi împărțită niciodată și, spre acest sfârșit, se transmitea totdeauna fiului celui mai mare.

§ 9. Despre nealienabilitatea judeciilor în Moldova.

Cnezatele în Ungaria și în Galiția se puteau vinde precum se și vindeau. Cred că această facultate de a le putea înstrăina a fost o inovațiune introdusă la cnejii din Ungaria în urma stăpânirii ungare și transportată în Polonia de acei cari întemeiară acolo sate românești. Nu se poate admite că, din vechime, la Români, cnezatele să se fi putut vinde.

Este stabilit mai presus de îndoială că, la popoarele primitive, proprietatea solului eră inalienabilă. Cnezatul, precum am văzut, implică numai un drept de posesiune ereditară asupra

unei mici părți din hotarul satului și dreptul de ocărnuire atât asupra locuitorilor acelu sat cât și asupra hotarului întreg. Dacă posesiunea ereditară nu se putea vinde din vechime la Ariani din Grecia, până la o epocă relativ recentă, la acei din Roma¹⁾ până aproape de alcătuirea celor Douăsprezece Tabule

¹⁾ ... La propriété était tellement inhérente à la religion domestique qu'une famille ne pouvait pas plus renoncer à l'une qu'à l'autre. La maison et le champ étaient comme incorporés à elle, et elle ne pouvait ni les perdre ni s'en dessaisir. Platon dans son *Traité des lois*, ne prétendait pas avancer une nouveauté quand il défendait au propriétaire de vendre son champ. Tout porte à croire que dans les anciens temps la propriété était inaliénable. Il est assez connu qu'à Sparte il était formellement défendu de vendre sa terre. (Aristote, *Politique*, II, 6, 10, ed. Didot, p. 512. Héraclide de Pont, *Fragm. ist. graec.*, ed. Didot, II, p. 211. Plutarque, *Instituta laconica*). La même interdiction était écrite dans les lois de Leuctres et de Leucade (Aristote, *Politique*, II, 4, 4). Phidon de Corinthe, législateur du neuvième siècle, prescrivait que le nombre des familles et des propriétés restât immuable. Or, cette prescription ne pouvait être observée que s'il était interdit à chaque famille de vendre sa terre et même de la partager. La loi de Solon, postérieure de sept ou huit générations à celle de Phidon de Corinthe, ne défendait plus à l'homme de vendre sa propriété, mais elle frappait le vendeur d'une peine sévère, la perte des droits de citoyen. (L'homme qui avait aliéné son patrimoine, *ὁ τὰ πατρῶα κατεδῆλωκος*, était frappé *δ'ἀτιμία*. Eschine in *Timarchum*, 30; Diogène Laërce, *Solon*, I, 55). Aristote nous apprend que dans beaucoup de villes les anciennes législations interdisaient les ventes des terres.... Chez les Hindous, la propriété, fondée aussi sur le culte, était aussi inaliénable (*Mitakchara*, trad. Orianne, p. 50. Cette règle disparut peu à peu quand le brahmanisme devint dominant.

Nous ne connaissons le droit romain qu'à partir des Douze Tables, il est clair qu'à cette époque la vente de la propriété était permise. Mais il y a des raisons de penser que, dans les premiers temps de Rome, et dans l'Italie avant l'existence de Rome, la terre était inaliénable comme en Grèce. S'il ne reste aucun témoignage de cette vieille loi, on distingue du moins les adoucissements qui y ont été apportés peu-à-peu. La loi des Douze Tables, en laissant au tombeau le caractère d'inaliénabilité, en a affranchi le champ. On a permis ensuite de diviser la propriété, s'il y avait plusieurs frères, mais à la condition qu'une nouvelle cérémonie religieuse serait accomplie; la religion seule pouvait partager ce que la religion avait autrefois proclamé indivisible. On a permis enfin de vendre le domaine, mais il a fallu encore pour cela des formalités d'un caractère religieux. Cette vente ne pouvait avoir lieu qu'en présence du *libripens* et avec tous les rites symboliques de la *mancipatio*.

de legi și la acei din India până la stabilirea bramanismului, este și mai probabil că ea era inalienabilă la Slavii și Români delă începutul evului mediu, a căror stare culturală era mult mai înapoiată decât cea a popoarelor din Sudul Europei și din India la începutul epocii lor istorice¹⁾.

... Si l'homme ne pouvait pas ou ne pouvait que difficilement se dessaisir de sa terre, à plus forte raison ne devait-on pas l'en dépouiller malgré lui... La confiscation n'était pratiquée que comme conséquence de l'arrêt d'exil, c'est-à-dire lorsque l'homme dépouillé de son droit de citoyen ne pouvait plus exercer aucun droit sur le sol de la cité. L'expropriation pour dettes ne se rencontre jamais non plus dans le droit ancien des cités. La loi des Douze Tables ne ménage assurément pas le débiteur; elle ne permet pourtant pas que sa propriété soit confisquée au profit du créancier. Le corps de l'homme répond de la dette, non sa terre, car la terre est inséparable de la famille. Il est plus facile de mettre l'homme en servitude que de lui enlever un droit de propriété qui appartient à sa famille plus qu'à lui-même; le débiteur est mis entre les mains de son créancier; sa terre le suit en quelque sorte dans son esclavage. Le maître qui use à son profit des forces physiques de l'homme jouit de même des fruits de la terre, mais il ne devient pas propriétaire de celle-ci. Tout le droit de propriété est au-dessus de tout et inviolable. (Fustel de Coulanges, *La Cité Antique*, p. 73 sq.)

¹⁾ Fustel de Coulanges este de părere că pământul era inalienabil atât la vechii Germani cât și la Slavi:

„L'interdiction de vendre la terre, c'est-à-dire de la détacher de la famille pour la transporter à une autre famille ou même pour la donner à l'Etat, apparaît à M. de Laveleye comme une preuve que la terre appartenait à l'Etat. C'est simplement la preuve que dans les idées de ces anciens hommes elle devait appartenir pour toujours à la même famille.

M. de Laveleye me reproche d'avoir, dans *la Cité Antique*, attribué cette interdiction de la vente „à l'influence de la religion antique“. Cette expression donne une idée inexacte de ma pensée. Ce que j'ai montré, c'est que la propriété familiale se rattachait exactement à la religion familiale. La vente hors de la famille n'était pas permise, parce que le vieux droit et la vieille croyance lient la terre à la famille. La terre appartenait à la famille, non à l'individu. Il en a été de même, à mon avis, chez les anciens Germains et chez les Slaves. De là vient que chez tous ces peuples l'ancien droit ne permettait pas de vendre la terre“. (Fustel de Coulanges, *Questions historiques*, p. 95).

Cevă mai departe (p. 97), vorbind de *zadruga* Slavilor delă Sud, Fustel de Coulanges observă: „Il importe d'ajouter que tous les droits qui caractérisent la propriété familiale chez les Grecs et chez les Ger-

Cu atât mai inalienabil a trebuit să fie cnezatul, adică dreptul de ocărnuire asupra unui număr de oameni care se moștenia de urmași aceleeaș căpetenii primitive.

Obștia satului, alcătuită din oameni liberi, putea să recunoască ocărnuirea ereditară a unui neam căruia știau că se inchinase și strămoșii lor. Nu este admisibil ca ei să fi primit ca ocărnuirea asupra lor să se fi putut vinde unui al treilea, fără consimțământul lor. Apoi vânzarea unei dîregătorii ereditare, la un popor primitiv și semibarbar, nu este admisibilă.

Atât în documentele din Ungaria și din Polonia, cât și în acele din țările române posteroare întemeierii Domniei, cnezatul sau stăpînirea unei așezări sătești cu hotarul ei, ne apare ca legată în chipul cel mai strîns în mîinile descendenții aceluia în beneficiul căruia se dă actul. Formula de întărire a uricilor domnești specifică că satul hărăzit sau întărit va rămînea neclintit copiilor, nepoților, răstrănepoților și *împrăștieților* (пркшоуатомъ) lor și întregii descendenți (всемоу роду) ai donatarului. Iar în uricile muntenești găsim chiar interzicerea de a vinde rostită în termenii următori: „să le fie moșie și ohabă... lor și copiilor lor și nepoților lor și strănepoților lor și *vericărui dintre ei s'ar întâmplă moarte, moșia să nu se vînză, ci să fie celor rămași* (и вкарє кому сщет от них смретьк прилучит а прздаикк къ них да нест а къда ест встакшим.)¹⁾ sau:

„să le fie moșie și ohabă și oricărui dintre ei s'ar întâmplă moarte mai întăiu, moșia însă să fie a celor rămași, și între dînșii vînzător (de moșie) să nu fie... икарє кому се от них прилучит пржеде смрти а вчина да ест встакшим а прздаикк къ них да нест...“²⁾.

mains, se retrouvent ici. Le testament n'existe pas, ni la donation, ni la vente. Tous les membres de la famille sont copropriétaires du sol et en héritent nécessairement.

¹⁾ Uric dela Vlad (Călugăru) Vv., din 5 Innie 1483, întărint lui Mihail și fiilor săi și unui nepot stăpînire în Țopești. (Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, I, p. 285).

²⁾ Uric al lui Vlad (Călugăru) Vv., din 5 April 1485, lui Danciu și ai săi pentru satul Iași. (*Ibid*, p. 288). Aceeaș formulă se găsește și în uricile publicate acolo sub No. 68, 69, 70, 73, 74, 76, 78, 80 și 87. De pe la 1520 această formulă nu se mai întălneste.

Această interdicere de a vinde satul întărit sau parte dintr'insul, *intr'o epocă în care Domnii întăreau zilnic vânzări de sate*¹⁾ mă face să presupun că avem a face cu ultimele urme ale inalienabilității cnezatelor. Alienabilitatea lor va fi fost introdusă de Domni, după exemplul țărilor vecine: ea a fost poate cea dintâiu atingere la esența vechei instituțiuni a cnezatului care, în cursul veacurilor și printr'o serie de abuzuri, s'a transformat în *proprietate*.

Testamentul, necunoscut din vechime Grecilor și Românilor și cunoscut Germanilor numai tarziu după distrugerea Imperiului Roman, eră negreșit tot atât de puțin cunoscut Slavilor și Românilor. Din primele două veacuri cari au urmat întemeierea Domniei nu cunosc nici un uric care să vorbească de facerea unei *diete*, aceste încep a apare la sfârșitul secolului XVI și se înmulțesc în al XVII-lea.

Este bine înțeles că jireabiile sătenilor, posesiuni ereditare ale lor, după toate probabilitățile erau și ele inalienabile, precum au rămas până la urmă.

§ 10. Cneazul și săteanul român din Moldova față cu stăpânirea țării înainte de întemeierea Domniei.

Poporul român a avut nenorocirea să-și vadă țara cotropită de popoare barbare chiar în cele dintâi veacuri ale existenței sale. Întâiu Pecenegii și apoi Cumanii, popoare turanice, strins inrudite între ele, au ținut țările noastre sub jugul lor, dela sfârșitul veacului IX până în întâia jumătate a veacului XIII.

Este neîndoelnică că așezările românești dintre munți, Dunăre și Nistru își păstrară autonomia lor în tot timpul stăpânirii acestor barbari, dar este tot atât de cert că mari au trebuit să fie suferințele ce au avut să le îndure dela acești stăpânitori cu totul barbari, încă în stare nomadă, a căror indeclicare de căpetenie eră prada. Pentru ei femeile erau un bun

¹⁾ Uricul citat la urmă, acelu din 5 April 1485, este dat de Vlad Călugărul, lui Danciu cu ai săi, pentru a le întări satul Iași ce ei îl cumpărase dela Șisman din Curte, cu 35 fiorini și un caftan de postav.

obștesc; oferiau pe ale lor cu aceeaș inlesnire cu care siliau pe acele ale popoarelor în mijlocul cărora se așezase, să le satisfacă poftetele.

Putem judecă cât avură de suferit sub jugul lor Românii din acele vremuri depărtate după jafurile și silniciile la cari se dădură în Ungaria, unde se refugiară rămășițele lor zdrobite de Tătari, cu voia Regelui, și unde li se împărțise teritorii întinse spre așezare.

Spre a-și păstră viața, așezările și turmele, Românii fură negreșit ținuți să plătească păgânilor un tribut sau bir anual, în bani sau în natură. Este probabil că se mai văzură siliți să lase cuceritorilor o mare parte din pășunile dela șes.

Mijlocitorii firești între sătenii români tributari și căpeteniile păgânilor erau fără îndoială cnejii și juzii satelor românești, cu Voevozii ținuturilor, cari trebuiră să fie însărcinați cu stringerea și cu plata birurilor. Ei mai erau reprezentanții sătenilor însărcinați să obție, întră cât eră cu puțință, dela mai marii barbarilor, dreptate pentru omorurile, jafurile și siluirile săvârșite în satele lor.

Însărcinarea eră grea și primejdioasă. Eră firesc ca influența și puterea acelora cari o îndeplineau să crească și ca ei să fi obținut în schimb drepturi și scutiri din cari cea mai neîndoelnică va fi fost slobozirea de bir pentru ei.

Năvălirea Tătarilor puse capăt stăpânirii cumane pentru a-i substitui, după o pustiire de care cu greu ne putem face o idee, pe a lor, cu mult mai apăsătoare.

Dacă Tătarii nu veniră să s'așeze printre Români, nu încapă îndoială că ținuturile românești din Moldova, fără putere și fără cheag, n'au putut să obțină dela ei condițiuni mai puțin grele decât principatele cu mult mai puternice din Rusia.

Tătarii deși barbari erau meșteri în materie de fiscalitate. Iată cum procedase ei în Rusia:

„Din partea lui Kujuk venise în Rusia un comisar pentru regularea birului. El luă întâiu din trei copii unul și duse cu el, robindu-i, pe toți oamenii necăsătoriți, bărbați sau femei, precum și pe toți acei cari nu aveau cum să-și câștige viața sau nu puteau plăti capitația. Rămășița locuitorilor fu numărată: mari și mici, bogați și săraci, bătrâni și tineri trebuiră să plătească

aceeaș capitație alcătuită din cinci piei și anume: o piele de urs alb, o piele de jder, o piele de castor și o piele de dihor. Mengku Han reinnoi poruncile lui Kujuk și, în acel de pe urmă an al ocârmuirii lui Batu sau în acel dintăiu al acelei a urmașului său, veniră, la Susdal, la Rjasan și la Murom, funcționari mongoli însărcinați cu recensământul, cu așezarea birurilor și cu administrația. Ei rânduiră peste zece contribuabili câte un zecier, peste o sută câte un sutaș, peste o mie un miiăș, cari fură însărcinați cu împlinirea capitației. Scutiți fură numai preoții, călugării și călugărițele¹⁾.

Pe urmă birurile fură arendate la Musulmani²⁾. Mai târziu dările fură sporite pentru a preîntâmpina cerințele Visteriei Hanului. Într'o diplomă hărăzită la 1313, de Usbeg, mitropolitului Rusiei, vedem înșirate biruri pe pământuri, pe pluguri, pe mine, pe fânațe, pe păduri, pe vii, pe grădini, pe mori și pe păduri. O jumătate de veac mai târziu, Timur Kutciuk stabilește o *taxă de timbru*, una asupra șurilor, alta asupra tâlpilor, asupra tolbelor, alta asupra satelor, precum și *taxe pentru drumuri și taxe pentru strajă*³⁾.

Și dacă toate țările Rusiei, fără a excepta puternicul și depărtatul Novgorod, au trebuit să se supună și să plătească grelele dări așezate de păgâni, apoi cu bună seamă că nu s'au putut gândi la împotrivire slabele ținuturi moldovenești.

Vedem deci că, cu mult înainte de întemeierea Domniei, sătenii din Moldova erau deprinși să plătească dări grele păgânilor.

Ca și sub Pecenegi și Cumani, tot cnejii și Voevozii au trebuit să fie făcuți de Tătari răspunzători de grabnica și exacta stringere a birurilor. Acești noi stăpâni fiind neasemănat mai lacomi, mai cumpliți și mai ales mai puternici decât Cumanii și Pecenegii, bieții săteni aveau încă mai multă nevoie decât înainte de sprijinul cnejilor, căci rările de cari aceștia aveau însărcinare să-i apere erau acuma mai mari și mai dureroase. Epoca care a precedat întemeierea Domniei a fost, precum con-

¹⁾ Hammer Purgstall, *Geschichte der Mongolen in Russland*, p. 151.

²⁾ *Ibid.*, p. 152.

³⁾ *Ibid.*, p. 217.

statăm, din cele mai favorabile pentru creșterea autorității și a puterii cnejești.

Dacă birurile cătră cuceritorii păgâni, Pecenegi, Cumani sau Tătari, erau mari, este de crezut că acele cătră ținut sau Voevod erau, dacă nu nule, mici de tot, căci afară de remunerarea serviciilor Voevodului, nu se prea vede în ce scop ar fi fost împlinite.

Cneazul eră judecătorul satului său atât înainte cât și după întemeierea Domniei. Dar, în această de pe urmă epocă, vedem că morțile de om, deșugubinile și celelalte pricini mari sunt rezervate justiției Domnești. Este probabil că, înainte de Domnie, morțile de om și celelalte pricini vajnice se judecau de Voevodul ținutului asistat de un număr de cneji. Cnejii vor fi avut deci numai judecarea pricinilor mici (*basse justice*), pricinile vajnice, (*haute justice*) nefiind de competența lor.

§ 11. Despre viața sătenilor din Moldova înainte de întemeierea Domniei.

N'avem nici o știință documentară asupra stării sociale și economice a poporului care locuia între munți și Nistru în epoca care a precedat întemeierea Domniei moldovenești: suntem reduși la conjecturi.

Nu cred că vom greși mult dacă vom presupune că Românii din țara care a purtat mai pe urmă numele de Moldova erau un popor cu totul lipsit de cultură, mai mult păstor decât agricultor, foarte viguros, deprins cu intemperțiile, cu privațiunile și cu primejdiile de tot soiul și, mai ales, deprins cu prada prin lunga lui conviețuire cu popoare cari trăiau numai din pradă. Prada jucă în economia lui un rol cu bună samă mai mare decât plugăria și aproape tot atât de însemnat ca păstoria.

De n'ar fi avut să sufere atâta de jafurile păgânilor: Pecenegi, Cumani și Tătari, n'ar fi fost în Europa din evul mediu alt popor atât de fericit. Țara lui eră una din cele mai rodnice din lume, orice om avea pământ din bielșug, câte pășuni și fânețe îi trebuiau pentru turmele lui, vânat și pește în

abondentă, iar ocârmuirea îi luă numai a zecea din roada care se făcea și două sau trei zile de lucru. Libertatea fiecăruia era desăvârșită și judecătorii lui ereditari, cu cari se trezia în sat, cu cari trăia aceeași viață, împărtaşind împreună toate bucuriile și toate amărăciunile, nu prea aveau vre un interes să-l impileze sau să-l nedreptățească.

Plugărie se făcea prea puțină, fiecare ara numai spre a stringe proviziunile neapărat trebuitoare pentru hrana lui.

Nu existau nici drumuri nici relațiuni comerciale: banul era foarte rar, puținul negoț ce există se făcea mai mult prin schimb: țara își îndestula singură toate trebuințele.

Casele se asemănau fără îndoială cu casele țărănești de astăzi, beșicele înlocuind giamurile dela ferești și piroanele de lemn cuiele. Casele cnejilor se deosebiau probabil de ale țărănilor numai prin faptul că erau mai mari.

Mobilierul trebuia să fie acel ce și astăzi se poate fabrica chiar în sat: mese, scaune, lavițe de lemn. Plugurile și carăle de atunci erau cu bună samă aceleași pe cari le-am văzut în trebuințate în veacul trecut de țărani și cari se mai întrebuintează în prea multe locuri și astăzi.

Imbrăcămintea, aceeaș care o poartă țărani de azi și care o purtau fără îndoială atunci și cnejii, se făcea în casă, din lâna oilor gospodariului, din cânepa sau inul cultivat de el, din pieile micilor și a oilor lui.

Vasele de lut erau lucrate de olarul din sat sau de prin apropiere.

Unelte și armele de fer erau lucruri de preț mare: ele se făuriau de fierarul satului din fier adus cu mare cheltuială și mare greutate, sau alcătuiau una din părțile cele mai căutate a prăzii adunată în năvălirile făcute în țările megieșe.

De vreme ce hrana nu putea să fie decât foarte abondentă, trebuie să ne închipuim pe vechii locuitori ai Moldovei ca niște oameni bine hrăniți.

Existau probabil orașe încă înainte de acele cari au fost întemeiate prin veacurile XIII și XIV de Nemți și de Unguri, dar acele orașe erau cel puțin în mare parte locuite de oameni cari nu se hrăneau din negoț, ci din păstorie și plugărie. Avem dovezi că chiar după întemeierea Domniei orașenii făceau plu-

gărie pe hotarele târgurilor dând zeciuală Domnului¹⁾. Negustori nu puteau fi decât foarte puțini, ei vindeau și cumpărau aproape numai produse de-ale țării.

Această stare de lucruri a fost rezumată în chip cât se poate de drastic de D-I Iorga când a zis că, în Moldova de dinainte de întemeiere, „eră numai jaf și viață patriarhală“.

Și cu bună samă că lucrul ce se găsiă mai cu greu, eră omul cu știință de carte.

Iar nevoia cea mare, cea de toate zilele, cea nesuferită, eră păgănul cu jafurile, cu birurile, cu siluirile, cu fără de legile lui.

Și cumplita lui stăpânire ținū vreme de șase veacuri, până la mijlocul veacului XIV, când izbânzile ungurești goniră în sfârșit pe Tătari peste Nistru, făcând astfel cu puțință alcătuirea Statului moldovenesc.

¹⁾ Ca exemplu voui cită: 1453, Fevruarie 23. Alexandru Vv. dă Fevroniei, stariței mănăstirii lui Iațco, volnicie să înființeze un sat pe hotarul mănăstirii, având oamenii acelu sat voie să are, să samene și să cosască pe hotarul târgului Suceava *întocmai ca târgoveții*. (Acad. Rom., XL, 3).

CARTEA II

EVOLUȚIUNEA DREPTULUI ROMÂNESC

DELA ÎNTEMEIEREA DOMNIEI PÂNĂ LA 1742

CAPITOLUL I

DREPTUL ROMÂNESC ȘI ÎNTEMEIEREA DOMNIEI

§ 1. Intemeierea Domniei moldovenești și stăpânirea pământului.

Intemeierea Statului moldovenesc nu este datorită unei cuceriri, ea n'a fost săvârșită prin violență. Este mai presus de îndoială că, simțind nevoia unirii spre a putea birui primejdiile de cari erau încunjurate, elementele române răslețe dintre munți și Nistru au recunoscut de bună voe stăpânirea Voevodului maramureșan, care apucase sub stăpânirea lui ținuturile de pe malurile Moldovei.

Fruntașii ținuturilor răslețe dintre Carpați și Nistru nu puteau să fie decât cnejii ocârmuitori ai așezărilor sătești. Instituțiunea cnezatului trăia încă, deși în decădere, în Ungaria, trăia în Țara Românească și, precum am văzut din conținutul mai multor acte domnești, amintirea ei în Moldova mai eră păstrată și în veacul care a urmat după descălecarea.

Nu incapa îndoială că, spre a-și asigura ajutorul nepregătit al cnejilor, frunțași ai Românimii dela Răsăritul Carpaților, Bogdan a trebuit să se ferească de cea mai mică atingere la drepturile lor strămoșești asupra cnezatelor lor. El li-a închezeșluit vederat judeciile lor pe vecie. Această închezeșluit sau confirmare a trebuit chiar să fie un lucru firesc, o recunoaștere tacită a unui fapt care nu se putea contesta nici într'un

chip. Ea cu bună samă n'a fost făcută în scris și pentru fiecare cnezat în parte. Căci în acest caz nu ne putem îndoi că, în uricele posterioare, Domnii vremii ar fi făcut mențiune de acea confirmare a întemeietorului; iar amintirea unui fapt atât de însemnat ca întărirea solemnă a tuturor stăpânirilor sătești din țară s'ar fi păstrat vie în mintea poporului și el n'ar fi rămas neînsemnat de cronicari.

În loc de o asemenea măsură generală, cronicarul se mărginește a pomeni că întâiele hărăziri de ocine au fost făcute de Iuga Vodă care ar mai fi descălecat și orașe, făcându-le ocoale împrejur ¹⁾.

Și, după toate probabilitățile, cronicarul vorbește numai adevărul.

Atât Bogdan cât și fiul său Lațcu vor fi lăsat stăpânirea teritorială în starea în care o găsise, mulțămindu-se să ieă ca domnești locurile pustii, satele cari aparținuse familiei lui Sas și partizanilor prea compromiși ai fostului Voevod, precum și acele atârând de târguri. De altmintrelea puterea lor nu va fi fost încă bine așezată în toată țara; tot Ureche ne spune că, sub Bogdan, „fost-au Domnia ca o căpitănie“ ²⁾, ceea ce iarăș pare foarte probabil.

Dar Iurg Coriatovici eră membru al unei familii domnitoare în a cărei țară stăpânirea pământului nu se mai bază pe simple drepturi ab antiquo, ci pe acte în regulă emanând din cancelaria domnească. Este deci foarte probabil că el a vrut să introducă acelaș obicei și în Moldova.

Însă, din scurta lui Domnie, ni s'a păstrat un singur act, acel dat la Bârlad în ziua de 3 Iunie 1374 și prin care hărăzește lui Iacșa Litavoiu, spre a răsplăti vitejia lui în lupta cu Tătarii, la Vladița, pe Nistru, două sate pe Zăbrăuț al căror nume nu-l arată. ³⁾

Mai sunt publicate încă patru urice din veacul XIV, două dela Roman Vodă, date, unul la 30 Martie ⁴⁾ și celălalt la 18

¹⁾ Letopisețe, Ed. I., p. 102.

²⁾ Letopisețe, Ed. I., p. 99.

³⁾ Hasdeu în *Foia de Istorie și Literatură*, Iași, 1860, p. 41.

⁴⁾ Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 13.

Noemvrie¹⁾ 1393 și două dela Iuga al II-lea, întâiul fără dată²⁾, iar al doilea din 28 Noemvrie 1399³⁾. Toate au de obiect o hărăzire de sate pentru răsplata slujbelor făcute de către donatar Domnului donator.

Pe lângă aceste patru acte, s'au mai dat și altele anterioare Domniei lui Alexandru cel Bun. Dintr'un document din 7 Ianuarie 1407, emanând dela Mitropolitul Iosif al Moldovei, al cărui original se păstrează la Arhiva Statului, reiesă că Petru Mușat a hărăzit mănăstirii Neamțului două sate și o vie⁴⁾.

Am văzut și vre-o trei copii de pe acte din Domnia lui Ștefan I, dar cari nu prezintă destule garanții de autenticitate spre a putea pune temeiul pe ele.

Uricele relative la stăpâniri teritoriale devin număroase dela urcarea în scaun a lui Alexandru cel Bun înainte.

Este foarte probabil că acele date de predecesorii lui Mușatești au fost foarte puține, căci dacă ar fi fost mai multe am găsi mențiuni despre ele în întăririle lui Alexandru cel Bun, cum găsim mențiuni despre daniile și întăririle acestuia în uricele succesorilor săi.

§ 2. Intărirea eră regula, dania eră excepția.

Dar, dacă uricile anterioare anului 1400 cari ni s'au păstrat sunt poate⁵⁾ toate relative la *danii*, mulțimea acelor posterioare

1) D. Onciul în *Revista pentru Istorie, arheologie și filologie*, VII, 367.

2) M. Kogălniceanu, *Archiva Românească*, I, p. 17.

3) A. Xenopol în *Revista p. Istorie, arheologie și filologie*, IV, 714.

4) Iosif Mitropolit Moldovei, *cu voia fiului Vlădiciei sale*, Alexandru Vv., hotărăște mănăstirii Vlădiciei sale dela Neamțu să fie în nedespărțită unire cu acea dela Bistrița și însărcinează pe boerul Petru Urechea să predea toate lucrurile sfinte a acelor mănăstiri în mâinile lui Dometian, Egumenul de Neamțu, și încă și lucrurile afară din mănăstire, anume: 2 sate mănăstirești la gura Neamțului, amândouă hărăzite de sfânt răposatul stăpân Petru Vodă și 2 mori și 2 vie, din cari 1 dată de Petru Vv. (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 140).

5) Bănuesc că, mai cu samă două din ele, acel dat de Roman la 18 Noemvrie 1393 celor cinci fii ai lui Dragomir cel Alb și acel fără dată dat de Iuga al II-lea lui Braie și frăține-său Petru, nu sunt acte de danie ci de întărire a unor stăpâniri ce fusese, una a lui Dragomir cel Alb și cealaltă a tatălui lui Braie și Petrea.

se referă la *intăriri* de sate și de hotare. Uricile privitoare la sate, mai ales în vremea lui Alexandru cel Bun, au toate încă forma unor danii, dar dacă le cetim cu atențiune vedem că ele în realitate sunt niște întăriri.

Să cităm câte-va exemple:

Prin uricul din 28 Ianuarie 1409, se zice că Domnul hărăzește (жаровдан) și dă (дан), din osăbită a sa milă, în a sa țară a Moldovei, mai multe sate lui Jurgea Ungureanul. Dar dacă cetim cu băgare de samă vedem că acele sate dăruite de Domn sunt *ocinele* (отнина) (patrimoniul) lui Jurgea Ungureanul. Avem deci aface aici, nu cu o danie, ci cu un act de întărire. Aproape totalitatea uricelor lui Alexandru cel Bun și ale Domnilor următori sunt asemenea relative la întăriri. Și lucrul se explică ușor.

Domnul era judecătorul suprem, puterea lui crescuse mult dela descălecarea până la Alexandru cel Bun. Înaintea lui veniau toate litigiile relative la stăpâniri teritoriale, el dădea cărțile de judecată hotărînd pricinile. Era deci firesc ca supușii lui să privească pergamentul de întărire, cu marea pecete de ceară atârnată de el, ca cea mai bună apărare împotriva poftelor nedrepte ale rudelor, ale megieșilor, ale dușmanilor.

Cu incetul, în cursul vremii, rămaseră puțini stăpâni de sat cari să nu fi venit să-și ieă uric dela cancelaria domnească în schimbul taxei hotărîte pentru eliberarea uricului. Iar actului i se dădea la început forma de danie căci se pare că această formulă avea mai multă tărie.

(Precum vom constata în curând mai era încă un temeiu puternic care făcea pe stăpânii de sate să alerge după urice domnești de întăritură).

Apoi, mai pe urmă, acei cari bănuiau că din partea vreunui dușman s'ar putea ivi pretențiuni drepte sau nedrepte asupra ocinilor lor, iar Domnul era altul decât acel care dăduse actul de întărire, se grăbiau să apuce înainte și să capete o nouă întărire care li inchezeșluea liniștita stăpânire în vremea acelei Domnii. Vedem asemenea întăriri, pentru aceleași stăpâniri, date succesiv de un șir întreg de Domni.

Precum am arătat mai sus, uricele de întăritură se confund prea adesea cu acele de danie din pricină că, mai ales la cele

mai vechi, formula este identică în ambele cazuri. Domnul dă (дали) cutării satul cutare pentru a recunoaște slujbele lui. În cazul lui Jurjea Ungureanul citat mai sus, deosebirea reiese din faptul că Domnul dă și întărește donatarului ocinile (отинины) sale, adică patrimoniul său. Dar sunt unele urice, mai ales din vremea de înaintea lui Ștefan cel Mare, în cari lipsește această indicație și atunci actul trebuie cercetat cu cea mai mare băgare de samă spre a descoperi un indiciu care să ne dumerească dacă avem aface cu o danie sau cu o întărire. În multe urice de asemenea natură găsim după numele satului dăruit mențiunea „unde este casa sau curtea lui“ care ni permite să conchidem că avem aface cu o întărire¹⁾. Dar sunt și alte indicii înlesnind acelui care cetește actele cu atențiune facerea deosebirii²⁾.

¹⁾ Aceleași moșii ale lui Jurjea Ungureanul ni dau un exemplu care ni arată cât de ușor se poate lua o întărire drept o danie:

1447 Septemvrie 3. Petru Vv. hărăzește panului Ulea, pentru credincioasele sale slujbe, satele anume: la Covurluiu jumătate de sat, din Ungureni la Nevira, și jumătate din moară și Sperleștii la Turluiu și Sproneștii mai jos de Sperlești și Neghișeștii în dreptul Sperleștilor și Boșoteni la Tazlău și siliștea lui Petrilă și Tiseștii la Trotuș și Budeștii, să-i fie uric lui și fratelui său Iuga, cu tot venitul și tot hotarul pe unde au umblat din veci. (Acad. Rom., Peceți, 103).

La prima vedere s'ar părea că avem aface cu o danie: în realitate este fără îndoială vorbă de o întărire. În nota precedentă am rezumat uricul lui Alexandru cel Bun din 28 Ianuarie 1409, prin care întărește lui Jurjea Ungureanul parte din satele ce le vedem hărăzite de Petru Aron, la 1447, lui Ulea și fratelui acestuia Iuga. Dar Academia Română posedă un document din 1432 Iunie 29, prin care Ilie Vv. întărește dania făcută de Jurjea Ungureanul nepoților lui de soră, Ulea și fratelui său Iuzea, două sate la Turluiu, anume Sproneștii și Neghișeștii, iar după moartea lui jumătate din satul unde este casa lor, pe Nevira. (Acad. Rom., Peceți, 5). Faptul că uricul lui Petru Aron este o întărire și nu o danie este deci stabilit mai presus de orice îndoială, dar dacă n'am fi avut la îndemână uricele dela 28 Ianuarie 1409 și dela 29 Iunie 1432, nu este mai puțin adevărat că am fi fost justificați să conchidem că probabilitățile sunt pentru o danie. În cazurile îndoelnice vom riscă totdeauna mai puțin să greșim conchizând la întărire decât la danie.

²⁾ 1428, Aprilie 15. Alexandru cel Bun hărăzește lui Vălcu, fiul lui popa Zaharia, un sat pe Călugăra, unde-i este casa. (Uricar, XVIII, p. 1).
1429 (luna și ziua neligibile). Alexandru Voevod dăruiește boerului său Dan Uncliate satul cu numele de Polova, unde este casa lui. (Acad. Rom., V, 96).

Voiu mai cită ca exemplu uricul lui Alexandru cel Bun, din 29 Iunie 1400, cel mai vechiu ce ne este păstrat dela acel Domn.

Deși Domnul, printr'acel act, *dă* lui Stroe și fratelui său Ivan două sate pe Tazlău, totuș, cetind pergamentul cu băgare de samă, vedem că el în realitate este o hotărîre domnească

1432, Noemvrie 6. Ilie Vv., dăruiește lui Mihail Crăștiănescul jumătate din Crăștiănești, *partea lui*, cu hotarele vechi. (Acad. Rom., V, 95).

1448, Iulie 21. Petru Vv. hărăzește lui Ivan Porcul *ocinile sale, unde este curtea lui*, la pârăul Negru, și Sărbii și Arămeștii și (ilisibil) și Stiuleștii și Tiuleștii și Câmpul Morii unde a fost Andreico și Cuciu-lăteștii și Brajoreanii și altele. (Acad. Rom., Peceți 7).

1436, August 24. Ilie și Ștefan Vv. hărăzesc lui Oană Portarul, pentru credincioasele sale slujbe, la Vasluiu : satele Brudureștii *unde este casa lui*, siliștea Fundul și unde este Ilieș, amândouă judeciile și Retezeștii, și la fundul Bârlăzelului, Cozianii și, la Prut, Iacobeștii și Barboșii și siliștea Toleștii cu iazurile și *via lui la Fundul*. (Acad. Rom., Peceți 3).

1429, Maiu 27. Alexandru Vv. hărăzește boerului Ivan Cupcici satul Cupca *unde este casa lui și*, pe Prut, satul Negoușii. (Ulianitzki, *Op. cit.*, p. 32).

1434, Aprilie 24. Ștefan Vv. hărăzește popei lui Iuga, între altele, și satul Buciuemii *unde este casa lui*. (Ulianitzki, *Op. cit.*, p. 42).

1446, Ianuarie 26. Ștefan Vv. hărăzește lui Ostapco Ogorilcu un sat, patrimoniul (срѣднѣ) lui, pe Răut, unde *au fost casa lui*. (Ulianitzki, *Op. cit.* p. 68).

De întărire este fără îndoială uricul citat mai sus, dat de Alexandru cel Bun, la 2 August 1410, lui Toader Pitic, trei sate: un sat la Cobăle *unde este casa lui* (РАЕ МС ЕСТ ДОМА), al doilea sat la gura Jeravcâi (Jeravăț) unde au fost Lie și Țigăneștii cneji și al treilea sat *unde este cealaltă casă a lui* (РАЕ МС ЕСТ ДРУГЫ ДОМА) unde este Tamaș și Ivan cneji. Vederat că aceste trei sate erau stăpânite de mult de Pitic care avea și case în două din ele.

Asemenea de întărire și nu de danie este uricul dat de Alexandru cel Bun lui Crăciun Belcescu, la 20 Decemvrie 1413, de oarece vedem într'insul că în unul din cele două sate hărăzite, în acel de pe pârăul (Valea) Alb, eră *casa lui Crăciun*. (Acad. Rom., C, 1).

Tot o întărire și nu o danie cuprinde cunoscutul uric al lui Alexandru cel Bun din 22 Septemvrie 1410, publicat întâiu de d-l Hasdeu în *Archiva istorică* (II, 12) și acuma, în urmă, de d-l Ghibănescu în *Surete și Isovade* (p. 1).

Prin acel uric, Alexandru Vv. au dat (ДАДИ) lui Șoldan Petru și femeii sale, fata panului Julea și copiilor lor și *fratelui său Miclouș* (Ne-

care pune capăt pretențiunilor reciproce ale celor doi frați pe satele Poiana și Grăta. Ea confirmă numai lui Stroe satul Poiana pe când lasă Grăta amânduror fraților de o potrivă. Se vede că numiții nu erau frați buni și că numai satul Grăta era sub stăpânirea tatălui, respectiv mamei comune.

culai) satul Tămărtășăuții pe Șomuz. Apoi au mai dat *lui* (Șoldan Petrea) și femeii lui și copiilor lor un sat la Movila Găunoasă, în care Miclăuș să nu aibă parte. Iar Domnul a luat din satul Tămărtășăuții cinci *șporuri* de Tătari pe cari le-a dat mănăstirii Pobrata.

Impărtășesc cu totul părerea d-lui Ghibănescu care crede că (Șoldan) Miclouș, fratele lui Șoldan Petru și co-stăpân cu dansul pe satul Tămărtășăuții, avea pretențiuni și pe satul dela Movila Găunoasă. Petru a obținut dela Domn, în schimbul a 5 sălașe de Tătari din Tămărtășăuți, sub forma unui uric de danie, întărirea, pentru el și frate-său, a Tămărtășăuților și, pentru el singur, acea a satului dela Movila Găunoasă. Adaog că ei erau fără îndolală Unguri precum dovedește atât numele patronimic de Șoldan al lui Petru, punerea numelui său de botez după acel patronimic și forma ungară (Miclouș în loc de Neculai) a fratelui celălalt. Tatăl lor și Julea, socrul lui Petru, trăiau amândoi cu bună samă în vremea lui Bogdan întemeietorul.

Uricul din 1423, Martie 31, dat de Alexandru cel Bun lui Ion Popșa și lui Moișă Filosoful pentru două sate pe Rebricea, este fără îndoială un uric de întărire. Uricul zice că Ion (вана diminutiv din Івана). Popșa i-a slujit cu dreptate și credință (саскина нам правкою и вирною), ceea ce Domnul văzând, i-au hărăzit lui, din oșebita sa milă și i-au dat lui (жаловали исмы ему и дали есмы), în a sa țară a Moldovei, un sat pe Rebricea, anume Sărbii și alt sat mai jos, *satul lui Moișă Filosoful*, ca să-i fie uric, cu tot venitul, lui și fratelui său Moișă Filosoful și urmașilor. Vederat că avem a face cu întărirea acestor două sate către cei doi frați cari le moștenise dela părinți. Să se observe că ele rămân chiar indivize între ei. (*Ibid.*, p. 21).

Tot o întărire și nu o danie este cuprinsă în uricul din 16 Fevruarie 1424, dat de Alexandru cel Bun lui Popa Iuga și fratelui său, Nan, pentru satul Buciumenii de lângă Baia. (*Ibid.*, p. 14). Intr'adevăr uricul zice că Popa Iuga a slujit Domnului „cu credință“ (вкрно), și Domnul văzând acele drepte și credincioase slujbe, „i-au hărăzit lui din oșebita sa milă (жаловали етмы его воекою нашею милостию) și i-au dat (дали) în Țara lui a Moldovei...“ satul Buciumenii ca să-i fie uric „*lui și fratelui său Nan și copiilor lui și nepoților lor și strănepoților lor etc.*...“ Introducerea lui Nan care nu se vede să fi făcut slujbe Domnului în dania acestui sat, dovedește că și această danie este în realitate o întărire a fraților Popa Iuga și Nan asupra satului ce-l moștenise dela părinți. Uricele în care găsim mențiunea că în satul dăruit se află casa donatarului sunt foarte numeroase.

Se poate stabili ca principiu, în cât privește uricele lui Alexandru cel Bun și ale succesorilor lui, că ele ca regulă conțin o întărire și se referă numai prin excepțiune la vr'o danie. Dela Ștefan cel Mare încoace deosebirea între uricele de danie și acele de întărire se face cu înlesnire.

§ 3. Despre deosebitelile feliuri și forme de urice.

Toate locurile fără de stăpân, adică fără județ ereditar, fură, dela începutul Domniei, privite ca locuri domnești.

Aceste locuri domnești se pot împărți în următoarele patru categorii:

- a) hotarele târgurilor,
- b) satele ascultătoare de hotarele târgurilor și ocărnuite de juzi,
- c) braniștele (rezervele) domnești și
- d) celelalte locuri pustii¹⁾.

¹⁾ a) 1401, Octomvrie 31. Alexandru cel Bun dăruiește mănăstirii Moldovița 2 mori în hotarul târgului Baia, una în capătul de sus, cealaltă în capătul de jos al târgului și patru case de Tătari, tot în târgul Baia, scutindu-i de orice slujbă domnească. (Wickenhauser, *Die Urkunden des Klosters Moldowiza*, p. 55).

1448, Aprilie 23. Petru Aaron dăruiește lui Mihail Logofătul locului de moară din târgul Baia unde au fost vechile mori domnești a părintelui său (Alexandru cel Bun) și a fraților săi (Ilieș și Ștefan) ca să-și facă moară pe acel loc. (Ulianitzki, *Materialii*, etc., p. 71).

1453, Februarie 23. Alexandru Vv. dă Feyroniei, stariței mănăstirii lui Iațco, care este mai jos de Suceava, volnicie să înființeze un sat pe hotarul mănăstirii, volnici fiind oamenii acelu sat să are, să samene și să cosască pe țarina târgului Suceava întocmai ca târgoveții. (Academia Română, XL, 3).

1488, Aprilie 3. Ștefan cel Mare dăruiește mănăstirii Putna morile domnești din târgul Siretinului. (Ulianitzki, *Op. cit.*, p. 117).

b) 1490, Octomvrie 15. Ștefan cel Mare cumpără dela diferiți 16 sate pe cari plătește 1490 zloți tătărești, apoi zice: „am întors și am supus și am lipit toate aceste sate și siliști mai sus numite către târgul nostru Vasluiul, să fie de ocol și să fie Domniei Mele uric cu tot venitul și fiilor Domniei mele și nepoților, strănepoților și prestrănepoților și tot neamului Domniei mele, nestrămutat nici odinioară în veci. (Arhiva Statului, Iași, Dosar No. 599, fila 80. Trsp. 1714, op. 1946).

În satele domnești, Domnul eră privit ca stăpânul satului: el numia un jude sau vataman care îl reprezintă.

Toate daniile, atât către particulari cât și către mănăstiri sunt făcute din aceste patru categorii de locuri. Numai prin excepțiune vedem pe Domni hărăzind câte odată sate confiscate dela un al treilea pentru vre-o pricină bine determinată,

1532, Martie 13. Ștefan Vv. întărește lui Crăciun un sat *din satele domnești*, anume Conțeștii la Suceava. (Acad. Rom., p. 31).

1561, Septemvrie 11. Ioan Vv. dăruiește lui Vartic o siliște, anume Andrecăuții la Hotin, *ce a fost ascultătoare de ocolul Bogovei*. (Acad. Rom., XL, 5).

1586, Fevruarie 22. Petru Vv. dăruiește lui Andronic Ciolpan și fratelui său Roman Pleșcă satul Balomireștii, *ce a fost drept domnesc de ocolul Romanului*. (Acad. Rom., Mss. No. 13).

1587, Decemvrie 20. Petru Vv. dăruiește mănăstirii Moldovița satul Onțeștii, *fost domnesc de ocolul Botoșănilor*. (Uricar, XVIII, p. 214).

1591, Aprilie 30. Petru Vv. dăruiește lui Stamatî Stolnicul satul Broștenii dela Dorohoiu, *fost domnesc de ocolul Ștefăneștilor*. (Ibid., XXIII, p. 30).

1632, Iulie 22. Radu Mihnea Vv. dăruiește lui Miron Barnovschi satul Iucșanii, *fost domnesc de hotarul târgului Suceava*. (Iorga, *Studii și Documente*, XI, p. 49).

1632, Aprilie 19. Alexandru Ilieș scrie Uriadnicului, Șoltuzului și pârgarilor de Piatra să lase în pace satele Avereștii, Jirovul și Nico-reștii *care altă dată fusese de ocol târgului Piatra* și acum sunt hărăzite mănăstirii lui Aron Vodă. (Acad. Rom., LXXVII, 53).

e) 1453, Ianuarie 26. Alexandru Vv. hărăzește mănăstirii Pobrata, între altele, o prisacă în *Branîștea domnească* dela Bohotin, o *pustiitate* pe apa Neamțului, și *altă pustiitate* la pârăul cel din lac, pe valea Uhritoaei, descriindu-le hotarele. (B. P. Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 102).

d) 1425, Maiu 12. Alexandru cel Bun hărăzește lui Stroici, între altele, *două locuri din pustiie*: unul pe Drenovăț și altul pe Cerlenoiu (Acad. Rom., Peceți, 144).

1436, Iunie 13. Ilie și Ștefan Vv. hărăzesc lui Mihail Stângaciul, între altele, *două locuri din pustiie*, iar *hotarele fecăruia din ele să fie cât va putea așeză patru sate*. (Acad. Rom., XL, 2).

1439, Aprilie 3. Ilie și Ștefan Vv. hărăzesc lui Stanciul, între altele, *siliștile* Bârsumenii și Dumitrenii pe Jijia. (Acad. Rom., XVII, 227).

1455, Maiu 12. Alexandru Vv. hărăzește mănăstirii Neamțului o moară și *1 bucată de pământ* peste Toplița, mai jos de Neamțul. (Acad. Rom., XXXIII, 87).

1488, Aprilie 5. Ștefan cel Mare hărăzește lui Duma Părcălabul un sat din satele Domnului, unde a fost Fete, pe Bogdana, și o *siliște*

totdeauna specificată în actul de danie și care aproape exclusiv de orice alta este înaltă trădare (ХИТЛАХЕТС)¹⁾.

Domnești mai deveniau și satele ai căror stăpâni muriau fără a lăsa moștenitori²⁾.

unde a fost Oană, în acelaș hotar. (*Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași*, I, p. 375).

1502, Septembrie 13. Ștefan cel Mare hărăzește lui Buda și lui Grozea un loc pustiu mai jos de gura pârăului Căpătăroasă, ca să întemeieze sat. (*Acad. Rom.*, XL, 15).

7026 (1518), Aprilie 26. Ștefan Vv. cel Tânăr întărește lui Toader, Părcălabul Romanului, dania părintelui său, Bogdan Vv., *trei locuri de pustiu*, unul pe Bâc, al doilea pe Cahova și al treilea la capătul Belioaei, iar hotarul acelor *trei pustiuri să fie după cum pot cuprinde 3 sate, fieștecare cu hotarul său*. (*Acad. Rom.*, XV, 166).

¹⁾ 1434, Octombrie 18. Ilie Vv. hărăzește lui Stan Babici satul Sobranețul la ținutul Țeținei (Cernăuți) și satul Vascăuții a lui Mișea pe care Mișea *l-a pierdut din cauza trădării* (or ХИТЛАНЕТС) și satul Budinții a lui Mihail Coșcievici care asemenea *l-a pierdut din cauza trădării*. (Ulianitzki, *Op. cit.*, p. 47).

1493, Martie 15. Ștefan cel Mare hărăzește lui Petrică Comisul satul Onicianii, la Fântâna Șomuzului, ce-l cumpăraseră Avram Visternicul dela Jurjea Onicianul și alții, dar care *l-a pierdut pentru trădare, fugind în Litană*. (*Acad. Rom.*, Peceti, 147).

1536, Martie 24. Petru Vv. dă un uric relativ la satele Jolcășanii, Teofilanii și Greceanii *luate de Ștefan Vv. (cel Tânăr) dela Luca Arbure pentru trădare*. (Iorga, *Op. cit.*, V, 212).

1548 (fără altă dată). Petru Vv. hărăzește mănăstirii dela Voroneț satul Balița, pe Bașeu, la ținutul Dorohoiului, care a fost a lui Săminicianul Paharnicul și *l-au pierdut pentru că s'au sculat cu niște tâlhari asupra lui Ștefan Vv. (cel Tânăr)*. (*Acad. Rom.*, Peceti, 37).

1621, Dechembrie 18. Ștefan Tomșa hărăzește lui Vasile Roșca Medelnicerul satul Berbeștii, la Cărligătura, care fusese a lui Balica Hatmanul și *l-a pierdut când s'a sculat cu o mulțime de Leși și de Cazaci asupra Domnului său Constantin Vv. (Movilă) și asupra țării*. (*Acad. Rom.*, VII, 175). Se știe că întreaga avere a lui Balica fusese luată după moartea lui de Ștefan Tomșa și împărțită pe la boeri și mănăstiri.

1685—1693. Constantin Cantemir Vv. hărăzește lui Teodosie Dubău Vel Logofăt și (Ion) Balș Vel Vornic satele Horodiștea și Marcăuții dela ținutul Hotinului, fiindcă stăpânii lor n'au vrut „să stea la ocinile părților lor și să-și tragă greul țării cum și alții... ci au fugit la Ocraina în Țara Căzăcească”. (*Acad. Rom.*, XXII, 140).

²⁾ 1528, Martie 19. Petru Vv. hărăzește lui Grozav, Părcălabul Cetății Nouă, pentru credincioasele sale slujbe, o silște pe Polonici, anume Șen-

Numărul satelor domnești nu pare să fi fost foarte mare dela început. Aceasta reiesă din faptul că vedem chiar în secolul XV, Domnii cumpărând sate pe bani gata spre a le dărui particularilor, mănăstirilor sau târgurilor. Dacă numărul satelor domnești ar fi fost mare, de vreme ce numărul daniilor a fost mic, rezerva ar fi rămas mare și Domnul, având belșug de sate la dispoziția lui, n'ar fi cheltuit un numerar care eră foarte rar și prețios pe acea vreme pentru a cumpără altele de-ale particularilor¹⁾.

Uricele domnești relative la stăpâniri teritoriale nu au de object numai danii și întăriri de sate, ele se mai dau și pentru a întări: *a)* vânzări, *b)* împărțeli, *c)* danii sau *d)* schimburi, *e)* pentru a curma judecăți și chiar *f)* pentru vânzări de sate de către Domni la particulari²⁾.

Urmasii care acea siliște a rămas Domnului dela Cernătoacia după moartea acesteia, negăsindu-se și neștiindu-se nici un neam al ei. (Acad. Rom., LIX, 86).

1552, Aprilie 4. Alexandru Lăpușneanu Vv. vinde Stolnicului Bolea satul Blăneștii pe Bârlad și poiana Sasului pe lunca Siretiului, ce fusese a Postelnicului Hrăbar și cari le-a moștenit Domnul, murind Hrăbar fără moștenitori. (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 125).

¹⁾ 1487, Septemvrie 15. Ștefan cel Mare *cumpără* pentru 912 zloți satele Negoeshii, jumătate Goștilești, 2 sate pe Moldova numite Poiana, Ciorsăuții și Botoșul pe cari le hărăzește Episcopiei dela Roman. Originalul la Acad. Rom., Peceți, 136.

1487, Octomvrie 15. Ștefan cel Mare *cumpără* a doua jumătate de Goștilești pentru 120 zloți tătărești și-i dăruiește Episcopiei dela Roman. (Melhisedec, *op. cit.*, I, p. 133 Originalul la Acad. Rom., LXXIV, 16.

1488, Martie 12. Ștefan cel Mare *cumpără* dela Mihai Ponici și ai săi jumătate de satul Dvorăște pe Siret, drept 400 zloți tătărești și o dăruiește mănăstirii Moldovița (Acad. Rom., XL, 9).

1500, Dechemvrie 14. Ștefan cel Mare dăruiește mănăstirii Pobrata satele Sineștii și Onițanii, *cumpărate de Domn* dela Giurgea Sinescu și Giurgea Pameșu. (Acad. Rom., XLIII, 33).

²⁾ *a)* 1439, Aprilie 3. Ilie și Ștefan Vv., *întăresc vânzarea* făcută de Iyașco lui Stanciu Postelnicul, jumătate de sat Plișineț, pentru 900 zloți tătărești și mai hărăzesc lui Stanciu două siliște (Acad. Rom., XLVII, 227.

1443, August 25. Ștefan Vv., *întărește* călugărului Sava o vie *cumpărată* dela Andriș din Neamțu. (Acad. Rom., LI, 1).

1465, Dechemvrie 8. Ștefan cel Mare *întărește* lui Badea un loc pustiu *cumpărat* dela pan Tatul dela Bârzota. (Acad. Rom., XIII, 7).

Objectul daniei, al întăririi, al împărțelii sau al judecății era obișnuit un sat, mai arareori un loc de siliște, de prisacă sau un pustiu. Când Domnul hărăzește o siliște sau un loc de pustiu el are totdeauna grijă să adauge că dă acea siliște sau acel pustiu pentru a-și așeza un sat.

Totdeauna se vorbește de hotarele locului dăruit, adesea ele se descriu în chip mai mult sau mai puțin amănunțit. În

1479, Septemvrie 15. Ștefan cel Mare *întărește* lui Dima Cluceriul *cumpărăturile* jupănești sale Nasta, mai multe sate. (Acad. Rom., XLVII, 119).

1482, Septemvrie. Ștefan cel Mare *întărește vânzarea* făcută de Neaga, fiica lui Mihaiu Șoprea, a jumătate din satul Șopărlenii, drept 80 zloți tătărești, lui Ignat și fratelui său Ion Tintiul, precum și *vânzarea* făcută aceluiași, de către Vâlcu Bărlădeanu, a unui loc de prisacă din sus de Hlăpești. (Acad. Rom., Peceti, 9).

b) 1495, Ianuar 17. Ștefan cel Mare *întărește împărțeala* părții de Nănești a lui Toader Nănescu între răstrănepoții acestuia. (Acad. Rom., Peceti, 119).

1495, Ianuar 22. Ștefan cel Mare *întărește împărțeala* făcută de Toader Iucaș, cu surorile și verii lui, a satului Laslăoanii pe Cracău și a altor bunuri, (Acad. Rom., XL, 12).

1521, Iunie 3. Ștefan Vv. (cel Tânăr) *întărește împărțeala* făcută de Avâr, cu surorile și rudele sale, toți nepoți Neagului, a satului Rotompăneștii pe Bogdana, care sat s'au împărțit în trei părți. (Acad. Rom., LXVIII, 130).

1581, Maiu 11. Iancu Vv. (Sasul) *întărește împărțeala* făcută de Marica și Ilisafra, fratele lor Ionașco și sora lor Asafia, copiii Maricăi, cumnata lor Ana și fratele acesteia Eremia Barbovschi, nepoți lui Ion Voruntar și a Soficăi, strănepoți lui Serbica și a Olenii, ocinile lor, din uricele moșilor și strămoșilor lor: satele Prisăcanii, Vasiliuții, Prăjăanii, Cudreniții, Vorontăreștii, Colbanii și altele. (Acad. Rom., LIX, 88).

c) 1449, Maiu 26. Alexandu Vv. *întărește stăpânirea* mănăstirii Moldovița peste satul Posada, pe Moldova, *ce-i este dăruit* de Ion Păntece. (Acad. Rom., LXVII, 118).

1472, Iunie 5. Ștefan cel Mare *întărește* lui Roman Spătarul o moșie *ce-i eră dăruită* de o mătușă a sa. (Acad. Rom., Peceti, 127).

d) 1468, Martie 1. Ștefan cel Mare *întărește stăpânirea* lui Duma Clucerul peste jumătatea satului Brudureștii, ce o are *luată în schimb* dela frate-său și dela nepoții săi, pentru satul Grozăvești. (Acad. Rom., XL, 4).

1567, Aprilie 29. Alexandru Vv. (Lăpușneanul) *întărește schimbul* făcut între Silion și frații săi Stan și Toader, fiii lui Borciu, nepoții lui Danciu Pardoș, cu Manea Visternicul, dând cei dintâi a treia parte din satul Moinești, ce'l avuse Pardoș din uric de danie dela Ilieș și Ștefan

cele mai multe urice relative la sate dania sau întărirea se face: pe acel sat cu toate hotarele lui, din toate părțile, pe unde din veci s'a locuit (кѣда изъ кѣка ѡжидали).

Iar când este vorba de hotarul unei siliști sau al unui loc de pustiu, pe care urmează a se înființa un sat, vedem că se zice obișnuit *ca hotarul să fie din toate părțile cât va putea locui un sat*¹⁾. Acelaș lucru și pentru hotarele unui loc de prisacă.

Vv, și luând în schimb dela Manea a treia parte din Bodești, partea din jos. (Acad. Rom., XXXII, 1).

e) 1474, August 26. Ștefan cel Mare *judecă* pricina dintre Ivan, fiul lui Vasco din Horodnic și frații săi cu Marușca, cneaghina lui Andrei Șerbici, fata lui Ion Cupcici și cu nepotul ei, Mihnea, fiul lui Grozin Cupcici, pentru moștenirea lui Ion Cupcici, dând pe reclamanți rămași, și întărește Mărușcăi și lui Mihnea toate satele lui Ion Cupcici, (Uliantzki, *Op. cit.*, p. 109).

1580, Septemvrie 21. Iancu Vv. (Sasul) *judecă* pricina dintre Gavril din Străoani cu Griga și Absa pentru o jumătate de siliște la fundul Ciuhreii, Durniții, ce se numește acuma Berbica și dă pe Gavril rămas. (Acad. Rom., XL, 54).

1581, Septemvrie 14. Iancu Vv. (Sasul) *judecă* pricina dintre Toader Ponici, nepot Sturdzei fost mare Postelnic sub Ștefan Lăcustă, cu ai săi, cu mănăstirea Moldovița, pentru părțile lor din satul Răciuleanii și după cercetarea făcută de Marele Vătav de Suceava, Ghidion, cu Șoltuzul și bătrânii din Baia, dă mănăstirea rămasă, (Acad. Rom., LXVIII, 131).

f) 1546, Iunie 18. Petru Vv. întărește vânzarea făcută de Bocica, fata lui Nicu Țopa, a dreptei sale ocini, *din uric de cumpărătură a lui Nicu Țopa dela Ștefan cel Mare*, din jumătate de loc din pustiu, la Chigheciu, anume Pietrișul, partea din jos, ce l'a vândut lui Coman și fratelui său Jurjea și surorii lor Chilia, drept 180 zloți tătărești, (Acad. Rom., Peciți 39).

¹⁾ Pe lângă uricele citate în nota ¹⁾ d) de mai sus, voi mai menționa ca exemple și cele următoare:

1434, Aprilie 24. Ștefan Vv. întărește lui popa Iuga, printre altele, un pustiu pe Bașău și siliștea Oțelova. Și *hotarul siliștei și a pustului să fie cât vor putea locui două sate*. (*Uricar*, XVIII, p. 4).

1455, August 29. Petru Vv. hărăzește lui Duma Micaci un loc din pustiu pe pârăul Coziei, la Braniște, la Bohotin, *ca să-și întemeieze un sat la pârăul Coziei*. Iar *hotarul* acelui loc din pustiu *să fie din toate părțile cât va trebui ca să poată trăi un sat și din arătură și din fânețe*. (Analele Acad. Rom., I, XXVIII, *Cronica Bohotinului*, p. 45).

1502, Septemvrie 13. Ștefan cel Mare hărăzește lui Buda și lui Grozea un loc din pustiu pe Sărata, mai jos de gura pârăului Căpăti-

Dania sau întărirea afară de o singură excepțiune mie-cunoscută¹⁾ se face totdeauna pentru vecie. Formula este aproape invariabilă: „dăm și întărim lui și copiilor lui și nepoților lui și strănepoților lui și răstrănepoților lui și împrăstieților lui și întregului neam al lui, care i va fi mai aproape, nerășuit în veci“ (Ддан и потвердили его и дѣтемъ его и оупоучакомъ его и прѣпоучакомъ его и прѣщюдратомъ его и вкъсемоу родоу его на ближайшему непороушено николже на вѣкы).

Lucrul ast-fel dăruit sau întărit, ca și satul moștenit dela moși și strămoși fără ca să se văză intervenirea vre-unui uric anterior, este desemnat în acte prin cuvintele *patrimoniu* (отримъ) și *moșie* (дѣдинъ)²⁾.

noasa, ca să-și facă sat, iar hotarul *acelui loc să fie din toate părțile cât va putea locuî un sat.* (Acad. Rom. XL, 15).

1531, Martie 19. Petru Vv. hărăzește lui Lazu, lui Gliga și lui Neagu un loc de pustiu pe Ceretioaea, la gura Scumpii, ca să-și facă sat, iar hotarul *să fie din toate părțile cât va putea locuî un sat.* (Acad. Rom., Peceți 28).

1535, Martie 9 Petru Vv. întărește vânzările făcute Logofătului celui mare de cătră fiicele Marfinei, a două seliști, dintre care una pe Răut, *al cărui hotar să fie cât loc va putea cuprinde un sat.* (Acad. Rom., Peceți, 30).

1535, Martie 22. Petru (Rareș) Vv. hărăzește lui Toma Părcălabul de Ciobărciu, pentru credincioasele lui slujbe, un loc pustiu pe Botna, între Dobra și Oale, unde este marele Chișinău, ca să-și așeze acolo un sat, iar hotarul *să fie cât va ajunge pentru așezarea unui sat.* (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, r. p. 83).

1589, Ianuarie 3. Petru (Schiopul) Vv. hărăzește lui Șeptelici Armășel o siliște în pustiu la fântâna Capleana, în ținutul Sorociei, ca să-și facă sat, iar hotarul *să fie cât va trebui ca să vie la rând eu hotarul altor sate de prin prejur* (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, I, p. 178).

¹⁾ 1437, Februarie 24. Ilie Vv. și Ștefan Vv. hărăzesc lui Șteful Jumatarevici satele Văscăuții, Mușinetul, Dragoșanii. Bătăcauții și Maneuții, iar acesta lui Șteful și Mândru *pe viață* (животие). Văscăuții fusese a cumnatei lui Ilie Vv., Marușa, care l-a pierdut pentru trădare (хитланство) când a fugit în Rusia (Wickenhauser, *Geschichte der Klöster Woronetzu. Putna*, p. 151).

²⁾ Faptul întăririi aceleuș sat asupra aceleiași persoane sau asupra moștenitorilor ei, adesea la fiecare schimbare de Domnie, s'a interpretat ca o dovadă că stăpânirile oferite prin uricile de danie sau de întărire erau revocabile.

Mi se pare că numai formula de danie sau de întărire reprodusă

Acel căruia i se hărăzia sau i se întăria, căpăta dreptul să-l vândă în întregime sau în parte, să-l împartă sau să-l dăruiască oricui îi venia la socoteală. Dania, vânzarea sau împărțala se întăria de Domn, dar această întărire nu mi se pare să fi fost obligatorie și să fi constituit o îndatorire de a obține consimțământul său pentru ca actul să fie valabil, ci eră pur și simplu un act de înregistrare și o măsură de precauțiune pentru a face vânzarea, dania sau împărțala mai solemnă, mai cu tărie, cum am zice astăzi: *autentică*.

Nu cunosc nici-un caz de revocare a unei dăonii domnești, confiscările precum am observat mai sus se făceau numai pentru motive bine specificate: înaltă trădare, datorie către Domnie sau crimă.

Fetele moșteniau de o potrivă cu frații lor, precum dovedesc nenumărate acte de împărțire. Întăriri de sate date de Alexandru cel Bun și de urmașii lui unor femei sunt destule. atât pentru progenitura bărbătească cât și pentru acea femeiască

§ 4. Domnii hărăziau sau întăreau nu proprietatea ci judecia.

Naște acum întrebarea:

Dania sau întărirea unui sat, a unei siliști sau a unui loc de pustiu, făcută prin uric domnesc, cu drept de moștenire,

mai sus, ajunge pentru a nimici această părere. Nu se poate concepe o formulă care să exprime în chip mai clar că drepturile conferite prin uricul în care acea formulă se află sunt date pe vecie. Aceste întăriri repetate, ce le întâlnim atât de adesea, sunt fără îndoială datorite stării de arbitrar care a domnit la noi aproape totdeauna și nesiguranții pricinuită prin faptul că, la fiecare schimbare de Domnie, judecâți închise sub Domnul precedent puteau să înceapă din nou. Dacă vom ținea samă de partea ce trebuia s'o aibă în acele judecâți arbitrarul și părtinirea, precum și pornirea neamului nostru spre judecâți, vom putea lesne să ne dăm socoteală de prețul ce'l avea întărirea căpătată dela noul Domn. Această întărire nu eră de mai puțin preț pentru acei cari presupuneau că sunt amenințați de vro revendicare, decât de acei care se temeau de vro pără care ar fi putut trage după sine confiscarea averii lor pentru o *hiclenie* închipuită sau adevărată.

a donatarului, constituia ea oare pentru acel donatar sau pentru urmaşii lui o proprietate?

Răspund că da, dania sau întărirea făcută prin uric domnesc constituia fără indoială o proprietate veşnică, transmisibilă tuturor moştenitorilor donatarului, atât parte femeiască cât parte bărbătească, având donatarul dreptul s'o vândă sau s'o dăruiască în total sau în parte, putând urmaşii lui s'o împartă, să dăruiască sau să vândă părţile lor.

Dar această proprietate era departe de a fi un *alod* sau un *dominium* în înţelesul dat acestui de pe urmă cuvânt de dreptul roman. Era mai puţin decât un alod, căci acel hotar era grevat de dreptul de folosinţă al oamenilor cari *locuiau* pe dânsul. Era mai mult decât un *alod*, căci de acea stăpânire era legată *judecia* satului aflat pe acel pământ, *judecie* care alcătuiă tocmai obiectul de căpetenie al stăpânirii întărite sau hărăzite. Să ne lămurim.

Intemeietorul Domniei moldoveneşti a găsit locuitorii acestei ţări trăind sub regimul obiceiului românesc, obicei foarte prielnic pentru obştia poporului. Dacă el n'a putut decât să respecte drepturile cnejilor, este vederat că a trebuit să se ferească şi mai mult de orice atingere a acelor ale obştiei. Obştia trebuia cruţată, căci nemulţămirea ei ar fi pus capăt la orice năzuinţă a lui Bogdan, lipsindu-l de oştenii numeroşi de cari avea nevoie spre a se apăra împotriva năvălirilor repetite ale Craiului Ludovic. Din spusele cronicarilor unguri nu încape îndoială ca Ludovic, care era atunci unul din cei mai puternici stăpânitori ai Europei, şi-a pus toate puterile, în mai multe rânduri, pentru a reduce pe Bogdan a cărui întreprindere o privia ca o ruşine cumplită pentru dânsul. Spre a se opune cu izbândă puterii lui, a trebuit ca Bogdan să aibă ajutorul nepreţutat al întregii Românimi care trăia la răsărit de munţi. Este vederat că, spre a fi răspinse, năvălirile Regelui au trebuit să se izbească de o mişcare într'adevăr naţională, că obştia Românilor din ţările cari au alcătuit mai pe urmă Moldova, a alergat întreagă la graniţă şi a apărut-o cu o însufleţită îndărjire.

Nici Bogdan nici urmaşii lui nu s'au gândit la vre-o ştirbire a drepturilor poporului, la vre-o îngreuiere a stării lui. De

altminterlea documentele ni dovedesc cu prisosință că nici o schimbare efectivă n'a avut loc în raporturile țărănimii cu pământul până la mijlocul veacului XVIII. Obiceiul românesc, pomenit de uricul din 1447 citat mai sus, ca legiuirea în vigoare în țară, eră cu bună samă singurul regim care, atât înainte de Alexandru cel Bun cât și în vremea lui, ocărmuia raporturile între sătean, județ și pământ.

Primele dării și primele întăriri n'au avut nici cum scopul să modifice ceva la regimul în ființă până atunci, ci numai acel de a închezeșlui mai bine drepturile de până atunci, la cari se adaoșe poate năzuința de a spori veniturile Visteriei domnești prin taxele ce se încasau pentru eliberarea uricilor.

Cnejii ocărmuiau satele lor din moși și strămoși și ei își exercitau așutoritatea lor de județi pe *tot hotarul* aparținând satului. Când Domnul zice că dă cutărui un sat *cu tot hotarul* și cu tot venitul, este vederat că nu-i treceă prin gând, nici lui nici donatarului, că uricul conferă alte drepturi și alt venit decât acele obișnuite, atribuite fiecărui județ de obiceiul neamului, din moși și strămoși, Singura deosebire este că ei nu se mai numesc cneji sau județi ci *stăpâni* ai satului lor.

Prin urmare vedem că stăpânirea veșnică și ereditară conferită de uricele de danie sau de întărire diferă de proprietatea alodială prin faptul că cea mai mare parte a hotarului hărăzit sau întărit este supus dreptului de folosință al sătenilor. Stăpânul aveă în deplină proprietate cel mult o jireabie, două sau trei. De rămășița hotarului se folosiau sătenii cari aveau pe el livezi, vii, prisăci, locuri de arătură, fânaș și imaș.

Insă stăpânirea hărăzită sau întărită de uricul domnesc aveă ceva mai mult decât o proprietate alodială, căci trăgeă după sine *judecia*, adică stăpânul eră județul, judecătorul și ocărmuitorul sătenilor, pe cari-i judecă și-i pedepsiă menținând printre ei bună ordine, îi duceă la oaste, îi reprezintă în fața puterii domnești și dela cari stringeă birurile cuvenite Domniei. Iar, în schimb, sătenii îi dădeau a zecea din rodul pământului, dijma din stupi, apoi mai *slujiau* câte trei zile pe an la ce aveă nevoie stăpânul, măcinau numai la moara și se cînșteau numai la crășma acelu stăpân.

Considerașionile de mai sus sunt pe deplin confirmate prin

textul unui uric din 8 Octomvrie 1434, dat în Suceava de Ștefan al II-lea, publicat pentru întâia oară într'o revistă rusească, reprodus în traducere românească de D-I Hasdeu în *Archiva Istorică* și publicat din nou, în text slavon și în traducere corectată, de D-I I. Bogdan, în prețiosul său memoriu: *Despre Cnejii români*. Prin acel uric, Domnul „dă lui Jurj Atoc un sat la izvorul Saratei, unde sunt juzi Fătu și Ilie, ca să-i fie judecia uric și sub uric să nu se dea nimănu și alt judecător să nu aibă ci să se fie de curtea noastră din Iași. Tot așa să le fie și copiilor lui și fraților lui și nepoților lui și strănepoților lui și tot neamului, în veci și neclintit; iar hotarul să fie după hotarul cel vechiu”. (Далн єсми [ємс єдно село] на кер҃хъ сараткѣ, гдѣ єст жоуде фхтѣ и илие, да боудетѣ нмѣ жоудечїа оурицѣ, и под оурицѣ да са не даст никому, а ннх соудецѣ да не имают, разкѣ да дрѣжатѣ ѡт нашего двора ѡт мѣх. такожде да боудетѣ и дѣтемѣ нхѣ и братїам нхѣ и оуноучатомѣ нхѣ и праоучатомѣ нхѣ и вѣсємоу родоу нхѣ, на вѣкы и непороушено; а хотарѣ да моу боудетѣ по старому хотарѣ).

Acest uric a cărui autenticitate nu a fost pusă în îndoială de nime este, vederat, o întărire a satului în chestiune lui Jurj Atoc și fraților săi menționați dar nenumiți. Aici gramaticul (Donici) a introdus cuvântul *judecia* care obișnuit în acte de aceeaș natură este subînțeles. Iată o dovadă directă că, când prin uricile lor vechii Domni ziceau că dăruesc sau întăresc un sat, trebuie să înțelegem că dăruesc *judecia* de pe întreg hotarul acelu sat, adică tocmai puterile și drepturile cari le posedase cnejii din moși și strămoși.

Mi se va objecta poate că uricul din 8 Octomvrie 1434 este singurul prin care vedem un Domn hărăzind sau întărind pe vecie judecia unui sat și a hotarului d'impjur și că, faptul reieșind din conținutul unui uric singuratec, nu se pot trage concluziuni pentru toate stăpânirile din țară.

Răspund întâiu că, pe de o parte, aceste concluziuni sunt absolut conforme cu starea lucrurilor constatată de noi în capitolele precedente ca fiind în ființă în toate țările locuite de Români și conforme cu obiceiul neamului. Apoi uricul sus citat este de parte de a fi singurul prin care să se întărească sau să se hă-

răzească pe vecie o judecie. El are multe soții și Donici nu eră singurul gramatic care întrebuintă cuvântul *judecie*.

Cunoaștem un număr de urice din veacul XV în cari Domnul, întărind sau hărăzind un sat împărțit în două părți, zice lămurit că întărește sau hărăzește *amândouă judeciile* (векъ жудецие sau chiar векъ жудецииле) sau amândouă părțile de judecie (векъ части жудециин).

Mi se pare că, când Domnul zice în uric că a dat sau a întărit pe vecie satul cutare, *amândouă judeciile*, cu tot hotarul, sau *amândouă părțile de judecie* cu tot hotarul, nu poate încăpea îndoială că lucrul ce el l-a dăruit sau întărit este *toceai acele două judecii* cu tot hotarul, adică judecia asupra fiecărei părți de sat și asupra hotarului atârând de ea, prin urmare întocmai acelaș lucru ce l-a întărit Ștefan II lui Jurj Atoc la 8 Octomvrie 1434.

Iată și câteva documente conținând această mențiune:

1434, April 24. Ștefan (II) Vv. întărește lui Popa Iuga, între altele, satul Temeșeștii, *amândouă părțile de judecie* (векъ части жудецие¹⁾).

1435, August 24. Ilie și Ștefan Vv. dau și întăresc lui Oană Portarul, între altele, satul unde este... și Ilieș, *amândouă judeciile* (векъ жудецие²⁾).

1435, Dechemvrie 7. Ilie și Ștefan Vv. întăresc Protopopului Iuga și fiului său Mihu, între altele, satul (la Tutova) unde este Barbă Stan și Stanciul, la obârșia (кѣрхк) Strâmbei, *amândouă judeciile* (векъ жудецие) și Temeșeștii *amândouă părțile de cut* (векъ части ксты³⁾).

1436, Iunie 24. Ilie și Ștefan Vv. întăresc lui Petru Ungureanul patru sate în câmpul lui Dragoș, printre cari Bălăceștii *amândouă judeciile* (векъ жудециин⁴⁾).

1439, Iulie 2. Ilie și Ștefan Vv. întăresc Protopopului Iuga și fiului său Mihail, între altele, sub Bucovina Jigăreanii, *amân-*

¹⁾ Ulianitzki, *Op. cit.*, p. 42, No. 36.

²⁾ Acad. Rom., Pечеți 3.

³⁾ Ulianitzki, *Op. cit.*, p. 53, No. 48.

⁴⁾ Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, I, p. 9.

două judeciile (оѣк жудѣчїи) și unde a fost Barbă Stan, pe Stramba, *amândouă părțile* (оѣк части) ¹⁾.

1453, Iulie 20. (Petru II) Vv. întărește lui Mihail Logofătul, între altele, satul Prătănoșii, la gura Pobratei, unde este jude, Cârstea și Danciul, *amândouă judeciile* (оѣк жудѣчїи) ²⁾.

1487, Octomvrie 15. Ștefan cel Mare, cumpără între altele, două sate, anume Poiana unde au fost cneji (гдѣ былъ князювѣ) Băloș și Danciul, *amândouă judeciile* (оѣк жудѣчїи), drept 200 zloți tătărești, apoi dăruiește atât celelalte cât și Poiana *amândouă judeciile* (оѣк жудѣчїи) Episcopiei de Roman, căreia îi dă și uricele tuturor acelor sate printre cari și uricul dela Alexandru cel Bun pe Poiana, *amândouă părțile* ³⁾.

1487, Dechemvrie 13. Ștefan cel Mare întărește vânzarea făcută de Fetea Iacobescul, nepot lui Știbor și a Zoichii și de cneaghina lui, Marina, a satului unde a fost Buda și Drăgoiu, *amândouă judeciile* (оѣк жудѣчїилѣ) ⁴⁾.

În acest de pe urmă document cuvântul românesc жудѣчїи, întrebuițat sub forma nearticulată în celelalte texte slavoane, ni se întâșoșază aici chiar articulat, astfel că orice umbră de îndoială asupra înțelesului său trebuie să piară.

Mai vedem că uricele nu fac nici-o deosebire între cuvintele: *judecie*, *cut* și *parte de sat*; ele sunt sinonime și sunt întrebuițate pentru a desemna circumscripția în care județul, stăpânul satului sau a părții de sat, își exercitează judecia.

Stăpânul sau județul satului a urmat să poarte în graiul poporului acest nume până în veacul XVII.

Intr'un izvod de vecini fugiți din Boldești, izvod scris românește, găsim mențiunea: „După aciaia au mărșu *judeful* lor Calapod de s'au părīt de față cu călugării înaintea lui Ștefan Vodă (Tomșa). . .” Acel Calapod însă eră însuș stăpânul satului pe care 'l dobândise dela Nicoară Prăjescul, dând aces-

¹⁾ *Idem, ibid.*, p. 57, No. 52.

²⁾ *Idem, ibid.*, p. 84.

³⁾ Acad. Rom., LXXIV, 16. Publicat de Episcopul Melhisedec în *Cronica Romanului*, I, p. 133.

⁴⁾ Acad. Rom., P. 12.

tuia în schimb jumătate din Stolniceni. De unde iarăş rezultă că stăpânul satului eră unul şi acelaş cu *judeful* aceluia sat¹⁾.

Pământul alcătuind hotarul unui sat eră al locuitorilor aceluia sat afară, cred, *de o mică rezervă* şi de locurile *nelocuite* ce, ca şi în Ungaria şi în Polonia, trebuiau să rămână judeţului.

În uricul prin care Ştefan Vv., la 24 Maiu 1443, întăreşte schimbul, făcut între Mihiu Pisarul de o parte cu Andreico şi Luca de alta, se întăreşte lui Mihiu: „Jumătatea unui sat ce este pe Tutova în jos, anume Bălăneştii, acea parte care este între pârau şi Tutova şi *cu toate casele ce sunt pe acea parte a pâraului şi jumătate din întregul hotar ce atârnă de Bălăneşti.* (половина село на има бълънещи, тоту часть що есь от потока къ тѹтовѣ и съ оуєкмы домъ що соуть от тої стороны потока и половина от оуєєго хотара що прислоуєхаеть къ бълънещємъ)²⁾.

Din acest uric se vede lămurit că satul, casele în cari şed oamenii, este obiectul principal al întăririi, iar hotarul atârnă (прислоуєхаеть = slujeşte) de sat.

Dreptul sătenilor asupra hotarului lor reiesă de altminterea din numeroase documente, precum mai reiesă că judecia eră obiectul de căpetenie al daniei sau al întăririi.

Când, la 9 August 1631, Moiseiu Movilă dăruieşte mănăstirii Solca satul Lozna care mai fusese a acelei mănăstirii, el scrie oamenilor că s'a milostivit şi *i-a dat* iarăş mănăstirii Solca *cum au fost daşi* şi de alţi Domni bătrâni şi *să asculte* de călugări şi de oamenii ce aceştia îi vor pune socotitori acolo. Vra să zică, Domnul nu dă mănăstirii pământul satului ci *judecia* asupra oamenilor ce locuiesc în sat³⁾.

1) *Cronica Vascanilor* în Analele Acad. Rom. XXIX, Acte, No. LXIX, pagina 96.

Numeroşi scriitori şi jurişti din Germania susţin că vechiul drept germanic nu priveşte pământul ca fiind o marfă ci văd în stăpânirea lui un fel de funcţiune (*Amt*). (Gierke, *Beilage zur Allgemeinen Zeitung*, 1895, No. 224. Brentano, *Über Anerbenrecht und Grundethum*. Tipărire separată din *Zukunft*, p. 4 şi 27).

2) Ulianitzki. *op. cit.*, No. 55, p. 61.

3) Acad. Rom., XIX, 75.

În aceeaş ordine de idei voiu mai cită următoarele urice: 1651, Maiu 18. Vasile Vv. scrie la vatamanul şi „la toţi mişeiî noştri,

Nicăiure nu se vedește mai bine dreptul de posesiune ce-l au locuitorii unui sat asupra hotarului lor decât în actele relative la judecata ce o avură, în anul 1635, înaintea Domnului, Vasile Lupu Voevod, locuitorii satului Podolenii cu megieșul lor, Dumitru Buhuș.

Satul Podolenii fusese dat de zestre, de către mănăstirea Solca, Domniței Ruxanda, fata lui Ștefan Tomșa (II) Vv., la căsătoria ei cu Ștefan Boul. Dumitru Buhuș, la 1636, făcând hotarnica marei dănie din Braniștea Domnească, la Bohotin, ce o căpătase dela Alexandru Ilieș, li se părù sătenilor din Podoleni că prin acea hotarnică se impresoară hotarul satului lor. Ei, obștia satului, dădură jalbă Domnului, care nu numai că nu li contestă dreptul de a sta la judecată pentru acel hotar, dar li puse soroc și, la acel soroc, le luă sama. Spre a se dumeri mai bine, Vasile Lupu însărcină pe un Vornic de Poartă, Neaniul, să facă o cercetare la fața locului și să-i raporteze.

Neaniul lămurind Domnului că Buhuș n'a împresurat hotarul Podolenilor și că actele arătate de săteni sunt meșteșugite,

din sat din Brătiani*, că *i-au dat* călugărilor dela mănăstirea din Cetatea Neamțului, deci ei dacă vor vedeà cartea domnească *să aibă a ascultă* de călugării acelei mănăstiri „de tot ce le vor hi trebele și ce vor da învățătură. (Acad. Rom., XLIII, 146).

1653, Dechemvrie 9. Gheorghe Ștefan Vv. scrie vatamanului și la toți săteanii din sat, din Pășcani (Vasluiu), că *i-a dat să fie sub ascultarea* lui Racoviță Cehan și ei *să aibă a ascultă de acel boer și de omul care'l va pune ispravnic* întru tot, iar care nu va ascultă să aibă a'l certă „după deala lui“, iar Racoviță să aibă „a-i folosi și a-i sprijini la toate trebile și greutățile lor“. (Acad. Rom., XLIV, 8).

7134 (1626), Aprilie 15. Miron Barnovschi Vv. dă volnicie Egumenului dela mănăstirea Balicai și diregătorului și vatamanului din satul Movila Lucașului al mănăstirii, să apere ocina împrejur, țarina și fânațele și pădurea, ca nime din alți oameni dintr'alte sate să n'aibă treabă pe *locul ce este a satului mănăstirii*, nici la țarină, nici la câmp, nici la pădure, iar oamenilor din alte sate ce-i vor găsi în pădure, să le ieă secură. (Acad. Rom., XLII, 28).

În acest de pe urmă uric Domnul vorbește de *locul ce este al satului mănăstirii* și nu de *locul ce este al mănăstirii*.

1677, Iunie 10. Alexandru Beizade sin Antonie Ruset Vv. miluește pe Comisul Dumitrașco Cuza „cu satul Vlăicenii...“, *cu tot venitul ce ieste pre hotarul satului, să-i fie dreaptă ocină și moșie*“. (Acad. Rom., XLV, 23).

Domnul scrisse către diregătoriul și vatamanul satului Podoleni și toți sătenii din Podoleni, să aibă a da „scrisoare ce aveți mărturie dela megiași *pentru hotarul satului vostru* . . . ce sătenii arătase lui Buhuș și Vornicului de Gloată, amenințându-i că de nu vor da-o, le va lua cincizeci de boi¹⁾).

Judecia se întindea asupra întregului hotar întărit sau hărăzit, iar acea judecie trăgea după dânsa: dreptul de a judecă singur pe locuitorii satului, dreptul la trei zile de *slujbă*, dreptul de a lua dijma roadei pământului și a stupilor, dreptul de a avea singur moară și crăsmă în sat și stăpânirea nemijlocită a unei mici părți a hotarului, alcătuită din jireabia sau jireabiile rezervate altădată cnezului și din acele rămase neocupate.

Această de pe urmă parte, care prezintă caracterele unui alod, eră cu bună samă acea mai puțin prețuită din toată stăpânirea, căci producea fără indoială venitul cel mai neînsemnat.

S'ar putea crede că tot de categoria alodelor se apropiau și locurile de prisăci hărăzite sau întărite de Domn. Dar în multe cazuri ele, pe lângă locul de prisacă propriu zis, mai cuprindeau și întinderea trebuitoare pentru a așeza case cu jireabiile lor²⁾. Apoi în orice caz, dacă, schimbând destinațiunea lor, lucru ce s'a întâmplat adesea, stăpânul prisăcii așeză pe dânsa un sat, satul nu putea să fie așezat decât cu voia Domnului și atunci sătenii cari se stringeau într'însul se bucurau de stipulațiunile dreptului românesc și dobândiau dreptul de folosință asupra părții celei mai mari a hotarului acelu sat nou; vechiului stăpân al prisăcii rămânându-i judecia.

Când Domnul dă sau întărește un loc din pustiu el are totdeauna grijă să specifice că acel loc este dat sau întărit spre a întemeia pe el un sat. Și această stipulațiune cu bună samă

¹⁾ Vezi a mea *Cronica Bohotinului*, în Analele Acad. Rom., Vol. XXVIII, act No. XII, XIII, XVI și XVII.

²⁾ 1663, Ianuarie 4. Evstratie Dabija Vv. întărește mănăstirii Hômorului ocinile ei, între altele: *o prisacă pentru albine* lângă râul Vasluiu, numită Zlataja Roja, *împreună cu locul pentru trei case și fânațele*, cumpărate în vremea lui Vasile Lupul dela maica Huhuloaca și loc pentru trei case din satul Baiășești, dăruit de Dan Portarul de Suceava. (V. A. Ureche, *Miron Costin*, I, p. 693).

că nu este impusă beneficiarului ci cerută de dânsul, căci el solicita uricul mai cu seamă spre a avea dreptul să întemeieze satul fără de care pustiul nu-i eră de nici-un folos.

Lucrul cel mai de preț pe acea vreme eră doară omul care eră rar și nu pământul de care eră bielsug. Pământul aducea venit numai dacă eră locuit. Greutatea cea mare eră de a adună oameni. *Locuitorul* fiind un factor căutat și de mare preț, eră firesc ca stăpânitorii să se ferească de a-i știrbi drepturile de cari acel locuitor se folosiă de veacuri.

Drepturile și îndatoririle stăpânilor de sate erau aceleași pe toată întinderea Moldovei: ei intră toți în aceeaș categorie, fie că satele lor li-au fost hărăzite, fie că ele li-au fost întărite. Cuvintele: cutare ne-a slujit cu dreptate și cu credință (са службу нам право и верно), atunci noi văzând a lui dreaptă și credincioasă slujbă către noi (такъ мы видѣли его правую и верную службу до нас), i-am hărăzit etc...“ nu trebuiesc luate de ad litteram. În marea majoritate a cazurilor serviciile pomenite nu au existat și avem aface cu o simplă formulă. Dăniile pentru răsplătire de slujbe făcute, conțin de obicei specificarea acelei slujbe, ca s. e. în uricul dat de Iuga Coriatovici lui Iacșa Litavoiu. În celelalte patru urice anterioare Domniei lui Alexandru cel Bun, slujbele aduse de donatori donatorilor vor fi fost mai mult închipuite și nu înțeleg cum răposatul G. Popovici a descoperit în aceste cuvinte stereotipe un tip deosebit de stăpâniri sub titlul de *moșii donative*. Stăpânirile teritoriale hărăzite sau întărite pentru servicii aduse Domnului, chiar când acele servicii sunt bine specificate, nu se deosebesc intru nimic de mulțimea celorlalte, nici în privința drepturilor stăpânului, nici în privința ordinului de succesiune, care a fost unul și acelaș pentru toate, atât pentru cele *donate* cât și pentru cele *întărite*.

§ 5. Despre deosebirea dintre cneji, juzi și vatamani.

Din cercetarea celor mai vechi urice cunoscute, cercetare rezumată în capitoul din urmă, rezultă că întemeietorii Moldovei, ca și acei ai Țării-Românești, au recunoscut stăpânirile cnejilor și a urmașilor lor asupra satelor ocărnuite de ei.

Am mai văzut că drepturile cnejești n'au putut fi și n'au fost nici știrbite nici sporite de noul regim și că, în vremea Mușateștilor, poporul român din Moldova urmă să se folosească de pământul pe care era așezat pe temeiul vechiului obicei care-l ocârmuia din veci.

Înainte de a mă ocupa de evoluțiunea stăpânirilor întărite sau hărăzite de vechii Domni, țin să lămuresc două chestiuni, amândouă relative la cneji.

Actele citate în capitolul I ai Cărții I, despre cneji din Moldova, singurele (mie) cunoscute până acum din actele noastre interne relative la cneji, sunt în număr de unsprezece. Ele ne arată cneji în douăsprezece sate, căci întâiul document ni vorbește de două sate alcătuiind câte două judecii cu câte doi cneji.

Șapte din aceste acte ni vorbesc de opt cneji sau părechi de cneji ca de ființe din trecut. Trei din ele ni vorbesc însă de cneji ca de ființe din prezent, iar unul ne lasă în îndoială dacă cneazul despre care vorbește a fost sau este.

Aceste de pe urmă patru acte sunt:

a) Uricul lui Alexandru cel Bun din 2 August 1414, în care ni se vorbește de satul dela Bârlad unde *este* a doua casă a lui Toader Pitic și unde „este“ cneji Tamoș și Ioan.

b) Uricul acelueaș Domn din acelaș an și din aceeaș zi, prin care hărăzește lui Șandru satul Muntenii Scutași unde „este“ cneji Litu și Șarban.

c) Uricul acelueaș Domn din 24 Iulie 1428, prin care hărăzește lui Sinata, între altele un sat pe Tutova, unde „este“ cneaz Orsat.

d) Uricul Domnilor Ilieș și Ștefan din 20 Decemvrie 1436, întărind lui Mihail dela Dorohoiu, printre altele, satul „unde Simeon cneaz“ (ГДЕ СИМОН КНЯЗ), la vârful Dobrușei. D-l Bogdan crede că deși verbul „este“ sau „fost“, lipsește, trebuie să admitem că scriitorul a vrut să desemneze satul dela vârful Dobrușei prin numele cneazului în ființă și nu prin acel, din vreme îndepărtată, de care satul fusese întemeiat.

Ipoteza d-lui Bogdan nepărându-mi-se mai verosimilă decât aceea contrară, voiu clasa acest caz ca îndoelnic.

Rămân celelalte trei.

Actele de sub b) și c) ni sunt păstrate prin *surete* sau tra-

duceri și s'ar putea până la un oareș-care punct pune în bănuială exactitatea traducțiunii, cu toate că cu greu s'ar putea crede că un uricar oare-care să fi putut traduce trecutul БМА (au fost) cu prezentul етр (este).

Dar actul de sub *a*) există în original, a fost copiat de d-l Bogdan de pe original și în privința lui nu mai încapе cea mai mică bănuială, ceea ce mai întărește presupunerea că actele de sub *b*) și *c*) sunt bine traduse. Faptul că urice de ale lui Alexandru cel Bun ni vorbesc de cneji trăind în vremea lui și ale căror sate Domnul le întărește sau le dăruiește altora, nu se poate contesta.

Acest fapt este în contradicție desăvârșită cu părerea emisă de mine în capitolul I al Cărții precedente, adică că, la cneji, judecia se transmitea din tată în fiu.

Însă el este în contrazicere și cu niște împrejurări cari nu se pot înlătura nici într'un chip și cu alte fapte bine stabilite.

De ce oare ar fi fost judecia cnejilor din Moldova vremelnică pe când atât acea a multor cneji din Ungaria cât și aceea a tuturor cnejilor galițieni eră ereditară?

Ei înainte de întemeierea Principatului n'aveau de cine să fie numiți, este absolut cu neputință să admitem că erau aleși de popor.

Căci dacă, la început, cnejii n'ar fi fost ereditari ci aleși de popor, cum ar fi admis poporul ca să i se răpească un drept atât de scump, ca acel de a-și alege căpeteniile. Cine ar fi avut putere să facă o asemenea schimbare? Nu Voevozii din vremea de înaintea începutului istoriei noastre, căci puterea lor nu putea să fie mult mai mare decât nominală. Tot atât de puțin Bogdan, întemeetorul și urmașii lui, căci faptul de a supune satele, cari până atunci erau ocârmuite de aleșii lor, stăpânirii veșnice a unui ocârmuitor trimes de Domn și a întreg neamului său, n'ar fi putut decât să stârnească o răscoală obștească care ar fi făcut cu neputință puternica și biruitoarea împotrivire opusă de noua Domnie încercărilor de recucerire ale lui Ludovic cel Mare. O asemenea schimbare știrbitoare de drepturile poporului n'a putut să aibă loc și nu a avut loc chiar în cazul mai puțin probabil când juzii vor fi fost mai înainte numiți de Domn sau de Voevod; faptul de a înlocui niște ocârmuitori vremelnici, a căror

schimbare se putea obține dela Domn dacă erau răi, prin ocărmitori pe vecie, cari nu mai puteau fi schimbați, n'ar fi putut decât să nemulțamească poporul la culme.

Dar obștia eră obișnuită să trăiască sub stăpânirea, de altfel foarte ușoară, a urmașilor vechilor cneji și Domnii s'au ferit de a se atinge de aceste mici stăpâniri cari, la rândul lor, se închinase înaintea lor. Iar spre a răsplăti credința și slujbele către dâșii și către țară, a unora din supușii lor, ei făcură dintr'inșii noi stăpâni de sate, *dăruindu-le* din așezările sătești care „slujiau“ (приислужают) ocoalelor târgurilor, din acele confiscate dela dușmani sau dela trădători, din locurile pustii și din branștele domnești, cari alcătuiau rezerva Domnului.

Cum se explică dar această contrazicere între logica faptelor și glăsuirea celor trei urice ale lui Alexandru cel Bun? Numai printr'o întrebuintare greșită a cuvântului de cneaz

Cnejii despre cari unele din documentele citate mai sus zic că „*sunt*“ cneji în momentul dării uricului, nu erau, fără îndoială, decât simpli juzi împodobiti cu titlul de cneji de vreun scriitor care nu-și dădea bine samă de valoarea cuvintelor. Mai este probabil că cuvântul cneaz să fi căzut de mult în neobișnuintă în Moldova și că acuma, sub Alexandru cel Bun, să se fi crezut că cneazul nu fusese altceva decât un jude.

Dealtmintrelea se constată că multe din stăpânirile întărite de Alexandru cel Bun și de urmașii lui datau dela întemeierea Domniei, adesea chiar de mai de mult.

Șoldan cel bătrân, tatăl lui Petru și Neculai Șoldan, cărora, precum am văzut mai sus, Alexandru cel Bun le întăriă, la 22 Septemvrie 1410, satele Tămărtășăuții și dela Movila Găunoasă, trăia cu bună samă în vremea lui Bogdan I, căci Petru Șoldan eră om căsătorit și cu copii la 1410. Tot pe atunci trubuiă să trăiască Julea, socrul lui Petru Șoldan.

Din două urice de împărțeală, unul din 6 Iulie 1410¹⁾, al doilea din Septemvrie 1491, precum și dintr'un uric de vân-

¹⁾ Acad. Rom., Mss. No. 237, p. 545.

zare din 1494—1495, Oancea Jumătate, care vindea frăține-său, lui Bogdan, jumătate din satul Jumătățenii pe Jijie, partea unde eră curtea (dvorisțea) lui Căliman, era, ca și Bogdan, nepot de fiu lui Jurju Jumătate, care apare ca boer fără titlu în multe urice de ale lui Alexandru cel Bun, dela 1408—1433. Iar Jurju eră fiul lui Ionașco Jumătate pe care îl găsim în uricile lui Alexandru cel Bun dintre 1403—1411, când moare bătrân, de oarece fiul său se află în sfatul domnesc la 1408. Ionașco eră fiul unuia din frații Căliman și Bălint Jumătate, stăpânii judeciilor Jumătățenii și Zvoriștea unde-și aveau și curțile lor. Este vederat că, de oarece Ionașco eră bătrân la 1408, având fiu în sfatul domnesc, tatăl și moșul său erau oameni coști la 1350¹⁾.

Dintr'un uric al lui Ștefan cel Mare din Ianuar 1495, care se află la Academia Română, vedem că Fătu și Sturdza (din care își trag neamul Sturdzeștii din Moldova) impart cu rudele lor satul Năneștii pe Răcătău, moștenire dela moșul (bunul) lor Balița, care trăia sub Alexandru cel Bun²⁾. Iar, precum

¹⁾ Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, I, p. 43 sq.

²⁾ Academia Română, Peciți, 119.

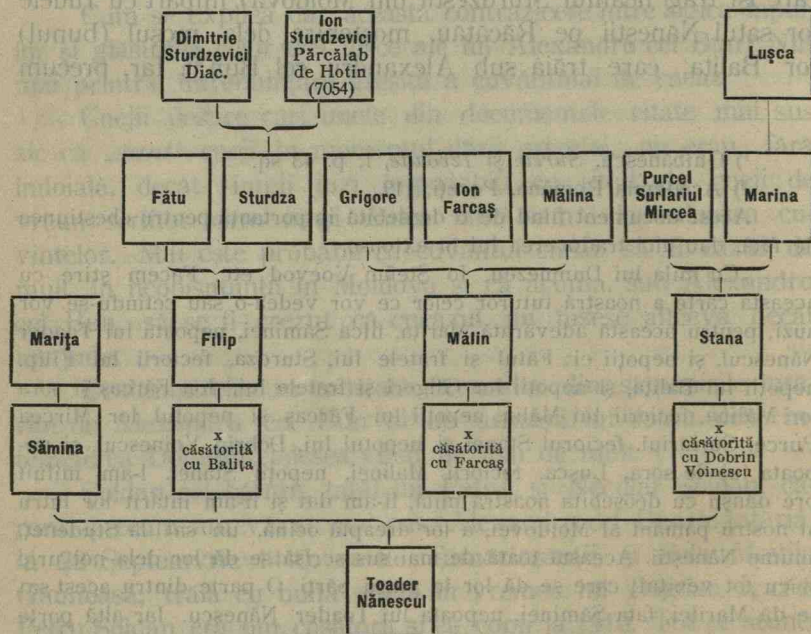
Acest document fiind de o deosebită importanță pentru chestiunea de față, dau aici traducerea lui în extenso.

„Cu mila lui Dumnezeu, Io Ștefan Voevod etc. Facem știre cu această carte a noastră tuturor celor ce vor vedea-o sau cetindu-se vor auzi, pentru această adevărată Marița, fiica Săminei, nepoata lui Toader Nănescul, și nepoții ei: Fătul și fratele lui, Sturdza, feciorii lui Filip, nepoții lui Balița, și nepoții lor Gligori și fratele lui, Ion Fărcaș și sora lor Mălina, feciorii lui Mălin, nepoții lui Fărcaș și nepotul lor Mircea Purcel Surlariul, feciorul Stanei și nepotul lui, Dobrin Voinescul, și nepoata lui de sora, Lușca, feciorii Malinei, nepoții Stanei. I-am miluit pre dânșii cu deosebita noastră milă, li-am dat și li-am întărit lor întru al nostru pământ al Moldovei, a lor dreaptă ocină, un sat la Studenet, anume Năneștii. Această toată de mai sus scrisă se dă lor dela noi uric și cu tot venitul; care se dă lor în patru părți. O parte dintru acest sat se dă Maritei, fata Săminei, nepoata lui Toader Nănescu. Iar altă parte dintru acest sat se dă nepotului ei, Fătului și fratelui său Sturdzii, feciorii lui Filip, nepoții lui Balița. Iar a treia parte dintru acel sat se dă nepoților ei Marița, Gligore și fratelui său, lui Ioan Fărcaș și surorii lor Mălinei, feciorii lui Mălin, nepoții Fărcașului. Iar a patra parte dintru acel sat se dă nepotului ei Mircea Purcel Surlariul, feciorul Stanei, ne

rezultă din alt uric al lui Ștetan cel Mare, din 15 Martie 1479, Balița, ginerele lui Toader Nănescul, eră frate sau cumnat lui Galeș cu care împărția satul Năneștii. Ei trăiau în a doua jumătate a veacului XIV și erau fără îndoială urmașii descăle-

potul lui Dobrin Voinescul, și nepoatei sale de soră, Lușcăi, fata Mălinei, nepoata Stanei; lor și feciorilor lor și nepoților lor, și strănepoților lor și preștirașilor lor și la tot neamul lor, care se va alege lor mai de aproape, neclătite lor nici odinioară în veci. Iar hotarul celui de mai sus scris sat se dă lui din toate părțile, după hotarele cele vechi, unde din veac au petrecut (locuit)“. Urmează credința Domnului și a boerilor. S'au scris de Alexa în Vasluiu.

Avem a face aici cu cinci generații: copiii, nepoții, strănepoții și răstrănepoții lui Toader Nănescul pe care, în a doua jumătate a veacului XIV, îl vedem stăpân în satul Nănești. Spre a ușură înțelegerea acestei genealogii, am alcătuit următoarea spiță de neam.

Precum se vede, Toader Nănescul a avut 4 fete: întâia, Sămîna, căsătorită cu un necunoscut, a doua fată căsătorită cu Balița, a treia fată căsătorită cu Farcaș, și a patra fată căsătorită cu Dobrin Voinescu.

La a treia generație, avem pe Marița, urmașa Sămînei, Filip, ur-

cătorului acelu sat, Nan, care trăia astfel înainte de întemeierea Domniei.

S'ar mai putea da multe exemple de asemenea stăpâniri de sate datând din veacul XIV: ele nu lipsesc nici în princi-

mașul soției lui Balița, Mălin, fiul soției lui Farcaș și Stana, urmașa soției lui Dobrin Voinescu.

La a patra generație, nu vedem urmași de ai Marinei, care a rămas stearpă. Filip a avut pe Fătu și pe Sturdza, Mălin pe Grigore, pe Ion și pe Marina, iar Stana pe Mircea Purcel Surlariul și pe Marina.

La a cincea generație, avem pe Lușca, care trăia la 1495, pe Ion adevărit Părcălab de Hotin la 1546 și pe Dimitrie Diac. de Visterie.

Fătu și Sturdza trăiau la 1495, deci bunul lor, Balița, trebuia să trăiască sub Alexandru cel Bun, iar socrul acestuia, Toader Nănescul, trebuie să se fi născut cel mai târziu în ultimul pătrar al veacului XIV. Și, de vreme ce uricul lui Ștefan cel Mare nu face mențiune de vreun uric de danie a acestui sat lui Toader Nănescul, putem conchide că el stăpâna Năneștii, cu tot hotarul „precum fusese locuit din veci“, prin moștenire dela părinții lui. Intemeietorul Năneștilor însă a fost probabil vre un cneaz sau urmaș de cneaz cu numele de Nan.

Faptul că avem a face aici cu o stăpânire *ab antiquo* a unui Nan, mai reiesă din împrejurarea că Năneștii din vechime cuprindeau, nu numai părțile de cari vorbește uricul dela 1495, ci încă pe atâta întindere de loc. Uricul lui Ștefan cel Mare din 15 Martie 1479, (originalul la d. G. Strat, la Horgești), ni arată că jumătate din Nănești, partea unde au fost casele lui Galeș (și nu Baluș cum din eroare are textul publicat de Codrescu, în *Uricar*, VI, p. 462), vine, precum și alte moșii de pre împrejur, la împărțirea dreptelor ocine ale lui Isaia de Răcătău cu frați lui, în partea lui Isaia. Nici în acest uric nu se face mențiune despre vre-o donațiune domnească anterioară. Iar alt uric al lui Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, din 16 Februarie 1508 (7016), (*Uricar*, XXIII, p. 165), întărește fiului (ginerelui) lui Isaia de Răcătău, Huhulea Postelnicul, cu frații săi Danciu și Cozma, a lor dreaptă ocină, „un sat pe Răcătău anume Gorjeștii (Horgeștii) și jumătate de sat pe Răcătău, anume Năneștii, unde a fost Galeș“.

Mi se pare deci evident că Toader Nănescul și cu Galeș erau frați sau cumnați cari au împărțit în două ocina ce le venia dela părintele (respectiv socrul) lor Nan, care trebuia să trăiască, cel mai târziu, în vremea lui Bogdan I.

Formațiunea acestor numiri este identică în toată Moldova. Numele satului îndeobște se alcătuește adăogând la numele descălecătorului terminațiunea *ești*, *ani* sau *eni*. Iar urmașii acelu descălecător schimbă acea terminațiune în *escu* sau *ianu*.

palele publicații de documente nici mai ales în cartoanele Academiei Române. A le cită toate ar îngreuiă însă prea mult cetirea acestei lucrări.

Dar dacă am stabilit cu destulă certitudine că cnejii erau ereditari, naște întrebarea: ce erau juzii și vatamanii? Căci vechile urice ni arată sute de juzi cari se aflau, atât pe vechi stăpâniri cnejești întărite de Domni cât și în sate nestăpânite altădată de cnejii și acum hărăzite de Domni sau boerilor sau mănăstirilor.

Nu găsec decât o singură lămurire. Juzii și vatamanii erau diregătorii puși de cnejii cari stăpâneau mai multe sate, în acele în cari nu aveau șederea lor. Această explicație este întărită prin faptul documental dovedit că, în epoca posteroară, mănăstirile și boerii puneau, în satele în cari nu aveau așezare, câte un vataman spre a-l ocărui și a judecă pe săteni. Vedem satele boerești și mănăstirile din Moldova ocăruiute de vatamani puși de stăpâni până în a doua jumătate a veacului XVIII¹). Din vataman a venit de altminteră cu-

¹) 1570, Maiu 20. Bogdan (Lăpușeanu) Vv. dă volnicie mănăstirii Moldovița și *vatamanului* ei din satul Văculeștii să apere pădurea Lodoșina, ezerul Cebălăul și alte bălți mai jos de satul Siriceni. (Wickenhauser, *Moldawa*, I, p. 86).

1586, August 17. Albul, Vornic de Suceava, primind poroncă dela Gheorghe Hatmanul, Portarul de Suceava, să hotărască satul Burhenistie (Buruienesti), chiamă atât pe bătrînii din oraș cât și pe *vatamanii* satelor megieșe: Șandru *vataman* de Stupca, Ionașco *vataman* de Ipotesti, Gavril *vataman* de Areni, pentru a luă parte la hotărnicie. (Iorga, *Op. cit.*, V, p. 395).

1619, Maiu 8. Gaspar Vv. dă volnicie egumenului dela mănăstirea Sf. Paraschiva din Iași, să pună uriadnicul și *vatamanul* său în satul Iucaș dela ținutul Neamțului, ce este a mănăstirii. (Acad. Rom., XLI, 78).

1612, Iulie 17. Ștefan Vv. (Tomșa) dă uriadnicului și *vatamanului* dela satul Iucaș, dela ținutul Neamțului, a mănăstirii Sinai, putere a sili pe vecinii acelei mănăstiri să facă toate slujbele, de care va avea trebuință acea mănăstire. Iar pe acei ce nu vor voi să slujească să-i bată ca pe niște vecini. (Acad. Rom., XLI, 29).

1634, Iulie 16. Vasile Vv. dă lui Ionașco Jora, ce au fost Vornic, volnicie să-și ție ocina lui dreaptă, satul Verceștii dela ținutul Neamțului „și așijderea tu, *vatamane* și voi vecini toți, din sat din Vercești, ca să ascultați toți sluga noastră Ionașco Jora ce au fost Vornic, ce cea

vântul *vatau* întrebuințat încă și astăzi spre a desemna omul pus de stăpânul moșiei peste vr'o ramură deosebită a gospodăriei¹⁾.

Tot juzi sau vatamani ocărnuiau fără îndoială și satele din ocoalele târgurilor, sate cari nu erau decât niște colonii eșite din acele târguri și trimise spre a locui și descăleca părți din ce în ce mai depărtate pe măsură ce populația târgului sporiă.

După întemeierea Domniei, acele sate devenind domnești, juzii și vatamanii lor erau puși de Domn care, precum am mai arătat, devenia stăpânul, județul satului, iar ei reprezentanții lui.

§ 6. Despre schimbările aduse în obiceiul românesc de întemeierea Domniei.

Totuș întemeierea Domniei a introdus în obiceiul neamului oareșcari schimbări ce apar la întâia vedere ca fiind fără însemnătate dar cari în realitate cuprindeau germele de pieire pentru acel obicei.

Faptul că cnezatele se moșteniau de veacuri, din tată în fiu, nu putuse să nu dea naștere concepțiunii că nu numai sătenii locuind pe un hotar, dar și pământul alcătuiind hotarul eră *supus* cneazului.

Faptul că Domnii au hărăzit sau întărit, prin urice, judeciile „cu tot hotarul“, adesea de repețite ori pentru acelaș sat, n'a putut decât să întărească concepțiunea, *greșită în drept*, a unei stăpâniri superioare a județului ereditar asupra întregului hotar al satului.

vor hi treabă Dumisale și a satului și a lui și ca să aibă aș puneă *vătaman* prea cinea va hi voia lui, cum îi obiceiul, iar careale va vreă să nu asculte și să fugă cum sau învățat și nu vor vreă să-și plătească cisa, ca să aibă a' legă și la Domnia mea să'l aducă, că Domnia mea am treabă cu acela om“. (Acad. Rom., XLII, 82).

1699, April 13. Antioh Cantemir dă volnicie lui Gligore Purice Postelnicul, precum diregătorului și *vatamanului* său dela siliștea Galbenii din ținutul Neamțului, să cheme și să stringă oameni la acea siliște, dela Unguri, dela Leși, dela Cazaci, având ei scutire de biruri dela Domn pe 2 ani. (*Arhiva* din Iași, 1893, p. 435).

¹⁾ *Vatau peste pluguri, vatau de câmp, vatau de ogradă, etc.*

Această concepțiune greșită a mai găsit un nou sprijin și în faptul că judeciile începeau a se vinde cu consimțământul Domnului. Am expus în capitolul precedent temeiurile pentru cari conchideam că, înainte de întemeiere, judeciile nu se vindeau, pe când posedăm numeroase urice de întărire de vânzări din veacul XV.

Obiceiul de a vinde judeciile, introdus în Țara-Românească odată cu întemeierea Statului muntean, din Ungaria, unde eră în vigoare de mult, a trecut în Moldova după întemeierea acelei Domnii, sau prin înriurirea munteană a Mușăteștilor sau prin cea polonă.

Această nouă atingere la „obiceiul pământului“ a avut, ca urmare aproape imediată, un abuz al stăpânilor. Ei au început a vinde bucăți din hotarul supus lor. Acest abuz fără îndoială că nu păgubiă pe săteni, bucățile astfel vândute neputând să fie decât prisoase, neocupate și necultivate, dar totuș abuzul există căci hotarul eră al satului și, ceea ce eră mai grav, acel abuz se întăria de Domn. Vedem deci că dela începutul Domniei, vechiul obicei românesc se află pe povârnișul care, pe nesimțite, îl duse la desființarea lui desăvârșită.¹⁾

¹⁾ 1489, Martie 13. Ștefan cel Mare întărește Armașului Lupe, între altele, și *o bucată de pământ* (ЕДИНОУ БОУРАТОУ ЗЕМАН) din hotarul Alboteștilor, cumpărat drept 80 zloți tătărăști dela nepoții lui Oană Vornicul. (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 153)

1519, Ianuarie 9. Ștefan-Cel-Tânăr Vv., întărește lui Toader Că-măraș de Visterie cumpărătura *unei bucăți de pământ* (ЕДИНЪ СЪКАТЪ ЗЕМАН) din hotarul Laslăoanilor pe Cracău, din partea de sus, care *bucată de pământ* a cumpărat-o dela Anușa, fiica Stanei, nepoata lui Laslău Globnicul. (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 38)

1546, Iunie 24. Petru Rareș Vv., înlărește vânzarea făcută de Ion, nepotul lui Toader, cu rudele lui, a dreptei lor ocini și moșii, a treia parte, partea de sus, din câmp, *dintr'o bucată de loc din hotarul Arpăștilor* (Acad. Rom., XLVII, 226).

1547, Aprilie 15. Petru Rareș Vv., întărește lui Jurj Crasneș, fiul lui Toader Crasneș, Ușer, a sale drepte ocini, a căror uric de împărțală dela Ștefan Vv., tatăl Domnului, îl pierduse. Printre acele ocini figurează și *o bucată de pământ* numită Rainii, ce fusese cumpărătura moșului lor, Boul Visternicul, dela Toader și frate-său Ion Comisul, nepoți lui Banea, *din uric ce a avut Baneu dela Alexandru cel Bun*. (Acad. Rom., Pecceți 38).

CAPITOLUL II

EVOLUȚIUNEA JUDECIILOR DELA ÎNTEMEIEREA STATULUI MOLDOVENESC PÂNĂ LA MIJLOCUL VEACULUI XVIII

§ 1. Impărțirea judeciilor și urmările ei,

Dacă găsim multe urice cari ni arată dela început stăpânirea mai multor sate în mâna aceluiaș stăpân¹⁾, sunt altele, arătându-ni, chiar dela începutul veacului XV, mai mulți stăpâni în acelaș sat. Vedem adesea acelaș hotar stăpânit de mai

¹⁾ Am văzut pe Iuga Coriatovici, la 3 Iunie 1374, hărăzind lui Iacșa Litavoiu *două sate* pe Zăbrăuți.

30 Martie 1392, Roman Vv, hărăzește lui Ianoș Viteazul *trei sate* pe Siret (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 18).

Țiban stăpâniă cel puțin *patru sate*: Țibăneștii, care cu bună samă este întemeiat de el, Gârbovățul (pe urmă Vovrieștii) și alt sat la gura Crasnei (1399, Noemvrie 8. Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, p. 1) și Băicăuții (*Ibid.* p. 29).

Dan Vameșul stăpâniă, la Vaslui, *șase sate* (1400 Fevruarie 11. Tănoveceanu. *Formațiunea proprietății fonciare în Moldova în Prinosturdza* p. 416).

Mihaiu Popșa stăpâniă cel puțin satele Scorțeștii și Păuceștii. (*Ibid. ibid.*)

Jurj Ungureanul stăpâniă pe lângă satele a căror nume este șters, *patru sate* la Turlui (1409, Ianuarie 28, Acad. Rom., Peciți 1).

Domoncuș Stolnicul cu cei doi frați ai săi stăpâniău *șase sate* pe Oituz. (1410, Acad. Rom., LXIII, 221).

Ion Jumătate stăpâniă cel puțin *trei sate* pe Siret și pe Jijia și vedem pe fiii săi împărțindu-le (1410, Iulie 6, Acad. Rom., mss. 237, p. 545).

Toader Pitic stăpâniă *trei sate*, din cari *două cu câte două judecii*. (1414, August 2. I. Bogdan. *Despre Cnejii români*, p. 11).

Batin stăpâniă *trei sate* pe Putna (1423, Martie 12. Acad. Rom., XLVI, 15).

mulți frați, de moși (unchi) și de nepoți. Asemenea acte se înmulțesc în a doua jumătate a aceluia veac, iar în acel următor, pe lângă că devin foarte numeroase, ele ni arată satele la cari sunt relative împărțite în fracțiuni ce încep a deveni foarte mici: zecimi, douăsprezecimi, șasesprezecimi, douăzeci și patruzececi¹⁾.

Sinata stăpâniei *trei sate*: pe Zeletin, pe Frumușel, și pe Tutova (1428, Iulie 24. *Uricar*, II, ed. II, p. 252).

Oană Portariul stăpâniei *șase sate*, din care *unul cu două judecii*, pe Bârlad și pe Prut (1435, August 24. Acad. Rom. Peciți 3).

Mihail Stângaciu stăpâniei *șase sate și mai multe locuri de pustiu* pe Tutova, Simila și Jiravăț, precum și la Chigheciu (1436, Iunie 13. Acad. Rom. XL, 2).

Petru Ungureanul stăpâniei *patru sate* în câmpul lui Dragoș, la Blăgești, pe Bistrița. (1436, Iunie 24. Ghibănescu, *Op. cit.*, p. 9).

Ivan Porcu stăpâniei *douăzeci și cinci de sate* ce i le vedem confirmate prin uricul lui Petru Aaron din 21 Iulie 1448. (Acad. Rom. Peciți 7).

Alexandru II (Alexandrel) întăriea lui Ignat Postelnicul nu mai puțin de *20 de sate* la 10 Septembrie 1451. (Iorga, *Studii și Documente*, VII, p. 284)

Cu cât ne depărtăm de întemeiere cu atât vedem un număr mai mare de sate întrunit în mâinile unei singure persoane. S'ar putea umplea pagini cu asemea izvoade.

¹⁾ Uricul Năneștilor, din 17 Ianuarie 1495, ni arată pe Fătu și pe Sturdza stăpânind câte *o optime* din acel sat; Grigore, Ion Farcaș și Mălina stăpâneau câte *o douăsprezecime*, iar Lușca *o șasesprezecime*.

Iată câteva exemple din veacul XVI:

1546, Februarie 29. Petru (Rareș) Vv. întărește stăpânirea nepoților lui Căliman pe mai multe sate. Căliman a avut patru copii care la rândul lor au, doi câte cinci unul patru și celălalt șapte copii. De oarece fiecare sat s'a împărțit între toți moștenitorii, în fiecare sat se află stăpâni cu *șasesprezecimi*, alții cu *douăzeciimi* iar alții cu *douăzeci și optimi* de sat. (Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, p. 80).

1546, Maiu 1. Petru (Rareș) Vv. întărește vânzarea făcută de Fătu, cu frații și nepoții, a dreptei lor ocini, *din jumătate de sat din Lucaș, din a cincea parte jumătate*, lui Ion Pancu și fraților acestora. Apoi mai întărește vânzarea făcută aceluiași de cătră Tudora, a părții sale din acelaș sat, *din a cincea parte jumătate*. (Acad. Rom., Peciți, 33).

1550, Maiu 5. Ștefan (Rareș) Vv. întărește celor trei copii ai Simei și celor șapte ai Ilcăi ocina lor, a patra din Bășeni. Copiii Ilcăi au deci *câte o douăzeci și optime* din satul Bășeni. (Ghibănescu, *Op. cit.*, p. 92).

1560 sau 1561. Buhuș din Căciulați și Petru Vătavul din Săcuteni și alții încredințază că Nastia, nepoata lui Cozma Hrălea, a vândut

Aceste fracționări ale satelor erau o urmare firească a dreptului de moștenire în vigoare. El este cât se poate de bine lămurit prin formula cuprinsă în actul de danie sau de întărire: „cele de mai sus scris să-i fie lui dela noi uric cu tot avutul și cu tot venitul, lui și copiilor lui și nepoților lui și strănepoților lui și prăștieșilor lui și întregului

dreapta ei ocină, *a treia parte din a treia parte* din Boldești, lui Popoțea Neamiș din Brașov. (Acad. Rom., XXXII, 82).

1569, Fevruarie 23. Bogdan (Lăpușneanu) Vv. întărește vânzarea făcută de Anghelina, fiica Malii, cătră Lealia și Ignat, a dreptei sale ocini, *din jumătate a satului Scumpești, jumătate din a patra parte*. (Acad. Rom., IV, 225).

1569, Maiu 8. Bogdan (Lăpușneanu) Vv. întărește vânzarea făcută de Tecla, nepoata Berascăi, sora Rodnei, a dreptei sale ocini, din uric de întăritură a lui Ștefan Vv., strămoșul Domnului, *din jumătate de sat* din Muncelul Rodnei, *a opta parte*, lui Ignat și Titei. Asemenea mai întărește vânzarea făcută aceluiaș de alți nepoți ai Bereascăi: Dumitru și Crăstea, a dreptei lor ocini, *din jumătate din satul Muncelul Rodnei, din jumătate din a patra parte, două părți*. (Acad. Rom., Peceți 96).

1572. Octomvrie 5. Ion Vodă (Cel Cumplit) întărește *Țiganului*, anume Nicola, *a treime dintr'o cincime* din satul Baloteștii, cu loc de moară în apa Putnei, care-l cumpăraseră în vremea lui Alexandru Vodă, dela Toma și frații lui, căruia îi trebuiau bani pentru a se răscumpăra de moarte (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 111).

1579, Septemvri 23. Petru (Șchiopul) Vv. întărește vânzarea făcută de Ionașco, strănepot Vascăi, nepot lui Crăciun Belcescul, a dreptei sale ocini, din Negoiești pe Pârăul Alb, *din a treia parte a patra parte*. (Acad. Rom. Peceți 51).

1586 sau 1587. Petru (Șchiopul) Vv. întărește vânzarea făcută de Gavril și alți nepoți ai lui Toma a dreptei lor ocini, din sat din Gău-noaia, *din a patra parte două părți*. (Acad. Rom. Peceți 55).

1598, April 10. Eremia Movilă întărește stăpânirea, asupra satului Comăneștii dela gura Lăpușniței, următorilor urmași ai Marușcăi, Albiei și Micăi, căroră Petru Rareș și Ilie, fiul său, le întăriseră satul: Petrea Cihan Vatacul cu surorile lui Mușa și Magdalena, rudele (verii) lor Cozma, Mihail și Nichifor, rudele (verii) lor Mogosanciu și Avram, toți nepoți Marișcăi; asemenea Todoscăi, Nastei, Antemiei, Anușcăi și Măriucăi, fetele Dochiei, rudele (verii) lor Frățian, Anica și Marina, toți nepoți Albiei; asemenea Anușca, Armanca, Mușa și Maria, fetele Cernei și rudele (verii) lor Drăgan, Zbiera, Hărlău, Sora, Anisia și Marinca Cornoaia. (Acad. Rom. Peceți 59). Drăgan și frații lui stăpâneau deci câte $\frac{1}{36}$ din satul Comănești.

rod al lui, care i se va alege mai aproape, nerăsuیت niciodată în veci“.

Judecia unui părinte se moștenia, după săvârșirea lui din viață, atât de fiii cât și de fiicele lui. Singura deosebire între ei eră că, câtă vreme erau băieți, fetele nu puteau moșteni în partea lor casa și așezarea părintească. Ea trecea totdeauna fiului celui mai mic. Eră deci lucru firesc ca, la a treia sau la a patra generație, acea judecie să fie împărțită într'un mare număr de părți.

Când părintele stăpâniă mai multe sate, moștenitorii luau, de obicei și pre cât se puteă, câte un sat întreg și atunci fracționarea acestor sate cereă o generație sau două mai mult.

Se întâmplă adesea că fiii, prin căsătorii, prin silințele lor sau prin favoarea Domnilor, să adune la rândul lor stăpânire peste mai multe sate. Aceasta se întâmplă chiar pentru mai multe generații în șir și atunci acele sate s'au păstrat întregi în vreme de veacuri. Unele, dar aceasta este o excepție foarte rară, au rămas întregi până în ziua de astăzi.

(Este vederat că nu poate fi vorba aici de satele hărăzite de Domn mănăstirilor cari, pe câtă vreme au stat sub stăpânirea călugărilor, n'au putut decât să rămână întregi).

În deobște însă se poate stabili ca regulă că satele stăpânite de urmașii cnejilor, după trei sau patru generațiuni erau împărțite între un număr mai mic sau mai mare de stăpâni, urmași ai unui moș sau strămoș obșteșc.

Se puteă întâmplă că între dânșii să se fi vârit, prin cum-părătura unei sau mai multor părți, vre-un străin, dar cazul la început eră rar din cauza dreptului de răscumpărare (*protimisis, retrait lignager*), despre care voiu vorbi mai departe.

Autorul comun care stăpânise satul întreg se numia *moșul*. Dacă acest moș avuse mai mulți copii, cari stăpânise sau avuse drept să stăpânească în acel sat, ei se numiau *bătrâni*. Dacă moșul avuse un singur moștenitor și numai acel moștenitor avuse mai mulți copii, acești nepoți ai moșului iau numele de bătrâni. Când fusese doi sau trei moși, atunci partea fiecărui moș se împărția în atâți bătrâni câți copii aveă, iar părțile fiecărui moș se desemnau prin numele satului însoțit de determinarea: de sus, de jos, din mijloc.

Fiecare bătrân avea parte deopotrivă în tot hotarul satului: în vatra satului, în câmp și în pădure. În partea fiecărui bătrân se află un număr de case de săteni cu jireabiile lor. El era județul acelor oameni cări erau datori să-i dea dijma și să-i lucreze (să-i slujească) numărul de zile stabilit de obiceiul țării. Bătrânii având fiecare partea lui în ape, aveau drept să aibă câte o moară la care supușii respectivi erau datori să macine. Fiecare din bătrâni avea asemenea drept să aibă crășma lui. Iar jireabiile moșului, care erau la o parte, nu se împărțiau, căci vedem că părțile bătrânilor sunt totdeauna compacte. Se vede că ele rămăneau în partea unuia dintre ei și că compensația se făcea mutând în acele jireabii săteni cari, în schimb, cedau din pământurile lor bătrânilor. De altmintrelea este de crezut că în deobște jireabiile unui sat erau departe de a fi ocupate toate.

La moartea fiecărui bătrân, partea lui de judecie se împărția din nou în atâtea părți câți copii lăsase bătrânul. Dacă părțile bătrânilor erau totdeauna deopotrivă, părțile copiilor lor, egale deopotrivă în acelaș bătrân, puteau să se deosebească foarte mult în doi bătrâni deosebiți, ca și numărul de copii rămași după fiecare bătrân.

Părțile de judecie ale bătrânilor se împărțiau întocmai după aceleași reguli după cari se împărțise satul întreg.

Se putea întâmpla, atât pentru bătrâni cât și pentru copiii lor, ca numărul de jireabii în cari umblă satul să nu se fi putut împarte întocmai și ca să fi rămas câte o jireabie sau mai multe care să stea sub stăpânirea a doi sau trei stăpâni. Complicația nu era mare și se descurcă ușor. Fiecare stăpân luă dijma de pe pământurile căzute pe partea lui și zilele de slujbă se împărțiau asemenea între stăpâni. Dacă fiecare din părtași avea drept să aibă moară și crășmă pe partea lui, de obicei se învoiau mai mulți pentru a țineă împreună acelaș vad de moară și aceeaș crășmă. Pentru dreptul de judecată iarăș vor fi existat norme hotărâte.

În deobște împărțeala, care se numia *alegere*, nu se efectua, ea rămânea teoretică; obiceiul românesc și mai ales împărțirea în jireabii fiind prielnici unei asemenea stări de lucruri. Nu cunosc nici un act de alegere anterior veacului XVII.

§ 2. Despre originea răzășiilor și a răzășilor.

Părtașii la stăpânirea unei judecii erau desemnați prin denumirea de *răzăși*, care mi se pare a veni dela cuvântul unguresc *reszeș* = părtaș (dela *resz* = parte). Acest cuvânt, în cele două din urmă veacuri, eră întrebuițat pentru a desemna mai cu deosebire pe țărani acei cu stăpâniri proprii, dar nu încapă îndoială că mai înainte eră întrebuițat pentru a desemna pe părtașii aceleiaș stăpâniri, fie cu părți mici, fie cu părți de sute și chiar mii de fălci¹⁾.

Este vederat că dacă împărțirile între urmașii aceluiaș moș urmau vreme de trei sau patru generații, fără ca să intervină vre-un factor nou: vânzare, moștenire sau danie, sosisă un moment în care parcelele unora din părtași, acei în bătrânul cărora copiii fusese mai număroși, deveniau mici de tot. Sărăcia lor pe de altă parte nu putea decât să fie mare, venitul fiecăruia din ei mărginindu-se la acel la care aveau drept, în puterea obiceiului strămoșesc, dela o singură jireabie, adesea chiar la acel al unei jumătăți sau șfert de jireabie. Eră cu bună samă, fiecare din ei, mult mai sărac decât supusul lor, săteanul care ținea jireabia.

Eră lucru firesc că unor oameni cu desăvârșire *fărăniți* de sărăcia în cari crescuse, și ei și părinții lor, să le vie în minte că eră mai folositor pentru ei să-și lucreze singuri pământul luând tot rodul decât să se mulțamească numai cu a zecea parte din acel rod. Și ei nu întârziău să treacă dela gând la fapt și să izgonească pe sătean de pe pământul lucrat de moși și strămoșii lui și din casa în care se născuse.

Faptul constituia o samovolnicie mare și o spoliațiune, dar răzășii, stăpâni ai săteanului, erau mulți și aveau neamuri cu spete, săteanul trebuia să plece.

De altmintrelea eră aici mai mult o chestiune de sentiment, faptul de a părăsi baștina pe care se trezise, decât o pagubă, căci pământ eră mult în Țara Moldovei și oameni

¹⁾ Stăpânii părților din Bohotin, cuprinzând fiecare mult peste o mie de fălci, sunt numiți *răzăși* în actele din veacul XVIII. (*Cronica Bohotinului* în Analele Acad. Rom., XXVIII, p. 122 și 260).

puțini. Stăpânii satelor vecine, acei cari stăpâneau sate întregi sau părți mari de sate, trebuiau să se întrecă oferind sătenilor cari veniau să s'așeze la ei condițiuni favorabile și scutiri pe întâii ani.

Astfel s'a născut clasa răzășilor. Ei, pretutindenii și fără excepțiune, își trag dreptul de stăpânire pe pământurile lor dela un moș comun, care a stăpânit odată întreg hotarul pe care vedem că trăiește astăzi obștia răzășasca.

Nu înțeleg pentru ce această regulă atât de simplă, dovedită prin actele tuturor moșiilor răzășești, la care nu este (cum nici nu poate fi) măcar o singură excepție, este tăgăduită chiar de scriitorii de o incontestabilă valoare. O legendă stabilită de mai nainte, de pe vremea în care *Arhiva Românească* și *Magazinul istoric pentru Dacia* alcătuiau toată diplomația română, se menține în ciuda bunului simț și a adevărului, cu toată îndărătnicia care caracterizează unele legende.

După acea legendă, încă dela întemeierea Domniei, locuitorii unui mare număr de sate erau *proprietari* pe pământurile lor cari ar fi constituit niște adevărate *alode*. Răzășii de azi ar fi urmașii acestor mici proprietari de pe vremea lui Bogdan I.

Partizanii acestei legende nu voesc să știe nici de faptul că o *mică* proprietate datând din mijlocul veacului XIV s'ar fi redus la nimic prin împărțelile săvârșite de douăzeci și două de generațiuni, nici de acel că toate obștiile răzășești, fără excepție, își trag neamul dintr'un mic număr de bătrâni, fii ai unui moș comun, fapt care nu numai că rezultă din toate actele moșiilor răzășești, dar și din spusele a însuși răzășilor cari toți știu și spun în căți bătrâni a umblat moșia lor și care a fost moșul din care se trag bătrânii. Și partizanii legendei nu sunt în stare să citeze măcar un singur act din care să rezulte că într'adevăr ar fi existat, pe vremea întemeierii, sate de mici proprietari, nesupuși vreunui stăpân: Domn, mănăstire sau județ.

Am cercetat actele a mai bine de o sută de moșii răzășești din toate părțile Moldovei: din toate rezultă că fiecare obștie răzășască, atât din acele cari mai există astăzi cât și din acele cari și-au vândut moșiile în veacurile trecute, se trage

dintr'un moș care, când trăia, avea judecia asupra întregului hotar ce-l vedem mai pe urmă stăpănit de obștie.

Spre mai ușoară și mai deplină înțelegere voi cită actele rezumând istoricul câtorva moșii cari au fost sau sunt încă răzășești.

I. Moșia Negoieștii, situată în valea Trotușului, formă mai înainte un complex de vre-o 5000 fălci, iar astăzi, în vechile ei limite sunt cuprinse, pe lângă pământurile rămase răzășilor din Negoiești, la satele Negoieștii și Căiuțul, și întregi moșiile Gârbovana și Valea-Sacă, cea mai mare parte din moșia Statului Bogdana și parte din moșia Căiuțul.

Documentele de mai jos rezumează parte din istoria ei:

1. Bogdan Vv. Lăpușneanu, 1570 Martie 19, întărește împărțirea făcută între Ana, fata Gănesei, Petru Orăș, Ilie Orăș, Mateias, Brătuluș, Stanca, Maria și Tăbălăiasa, Toader Sofioiul, Sora și Malia, a dreptei lor ocine și moșii, un sat ce este la Trotuș, anume Negoieștii, și jumătate de sat de Costești, *ce-a avut-o zălogitură moașa lor Cerna* dela moșul Domnului, Ștefan Vv. Bătrânul¹⁾.

2. Adică eu Gavril Durlan dat-am acest adevărat zapis al meu la mâna cumnatului Dumitrașcu sin Toader Gheorghe, răzășul nostru, precum să se știe că având noi în partea noastră, din Petre Orăș, locul de crâșmă, am făcut eu o crâșmă la acel loc, și i-am dat cumnatului Dumitrașcu iarăș loc de crâșmă alătura cu mine, însă peste drum, dela vale; și când s'au făcut acest zapis am fost și noi față:

† Eu Tănase Durlan Vornic m'am tâmplat.

† Eu Toader Stoian ot tam m'am tâmplat.

† Eu Dobre martur.

† Eu Toader Făcăoariu." 1774.²⁾

3. „Facem știre cu această mărturie a noastră că din luminată poronca Prea înălțatului Domnului nostru, Măria Sa Grigore Alexandru Ghika Vv., am mers de am hotărît moșia Negoiești, strângând toți răzășii de Negoiești tineri și bătrâni. Din Căiuțul-Mic și până în hotarul Bogdanei de sus s'au găsit

¹⁾ Un suret de pe acest uric, scris și incredințat de uricariul Simion Cheșcu, la 1742, se află în Pach. XXVIII al Academiei Române.

²⁾ Originalul se află în Pach. XXVIII al Academiei Române.

3363 stânjâni, afară de 110 stânjâni ce s'au aflat un cot la Căiuți, care fiind bataștină s'a venit Sofieștilor, fiind că Orășeștilor li s'a dat siliște în Valea-Sacă; și la această baștină din jos, dela Căiuți, să nu aibă răzășii din Orășești a se amesteca, fiind că lor li s'au dat siliște în Valea-Sacă, după cum arată în hotarnica și încunjurare a moșiei Negoieștilor. Și am dat această mărturie la mâna lui Toader Agapie cu tot neamul Sofieștilor să-și stăpânească partea lor de moșie bataștină cu pace.

Let 7283, August 25.

Toader Lupul, Vornic de Poartă, hotarnic.

Vasile. . . . Postelnicel, hotarnic“.

4. „Mărturie hotarnică dela Leon, Episcop al Romanului, din 15 Maiu 1781, prin care arată că, mergând în urma cărții Domnului Constantin Dimitrie Moruz Vv. la satul Negoieștii dela ținutul Bacăului, ca să aleagă și să hotărască părțile de danie și de cumpărătură din hotarul Negoieștilor și jumătate de Costești, ce le au banul Neculai Roset și mănăstirea Bogdana, de părțile rămase răzășilor, au aflat precum urmează: Această moșie Negoieștii se împarte în opt bătrâni și anume:

1. Sofioiul,
2. Ilie Orăș,
3. Petru Orăș,
4. Mătieș,
5. Brătuluș,
6. Anița Tăbălăiasa,
7. Stanca,
8. Maria,

curmezișul moșiei măsurând 3560 stânjâni. S'au cercetat zapisele de danie a mănăstirii, și s'au găsit bune și fără de pricină pe 405 stânjâni; s'au mai cercetat scrisorile de danie și cumpărătură a banului Neculai Roset, s'au găsit bune și fără pricină pe 2523 stânjâni, rămânând astfel răzășilor 632 stânjâni, cari li s'au dat în două locuri împrejurul celor două sate unde își au așezările, Negoieștii și Căiuțul Mic 1)“.

1) Această mărturie este trecută într'o condică de documente a moșiilor Rădeana, Gârbovana, Valea-Sacă, Corbii etc., aflată acum la Academia Română în Pachetul LXVI.

5. „Adică eu, Vasile Birul ot Birești, dat-am încredințat zapisul meu la cinstita mâna D-sale cuconulni Neculai Roset, biv vel Ban, precum de nimene silit nici asuprit, ci de a mea bună voie, i-am dăruit Dumisale dreaptă partea mea de moșie ce am în Negoiești, din *bătrânul* Ilie Orăș a cincea parte, partea mea ce o am baștină de pe strămoșul meu Ilie Orăș și de pe tatăl meu Ion¹⁾. 1785 Ianuar 30“.

6. „Adică eu Vașile Lepădat, care mai în jos m'am iscălit, dat-am adevărat zapisul meu întru cinstita mâna D-sale cuconului Neculai Roset, biv vel Ban, precum să se știe că de nimeni silit nici asuprit, ci de a mea bună voie, am vândut D-sale treizeci și cinci stânjani de moșie ce am avut baștină în hotarul Negoieștilor, la ținutul Bacăului, pe apa Trotușului, însă șapte stânjani din *bătrânul* Mătieș ce am avut baștină de pe maică-mea Nastasia, fiica lui Dumitrașcu Cocel mare, iar douăzeci și opt de stânjani sunt din *bătrânul* Petru Orăș din partea Ilencului, partea de pe socrumea Maria, femeia lui Ion Postolache Bogde socrul meu²⁾. 1782 April 2“.

7. „Adică eu Ancuța, fata lui Crăste Iepure, dat-am adevărat zapisul nostru întru cinstita mâna D-sale Vornicului Neculai Roset precum să se știe că de nimeni silită sau asuprită, ci de a mea bună voie, am vândut D-sale 40 stânjani moșie ce am avut de baștină în hotarul Negoieștilor, din ținutul Bacăului, pe apa Trotușului, cu un vad de moară, ce sunt acești 40 de stânjani în parte din *bătrânul* Sofioiul, lângă hliza D-sale de moșie³⁾. 1793 Martie 28“.

Din aceste documente rezultă că moșia Negoieștii a fost amanetată, pe la finele secolului al XV-lea, de Ștefan cel Mare unei Cerna⁴⁾, și că în a doua jumătate a secolului următor, nepoții Cernei și-au împărțit-o între dânsii. În veacul al XVIII-lea vedem o mulțime de stăpâni, răzăși, cari toți se trag din cei opt

¹⁾ *Ibid.*

²⁾ *Ibid.*

³⁾ *Ibid.*, pag 4.

⁴⁾ Moșia Negoiești cu jumătate din Costești eră stăpânire particulară a lui Ștefan cel Mare, care posedă, pe Valea Trotușului, un însemnat domeniu cuprinzând moșiile Borzești, parte din Onești, Pătrășcani, Rădeana, Costești și Negoiești.

moștenitori ai Cernei și cari vând sau donează părțile lor mănăstirii Bogdana și Banului Neculai Roset. În cazul de față este evident că atât parcelele dăruite sau vândute Banului și mănăstirii, cât și cele rămase până astăzi în stăpânirea răzășilor din Negoiești nu sunt altceva decât rezultatul împărțirilor succesive, din generație în generație, a moșiei zălogită de Ștefan cel Mare strămoașei lor Cerna.

Dacă nu m'ar opri lipsa de spațiu aș putea da aici întreaga spiță a neamului răzășilor din Negoiești, cari astăzi trăiesc în satul Negoiești și cari se trag din Cerna. Cred însă că cele șapte acte citate nu pot lăsa în această privință nici o umbră de îndoială.

Acest mod de transformățiune a mării moșii Negoieștii cu Costeștii în mulțime de parcele răzeșești, este tipic pentru toate moșiile răzeșești din Moldova, cu singura excepțiune că adesea, în loc de un singur stăpân la început, vedem mai mulți frați stăpânind moșia în indiviziune.

Acest stăpân primitiv este *moșul din care se trage* satul răzășesc. Dacă au fost mai mulți stăpâni, cari au stăpânit satul în indiviziune, ei se numesc *moșii*.

În cazul moșiei Negoieștii, Cerna este *moașa* neamului Negoieștilor, iar nepoții ei: Sofioiul, Ilie Orăș, Petru Orăș, Mai tieș, Brătuluș, Anița Tăbălăiasa, Stanca și Maria sunt *bătrânii* cari împart satul. Fiecare răzăș își *trage* partea lui de moșie *după* cutare sau cutare bătrân ai cărui coboritor este, precum am văzut în actele 5, 6, 7 de mai sus.

II. **Moșia Fântânelele**, din județul Bacău, se compune, precum am văzut, din *douăzeci de moșii deosebite*: Fântânelele, Hemeiușul, Birăeștii, Gârlenii, Iteștii, Păstrăveștii, Lespezii, Hălășenii, Mirceștii, Saca, Arămeștii, Părtăneștii, Vlăsineștii, Bășanii, Săcătura, Luncanii, Mănăileștii, Malurile, Obrejeștii, Trebeșul-de-Sus.

Aceste trupuri, precum dovedesc actele de mai jos, erau odată cu totul independente unele de altele, și-și aveau titlurile lor de stăpânire deosebite.

1. *Fântânelele*, trupul care a dat numele său întregului complex, era odată *de ocol de târgul Bacăului* și, până la începutul veacului al XVIII-lea, nu vedem pe stăpânii acestui sat mai stăpânind alte hotare pe împrejur. Pe la începutul

acelui secol, Ioniță Aslan, stăpânul Fântânelelor, cumpără trupurile megieșite: Hemeiușul, Birăeștii și Mănăileștii. Mihaiu Racoviță, la 1719, confiscă, în urma complicității lui Ioniță Aslan la revolta rudei sale, Vasile Ciaurul, aceste patru sate și le dă lui Ilie Catargiu, spre despăgubire pentru jaful ce suferise din partea răsculaților la satul său Răcăciuni. Pe urmă, aceste patru sate sunt date de zestre de Ilie Catargiu ficei sale, când o căsători cu Vasile Roset, care mai cumpără dela *răzăși* o parte din trupurile megieșite. Celelalte sunt adăogite de fiul lui Vasile Roset, Lascarache și de ginerele acestuia, Constantin Cantacuzino¹).

2. *Gârlenii*. Satul Gârlenii eră la începutul veacului al XVII-lea, a lui Bălan Visternicelul și, la 1762, *răzășii de Gârleni* vând Hatmanului Vasile Roset a lor dreaptă ocină și moșie, satul Gârlenii, *ce le este baștină și cumpărătură dela moșul lor Bălan Visternicelul*, după cum arată ispisocul cel vechiu dela Eremia Vodă, și ei această moșie o vând drept 150 lei bani gata²).

3. *Săcătura*. Alexandru Lăpușeanu dă slugilor sale credincioase Petru Armașul și fraților lui Crăciun, Dumitru și Giurgiu un loc din pădure, o poiană ce se numește Săcătura Trebeșului, în ținutul Bacăului, cu tot venitul.

Alexandru Constatin Mavrocordat Vv., în anul 1784, întărește cumpărăturile făcute de Vornicul Lascarache Roset a păr-

¹) Arhiva moșiei Fântânelele, a Principelui de Schönburg-Waldenburg.

Pachetul *Fântânelelor*:

Ispisoc pe pergament dela Alexandru Iliăș Vv. din 28 August 1632.

Mărturie dela Alexandra, văduva Visternicului Ursache, din 23 Mart 1688.

Carte de judecată dela Constantin Neculai Mavrocordat Vv., din 24 Mart 1743.

Nefiindu-mi cu puțință a cită aici toate documentele, în număr de aproape șapte sute, cari compun arhiva moșiei Fântânelele, voiu cită numai cele mai importante a fiecărui trup.

²) *Ibidem*. Pachetul *Gârlenilor*.

Carte slavonă dela Eremia Movilă din 1599.

Ispisoc slavon, dela Radu-Vodă din 16 Mart 1618.

Zapisul răzășilor din Gârleni din 1 Octobre 1762.

ților *răzășilor* din Săcătura, *strănepoșii* lui Giurgiu și a lui Crăciun, arătând toată spița neamului lor.

Prin alte zapise, *răzășii* ce se trag din Petru și Dumitru vând și ei părțile lor lui Lascarache Roset¹⁾.

4. *Păstrăveștii*. Stan Păstrav cumpără, în anul 1452, drept 60 zloți lătărești, satul Păstrăveștii, *amândouă coturile* (ОБА КСТКИ) dela Ștefan, nepotul lui Bogdan.

La finele secolului trecut, *răzășii* de Păstrăvești vând succesiv toate părțile lor lui Vasile Roset și fiului său Lascarache²⁾.

5. *Lespezii* sau *Plopoasa*. Moiseiu Movilă Vv. întărește în anul 1634, lui Pătrașcu Boldescu satul Plopoasa.

La 1752, Miron Boldescu vinde lui Vasile Roset toate părțile sale din Plopoasa sau Lespezi, și în urmă alți Boldești, prin diferite zapise, vând și ei părțile lor din Plopoasa lui Vasile Roset³⁾.

6. *Vlăsineștii*. Eremia Movilă întărește lui Mihăilă Bolat și fiilor săi German, Simion, Condrea, Petru și Crăciun o bucată de pădure la Vlăsinești, ce le-a fost danie dela Petru Vv. și pentru care au dat lui Petru Vv. doi cai buni.

La finele secolului al XVIII-lea, Lascarache Roset cumpără succesiv toate părțile *răzășilor* de Vlăsinești.⁴⁾

1) *Ibidem*. Pachetul *Săcăturii*.

Ispisoc slavon din 9 April 1560.

Hrisov dela Alexandru Constantin Mavrocordat Vv. din 19 Sept. 1784.

Mai multe zapise ale *răzășilor* dela finele secolului trecut.

2) *Ibidem*. Pachetul *Păstrăveștilor*.

Uric dela Alexandru Vv. din 9 August 1452.

Mai multe zapise ale *răzășilor* din a doua jumătate a secolului

XVIII.

3) *Ibidem*. Pachetul *Lespezilor*.

Suret de pe carte slavonă din 30 Iunie 1602.

Carte slavonă dela Moiseiu Movilă din 5 Februar 1634.

Zapisul lui Miron Boldescu din 24 August 1752.

Mărturia dată de mai mulți boieri lui Lascarache Roset, 25 August 1795.

4) *Ibidem*. Pachetul *Vlăsineștilor*.

Carte slavonă dela Eremia Vodă, din 4 Iunie 1598.

Mai multe zapise de vânzare a *răzășilor* de Vlăsinești, dela finele secolului al XVIII-lea.

7. *Petru Vv.* întărește fraților Hilea, Mihail, Toader, Crăciun și Ilea, satul *Mănăilești*, la Bacău, pe Bistrița, fiindcă au dat patru cai buni pentru Domnie (1579).

Vasile Vv. (Lupu) întărește vânzarea făcută de Simion și de neamurile lui, strănepoți lui Crăciun și Hilea, a nouă părți din satul Mănăilești, lui Neaniul vel Vornic, drept 50 taleri.

În anul 1695, Toader și Iancul, *răzăși*, vând *un bătrân* din Mănăilești lui Grigoraș Arapu, care mai cumpără și părțile celorlalți răzăși.

La începutul secolului al XVIII-lea, Ion Aslan cumpără dela Arăpești satul Mănăilești care, în urma răscoalei lui Vasile Ciaurul, este confiscat de Mihaiu Racoviță odată cu Fântânelele și dat lui Ilie Catargiu¹⁾.

8. *Bășenii*. Gașpar Vodă întărește satul Bășenii nepoților și strănepoților lui David Comisul, cari au venit jăluind și aducând un ispisoc dela Ștefan Tomșa Vv., prin care se zice că David Comisul au stăpânit acel sat Bășenii după direse dela Alexandru Vv. cel Bun, și acel dires au ars în casa lui Isaia Visternicelul.

În cursul secolului al XVIII-lea, se constată că satul Bășenii eră stăpânit de mai mulți stăpâni *răzăși*, cari își vând și-și schimbă părțile între ei.

În anul 1766, Nastasia, fiica lui Neculai Hrisoveghie, dăruiește lui Vasile Roset zestrea ei, a treia parte din Bășenii și, la 1777, Toader Muste vinde lui Ion Cantacuzino două treimi din Bășenii²⁾.

¹⁾ *Ibidem*. Pachetul *Mănăileștilor*.

Carte slavonă dela Petru Vv., din 8 August 1579.

Carte slavonă dela Iancu Vv., din 1580.

Ispisoc pe pergament dela Ionașcu Vodă, 1581.

Zapisul lui Toader și al Iancului, din 23 Iuliu 1695.

Carte de judecată dela Constantin Neculai Mavrocordat Vv., din 24 Mart 1743.

²⁾ *Ibidem*. Pachetul *Bășenilor*.

Suret de pe ispisoc slavon dela Gașpar Vv., 13 April 1630.

Carte slavonă din 8 Mai 1628.

Suret de pe ispisoc slavon dela Moiseiu Movilă, 7 Oct. 1632.

Mărturia boierilor lui Vasile Lupu, 26 Iuniu 1640.

Ispisoc slavon dela Vasile Lupu, 29 Iuniu 1640.

2 cărți slavone dela Vasile Lupu din 5 Fevr. și 3 Iuniu 1644.

Zapisul Nastasiei Adam din 25 Fevr. 1766.

Zapisul lui Toader Muste din 29 Mai 1777.

9. Pipou și frate-său, Costea Birovici, cumpără, în timpul lui Ștefan Vv., fiul lui Alexandru cel Bun, dela Mihail Mosici, drept 60 galbeni, satul *Birăeștii* pe Bistrița.

La finele veacului următor, Ion Vodă Cel Cumplit întărește satul *Birăeștii* strănepoților lui Coste și Pipou Birovici, enumărându-i pe toți (peste două-zeci).

La începutul secolului al XVIII-lea, Constantin Duca Vv. dă jupănesei lui Ioniță Aslan carte domnească ca să fie tare și să ție o parte din moșia *Birăeștii*, partea despre Vasile Postelnicul.

În cursul veacului trecut vedem pe *răzășii* de *Birăești* judecându-se între dânsii, până ce ei vând mai toate părțile lor lui Lascarache Roset și fraților săi.

O parte din *Birăești* a rămas *răzășească* până astăzi și este stăpânită tot de urmașii lui Costea și Pipou Birovici.¹⁾

10. *Malurile*. Acest trup nu a fost împărțit niciodată. Din vechime eră domnesc, apoi stăpânire a familiei Bucium; și din acte putem constata că a rămas în stăpânirea acestei familii până la sfârșitul secolului al XVII-lea²⁾.

Cred de prisos a mai rezuma documentele celorlalte trupuri ale Fântânelor, a căror cuprins ar fi numai o repetare a celor de mai sus cu nume proprii și date schimbate. Vedem deci că toate trupurile acestui complex au fost, la început, stăpâniri deosebite, având fiecare uricele sale proprii, și că actele primitive atribuie stăpânirea fiecărui din aceste trupuri, unei singure persoane în cazul siliștelor Gărlenii, Fântânelor, Păs-

¹⁾ *Ibidem*. Pachetul *Birăeștilor*.

Suret de pe uric dela Ștefan Vv., din 24 Februar 1446.

Suret de pe ispisoc dela Ioan Vodă, din 14 Mart 1574.

Zapis slavon a șoltuzului de Bacău, din 5 Mai 1610.

Carte domnească dela Constantin Duca Vv. din 15 Mart 1702.

Carte domnească dela Constantin Neculai Mavrocordat Vv., din 27 Ianuar 1743.

Carte domnească dela Matei Ghica Vv., din 27 Mart 1754.

Un șir de zapise de vânzare a răzășilor către Lascarache Roset.

²⁾ *Ibidem*. Pachetul *Malurilor*.

Ispisoc pe pergament dela Ion Vodă din 20 Iuliu (7079) 1571.

Ispisoc pe pergament dela Eremia Movilă din 11 April 7109.

Carte slavonă dela Eremia Movilă, fără loc nici odată, pentru a putea aduce oameni străini în satul *Malurile*.

trăveștii, Lespezii, Bășenii, Malurile; iar mai multor frați în cazul siliștelor Săcătura, Vlăsineștii, Mânăileștii și Birăeștii.

Afară de trupurile Fântânelele și Malurile, cari n'au fost împărțite niciodată, vedem că celelalte în cursul timpului devin stăpâniri *răzășești* și la urmă, în cursul secolului al XVIII-lea, aceste stăpâniri *răzășești* dispar pentru a formă cu încetul marea moșie Fântânelele.

De câte ori am studiat acele unei moșii mari din Moldova, am constatat acelaș proces de formațiune ca și pentru Fântânelele: la început mai multe stăpâniri deosebite; după o curgere oarecare de timp, acele stăpâniri se impart în parcele *răzășești* și, în cursul secolului trecut, aceste parcele de pe toate stăpânirile primitive sunt intrunite în marele complex care-l vedem subsistând astăzi. Voiu arată mai jos cari au fost cauzele acestor transformațiuni.

III. **Nadișa.** 1. În anul 1424, Alexandru cel Bun întărește lui Toader și lui Ilie un loc de pe Tazlău cu tot hotarul, cum l'au hotărit Giurgea Globnicul ¹⁾.

2. Ștefan cel Mare, la 1497, întărește cumpărătura lui Ion Nadiș, a satului Nadișa, de la Mihul Berescu, drept 60 zloți tătarești, cu toate hotarele, cum le-au stăpânit Toader și Ilie ²⁾.

3. Bogdan Vv. Lăpușneanu, la August, 1571 întărește vânzarea făcută de Simion sin S. . . nepot lui Mușu, strănepot lui Ion Nadiș, lui Trifu și femeii sale Tudosiei, drept 100 zloți tătarești, a unei a douăsprezecea parte din a patra parte, din trei părți o parte ³⁾.

4. Petru Șchiopul Vv. întărește lui Stan, lui Previzan, lui Steleja și lui Salomon, strănepoții lui Ion Nadiș, satui Nadișa cu vechile hotare cum le-a hotărit pan Giurgea Globnic ⁴⁾.

Din actele ulterioare se constată că răzășii actuali se trag din acești patru hătrâni, Stan sau Stănilă, Previzan, Steleja și Salomon.

IV. **Berești, Boșoteni și Nășoești.** 1. Ștefan cel Mare întărește Marinei, fiicei lui Berescu, a sale drepte ocini, satele Bereștii, Boșoteni și Nășoeștii, cari toate se află pe Tazlău, cu toate hotarele lor ⁵⁾.

¹⁾ Uric dela Alexandru cel Bun, din anul 1432. În anul 1889 se află la moș Ion Berilă, la Nadișa.

²⁾ Suret de pe uric dela Ștefan cel Mare, din 8 Mart 1497. *Ibid.*

³⁾ Uric dela Bogdan Vv. din August 1571. *Ibid.*

⁴⁾ Suret de pe uric dela Petru Vodă. *Ibid.*

⁵⁾ Suret de pe uric dela Ștefan cel Mare. din 16 Ianuar 1491. *Ibid.*

2. Mărturie hotarnică dela Stolnicul Mihalache Dimache, din 10 Ianuar 1783: In ce chip are să se împartă moșia Boșotenii, dovedind *fiecare din răzăși din ce bătrân se trage* și câtă parte are să iëa, care împărțea s'au făcut după poronca Domnului Alexandru Constantin Mavrocordat Vv.

„După cercetarea ce s'au făcut scrisorilor găsite la răzăși s'au dovedit că această moșie se imparte pe trei bătrâni anume: Buzdugan i Păstrăv și Mândru; și după măsura ce au făcut banul Neculai Roset, Serdarius Ventura și Grigore Beldiman Vornic de Poartă, la velet (7283) 1775 Iulie 29, arată prin hotarnica D-lor Sale, cum că au ieșit peste tot în curmezisul moșiei 903 stânjeni Gspd. pentru trei bătrâni; iar împărțindu-se, se vine de tot bătrânul câte 301 stânjeni; și bătrânul Buzdugan se imparte în 4 feciori ai lui anume: Stanca, Cerna, Popa și Gavril; din care, fiindcă Gavril au ieșit sterp, are să se împartă în trei părți; iar bătrânul Păstrav se imparte în trei părți pe trei: Băloș, Ifrim și Brătuleanu, feciorii lui; cum și bătrânul Mândru se imparte în șapte părți, pe șapte neamuri, ce se trag dintr'însul după cum s'au putut dovedi din scrisori și arătările tuturor răzășilor, căci acest bătrân nu s'au putut ști cu adevărat și cu încredințare câți feciori au avut, dar s'au dovedit că nepoții s'au strănepoții lui așa s'au împărțit pe șapte părți, despre cum *s'au dovedit că și între alte hotare de moșii unde intră acest bătrân Mândru*, tot pe șapte părți se imparte¹⁾).

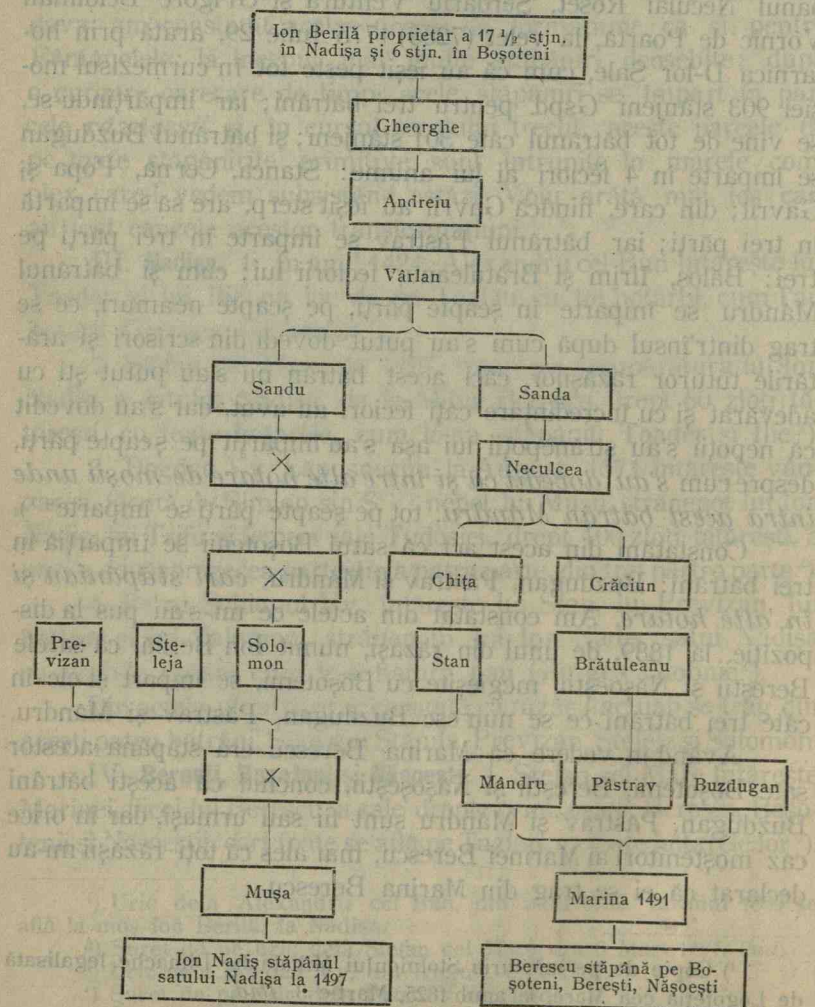
Constatăm din acest act că satul Boșotenii se împărția în trei bătrâni: Buzdugan, Păstrav și Mândru, *cari stăpâniau și în alte hotare*. Am constatat din actele ce mi s'au pus la dispoziție, la 1889, de unul din răzăși, numit Ion Berilă, că satele Bereștii și Nășoșestii, megieșite cu Boșotenii, se împart și ele în câte trei bătrâni ce se nuresc Buzdugan, Păstrav și Mândru.

Având în vedere că Marina Berescu eră stăpâna acestor sate Boșotenii, Bereștii și Nășoșestii, conchid că acești bătrâni Buzdugan, Păstrav și Mândru sunt fii sau urmași, dar în orice caz moștenitori ai Marinei Berescu, mai ales că toți răzășii mi-au declarat că ei se trag din Marina Berescu.

¹⁾ Copie de pe mărturia Stolnicului Mihalache Dimache, legalisată de Logofetia cea Mare, la anul 1825, Martie 8. *Ibid.*

Ion Berilă, răzășul care mi-a adus aceste acte eră răzăș atât în hotarul Nadișa, unde avea 17 $\frac{1}{2}$ stânjani, cât și în hotarul Boșoteni unde stăpâniă 6 stânjani. El se trăgeă și din Ion Nadiși și din Marina Berescu ¹⁾).

¹⁾ Iată și spița neamului lui, ce mi-a comunicat-o Ion Berilă la Maiu 1889. Cred că ea este necompletă și că lipsesc mai multe generații, căci cu greu s'ar putea admite ca în patru sute de ani să se fi succedat numai unsprezece generațiuni.

Din spița neamului lui Ion Berilă, dată în nota din urmă, se constată că el, care stăpânește astăzi 17 1/2 stânjâni în Nadișa și 6 în Boșotenii, eră urmașul direct atât al lui Ion Nadiș, stăpân unic al satului Nadișa, a cărui hotar avea o lărgime de 1776 stânjâni, cât și a Marinei Berescu, singură stăpână a satelor Bereștii, Boșotenii și Nășoeștii.

Vedem că dintr'un hotar a cărui lărgime eră de 903 stânjâni, împărțirile succesive, în curs numai de zece generații, dela Marina Berescu până la Ion Berilă, au redus partea acestuia la o lățime de 6 stânjâni, și sunt hlize cu mult mai înguste decât acea a lui Ion Berilă. Voiu întreba acum pe acei cari cred că răzășii de astăzi sunt urmașii unor colonii de țărani proprietari stabilite de vechii Domni: Oare la ce lățime ar fi redusă astăzi partea lui Ion Berilă, dacă Marina Berescu, în loc de a fi singură stăpână a întreg hotarului Boșotenii, ar fi făcut parte dintr'o colonie de douăzeci de proprietari țărani și ar fi stăpânit prin urmare numai 45 stânjâni?

Parcelele ar fi reduse la o lățime atât de minimă în cât pe ele n'ar putea exită nici casă, nici măcar nu s'ar putea întoarce plugul!

Și în cazul de față împrejurările au fost defavorabile îmbucătirii, căci hotarul Boșotenilor este destul de întins, și stăpânul primitiv, Marina Berescu, a avut numai trei copii.

Prin urmare, chiar faptul că răzășii actuali sunt niște mici proprietari cari-și cultivă ei singuri pământurile, este o dovadă că strămoșii lor, stăpânii primitivi a acelor sate, n'au putut să facă parte dintr'o colonie de cultivatori cărora vechii Domni hărăzise acele hotare. Căci, în acest caz, în urma împărțirilor succesive în curs de atâtea generațiuni, parcela fiecărui răzăș de astăzi ar fi redusă la o întindere care adesea nu s'ar putea măsura de cât cu ajutorul vernierului sau a catetometrului.

Cu asemenea exemple s'ar putea umplea mai multe volume¹⁾, rezultatul însă este pretutindeni același: totdeauna ajungem la moșul sau frații moși comuni.

¹⁾ Mai iată câteva exemple:

Moșia Poșorcanii, alcătuește partea cea mai mare a complexului Caiuți (Bacău).

De altminterea această evoluțiune a stăpânirii teritoriale

Intemeietorul satului, atât după tradițiune cât și după acte, se numia Toma Boșorca sau Poșorca. (Strigoiu), (Acad. Rom., XXVIII, 90) și, după toate probabilitățile, eră ungur. Se dovedește prin documentele moșiei (Acad. Rom., XXVIII, 99) că satul umblă în 11 bătrâni:

Toma Poșorcan,

Lupul Popanul,

Simion Roșca,

Goidan,

Petru Bozianul,

Ciuta,

Anasie,

Agapie Leucă,

Nan,

Călina,

Silion.

Aceștia toți erau, zice tradiția, nepoți de fiu lui Poșorca cel Bătrân.

La 1756, trei bătrâni și două treimi, baștină și cumpăratură, se stăpâneau de cătră preotul Ioniță, un bătrân de cătră mănăstirea Bărnova, alt bătrân eră cumpărat de Comisul Lascarache Ruset, iar restul de cinci bătrâni și o treime eră stăpânit de răzăși, între cari neamul Făcătoarilor aveă cea mai mare parte. (*Ibid.*, *ibid.*).

Lascarache Ruset cumpără pe urmă, întâiu partea preotului Ioniță și apoi, treptat, până la 1775, aproape toate părțile celorlalți răzăși.

Moșiile Dușeștii și Socii. Ilie și Ștefan Vv., întăresc lui Sima Logofătul și surorii lui, Ana, soția lui Bârsan, satele Glodenii, jumătate de Voinova unde au șezut Vatamanul Pașcu precum și satele Socii și Dușeștii la ținutul Neamțului (Acad. Rom., LXXX, 107).

Avem aici a face vederat cu o stăpânire a tatălui lui Sima Logofătului și a Anei, pe care o întăresc Ilieș și Ștefan Vv. copiilor săi.

Ștefan cel Mare, la 25 Septemvrie 1461, întărește stăpânirea Anei, surorii lui Sima Logofătul asupra satelor Socii și Dușăștii dela ținutul Neamțului (Acad. Rom., LXXIX, 148).

Petru (Rares) Vv., la 22 Martie 1529, întărește împărțala făcută de urmașii lui Sima și a Anei, a celor patru sate întărite de Ilieș și Ștefan. Ana a lăsat 4 copii, Nastea, Marița, Popa Luca și Vascina, iar Sima doi: Anghelina și Marica. Lui Bran, fiului Nastei, îi vine satul Soci întregi. Dușeștii se împart între copiii celorlalți trei urmași ai Anei. (Acad. Rom., LXXX, 107).

Unul dintre aceștia, probabil Fetea, fiica Mariței, murind fără copii, partea ei se împarte de celelalte două tulpini și satul Dușești umblă în două jumătăți. Fiecare din aceste două tulpini aveă, la 1529, câte doi reprezentanți, iar, după mijlocul veacului, vedem fiecare jumătate împărțită în câte patru părți.

s'a produs și în Țara-Românească. Moșnenii munteni, cari co-

Sub Alexandru Lăpușeanu, unul dintre acești patru copărtași ai unei jumătăți a satului Dușești, vinde partea lui Salomei și mamei lui Petriman. (Acad. Rom., LXXIX, 152).

Petru (Șchiopul), la 12 Martie, 1585, întărește vânzarea făcută de Petriman și de frații lui a celei a patra parte din jumătate de Dușești, cumpărată de mama lor, Salomia, lui Andronic și femeii lui, Palaghia.

Și de atunci, în tot cursul veacurilor XVII și XVIII, vedem în Dușești o mulțime de răzăși, cari când se judecă între ei și când vând părțile lor.

Cantacuzineștii cumpărară, în veacurile XVII și XVIII, o mare parte din Dușești, apoi aceste cumpărături trecură la Roseteștii Bălănești și fură întrunite cu moșia Cărligi, iar altă parte se stăpânește până astăzi de răzăși, urmași de ai vechilor stăpânitori din veacurile XV și XVI.

Și acumă să ne întorcem la Soci, pe cari i-am lăsat stăpâniți întregi, la 1529, de Bran.

Bran a avut patru copii, căci un ispisoc al lui Eremia Movilă, din 17 Martie 1605, ne spune că, sub Bogdan (Lăpușeanu) Vv., satul Socii se împărția în patru părți, din cari o jumătate a fost cumpărată de călugărița Crăstina (Acad. Rom., LXXX, 107).

Acelaș ispisoc întărește vânzarea făcută de Cărstian Pivnicerul, nepotul călugăriței Crăstinei, a acelei jumătate din a patra parte de Soci, nepotului său, Grigore Bran Diacul, drept una sută ughi. (Acad. Rom., LXXX, 107).

La 27 Iulie 1608, Constantin Movilă Vv. întărește cumpărătura unei jumătăți din a patra parte de Soci, făcută de Comisul Bran dela Vasile Boșa, care acel Vasile Boșa este nepot lui Bran bătrânul și strănepot jupănesei Anei a lui Bârsan. (Acad. Rom., LXXX, 107).

La 24 Iunie 1639, Vasile (Lupul) Vv. întărește cumpărăturile făcute în Soci de Ionașco și Mihalcea (Acad. Rom., LXXIX, 153).

În a doua jumătate a veacului XVII găsim mai multe vânzări de părți din Soci (Acad. Rom., LXXIX, 154—158).

La 2 Iunie 1688, se părăsc înaintea lui Constantin (Cantemir) Vv., Ștefan Bran, nepot lui Grigore Bran Diacul, pentru o livadă de pomi la sat, la Soci. (Acad. Rom., LXXX, 107).

Dela 1712, până la 1732, vedem pe Ursul de Visterie, fiul lui Mihalcea, cumpărând neconținut părți dela răzășii din Soci. (Acad. Rom., LXXX, 77).

La 1715 Iulie 30, Neculai Mavrocordat Vv., îi dă carte Gospod. cu care să fie volnic să iea de a zeceă pe a sale drepte ocini din satul Soci. (Acad. Rom., LXXX, 66).

După o țidulă hotarnică a Marelui Logofăt Ioan Canta, pe când eră Spătar, dela 21 Maiu 1765, satul Socii se împărția între:

a) Pitarul Dumitrache Bran, urmașul lui Bran dela 1529, căruia

respund răzășilor noștri, sunt urmașii cnejilor cărora întâi Ba-sarabi le-au întărit judecia hotărelor cari astăzi sunt stăpânite

i s'a venit 113 1/2 pământuri, *câmp din tot satul Socii, bez pădure i bez siliște ce i-au dat parte iarăș după analoghie câmpului.* 56 1/2 pământuri și trei pași cumpărătura și 56 1/2 pământuri și trei pași baștină.

b) Nițeștii toți, cărora li s'a venit 170 pământuri în câmp, bez siliște i pădure, ce li s'au dat parte după analoghia câmpului.

c) Mihăileștii, cărora li s'au venit 49 pământuri în câmp, bez siliște și pădure ce li s'a dat după analoghie.

Mănăstirea Neamțului căreia i s'au venit 121 pământuri câmp, „dania Ursului ot Visterie, fecior Mihalcei, bez siliște și pădure după analoghie“. (Acad. Rom. LXXX, 107).

Vedem pe urmă pe Dumitrache Bran judecându-se cu răzășii Nițeștii cari pretindeau că el nu este în drept să stăpânească a patra parte din sat.

În veacul XIX, partea din Soci a lui Bran se cumpără de Rose-teștii Bălănești dela Cârligi, iar pe părțile Nițeștilor și a Mihălceștilor mai sunt și astăzi numeroși răzășii.

D. Gh. Ghibănescu a dovedit că răzășii din Plotunești se trag din Stan Plotun, stăpânul satelor Plotuneștii și Glodenii pe Sărata, ce le vedem întărite de Ștefan (cel Tânăr) Vv., la 23 Aprilie 1520, copiilor lui Plotun anume Tatul Plotun, Sima, Costea, Anușca, Șorea, Neaga, Micae.

Răzășii dela Ruginești, a căror moșie a fost în parte întrunită către Domnești de trei generații a familiei Razu, în cursul veacurilor XVIII și XIX, iar parte este și astăzi în mâinile lor, se trag dintr'un strămoș comun, Rugină, care, pe lângă alte trupuri, stăpâniă toată acea moșie și a lăsat patru copii, după care s'a și împărțit hotarul în patru bătrâni: Ion Rugină, Dănțescul, Itescul, Bogdănescul. (Acad. Rom. XCVIII).

Satul Păuneștii (Putna) umbla în 6 bătrâni. La 1638, intră Dabija Părcălabul (pe urmă Domn), cu cumpărături în sat, apoi un Enache Clucerul, Iordache Ruset și Ilie Catargiu. Ienache Clucerul dăruiește trei bătrâni mănăstirii Bărnova. Cumpărăturile lui Iordache Ruset și a lui Ilie Catargiu trec la Razești cari, cu incetul, cumpără toată cealaltă jumătate de sat. (*Ibid*).

Răzășii din Botești (Fălciu) se trag din Ivul Mândru și din frații lui, cărora Ștefan cel Mare le întărește cumpărătura satului (care se numia atunci Tărăștii), la 15 Martie 1493. D-l Ghibănescu reproduce genealogia completă. (Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, I, p. 39).

Răzășii din Bărzaști (Fălciu) își trag spița neamului din Ion Banul, care a dobândit Bărzeștii prin schimb, la 15 Martie 1527. (*Id. ibid*, p. 118, 119 sq.).

Răzășii din Deleni (Fălciu) se trag din Micșin cel bătrân, tatăl lui Petru Micșin și a surorilor lui, cărora Petru (Rares) Vv. li-a întărit, la 12 Martie 1532, stăpânirea peste satele Deleni, Bujor și Poncești. (*Id. Ibid*, p. 127, sq.).

de moșneni. Cercetarea actelor moșnenilor conduce la absolut aceleași rezultate ca cercetarea actelor moșiilor răzășești.¹⁾

¹⁾ Documentele muntenești publicate sunt mai puține decât cele moldovenești și mai ales șirul lor, pentru aceeaș moșie, este obișnuit mult mai incomplet decât acel al actelor moșiilor moldovenești. Hotărnicile sunt mai puțin lămurite și mai puțin bogate în amănunte asupra istoriei moșiei. Regestele d-lui Iorga, nefiind făcute *anume* spre a înlesni studiul istoriei proprietății, lasă adesea pe cercetător „cu buzele umflute”. Iar extractele de documente ale d-lui Ștefulescu tac une ori amănuntele cele mai interesante. Din aceste împrejurări istoricul moșiilor muntenești este mai greu de făcut, după actele publicate, decât acel al moșiilor din Moldova. Excelenta publicație a d-lui Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, a cărei întâiu volum a apărut în zilele din urmă, conține un număr însemnat din documentele rezumate de d-l Ștefulescu, dar reproduse de astă dată *in extenso*.

Totuș, în marea majoritate a cazurilor, se poate ajunge cu constatările până în veacul XVI, adesea și până în al XV-lea. Iată câteva exemple:

Moșnenii din Albeni (Gorjiu) își trag neamul din Roman și Jitian, cărora Vlad Călugărul, la 30 Iunie 1486, li-a întărit stăpânirea acelei moșii (Ștefulescu, *Gorjiul Pitoresc și Istoric*, p. 364).

Moșnenii Bibești, cari stăpâneau în veacul XVIII satul cu acest nume, se trăgeau din Vlad din Bibești care stăpâna satul la 30 Maiu 1610. (*Ibid.*, p. 190).

Moșnenii din Lilești se trag din Ștefan, Ion și Neagu, cărora Vlad Călugărul, la 1487, li-a întărit stăpânirea pe a șapte parte din Lilești și din muntele Coarnele (*Ibid.*, p. 159).

Moșnenii din Ciocadia se trag din Ion, Arca și Elena cari, la 24 Aprilie 1484, au obținut dela Vlad Călugărul un uric de întărire pe acel sat. (*Ibid.*, p. 113).

Moșnenii din Vladimira, din care făcea parte Tudor Vladimirescu, se trag din Jitian cu frații săi, cărora Mihnea Vodă, la 1 Maiu 1583, li confirmă mai multe cumpărături în Vladimira. (*Ibid.*, p. 354).

Moșnenii din Peștișani se trag din Dragomir cu frații lui, cărora li-a întărit Vladislav Vodă, la 10 Iunie 1522, părți de moșie de moștenire și din Maniul cu ai săi, cărora Radu Paisie li-a întărit, la 2 Iunie 1545, alte părți de moștenire din aceeaș moșie (*Ibid.*, p. 268).

Moșnenii din Gureni se trag din aceeași strămoși ca și cei din Peștișani. La 2 Iunie 1545, Radu Paisie întărește lui Maniu și celorlalți, cărora în aceeaș zi li întărise părți din Peștișani, moșie în Gureni. Acest sat Gureni este întărit din nou urmașilor lor de Alexandru Vodă, la 17 August 1628. Ei se vânduse vecini lui Stoica Vistierul, dar Stoica Vistierul viclenindu-se asupra Domnului, acesta îi confiscă satele și Gureni răscumpărându-se cu bani, Domnul îi recunoscu iar de *cneji cu moșia lor*, cum fusese mai înainte. (*Ibid.*, 274).

Aceste împărțiri repetate a judeciilor și mai ales faptul că adesea, în urma lor, sătenii cari se hrăneau din timp imemorial pe jireabiile lor, erau siliți să le părăsească spre a lăsa pe

Moșnenii din Drăgoeni se trag dela un Vlad care a cumpărat, la 1496, dela una Irina, sora lui Liveji din Rugi, toată partea ei de Drăgoeni. (*Ibid.*, p. 95).

Moșnenii din Românești, cari au stăpânit hotarul lor până în a doua jumătate a veacului XVIII, se trăgeau din Roman, Jitianu și frații lor, cărora moșia fusese întărită de Vlad Călugărul la 30 Iunie 1496. (*Ibid.*, pag. 197).

Din actele de mai sus constatăm că, cu bună samă, vechii stăpâni ai satelor sus citate, nu erau țărani muncitori *siraci*, de oarece unii dintr'înșii posedă câte mai multe moșii, s. e. Roman, Jitianu și ai lor au parte și în Albeni și în Românești, iar Dragomir și Maniu, au stăpânire în Peștișani și în Gureni.

Mai constatăm pentru fiecare din suscitările cazuri că uricul pomenit nu este un uric de danie ci un uric de întărire a unui sat moștenit, în întregime sau în parte, dela părinți. Apoi acei cari obțin întărirea domnească sunt totdeauna rude: frați sau veri și nepoți. Prin urmare este neîndoielnic că, dacă am putea încă urca două sau trei generațiuni, am da de *stăpânul unic*, care stăpâniă întreg satul sau hotarul vorbit.

Identitatea întru toate a moșnenilor munteni cu răzășii moldoveni mai rezultă și din faptul că moșiile moșnenilor se împărțeau pe *moși mari* după acum acele ale răzășilor se împărțeau în bătrâni.

S. e. Vladimira umblă în 6 *moși mari* (Ștefulescu, *op. cit.*, p. 354); Româneștii în 4 *moși mari* și hotarnica (din 1780) ni face aproape întreaga genealogie a moșnenilor (*op. cit.*, p. 101). Altă moșie, tot în Gorj, Porcianii, umblă în 4 *moși mari*. (Iorga, *Studii și Documente*, VI p. 502).

Am citat mai sus numai acte din Gorj fiindcă materialul cel mai complet în această privință l-am găsit în acte relative la moșii din acel județ, dar acelaș fapt reiesă și din actele moșiilor din alte județe. Spre exemplu:

Alexandru Vodă, la 8 Iunie 1575, întărește cumpărătura făcută în Scărișoara (Romanai), de Neagu, dela Aldea și alții. (N. Iorga, *Studii și Documente*, V, p. 433).

Ștefan Vodă, la 1591, întărește lui Dragolin și fraților lui toate părțile lor din adevărata lor ocină, *din moși și strămoși*, în moșia Scărișoara, adăogând că ceilalți *megiași* au vândut părțile lor Marelui Postelnic Mihaiu, făcându-i-se și vecini. (*Ibid.*, *ibid.*, p. 432 și 435).

Dela data acestui document și până după 1815, vedem pe moșnenii din Scărișoara, urmași ai lui Dragolin cu frații săi, vânzând treptat părțile lor de moșie, numindu-se când *moșteani*, când *judeci*, când *megiași*.

La 27 Aprilie 1629 „moșteanii satului Scărișoara ot Romanai“ se vând vecini jupânului Neculai Vistiârul cu feciorii și „toate părțile lor

stăpânii lor să le lucreze singuri, au atras după ele urmări de cea mai mare însemnătate.

Aceste părți de judecii a răzășilor săraci, ne mai având

de ocină și viile și tot venitul, cât se va alege peste tot hotarul“ pentru 54.000 aspri (*Ibid., ibid.*, p. 438).

La 25 Iulie 1629, Manole și cu fiul său Iordan, din Scărișoara, se vinde „rumân lui Necula Vistierul drept 2.000 aspri: „eu Manole ce am fost judec cu feciorii mei și cu „toată partea mea de ocină“. (*Ibid.*, p. 440).

La 2 Octomvrie 1629, niște *moșteani* din satul Scărișoara, ce fusese înainte toți „megiași“, se vând lui Necula Vistieru *rumâni* cu moșiile lor. (*Ibid., ibid.*).

La 9 Octomvrie 1629, alți *moșteani* din Scărișoara, se vând rumâni cu moșiile lor lui Necula Vistierul. (*Ibid., ibid.*).

La 23 Octomvrie 1630, Voica și cu un nepot de fiu din Scărișoara, se vând *rumâni* lui Necula Vistierul „cu toate moșiile noastre, și cu Albul, cu fii miei Ștefan i Stancul, tot am fost judec“. (*Ibid., ibid.*).

La 24 Aprilie 1630, Vruțul cu fiii, din Scărișoara, se vând rumâni lui Necula Vistier: „am fost megiaș cu toată moșia noastră încă mai dinainte vreme“. (*Ibid., ibid.*).

La 18 Aprilie 1632, Vlad din Scărișoara „care a fost judec cu toată moșia“ se vând rumâni lui Necula Vistierul. (*Ibid., ibid.*, p. 441).

Iar identitatea semnificării cuvintelor de *moșteani* sau *moșneeni*, *megieși* și *judeci* cu acea a cuvântului *ceneji*, este mai presus de orice indoială.

În uricul lui Constantin Vv., din 10 Iunie 1648, despre satul Curăleștii Bratului din Pomotiște (Ialomița), vedem că „ei au fost *ceneji* și cu moșiile lor încă din mai nainte vreme, din zilele acelor bătrâni Domni“. S'au vândut în vremea lui Mihaiu Viteazul. (Analele A. R. X. p. 315, No. 8).

Dărăpâneștii și Făureii din Ialomița, asemenea „au fost *ceneji*“, și s'au vândut la 7104, lui Radu Clucerul Buzescu (*Ibid.*).

Vecinii din satul Cioroiul, din Dolj, dăruit de Radu Buzescu mănăstirii Căluului, s'au sculat în zilele lui Mateiu Vodă, și au arătat o carte mincinoasă dela Petru Voevod sin Mircea Voevod, „zicând că sunt *ceneji*“. (*Ibid.*).

La 7 Octomvrie 1594, Mihaiu Viteazul întărește Vistierului Andronic Cantacuzino satul Groșanii, cu tot venitul și cu toți vecinii, cari aceștia „au fost *ceneji* pe ocinile lor“. Ei se mai numesc și *moșnenii* satului mici și mari (наскѣдници селок маан и велики). (I. Bogdan. *Despre ceneji rumâni*, p. 26. Actul la Arhiva Statului. Episcopia Buzăului).

La 1604, o parte din satul Vlădeștii din Muscel, care eră *cenejesc*, opt case, se vinde lui Tudoran Pitarul, pe vreme de foamete cu ocinile și vecinii lor, cu câte 4500 asprii. La 27 Maiu 1612, Radu Mihnea confirmând aceste cumpărături, la cari se mai adăogise niște ocini mai mici, zice că acești oameni toți au fost „*ceneji* cu ocini și cu vecini pe oci-

săteni pe ele și fiind puse în valoare de-a dreptul de stăpâniilor, deveniau deci, de fapt dacă nu de drept, *alode*, adică pro-

nile megiașilor⁴. Intr'un act din 1639, relativ la acelaș sat, se numără douăzeci și doi de cneji (кнези) cu optsprezece vecini. (*Ibid.*, p. 28—29). Iar la 2 Maiu al aceluiaș an, acești oameni voind să scape de supunerea către Tudoran, pretind că din douăzeci și cinci *delnițe* numai șapte-sprezece, cari erau fără vecini, s'au vândut, „iar opt *delnițe* au rămas nevândute ca să fie ei *cneji*“, да ксдет вни кнеш, dar perdură procesul. (*Ibid.*, *ibid.*, nota 1).

La 13 Iulie 1614, Radu Mihnea întărește lui Mirlici, Hanza, Mânăilă, Balea și tuturor fraților lor de moșie, satul Găojanii lui Oancea, de oarece „ei au fost tot oameni *cneji* cu ocini, încă de mai nainte vreme“ (вни ест вни екс людіе кнеш екс вчине...) Ei se vânduse *cneji* domnești în vremea lui Mihaiu Vodă și Radu Mihnea îi dăruise lui Tânasie, Mare Portar, dar ei se răscumpărară și deveniră din nou stăpâni pe ocinile lor, ca să fie iarăș *cneji* (да ксдет пак кнези) (*Ibid.*, p. 26).

Satul Vălsănești eră a Jupănesii Bolosina, soția Pitarului Dima și ea, la moartea ei, „s'au făcut pomană cu vecinii săi cari erau români creștini“ și le-au dăruit toate delnițele și toată curătura și toate locurile lor ca să le stăpânească ei acolo „să fie *cneji*“ și în loc de fii să-i pomenească pe dânsii. Aexandru Voevod întări acest act la 14 Ianuarie, 1617. (*Columna lui Traian* pe 1873, No. 32).

La 18 Iunie 1623, Radu Mihnea întărește lui Vlad și Stoica, fiii Marelui Logofăt Teodosie, satele întregi Slătioara, Foleștii, Popeștii, Fumoteștii și Negrenii cari fusese toți *cneji* (кнеш) sau megiași (мегіашн) și se vânduse de a lor bună voie vecini Logofătului Teodosie pe vremea lui Mihaiu Viteazul. În actul de întărire se zice despre Fumotești, „acești săteni din Fumotești ci au fost *cneji* din moși și s'au micșorat și au sărăcit de „moșii și nu mai puteau să-și poarte nevoile lor“, сін селіне вт Фсмотішн вни ест вни кнеш вт д'дінс, таже ест вни всалкнани венирлани н нест могол подвигати си негокех неводан). Acelș lucru se zice despre sătenii din Negreni: ei se vând ca să fie vecini predându-și cărțile lor de proprietate lui Teodosie. (I. Bogdan *Op. cit.*, p. 27. Originalul la Arhiva Statului).

Patrusprezece oameni megiași din satul Glupovi, cari mai înainte erau *cneji* cu ocinile lor (кнеш екс вчине), se vânduse vecini lui Mihaiu Viteazul cu ociniile lor. Șerban Vodă îi dăruî lui Costea Sulgerul. Sub Alexandru Ilieș, ei propun lui Costea 330 galbeni ca să-i scape de vecinie, și Costea neînvoindu-se, Domnu ia singur banii și *cnejește* (кнешетрораа) pe săteni. Costea nu dă hrisovul asupra satului și Gavril Movilă i-l întărește din nou. Sub Alexandru Coconul satul mai dă, peste suma dată lui Alexandru Ilieș, încă 40 galbeni spre a-i slobozi de vecinie, Costea ieă banii, dar nu dă hrisovul. Satul întreg fuge la Turci, în Giurgiu, apoi în urma fâgăduințelor lui Costea că-i va lăsa în pace se întoarse îndărăt.

prietăți desăvârșite cărora nu le lipsia niciunul din caracterele unui *dominium* de drept roman. Faptul este straniu dar este

Costea cercând din nou să-i facă vecini, pricina vine înaintea Divanului și sătenii se învoiesc să mai plătească 60 de galbeni ca să rămăe oameni slobozi cu moșiile lor. (*Ibid.*, p. 27).

La 4 Maiu 1592, Radu Voevod întărește cumpărăturile făcute de Stanciu, Marele Paharnic, unor ocini la valea Prăcicovenii, jumătate din valea de satul numit Funia Bivolitei, însă partea lui Stoichețu și cu frații săi, anume Luca și cu Radul și Stoica și Nicoară și Vasile și popa Luca cu toate părțile lor cât se va alege... pentru că acei oameni mai sus numiți au fost toți *eneji*, apoi ei înșii de bună voia lor... s'au vândut... jupânului Stanciu, Marele Paharnic, cu toate părțile lor de ocină, ca să-i fie vecini pentru 17.600 aspri gata. (*Uricar*, XX, p. 103).

La 7 Iunie 1634, Alexandru Voevod întărește Marelui Paharnic Apostol, satul Voevoda din județul Teleormanului, dela moșnenii acelu sat, „care fusese toți oameni *eneji* cu ocinile lor“ și când a fost în zilele „răposatului Mihaiu, tot satul Voevoda s'a dat vecinji domnești lui Mihaiu Voevoda.“ În vremea lui Alexandru Iliăș s'au răscumpărat pentru a se vinde iar vecini, cu ocinile lor, lui Apostol Paharnicul. (*Uricar*, XVIII, pag. 368).

La 16 August 1629, Alexandru Voevod întărește lui Mihaiu Clucerul dela Coțofeni și Jupăniței sale Hrăsa ocină și vecini în satul Caraula din Mehedinți, partea *enejilor* din Caraula, cari s'au vândut vecini cu fiii lor și cu ocinile lor lui Mihaiu Clucerul, enumerându-i pe toți. Printre marturi sunt citați „și alți săteni de Caraula, câți au rămas nevânduți în *satul enezesc Caraula*“ (*Uricar*, XX, p. 112).

Oamenii cari să iertau de „*rumânie*“ deveniau *judeci* pe părțile lor. Spre exemplu:

La 5 Iunie 1619, Gavril Movilă întărește hotărîrea luată de Dragomir și de soția lui Chira că, după moartea lor, vecinii lor, pe cari îi enumără, să fie în pace, slobozi de „*rumânie*“ și să fie *judeci* pre părțile lor. (Academia Română, Pachet XLI. 80).

La 30 Martie 1628, Dragomir din Stoenesti dă zapisul său de mărturie lui Necula Vistierul, arătând că a fost rumân popei lui Suhata care i-a vândut Stoichiței Vistierului cu ocină cu tot, să-i fie *rumâni*. Murind Stoichița, a dat Patriarhului satul Dlabănești de lângă Stoenesti. Atunci *rumânii* din Dlabănești, mergând la Gavril Vodă să se răscumpere, să fie *judeci*, a mers și el să dea bani pe ocină ca să fie *judeci* în Dlabănești, dar Gavril Vodă n'a vrut să-l *judeciască*. La venirea lui Radu Vodă au mers și au dat 500 galbeni să se răscumpere, să fie megiaș, dar la urmă a rămas vecin de bună voia lui. (Academia Română, Pachet XLI, 102).

Niște moșneni din Buzul (Mehedinți) se vând lui Mateiu Basarab vecini cu ocinile lor, la 14 Decembrie 1644. Pe marginea zapisului cetim

cert: în Moldova întâiele proprietăți a căror caracter alodial este mai presus de orice inoială, sunt rezultatul unui act arbitrar, a unei spoliațiuni. Acolo însă unde răzășii dispuneau de hotare întinse sau unde împărțirea nu fusese dusă la extrem, sătenii rămăneau nesupărați pe jireabiile lor. Chiar Regulamentul Organic ni vorbește de săteni *șazănd pe moșii răzășești*.

următoarea notiță: „la 16 Iunie leat 7240 acești rumăni din Drăgulești, unii s'au *judedit*, alții s'au ertat după cum le scrie zapisele și toți rumăni au rămas slobozi fără de moșie, iar moșia toată au rămas la sfânta mănăstire.“ (Academia Română, Mss. No. 500, p. 741).

Precum am văzut mai sus, cuvântul a *judeci* este traducerea slavonului КНЕСТВОБА a *cneji*, ceea ce dovedește că termenii *judet* și *cneaz* erau sinonimi și însemnau: acel care în sat făcea dreptate, dirigătorul satului.

Acest fapt singur ar ajunge pentru ca să nimicească teoria acelora cari mai cred că moșnenii de astăzi se trag din țărani proprietari așezati pe locurile lor dela începuturile domniei. De oarece strămoșii lor erau numiți *judetși*, acest fapt se împotrivesțe cu desăvârșire acelei păreri, căci, de ar fi fost cu toții egali, pe cine oare ar fi putut ei să judece? Această calificare de *judetși*, dată din vechime moșnenilor, ar ajunge spre a dovedi că ei, ca și răzășii din Moldova, se trag dintr'un moș care singur stăpănia locul și judecă pe sătenii supuși lui. Judecia împărțindu-se după moartea lui, numărul celor judecați de fiecare din urmașii lui scădea din zi în zi; vedem din actele suscitade că prin veacul XVII unii din moșneni mai aveau câte un vecin, doi sau trei.

Și apoi, împotriva părerii că la origine erau *sate de mici proprietari*, mai este faptul că, în asemenea împrejurări, după împărțiri succesive în curs de șase veacuri sau douăzeci și patru degenerațiuni, parcelele moșnenilor de astăzi ar trebui căutate cu microscopul!

Nu trebuesc considerați ca moșneni vechi sătenii din Rucăr. Satul Rucăr a fost sat domnesc, a cărui locuitori se folosiau de hotarul lor în schimbul îndatoririi de a păzi granița. (Iorga, *Studii și Documente*, VII, p. 51). Ei au devenit proprietari pe locurile lor la o epocă relativ recentă. Mi se pare că satul Drogoslavele eră în aceleași condițiuni. (Iorga, *Op. cit.*, p. 23).

În aceeași categorie intră cu bună seamă și satul Comăneștii din ținutul Bacăului: *plaeșii* din Comănești locuiau pe loc domnesc și străjuiau la granița despre Ungaria. Acest sat a încetat a fi domnesc la 1804, când l-a dăruit Alexandru Moruzi Vv. lui Costache Ghyka (Sulgiaroglu).

Cred că identitatea cnejilor de cari vorbesc documentele din veacul XV sus citat, cu stăpănii de sate de pe acea vreme, nu mai poate face nici umbră de inoială.

§ 3. Despre chipul în care se cumpărau dela răzăși părțile lor de moșie.

Toate hotarele răzășești însă nu ajungeau să fie lucrate de stăpânii lor. Multe erau oprite în această evoluțiune, ținute pe loc sau chiar readuse la starea lor primitivă, sub cărmuirea unui singur județ. Mulți stăpâni de părți mici de sat le vindeau înainte de a fi ajuns să le lucreze singuri. Le vindeau sau unui neam al lor, din vre-un bătrân în care fusese copii mai puțini sau care printr'o căsătorie bună sau din orice alte împrejurări dispunea de mijloace sau vre-unui mușteriu străin.

Exemplele de răzăși cumpărând părțile celorlalți și reintregind stăpânirea primitivă, nu lipsesc. Dar mult mai frecventă este cumpărarea unei părți de ocină dintr'o stăpânire împărțită de către vre-un boer bogat din vecinătate sau chiar de mai departe.

Tendința fiecărui boer de a întruni sate multe sub stăpânirea lui se vedește dela întemeiere și este lucru firesc. Întâlnim stăpâni cu sate multe dela început, numărul crește cu cât ne depărtăm de origini și el crește mai ales prin cumpărarea ocinilor împărțite treptat, stăpânii cu ocini multe înghit ocinile cu stăpâni mulți.

La sfârșitul veacului XVI și la începutul veacului XVII, dese schimbări de Domni, toleranța de care acești suverani efemeri trebuiau să facă uz pentru a adună și a-și păstra partizani întrunise în mâinile unora din boeri averi mari, și cine pe atunci zicea avere mare, înțelegea sate multe. Cine avea sate multe căută să adune și mai multe și căută să le cumpere și mai ieften.

Stăpânii de părți mici fiind cei mai nevoieși, se putea cumpăra dela dânșii cu prețuri mai mici: boerul cu bani căută să se vâre în câte un hotar pe care erau stăpâni mulți și, odată ce izbutia să intre în sat, cumpăra o jireabic dela unul, două dela altul, jumătate dela un al treilea, dar nu se lăsă până nu se făcea stăpân pe hotarul întreg. Cu cât înaintăm în veacul XVII cu atât ni apar mai dese asemenea cumpărături de părți de sat.

Multe din ele sunt vânzări în cari nu a intervenit alt factor decât dorința vânzătorului de a vinde și acea a cumpărătorului

de a cumpără. Vânzătorul căutase să ieă pe ocina lui bani cât mai mulți, iar cumpărătorul să deă cât mai puțini, cum este firesc în asemenea tocmei, dar transacțiunea fusese neprihănită.

Însă din nenorocire, prea adesea în asemenea alienări de ocine intervenia fie abuzul de putere, fie înșălăciunea, fie o neomenoasă exploatare a nenorocirii sau a slăbăciunii omenești.

Abuzurile de această natură erau înlesnite de obiceiurile vremii, de greutatea birurilor și de organizarea vițioasă a administrației și a justiției¹⁾.

¹⁾ După 1600. Drăgan Ciolpan, mărturisește cum au plătit nepotul său Bașota pentru el *57 galbeni, ce rămăsese dator* dela ținutul Tutovei lui Iani Visternicul, pentru cari i-au dat Ciolpan lui Bașotă partea lui nealeasă din satele Bodești și Dăncești; „iară de ficiorii mei nime să nu aibă a torce nice dinăoră întru viac”. (Iorga, *Op. cit.*, V, p. 9).

1609, Noemvrie 4. Constantin Movilă Vv., pentru *un copil mort*, găsit la Corlatele și *care fusese ucis și îngropat de mama lui*, poroncește Marelui Vornic Petrașco să ieă 50 boi drept pedeapsă. Visternicul Boul dă banii și ieă satul pentru 100 galbeni. (Iorga, *Op. cit.*, V, p. 397).

1612, Maiu 14. Apostol Sohuiceanul, dă lui Bojilă din Pochi două ocini *pentru două morfi de om ce s'au făcut pe acea moșie*. (Acad. Rom., XCIX, 65).

1617, Ianuarie 13. Simion sin Ursu din Drăgoești cu alții, dau părțile lor de moșie Postelnicului Aslan, *ca să le plătească toate dările de preste an*. (Acad. Rom., C, 72).

1642, Iulie 2. Vasile Lupul Vv., întărește Vornicului Constantin Neaniul o parte din ocină în Toderești ce o căpătase *pentru un bou ce a căzut, a Neaniului, într'o groapă a lui Danco*, iar cine se va țineă de acea ocină să-i deă un bou boiarinului nostru²⁾. și să ș ție ocina. (Iorga, *Op. cit.*, V, p. 28).

1649, Martie 21. Vasile (Lupul) Vv., întărește lui Ionașco Cârjă biv Vel Vornic satul Vladomira, din sus de Cornul lui Sas, pe Prut, care-l avea dela strănepotul lui, dela Tatomir Tirăs, *căruia îi răscumpărase capul dela un Turc* sub Radu Vodă. (Iorga, *Op. cit.*, VII, 90).

1661, Iulie 17. Antonie Colăcescul mărturisește că *a furat un bou și a fost prins și eră să fie spânzurat*, iar unchiul lui și oamenii lui n'au vrut să-l plătească, și spre a scăpă de perire a dat lui Gheorghită Părcălabul de Tutova ocina lui, din sat, din Ceruvești, un bătrân, cu heșteu în Pereschiv, cu *așo (?)* de fân și cu săpături. (Iorga, *Op. cit.*, V, p. 30).

1655, August 10. Sandu Micul, strănepot lui Duma Micaciu (că-

Birurile erau atât de grele și numerarul atât de rar încât oamenii erau siliți uneori să-și vândă ocinele spre a achita birul pe un singur an.

Dacă se întâmpla pe hotarul unui sat un furtișag mai în-

ruia îi dăruise Petru Aron Vv., hotar pe părâul Cozia ca să-și facă sat), mărturisește că a dăruit lui Dumitru Buhuș (pe când acesta eră încă în viață) dreapta lui moșie pe Cozia, *pentru că i-au ras numele de banii Visteriei și l-au scos din temniță unde încăpuse pentru furtul a patru cai*, mai dăruindu-i un contăș de postav cu doi boi și o vacă ca să se hrănească. (*Cronica Bohotinului în Analele Acad. Rom., XXVIII, p. 59, No. XXIV.*)

1659—1660. Mărdare, feciorul Ileanei din Mihuciani [(Orheiu), dăruiește Logofătului Neculai Racoviță partea lui din Mihuciani cu tot venitul *fiindcă l-au scos dela ștreang pentru un furtișag.* (Acad. Rom., XVIII, 89, p. 9).

Cf. și documentul din 8 Maiu, 1670, dat în notă la cap. V, prin care Ioana Vărtoasa, cu fiii ei, dăruiesc lui Ilie Sturza a douăzecea parte din Ordășăi cu vad de moară *pentru că i-a iertat de vecinătatea în care căzuse pentru plata unei gloabe.* (Acad. Rom., Mss. mănăst. Barboiu, No. 13, fila 23).

1670—1671. Neculai, feciorul lui Miron din Veisăști, dă danie Hatmanului Racoviță toată partea lui din Mărinici, *pentru că l-au scos dela ștreang când eră să piară pentru un furtișag.* (Acad. Rom. XVIII, 89, p. 13).

1677—1678. Ștefan Corne, vornicelul Visternicului Ursachie ot Liteni arată: „precum am făcut multă pagubă lui Prodan Drăgușescului Medelnicerului, când fugii Petriceico Vodă în Țara Leșască, de am ținut cale la satu, la Liteni, cu alții și am jăcuit și o kuhne a fiilor dumisale lui Prodan, și am luat multe de toate, preț de trei sute de lei și am înecat și doo slugi a fiilor dumisale în Săretu; după cie au trimis dumnelui... un armaș de m'au prins și m'au scos la Divanul Mării Sale lui Dumitrasco Vodă, și mi-au dat gudețul să mă spânzure“. Dă însă partea lui din Căuiești stăpânului său care izbutește să-l scape de moarte. (Iorga, *Op. cit.*, V, p. 31).

1678 Februarie 25. Ion Pechiul dă lui Dumitrașco Golăe o vie *pentru că i-a furat niște lucruri spre a-și plăti capul.* (Acad. Rom. CII, 25).

1694 Noemvrie 1. Andrei sin Mihașco, *fiind dator Jidovului Meier din Târgul Trotușului cu 30 lei pentru niște miere și cu 8 lei pentru o vacă și neplătindu-și datoria, este pus la inchisoare. Il scoate Drobotă plătind datoria și luând în schimb dela Andrei a patra parte din satul său Petricenii.* (Acad. Rom., LXXXV, 29).

1699—1700. Vasile și soră-sa Anița, fii lui Ștefan brat Popescul din Milești, dau Sărdariului Donici din Rădiani o bucată de loc *gloabă pentru un furtișag.* (Acad. Rom., XVIII, 89, p. 11).

semnat sau o moarte de om, stăpânii și sătenii acelu hotar, adesea chiar și acei din vecinătate erau loviți de globi grele pentru a plăti *acea moarte de om*. Cazurile de ocini vândute spre a plăti asemenea gloabe sunt departe de a fi rari.

Fără dată, veacul XVII. Iancu din Dumești scrie Postelnicului Iordache *să-și facă o pomană cu dânsul să-l scoată dela acea slujbă, că-l chiamă la oaste și el este om sărac. De-l va scoate îi dăruiește 50 stânjani de moșie*, (Iorga, *Op. cit.* V, p. 23).

Fără dată, veacul XVII. Mărzea, feciorul Hotnogului de Costești, scrie unui Logofăt, *rugându-l să-i dea o slujbă*, căci a rămas sărac de părinți, este neînsurat și nu se poate sprijini. *Dacă îi dă Logofătul o slujbă, îi va sluji pe sfânta dreptate și-i va dărui lui un loc de prisacă cu casă și zemnic la Costești, lângă Docolina*. (Iorga, *Op. cit.* V, p. 7).

1707—1708. Enache Sulgeriul, dăruiește Vornicului Iordache Ruset un loc din satul Schei, cum merge spre Răcătău, în dreptul Bacăului. Acest loc îl avea Enache Sulgeriul danie dela Tofana, Safta, Tudosca, Lupu și Chira, feciorii lui Constantin Roșca, nepoții lui Epură Călugărul, *pentru că Lupul furase Sulgerului doi cai buni și i-au prăpădit*. Și prinzând Sulgerul pe Lupu, acesta au săzut în temniță nouă luni după care venind frații lui pentru a-l scoate și *neavând bani pentru a plăti caii, prețuiți 110 lei, au dat moșia ca să nu piară Lupu*. (Acad. Rom., XVIII, 89, p. 45).

1712, Noemvrie 16. Petrea Borzea și cu femeia lui încredințează că au dat partea lor de Stănești Stolnicului Ștefan Roset, *fiindcă i-a spart o groapă de grâu de 140 mierțe și n'a avut cu ce să-i plătească pânea ce-i mâncase*. (Iorga, *Op. cit.*, VII, p. 298).

1721, Octomvrie 13. Mihai Racoviță Vv. scrie la toți oamenii răzăși de Pomârla, *pentru o moarte de om aflată la balta Dorohoiului și „după obicei” s'a dat a se plăti acea moarte de om de satele de pe împrejur*. La Pomârla având Dumitru Macri, Staroste de Cernăuți, trei părți din sat și răzășii una, au dat pentru părțile lui. Domnul hotărește răzășilor să caute să plătească partea lor căci a dat lui Macri voe să dea el acei bani și să țină moșia răzășilor, astfel că *nedând banii vor fi lipsiți de ocină* (Cândica Anastasie Basotă p. 46 No. 41, la Epi-tropia Bașotă).

1733 Septemvrie 2. Iftimie Haiagoj, călăraș hătmănesc, *ucide*, umple de sânge și sparge capul cu baltagul unei slugi a lui Neculai Hri-soverghie. Fiind închis și globit, Iftimie obține dela Porotchie, Porușnicul Hătmăniei, care cumpăraseră dela Hatman gloaba călărașilor, *să-i ierte gloaba la care fusese osândit, dându-i partea lui de moșie* din Grosăști, la ținutul Tutovei, cu vad de moară pe Racova, dându-i și dire-surile. (Acad. Rom. LXXXVI, 70).

Dacă cel ucis era vreun Turc, gloaba era și mai mare și împlinirea mai strașnică.

Apoi de câte ori nu fură vândute ocini pentru a răscumpăra pe acei căzuți în robia Turcilor.

Pe dealtă parte aproape toate vinele chiar moartea de om se puteau răscumpăra plătind o gloabă mai mult sau mai puțin însemnată către Visterie, mai ales dacă aveai sprijinitor puternic.

Pentru furii de vite cari aveau ocini, dacă erau prinși asupra faptului, cel mai bun mijloc de scăpare era să se înțeleagă cu păgubașul și să-și cumpere iertarea cu prețul unei bucăți de ocină. Dacă apucau să fie închiși, scăparea era costisitoare, căci pe lângă iertarea păgubașului trebuiau să cumpere și aceea a diregătorului dela care atârna temnița și care era judecător din partea Domnului pe acele locuri. Uneori, când acest diregător era puternic, tocmai se făcea numai cu el.

Vedem diregători din cei mai înalți, ca Visternicul Dumitru Buhuș și Logofătul Neculai Racovița, în veacul XVII, dedându-se la scârboasa speculă de a plăti capetele moșenilor închiși pentru furțișag, luându-le în schimb ocinile.

Date fiind arbitrarul, corupțiunea, și lipsa de scrupul a acelei vremi, suntem în drept să presupunem că multe greșeli pentru cari vedem că s'au luat părți de ocină vor fi fost imaginare și puse la cale de puternicul care își pusese ochii pe petecul de moșie al vinovatului.

În lista de sate aparținând, la 1688, Visternicului Gheorghe Ursache, găsim treisprezece care sunt făcute petec cu petec dela răzăși. Iar în aceea a satelor lăsate de Vornicul Iordache Roset, în care intră și acele ce el le luase dela Neculai Racovița drept zestre și care cuprind peste tot 161 de sate, găsim 58 care sunt făcute prin cumpărături dela răzăși.

Și dacă considerăm că ceilalți diregători mari, începând cu Miron Costin, care a lăsat după dânsul 91 de sate, nu erau mai puțin lacomi de pământ și mai scrupuloși decât cei trei dintâi, ne putem închipui lesne ce vijelie cumplită s'a deslăntuit asupra bieților stăpâni de părți de sat. Cumpărau cei mari și sate întregi când puteau, dar stăpânii acestora fiind indeobște mai avuți și mai puternici, operația era mai grea și mai costisitoare.

Apoi, în a doua jumătate a veacului XVII, năvălia în țară o mulțime de Greci de a doua mână, protejații Domnilor sau a puternicilor zilei. Mulți din ei obțineau slujbe, se căsătoriau cu fete de boeri mai de rând, făceau bani și, de oarece nici o lege nu apăra moșiile strămoșești de cotropirea străinilor, se apucau să cumpere ocini.

Astfel, pe când o parte din stăpânirile sătești din vechile judecii, se transformau în mici alode și stăpânii lor în țărani, o altă parte din acele stăpâniri începea să se concentreze în mâinile unor neamuri cari, prin deosebite împrejurări, izbutise să se ridice deasupra celorlalte neamuri a vechei clase stăpânitoare. Constatăm deci că stăpânirile teritoriale, dela sfârșitul veacului XVI încoace, sunt supuse la două tendinți cu totul potrivnice: una de îmbucătățire în cuprinsul aceleiaș hotar prin împărțiri succesive, cealaltă de închegare a părților deosebite din acelaș hotar și de întrunire a multor *hotare răslefe* în aceeaș mână.

§ 4. Dreptul de protimisis.

Dreptul ce a luat mai târziu nume de drept de *protimisis* (retrait lignager), decurge din chiar formula de danie sau de întărire a vechilor urice. Ca și dânsa el este o urmă a vechi posesiuni familiale.

Textul obișnuit al acelei formulă este: „să-i fie și dela noi uric lui și copiilor lui și nepoților lui și strănepoților lui și prestrănepoților lui și împrăstieților lui și la tot neamul lui, ce i se va alege mai de aproape, nerășuit nici odată în veci“. (Да ест ему ит нас оурик съ вкѣмъ доходомъ ему и дѣтемъ его и оуноучатомъ его и прѣоуноучатомъ его и пращуратомъ его и вкѣмоу роду его кто еѣ имъ изберет на иближнии непорѣшено на вѣки).

Rezultă din această formulă că satul întărit sau dăruit rămânea legat pe vecie de descendența donatarului, atât de cea bărbătească cât și de cea femeiască.

Dacă mai amintim că în uricele munteneste interzicerea de a vinde eră formulată pe când în Moldova ea eră subînțeleasă, avem înaintea noastră toate elementele dreptului de protimisis.

Ocina întărită prin formula de mai sus trebuia transmisă urmașilor celor mai apropiați, cari aveau un drept la transmisiunea ei, în ordinea gradului lor de înrudire cu posesorul ocinii. Acest de pe urmă nu putea să ridice rudelor acest drept la eventuala stăpânire a ocinii și, prin urmare, nu o putea vinde fără consimțământul lor unanim. Iar, dacă o vindea, rudele erau în drept să întoarcă banii depuși de cumpărător și să ia ocina în stăpânire. Acel mai de aproape înrudit cu vânzătorul era în drept să ia întreaga ocină pentru sine, întorcând întreaga sumă a banilor ¹⁾.

¹⁾ 1604, Iulie 30. Eremia Movilă Vv. scrie lui Miron: „dămu-ți știre că s'au jăluit acești nepoți ai lui Ciolpan Bătrânul, anume Patrașco și Bașot și Lupul, zicând precum ai cumpărat o bucată de moșie din sat, din Bodești, *fără știrea lor*, dela Gavril Bălici și *nu ți se cuvine ție să cumperi pentru căci este a lor dreaptă ocină*. Pentru aceeaia dacă vei vedea cartea Domniei mele, iar tu să iei banii tăi, *dela dânsii înapoi, căci li se vine lor să răscumpere a lor moșie*, iar tu să n'aibi treabă în moșia lor”. (V. A. Ureche, *Miron Costin*, I, p. 71).

1630 August 21. Vasile Lupul Vv. judecă pricina dintre Mărica Homiceneasa, fata lui Calapod deoparte și Buhuș Visternicul de alta, pentru niște părți de ocină din Boldești ce le cumpărase Buhuș dela surorile Homicenesei. Mărica Homiceneasa au arătat că *n'a fost cu știrea ei când a cumpărat Buhuș acele părți dela surorile ei și a cerut să întoarcă Visternicului banii*. Domnul dă dreptate Homicenesei, *hotărăște ca ea să întoarcă banii și să ție ocina, să nu aibă voe a o vinde nici a o da nimăruia, nici a o schimba, nici alt meșteșug să facă*. (*Cronica Vascanilor* în *Analele Acad. Rom.*, XXIX, p. 94).

1657, Februarie. Dumitrașco Mălaiu, feciorul lui Alexandru Mălaiu, nepot de fiu lui Costea Bucioc, ce a fost Vornic Mare, vinde lui Neculai Buhuș, Clucerul cel Mare și jupănesei sale, Aniței, siliștea Pișcanii, pe Prut, la ținutul Iașilor „pre unde au ținut și moșul meu Costea Bucioc. . . *pentru că am întrebat de toate rudele mele să cumpere acca moșie și nimeni n'a vrut să cumpere*, iar dumnealui Neculai Buhuș *fiind de să-mânția noastră s'au sculat și ni-au plătit. . .*” (V. A. Ureche, *Miron Costin*, I, p. 690).

1660, Iunie 24. Sturdza din Igești vinde lui Enache Cămărașul o moară făcută în Igești cu 6 pământuri în frunte „*de ni-am scos capetele dela o robie*”. *A întrebat mai întâi toți frații și toate rudele și toți răzășii*. (Iorga, *Op. cit.*, VII, p. 316).

1661, Constantin Bujoranu, feciorul Anghelinei, nepot lui Cârstea ce au fost Vornic Mare, rămânând dator cu 200 lei dintr'o goștină de mascuri dela ținutul Tecuciului, este dat pe mâna lefeciiilor să plătească într'o

S'a făcut cea mai largă întrebuințare a dreptului de promisis în veacurile XVII și XVIII: el a alcătuit o stavilă adesea efectivă la cumpărarea răzășiilor. Este bine înțeles că eră

săptămână. I se scoate în vânzare partea din sat, din Bujoreani; *întrebă pe toți frații, nepoții și rudele lui și nime nevoind să-i plătească capul, vinde moșia lui Pătrașco Logofătul al Treilea.* (Iorga, *Op. cit.*, VI, p. 14).

1662, Aprilie 3. Todosia, fata lui Drăgan, nepoata lui Ionașco, cu feciorul ei, Gavril Merco, vând lui Miron Costin partea ce li se va alege după moșul lor Ionașco, din satul Cârstești (Cărligătura). Mai vând și partea ce li se va veni dintr'o moșie starpă (dela niște moși sterpi) ce au avut cu *toții din seminția lor. Dintre frații și sămințiile lor să n'aibă amestec căci i-au întrebat pe toți pe rând și le-au pus și zi la tocmală, la care au fost față mai mulți.* (V. A. Ureche, *Miron Costin*, I, p. 89).

1668, Septemvrie 30. Miron Costin Vel Vornic adeverește că au fost cumpărat $\frac{1}{8}$ parte din Miclăușani, în ținutul Iași, dela Apostol Vorvoră, ginerele lui Carp și dela femeia lui Alexandra, fata Antimiei, nepoata lui Carp și *că au prins de veste Bărzescu și femeia lui Alexandra, fata lui Carp Diacul și alte rude și ca rude a vânzătorului au cerut stricarea vânzării.* Miron Costin își ieă banii înapoi rupând zapisul (V. A. Ureche, *Op. cit.*, I, p. 698).

1669, Dechemvrie 2. Pintelie cu surorile lui și cu alți răzăși, toți strănepoți lui Vasile, vând a patra parte dintr'un moș, din Cârstești, lui Miron Costin Vel Vornic, drept 40 lei bătuți. *„Iar dintre rudele noastre nime să aibă a se ispiți a întoarce, căci li-am dat știre tuturor de câteva ori și mi-au dat voie toți să vindem acele părți de moșie...“* (V. A. Ureche, *Op. cit.*, I, p. 121).

1676, Maiu 9. Antonie Ruset Vv. S'au pârît înaintea Divanului domnesc Iane, ginerele Temeliasei, cu femeia și fratele lui, cu Constantin fost Paharnic, pentru niște vii dela Crucea-de-Jos. Iane cu ai săi zic că mașteha lor, Cârstina, a vândut Paharnicului *niște vii ce erau a lor de moșie fără știrea lor și acum vor să întorcă banii.* Constantin Paharnicul arată că, când a cumpărat acele vii dele Temeliasa, Iane cu ai săi *au știut și n'au vrut să cumpere,* aducând Constantin și boeri marturi. Domnul hotărăște ca Iane cu ai săi *să jure că nu au avut știință despre vânzarea viilor.* Ei nevoind să jure, Domnul îi dă rămași. (V. A. Ureche, *Op. cit.*, I, p. 137).

1677, Ianuarie 23. Dumitrașco Cantacuzino Vv. scrie lui Grigore Rusul fost Spătar că Ion Pisoski s'a jăluit împotriva cumnatului său Gligorașco Botez, fiindcă acesta a vândut partea lui de Bănești lui Gheorghe Șeptelici Logofătul, sub cuvânt de schimbătură. Domnul hotărăște că *„iaste mai volnic Pisoski să o cumpere, căci sunt frați, decât Gheorghe Șeptelici* (Iorga, *Op. cit.*, VII, p. 276).

intrebuințat și pentru *întoarcerea* de sate mari cu hotare întinse¹⁾.

Răzășul care doriă să-și vândă partea de ocină unui străin, eră dator să arăte mai întâiu răzășilor lui că voește să-și facă partea lui vânzătoare și să-i întrebe dacă vro unul din ei nu voiește s'o cumpere. Dacă nici unul din răzăși nu eră mușteriu,

1685, April 8. Un răzăș vinde partea lui de Vărtop Vornicului Pisoski după ce a întrebat pe cumnatul său Velicico, dar acesta neavând putere, i-a dat slobozie s-o vândă cui va putea, și el a vândut-o lui Ion Pisoski fiind acesta moșnean. (Iorga, *Op. cit.*, VII, p. 276).

1685, Maiu 13. Dumitrașco Cantacuzino Vy. Constantin Sachil Vel Postelnic arată că satul Feleștilor dela Neamțu, dreaptă moșie despre socrul său, moș jupănesei sale, de pre Dumitrașco Sachil și de pre jupăneasa lui Nastasia, 1/2 sat, care această 1/2 sat cu heleșteul Micota, au fost vândut Prăjescului, și ieșind la vânzare fără știre, de l-au fost cumpărat Miron Costin Logofătul în zilele Ducăi Vodă. Și au venit Sachil Postelnicul și întorcând banii lui Miron Costin, a rămas să fie satul Constantin Postelnicul, sămânța Săchileștilor (V. A. Ureche, *Op. cit.*, I, p. 159).

Pe la 1690, „Velicico Costin Vel Vornic, facem știre precum au venit înaintea noastră Andonie Zagan și cu seminția lui și au cerșut giudeț dela noi cu Ilie Clucerul, pentru un sat, pentru Borești, zicând Zagan: ca să întorcă banii dași de Ilie Clucerul pentru acel sat. Deci noi l-am întrebat: știut-au el și părinții lui când au cumpărat Enache Clucerul? Deci dar i-am zis să-și dea credința cum n'au știut el. Apoi au spus drept și au mărturisit într'acesta chip. Zis-au: drept oi spune dumitale, Vornice, că tată-meu, când au cumpărat Enache acea moșie, au fost în Iași dus și au venit aice și ni-au spus noă și au mers la Horoițani și au zis: măi, voi Horoițanilor, pentru... să știți c'am vândut Boreștii la Enache Clucerul, deci de aveți prilej, pasași de a întoarce. Ei nici unul nu au întors precum au mărturisit. (V. A. Ureche, *Op. cit.*, I, p. 712).

¹⁾ Vezi un caz de *întoarcere* foarte caracteristic în *Cronica Bohotinului*, p. 914. Ștefan Roset vinde partea lui de Bohotin verei sale (fiica unei mătușe), Vornicesei Catrina Paladi. Lascarache Roset, văr primar al vânzătorului, răscumpără cu hotărîrea Divanului, fiind răzăș și văr primar (fiul unui unchiu), rudenia după partea bărbătească fiind privită ca mai de aproape decât cea după partea femeiască.

Însă după ce el este pus în stăpânirea acelei părți (1/2) din Bohotin, se scoală sora lui Ștefan Roset, Băneasa Maria Costandache, și arătând că nu a știut de vânzare, răscumpără, iarăș cu hotărîrea Divanului, fiind, ca soră, și mai de aproape decât vărul.

eră slobod s'o vânză oricui îi venia la cale¹⁾. Dar eră prudent pentru cumpărător să aibă martori cari să poată jură eventual că toți ceilalți răzăși fusese vestiți despre vânzare dar nu voise să cumpere, căci altfel eră în primejdie ca, după o lungă curgere de ani, să se scoale o rudă a vânzătorului, trăitoare în alt loc, care să revendice partea de ocină sub cuvânt

¹⁾ În Germania din evul mediu, până prin veacul XIV, există, sub numirea de *Beispruchsrecht*, un drept al rudelor de a concura la înstrăinarea de posesiuni teritoriale, pământul fiind privit ca bun al familiei întregi. Acest *Beispruchsrecht*, care câte odată se numia și *Einspruchsrecht*, avea de scop să păstreze familiei pământul, care alcătuiă temelia rolului ei în Stat. Un jurisconsult care s'a ocupat mult cu aceste chestiuni, (Gerber, *Meditationes ad locum speculi juris Saxonici*, lib. I, art. LII), zice despre acest drept: „Exeundum mihi videtur a ratione quae intercedebat inter res immobiles et rempublicam Germanorum... Dubitari non potest quin immobilium (hoc est fundi, mansi agrorum) dominium necessarium fuerit ad auctoritatem in republica tenendam, ne dicam libertatem conservandam, ad adparendi in publicis concionibus populi facultatem, ideoque ad se ipsum et familiam tuendum ac defendendum“.

Această proprietate de familie se numia și *Miteigentum zu gesammter Hand* sau, pur și simplu, *gesammte Hand*. Părintele de familie eră privit ca organul acestei *gesammte Hand*, pe care o administră. Ca atare putea înstrăina numai din mobile, pentru imobile avea putere să le ipoteceze, dar le putea înstrăina numai cu consimțământul soției și copiilor lui (*conducto manu*), căci și ei erau considerați ca proprietari ai pământului stăpânit de familie.

Bunul înstrăinat fără consimțământul membrilor familiei, trecea imediat moștenitorului aceleuia ce îl înstrăinase, *fără ca el să fi fost obligat a întoarce banii*. Moștenitorul putea să urmărească atribuirea personală a bunului înstrăinat ca și cum înstrăinarea n'ar fi avut ființă și vânzătorul ar fi murit. „Gibt erz wider recht sonder erben gelob, der erbe unterwindet es sich mit urteilen, als ab ber töt si, jene der doz gab, so ers nicht gebn, mochte“.

Cu vremea, această neputință a capului de familie de a vinde moșia strămoșască fără consimțământul soției și a copiilor fû modificată prin faptul că putu vinde *în caz de necesitate adevărată* (echte Noth).

În veacul XIV *Beispruchsrecht* se transformă în dreptul nostru de *protimisis* (retrait lignger), care și el, cu timpul, fû aplicat numai bunurilor privite ca *Erbgüter*, adică moștenite dela părinți și moși.

De *Beispruchsrecht* cât și de dreptul de *protimisis* se puteau folosi în Germania numai moștenitorii direcți ai vânzătorului, iar nu și colateralii. (Pierre Verdelot, *Du bien de famille en Allemagne*, cap. II și III).

că este rudă și nu a fost vestit despre faptul că ocina a fost făcută vânzătoare.

De dreptul de protimisis se împărtășiau atât rudele despre tată cât și acele despre mamă, dar rudenia despre partea bărbătească eră, chiar în acelaș grad, privită ca mai apropiată decât acca despre partea femeiască.

Acel care cumpără o răzășie, cu voia tuturor răzășilor deveni însuș răzăș. Nu se mai putea reclama împotriva lui beneficiul dreptului de protimisis. Răzășii din acelaș bătrân cu vânzătorul aveau drept de protimisis față de răzășii din ceilalți bătrâni¹⁾.

Dacă un răzăș înfiia un copil, băiet sau fată, drepturile înfietului erau aceleași ca ale unui copil firesc.

Nu erau supuse dreptului de protimisis părțile de ocină obținute prin danie. Motivul daniei se găsește totdeauna enunțat în zapis: de obicei se zice că dania este făcută pentru ca donatarul să îngrijască de *comăndul* (înmormântarea, grijele și

¹⁾ 1676, Februarie 28. Antonie Ruset Vv. scrie lui Carp Vornicul de Bârlad pentru pâra ce au avut Alboe și nepoții săi cu Gavril, feciorul Țăranului, pentru o moșie la Borăștii din jos. Alboe și ai săi arată că feciorii Țăranului sunt din niște fiastri, iar ei spun că sunt dintr'un moș și dintr'o săminție și au cu Alboe în acelaș bătrân, arătând și mărturie. Domnul poroncește să ieă sama foarte cu dreptate și dacă vor jură șase oameni că feciorii Țăranului sunt dintr'un moș și de un sânge cu Alboe și nu fiastri, să ție împreună cu Alboe, iar de nu, să nu s'amestece într'acelaș bătrân. (Iorga, *Op. cit.*, VI, p. 29).

1717, April 20. Doi răzăși din Ivănești vând partea lor, de pre mama lor, întrebând mai întâiu neamul lor care este dintr'un bătrân cu ei, și n'au vrut să cumpere, apoi vrând să vândă unui străin, s'a sculat Teodosie Lipan și „s'au locuit binișor, frățește, între toți frații“. (Iorga, *Op. cit.*, VI, p. 97).

1741, Iulie 11. Grigore (II) Ghika Vv. Carte de judecată între strănepoții lui Gavril Placsa cu Neculai Costin Logofătul pentru satul Brănișterii și Șcheuleții dela Neamtu. Costinii țin părțile lor din sat după Gaftona preuteasa, iar Placseștii după Gavril Placsa. Costinii se încuscresc cu Placseștii și fac niște cumpărături în 1/2 de sat, rămasă dela Placsa, iar Plăcseștii se judecă cu ei în mai multe rânduri și cer să răscumpere *ca fiind rude mai de aproape cu vânzătorii*. Domnul hotărăște ca partea Placseștilor s'o țină întreagă Plăcseștii. (V. A. Ureche, *Op. cit.*, I, p. 132).

pomenirea) donatorului. Mai arare ori dania este făcută spre a răsplăti o binefacere bine specificată: plătire de cap, scoatere din închisoare, altădată donatarul ieă îndatorirea să fie (intreție) pe donator până la moarte.

De multe ori s'a întrebuițat forma daniei pentru a mască o vânzare. Răzășii jăluiau în asemenea caz la Domn, arătând că dania este făcută *cu meșteșug*, iar la judecată donatorul se supunea la jurământ.

Abuzul făcut cu daniile meșteșugite deveni, la sfârșitul veacului XVIII, atât de mare încât Domnia se văzù silită să intervie printr'o legiuire specială, oprind daniile cu de-săvârșire.

§ 5. Despre feliul de stăpânire al răzășilor și despre împărțirea lor.

Hotarele răzășești se împărțiau pe bătrâni: fiecărui bătrân i se convenia o parte egală în vatra satului sau siliște, în țarină, în câmp, în ape și în pădure. Constatăm că, de obicei, în veacul XVII, siliștile și țarinile erau *alese*, împărțite și stălpite pe bătrâni, câmpiile și pădurile însă se stăpâniau în devălmașie afară de delnițele de fânaț, după cum se mai stăpânesc de obștiile răzășești și astăzi.

Când numărul bătrânilor eră mic sau hotarul întins și fiecare bătrân sau jumătate, sau sfert de bătrân, mai cuprindea încă în țarină un număr însemnat de pământuri și de delniți de fân la câmp, stăpânul fiecărei din aceste părți luă de a zecea de pe pământurile arate și de pe delnițele cosite de sătenii și de vecinii locuind pe partea lui; cultivă și cosia pentru dânsul, cu ajutorul zilelor de lucru ce sătenii și vecinii îi datoriau, o mică parte din hotarul său; creștea vite și-și îngrijiă de prisăci. Dacă locul lui eră întins, dar sătenii și vecinii din o pricină oareșcare erau puțini, căută să ademenească oameni din satele megieșite să seamene și să cosască pe locul lui spre a putea luă dela ei de a zecea.

Prezența sătenilor liberi în sate răzășești se constată până

după Regulamentul Organic, iar vecini găsim, chiar pe părți de sate foarte reduse în întindere¹⁾.

Pe cât puteau, răzășii căutau să stăpânească fiecare câte un vad de moară, iar dacă aceasta nu eră cu putință stăpâneau mai mulți acelaș *vad de moară*, împărțind vama măcinatului²⁾.

¹⁾ Vezi în *Cronica Vascanilor*, p. 95, scrisoarea Vornicului de Poarta Năvrăpăscul către Logofătul cel Mare, arătând că, pe două douăsprezecimi din satul Boldești, se aflau trei vecini. (Pe la 1630—1640).

²⁾ 1507, Fevruarie 20. Bogdan Vv., întărește vânzarea făcută de Gligorie și soru-sa Marușca, copii Anușcăi, nepoți lui Bucur Dan, a dreptei lor ocini și moșii, *două părți din moara din București* ce este pe Bila-voiu, lui Cristea și soției acestuia, Ana, drept 30 zloți tătărești. (Acad. Rom., XLV, 142).

1605. Eremia Movilă Vv., întărește dania făcută de cneaghina Todorosia, fiica lui Onciul Herțea, nepoților săi Onofreiu Aprodul și Gligorcea Cămărașul, a ocinilor sale, printre cari jumătate din satul Lehicianii la Cernăuți și *cu jumătate de moară la acel sat*. (Acad. Rom., XLI, 1).

1628, Ianuar 13. Dumitrașco Ștefan Vel Logofăt și alți boeri ai Curții Gspd., mărturisesc cum a vândut înaintea lor, lui Gheorghe Roșca Vistiernicului, Gavril sin Nistor Șoverdean din Scobâlțeni, *jumătate din a șasea parte și a șasea parte din Scobâlțeni cu părți din iaz și din moară*. Apoi mai mărturisesc cum a vândut, tot lui Roșca, și Dochia, fiica lui Drăgan și a Irinei, iar *a șasea parte și jumătate din altă a șasea parte din Scobâlțeni, din vatra satului, din câmp, din iaz din moară și din toate*. (Acad. Rom., XLVI, 159).

1644, Septemvrie 12. Vasile Lupul Vv., întărește împărțala dintre Vasile Brăescu și sora sa, cneaghina Agafia, a dreptei lor ocini, partea din jos a satului Brăești la Hărlău, venindu-i cneaghinei Agafiei jumătate din acea jumătate de sat cu morile, cu vecinii, cu grădinile și cu fânațele. Apoi întărește vânzarea făcută Agafiei de Dumitra Lupcoae, cu fiul ei Gavril, a jumătate de satul Ciabrât, pe Prut, la Iași, cu jumătate de bătău și *jumătate de moară*. (Acad. Rom., XIII, 273).

1646, Dechemvrie 18. Vasile Lupul Vv., întărește, printre alte cum-părături făcute de Dumitrașco fost Stolnic, *a patra parte dintr'o parte din satul Vezufești pe Tecucel, din vatra satului, din câmp, din țarină, din apă, din vad de moară pe Tecucel*. (Acad. Rom., XLVI, 125).

Iată și dispozițiunile *Pravilei lui Vasile Lupu* în privința morilor din sate răzășești. Pricina 11. Cartea 15.

„91. De se va prileji neștine să fie locuitor într'un sat, și de va cunoaște vre un loc ca acela bun de moară, și într'acel sat vor fi toți răzășii, și acela loc va fi a tot satul și el va apuca mui [na]jinte de toți de va țineă acel loc, și va face moară, iară mai apoi dacă va săvrăși moara se vor scula toți, de vor strigă asupra lui zicând căci au

Obişnuit eră numai o crăsmă, cel mult două în fiecare sat răzăşesc şi se pare că venitul ei eră împărţit între toţi răzăşii după analogul părţii fiecăruia.

Când unul sau mai mulţi răzăşi voiau să deosebească părţile lor, ei cereau Domniei să le *aleagă* moşia. Domnia trimitea boeri sau mazili hotarnici cari hotărau, măsurau şi stălpiau ocina.

Fie că se împărţia tot satul, fie că se împărţia un singur bătrân între urmaşii lui, procedeul eră acelaş. Voiu presupune că eră de împărţit hotarul întreg.

De obicei se împărţia deosebit vatra satului, ţarina şi câmpul, pădurea rămânând în devălmăşie. Pentru fiecare se dădea latul în trei locuri: la capătul dela deal, la mijloc şi la capătul dela vale. Această măsură se făcea cu *funia* sau *odgonul* de un număr hotărit de stânjani sau de paşi, obişnuit acel reprezentând lărgimea *pământului* întrebuiţat în localitate. Apoi acest număr de funii sau odgoane se împărţia pentru fiecare categorie prin numărul bătrânilor, rezultatul împărţirii dând latul părţii de silişte, ţarină sau câmp a fiecărui bătrân. Partea fiecărui bătrân eră însemnată cu stâlpi, *stălpită*, şi se zicea adesea în loc de s. e.: 10 stânjeni din bătrânul X, 10 stânjani din *stălpul* X ¹⁾.

Pentru împărţelile în fiecare bătrân se împărţia iarăş vatra satului, ţarina şi câmpul fiecărui bătrân în deosebi. Uneori se mai ivea încă o hliză, acea a curăturilor care iarăş se împărţia deosebit.

După mărimea hotarului de împărţit, părţile se făceau sau în pământuri sau în stânjani.

Am arătat în capitolul III al Cărţii precedente, cum fiecare pământ din ţarină îşi aveă analogul lui în rămăşiţa ho-

făcut el moară pre locul lor şi nu iau întreat, dăm învăţătură ca să întoarcă cu toţii tot acee cheltuială ce va fi făcut şi să încapă toţi împreună să ţie frăţeşte acea moară cu tot venitul ce va fi⁴.

¹⁾ Pe la 1663, Nastasia, fata lui Breajie din Spineni, vinde partea ei din Olăşai, partea tătâne-său, ce au fost suliţaş, *din stălpul* Oidei, din a patra parte, lui Statie abăgeariului şi femeii sale Zotinei, drept 4 lei bătuţi. (Iorga, *Op cit.*, VI, p. 84).

Vezi şi la Apendice actele relative la împărţirea Poşorcanilor.

tarului. Tot așa pentru hotarele mai mici, fiecare stânjan în țarină avea analogul lui în rămășița bătrânului sau a hotarului.

Hotarul întreg se însemnă sau se stâlpiă de jur împrejur în fața megieșilor. Eră obiceiul să se ia mai mulți băieți tineri la hotărit. Acolo unde se puneă vreun semn: bour, movilă, piatră, sau stâlp, se trăgea băieților câte o păreche de palme zdravene: *ca să fie minte până la bătrânețe că acolo s'a pus semn.*

Mai arareori se dădea latul hotarului întreg, fără a mai măsură deosebit siliștea, țarina și câmpul, dar celălalt procedeu eră întrebuițat mult mai des.

De oarece figurile hlizelor și a hotarelor întregi, pe teren, erau departe de a fi regulate, spre a nu nedreptăți pe unii ai căror părți cădeau unde hotarul se îngustă și a favoriză prea mult pe alții care-și luau părțile acolo unde acelaș hotar se lărgea, se făceau compensații, în chip băbesc, dar drepte¹⁾.

Iazurile ca și vadurile de moară și de pivă se împărțiau deopotrivă.

Sub stâlpilor și pietrelor de hotar se puneau cărbuni, cenușă și bucăți de fier: pietrelor sub care nu se găsiu cărbuni erau bănuite. Scoaterea pietrelor de hotar eră pedepsită cu globi grele (când vinovatul eră om fără trecere)²⁾.

Când eră neînțelegere asupra direcțiunii hotarului se recurgea la mărturia oamenilor bătrâni. Unul din ei luă o bucată de brazdă pe cap și mergea cu dânsa pe linia hotarului. Luarea brazdei pe cap semnifică că el primește să-l apese tot

¹⁾ Vezi un exemplu de asemenea compensare în alegerea Bohotinului făcută la 25 Martie 1786. (*Cronica Bohotinului*, în *Analele Acad. Rom.*, p. 116, sq.).

²⁾ 1592, Fevruarie 29. Aron Vv. dă jupănesei Anei Goleasa carte gospod ca să fie tare și puternică a stăpâni dreptele sale hotare din satul Hărnicestii, după cum au umblat din veac. „Iar cine va fi stricat sau va fi strămutat hotarele cele vechi, unii ca aceia să aibă a dă gloabă Domniei mele 50 de boi”. (*Acad. Rom.*, Mss. No. 13, Hărnicestii, 5)

1642, Fevruarie 20. Hotărnicie la Mirești. „Sau desgropat acea piatră denpreună cu Bobiceani și nu s'au aflat suptu acea piatră, cum iaste obiceiul, niț cărbuni, niț cenușă, ce au fost o piatră făr ispravă”. (*Iorga, Op. cit.*, XI, p. 91).

pământul ce-l va fi luat pe nedrept prin mărturia lui dela stăpânul cel adevărat¹⁾. Altă dată se recurgea la cărți de blăstăm cumplitе, alcătuite de însuș Mitropolitul²⁾.

§ 6. Despre alte cauze cari au contribuit la transformarea judeciei.

Am văzut în capitoul precedent că faptul perpetuării judeciei în acelaș neam, întăririle repetate asupra urmașilor lui de cătră Domni după întemeierea Statului moldovenesc, nu putuse decât să dea naștere concepțiunii, greșite în drept, că județul unui sat se bucură de un feliu de *stăpânire superioară* peste hotarul acelu sat. Am mai arătat că puțința de a vinde judeciile avuse ca urmare că stăpânii lor începură a vinde, cu consimțământul Domnului, bucăți (neocupate de săteni) din hotarul satului, fapt cu bună samă contrar obiceiului românesc.

În paragrafele precedente am constatat că împărțirile necentenite au avut ca urmare nașterea unei clase de *țărani-*

¹⁾ 1725, Maiu 7. Gheorghe Mitropolit Moldovei. După cererea Vornicului Ștefan Ruset *dă carte de blăstăm* ca să mărturisască răzășii adevăratele hotare ale bălții Bordunului, la Colțul Cornii. De vor mărturisi drept să fie iertați și blagosloviți. «Iar de nu vor mărturisi drept ori care ar ști, nici vor arătă pe unde au inblat hotarele adevărate, să fie blăstămați de Domnul Dumnezău și de Maica Precista și de 12 apostoli și de 318 oțeți din Nichie: herul, petrele, lemnilea să putrediască și să se topească, iar trupurile lor să stea întregi neatopite, parte aibă cu Iuda și cu tircletul Arie și de smerenia noastră încă să fie legați și afurisii și anafemii dați în veci. Așjdere și hotarnicii cari ar fi orânduți să hotărască aceste hotare cari mai sus scriem anume, de n'or hotără drept și or face vrun meștersug și aceia să fie supț blăstămul care mai sus serie, iar de or hotări drept să fie cu toții iertați și blagosloviți».

Adaogit de mâna Mitropolitului: „Pe unde ar fi ținut Buhuș și Manolachie, de n'ar mărturisi drept să le fie în cap acestă”. (*Cronica Bohotului*). Actele Colțului Cornii, p. 163).

²⁾ Pentru mai bună lămurire a împărțirilor dintre răzășii, vezi la Apendice mărturia hotarnică a Poșorcanilor.

proprietari, adică, pe hotăreie astfel împărțite din cuprinsul vechei judecii, s'a alcătuit o mulțime de mici *alode*.

Tendința judeciilor de a degenera și a se transforma în *alode* a mai fost încă favorizată cu deosebire de două împrejurări. Una din ele este pustiirile suferite de țară dela Turci, Poloni și Tatars în veacurile XV și XVI, iar cealaltă numeroasele *slobozii* înființate în toate ungherile țării, chiar dela începuturile Domniei.

Nu mă voiu ocupa de pustiirile pricinuite de războaiele neconținute purtate de urmașii lui Alexandru cel Bun pentru a apuca tronul țării, războaie în cari intervenira și contingente polone și voiu neglija de asemenea micile năvăliri tătarești. Răul tăcut de ele a fost trecător și pe o scară mică. Puterile de cari dispuneau concurenții la scaun erau mici și ei ținuti să cruțe până la un oarecare punct țara asupra căreia voiau să domnească.

Dar invazia Turcilor dela 1474, căreia îi puse capăt izbânda moldovenească dela Podul Înalt, a fost, înainte de acea izbândă, o pustiire groaznică a întregii Țări-de-Jos, săvârșită de 150.000 de dușmani.

Expediția lui Mohamed al II-lea în Moldova la 1476, pentru a răzbuună ocara făcută armelor lui la Podul Înalt, fu o a doua pustiire cu mult mai grozavă, căci fu făcută de oști mai numeroase, apoi fu mai lungă și mai generală.

La începutul lui Iunie intrară Turcii în Moldova, în ziua de 26 Iulie fură zdrobiți Moldovenii la Răsboeni și numai la sfârșitul lui August trecură păgânii Dunărea înapoi, având ei astfel tot timpul să dea pârjol țării și s'o prăde în lung și în lat.

Mai puțin întinse dar cumplite fură prădăciunile făcute de Leși în Domnia lui Bogdan Chiorul, în Țara-de-Sus, pentru a răzbuună groaznicile năvăliri ale Domnului Moldovei în Galiția, pricinuite de refuzul Princesei Elisabeta să-i fie Doamnă.

Toate însă fură întrecute de pustiirea suferită de țară în vremea expedițiunii Sultanului Soliman împotriva lui Petru Rareș, la 1538; Moldova întreagă fu prădată în chipul cel mai desăvârșit, neconținut întâlnim prin documente mențiuni relative la acea pustiire.

Hăinia lui Ion cel Cumplit fu, pentru Turci, iarăș un prilej minunat pentru a prăda țara cu desăvârșire în tovărășie

cu Tătarii. Sfârșitul veacului XVI și începutul celui următor, n'au fost decât un șir de răsboae, de răscoale și mai ales de prădăciuni, printre cari nu cea mai neînsemnată a fost străbaterea Moldovei de cătră oastea lui Mihaiu Viteazul.

La fiecare din aceste prădăciuni populațiunea eră silită să-și părăsască vetrele și să caute adăposturi prin păduri și locuri tari. De cădeau dușmanii peste bejenari, aceștia erau măcelăriți sau luați ca robi și duși peste Nistru sau peste Dunăre. Mulți se împrăștiau și nu li se mai află urma: în sat se întorcea numai un număr redus, une-ori nici unul. Este un fapt admis de toți, că în veacul XVII populația Moldovei eră mai mică decât în vremea lui Ștefan cel Mare.

Dacă un sat în asemenea condițiuni aveă pământuri roditoare, eră firesc ca sătenii din alt sat din împrejurimi, cu hotar puțin și loc prost, să vie să seamene pe hotarul acel imbielșugat și pustiu.

Pentru a reinpopulă sate pustiite și pentru a întemeiă sate nou pe pustiuri, Domnii, încă dela început, dădură privilegii pentru așezare de slobozii.

Intemeierea de slobozii în Moldova eră întocmai acelaș lucru ca întemeierea de sate românești pe locuri pustii în Galiția despre cari tratează capitolul II al cărții precedente, cu deosebirea că acel căruia se dădea privilegiul, întemeiă satul pe un hotar a cărui stăpânire fusese hărăzită, prin alt uric, lui sau unui ascendent al lui.

Prin privilegiul dat, Domnul scutiă pe coloni de dări și de angării către el pe un număr hotărit de ani. Când privilegiul nu avuse efectul dorit și nu strinsese oameni destui în slobozie în timpul de scutire, scutirea se puteă prelungi pe un nou termen de ani¹⁾.

Este vederat că dată fiind o asemenea *scumpete* de oameni, condițiunile ce le făcea stăpânul colonilor nu puteau să fie decât foarte prielnice lor. De vre-o știrbire efectivă, în paguba lor, a *obiceiului românesc*, nici vorbă nu puteă să fie. Este mai mult decât probabil că, pe lângă scutirea de dări hărăzită

¹⁾ Despre slobozii vezi Cap. VI al acestei cărți.

de Domn, stăpânul să fi adăogit și el scutiri de dijmă și de zile de lucru pe un număr oarecare de ani.

Obișnuit privilegiul de întemeiere a unei slobozii învoia chemarea într'acea slobozie numai a oameni străini: Ruși, Ungureni, Leși, Turci, Greci, Sârbi, Unguri, Munteni, dar unele invoesc și adunarea în slobozie de oameni „din țara Domniei mele.”

Puține vor fi fost sloboziile cari se vor fi umplut de oameni, adică în cari colonii să fi cuprins tot hotarul, cele multe, dată fiind greutatea de a adună oameni, vor fi rămas cu mult loc neocupat. Eră deci de interesul stăpânului să îndemne, pe cât îi eră cu putință, pe sătenii de pe împrejur să seamene pe partea neocupată a hotarului său.

Efectul tulburărilor și al pustuirilor cari au depopulat țara, precum și acel al înființării de numeroase slobozii, a fost distrugător pentru judecie.

Vechea populațiune a satelor ce întemeierea Domniei le găsise în ființă păstră, din moși și strămoși, tradițiunea că hotarul pe care locuiau fusese din veci și mai eră și atunci al satului. Părinții, moșii și strămoșii lor se trezise pe acel hotar odată cu părinții, moșii și strămoșii cneazului. Hotarul fusese descălecat de strămoșii lor, povățuiți de un strămoș al cneazului, pe loc ce eră al neamului. (*Volksland*). Dreptul lor asupra acelu hotar nu putea, în mintea lor, să fie decât netăgăduit, firesc.

Dar oamenii de strinsură aduși în slobozie găsiau, la așezarea lor, hotarul stăpânit de acel care-i adusese. Ei descălecau pe hotarul stăpânului. Obiceiul pe temeiul căruia veniau să s'așeze pe acel hotar li închezeșluiă într'adevăr folosința lui netulburată pe vecie, în condițiunile cele mai prielnice lor, totuș dela început li se întipăriă în minte faptul că dreptul stăpânului asupra hotarului eră anterior dreptului ce-l câștigase ei prin așezarea lor.

Și acest efect *moral* nu s'a produs numai în sloboziile așezate pe hotare pustii, ci și în sate vechi.

Domnii dădeau privilegiu de scutire de dări, nu numai pentru a înființa colonii nouă, ci adesea și pentru a așeză oameni străini în sate în ființă, a căror populațiune fusese rărită sau

distrusă dintr'o împrejurare oareșcare. Și într'un caz și în celălalt privilegiul eră dat stăpânului satului care adună oameni prin mijloacele lui și îi așeză pe hotarul *lui*. Și în mintea acestor coloni trebuia deci să se întipărească faptul, că dreptul stăpânului asupra hotarului eră anterior dreptului ce îl câștigase ei prin venirea lor.

Iată cum s'a înfipt cu încetul în mintea poporului credința că săteanul *șede* (locuiește) pe hotarul stăpânului, făcându'l să uite aproape cu totul că, din vechime, el ședea pe locul lui propriu. Cu bună samă că aceeaș credință se întipărise încă mai răpede și cu mai multă tărie în mintea stăpânilor.

Dreptul săteanului de a se folosi de hotarul pe care *ședeă* nu eră tăgăduit de nime, căci ce venit ar fi dat pământul dacă nu l'ar fi lucrat săteanul spre a dă stăpânului a zecea din roadă? Dar peste dreptul lui crescuse, în urma împrejurărilor politice, pe nesimțite, un drept de stăpânire mai înaltă al fostului județ. Cu încetul, în curs de două veacuri, din ocârmuitor sătesc, cu parte în hotarul satului, el devenise stăpânul întregului hotar, înălțând noul său drept asupra celui din veci al sătenilor.

Această transformare a mai fost fără îndoială înlesnită de împrejurarea că stăpânirea stăpânului eră întemeiată pe titluri scrise, pe când cea a săteanului, deși mai veche, nu eră sprijinită de nici o scrisoare.

Dacă stăpânul nu abuză încă de acest drept nou nouț, eră de prevăzut, date fiind firea omenească și împrejurările ticăloase în cari se află țara, că abuzul nu avea să întârzie.

Una din transformările aduse dreptului românesc, de întemeierea Domniei, au mai fost și introducerea, în sânul clasei stăpânilor de moșii, a unor oameni cari nu se trăgeau din cneji.

Intr'adevăr, înainte de întemeierea Domniei, cnezatele fiind pe de o parte ereditare iar pe de alta înalienabile, nu puteau să stăpânească pământ decât oameni din viță cnejască.

Intemeierea Domniei aducând după sine dreptul Domnilor de a hărăzi sate din categoriile ce erau la dispoziția Domnului, făcea cu puțință ca oameni de orice origină să poată dobândi,

dela favoarea domnească, judecia vre-unui sat. Apoi judeciile devenind alienabile, orice om cu mijloace avu facultatea să devie județ.

Exemplele de sate stăpânite în veacul XVII de negustori sunt departe de a fi rari¹⁾.

¹⁾ 1638, Martie 6. Vasile Tăbărtă Pivnicerul cu ruda lui Mihăilă, părăsc pe Toader, *negustorul din târgul Iași*, pentru jumătate de sat de Fofoaști, la Vasluiu, ce o cumpărase de la fetele Găozoaei, nepoata Maricăi, strănepoata lui Mihăilă. Tăbărtă și cu ruda lui, având parte de ocină în Fofoaști cer să întoarcă și Domnul le dă dreptate. (Arhiva Statului, București, *Condica Asache*, p. 294).

1638, Martie 8. Maria Ihnatoaia vinde lui jupân Gheorghe, *staroste de negustori din Iași* partea ei de moșie în Șendreni. (Acad. Română, LXXXIX, 138).

Acelaș staroste de negustori mai cumpără și alte părți de ocină, tot în Șendreni. (Acad. Rom., LXXXIX, 240 & 250).

1670, Iulie 16. Manea *negustorul*, cu soacra și femeia lui, fac schimb cu Egumenul de Bistrița, dându-i $\frac{1}{2}$ de siliștea Văleanilor și din țărișă al patrulea pământ și de heleșteu $\frac{1}{4}$ parte și din mori $\frac{1}{2}$ și 50 matce, luând în schimb siliștea Beșicanii la Neamțu. (Arhiva Statului, București, *Condica Asache*, p. 377).

CAPITOLUL III*

CONDIȚIUNE TERITORIALĂ A POPULAȚIUNII AGRICOLE. — SĂTEANI

§ 1. Raportul dintre sătean și pământ.

Dreptul de folosință al săteanului asupra hotarului satului a rămas neschimbat în toată epoca dela întemeierea Domniei până la mijlocul veacului XVIII. Cea mai bună dovadă despre acest fapt sunt textele actelor oficiale ale epocii următoare, cea mai jalnică a istoriei țărănimii¹⁾.

La început nimic nu fû schimbat la obiceiul în vigoare înainte de întemeierea Statului moldovenesc. Fiecare sătean stăpâniă și lucră pământurile de arătură din fruntea jireabiei lui și-și cosiă delnița de fânaț din partea nealeasă a acelei jireabii; în devălmășie rămâneau numai pășunea și pădurea.

Cea dintăiu legiuire scrisă moldovenească, singura din acea epocă, numește pământurile, via și curătura săteanului: *ocini*²⁾.

1) Vezi textele urbariilor Domnilor fanarioți în Apendice.

2) *Pravila lui Vasile Lupu*: „Pricina dintăiu.

„14. Un om oare cine dacă va sărăci și va slăbi de nu va mai putea să-și lucreze via sau curătura *sau altă ocină* ce va avea, sau când va fugi de se va înstrăina, atunci acea *ocină* să fie pre sama Domniei sau a stăpânului a cui va fi locul, aceștia să o crămască (cărmuiască) și să ieă rodul ce va fi, iară de se va întoarce acel om și va veni la locu-și, ca să nu aibă nime treabă cu ocinile lui nici să-i cu alta nemică, ci să fie în pace“.

„15. Țaranul dacă va fugi din sat și-i vor rămânea pământurile sau viile sau curăturile, ceia ce se vor hrăni dintr'acele, aceia să aibă a-i plăti dajdia și toate greutățile câte-s preste an, cum au fost, plătind și el când au fost de față, iar de nu vor vrea să plătească, pre cât vor lua ei dintr'acelui fugit, de două ori pre cât au luat să dea județului“.

Mai sunt număroase texte din veacul XVIII cari ni arată pe săteni stăpânind din tată în fiu, prin moștenire, pământurile lor de hrană din cari nu-i pot scoate nici stăpânii¹⁾.

Este absolut cert că în aceste două articole se vorbește de săteanul stabilit în sat după obiceiul românesc și nu de un sătean posedând un alod, căci articolul 14 zice lămurit că locul pe care se află pământul înstrăinatului „are stăpân“. Iar sub cuvintele „altă ocină“ nu putem înțelege decât casa, grădina și pământurile de arătură.

Pentru vecinul ce va fugi din sată și-i vor rămânea ocinile, vezi zățuiala 14 cartea 2.

¹⁾ 1712, August 15. Axinte Uricariul însărcinat să hotărască satul Rotompănești, raportează între altele Domnului „*căci aice, Marie Ta, dau samă oameni precum țărani unui stăpân nu intră în parte altui stăpân să se hrăniască, c'apoi pun pe urmă pricină și impresoară hotarale. Așijdiare și țărani lucriadză pe moșia stăpânului său, și unde le dau loc de arat și de cosit, că să împart între dânșii și, după ce mor părinții lor, țin fițorii lor și nepoții tot acială pământuri și locuri de fânași, macar că-i moșia stăpâniască, și nice ei țărani nu intră în locul altuia ce-ș lucriadză cine pe al său și pentru atâta știu semnale a hotarului stăpănu-său*“. (Iorga, *Op. cit.*, VII, p. 112).

1723, Iunie 20. Adică noi, oamenii de Bosancea și Lămășeni, făcut-am mărturia noastră la mâna Sfinției Sale Părintelui Ioanichie, Egu-men de Slatina, *precum știm c'am apucat din moși, din strămoșii noștri, pentru livezi de pomi cine ar fi făcut la sat, au fost volnici a-ș stăpâni livezile cu pomii cât trăiesc, și după ce se trec bătrânii, rămân la feciori, la nepoți, la strănepoți de le stăpânesc, până în cât neam s'ar trage dintre acei ce ar fi făcut livezi, însă cari șad în sat, de poartă bir și lucrează boeresc. Iar cari lipsesc din sat și se duc pe aiurile, pomeții acelor duși îi iau stăpânii, pentru că locul este stăpânesc. Așijderea și fetele ce se mărită și le iau bărbații de le duc printr'alte sate, nu-s volnici ginerii aceia a lua părți de moși dela soci, ce părțile acelor fete măritate pe la alte sate rămân la frați sau la cine va fi mai aproape celor cu livezile și ar fi șazători în sat. Așa știm și așa mărturisim cu sufletele noastre, și această mărturie s'au făcut dinaintea a mulți boeri și mazili cari mai jos s'au iscălit*“. Din Suceava. (Acad. Rom., Cond. mănăstirii din Bucovina, p. 261, No. 1).

1749, Iulie 18. Mai mulți mazili și boerănași raportând Domnului despre pricina sătenilor din Rădășeni cu mănăstirea Slatina, zic: „*țărani... apucase dela strămoșii lor de știă fiește carele unde a merge să are și să cosască și nu puteă altul să-l scoată din pământul cel de arat și din locul cel de cosit, nici stăpânii lor nu-i scoteă, nu-i trebuia unui om acel pământ să-l are, sau locul cel de coasă, și-l dà unui om străin de'l lucră și el îl dijmuidă, nu se mestecă stăpânii la acea dijmă de pe pământul acelui om...*“ (Acad. Rom. Condica mănăst. Bucov, p. 263, No. 5).

Dar, din însuși acele texte, reiesă că, la începutul veacului XVIII, nu eră astfel în toată țara. Axinte Uricariul, însărcinat de Domn să hotărască satul Rotompănești, vorbește de stabilitatea țăranilor de acolo pe pământurile lor, ca de un fapt propriu acelei localități. Din celelalte acte citate în notă rezultă că acest fapt eră regulă obștească, legiuire scrisă în vremea lui Vasile Lupu și departe de a fi o excepțiune chiar în mijlocul veacului XVIII. Totuș observațiunea lui Axinte Uricariul este o dovadă că erau localități în cari sătenii locuind într'un sat se hrăneau, nu pe hotarul acelui sat, ci pe hotarele altor sate mai mult sau mai puțin apropiate.

Cuvintele lui Axinte Uricariul sunt coroborate de acte domnești și private din veacurile XVII și XVIII din cari reiesă că adesea veniau să are și să seamene pe hotarul unui stăpân, oameni cari nu locuiau în satul acelui stăpân¹⁾. Dacă

1764, Maiu 10. Carte de judecată a Banului Constantin și a Banului Constantin Bașotă în pricina Egumenului de Slatina cu oamenii din Rădășani. S'au dovedit că „oamenii din Rădășani... sunt oameni de loc și au apucat dela moșii lor livezi cu pomeți și lazuri de fânaț cari le stăpânesc ei din neam în neam, după cum stăpânesc și alți oameni de printr'alte sate ce sunt oameni de loc și au livezi cu lazuri și acelea și le stăpânesc și obiceiul ce este adetiul stăpânului a cui iaste moșia îl dau.“ (Acad. Rom., Cond. mănăst. Bucov, 266, No. 8).

¹⁾ 1632, Iulie 3. Alexandru Ilieș Vv. dă Egumenului și soborului dela mănăstirea Galata carte Gospod să fie tari și puternici a luă de a zecea din satul Șiveți (Șivița, ținutul Covurluiu) „cine va fi arat acolo, din pâne și din fân și din pește de bălți, și din vin, să iea a zecea din vin și din grădini, din legumi din ce vor fi și dintr'aceste toate, ficine va fi arat acolo sau va fi cosit; veri fie călăraș, veri curtean, veri cine va fi, de pre la toți să aibă a luă a zecea rugătorii noștri. (Arhiva Statului, București, *Condica Asachè*, p. 220 verso).

1632 Iulie 21. Alexandru Vv. (Ilieș) dă lui Dumitru Buhuș, Logofătul al Treilea și cui va trimite „să hie tare și puternic cu cartea Domniei mele a luă a zecea din pâne și din fân de pre o bucată de hotar a sa ce are în hotarul Târgului Frumos, dela cine vor hî arat și cine vor hî cosit pre acel loc al său și din tot venitul cum iaste obiceiul și nime să nu cuteaze etc.“ (Acad. Rom., XLII. 71).

Între 1636 și 1642. Iată eu Iordache Cantacuzino, Vel Cămănar, scriem la Dumneta, frate Visternice, întâiu poftesc pe Dumneta pentru rândul celui sat al nostru, anume Grozeștii, să lași dumneta să are unde au arat și până acum, iar noi încă vom sluji mai multu dumitale. Să

urmărim cauza acestei împrejurări cu totul contrară obiceiului românesc și ținerii în jireabii, constatăm că câte odată faptul a fost fără îndoială pricinuit de *strimtoarea* unor hotare și înmulțirea mare a locuitorilor satului așezat pe acest hotar. Acesta a fost fără îndoială cazul pentru locuitorii satului Grozești, citat în nota de mai jos, al cărui hotar îngust din capul locului, mai eră îngustat și prin faptul că mare parte din el era supus

fiu dumneta sănătos. Iordache Cantacuzino. (*Cronica Bohotinului* în *Analele Acad. Rom.*, XXVIII, p. 213 Acte, XVIII).

1636, August 20. Vasile (Lupul) Vv. scrie lui Dumitru Buhuș să nu ied a zecea din pâne și din fân pentru acel ar dela oamenii Cămănarului celui mare care vor fi semănat sau cosit pe hotarul Bohotinului, căci Bohotinul ce îl întărise Domnul chiar atunci, nu eră încă stălpit și Cămănarul este cu trebile Domniei la Țarigad. (*Id. ibid.*, p. 212, Acte, XV).

1641, August 4. Vasile Vv. dă volnicie călugărilor dela mănăstirea Sfintei Vineri și dela mănăstirea Balicăi ca să fie tari și puternici a lua a zecea din toată pânea și din fân și din legumi și din in și din cânepă și din tot venitul, la sat, la Chișănău *Fie cine va fi arat acolo pre hotarul acelei mănăstiri, ori călăraș sau fie cine va fi, dela toți să aibă a lua a zece; și care vecini de acolo vor fi arat pe aiurea, printr'alt hotar, să aibă a le lua a zecea și de acolo.* Așjidere și dela Bocești, la siliștea mănăstirii „cine va fi arat acolo pre ocina mănăstirii ori călăraș, ori curtean, ori țaran, sau fie cine va fi, dela toți să aibă a le lua a zece“. (*Труды Бессарабской Губернской ученой Архивной Комиссии*. I. p. 174—175).

1645, Dechemvrie 24. Vasile Lupul Vv., dă volnicie lui David de Zăluceani să ție Cuzlăul și să ied a zecea pe partea lui din pâne și din fân și din tot venitul. (*Iorga, Op. cit.* V, p. 537).

1659, Iunie 10. Gheorghe Ghika scrie Vornicelului și Vătămănuului și tuturor sătenilor din Munteni că i s'au jeluit Miron Bucioc și Neculai Buhuș, pe acei săteni pentru că li-au scos plugurile ce le trimisese să are la satul lor Dodești și li-au bătut plugarii. Acei din săteni cari vor fi arat acolo pe locul lui Bucioc și a lui Buhuș să dea a zecea și să nu mai facă cum au făcut. (*Iorga, Op. cit.*, V, p. 33).

1697, Iulie 20. Antioh Cantemir Vv., dă volnicie lui Andronic de Visterie să iea drepturile sale la Golăești, *dijma din pâne mare și din mălaiu și din cânepi și din grădini.* (*Iorga, Op. cit.*, VI, p. 147).

1712, Iulie 14. Neculai Mavrocordat Vv. dă lui Neofit, Egumenul mănăstirii sf. Vinere, volnicie că cine va trimite la moșia acelei mănăstiri, la hotarul târgului Chișinăului, a lua de a zecea din pâne și din fân și din grădini și din tot locul cu tot venitul, *or cine ce hrană ar fi având pe moșia mănăstirii.* (*Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии*, I, p. 177).

încărilor Prutului și a Jijiei, între cursul cărora se află cuprins. Eră firesc ca ei să caute loc larg și nesupus încării. Dar asemenea cazuri erau rari, căci în deobște rămânea pe fiecare hotar foarte mult loc necultivat. În alte cazuri, locul fiind cu deosebire rodnic pe un hotar, toți împrejușii căutau să se așeze acolo. Dar cauza de căpetenie trebuie căutată în cele două împrejurări despre cari am vorbit la capitolul din urmă: pustiirile pricinuite de războaie, năvălirile Tătarilor și înființarea de slobozii.

Este vederat că, când populațiunea unui sat eră redusă la jumătate, adesea și la mai puțin, în urma unui războiu, împărțirea în jireabii nu mai aveă rațiune de a fi, jumătate sau mai bine din hotarul satului fiind deșert. Fiecare apucă pământurile cele mai îndămnatece și mai rodnice, iar stăpânul nu ziceă nimic fiindu-i indiferent dacă oamenii arau aici sau dincolo. Interesul lui eră ca ei să are și să cosască cât de mult pentru ca el să ieă dijmă cât de mare.

În sloboziile întemeiate din nou este probabil că va fi rămas de asemenea, dată fiind scumpetea de oameni, loc mult neocupat, așa că sătenii puteau ară și cosi, când într'o parte când într'alta.

Numărul siliștilor deșerte din aceleași cauze eră foarte mare și stăpânii acelor siliști făceau ce puteau pentru a îndemna oamenii din sate străine să vie să are și să cosască pe hotarele lor.

Această *nestatornicie* a sătenilor pe aceleași locuri de hrană, nestatornicie frecuentă mai cu samă în Țara-de-Jos, a fost și ea unul din factorii cari au contribuit a lăși credința că pământul lucrat de sătean este bunul stăpânului căruia săteanul îi dă dijmă.

Dar dreptul săteanului de a se folosi de hotarul pe care *ședeă* el nu-l uită, iar stăpânul începū să nu și-l mai amintească numai la începutul veacul XIX.

Am văzut din textul *Pravilei lui Vasile Lupu* cât de viu eră încă acel drept în *teorie*. Și teoria se traduceă prin fapte. La aceeaș epocă vedem pe sătenii de Podoleni, satul lui Ștefan Boul, judecându-se cu Neculai Buhuș înaintea Domnului *pentru hotarul satului lor*¹⁾. Cazul nu este unic.

¹⁾ *Cronica Bohotinului*, în *Analele Acad. Rom.*, XXVIII, p. 53 sq. Actele XII, XIII, XVI și XVII, și mai sus.

In anul 1676, sub Gheorghe Duca, satul Buciumi eră domnesc, din locul târgului Iași. Totuș, la 5 Maiu a acelu an, Starița monăstirii Socola se judecă dinaintea Domnului pentru hotarul mănăstirii, nu cu vre-un diregător domnesc sau orășenesc ci *cu vatamanul și cu toți sătenii din sat din Buciumi*¹⁾. Iar dintr'un articol al *Pravilei lui Vasile Lupu* reiesă că până în vremea acelu Domn eră treaba *satelor* să se judece pentru hotarele lor²⁾.

Transformarea ce se operase foarte incet, în curs de două veacuri, nu știrbise încă întru nimic dreptul de fapt al țaranului asupra pământului. El urmă să se bucure de ocinile lui în aceleași condițiuni ca și în trecut: a zecea din roade, câteva zile de corvadă, îndatorirea de a măcina la moara stăpânului și de a bea numai la crășma lui. Dreptul săteanului fusese însă vătămat în teorie prin faptul creșterii și a transformării drepturilor județului. În curând eră să simtă efectele schimbării săvârșite și în fapt.

Odată cu această creștere a drepturilor stăpânului constatăm că dijma se transformă. De unde în vechime săteanul dădea a zecea ca o renumerare a serviciilor ocărmuitorului sătesc, în veacul XVII el dă a zecea ca *cens* al *ocinilor* lui.

În toate documentele faptul de a luă a zecea ne apare ca caracteristica *stăpânirii pământului*, fiind luată de stăpânul unui hotar nu numai dela oamenii din judecia lui ci și dela acei

1) 1676, Maiu 5. Gheorghe Duca Vv., Safta Starița și tot soborul mănăstirii Socola *se părăște cu vatamanul și toți sătenii din sat, din Buciumi*, pentru hotarul mănăstirii. Domnul poroncește să se facă o hotărnicie. (Iorga, *Op. cit.*, VI, p. 58). Satul Buciumi eră atunci domnesc, de ocol târgului Iași. A fost hărăzit pe urmă de Constantin Duca Vodă (1700—1704) bisericii dela Dancu, care de atunci deveni mănăstire.

2) *Pravila lui Vasile Lupu*. Pricina I, Cartea II:

„10. Două sate de vor aveă sfadă pentru hotarul sau pentru pământuri. acolo să socotească județul să facă dreptate să deă acel loc pentru carele să pricesc, acesta să'l deă celora ce se va află că l'au ținut mai multă vreme, alegând când va fi hotar bătrân, ținerea cea veche, aceia biruiește. Cum s'ar zice cum se va află c'au ținut cei din veci așa să rămăe neclătit.

din alt sat, supuși altui județ, cari veniau să lucreze pământ pe acel hotar¹⁾.

¹⁾ 1639, Aprilie 10. Vasile (Lupul) Vv. volnicește pe Vârnăv și pe frații săi să ieă de a zecea pe a lor dreaptă ocină și moșie, la sat, la Durnești. (Acad. Rom., XXXVIII, 45).

1653, Septemvrie 3. Gheorghe Ștefan Vv. volnicește pe Neculai Buhuș Logofătul a lua a zecea de pe tot hotarul Bohotinului. „Cine va fi arat sau cine va fi cosit, den pâine șă den stupi șă den fâneafe, șă den tot ce va fi pre acel hotar, oricine va fi arat sau va fi cosit, fie de la călărași, fie curtean, fie cine va fi arat, dela toți ca să aibă a lua. (Cronica Bohotinului în Analele Acad. Rom., XXVIII, p. 58).

Înainte de 1660. Frățița Vcl Comis scrie Brânișterilor să lase în pace tot hotarul Bohotinului și din câmp, și din țarină și din fânăț și din pădure și dintr'apă... nici pe oamenii lui să nu-i învăluască nici prisăcile lor să nu zăciuiască. (Ibid., ibid., p. 63).

1659, Iulie 30. Gheorghe Ștefan Vv. dă volnicie lui Gheorghe Ciogolea să ieă de a zecea din tot ce va fi pe hotarul său, a Ionașeștilor, și din fân și din pâne și din tot ce va fi pe acel hotar. (Iorga, *Op. cit.*, V, p. 86).

1663, Martie 20. Evstratie Dabija Vv., dă volnicie lui Vasile și lui Ignat din Bârgaoani să ție și să oprească a lor dreaptă ocină și moșie din sat din Bârgaoani, precum au ținut-o moșii și strămoșii lor și să ieă de a zecea din tot locul și tot hotarul. (Uricar, XXV, 133).

1664, Ianuarie 13. Evstratie Dabija Vv. scrie lui Ștefan Mărașu pentru „păra“ lui Vasile Vârnăv și a lui Pătrău cu popa Ionașco din Măgirești. Vârnăv și Pătrău arată că popa Ionașco fusese pus de slugile lor ca să ieă de a zecea pe jumătate sat din Dingani, în câțiva ani. Când foametea, trimițând slugile lor, oameni ca să triere pânea ce a fost de a zecea, popa li-a luat pânea, 55 mierțe în tărie și au zis că Vârnăv și Pătrău n'au jumătate ci numai a treia parte de sat. S'a pus zi ca să se judece, dar popa nevenind, s'a dat rămas. (Iorga, *Op. cit.*, VII, p. 294).

1667, Iulie 30. Iliăș Alexandru Vv., volnicește pe jupâneasa răposatului Logofăt Neculai Buhuș să ieă de a zecea de pe tot hotarul Bohotinului și tot hotarul Colțului Cornii, din pâne și din fân și din pomete și din tot venitul ce va fi pe locul dumisale. (Cronica Bohotinului în Analele Acad. Rom., XXVIII, p. 69).

1673, Maiu 20. Ștefan Petru Vv. dă volnicie mârzacului, Hotnogului de Călărași, a opri a lui drepte cumpărături, din sat din Scorțeni, partea lui Lohănaș, din Copăceana, din Faur, Vutcani, Lungeni și Voroveni, „să aibă a lua a zecea din pâne și din fân și din tot venitul ce se va aleage pre aceale hotare și din via din Vătcani“. (Uricar, XX, 81).

1676, Martie. Antonie Ruset Vv., dă volnicie Mârzacului, Hotnogului, a țineă și a opri moșiile lui, părți din Scorțeni, Voroveni, Vătcani,

Cred că această transformare a dijmei în cens în natură, este datorită și ea tulburărilor cari au împrăștiat sau distrus

Fauri, Copăceana și Lungeani cu tot venitul și *să le zăciuiască din pâne, din fân, din vin și din tot ce se va alege.* (Uricar, XX, 82).

1683, Iulie 31. Neculai Racoviță Logofăt. Paladie Vel Spătar și Iordache Vel Visternic (caimacamii în vremea absenței lui Duca Vodă, mers cu Turcii la asediul Vienei) dau volnicie lui Alexandru Căpitanul și pe cine va trimite, *a lua de a zecea* de pe a sa dreaptă ocină și moșie, din sat din Misihănești, din pâne și din fânaț și din tot venitul ce s'a afla pe acele părți. (Acad. Rom., LXV, 99).

1687, Aprilie 7. Constantin Cantemir Vv., volnicește pe preuteasa popei Ursul, ce a fost preot domnesc. *să ieă de a zecea* pe un pământ al ei de moștenire pe care niște oameni pusese vie. (Iorga, *Op. cit.*, VII, p. 322).

1687, Septemvrie 15. Constantin (Cantemir) Vv., carte de judecată asupra pârii dintre dichiul dela Galata și Mihail Cămărașul pentru hotarul Voroveștilor al mănăstirii Galata, care se împreună cu hotarul Brătuleștilor al lui Mihail Cămărașul. Zice dichiul că Mihail Cămărașul *a luat de a zecea* de pe hotarul Voroveștilor, făcându-l că iaste hotarul Brătuleștilor. (Arhiva Statului, Condicile Asache, I, p. . .).

1710, Februarie 1. Neculai Mavrocordat Vv., dă Episcopiei de Roman, volnicie să ieă *dijmă* pe tot hotarul târgului Roman, *din pâne și din fânaț și din prisăci cu stupi și din grădini cu legume și din tot locul ce ar fi pe hotarul târgului*, ori dela târgoveți și dela Armeni, ori cine ar lucra pe acel hotar, după obiceiul vechiu. (Acad. Rom., LXIII, 119).

1730, Iunie 26. Grigorie Ghika Vv., dă volnicie lui Dumitrașco Păcurariu a lua și a stăpâni a lui dreaptă moșie la ținutul Băcăului: Sohodolul și Luncanii și Măncestii și Nadișa și Răchitișul și Sperleștii și Săcătura și să aibă *a-și lua de a zecea pe acele părți de moșie... și din fânațe și din prisăci cu stupi și din grădini cu legume și din pomăt, din bălți cu pești, din tot locul cu tot venitul pe obiceiul vechiu.* (Uricar, X, p. 232).

1735, Iunie 22. Constantin Mavrocordat Vv. volnicește pe Sandu Sturdza Vel Vornic *a lua dijma pe obiceiul* dela Siliștea Trăbujenii pe Ciuhur, din pâne, din grădini, din fânaț, și din toate câte se cuvine să ieă venitul moșiei. (Acad. Rom., V, 65).

1742, Iulie 24. Constantin Mavrocordat Vv., dă volnicie Egumenu-lui dela Barboiu să stăpânească și *să dijmuască* moșiile Dragomireștii și Zbieroea din țarină, din fânețe, din prisăci cu stupi și grădini cu legumi după obiceiul. Oamenii ce șed acolo să se așeze cu Egumenul ca să-i facă slujbă. (Acad. Rom., Mss. No. 13).

1760, Iunie 8. Ion Feodor Calimah Vv., dă volnicie urmașilor lui Mărzac Căpitanul și a moșiei lor Nastasia să ție ocinile lor Răpcenii.

parte din populațiunea unor sate, lăsând în hotarul lor mult pământ neocupat. Acest pământ, când eră bun, eră lucrat de săteni din sate vecine, supuși altor județi și cari dădeau stăpânului locului pe care sămănau, a zecea ca un cens, ca o arendă a pământului.

De altmintrelea legea opriă pe ori cine, sub blăstăm, să ieă pentru pământ lucrat de altul, mai mult decât un snop din zece¹⁾. Incă o dovadă că, la început, pământul eră socotit *bun obștesc*, a cărui folosință trebuia să fie accesibilă oricui.

Dijma se luă din toate roadele pământului, din tot feliul de pâne, din fânul cosit, din grădinile cu verdețuri, din livezile cu pomi, din vin, din cânepă și din in. Stăpânul luă al zecelea snop de pâne, a zecea căpiță de fân, a zecea baniță de fructe, a zecea căpătină de curechiu, a zecea legătură de ceapă sau de usturoiu, al zecelea mănunchiu de in, etc.

Săteanul nu eră volnic să facă heleșteu de pește pe locul lui fără voia stăpânului, acesta având din vechime un monopol asupra apelor de pe hotar. Dacă săteanul obțineă invoirea, el eră ținut să dea stăpânului, de câte ori *vâna* heleșteul, a zecea parte din peștele prins.

Dijma nu se cără de sătean la curtea sau la hambarul stăpânului: ea se dădea pe câmp și eră treaba stăpânului să și-o care unde voia²⁾.

Sătenii arau unde voiau și cât voiau, interesul stăpânului eră să-i lase să se întindă cu arătura cât de mult: ei însuși nu

Lungenii, Hănășenii, Scorțenii Copăceana, Stefenii, Vorovenii, Țipenii, Gușătenii, Delenii, Căpseștii, parte din Vătcani și din Făurei. Să aibă a luă a zecea din toate sămănăturile, din țarini cu pâne și din fânafe și din prisăci cu stupi, însă din 50 unul, iar fiind mai puțini câte 1 pară de stup, din grădini cu legumi și din heleșteie și din livezi și din tot locul, cu tot venitul moșiei, după obicei, iar oamenii ce vor fi șezători cu casa pe acele moșii să aibă a lucră boeresc câte 12 zile, 6 vara și 6 toamna. (*Uricar*, XX, p. 94).

¹⁾ *Pravila lui Vasile Lupu*. Pricina I, Cartea II.

„22. Partia celuia ce samănă pre locul altuia, de va fi sămânța lui și cu toată cheltuiala, sunt a lui 9 snopi, și aceluia ce au dat pământul un snop, iar cela ce va împărți într'alt chip iaste blăstămat de Dumnedzău“.

²⁾ Aceasta reiesă cu deplină certitudine din actele veacului XVIII.

nefăcând arătură mai de loc, căci nu ar fi avut unde să vândă mai multă pâine. Chiar ceeace arau sătenii eră foarte puţin: creşterea vitelor de tot soiul şi mai ales cea a albinelor urmă să alcătuiască şi în veacul XVII ramura de căpetenie a gospodăriei naţionale.

Dijma din fân eră mult mai importantă decât cea din pâne, documentele ni vorbesc de cantităţi enorme de fân¹⁾.

Bogaţia de căpetenie a sătenilor erau vitele lor; nu încapere indoială că cei mulţi dintr'înşii posedau un număr foarte mare de cai, de vaci, de boi, de oi şi de porci. Vedem că la 1805, adică într'o epocă în care starea ţăranului se înrăutăţise cu desăvârşire, atât în cât priveşte starea lui materială cât şi în privinţa drepturilor lui faţă de stăpân şi de pământ, locuitorul *codaş* dintre Prut şi Nistru are 6 vite mari, mijlocaşul 12, fruntaşul 16. Cu bună samă că acest număr eră cu mult mai mare în veacurile XVI şi XVII.

De vreme ce în nici un document de înainte de începutul veacului XIX nu găsim urmă de mărginirea numărului de vite ce putea fiecare ţăran să-l ţie pe imaşul de pe hotarul locuit de el, şi având în vedere că măsura dela 1805 n'a putut să alcătuiască, ca fiecare din urbariile epocii fanariote, decât o nouă ştirbire a drepturilor ţărănimii, suntem siliţi să conchidem că, înaintea acelei măsuri, acest număr de vite nu eră mărginit decât de puterea săteanului şi, prin urmare, dreptul lui la imaşul cuprins în hotarul satului nu eră mărginit.

Stăpânii ţineau şi ei tamaslăcuri de vite, turme de oi şi herghelii de cai, dar populaţia care niciodată nu fusese deasă, rărindu-se, şi suprafaţa arată fiind neînsemnată, eră loc din bielşug şi pentru vitele ţăranilor şi pentru acele ale stăpânilor. Apoi stăpânii cei bogaţi, cei cu tamaslăcuri de tot mari, aveau moşii multe şi ţineau vitele mai cu samă pe unul sau două hotare pustii a căror imaşuri erau mai renumite.

¹⁾ Înainte de 1640. „Dumneata Vistearnice Buhuş, închinămu-ne dumitale cu sănătate; alta: ne rugăm dumitale di cea bucătea de iarbă de la Dădesti, de la area dumitale cea veche, den drum în sus, că dumitale încă îţi va ajunge: poţi să faci dumneata o mie de stoguri, că n'am vrut să cosim până nu vom da ştire dumitale, şi ne aşteaptă oameni acolo până va veni un răspuns dela dumneata. . .” (Iorga, *Op. cit.*, V, p. 21).

Creșterea albinelor alcătuiă asemenea unul din principalele izvoare de bogăție ale țării. Documentele ni arată, în toate regiunile, prisăci aparținând atât stăpânilor cât și sătenilor. Știm că pentru stupii așezați pe hotarul altuia se plătiă o dijmă, dar nu știm la cât se ridică acea dijmă înainte de începutul veacului XVIII, când ea eră de un stup din cincizeci sau, când numărul lor nu ajungeă la cincizeci, se plătiă câte o pară de stup¹⁾.

Lazurile sau curăturile sătenilor erau supuse la dijmă ca și oricare alt loc lucrat de ei, dar aflându-se sub stăpânirea altuia.

Situațiunea teritorială în care se aflau sătenii la începutul veacului XVIII, se poate rezumă în chipul următor:

Acei cari, mai ales în Țara-de-Sus, se trezise pe jireabiile strămoșești, urmau a le stăpâni nesupărați în aceleași condițiuni în cari le stăpânise și strămoșii lor. Aceste jireabii erau privite ca niște *ocini* (patrimonii) ale lor. În unele locuri jireabiile ajunsese chiar să fie împărțite între moștenitorii sătenilor cari le ținuse întregi²⁾.

Deosebirea cu starea din epoca în care dreptul românesc eră în floare, consistă în faptul că dijma ce o dădeau județului lor nu mai eră acuma dată spre răsplata serviciilor lui de ocărmuitor sătesc, ci ca ceuș pentru pământul ocupat de ei. Aceasta în urma credinții greșite ce cu încetui se stabilise că, județul devenit stăpân aveă asupra întregului hotar al satului un drept de stăpânire mai înalt.

¹⁾ Vezi Cartea următoare.

²⁾ 1662, Iunie 30. Evstratie Dabija Vv., arată că s'au părât Dron Țura, fiul lui Țur, nepotul lui Nonețu de Mamornița cu Ionașco Diacul pentru o jireabie din stălpul lui Nonețu din Mamornița și pentru patru vecini, feciorii lui Scripu, zicând că acea jireabie și acei vecini sunt ai lui drepti de moșie, arătând și direse dela Vasile Lupul Vv. Și i-au vândut Lupul zet Anghel lui Ionașco *neavând treabă*. Ionașco arătând că *aceea jireabie și acei vecini* au fost dreaptă cumpărătură a lui Lupul, Domnul dă rămas pe Dron Țura, hotărînd ca Ionașco să țină ce a cumpărat, *aceea jireabie și acei vecini* precum îi scriu zapisele și diresele, (Acad. Rom., VIII, 254).

Mi se pare vederat că Scripu, tatăl celor patru vecini ce erau pe *aceea jireabie* la 1662, ținuse, în timpul vieții, singur întreaga jireabie.

În aceeaș condițiune se găseau acei săteni cari, fără a ocupa jireabiile bătrânești, se hrăneau în chip statornic pe aceleași locuri și nu le schimbau din an în an. Pravila privia și acele locuri, muncite neconținut de acelaș sătean, mai ales când erau desțelenite de el, ca niște ocini.

Iar acei săteni cari arau și cosiau când pe un hotar când pe altul, când într'un capăt când într'altul, pe loc stăpănesc și cu învoirea stăpânului, erau, față de pământurile astfel lucrate, în condițiunea unor arendași cu anul, plătind stăpânului arenda în natură, statornicită din veci de obiceiul neamului la a zecea parte din rodul pământului. Recolta odată dijmuită și ridicată, nu mai era nici o legătură între ei și pământul ce-l lucrase.

Este vederat însă că acești oameni, afară de prea puține excepțiuni, aveau, pe un hotar oareșcare, case cu grădini împrejurul lor. Acele case unde ei trăiau în chip statornic și grădinile de pe împrejur erau ocini ale ocupanților din cari nu era în drept să-i scoată nimeni. Și de oarece n'avea nime interes să-i scoată, nu-i scotea nime.

Naște întrebarea: putea oare un sătean oarecare să meargă să are, să cosească, să facă curățuri, să pună vie sau pomi pe hotarul vre unui stăpân fără prealabila învoire a acelu stăpân ?

Atât *Pravila lui Vasile Lupu* ¹⁾ cât și un lung șir de acte ne răspunde că nu putea și că nimeni nu era volnic să lucreze pe hotarul unui stăpân fără învoirea acestuia. Însă și mulți-

¹⁾ *Pravila lui Vasile Lupu*. Pricina dintăiu :

3. „Oricine din plugari de va intra în pământul altuia, de-l va ară sau de-l va și semăna și nu va fi întrebat pre stăpânul pământului, dăm învățătură ca să nu ia nimică dintr'acel pământ, nici pentru munca lui, nici din roade ce va face și necum altă, ci nici sămânța ce au aruncat acoloa nici aceea să nu aibă voe să o ia...“

8. „Oricine se va afla c'au tăiat pădure, sau au săpat de au făcut laz pre locul altuia, și mai apoi de-l va fi lucrat sau il va fi semănat, dăm învățătură ca să nu ia nimică dintr'acea roadă.“

13. „De se va apuca neștine de un laz străin părăsit, să fie spinos și plin de pădure, de vreme ce se va afla că este altui lucrător, pentru truda ce va fi pus acolo de-l va fi curățit, trei ani să se hrănească cu roada lui, iară de aici să fie iarăș a stăpânului ce au fost mai de mult.“

mea actelor de asemenea natură și conținutul lor dovedesc că faptul deși neiertat de lege se întâmplă zilnic. Mai mult chiar, adesea veniau oameni străini și-și făceau case pe hotarul altuia fără a-i mai cere voie¹⁾. Mi se pare vederat că, în cazul de față, avem a face cu rămășițele unui obicei vechiu, ale credinții înrădăcinate din veci că: *pământul este făcut pentru hrana tuturor și că oricine se poate folosi de acel ce îl găsește nelucrat* dând a zecea parte din roada stăpânului²⁾.

Că astfel s'a urmat până târziu după întemeierea Domniei nu face nici măcar umbra unei îndoieli. Și apoi, orice

¹⁾ 1666, Octomvrie 16. Măcăriăș și Ștefan Bostan și Ștefan nepot lui Măcăriăș, mărturisesc că Neculai Buhuș, Marele Logofăt i-a lăsat să ierneze în casele lor ce sunt pe locul Logofătului (la Bohotin), iar la primăvară să se mute, neavând treabă cu acel loc care este a lui Buhuș. (*Cronica Bohotinului* în Analele Acad. Rom., XXVIII, p. 69).

1706, Martie 16. Antioh Cantemir Vv. dă volnicie lui Iordache Abaza să scoată pe Ghiurma și pe feciorii lui și pe alții cari vor fi făcut case pe siliștea Popești a lui Abaza, la ținutul Tutovei, fără știrea lor, nefiind măcar moșinași, și încă ș'au făcut grădini și livezi și alte lucruri. Abaza să le strice casele și să-i împrăstie ca să nu zică că sunt moșinași, precum li-au mai dat foc caselor. „Iară cari ar hi și moșeani să aibă a-și face și ei case în siliște iară nu în farină și în livezi. (Acad. Rom., LII, 142).

1719, Martie 8. Mihaiu Racoviță Vv., dă volnicie lui Ștefan Ruset biv Vel Stolnic, cine va trimite să aibă putere a merge la satul Stolnicului, la Bohotin, „și câți oameni ar fi având case pe locul Stolnicului și săd peste voia dumisale, ori om domnesc, ori boeresc, ori călugăresc, pe toți să fie volnic a le aprinde casele și heiurile, iar cari s'au tocmit cu dumnealui să-i deă ajutor și pe care cu voia sa i-ar lăsa, vor ședeă“. (*Cronica Bohotinului*, în Analele Acad. Rom., XXVIII, 75).

1725, Maiu 30. Mihaiu Racoviță dă însărcinare unui slujbaș să fie volnic a merge la Bohotin, la moșia Vornicului Ștefan Ruset și să aibă a aprinde casele oamenilor ce săd pe moșia dumisale „și cărora ar vre dumnealui“. (*Cronica Bohotinului* în Analele Acad. Rom., XXVIII, p. 76).

²⁾ Această credință se vedește și în poezia noastră populară:

„Ce poiene măi Păune?

Ce fânațe măi nebune?

Doar pământul nu-i al tău,

Nici al tău nu-i nici al meu

Ci-i tot al lui Dumnezeu.“

Alexandri, *Poezii Populare (Vidra)*.

județ eră bucuros să se facă cât de multe sămănături pe jireabiile nelocuite ale hotarului său chiar și pe rezerva lui, el având a se folosi de dijma roadelor. Invoirea stăpânului eră subînțeleasă în vechime, nime nu se gândia s'o ceară, doar pământul nu eră al lui, ci al obștiei satului.

Gândul de a supune întrebuintărea cu dare de dijma a pământului unei prealabile invoiri a stăpânului hotarului, n'a putut să se nască decât din procesul de transformare al judeției în alod: el este o urmare directă și logică a acestui proces de transformare.

Că erau mulți plugari cari căutau să se sustragă și dela îndatorirea de a da a zecea din roada pământului lucrat de ei, dovedește conținutul cărților de stăpânire date în repetite rânduri pentru aceeaș moșie, din cari am reprodus mai multe în nota 1 dela pag. 218 de mai sus. Inșă acest fapt, ca și necontinetele furturi despre cari ni măi vorbesc actele, nu sunt decât urmele obiceiurilor de pradă și de jaf învățate de poporul nostru în vremea conviețuirii cu păgânii.

§ 2. Raportul dintre sătean și stăpân.

Dijma ce se luă de stăpân dela sătean, face parte din raporturile dintre dânsii, am tratat-o inșă odată cu raportul dintre sătean și pământ, de oarece am constatat că ea se transformase în cens al pământului și că eră luată și dela săteni așezați în sate afară de hotarele lor.

După dijma veniă, ca îndatorire a sătenilor, obligația pentru ei de a măcina numai la moara stăpânului. Acest monopol il aveau stăpânii din toate țările, el făcea parte în Franța de ceea ce se numia *banalitățile* (*banalités*) și cari acolo mai cuprindeau și dreptul de a avea singur un cuptor pentru coptul pâinii în care erau datori să vie să-și coacă pânea, se înțelege în schimbul unei plăți, toți locuitorii satului.

Monopolul cuptorului, n'a existat la noi nici odată, dar îndatorirea de a măcina la moara stăpânului s'a păstrat până în vremile de pe urmă. Vama obișnuită a fost aceeaș care se ieă și astăzi la morile de apă: una din zece. N'am văzut în niciun

document vr'o mențiune în privința morilor de vânt atât de număroase în părțile lipsite de apă și cu deosebire în Țara-de-Jos. Dar este probabil că și ele erau monopol al stăpânului.

N'am găsit vreun act din veacul XVII sau din începutul aceluia următor care să lămurească numărul zilelor de lucru datorite de sătenii liberi. Toate documentele din acea vreme în cari se face mențiune de zile de lucru sau *slujbă* sunt relative, nu la săteni slobozi ci la vecini.

Este probabil că numărul acestor zile de lucru rămase în deobște de trei ca din vechime. Va fi fost sporit numai în satele unde-și aveau stăpânii așezări și în cari nu erau vecini. Asemenea cazuri erau destul de rari, căci stăpânilor le convenia să aibă un număr mare de vecini, mai ales pe lângă așezările lor, spre a-i putea întrebuința la serviciile cele mai deosebite.

Stăpânii făceau plugărie puțină chiar pe hotarele unde-și aveau așezările, iar pe celelalte nu făceau de loc. Zilele sătenilor în satele unde nu locuiau stăpânii, se întrebuințau la puțină coasă, dar mai cu deosebire la reparații de mori, de heleșteiuri, de garduri de heiuri diverse și, pe ici și colea, la cărături. Munci agricole propriu zise vor fi făcut mai cu seamă pentru diregătorii și vatamanului stăpânului cari ocârmuiau satul pentru socoteala lui.

Este un fapt pozitiv că, în toată diplomația moldovenească din veacul XVII, care precum se știe este foarte bogată pentru cea mai mare parte a moșiilor, nu se găsește măcar un singur document care să ni vorbească de neînțelegeri între un boer și oamenii din satul lui pentru neexecutarea *slujbei* ce-i datoriau. N'avem decât să vedem cece se petrece astăzi la țară pe vremea muncii pentru a ne convinge că, dacă sătenii, în veacul XVII, ar fi datorit stăpânitor munci agricole, am găsi numeroase urme de neexecutarea lor la vreme și de plângeri pentru asuprire cu munci peste obiceiul.

Singurele câteva plângeri de neexecutarea *slujbei* sunt din partea Egumenilor, dar din chiar textul acelor plângeri și din acel al poroncilor gospod date în urma lor, ne putem încredința că *slujba* se alcătuiă din prea puține zile și eră în-

trebuințată mai cu samă la reparații de mori și de iazuri, precum și la *podvezi* (transporte).

În satele fără vecini unde-și avea reședința un stăpân, și mai ales în acele fără vecini în cari erau mai mulți stăpâni, situația sătenilor trebuia să fie mai anevoioasă și este probabil că vor fi fost împilați cu munca. Țăranii slobozi în veacul XVII nu suferiau în deobște de faptul că li se impunea, câtă vreme își păstrau libertatea, o muncă împovărătoare ci de încercările repetite și prea adesea izbutite ale stăpânilor de a-i trage la vecinătate prin fel de fel de meșteșuguri și de brutalități.

Găsim în câteva cazuri munca oamenilor unui sat mănăstiresc închinată către diregătoriul ținutului, astfel că mănăstirea se folosea numai de dijmă și de celelalte venituri, iar de slujbă nu. Aceste cazuri de închinare a slujbei sunt foarte rari, acele ce le cunosc sunt toate relative la Starostele Cernăuțului¹⁾.

Săteanul urmă să fie judecat, pentru pricinile obișnuite, de județul devenit acum stăpânul satului. Faptul este absolut neîndoielnic, atât stăpânii laici cât și mănăstirile și chiriariile erau singuri în drept să judece pe locuitorii satelor lor.

Se va objecta poate că acest drept de judecată se găsește specificat numai în daniile și întăririle făcute de Domni chiriariilor și mănăstirilor. Dar această obiecțiune cade, mai întâiu dacă considerăm că ceea ce Domnii hărăziau sau întăreau unui particular eră, precum rezultă din dovezile expuse mai sus, tocmai *judecia* hotarului dăruit și întărit, și cu greu ne putem închipui *judecia* lipsită de dreptul de a judeca, apoi, pe lângă că nu cunoaștem absolut nici o măsură care, în intervalul din ve-

¹⁾ 1735, Ianuarie 18. Constantin Mavrocordat Vv., dând călugării dela Slatina jalbă, că satul Bosancea ce este descălecat pe hotarul mănăstirii, dă mănăstirii numai dijma, fiind închinați Starostelui de Cernăuți, hotărește ca oamenii acelu sat să fie tot sub ascultarea mănăstirii, dând mănăstirii venitul ce-l dădeau până acuma Starostelui. (Acad. Rom. Condica mănăst. din Bucovina, p. 1, No. 2).

1739 Ianuarie 17. Grigore II Ghika Vv., dă Egumenului de Slatina, carte gospod ca dijma dela oamenii din satul Rarancea s'o care ei, acei oameni, cu carele lor, de oarece ei fiind închinați la Starostele de Cernăuți, alt folos dela ei mănăstirea nu are. (Acad. Rom., Condica mănăst. din Bucovina, p. 2, No. 3).

cul XV până la mijlocul veacului XVII, să fi ridicat stăpânilor dreptul de judecată, avem acte din care acest drept al stăpânului sau al vatanului pus de el reiesă în chip neîndoelnic¹⁾.

Dar dacă chemarea firească a *judefului* eră acea de a judecă, aceasta eră departe de a fi chemarea firească a mănăstirii. Iată pricina pentru care Domnii, cu prilejul daniilor ce le fac mănăstirilor, au grijă să specifice că oamenii locuind pe ho-

¹⁾ 1634, Iulie 16. Vasile Lupul Vv. dă volnicie lui Ionașco Jora ce a fost Vornic ca „să hie el tare și puternic a ținea ocina lui, satul Vercești (Neamțu), iară tu, vatanănea, și voi vecini toți din sat din Vercești, ca să ascultați toți de sluga noastră Ionașco Jora ce au fost Vornic, ce ceea ce va hi treabălea Dumisale, și a satului și a lui, și ca să aibă aș pune vatană pre cine va hi voia lui, cum îi obiceiul, iar carele va vrea să nu asculte și să fugă cum s'au învățat și nu vor vrea să-și plătească cista, ca să aibă a'l legă și la Domnia mea să-l aducă...“ (Acad. Rom., XLII, 82).

Pe la 1650. Dabija biv Vel Vornic scrie la dregătorii și la vatanul și la toți sătenii de Iugani, că s'au judecat pentru ei înaintea lui Vodă cu Vartic Vornicul și cu Dumitrașco Părcălabul de Soroca și Vodă a hotărit că ei și acel sat să rămână a lui Dumitrașco. Pentru aceia să aibă ei a ascultă de Dumitrașco, „și eu n'am nici o treabă cu voi de acum înainte.“ (Iorga, *op. cit.*, V, p. 84).

1655—1656, Octomvrie 13. Gheorghe Ștefan Vv. întărește lui Stamate Stolnicul, pentru a sa dreaptă și credincioasă slujbă ce au slujit Domnului și țării de câteva ori la Țarigrad, satele Șarpenii și Puhăcenii. „Pentru aceea, căț oameni vor fi într'acel sat Șarpenii și în satul Puhăcenii să fie tot supt ascultare Șarpenilor, tot un sat, și să aibă a ascultă ei cu toți de boiarul nostru Stamate Post. și de omul său care il va pune acolo ispravnic, întru tot ce le va da învățătură; iar carile nu va ascultă, să aibă a'l certă și a'l globi pe fiești care după dela sa și altul nime să nu se amestice.“ (Iorga, *Op. cit.*, IV, p. 275, nota 1).

1725, Iulie 10. Mihaiu Racoviță Vv. dă volnicie Spătarului Stroici pentru ca „să-și apere oamenii săi ce-i are la Prelipca despre Vornicii de Dorohoiu, pentru une și alte gâlcevi ce ar aveă acei oameni, să n'aibă a se amestecă (Vornicii) la dâșșii... , nici să-i globească, ci stăpânul lor Stroici să-i certe pentru unile ca acele; iar de s'ar întâmplă să se facă între acei oameni nescareva fapt care este să se globească dela scaun, atunci părcălabii de ținutul Hărlăului vor cerca acele, căci Prelipca este de Hărlău. Deci să aibă a se apăra, întru nimic să nu se amestecă Vornicii, căci și mai înainte vreme n'au fost obiceiul să s'amestecă Vornicii prin sate, la alte gloabe, fără numai șugubinele și morfi, unde s'au tâmplat, la acele au avut triabă, iar la alte la nimic. (Iorga, *Op. cit.*, V, p. 535).

tarul dăruit vor fi pe viitor judecați de sobor sau de vatamanul pus de sobor. Iar faptul că aceleași urice mai hărăziau mănăstirilor sau chiriarhiilor și dreptul de a judecă pricini mari, rezervate în deobște justiției domnești, nu este în realitate, precum vom vedea în capitolul următor, decât un nou izvor de folos material ce Domnii îl dădeau acelor mănăstiri și fețe bisericești.

De altmintrelea și judecarea pricinilor obișnuite de către județii sătești, stăpânii și vatamanii lor, alcătuiă un izvor de câștig pentru aceștia și o favoare pentru săteni.

Alcătuiă un izvor de câștig pentru stăpân și vataman, căci ei impliniau în folosul lor gloabele ce le impuneau sătenilor, iar pentru aceștia eră o favoare căci această justiție, cât eră ea de primitivă și de rea, eră totuș neasămănat mai omenească și mai ieftenă decât acea a diregătorilor domnești.

Am văzut mai sus ce chezășii de nepărtinire oferiau *scultetii* nemțești din Ungaria, este probabil că județii moldoveni nu erau mult mai neinteresați. Numai supușii lor fiind neasemănat mai săraci în bani decât colonii germani din Ungaria, o mare parte din gloabe era negreșit plătită în natură: produse sau zile de lucru, iar altele se traduceau printr'o zdravănă bătae. Dar sătenii erau mult mai bucuroși să plătească pe cele dintăi și să sufere pe cea de a doua decât să se supună *prădăciunilor* slugilor domnești. La urma urmei, județul aveă interes să-i cruțe căci ei alcătuiău cea mai mare bogăție a lui, pe când slugilor domnești puțin le păsă dacă-i reduceau la sapa de lemn.

§ 3. Despre oareși cari categorii deosebite de săteni.

Actele veacului XVII ne arată mai multe categorii de săteni cari trăiau sub un regim deosebit, toate sunt alcătuite din slujitori domnești purtând numirile de curteni, călărași, hânsari, darabani, plăieși, vânători.

Unii din ei alcătuiău sate întregi, cum erau spre exemplu: plăieșii dela Comănești cari stăpâniău locurile lor de hrană și exploatau pădurile situate pe hotar domnesc în schimbul îndatoririi de a străjui la graniță¹⁾. Oamenii din satul Borilești

¹⁾ Pentru satul Comăneștii vezi *Uricari*, VII, p. 294 sq., și Iorga, *Op. cit.*, VI, p. 209).

(Bacău) și Dărmănești (Neamțul) au aceeași îndatorire în schimbul scutirii de biruri¹⁾.

Din actele relative la judecata dintre mănăstirea Slatina și obștia sătenilor de Rădășani (Succava) reiese că acest sat, înainte de a fi dăruit mănăstirii, pe când era domnesc, ar fi fost locuit de darabani domnești cari se hrăneau pe pământurile aceluia hotar, în schimbul serviciului ostășesc²⁾.

Pe călărăși îi vedem trăind răschirați în sate domnești și în sate boierești sau mănăstirești, ei plăteau o dajdie specială numită *dajdie călărășească*³⁾. Tot în asemenea condițiuni par a fi fost hânsarii și vânătorii cari făceau slujbă în schimbul micșorării de dăjdii, nu a folosinții pământului.

¹⁾ 1629, Aprilie 10. Miron Barnovschi scutește satul Borileștii din ținutul Bacăului de toate dările, afară numai de cîsla scrisă în Visterie, fiindcă Domnul i-a lăsat să ție strajă pe Tazlăul cel Mare cum țin și alte străji. (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 120).

1650 (?). Soborul din Bistrița face cunoscut lui Vasile Vodă că locul dela graniță, pentru care se judecă mănăstirea cu satul Dărmăneștii, era domnesc până la Eremia Movilă Vodă și îl străjuiau mănăstirea cu vecinii ei din satul Oprișanii și jumătate din satul Dărmănești, având pentru acea slujbă scuteală de bir (Hasdeu *Arhiva Istorică*, I, p. 107).

²⁾ 1749, Octomvrie 28. Boerii rânduiți de Caimacani, judecă pricina dintre Egumenul de Slatina și oamenii din Rădășani, cari zic că ei nu sunt vecini, că moșia este a lor și că *părinții lor au fost oameni de baștină din Rădășani, numindu-se darabani domnești și au fost închinați de Vasile Vodă mănăstirii numai cu lucrul.* (Acad. Rom., *Condica mănăst. Bucov.*, p. 264, No. 6). (Din celelalte acte însă reiese că moșia fusese domnească).

³⁾ 1660, Octomvrie 3. Ștefan (Lupul) Vv., judecă pricina dintre *niște călărăși*, Flisco, Togoba și Albul *ce șad* în satul Ivancea (Orheiul) cu *alți răzăși ai lor* de o parte și Apostolache ce au fost Părcălab de alta. Călărășii ziceau că satul Ivancea, în care sunt așezați din moși, au fost domnesc de ocolul târgului Orheiului, și ei avut acolo case și heleșteie și melnice. Iar Apostolache Părcălabul a arătat ispisocul prin care Gheorghe Ștefan Vv. l-au miluit cu satul Ivancea, pentru că el au dat Domniei patru telegari și doi cai de călărie pentru slujba țării. Văzând ispisocul, Domnul dă rămași *pe călărăși și pe răzășii lor*, cari să-și taie heleșteiele și să-și ieă peștele, având Apostolache, căruia Domnul îi întărește dania lui Gheorghe Ștefan, să-i despăgubească pentru încheiere. (Acad. Rom., XXII, 131).

Rezultă de aici în chip vederat că satul Ivancea era domnesc până ce l-au dăruit Gheorghe Ștefan lui Apostolache Părcălabul. A se observa că desemnarea de *răzăși* în sens de *părtași*, dată aici sătenilor cari locuiau pe același hotar fără a fi județi.

N'am putut încă stabili condițiunile în cari slujiau curtenii. Regestele făcute de D-I Iorga asupra documentelor sfântului Spiridon relative la Chilișoia, unde erau curteni mulți, sunt prea laconice pentru a mi permite să stabilesc dacă ei erau răzăși sau dacă se folosiau de casele și pământurile lor, pe loc domnesc, în schimbul îndatoririi de a face serviciul de curteni. În orice caz dajdia lor eră mai mare decât acea țărănească, de oarece vedem pe unul din ei dând altuia casa și ocina părintească spre a scăpa de *curtenie* și a plăti iar dajdia țărănească¹⁾.

1660, Maiu 7. Ștefan (Lupul) Vv., scrie la zloțașii și la leoașii și la gălbănașii și la tălerașii și la ortașii și la *dajnicii călărășești*, cari umblă pentru slujbele Domnului la ținutul Fălciului, ca să lase în pace de dajde, și de zloți și de lei și de taleri și de orți și de *dajde călărășască* și de alte dări și angării de toate câte vor fi pe alți mișei ai Domnului, „pre *cești călărăși* și oameni cari au fugit în Țara Turcească și acum au venit de s'au așăzat la slobozia rugătorilor noștri, Egumenul și a tot soborul dela sfânta mănăstire dela Aron Vodă, pe valea Rânzestilor...” (Acad. Rom., LXXVII, 9).

1) 1624, August 29. Radu Vodă întărește lui Dumitrașco Fulger Diacul, din Todirești, „niște case în sat, ale lui Gheorghe, fiul lui Ștefan Danco. Pentru căce au fugit Gheorghe din casele lui și s'au lăsat curtenia asupra slugii noastre ce mai sus scrie, Dumitrașco Fulger Diacul. Au plătit multe dăjdii curtenești pentru Gheorghe... și i-au perit multe bucate, pentru dânsul“. Deci, îi dă voie „a-l trage iarăș înapoi în sat, în Toderești, cu toate bucatele lui, ca să plătească dajdea Domniei mele“. (Iorga, *Op. cit.*, V, p. 16).

1624, Octomvrie 24. Gheorghe, fiul lui Ștefan Danco, mărturisește „cum s'au rugat lui Dumitrașco (Fulger) Diac, să ieă curtenie, numele tatăni-mieu, să-l plătească el, și eu să-i dau casa tatăni-mieu, și cu câtă ocină va hi..., și să-i mai dau o puțină de miiare, ce am la Iordachi, și eu să hiu slobod și mântuit de curtenie și să le deă Dumitrașco sama de curtenia mea“. (Iorga, *Op. cit.*, V, p. 16).

1625, Iunie 27. Mai mulți oameni mărturisesc cum s'au tocmit înaintea lor Gheorghe și Fulger din Toderești „ca să radză den curtenie pre Gheorghie... și să-i deă casa tatăni-său lui Ștefan, cu parte de loc ce au cumpăratu tată-său, Ștefan, dela Crăste, fecorul Anușcăi, în sat în Toderești, den deres dela Gașpar Vodă și să-i mai deă și o puțină de meare, drept 11 taleri ce are la Iordachi. Deci, de acum înainte să hie grijă lui Fulger de aca curtenie, iară Gheorghe să hie slobod... numai să plătească cislă țărănească. (*Id. ibid.*, *ibid.*).

Condițiunea teritorială a curtenilor din Chilișoia se va lămuri îndată ce va ieși Volumul II din *Ispisoace și Zapise* ale D-lui Ghibănescu, în care trebuie să se publice textele în extenso a documentelor din veacul XVII relative la moșiile Sfântului Spiridon.

CAPITOLUL IV

CLASA STĂPÂNILOR DE SATE DELA ÎNTEMEIEREA DOMNIEI PÂNĂ LA MIJLOCUL VEACULUI XVIII

§ 1. Câteva cuvinte asupra clasei stăpânitoare în Moldova în cele două dintâi veacuri ale istoriei noastre.

Din cele ce preced rezultă că, la începuturile ei, Moldova cuprindea o clasă de oameni cari își transmiteau din tată în fiu, prin moștenire, stăpânirea asupra celor mai multe așezări satești dintr'însa. Și întrebuițez înadins cuvântul de stăpânire și nu cel de proprietate căci, precum am văzut, „stăpânii“ erau departe de a fi proprietari ai hotarului satului lor, ci se foloseau mai cu seamă de judecie (*justice*). Stăpânirea lor eră mai mult o *dirigătorie*, semănând de departe cu ceea ce Francezii numiau *seigneurie*, iar Nemții *Herrschaft*. Stăpânii de sate din Moldova mai păstrau încă față de hotarul și de supușii lor o parte din suveranitatea, aproape deplină, de care se bucurase altă dată cnejii și altă parte a căreia fusese transmisă Domnului țării.

Această clasă stăpânitoare avea ființă de veacuri, poate chiar înainte de nașterea neamului românesc. Originea i se pierde în trecutul cel mai depărtat: ea este o clasă privilegiată ereditară, născută din împrejurări, o *nobilime* străveche, ceea ce Nemții numesc *Uradel*.

Caracteristica acestei clase stăpânitoare sau nobilimi este stăpânirea pământului ¹⁾. Totuș nu trebuie să conchidem de

¹⁾ Și astfel se confirmă cuvintele pline de bun simț ale Domnului Ștefan Greceanu în introducerea sa la *Eraldica Română*, p. LXXVI:
„Nimeni altul decât acela ce ținea pământ, adică moșie, fie individual fie deavalma, amestecat în vre-o colectivitate de moșneni, numai

aici, că stăpânirea pământului eră un privilegiu exclusiv la ei: oricine în Moldova eră în drept să cumpere un sat, dacă aveă mijloace. Am văzut că exemplele de negustori cumpărând sate sunt departe de a fi rare.

Clasa stăpânitoare, departe de a fi exclusivă, primiă în sânul ei pe oricine aveă puțința să între într'insa prin cumpărarea unui sat. Ea, dela început a fost cu caracter plutocratic: cine eră bogat eră boer. Dar, în deobște, mai ales în vechime, stăpânii de sate erau scoboritori din vechii cneji.

Starea Moldovei în veacul XIV eră starea Germaniei și a Franței în veacul IX sau X, poate chiar mai înapoiată. Nu trebe deci să ne închipuim pe urmașii noștri de cneji ca pe niște cavaleri din evul mediu, la cari lipsa de cultură eră întru câtvă înlocuită prin creșterea cavaleriească. Ei se asemănau mai degrabă cu grosolanii tovarăși (*leude*) ai regilor franci și burgunzi, cu deosebirea că găsiu țara lor destul de mare pentru ei și nu simțiau nevoie să cucerească pe a altora.

Trebe să ni-i închipuim ca pe niște țărani fruntași, chiburi și tanțoși, geloși de drepturile lor, știind să apere moșia cea mică cu cea mai hotărîtă îndărjire și să moară pentru cea mare cu cea mai strălucită vitejie. Bărbați ai naturii, ei erau fără umbră de cultură sau de creștere și suferiau cu bună samă de toate cusururile omului primitiv. Erău cu totul stăpâniți de pașimile lor: brutali, cruzi, lacomi și „liubovnici la băuturi“, dar aveau în aceeaș vreme toată vloga și toată bărbăția omului firii.

Este mai presus de îndoială că poporul, țărănimea liberă alcătuiind obștia neamului, nu aveă aproape nici o parte la cărmuirea țării, care sta în mânilor Domnului și a clasei stăpânitoare. Domnul dispunea și poronciă, clasa stăpânitoare îngrijia de îndeplinirea poroncilor domnești; iar poporul ascultă și se supunea. Totuș această perioadă a fost, fără îndoială, cea mai

acela puteă dovedi boieria veche a sa prin sinetul moșiei“... și mai departe, la pag. LXXVII... „Petecelul cât de mic din moșia veche a neamului unui boier ar fi fost totuș un titlu temeinic și îndestulător despre a sa boierie“...

Cuvintele aceste alcătuesc o formulă care sintetizează în chip minunat analiza făcută mai sus.

fericită din istoria țărânimii noastre, aceasta mai ales pentru că interesele ei erau aceleași ca ale clasei stăpânitoare și că dela buna stare și dela vigoarea țăranilor atârnav bogăția și siguranța stăpânului.

Demnitățile și diregătoriile cele mari și cele mici, foarte puține la început, dar cari se înmulțiră în chip însemnat cu vremea, fură deci, ocupate exclusiv de stăpâni de sate. Ele duceau la vază și la avere. La început, averile ce se puteau face cu slujbele par a fi fost mici, deși găsim din capul locului exemple de sate multe întrunite în aceeaș mână. Alexandru cel Bun a domnit aproape treizeci și trei de ani și se vede că priveghia cu asprime administrația diregătorilor lui. Dar în vremea cumplitelor certe pentru Domnie cari umple întreaga perioadă ce curge dela moartea lui Alexandru cel Bun până la urcarea în scaun a lui Ștefan cel Mare, Domnii atât spre a câștiga cât și spre a păstra partizani, erau siliți, se vede, să închidă ochii asupra mersului administrațiunii. Găsim din acea epocă o năprasnică avere teritorială făcută aproape exclusiv numai din slujbă. Popa Iuga căpătase dela Alexandru cel Bun, pe lângă întărirea satului Buciumenii unde-i eră casa, încă și multe dăanii. Ștefan, fiul lui Alexandru, i le întărește la 1434¹⁾. Apoi vedem pe fiul lui Iuga, pe Mihail, devenind în vreme relativ scurtă Logdfăt Mare și obținând danie peste danie, întărire peste întărire. Cele de pe urmă cuprind o sumedenie de sate²⁾. Acesta este cel dintăiu exemplu de avere mare teritorială mie cuoscută.

Vor mai fi fost și alte cazuri de averi răpezi făcute în acele vremi tulburi: stăpânii de sate cei mai deștepți și cei mai îndrăzneți se vor fi îndesat pe lângă Domni și pretendenți, și vor fi trecut dela unul la altul spre a mai adauge câte un sat la cele ce le aveau până atunci, fie din cele domnești, fie din cele confiscate dela potrivnici.

Slujbele nu erau pentru cei mulți decât mijlocul cel mai nemerit de a face bani prin toate mijloacele cu putință. În această privință nu se știea ce este scrupulul.

¹⁾ Ulianitzki, *Op. cit.*, p. 42.

²⁾ *Ibid.*, p. 52, 54, 55, 59, 60, 62, 70, 73, 76.

Tot astfel a fost și în țările Apusului: „La fiscalité et l'oppression ont le malheur d'être des plaies anciennes dont l'histoire des Romains et celle des deux premières races nous ont laissé d'assez hideux tableaux. Sous les Romains, sous les deux premières races, comme au temps de la féodalité, *nul office public n'était recherché que comme moyen de rapine ou de faire argent. Tout s'achetait et se vendait, le pillage ainsi organisé donnait naissance aux droits les plus abusifs*. Les lois attestent l'abus alors même qu'elles ont pour objet de le frapper“¹⁾.

Dar mâna de fer a lui Ștefan cel Mare și lunga lui Domnie puseră în curând capăt acestor năzuinți nesănătoase. Sub dânsul demnitarii (boerii) se schimbau rar și putem fi încredințați că-i ținea din scurt.

Numărul boerilor și al slugilor domnești se înmulțise în curs de un veac și sunt indicii cari ne îndeamnă să conchidem că toată clasa stăpânitoare începuse încă din acea vreme să fie desemnată prin denumirea de *boeri*.

Din mulțimea de documente relative la sate sau părți de sate stăpânite de preoți, rezultă că în vechime ei se recrutau mai cu samă din clasa stăpânitoare.

În războaiele neconținute purtate de Ștefan, clasa stăpânilor de sate își făcuseră datoria către țară și Domn cu sfințenie: ei duceau la luptă pe sătenii lor, alcătuind astfel cadrele firești ale oștii de țară. Cronicarii turci și deasa pomenire prin acte a boerilor căzuți la Răsboieni ni-au păstrat amintirea vitejiei lor. „Boerii se închină frumos înaintea morții și o primă în față“, zice d-l Iorga²⁾. Putem adăugi că ori în ce luptă căzură, ei știură să ieșă cu dânsii, pe ceea lume, soți numeroși: Turci, Tătari, Unguri sau Leși.

Domnia urmă să fie puternică și sub cei trei dintâi urmași ai lui Ștefan cel Mare. Cu groaznicul Bogdan nu eră de glumit; boerii nu îndrăzniră să se joace nici măcar cu copilul Ștefăniță, dar acesta pierzând orice măsură în cruzimea și în des-

¹⁾ Dareste de la Chavanne, *Histoire des Classes Agricoles en France*, p. 344.

²⁾ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 179.

fraul lui, îi sili să-l otrăvească; cel pus de dânsii în scaun în locul lui eră vrednicul fiu al lui Ștefan. El știu, în împrejurări cu deosebire grele, să ție pe boeri în ascultare, pedepsind cu cea de pe urmă asprime pe aceia cari ce arătase vicleni.

Dar sub nemernicii săi fii țara nu aveă stăpân. După ce uciseră pe Ștefan Rareș, boerii ridicară Domn, din mijlocul lor, pe Joldea. Lăpușneanu care-l scoase din scaun după trei zile și se căsători cu mireasa lui, fata lui Petru Rareș, fu izgonit de veneticul Despot, ajutat de Polonul Laski și de trădarea unora din boieri. Tot boierii ajutară pe Tomșa să ucidă pe Despot și să se așeze în locul său. Se știe cât de groaznic se răsbună, la a doua lui venire în scaun, Lăpușneanu; legenda piramidei de patruzeci și șapte de capete de boeri mai trăește și astăzi.

Lecciónia fusese strașnică dar nu aduse roade. Turcii începuse a pricepe că dese schimbări de Domni în Moldova și în Țara-Românească însemnau pentru ei atâtea foloase bănești, și boerii cari nu erau în slujbele ce se înmulțiau din zi în zi, așteptau schimbarea care eră să-i facă ca să încapă în ele spre a se îmbogăți, iar acei cari avea slujbe mici doriau schimbarea pentru a ajunge la altele mai mari, cari să li aducă foloase mai însemnate.

Iubirea de țară nu puteă decât să sufere în asemenea împrejurări și să facă loc setei de folos personal. Țara fiind supusă puternicii Impărății turcești, nu mai aveă grija apărării neatârării sale. Boerii nu se mai gândiau decât la foloase cât de mari și cât de răpezi și spre acest sfârșit nu încetau să uneltească intrigi spre a ajunge la schimbări de Domni.

O parte din ei izbutise să se ridice deasupra celorlalți: o deosebire începuse să se facă în clasa stăpânitoare. Unii dintr'înșii, fie în urma slujbelor ce ocupase, fie în urma unor căsătorii fericite, fie din altă pricină, începuse să adune în mânilor lor stăpânire peste sate numeroase. Iar mulțimea rămăsese pe loc, mulți chiar, acei ale căror hotare erau mai puțin întinse și se împărțiau între părtași mulți, scăpătase și se apropiase de starea țărănimii.

Este vederat ca numărul de boeri cu sate multe înmulțindu-se și cei mulți din aceștia trăind mai mult pe lângă Domn,

la Curte, relațiile patriarhale dintre stăpân și sătean se muiau și că cel dintăiu tindea din ce în ce a pierde calitatea lui de județ, care rămânând vatamanului său, nu mai avea în ochii sătenilor autoritatea de altă dată. Interesele stăpânului se deosebiau din zi în zi în de acele ale sătenilor, el se depărtase de ei, nu mai eră cel dintăiu dintr'inșii, ci mai mult un stăpân străin, care nu mai avea nici o comunitate de gândiri cu ei și caută mai cu samă să scoată din satele lui cel mai mare folos posibil. Rostul țării se stricase.

Nu încape însă îndoială că, în schimb, sub privirea culturală, boerimea câștigase mult, mai ales în urma atingerii zilnice cu Polonia. Școalele leșești erau numărate atunci printre cele mai bune din Europa: ele nu rămaseră fără iniuriere asupra Moldovei. Știința de carte începuse să pătrundă în boerime, iar contactul cu nobilimea polonă aduse la noi obiceiuri apusene cari schimbară întru câtva traiul primitiv de până atunci al clasei stăpânitoare.

§ 2. Alcătuirea, în cursul veacului XVII, a unei aristocrații a clasei stăpânitoare, cuprinzând și familii străine.

Slăbirea vechei clase stăpânitoare.

Famițiile ale căror nume figurează în actele din veacul XV și în partea din cronici relative la acel veac sunt foarte puține, căci în cele mai multe cazuri găsim în actele contimporane mai ales nume de botez. Totuș vedem dela început câteva nume de familie ca: Stroici¹⁾, Bărlici, Rotompan, Arbore²⁾, Horlovschi, Jumătate³⁾, Ureacle, Prăjescu⁴⁾, Dămăcuș, Buhuș⁵⁾, Fratovschi, Hudici, Limbădulce, Cujbă, Negrilă, Marmurinschi, Boldur, Balcean, Ponici, Orăș, Știbor, Pantece, Găurici, Buhte, Chinde,

¹⁾ Un Stroici trăia în veacul XIV și deveni Logofăt. (Acad. Rom. P. 144)

²⁾ Vezi spița urmașilor lui Luca Arbore, Părcălab de Suceava la 1473 în studiul Părintelui Marian asupra bisericii din Părhăuți. (Analele Acad. Rom., pe 1886—1887) Comunicat de D-l N. Docan.

³⁾ Pentru originea familiei Jumătate (stinsă) vezi mai sus.

⁴⁾ Prăjeștii se trag din Părcălabul Stanciu care trăia în veacul XV. Fiul său Toader este adeverit la 1527. (Comunicat de D-l N. Docan).

⁵⁾ Cel dintăiu Buhuș cunoscut trăia sub Alexandru cel Bun, care, la 1421, îi întări satul Cozminul sau Cuciurul (D. Dan, *mănăstirea și co-*

Boureanu, Cernat, Ciocărlie, Ciortorovschi, Dajbog, Gangur, Cupcici, Micul, Tăutul ¹⁾, Totrușan, Balșe sau Baloș ²⁾, Sacară, Mușat, Sturdza ³⁾, Șendrea, Clănău, Șoldan ⁴⁾, Moghilă, Berendei, Frunteș, etc. Pe Stroicești, Boldurești, Tăutești, Totrușeni, Bălșești, Sturdzești, Prăjești, Șendrești, Șoldănești, Arburești, îi găsim și în veacul următor, îmbrăcați adesea cu boierii mari și tot în fruntea boierimii, iar la sfârșitul aceluși veac Movileștii ajung pe scaunul domnesc, alcătuiind chiar un crâmpieiu de dinastie. Celelalte familii dispar sau mai apar pe ici și colo în slujbe mici. La începutul veacului XVII mai găsim pe lângă dâșii, în situații cu vază, pe Racovițești ⁵⁾, Jorăști ⁶⁾, Bașotești, Catargiești ⁷⁾, Bogdănești ⁸⁾, Urechești ⁹⁾, Ursăchești, Albotești, Buciumești, Buciocești, Ciaurești, Șeptelicești ¹⁰⁾, Bo-

muna Putna, p. 190). Se mai găsesc vro doi în cursul secolului XV, dar șirul lor neîntrerupt începe cu Simion Buhuș care a trebuit să se nască la începutul secolului XVI. *Uricar*, XXIII, Pomelnicul Bisericanilor).

¹⁾ Familia Tăutul este originară din satul Tăuții (Covurluiu) unde trăia, pe la 1390, Tăutul cel Bătrân care, precum rezultă dintr'un uric dela 16 Ianuarie 1495 (Arhiva Statului București, *Condica Asache*, p. 25) mai stăpâniă și alte sate la Horincea și la Chigheciu și eră bunul Logofătului Tăutul de sub Ștefan cel Mare.

²⁾ Bălșeștii de astăzi își trag șirul neîntrerupt dela Cârstea Balș (1560). Dar e probabil că acesta eră din aceeaș familie ca ambii Logofeți Teodor Balș (1528—1539 și 1546); mai mulți Baloș, Balșe sau Baluș sunt pomeniți în veacul XV.

³⁾ Pentru originea Sturdzeștilor vezi mai sus.

⁴⁾ Pentru originea Șoldăneștilor vezi mai sus.

⁵⁾ Lazea, tatăl lui Petrea Cihan, din care se trage șirul neîntrerupt al Racovițeștilor, trăia pe la mijlocul veacului XVI. (Acad. Rom., P. 60). Comunicat de D-I N. Docan.

⁶⁾ Toader Jora eră Mare Staroste de Tecuciu la 1529. (Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, I, p. 55).

⁷⁾ Catargieștii sunt veniți din Țara Românească, probabil la sfârșitul veacului XVI, îi vedem ocupând demnități înalte în Moldova dela începutul veacului XVII. (Iorga, *Op. cit.*, V, p. 586).

⁸⁾ Bogdăneștii se trag din Gheorghe, Părcălab de Hotin (1628). Legenda cum că ei s'ar trage din Bogdan Lăpușneanu nu este întemeiată pe absolut nici o dovadă.

⁹⁾ Intăiul Ureche mie cunoscut eră Logofăt (al doilea sau al treilea) la 20 Martie 1522. (Acad. Rom., XLIX, 84).

¹⁰⁾ Șepteliceștii se trag din Șeptelici, adevărit Părcălab de Hotin la 1 Maiu 1540. (Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, I, p. 236).

lești¹⁾, Ghianghiești, Stârcești²⁾, Boulești³⁾). Mulți din membrii lor, ajungând la demnitățile cele mai înalte, adună averi foarte însemnate și de atunci cele mai multe din aceste neamuri urmează să ocupe slujbe însemnate. Numărul celorlalți stăpâni de moșii, deși încă mare, scadea pe zi ce merge în chip simțitor.

Am văzut că stăpânirile cu hotar puțin întins și cu moștenitori mulți erau împărțite acuma într'o mulțime de petețe de pământ. *Locuitorii* acelor sate trăiau cu greu din pricina apropierii prea mare a stăpânului sărăcit și aproape cu desăvârșire țăranit: sfzile între acești stăpâni fragmentari nu puteau să fie decât necontenite. Stăpânii mai bogați de prin împrejurimi se folosiau de o asemenea stare de lucruri pentru a pune mâna pe acele părțicele și pentru a reintregi cu încetul vechea stăpânire în folosul lor. Am arătat că mijloacele întrebuințate spre a ajunge la acest scop erau departe de a fi totdeauna curate, mai ales când cumpărătorul eră în slujbă și bine văzut sau temut de Domnie. Samovolnicia, înșelăciunea și intimidarea avură de atunci o parte mare în aceste înstrăinări. Ele fură adesea un mijloc de mituire întrebuințat de nenorociții căzuți într'o vină, adevărată sau închipuită, spre a scăpa de închisoare sau de moarte sau pentru a-și păstra rămășița averii.

Mulți stăpâni de părți chiar mici de sate încăpățanându-se să le păstreze, au alcătuit precum am văzut clasa *răzașilor*, al căror număr crescă din zi în zi.

În întâia jumătate a veacului XVII veniră să se așeze în țară cinci familii străine: Cantacuzeniștii, Ghikuleștii, Hrisoverghieștii, Pălădeștii, Roșeteștii. Întâia, a treia și a cincea erau fruntașe între familiile din Țarigrad⁴⁾. Cantacuzineștii se dădeau chiar de urmași ai Impăraților cu acest nume și au fost singurii Greci veniți în țară cu avere.

1) Boleștii își trag originea din Toader Bolea Stolnic sub Petru Rareș. (Acad. Rom., C, 71). Comunicat de D-I N. Docan.

2) Stârceștii se trag din Stârcea Stolnicul adevărit la 1520 Aprilie 24. (Acad. Rom., Peceți 177). Comunicat de D-I N. Docan.

3) Bouleștii se trăgeau din Vornicul (probabil de Poartă) Boul, adevărit la 15 April 1536. (Acad. Rom., P. 38).

4) Nu știu nimic despre Pălădești înainte de venirea lor în Moldova. Aici îi vedem ocupând slujbele cele mai înalte dela început.

Intemeietorul familiei Ghika eră un Arbănaș sărac dintr'un sat rumeliot. La venirea lui în țară începù să facă negustorie ¹⁾, dar adună răpede avere mare, ajunsese la cele mai înalte boerii și, la urmă, chiar la Domnie, iar urmașii lui au dat acestor țări opt Domnitori pe lângă o mulțime de oameni însemnați.

Acești Greci, neasămănat mai culți și mai dibaci decât boerii moldoveni, se încuscriră cu dânșii, ajunseră la slujbe mari, făcură averi și jucară, afară de Hrisoverghieștii cari rămaseră în umbră, o parte de căpetenie în istoria Moldovei de pe acea vreme, prielnică străinilor, mai ales când erau deștepți, îndrăzneți, fără scrupule și creștini pravoslavnici, bejenți la noi fiindcă nu puteau trăi la vetrele lor de răul păgânilor.

În cursul veacului se mai ridică Costăcheștii ²⁾, Costineștii, și Micleștii, în schimb însă Stroiceștii și Tăuteștii scapătă și încetează de a mai face parte dintre cei cu vază.

Pe lângă cele cinci familii străine pomenite mai sus, mai veniră în țară, tot în întâia jumătate a veacului XVII, mult măruntuș grecesc care izbuti să se încuscrească cu case boești mai puțin însemnate, ai căror urmași trăiesc până astăzi.

Este vederat că acești Greci, mari și mici, ajunși aici la stăpâniri de hotare și de oameni, nu puteau să fie însuflețiți față de amândouă decât de dorința de a stoarce cât mai mult eră cu puțință din ele. Ce cruțare puteau să aștepte dela ei niște țărani de alt neam, de cari nu-i lega nici o tradițiune și pe cari îi disprețuiau pentru simplitatea minții lor?

Cu bună seamă că țara și neamul ar fi suferit mai puțin dacă boerimea ar fi fost mai exclusivă și n'ar fi primit cu atâta ușurință în sânul ei pe oricine eră bogat sau puternic.

Multe meșteșuguri învățat-au negreșit stăpânii moldoveni dela acești străini deștepți peste măsură, inzestrați cu oareșcare cultură, dar de o lăcomie cu atât mai cumplită cu cât erau flămânzi și cu totul lipsiți de orice scrupul.

Mult a contribuit fără îndoială venirea Grecilor în țară la

¹⁾ Letopisețe, II, p. 188.

²⁾ Costăcheștii se trag din Popa Ion din Iepureni care trăia la finele veacului XVI. Descendenții lor din Boldurești deși posibilă nu este dovedită. (Comunicat de Dl. N. Docan).

progresele făcute de degenerarea vechiului chip de stăpânire teritorială, judecia, în cursul veacului XVII.

Nu cred că greșesc dacă tot îniriuri Grecilor veniți în țară atribuesc urgia cu care clasa stăpânitoare a urmărit, pe la sfârșitul aceluia veac, reducerea la vecinătate a țărănimii libere moldovenești despre care mă voiu ocupa în paragrafele următoare.

Moldova a avut, în a doua jumătate a aceluia veac, două Domnii cari nu se pot numi decât pustiitoare: a treia Domnie a lui Gheorghe Duca și a doua a lui Dumitrașco Cantacuzino.

Gheorghe Duca eră un grec din Rumelia, „crescut de mic în casa lui Vasile Vodă, aici în țara Moldovei“. Ajunsesse la boierii mari (eră Visternic sub Dabija) și luase ca soție pe Anastasia, fata lui Dumitru Buhuș și fiastra lui Dabija. Dacă Duca eră lacom și crud, Doamna lui îl întrecea cu lăcomia și eră de moravuri ușoare. În Domnia dintăiu nu se arată rău, dar domni numai cinci luni: în a doua asupririle și dările grele tăcură pe boierii lăpușneni și orheieni să se ridice sub povățuirea lui Hancu și a lui Durac și să izgonească pe Domn din scaun. Se întoarse cu ajutor turcesc și tătarec, birui pe răsculați și-i pedepsi cu cruzime, dar nu avu vreme să-și arăte arama adevărată, fiind silit să însoțească pe Sultanul Mehmet la impresurarea Cameniței, iar după luarea cetății fu mazilit.

Numit în curând Domn al Țării-Românești, fu mutat la Dechemvrie 1678 în Moldova, spre nenorocirea acestei țări:

„Deci domnind el deodată amândouă țările, Moldova și Ucraina, având el pe Moldova mare mânie și pizmă veche: una pentru căci îi făcuse rușine de-l gonise din Domnie, a doua că și din firea lui eră rău și pizmător, îndelungăreț la mânie și lacom la avuție și el și Doamna sa, și îndată au aflat pricină că eră și om meșter și isteț la fire, zicând că are Impărăția multe trebi și cere dela țară mulți bani și așa îndată au și scos dări multe fără samă pre boieri și pre țară, nelăsându-se nimic mai jos la faptele cele răle..“

„.....După ce s'au întors Duca Vodă dela Ucraina, aflând și el obiceiul făcut dela Dumitrașco Vodă, au scos și el hârtii pe țară foarte mari și cumplite de grele, carele întâiu când le-au dat pe fețele oamenilor se păreau a fi ușoare, iară mai apoi pe cisma lor au scos multe orândueli, altele de s'au

venit argaților carii luase hârtie de doi lei, iară mai pre urmă la orânduială au dat câte zece ughi; iară casașii cari luase hârtie în față de doi ughi, iară la orânduială au dat câte șase-sprezece ughi și mai bine; iară cari luase hârtie de patru ughi, au dat câte treizeci și doi ughi, alții ajunsesse și la șasezeci ughi, iară cu năpăștile ce au plătit pentru cei fugiți și drumeți și multe năcazuri ce au tras bieții pământeni dela un făcător de rele ce fusese Duca Vodă. Strânsoare mare pentru bani făcea tuturor, și boerilor și neguțătorilor și la toată țara, muncindu-i și căznindu-i pre toți în toate chipurile; pre unii cu închisori pedepsindu-i, pre alții cu munca și bătăi cu buzduganul, până la moarte ucigându-i, cari și mai sus s'au pomenit; nu cruța nici boier nici sărac, nici țaran nici femei. Dintru cari și anume să-i pomenim: pre Toader Pălădie Vel Volnic de Țara-de-Sus, Tudosie Dubău Vel Spătar, Chiriac Sturdza biv Vel Spătar, și alți mazili erau tot închiși la Seimeni și puși în fiere. Pre Ursachie ce au fost Visternic Mare, cel vestit de bogat și din bani, la toți în toate țările, l'au desbrăcat cu pielea și l'au legat la stâlp, la ger, fiind iarnă, dela carele țindu-l un an în temniță și bătându-l la talpe, i-au luat 250 pungi de bani. Pre Ion Isar Visternicul și pre Andrei Șipoteanul Vornicul de Poartă, desbrăcându-i cu pielea goală și ungându-i cu miere, vara, i-au legat la stâlp, de-i mânca muștele și albinele.

„Dar încă pre giupăneasa lui Ștefan Brăescu și pre giupăneasa lui Bucium ce au fost Vel Medelnicer și pre giupăneasa Sandului Stamatii Comisul, aceasta încă fiind a doua vară a Doamnei, murindu-le boerii de curând, la acele hârtii a lui, le-au legat și pre dânsule la puști de sta ziua legate iară noaptea stau închise la odăile Seimenilor. Așa ținându-le închise câtăva vreme, ca să istovească ele rămășița boerilor săi din hârtii, și ele n'aveau de unde, că rămăsese satele toate pustii...” (aici vine povestirea intervenirii lui Iane Hadâmbul în urma căreia nenorocitele jupănease fură slobozite, apoi se povestește fuga unora din boeri și urmează):

„Iară alți boeri ce mai rămăsese, Chiriac Sturdza Vel Spătar, Contăș Stolnicul, Iorga Căracaș Spătar al doile, aceștia au murit de o boală ce-i zicea Duca Vodă, adevă de su-

părul Ducăi Vodă, iară alții cari au fost mai rămas, în mare nevoie și supăr și strânsoare de bani. Blăstămat eră boerul de pe atunci ce aveă sub ascultarea lor breaslă, cumu-i la Vel Logofăt Curtenii, la Vel Vornic Hânsarii, la Hatman Călărașii, că și ținuturile istoviau și breslele ce aveau sub ascultarea sa, cari de atunce s'au stins casele boerești mai toate și au încăput la mari datorii, de au rămas vânduți feciorii lor până astăzi. Dară pre târgoveții din Iași și de aiurea ii puneă prin grosuri de stau închisi câte un an, tot pentru acele hârtii. Ei săracii de mare lipsă ce aveau asupra, mulți și-au lăsat femeile și copiii și casele, de groază mare și fugiau în lume; el prindeă pre vecinii de aproape sau pre femeile lor, de le ținea în grosuri, pre unele câte un an și mai bine, dintru cari multe au și murit de foame, alte de prunc, că erau multe și grele, de-și făceau copiii prin grosuri și tot nu le sloboziă, până la multe le-au crescut copiii acolo în grosuri, până au început a grăi, unii a umblă în picioare.

„Așijdere și pe preoți încă ii închideă deavalma cu mirenii la grosuri și bisericile stau închise câte două-trei luni și mai mult. Nimărui nemica nu vrea să ierte sau să ridice măcar un ban; și mulți oameni cine ce aveă: haine, odoare, de alte bucate și moșii, lepădau ce puteau și cu acei bani plătindu-și capetele și cum scăpau dela inchișoare, cum se duceau încotro puteau să scape, lăsându-și tot în pieire: și case și bucate și femei și copii, fugind prin alte țări se instrăinau.

„Așijderea și pentru alte poronci ale sale ce aveă, fiind om foarte greu la mânie și aprig, bătea el singur, tot cu buzduganul, pre cine se mâniă, cari mulți din bătaia lui au murit, cari nu se pot scrie toți anume. Dintr'aceste nemilosărdii multe și de tot felul ce aveă rele, au început țara a scădea și a săraci foarte tare, lipsind și împuținându-se de oameni, că din câți și erau săracise de tot, dosădindu-i în tot chipul¹⁾.

„... Duca Vodă încă au ieșit din Iași la oaste, April 24 (1683) Luni. Deci lăsând în urmă treizeci și două de orândueli mari pe țară, luatu-și-au atunci și Doamna...“²⁾.

¹⁾ Letopisețe, Ed. II, V. II, p. 21 și urm.

²⁾ Ibid, *ibid.*, p. 25.

Nu fusese mult mai bun în întâia sa Domnie Dumitrașco Cantacuzino și fû aproape tot atât de rău în a doua.

„Dumitrașco Vodă dacă s'au așezat la Domnie, ci iară nepărăsindu-se de răutățile lui ce aveă, nici acum la această Domnie n'au avut strîște să domnească mult, că făcea multe asuprele boerilor și țării mari greutăți făcea fiind cumplit tuturor...”

„Acest tiran fricos, încă pentru să scoată bani mulți, au spânzurat de mâni pre Gavril Brăescu ce au fost Jitnicer Mare și pre Toader a Nacului, feciori de boeri mari, așijderea și pre alți mulți. Pline erau odăile Seimenilor și ale Avgielor, niște slujitori de ai lui ce le pusese el acest nume, ținându-i mai de credință; și beciurile și Divanul cel mare erau pline de oameni pe cari îi pedepsiă în toate chipurile, mai ca în zilele lui Duca Vodă... și acest Dumitrașco Vodă mazilindu-se dintr'această Domnie a doua... și ținându-l Turcii în temniță, că au fost înțeles de toate jacurile ce au fost jăcuit fără de ispravă din țară, luând pânea și bucatele oamenilor și dobitoacele toate fără socoteală...”¹⁾

Intr'aceiaș chip ni vorbește și Neculcea, atât de Duca²⁾ cât și de Dumitrașco Cantacuzino³⁾.

Domniile se hărăziau de atunci aceluia care dădea pe ele bani mai mulți. Domnii cari le cumpărase astfel dela Turci trebuiau în timpul Domniei să-și scoată cheltuiala făcută pentru luarea Domniei, să adune banii trebuitori pentru a păstra bunăvoința Turcilor, spre a rămânea în scaun și a strânge bogății pentru a trăi după mazilire.

Sarcinile pe popor ce erau puse pentru a face față acestor trebuinți și birului din ce în ce mai mare ce se plătia Impărăției, apăsau greu pe țară chiar sub Domnii cei mai puțin lacomi. Când eră în scaun un Duca sau un Dumitrașco Cantacuzino, am văzut până unde mergeau. Țărănimea fiind stoarsă și ne mai putându-se scoate nimic dela ea, încăpea sub teascul fîscului domnesc și clasa stăpânitoare. Am văzut ce pățiau

¹⁾ *Ibid., Ibid.*, p. 33—34.

²⁾ *Ibid., Ibid.*, p. 215 și urm.

³⁾ *Ibid., Ibid.*, p. 224 și urm.

boierii cei mari, ni putem inchipui ce suferiau stăpânii de sate cei slabi, cei cu răzășii. Le vindeau pe ce puteau prinde și își luau lumea în cap. Și ce erau oare să facă ?

Incercase ei sârmanii să-și apere avutul cu arma: bărbăteasca mișcare a lui Hancu și a lui Durac izbuti dintâiu. Duca fû gonit, dar pentru a se întoarce în curând înapoi cu oaste turcească și tătarească, pentru a înăbuși răscoala în sânge și a da țara pradă urgiei păgânilor.

Și veșnic erau la pândă mușterii gata să pună mâna pe ocinile bieților stăpâni, scăpați și striviți sub povara *orânduilor*. Aceștia erau creaturile Domnului: Grecii și Românii cari știuse să câștige favorul lui și marii demnitari ai țării.

Dela începutul veacului XVII și până în epoca Fanarioților vedem pe Vornici și pe Logofeți adunând sumedenii de sate. Listele satelor lui Costea Bucioc, Nicoară Prăjescu, Dumitru Buhuș, Ursache, Miron Costin și Neculai Racoviță ni-au fost păstrate și ni arată niște averi urieșe. Dar cu toții au fost întrecuți de Iordache Ruset care, nemulțămindu-se cu mulțimea satelor date lui zestre de Neculai Racoviță, mai adună încă pe atâtea și mulți mai fură răzășii cu stăpâniri de dinainte de descălecare, cari se văzură stinși de lăcomia Domnilor și a dirigătorilor celor de frunte. Și am citat numai pe câțiva, când toți puternicii de pe acele vremuri au fost părtași la această uricioasă și nelegiuită despoiare a unei întregi clase, din sânul căreia cei mai mulți din ei ieșise și deasupra căreia se ridicase ¹⁾.

¹⁾ Iată câte sate întăria Gaspar Vodă lui Costea Bucioc la 12 Aprilie 1620: Tribișăuții, Dimideanii, Măudăgăuții, Carlacăul, Romancăuții, Marcovățul, Hinaia, Buzovița, Răsteul, Costeștii, Ploscăreanii, Avrămenii, Navrăuții, Tețcanii, Băbuleștii, Șătrărenii, Delenii cu cutul Ungurilor, Rușii, Bejenii, Prideanii, Mărculeștii, Nemțeanii, Cucuiații, Țigăneștii, Vădenii, Găoțeanii, Vlădeanii, Cucuiații, Andriuții, Șărbeștii, Cotujenii, Mănjăștii, Balțateștii, Bozilianii, Petia Mică, Hânteștii, Horodniceanii, Tulova. (Iorga, *Op. cit.*, XI, p. 74).

La 8 Aprilie 1617, Radu Mihnea întăria lui Nicoară Prăjescu, biv Visternic, satele: Heleștienii, Tețcanii, $\frac{1}{2}$ Borcenii, $\frac{1}{2}$ Oniceanii, parte din Bățățeni și din Toprăleani, Mireștii, Cozmeștii, $\frac{1}{2}$ Purceleștii, $\frac{1}{2}$ Stolnicenii, $\frac{1}{2}$ Broteștii, Dobrovățul, Băimiceanii, $\frac{1}{2}$ Prisăcanii, $\frac{1}{2}$ Țăpălușea ii, Rânghileștii, Bonteștii, $\frac{1}{2}$ Blândeștii, Cotova, Visoca, Cozeștii, Văscanii, Briocanii, Prăjeștii, Răsboianii, $\frac{3}{8}$ Romăneștii, *Ibid.*, *Ibid.*, p. 88).

De loc nu exagerează Neculai Costin când zice că: *de atunci s'au stins casele boerești mai toate*. Așa este: la

Iată satele întarite de Alexandru Ilieș lui Dumitru Buhuș la 1 Noemvrie 1632: Gădintiș pe Siret, Criveștii, Răvăcanii, Găurenii, Hănțeștii, parte din Movilița, Pădeștii, parte din Plotunești, din Căcărești, o bucată din hotarul Târgului Frumos, parte din Tălhărești, din Chicira, Văsieștii (Bărleștii), Spinoaia, parte din Sughiceni, din Totoești, locul dela Puriceni, Jinenia, Copăcenii, Brăteșanii, parte din Pribișăuți, din Costești, din Dumeni, din Buzovița, Răsteul, părți din Talmaciu, Măneștii, $\frac{1}{2}$ Grozești, Măstacăni, Munceiceii, Niculeștii (Trifeștii), Româneștii, Protopeștii, parte din Olășani, din Bobotești. (Iorga, *op. cit.*, VI, p. 77).

Trebuie observat însă că acest act este din 1632, că Dumitru Buhuș a murit la 1648, că în acest răstimp el a fost Visternic Mare sub Vasile Lupu și că astfel a trebuit să mai adune înainte de a muri un mare număr de sate. În *Cronica Bohotinului* se arată că el a căpătat dela Alexandru Ilieș, în urma actului de mai sus, o mare bucată din Braniștea de lângă Iași, precum și chipul în care a obținut dela Sandu Micul moșia acestuia pe pârăul Cozia.

Gavriliță Costache, Vornicul cel Mare, stăpâniă la moartea lui următoarele sate (afară de zestrea ce o dăduse ficei sale Elena).

Sat întreg Roșieștii	Sat întreg Bărlăneștii pe Elan
" " Popeștii	" " Șoldanii " "
" " Ploscuțenii	" " Boteștii
" " Pârliții	Părți din Umbrărești
" " Mihăilășanii ot Hotin	" sat Mihălcanii ot Hotin
" " Geamenele	Sat întreg Larga peste Prut
" " Păcureștii peste Prut	Parte din Dănești
Parte din Balta Hercetea	" " Strâmba
Părți din Floreni	" " Dolhești pe Crasna
Un loc spre Fălciu	" " Bogneni
Sat întreg Murgenii	Sat întreg Rușii la Roman
$\frac{1}{2}$ Tomeștii	" " Tomceștii
$\frac{1}{2}$ Roșcanii	" " Blăjiiarii
$\frac{1}{2}$ Sărbii ot Hotin	" " Cepelăuții ot Hotin
$\frac{1}{2}$ Ruginiții	" " Bogeștii
Parte din Brițcani peste Prut	" " Brătianii
Sat întreg Epurenii pe Elan	" " Broștenii
" " Ciocăneștii " "	

Pe lângă mori și o mulțime de vii. (Comunicat de D-I N. Docan).

Izvodul alcătuit la 15 Iulie 1668, a moșilor Visternicului Gheorghe Ursache este mai lung:

Sat întreg Litenii	la Suceava	Sat întreg Epoteștii	la Suceava
$\frac{1}{2}$ sat Crasna	" "	" Plopeanii	" "

sfârșitul veacului XVII, vechea clasă stăpânitoare, aceea pe care întemeierea Principatului o găsisse în ființă, slăbită atât

Loc în	Tatarășii	la Suceava	1/2 sat	Danciani	la Soroca
Sat întreg	Iacobeștii	" "	1/2 "	Măiani	" "
1/2 sat	Româneștii*	" "	Sat întreg	Broscăuții	" "
5 jireabii din	Lipăești*	" "	" "	Lozale	" "
1/2 "	"	Corotcăești	" "	Ternauca	" "
1/6 sat,	Plăvălari*	" "	" "	Măgureanii	" "
Siliște întreagă	Tilibiacinții	" "	" "	Bălbocii	" "
" "	Metrostianetul	" "	" "	Tărășăuții	la Hotin
1/4 sat	Vascăuți	" "	" "	Șirăuții	" "
Sat întreg	Arenii	" "	" "	Bărnovul	" "
Sat întreg	Bozianii	la Neamțu	" "	Vornovița	" "
1/2 sat	Ușcații	" "	" "	Pererăta	" "
Sat întreg	Fărceștii	" "	" "	Burlăneștii	" "
Părți din	Trăeștaș*	" "	Sat întreg	Hrițeanii	" "
Sat întreg	Pastrăveanii	" "	" "	Blișcinăuții	" "
Părți din	Stănilăvești*	" "	5/6 din	Culiciani	" "
Sat întreg	Frăteștii	" "	Sat întreg	Volocoțăștii	" "
" "	Ciorbenii	" "	" "	Novaselita	" "
" "	Ruginușii	" "	" "	Rucșinul	" "
" "	Cărjeștii	" "	" "	Leuțeștii	la Cernăuți
" "	Prienestii	la Bacău	" "	Jușca	" "
1/2 Siliște	Cozmești	" "	" "	Borăuții	" "
Sat întreg	Lătenii	" "	" "	Zadobonca	" "
" "	Sasoul	la Tecuciu	1/2 siliște	Volosca	" "
Părți în	Sminoase	" "	2/3 "	Rohuzna	" "
Sat întreg	Ghergeștii	la Tutova	Siliște întreagă	Diniseuca	" "
Părți în	Vestelești*	" "	Sat întreg	Milianca	" "
" "	din Coșești*	" "	" "	Păltinișul	" "
" "	Hulturești	la Vaslui	" "	Vlăicicianii	" "
" "	Măcărești	" "	1/2 siliște	Dobrodăcianii	" "
Sat întreg	Toderenii	la Fâlcu	Siliște întreagă	Giuneștii	la Dorohoiu
" "	Bălianii	la Lăpușna	" "	Priporeanii	" "
" "	Vlădeștii	" "	1/2 siliște	Miculinți	" "
" "	Cricovul	la Orhei	1/4 sat	Neculinți*	" "
1/2 sat	Volcineț	" "	Sat întreg	Crasnaleuca*	" "
Sat întreg	Lalova	" "	" "	Drăgușanii	" "
1/6 sat	Stodolna	" "	Părți în	Hudești	" "
Sat întreg	Ciumeșanii	" "	Sat întreg	Zbiereanii	" "
" "	Molvata	" "	Părți din	Todereanii	" "
" "	Prajelele	la Soroca	Sat întreg	Brătulianii	la Cărligătura
" "	Căinăreștii	" "	" "	Căldărușia	la Iași
1/2 sat	Popeștii	" "	" "	Ostăpcianii	" "

prin împărțirile succesive ale ocinilor sale cât și prin greutatea puse de jugul turcesc pe țară, a primit lovitura de moarte dela

1/2 sat	Bolotina	la Iași	Siliște	Sturzeanii	la Iași
1/2 "	Cărnicianii	" "	"	Zadureanii	" "
Siliște	Cirepeanii	" "	Părți din	Sărata*	" "
1/2 siliște	Hodoreanii	" "	1/2 sat	Zbereștii*	" "
Sat întreg	Bumboțeștii	" "	Părți din	Titiani*	" "
" "	Părjolta	" "	Sat întreg	Florințoaia	" "
" "	Pârliții	" "	1/2 sat	Sungeanii	" "
Siliște	Stângăcianii	" "	1/2 "	Ciureștii	" "

și Ursache a mai trăit vreo treisprezece ani după alcătuirea acestui izvod, a mai fost în slujbă și a mai adunat cu bună samă încă mulțime de sate. Pe lângă sate mai stringeă și bani, de oarese vedem că Duca, după ce l'a vârit în închisoare și l'a căznit, i-a stors 250 de pungi de bani, o sumă spăimântătoare pentru acea vreme.

Satele din lista de sus, al căror nume este urmat de un asteric, sunt sate cumpărate dela răzăși, petec cu petec. Catastihul original se află la Academia Română, între hârțile cumpărate dela defunctul General Pencovici, Vol. VII, No. 69.

Miron Costin care critică cu atâta asprime orânduelile lui Cante-mir, dar care fusese Marele Logofăt al lui Duca Vodă tocmai în a treia Domnie a acestuia, a adunat un număr de moșii care nu prea vorbește în sprijinul desinteresării lui:

1/2	Brănișteri la Neamțul	Părți din	Bârbușcani	la Soroca
1/2	Scăuleți	" "	Floreni	" "
Sat întreg	Barboșii	" "	Stoicani	" "
" "	Secuiceniei	" "	Buzureni	" "
" "	Silișăul la Dorohoi	" "	Bahrinești	" "
" "	Dumenii	" "	Iurcenii	" "
" "	Miclăușanii	Sat întreg	Muntenii	" "
1/2	Săpoteniei	" "	Măcăuții	" "
1/8	Româneștii	" "	Curăleștii	" "
Sat întreg	Adăsanii la Hărlău	" "	Vepreuca	" "
" "	Zugravii	" "	Alădăreștii	" "
" "	Muntenii	" "	Bujineii	" "
" "	Lujeniei la Cernăuți	" "	Troiceniei	" "
" "	Sepinții	" "	Parpaletii	" "
" "	Margutenii	" "	Zmungenii	" "
" "	Gugiumăneștii	" "	Scobărceniei	" "
" "	Godineștii	" "	Rebăieștii	" "
" "	Sâncăuții Hotin	" "	Vlășineștii	" "
" "	Rușiniții	" "	Oprișeniei	" "
" "	Ivancăuții	" "	Restilneții	" "

niște aventurieri jăcași, ajunși pe scaunul ei și ajutați de lăcomia propriilor săi frunțași.

Sat întreg	Vaslăuții	la Soroca	Sat întreg	Seliște	la Soroca
" "	Rodimireștii	" "	" "	Poiana	" "
" "	Spilcenii	" "	" "	Oneștii	la Covurlui
" "	Cucuieții	" "	" "	Davidă	la Orhei
" "	Trăistenii	" "	" "	Caramaneștii	" "
" "	Foleștii	" "	" "	Logofetenii	Iași
Părți din	Rugăsești	" "	" "	Volcinețul	" "
" "	Ohitești	" "	" "	Umbrăreștii	" "
1/2	Roșcani	" "	" "	Borleștii	" "
Sat întreg	Hertenii	" "	" "	Timerlenii	" "
" "	Radoceștii	" "	" "	Larioneștii	" "
" "	Târzienii	" "	" "	Perienii	" "
" "	Carabuseștii	" "	" "	Bălieșanii	" "
" "	Verbova	" "	" "	Tomilăuții	" "
" "	Cacacenii	" "	" "	Curețița	" "
" "	Coșelnița	" "	" "	Săcătuca	" "
" "	Broscăuții	" "	" "	Cerbienii	" "
" "	Cricăuții	" "	" "	Bărbeștii	la Cărligătura
" "	Steșejenii	" "	" "	Buzieștii	" "
" "	Rogojenii	" "	" "	Mardareștii	la Tecuci
" "	Mărculeștii	" "	" "	Bordeiu	" "
" "	Chibiezca	" "	" "	Oprișeștii	" "
" "	Visternicenii	" "	" "	Mieștii	" "
" "	Cotiujăanii	" "	" "	Buzieștii	" "
" "	Boroșăanii	" "	" "		

Iată acum lista satelor lui Iordache Ruset, atât a acelor ce le avea dela socru-său, Neculai Racoviță Logofătul, cât și cele cumpărate de dânsul în trup întreg său dela răzăși, după lista originală aflată la Academia Română, (Pachetul XVIII, No. 89).

Sat întreg	*Racintii	la Hotin	3/5 din	Naslaucianii*	la Hotin
" "	Varticăuții	" "	Sat întreg	Hlinița	" "
" "	*Mihalcăul	" "	" "	Lomacintii	" "
" "	Cosăuții	" "	" "	Molodova	" "
1/2 sat	Colișinca	" "	" "	Bricianii	" "
Sat întreg	Hrubna	" "	" "	Teacotenii	" "
" "	Comarăul	" "	" "	Lencăuții	la Soroca
" "	Hrimacăuții	" "	O bucată	din locul târ-	
" "	Edinții	" "		gului Soroca	
1/12 parte	Vacinții*	" "	Sat întreg	*Cosancicăuții	" "
Sat întreg	Tarasăuții	" "	" "	*Nemțeanii	" "
" "	Milianca	" "	" "	Trifăuții	" "

nemăsurat. Neînsemnătatea ridiculă a puterilor ce Cantemir a putut adună sub steagul său la 1711, lipsa desăvârșită de rezistență a țării la jacurile Domnilor fanarioți din veacul următor au fost urmările firești ale acestor spoliери.

Sat întreg Roznovul	la Suceava	Sat întreg Hultureștii	la Vaslui
" "	Țibucanii	" "	Golăeștii
" "	Negreștii	Parte din	*Codăeștii
" "	Hăbășăștii la Roman	Sat întreg	Negreștii*
1/2 sat	Giurgeștii la Roman	" "	Mănjăștii*
Sat întreg	Șcheia	" "	Turneștii
" "	Piticianii*	" "	*Toderăștii
" "	Cărăuleștii,	" "	Zlătărăștii
Parte din	*Rulianii la Vaslui	" "	*Dușăștii
1/2 sat	Focășștii	Părți din	Șarbotăștii*
Sat întreg	Ciorteștii	" "	Săpoteanii*
" "	Pribeștii	" "	*Burdujeni
Părți din	Danceștii	Sat întreg	Ciopul*
" "	Pășcani	1/2 sat	*Eriptuleștii
Părți din	Glodeani la Vaslui	Părți din	Soleștii
" "	Dămăcușeani	Sat întreg	Scheia*
" "	Moicești	1/2 sat	Boldeștii
" "	Rohotești*	Părți din	Moicești*
" "	Comănești*	Siliște	Dolheștii*
" "	Mărmuriani	" "	Botnării
" "	Dobroslăvești*	" "	Giurgeștii
Siliște	Hoceștii*	" "	Stroeștii*
" "	Ștocul*	" "	Pântăștii*
" "	Hălășianii*	" "	Răucanii*
" "	Ciocărlieștii	" "	Mărtineștii*
Părți din	Borăști	" "	Crăsnașanii*
" "	Locul Bobei*	Părți din	Burghelăștii
" "	Macrești*	" "	*Părășiani
" "	Cotărleștii	" "	Romăneștii

Satele din lista de mai sus având un asteric înaintea numelui lor au fost ale lui Neculai Racoviță, cele având un asteric după numele lor au fost făcute dela răzăși, fie de Neculai Racoviță, fie de Iordache Ruset. Precum se vede, numărul acestor din urmă este foarte mare. Și când ne aducem aminte că pe lângă câte un boier și mâncător de moșii mare, ca Prăjescu, Bucioc, Buhuș, Gavriliță, Neculai Racoviță, Miron Costin sau Iordache Ruset, mai erau mulțime de mâncători mai mici, dar tot atât de lacomi de pământ și veșnic la pândă chilipirurilor de acest soi, ne putem închipui ce groaznică turburare și pustiire a dat mai ales spre sfârșitul veacului XVII peste bieții stăpâni de moșie mai slăbuți.

Și, fapt jalnic de constatat, vedem că, afară de Iordache Ruset, (care i-a întrecut pe toți) acei mâncători de sate și nimicitori de răzăși erau Moldoveni neoași, cari se folosiau de faptul că Domnul trimis de Turci era jăcaș spre a jăful și ei pentru folosul lor.

Și, la începutul veacului următor, Cantemir ni arată că din cinci mii de curți câte avuse altă dată acea clasă stăpânitoare, ea abia rămăsese cu câteva sute.

Tot Cantemir ne enumeră¹⁾ următoarele șaptezeci și cinci de familii, alcătuiind, după dînsul, clasa stăpînitoare sau nobilimea Moldovei:

Abază, Arbure, Asan, Arapu.

Bantaș, Bașotă, Balș, Bogdan, Buhuș, Boul, Bozianu²⁾,
Burghelea.

Cantacuzino, Cantemir, Caracaș³⁾, Carp, Catargiu, Cluceriu, Costache sau Gavriliță, Costin, Crupenski, Ciauru, Cercez, Cioban, Ciogolea, Chiriac.

Darie, Donici, Dragoș, Durac sau Donea.

Frătecea.

Ganea, Ghenghea, Goian.

Hăbășescu, Hănțescu, Hânsaru⁴⁾, Hrisoveghie.

Isac.

Mihu, Miclescu, Milescu, Mirea, Movilă, Moțoc, Murguleț.

Nacu, Neculcea.

Paladie, Petraliphu, Pilat, Pisoski, Prăjescu.

Racoviță, Razu, Ropceanu, Ruset.

Șipoteanu, Stârcea, Sturdza, Stroici⁵⁾, Șeptelici, Șoldan.

Talabă, Talpă, Tamaș, Tanschie, Tăutu, Totoiu, Tudori,
Turculeț, Țifescu.

Varlam.

Ureche.

S'a dovedit cu prisosință⁶⁾, că clasa stăpânitoare din Moldova cuprindea un număr de familii neasemănat mai mare

¹⁾ *Descriptio Moldaviae*. Ed. Academiei, p. 116.

²⁾ In loc de Bozereanu.

³⁾ In loc de Carabaș.

⁴⁾ In loc de Hisaru.

⁵⁾ In loc de Stavar; în traducerea română, în textul latin lipsă.

⁶⁾ De D-I N. Docan în *Arhiva* din Iași, Anul 1900, p. 148.

decât cel cuprins în lista de mai sus; totuș se poate admite că cele șaptezeci și cinci de familii înșirate de Cantemir erau, pe vremea lui, cele mai cu vază din clasa stăpânitoare.

Dintr'însele însă vreo douăzeci erau în strălucire mai mare și începuse a monopoliza slujbele cele mari. Aceste familii erau: Bălșeștii și Sturdzeștii cunoscute din veacul XV, dacă nu de mai de mult; Buhușeștii, Bașoteștii, Bogdăneștii, Cătar-gieștii, Costăcheștii, Costineștii, Ciaureștii, Doniceștii, Jorăștii, Micleștii, Prăjeștii, Racovițeștii, ieșiți în fruntea boierimii, de pe la sfârșitul veacului XVI sau începutul celui următor și către cari veniră să se adauge mai pe urmă și Crupenskieștii¹⁾; Cantacuzineștii, Hrisoverghieștii, Pălădeștii și Ruseteștii, familii grecești către cari s'adauge familia Razu. (Ghikuleștii răma-seră la Țarigrad până la suirea în scaun a lui Grigore (II) Ghika).

Celelalte familii, cu bună samă tot atât de vechi ca și cele de mai sus, fiind mai puțin avute, fură silite să se mulțamească cu slujbe mai mici.

De mult se aplică calificativul de *Boeri* întregii clase stă-pânitoare, cronicarii când ni vorbesc de stăpânii de moșii în deobște îi numesc *boeri* și obștia lor boerimea.

Boerimea stăpâniă, la începutul veacului XVII, o foarte mare parte din teritoriul țării, ea monopolizase toate funcțiunile, Domnul pentru trebile țării stătea de vorbă numai cu ea. Țara eră ocârmuită numai de Domn și de boerime.

Această situațiune atât de mare și de strălucitoare a boerimii nu eră întemeiată pe nici o legiuire, *ci eră o stare de fapt*, rezultând din dezvoltarea instituțiunii cnezatului sub înriurirea împrejurărilor cari au alcătuit șirul istoriei noastre.

Boeriile erau toate efective — adică nu se dădea titlul fără diregătoria: Cu vremna feciorii de boeri fără titluri luară numele de *mazili*, urmașii lor de neamuri. Mazilii și neamurile erau ținuți să ieasă la slujbele la cari îi rânduiă Domnul: cer-

¹⁾ Stroiceștii încetează de a mai ocupa boerii mari încă din întâia jumătate a veacului XVIII: ei cad la boerii mici și se apropie de starea rătrășiei. Totuș faptul că cei de astăzi sunt urmașii celor din veacul XIV, mi se pare mai mult decât probabil.

cetări, hotărnicii, împliniri și altele fără a primi pentru ele vre-o plată, în schimbul stării lor privilegiate față cu birurile

Singurele texte din acea epocă, mie cunoscute, cari vorbesc de privilegii pentru boerime, sunt articolele din *Pravila lui Vasile Lupu*¹⁾, stabilind micșorarea pedepsei când vinovatul aparține rodului celui ales, adică boeriei. Dealtmîntrelea spiritul în

¹⁾ *Pravila lui Vasile Lupu*. Pentru a douăsprezecea pricină îi micșurează gudețul certarea. Glav. 62 :

1. A douăsprezecea pricină ce îndeamnă pre gudeț să inmicșoreze certarea celui vinovat, de cum scriu pravilele, iaste ruda cea aliasă ce să zice Boeria. De vreme ce nice cei den rudă bună, nici boerii nici feciorii lor să vor certă cu caterga sau cu ocna, ce pentru aceștia să vor goni din moșia sa câtăva vreme. Iară nu să nice spânzură în furce ca alți făcători răi nice să înțapă, ce dreptă aceastia drept toate li să taie capetele, nice pre uliță pren trăg nu să poartă unii ca aceștia.

2. Când cărtă gudețul sau pravila pre cineva cu bani, tocma să cărtă boiarul ca și cel sărac.

3. Certarea cea trupască ce dă pravila pentru greșeale de ar fi cât de micășoară, acea certare dacă să va dă vre unui boiaru să chiamă prea mare, decât cându sar da fiecui din cei mai mici. Și iarăși vine lucrul unul drept altul. Cât ar fi de mică certarea ce va fi cu bani, la vre un om di cești mai mici și proști, la aceștia iaste mai mare de cât s'ar da la un boiaru. Drept aceaia pravila schimbă certarea cea trupască cu bani când iaste vre un boiaru și il ciartă cu ce certare de bani, iară de iaste vre un om de gös și micșor și sărac, să va certă cu certare trupască.

4. Da greșiăle ca acealea ce sunt la pravilă, mai mari să dau boiarilor decât săracilor și mai mult să vor certă boiarii de cât cei mai mici și mai săraci. Cum s'are zice, de să va afla vre un boiarin hiclean unui Domn și hain țării și de s'ar arăta într'acesta chip și unul din cei mai mici, mai mult s'are certă cel mai mare boiarin de cât cel mai mic și om mai, de gös. Așijdere și omul cel mai de gös de-l vor prinde la răsboiu viu, îi vor tăia capul, iară de vor prinde vre un boiarin îl vor spânzura.

5. Greșalele ce fac rușine boiarii boiarilor, mai mult să cărtă boiarii de cât cei mai mici și oameni mai de gös, cum s'are zice la greșala hotriei să va certă mai mult boiarinul de cât cel mai micșor.

6. La greșalele ce învață pravila furci, cumu-i hainia și vicleșugul când hiclenește pre Domnu său, să va spânzură și boiarinul ca și cel mai prost, iar furcile boiarinului să [se] facă mai înalte de cât acelu mai mic.

7. Când va mărturisi neștine minčuni sau va fi eretic, și când

care sunt alcătuite articolele în chestiune este destul de larg și de înalt. Boerii sunt în majoritatea cazurilor scutiți de pedeapsă: spânzurătoarea, ocna și bătaia, cea dintâiu fiind înlocuită prin decapitare. Însă de ocna și de bătaie sunt scutiți numai până la a doua recidivă: în cazul când comit de trei ori aceeași faptă, suferă pedeapsă ca *oamenii mici*. În caz de trădare, pot fi spânzurați, furcile lor având a fi de două ori mai nalte decât acele ale oamenilor de rând. Boerul hain țării și Domnului, dacă este prins viu în războiu, este spânzurat, pe când tovarășului său din treptele de jos i se taie capul. Pentru *hotrie*, pedeapsa boierului este mai mare decât cea a omului de rând.

În realitate însă aceste dispozițiuni frumoase rămăneau literă moartă pe hârtie. Boerul cu bani și cu trecere scăpa în deobște de pedeapsă, iar omul sărac eră adesea pedepsit chiar când nu eră vinovat.

Titlurile de *baroni, conți, marchezi, prinți, duci*, au fost cu totul necunoscute în Moldova. Tot astfel a fost în Ungaria până la distrugerea acelei Crăii în bătălia dela Mohaci: toate titlurile marilor familii ungurești sunt conferite de Habsburgi în cursul recuceririi Ungariei de către Austria sau după aceea cucerire. În Polonia asemenea titlurile nu existau și un

nu va ascultă de Domnu său și la lucrul ce'l vor sudui pre împăratul, sau pre Domnul locului, într'un chip să vor certă și boierii și cei mai proști.

8. Cea ce va face o greșală nădăjduind că nu să va certă pentru căci iaste boiarin, și de va fi scos cuvânt, să fie înțeles cineva cum să fie zis acest cuvânt, și cum s'a făcut această greșală cu acest gând, atunci boiarinul să va certă deatocmai ca cei mai săraci.

9. Când să va cădea unui boiarin pentru greșala cău făcut, să-l trimiță la ocna sau să-l bată prin târg, sau altă certare să pață, iară gudețul ca pre un boiarin va certa-l cu bani, aceasta să face odată sau de două ori, iară a treia oară de 'l vor mai prinde pre boiarin făcând iarăș acea greșală, atunci să va certă tocma ca și cel mai mic și om mai prost.

10. La certările cealea ce dă pravila după voia gudețului, la acelea poate gudețul să mai inpuțineze certarea boiarinului, iară acelea certări, ce de față învață legea și pravila certarea cum va fi, nu poate gudețul să certe mai puțin pre boiarin de cât pre cel mai mic și mai de gos om.

11. Pentru precurvie tocmai să certă boiarinul ca și cel mai mic.

călător francez din veacul XVIII scria că acele de conți și de marchezi fusese introduse în acel regat odată cu bucătarii francezi¹⁾.

Tot atât de necunoscute erau la familiile băștinașe blazoanele. Boierii aveau *insemne personale* pe pecetele lor, insemne cari variau dela tată la fiu și dela frate la frate. Gheorghe Balș, Părcălab de Hotin și apoi Vtorii Logofăt la începutul veacului XVII, avea pe pecetea lui un cerb în loc de steaua de astăzi a Bălșeștilor. Pecetea întâiului Ghika, ca boer, poartă o cruce ce o țin doi lei în picioare cari stau față în față, în loc de lacrimile Ghikuleștilor din Țara-Românească, cari sunt fără indoială urmașii lui.

Bărbăția clasei stăpânitoare rămăsese aceeaș ca mai înainte; pretutindeni găsim pe membrii ei desprețuitori de moarte. Oștirile leșești erau pline de Moldoveni de neam bun, din cari mulți dobândiră nume de viteji mari, precum dovedesc exemplul lui Cantemir și al lui Turculeț. Cultura asemenea făcuse progrese însemnate, știința de carte începuse a se întinde: Luca Stroici, Ureche, Miron Costin, Neculai Costin, Dumitru Cantemir și alții erau oameni cu o cultură deosebită, dobândită de cei mai mulți în școalele polone. Domnia lui Vasile Lupu dăduse culturii o mare imboldire, această direcțiune, urmată de Mitropolitul Dosofteiu, începuse să dea roadele cele mai frumoase.

Cultura și atingerea cu străinii îmblânzise mult moravurile și obiceiurile. Clasa stăpânitoare din Moldova tindea din ce în ce mai mult să se asemene cu nobilimea polonă, când invaziunea Grecilor și contactul cu dânsii veni să schimbe această direcțiune, înlocuind din nenorocire o înriurire apusană prin alta orientală.

1) „Les titres de marquis et de comtes s'y sont introduits avec les cuisiniers français; ces marquis et ces comtes ne sont que pour des valets ou des flatteurs“. (Coyer, *Histoire de Sobieski*, I, p. 66, în Niesiecki, *Herbarz Polski*, I, p. 444).

CAPITOLUL V

CONDIȚIUNE PERSONALĂ A SĂTENILOR

§ 1. Despre săteni.

Am stabilit, în capitolul I al Cărții I, că sătenii moldoveni, ca și acei din toate țările locuite de Români, erau oameni slobozi în vremea întemeierii Domniei și că *dreptul românesc* (законь колоескѣи) eră un drept de oameni liberi. Robul străin iertat de robie, trăia după iertarea lui, *liber pre legea românească* (живетъ слободно на колоескомъ законѣ).

De atunci încoace n'a intervenit în Moldova nici o măsură obștească care să fi atentat la libertatea țaranului moldovan după cum Mihaiu Viteazul șerbise, dintr'o trăsătură de condeiu, toată țărănimea din Țara-Românească.

Erau în satele Moldovei oameni cu libertate mărginită, cari se numiau *vecini*, dar vom vedea în paragraful în care ne vom ocupa de ei că, mai ales la început, alcătuiau excepțiunea, obștia locuitorilor fiind oameni slobozi. Numai la sfârșitul epocii tratată în cartea de față și mulțămît abuzurilor celor mai vădite, ajuns-a numărul vecinilor să se apropie de acel al locuitorilor slobozi, și poate chiar să-l întrecă. Vedem pe aceștia din urmă, până la desființarea vecinătății, fălindu-se cu numele de *oameni slobozi de moșie*.

Libertatea sătenilor moldoveni eră absolută, ei puteau să rămână în satul în care se născuse sau să se mute în altul după cum le eră voea.

Nu pot privi ca o restricțiune a acestei libertăți faptul că, înainte de a se muta din satul în care *iși aveau cista*, adică unde-și plăteau birul, erau ținuți să achite datoriile lor către fisc,

să mijlocească raderea numelui lor din cîsla satului ce-l părăsiau și înscrierea în acea a locului unde mergeau să se așeze. Aceste erau simple măsuri fiscale cari nu purtau nici o atingere statutului personal al săteanului¹⁾.

Că se făceau cu acest prilej abuzuri, este neîndoelnic, căci nu eră bucuros să se mute săteanul nici stăpânul satului, care pierdeă partea de dijmă, munca și celelalte foloase ce le avea dela acel sătean, nici sătenii a căror cîslă individuală sporiă prin faptul că birul aceluia plecat trebuia să se repartizeze între toți cei rămași, nici Visteria domnească care avea interes ca numărul contribuabililor să rămână statornic spre a nu da loc la prefaceri, încurcături și deturnări.

Este vederat că toți puneau, pe cât puteau, bețe în roate săteanului, care voia să se mute și că această mutare eră pentru el anevoioasă, adesea cu neputință. Dar aceste obstacole erau datorite proastei ocărmuirii și abuzului, alcătuiau o stare de fapt și nu de drept. Săteanul cuminte și stăruitor izbutia totdeauna să se mute dacă asta eră voința lui nestrămutată.

Mult rău a făcut țărănimii năzuința stăpânilor de a reduce pe țărani la vecinătate prin fel de fel de mijloace, unele meșteșugite, altele arbitrare, cari se vor descrie în paragraful următor.

Numărul vecinilor sporiă din zi în zi. Deși sătenii își apărau libertatea cu îndărjire față cu puterea crescândă a aristocrației ce înlocuise, la sfârșitul secolului XVII, vechea clasă stăpânitoare și mai ales date fiind mijloacele nescrupuloase în-

¹⁾ 1663, Maiu 7. Evstratie Dabija Vv., scrie la toți oamenii din Gănești că arătând ei Domniei că Banul, la moartea lui, i-a iertat de vecinătate, sunt slobozi să părăsască satul, *însă să plătească mai întâiu cîsla și să li se arunce cîsla după dănzii, să se știe care unde se duce*. Domnul termină sfătuindu-i să se așeze acolo, în sat și să se apuce de hrană și de agonisită pentru îndămâna lor. (Iorga, *Op. cit.*, VI, p. 84).

1667, Aprilie 21. Alexandru (Ilieș) Vv., volnicește pe Alexandra, văduva lui Buhuș ce a fost Logofăt Mare, să oprească niște bucate a oamenilor din sat, din Gănești, pentru 200 de galbeni ce a cheltuit Buhuș pentru nevoile acelor oameni, până ce vor da banii. Așijderea pentru cîsla ce au ei în sat, să nu fie slobozi a ieși de acolo până ce nu-și vor ridică (plăti) cîsla lor. *Când vor plăti să fie slobozi a eși unde le va fi voia*. (Iorga, *Op. cit.*, VI, p. 86).

trebuințate de ea, nu încapе indoială că întreaga țărănime moldovenească se găsiа în alternativa de a primi o stare de vecinătate, care nu se deosebiа acuma aproape intru nimic de robie sau de a fugi în masă peste hotar, când interveni Constantin Mavrocordat prin actul desemnat sub numele de *Act de desființare a vecinătății*.

Dacă sătenilor moldoveni liberi li erа foarte greu să ajungă а ocupă slujbe mai însemnate, aceasta era o greutate de fapt, datorită mai cu samă neștiinții lor de carte, dar necum vre unei incapacități legale. Nu cunosc nici o dispoziție prin care accesul slujbelor să li fi fost interzis.

Nu există asemenea nici o legiuire care împiedecă pe acei ce se îmbogățiau să devină stăpâni de sate, cum nu încapе indoială că s'a și întâmplat unora din ei cari învățase carte și știuse să capete favoarea vre unui puternic al zilei.

§ 2. Despre vecini.

Pe lângă sătenii liberi, actele ni arată că există în Moldova o categorie de locuitori ai satelor cu *libertate limitată*, purtând numele de *vecini*.

Cel mai vechiu document, mie cunoscut, care vorbește de vecini este un ispisoc al lui Petru (Șchiopul) Vv., din 3 Septemvrie 1585¹⁾. Acești oameni cu libertate limitată poartă în actele slavone numele de *всєкды*, adică *vecini*.

Mai cunosc un act din veacul XVI relativ la vecini, el es e dat de Mihaiu Viteazul la 27 Iulie 1599²⁾.

Actele relative la vecini, rare în primii ani ai veacului XVII, se inmulțesc pe urmă răpede.

¹⁾ 1585, Septemvrie 3. Petru Vv. (Șchiopul) întărește lui Bucioc, Părcălabul de Hotin, dreapta lui ocină și cumpărătura dela Ion Vv., Lunca Mare, ca să-și așeze acolo sat. Oricine va veni într'acel loc, în Lunca Mare, ca să-i fie vecin lui Bucioc, iar cari ar veni din alte țări Ungur, Muntean, Sărb sau Grec, să aibă pe 5 ani slobozie de dările și corvezile domnești. (Acad. Rom., V, 94).

²⁾ 1599, Iulie 27. Mihaiu Viteazul întărește mănăstirii Bistrița dijma albinelor dela toți vecinii din satele mănăstirii din ținutul Neamțului. (*Arhiva Istorică*, I, p. 117).

Ei ni apar indeobşte amestecaţi în sate cu sätenii liberi, dar vedem făcându-se deosebire între satele cari au vecini şi acele cari nu au vecini¹). Adesea întâlnim câte un sat care-î locuit numai de vecini, cum este Lunca Mare, slobozia înt rită lui Bucioc, Părcălabul de Hotin, unde toţi acei cari vor veni să s'aşeze devin prin însuş acel fapt vecinii lui Bucioc.

În satul Scociuhanii, de pe Bârlad, despre care vorbeşte uricul din 3 Iulie 1604 a lui Eremia Movilă, vecinii cari locuiau în 60 de bordeie, alcătuiau dacă nu toată, apoi de sigur marea majoritate a populaţiunii²).

¹) Din cele 161 sate alcătuind averea lui Iordache Ruset, după casticul dela 1732, Fevruarie 25, următoarele erau *cu vecini*:

RaşiŃii, Colişauca, Comarăul, HrimacăuŃii, EdinŃii, TărăsăuŃii, Moldova (cu 40 vecini), Bricianii, Hrubna, Ţeacotenii, aceste la Ńinutul Hotinului;

LencăuŃii, CosaucinŃii, TrifăuŃii, la Ńinutul Sorocii;

Şărcanii, Cripcovul, VăscăuŃu, Leuşanii, Tohatinul, la Ńinutul Orheiului, şi Lipotenii la Ńinutul Tecuciuului;

Săvenii la Ńinutul Dorohoiului;

Stroestii, Novacii, Drăgşanul, la Ńinutul Hârlăului;

CozmeşŃii şi MirceşŃii la Ńinutul Sucevii;

Ţibucanii, NegreşŃii, la Ńinutul NeamŃului;

HăbăşăşŃii, GiurgeşŃii, la Ńinutul Romanului;

HultureşŃii la Vasluiu.

Adică din 161 sate erau numai 35 cu vecini.

Din cele 104 sate sau părŃi de sate lăsate de Visternicul Gheorghe Ursache la moartea lui, 45 sunt trecute în lista satelor lui ca având vecini. (Acad. Rom., *HărŃii, Pencovici*, VII, 69).

ProporŃia însă a satelor cu vecini faŃă de cele fără vecini eră în realitate mult mai mare decât reiesă din cifrele de mai sus. În lista totală a satelor intră atât, precum am văzut, o mulŃime de cumpărături dela răzăşi pe cari puteau fi numai puŃini vecini cât şi foarte multe silişŃi pustii.

Din cercetarea cu amănuntul a listei satelor Visternicului Ureche rezultă că aproape toate satele moştenite sau cumpărate în corp întreg aveau vecini. Din lista satelor lui Iordache Ruset, cercetată iarăş în amănunŃime, proporŃia satelor cu vecini la acele fără vecini, deşi în realitate nu aşă de mică cum pare la prima vedere, rămâne totuş sub acea din lista satelor lui Grigore Ureche.

²) 1604, Iulie 3. Eremia Movilă Vv. întăreşte schimbul prin care mănăstirea Galată dă lui Ureche Vornicul satul Petricanii cu o moară, luând în schimb satul Scociuhanii pe Bârlad *cu 60 bordeie de vecini* (ex шестдесятъ хижъ еденскихъ). Hasdeu, *Arhiva Istorică*, II, p. 77).

Satul Vascăuții dela ținutul Sucevei se pare că, la 1610, era asemenea locuit exclusiv sau aproape exclusiv de vecini, de oarece vedem pe Șeptelici, la 12 Iulie al aceluși an, cum-părând dela niște rude și răzăși ai săi, strănepoți ca și el ai bătrânului Șeptelici: „jumătate din a patra parte din satul Vascăuții“ cu jireabiile și cu cinci vecini gata...

Dacă pe a opta parte de sat erau cinci vecini, urmează că în satul întreg erau atunci patruzeci, număr de locuitori prea îndestulător pentru un sat pe acea vreme¹⁾. Apoi din alt act știm că tot satul Vascăuții umblă în patruzeci și opt de jireabii care probabil erau toate ținute de vecini²⁾.

Observ că sunt sate despre cari avem un șir de documente anterioare veacului XVII, cum este s. e. satul Lucaș dela Neamțul și în acele documente nu se pomenește nici

¹⁾ Acad. Rom., XLI, 20.

²⁾ În acelaș caz mi se par a fi fost satele Vlaiceni și Ciorbeștii: 1620, Ianuarie 5. Gașpar Vv. întărește vânzarea făcută lui Mănăilă, Ispravnic de Ștefănești, de către Maria Cazaca a unei *a șasea parte din satul Vlăiceni, cu șase vecini și cu loc de moară*. (Acad. Rom., XLI, 83).

1660, August 5. Ștefan (Lupu) Vv. volnicește pe Egumenul mănăstirii Bărnova să scoată satul Ciorbeștii a mănăstirii, să lucreze câte două zile pe lună la orice lucru va fi voia călugărilor. (Acad. Rom., M-ss. I., p. 1).

1677, Maiu 3. Antonie Ruset Vv. face știre că călugării dela Bărnova au avut pără „cu țărani din Ciorbești“ și au arătat călugării că acest sat „ce au fost de ocolul Iașilor, a târgului, cu poeni de fânațe câte sunt pre hotarul satului și cu etc.“ este mănăstirii danie dela Miron Barnovschie. *Vecinii din acel sat s'au încercat acuma ca și în alte rânduri să nu asculte de călugări dar Domnul hotărăște să li lucreze, la orice trebuință ar avea, câte două zile pe lună*. Iar „călugării să le dea loc de fânaț pre hotarul satului“ unde vor socoti (călugării) și să ieă de a zecea de pe hotarul satului, din pâne, din fânaț și din grădini și din tot venitul. (Acad. Rom., M-ss. I., p. 1-2).

1662, Iunie 30. Evstratie Dabija Vv. judecă pricina dintre Dron Țura și Ionașco Diacul pentru o jireabie din stălpul lui Nonefu din Mamornița și patru vecini ce Ionașco i-a fost cumpărat dela Lupul și Ileana, copiii lui Anghel. Hotărăște ca acea jireabie și acei vecini să se fie de Ionașco Diacul.

De oarece pe o singură jireabie din satul Mamornița vedem patru vecini, este probabil că toți locuitorii satului erau vecini.

un cuvânt despre vecini, ei apar însă îndată după începutul aceluia veac¹⁾.

Vecinul era legat de hotarul satului în care se află (glebae adscriptus): numai târziu în veacul XVII și la începutul aceluia următor îl vedem despărțit de acel hotar și vândut sau dăruit în deosebi. Faptul că era legat de glebă este mai presus de orice îndoială. Avem o mulțime de acte relative la vecini cari zic lămurit că „cutare este vecin de moșie“, altele ni arată sate cu vecini și sate fără vecini. Apoi în satele împărțite vedem că fiecare parte, cum își are analogul din hotar, își are și analogul din vecini²⁾.

¹⁾ 1612, Martie 9. Ștefan (Răzvan) Vv. dă putere Egumenului mănăstirii dela Sinai să stăpânească vecinii mănăstirii din satul Lucaș, dela ținutul Neamțului, să împiedece să fugă vreun vecin din acel sat. (Acad. Rom., XLI, 28).

1612, Iulie 17. Ștefan (Răzvan) Vv., dă volnicie Egumenului mănăstirei dela Sinai și vatamanului său dela satul Lucaș al mănăstirii, a sili pe vecinii acelei mănăstiri să facă toate slujbele de care va avea nevoie mănăstirea. Iar pe cei ce se vor opune să-i bată ca pe niște vecini. (Acad. Rom., XLI, 29).

²⁾ 1620, Iulie 17. Gaspar Vv. dând lui Petrea carte de volnicie ca să stăpânească jumătate de sat Dărmăneștii, hotărăște ca nime să nu aibă treabă cu un vecin anume Gârlea ce este pe partea lui, nici cu bucatele aceluia vecin, nici a lucră nime cu dânsul. (Acad. Rom., XLI, 90).

Mărturie fără dată înainte de 1640) a Vornicului de Poartă Năvrăpăscul pentru alegerea unor părți din Boldești, cumpărate de Dumitru Buhuș dela răzăși. „Și s'au aflat niș[e] vecini bătrâni rămași dela Calapod, de am socotit că să vini pre doo părți trei vecini“. (Cronica Vascanilor în Analele Acad. Rom., Seria XXIX).

1665, Aprilie 13. Evstratie Dabija Vv. întărește lui Ștefan Scarlet partea lui de Zorleni (Tutova), cu vecini cu tot. *Vecinii căți va avea pe partea lui*, „să aibă toți a ascultă de dânsul întru tot ce le va da învățatură, iar cari dintr'înșii nu vor ascultă, să aibă a-i certă după deala lor și cari vecini vor fi fugit pre partea Isăroaei, să aibă aș luă vecinii dela dânsa să-i ducă pre partea lui“. (Iorga, *Op. cit.*, VI, p. 24).

1679, Dechemvrie 7. Ștefan sin Savin vinde partea lui de Rotompănești cu doi vecini, anume Ștefan Răpălaga și Nacul sin Dumitrașco, lui Toderașco feciorul lui Nacul Stolnicul. (Iorga, *Op. cit.*, VII, p. 105).

1660, Aprilie 2. Contiș ce au fost Logofăt încredințează prin zapisul său cum a vândut toate părțile lui din sat, din Bătrânești, de pe Cobăle, cu toți vecinii ce a'au avut pre acele părți. (Acad. Rom., LXVII, 15).

1671, Februarie 34. Gheorghe Duca Vv., întărește lui Damir pe

Vecinul eră în deobște un sătean cu casă care își lucra din moși și strămoși pământul, și acel pământ este numit *moșie* de documentele vremii¹⁾.

vecinii lui: Ștefan Ciușco și Gligorie și Anisie, feciorii Varvarei, fata lui Toader Grebencia și nepotul lor, Ilie, din Munteni. *s'au aflat părinții lor vânduți răzășilor* din partea din sus. (Iorga, *Op. cit.*, XI, p. 53).

1680, Maiu 8. Mărturia boerilor celor mari pentru vânzarea de cătră Nacul, biv Vel Stolnic, cătră nepoții săi Savin Vel Sulger și Gheorghită Postelnicul, a satului Pleșestii pe Miletin, la ținutul Hârlăului, cu vatra satului, din câmp și din pădure și din tot locul cu tot venitul și cu oamenii ce se vor află, *din cari au fost vecini*. (V. A. Ureche, *Miron Costin*, I, p. 709).

1690, Maiu 2. Vasile Cantacuzino biv Paharnic, face știre tuturor cui se cade a auzi, că au dăruit satul Preuteștii dela ținutul Neamțului „cu tot locul și venitul și *cu toți vecinii ce se vor află drepti vecini din acest sat*”. (V. A. Ureche, *Miron Costin*, II, p. 531).

1701, Iulie 7. Miron Spătarul, ginerele Saulei se invoeste cu moștenitorii lui Șeptelici Hatmanul și, ieă pentru niște datorii ce aveă Hatmanul cătră Saul, jumătate de satul Cheznăuții *cu câți vecini s'ar alege acelui sat*. (Acad. Rom., XLV, 130).

1702, Iunie 16. Miron Spătarul împreună cu femeia lui, având cătră unchiul lor, Vasile Ropceanul, o datorie de 30 de lei, îi dau spre a se plăti pe Ion, feciorul Mariei Stratoaei, *care li-au fost drept vecin din partea lor, din Șchei*. (Acad. Rom., IV, 230).

1714, Martie 9. Neculai Mavrocordat volnicește pe Stolniceasa Ursăchioaea să ieă de unde l'ar află pe Vasile Grad, *care-i este vecin din Bozieni*, cu tot ce ar avea și *să'l ducă la casa ei în Bozieni*. (Acad. Rom., XLVII, 201).

1720, Iunie 14. Anița Vorniceasa a Mitrei, după ce dăruise jumătate din satul Pomârla unui nepot al său, împinsă pe urmă de nevoi, vinde aceeaș jumătate de sat lui Dumitru Macri Vel Ban, vărului ei primar, *însă fără vecini, căci pre vecini i-am iertat* să n'aibă treabă Dumnealui cu dânșii* (Condica Anastasie Bașotă, p. 43, No. 39. La Epitropia Bașotă).

1732, August 31. Constantin Mavrocordat Vv., întărește lui lordache Cantacuzino Vel Vornic *vec lui din Deleni*, în ținutul Hârlăului, pe temeul izvodului făcut din poronca lui Ștefan Petriceico Vodă de Contăș Stolnicul, *să-i stăpânească* el și urmașii lui *împreună cu satul*. (Acad. Rom., M-ss. 237, p. 347).

¹⁾ Intre 1650 și 1660. Drăgan Nameastnicul de Neamț, face știre că s'au părăt Dumitrașco cu Mierea pentru o săpătură ce este în dealul Arămeștilor, zicând Mierea că este a lui și-au ținut-o *vecinii din acel sat*. Iar Dumitrașco jurând în biserică că a săpat-o el din pădure merei, s'a hotărit s'o ție Dumitrașco. (Acad. Rom., LVII, p. 14).

Dar, lucru straniu, se putea chiar întâmpla ca vecinul să fie moșan, adică să aibă partea lui dintr'o județie. Condițiunea moșiei nu era schimbată prin faptul că stăpânul era sau devenise vecin¹⁾.

Dacă vecinul putea să stăpânească pământ, apoi dreptul lui de a posedă obiecte mobiliare nu poate face nici o indoiială: numărăse documente din care mai multe sunt rezumate aici în note, ni vorbesc de vitele și bucatele vecinilor, asupra cărora stăpânul lor nu avea nici un drept.

1645, Iunie 5. Stolnicul Franguli și Nacul răspund la cartea Domnească prin care Vasile Vv. îi însărcină să cerceteze pricina dintre Calcaș cu niște vecini din Petia. Acei oameni arată că într'adevăr *au fost vecini din vechime, în sat în Petia*, „acum s'au sculat Calcaș și i-au luat din sat din cislă de dajde și de zloți și *i-au mutat într'alt sat, în Lencușești și ei neavând nici o moșie acolo, într'acel sat.* (Acad. Rom., XXXVI, 144).

1680, Iunie 23. Vasile, feciorul Ionesei din Roșcani și cu nepotul său Vasile, feciorul lui Gavril, fratele său, mărturisesc *că au avut ei un loc de prisacă în Cosișești*, în ținutul Cărligăturii. Și Arsenie a dat partea lui din acel loc de prisacă danie jupănesei Alexandroaiei Rădăchioae și aceasta l'a iertat de vecinătate pe Arsenie și pe feciorii lui, *căci i-a fost drept vecin acelei jupănese.* Deci au dat Vasile cu nepotul său Vasile sin Gavril partea lor din acea prisacă lui Enachie Gramaticul, ginerele Spătăroaiei Alexandroaiei, luând în schimb o vacă și un vițel. (Acad. Rom., II, 287).

Este probabil că prisaca în chestiune se află pe hotarul (în judecia) Rădăchioaei.

1690, Iulie 22. Carte de judecată dela Constantin Vv., Plângându-se Titian din Ruși, pe Cobăle, că Ivașco, fostul Comis, îl trage la vecinătate și întrebat fiind de când șede în Ruși, a răspuns că șede de 20 ani. *Domnul îl dă rămas fiind că singur a mărturisit că nu are moșie într'acel sat.* (Acad. Rom., LXV, 104).

1727, Iulie 8. Grigore (II) Ghica Vv. judecă pricina dintre niște vecini *ășezați cu casele* în satul Săliștea cu Gheorghe Armașul, stăpânul aceluși sat. În urma raportului Episcopului de Roman, făcut pe mărturia multor oameni bătrâni, Domnul declară vecin o parte din acei oameni. (Acad. Rom., Mss. 237, p. 544).

¹⁾ 1670 Maiu 8. Ioana Vărtoasa, fata Griguții, nepoata Isaicăi și cu cei patru feciori ai ei, din satul Ordășai pe Răut, în ținutul Sorocei, dăruiesc Stolnicului celui mare, Ilie Sturdza, *partea lor de ocină din acel sat: din jumătate de jumătate de bătrân, din sus, a cincea parte și din cealaltă jumătate de bătrân, a cincea parte, și a cincea parte din vatra satului și din țarină și din vad de moară*, iar părțile răzășilor lor din

Vecinul eră legat de satul său și nu eră în drept să-l părasească spre a se stabili aiure nu numai prin faptul vecinătății. Prin o asemenea strămutare păgubiă pe stăpânul său în chip indoit: întâiu sustrăgându-se dela munca datorită și al doilea *lipsind din cislă*. Căci birul eră aruncat pe sat în sumă globală, care se *cisluiă*, se repartiză între locuitori, atâta de cap de om. Lipsind din numărul lor, județul (stăpânul) care eră răspunzător pentru satul lui, trebuia să plătească banii din punga lui sau să facă o cislă nouă, lucru anevoios¹⁾.

vad, încă să le fie Sturdza, până ce răzășii vor întoarce cheltuiala ce a cheltuit Ioana pentru un *hatalm* (gloabă) pentru dâșii. *Aceste le dau lui Sturdza pentru că i-au fost vecini și i-au iertat pe toți*, să fie volnici să se hrănească și să se ducă unde le va fie voia. (Acad. Rom. Mss. mănăstirea Barboiu. No. 13. fila 23.)

1728 Iulie 12. Grigore (II) Ghika Vv. judecă păra dintre Iordache Cantacuzino Vel Spătar și *vecinii lui din satul Mânjăști*, Cojocăreștii, în număr de cincisprezece, *pe cari-i trage la vecinătate din satul său Mânjăști*, în ținutul Neamțului. Ei se apăară zicând că sunt *oameni de moșie din Hociungi*. Iar Iordache Cantacuzino arată că ei sunt *vecini din satul Mânjăști*, fiind moșii lor vecini în vremea lui Vasile Vodă. După moartea părintelui său, cumpărând unchiul său, Ilie Cantacuzino, satul Mânjăștii, mama lui Iordache Cantacuzino, potrivit tocmelii făcută cu cumpărătorul, a luat cu dânsa cincisprezece vecini mutându-i în alt sat, printre cari eră și unul Constantin Morariul, frate cu tatăl unora din vecinii cu cari se judecă. Apoi din cetirea zapiselor arătate de ei *spre a dovedi că au moșie în Hociungi*, se constată că moșia ce o trag în Hociungi după moșul lor Gavril, *nu era a lui Gavril, ci a femeii acestuia*, Grozava, fata lui Saul *care a dat-o danie lui Simion*, tatăl acelor oameni cari se judecă cu Cantacuzino. „Deci *dovedindu-se că moșia a fost de pe muiare, nu a lui, s'a cunoscut că acel vecin a luat fată de moșan și moșia după femeie au rămas*“. Domnul îi declară vecini. (Acad. Rom., Mss. 237 p. 391).

Pentru deosebirea condițiunii părții femeiești la vecini, vezi mai departe în text.

(1624) April 20. Radul Vv. întărind văduvei lui Dumitru Goia ocniile răposatului scrie dăbilarilor să nu învăluască întru nimic vecinii ei și nici *bucatele vecinilor* să nu le ieă pentru alți oameni. (*Uricar*, XXIII, p. 85).

¹⁾ (1620), Maiu 7. Gașpar Vv. scrie Părcălabilor dela ținutul Neamțului să caute și să aducă înapoi, în satul Verceștii a lui Ionașco Jora, pe Miron și Iohin, *scriși în cislă acelu sat și cari au fugit de acolo, ca să-și plătească cislă*. (Acad. Rom. XLI. 87).

Vecinul fugit eră urmărit cu carte domnească în toată țara, prins, uneori după ani, și adus *cu toate bucatele lui*, înapoi în satul lui, ca să-și plătească cisla, să-și facă munca și, ceea ce nu se zice în acte, să sufere bătaie înfricoșată pentru fuga lui¹⁾.

Eră oprit oricare alt stăpân să-l primească în satul lui; *Pravila lui Vasile Lupu* supunea pe acel care primia vecini fugiți dela altul la niște gloabe cumplite²⁾.

1631, Iunie 10. Moiseiu Movilă Vv., dă lui Toderașco Cămărașul, volnicie pentru a umblă, a căută și a aduce de ori unde înapoi, cu bucatele lor, în satul său Șcheia, *pe vecinii săi fugiți de acolo, ca să-și plătească cisla*. Asemene toți socacii și curechiarii și grădinarii hătmanești cari șed în acel sat și până atunci erau scutiți, de acum înainte, de oarece Domnul „i-au ras să nu mai fie scutelnici, să plătească cislă cu satul“, scutindu-se numai patru grădinari cari sunt la grădina Domnului. (Acad. Rom. IV. 171).

1659, Dechemvrie 13. Ștefan Lupul Vv. scrie lui Laș Iuzbași să radă dela catastiv pe oamenii din Popricani ce sunt a lui Iordache Visternicul, căci Domnul îi i-a dat *să hie vecini iaraș la loc*. (Iorga *Op. cit.*, V, p. 33).

1672, Aprilie 20. Androsie din Gănești și altul de acolo *se dau vecini* lui Manolache Ruset Comisul, *să-i fie drepti vecini din Gănești fiindcă i-au plătit de zloții de bir ce era partea lor în Târgul Frumos și-i bătea negustorii și le luă vitele pentru acei zloți și Comisul li-au ras și cisla cât au fost partea lor din târg*. (Iorga, *Op. cit.*, VI, p. 89).

¹⁾ 1666, Ianuarie 13. Alexandru Ilieș volnicește pe Constantin Macri, fost Părcălab, să umble să caute în toată țara pe vecinii Vicol sin Sava, și pe fratele-său șialții cari vor mai fi din satul Jumătățeni sau de aiurea de unde vor fi, și găsindu-i în sat fie domnesc, fie boeresc, pe cătu găsesc fie în slobozie, ori târg să-i ieă și să-i ducă înapoi de unde or fi fugit „*să-și plătească cisla cine de unde or hi fugit*“. (Acad. Rom. XILX. 21).

1700, Dechemvrie 15. Constantin Duca Vv. volnicește pe Dumitrașco Uricariul să meargă să ieă pe feciorii lui Gherman din Bătrânești care-i sunt drepti vecini, danie dela soacr -sa Grozava, *să-i incarce cu tot ce vor avea și să-i ducă unde va vrea la moșia sa, asemenea și alți vecini ce-i are danie dela Grozava și dela sora ei, să-i caute preste tot locul, să-i ieă cu ce au, să-i ducă la moșia sa, însă cei cari ar fi în cislă să-i mute cu partea lor de bani*. Originalul se află la anticarul Pohl, la 11 April 1905.

²⁾ *Pravila lui Vasile Lupu*. Pricina I. Cartea II.

18. Când va fugi țaranul dela locul și dela stăpănu său, nime nicăiuri să nu-l primească, iară de-l va și primi deodată, de sărg să-l întoarcă înapoi la satul lui de unde iaste, iară de va fi având vre-o treabă ca aceia cu dănsul, acești ce l-au priimit ca să aibă a-și spune

Din actele rezumate în nota de mai sus, relative la vecinii satului Ciorbeștii, al mănăstirii Barnova, vedem că vecinii dădeau a zecea de pe locurile ținute de ei, ca și sătenii liberi și și se deosebesc de dâșii numai prin faptul că datorează stăpânului hotarului pe care ședeau un număr de zile de lucru cu mult mai mare decât acei săteni liberi.

Această deosebire în numărul zilelor de muncă și faptul că erau absolut legați de hotarul satului alcătuește deosebirea de căpetenie între vecini și sătenii liberi.

Încă o deosebire între vecini și sătenii liberi alcătuiă faptul că vecinii nu puteau face parte din vre-o breaslă de slujitori domnești, cum erau Vânătorii, Călărașii, Panțirii etc. Căci având a îndeplini slujba domnească, ar fi fost împiedecați dela acea a stăpânului. Actele ni arată multe cazuri de vecini intrați îni vre-una din acele bresle și depărtați dintr'însa în urma jahei stăpânului¹⁾.

treaba cătră domnul acelu sat, iară de va meștersugui într'alt chip și va călca pravila aceasta, ca să plătească la Domnie 12 litre de argint, și 24 de litre boiarinului celui a cui va fi țaranul, și într'acest după că aibă îndemnare dela Domnie ca să întoarcă țaranul să'l ducă de unde au fost, iară ei să rămăie cu toată paguba și toată cheltuiala.

¹⁾ 1642, Martie 20. Vasile (Lupul) Vv. Carte de judecată, hotărînd că un vecin, Ursul, pentru care s'au pârât călugării dela Sf. Sava cu Dumitru Buhuș, să rămână vecin lui Buhuș. (*Cronica Bohotinului în Analele Acad. Rom., XXVIII, p. 57, No. XIX.*)

Fără dată, înainte de 1648. Ursul de Bohotin și Pătrașco de acolo dau zapis lui Buhuș că nu este adevărat că fiii lor s'au dus să se scrie Călărași și se îndatoresc să deă ei samă de bucatele feciorilor și să răspundă cu ale lor dacă feciorii lor s'ar duce. (*Ibid., ibid.*) No. XX.

1666, Ianuarie 20. (Gheorghe) Duca Vv., dă carte Gospod unui Aprod să ieă pe Lazăr de unde se va află, carele au fost de Bohotin, vecin și acum se face Vânător. Deci, să n'aibă Vânătorii a-l opri, ci să-l ieă și să-l ducă în sat, la Bohotin. (*Id., ibid.*, p. 68, No. XLIII.)

1740, Ianuarie 1. Grigore (II) Ghika Vv., scrie lui Andrei Baș Șoltzul de Câmpulung, că Egumenul de Moldovița s'a jăluit că niște vecini de ai mănăstirii s'au făcut Panțiri în Câmpulung, și că astfel mănăstirea nu are nici un folos dela ei. Șoltzul să cerceteze și dacă se va adevăra că sunt într'adevăr vecini, să-i gonească dintre Panțiri, și să-i deă pe mâna călugărilor pentru ca aceștia să-i așeze la casele lor pentru ca să-și îndeplinească slujbele după tocmală. (*Wickenhauser, Die Urkunden des Klosters Moldowitza, p. 126.*)

Vecinul putea să fie vataman în satul său, însă cred că numai în cazul când nu locuiau în acel sat și gospodari slobozi¹⁾.

Această condițiune a vecinilor (înainte de sfârșitul veacului XVII) alcătuiește o stare de *șerbie* dar neasămănat mai blândă decât șerbia în vigoare în țările apusene în evul mediu.

Mai întâiu, lucru cu totul caracteristic și care nu se găsește la șerbii din Apus, singură partea bărbătească este șerbită: *femeile vecinilor sunt absolut libere*. Faptul este absolut stabilit și în privința lui nu poate subsista nici cea mai mică îndoială. El este recunoscut nu numai de actul așa zis de *Desființare a vecinătății*, din 1 Iunie 1749, ci mai reiesă din nenumărate documente. Foarte listele de vecini conțin numai numele bărbaților și acele ale *copiilor feși*²⁾.

Apoi, la lucrul stăpânului fiecare casă de vecini scoate numai câte un singur om, ori cât de mulți flăcăi ar avea vecinul, iar femeile nu iesă la muncă decât doară de bună voia lor.

Vecinii erau mai număroși în Nordul Moldovei, în ținuturile Sucevei, Neamțului, Romanului, Iașului, Hârlăului, Dorohoiului, Cernăuțului, Hotinului, Orheiului și Sorocei, în cele din jos sunt mai puțini. Afirmațiunile lui Miron Costin și Dimitrie Cantemir că în Țara-de-Jos nu sunt vecini și că vecin drept Moldovan nu se găsește, sunt dacă nu cu desăvârșire false, foarte exagerate. Am reprodus în extract atât documente relative la sate cu vecini din Țara-de-Jos, cât și altele în cari vedem răzăși, adică moldoveni neaoși, reduși la vecinătate.

Înainte de ultimele decenii ale veacului XVII, nu vedem urmă de vecini vânduți deosebit de satul de care erau legați. Îi vedem foarte rar aduși de stăpân în alt sat al său, dar probabil cu consimțământul lor. Câte odată vedem pe un stăpân renunțând la vecinii lui în favoarea unor rude sau vânzându-i,

¹⁾ 1671, Martie. Tudosie Egumen de Râșca mărturisește pentru feciorii vatamanului de Podoleni cari-i sunt vecini. (Iorga, *Op. cit.*, XI, 77).

²⁾ Pentru liste de vecini vezi: Acad. Rom., L. 88; LXVIII, 83; *Cronica Vascanilor* în Analele Acad. Rom., XXVIII, p. 96, actul No. LXXI, p. 105, actul No. LXXXI și p. 103, Actul No. LXXXIV.

dar constatăm că acei cărora vecinii sunt dăruiți sau vânduți sunt stăpâni — copartași — în satul în care trăesc vecinii¹⁾.

Căci vecinii se împărțiau odată cu satul, la moartea stăpânului, între moștenitorii lui: posedăm foarte multe asemenea acte de împărțală. Din ele reiesă chiar că acelaș vecin putea să aparțină în acelaș timp la doi stăpâni. Presupun că făcea un număr de zile de lucru unuia și tot atâtea celui alt, dar amară va fi fost soarta lui!²⁾

Uneori vecinii se răscumpărau, altă dată îi *iertau* de vecinătate stăpânii lor. În amândouă cazurile intrau în rândul sătenilor slobozi³⁾.

Și acuma, după ce am constatat care eră condițiunea vecinilor înainte ca ea să degenereze, precum vom vedea mai departe, în robie, se cade să facem o asemănare între această stare și cea a șerbilor din țările apusene.

Beaumanoir distinge două categorii de șerbi.

„Unii din ei“, „zice el, sunt atât de supuși stăpânului lor (lor seignor) că el are asupra lor drept de viață și de moarte,

¹⁾ Pe la 1650. Pătrașco Buzanovschi mărturisește că *după ce și-a împărțit vecinii din Brăteni cu frații lui*, din partea ce i-se venise, s'a tocmit și a dat fraților săi doi vecini, luând în schimb uu cal bun și douăsprezece matce de stupi. (Acad. Rom., XI, 75).

1659, Aprilie 25. Andriaș biv Vel Șatrar *dăruiește „fratelui nostru“ Saul Cămărașul cel Mare doi vecini*, anume pe Gligore și pe Nechifor, *carii vecini au fost adevărat ai noștri de moșie, din Cârstești* (Acad. Rom. IV, 203).

1662, Februarie 4. Istratie Dabija Vv., carte de judecată. Șoldan Vornicul *făcuse niște vecini* în satul Căcăcenii dela ținutul Neamțului. În zilele lui Vasile Lupul, *ii mută cu lege* adică (cu invoirea Domnului) în satul Dolnicenii (Dorohoiu). Până la 1662 stăpânii Căcăcenilor nu se încearcă să-i aducă înapoi. Acuma, ispitindu-se Miron Costin, Domnul îl dă rămas și hotărăște că văduva lui Șoldan, Safta, să urmeze a-și stăpâni vecinii. (Acad. Rom., LXXXVI, 38).

²⁾ Vezi în a mea *Cronica Vascanilor* în Analele Acad. Rom., XXIX, la p. 93, marturia hotarnică a lui Novrapăscul despre Boldești.

³⁾ Vezi în *Cronica Vascanilor*, p. 109, No. LXXXV, cum Axinia Hăbășasca dă, la 26 Ianuarie 1737, vecinilor ei din Boldești, zăpis de iertare, cu condițiune ca ei s'o slujască până la moarte, dar ei fugind cu toții, și lăsând-o în neputință, îi dă danie nepotului ei, Ioniță Pisoski, să-i fie drepti vecini și el să-i stringă de unde-i va găsi.

sau îi poate întemnița, cum îi place, pe drept sau pe nedrept, având a răspunde despre asemenea fapte numai lui Dumnezeu⁽¹⁾.

Obiceiuul Aragonului zicea lămurit că șerbul, după moartea stăpânului său, putea să fie tăiat în bucăți cu spada spre a fi împărțit între copiii stăpânului⁽²⁾.

Iar un tratat englez din acelaș veac, intitulat *Oglinda Dreptății*, lămurește astfel fraza lui Beaumanoir:

„Șerbii nu pot dobândi bunuri decât în folosul stăpânului lor; ei nu știu seara ce vor avea să slujească a doua zi, nu este nici o statornicie în slujba lor. Stăpânul lor îi poate biciui, închide, bate și pedepsi după placul lui, fiind numai ținut să le cruce viața și să le păstreze membrele întregi. Ei sunt datori să nu părăsească pe stăpânii lor pe câtă vreme găsesc la dânsul cu ce să trăiască și nime nu-i poate primi la dânsul fără voia stăpânului lor; ei nu pot avea acțiune legală fără consimțământul stăpânului lor și, dacă acei șerbi țin un *feod* dela stăpânul lor, este bine înțeles că îl țin dintr'o zi într'alta, câtă vreme voiește stăpânul să'l ție, dar fără nici o incredințare de statornicie⁽³⁾).

„Ceilalți șerbi (*mainmortables*)“, zice Beaumanoir, „sunt tratați în chip mai blând căci, cât sunt în viață, stăpânul dacă nu fac vr'o greșeală, nu le poate cere altceva decât censurile, chiriile și dările ce obișnuesc să plătească pentru slujbele lor. Și la moartea lor sau când se căsătoresc cu femei libere, tot ce au, avere mișcătoare și moștenire, revine stăpânului; căci dacă ei se căsătoresc în afară de cercul șerbilor stăpânului (*formariet*), se cuvine să fie globiți după placul acestuia. Și dacă (șerbul) moare, el nu are alt moștenitor decât pe stăpânul său, nici copiii șerbului n'au nimic până ce nu răscumpără dela stăpân, ca și când ar fi străini mortului. Se zicea de șerbii *mainmortables* că: *trăiau ca oamenii slobozi și muriau ca robi*⁽⁴⁾.

Se vede deci cât de ușoară eră șerbia vecinilor moldoveni în comparație cu acea care existase în țările din Apus. Dar,

1) Beaumanoir, Ed. Beugnot, II, p. 233.

2) Daresté de la Chavanne, *Op. cit.*, p. 197.

3) *Id.*, *ibid.*, p. 198.

4) Beaumanoir, *loc. cit.*

precum vom vedea mai departe, dela sfârșitul veacului XVII incoace, starea vecinilor se înrăutăți răpede și în câteva decenii ajunse foarte aproape de robia desăvârșită.

Dar înainte de a ajunge acolo, este potrivit să cercetăm care a fost originea vecinilor și cum se ajungea la vecinătate.

D-I Iorga, în *Geschichte des Rumänischen Volkes*, crede că ei sunt urmașii coloniștilor străini, cărora localnicii le ziceau vecini și cari străini aveau o situație mai proastă decât localnicii. Apoi mai arată ca neliberi pe Tătarii ce-i vedem dăruiți de Domni prin unele urice din veacul XV.

Această lămurire asupra originii vecinătății, este calificată de D-I I. Nădejde ca fiind cel puțin naivă, fără însă ca Domnia sa să expună alta în loc.

Tătarii ce-i vedem dăruiți de Domnii din veacul XV boerilor și mănăstirilor, uneori odată cu pământul, altădată singuri, erau cu bună samă oameni cu libertate mărginită, un feliu de serbi a căror condițiune se aseamănă mult cu aceea a vecinilor.

Însă ei erau tot odată și fără umbră de îndoială prinși de războiu, făcuți în deseale lupte cu Tătarii.

Ca ei vor fi fost mulți alți prinși de războiu, un păgâni, dar mai cu deosebire creștini, aduși în țară de Români cari înțovărășiau negreșit pe Pecenegi și pe Cumani în expedițiunile lor prădalnice peste Dunăre, peste Nistru sau peste munți. Cnejii români cari n'aveau nici odată oameni prea mulți în satele lor spre a le da de a zecea și a le face zile de slujbă, se vor fi folosit negreșit de prilej pentru a aduce acasă câți oameni voinici dintre prinși puteau opri pentru socoteala lor.

După o curgere de vreme, mulți dintre acești prinși de războiu se vor fi căsătorit în sat, cu Românce, primind câte o jireabie din cele rămase fără ocupant sau din rezerva cneazului. Însă cnejii folosindu-se de împrejurări, vor fi impus acestor noi săteni condițiuni de muncă mai grele și le vor fi dat, pentru a-și face casele, loc mai în apropiere de casa lor, spre a-i avea mai la îndemână. De aici a venit fără îndoială numele de vecin. În sprijinul acestei ipoteze avem faptul că numai partea bărbătească eră vecini, iar femeile slobode.

Aceasta eră originea probabilă a întâilor vecini, dar dacă recrutarea ei s'ar fi mărginit numai într'atăta, este probabil că

vecinii ar fi fost mult mai puțin număroși decât ni se arată în veacul XVII și că ar fi avut tendența să dispară.

Vecinii pe cari îi vedem alcătuind, în veacul XVII, o clasă foarte număroasă, se trăgeau în imensa majoritate a cazurilor din săteni moldoveni cari fuseseră odată liberi dar, dintr'o împrejurare oarecare, fuseseră siliți, ei sau părinții lor, să se vândă sau să se recunoască vecini altuia.

Știut este că au existat oameni cu *libertate mărginită* la toate popoarele. *Colonul* roman era un om cu libertate mărginită, căci el nu putea părăsi pământul pe care se afla așezat, nu putea să se căsătorească cu o femeie atârând de alt stăpân și nu era liber să dispună de bunul lui.

Din primele veacuri ale evului mediu, constatăm în Germania și în Franța ființa unei numeroase clase de oameni cari renunțase singuri la libertatea lor absolută, în aparență de buna lor voie. S'au păstrat număroase acte prin cari un om oareșcare se pune în dependența altuia, fie pentru a scăpa de o datorie sau de urmările unei greșeli. Apoi, în acele vremuri de tulburări necontenite, în cari dreptate nu era decât pentru acel care avea putere să și-o facă, în cari violența și arbitrarul dominau pretutindeni, cel slab era prea adesea ispitit să sacrifice o parte din libertatea și din venitul lui, spre a-și asigura viața, rămășița averii și liniștea, prin ocrotirea puternicului căruia i se supunea.

Aceleași cauze au pricinuit efecte asemănate în țările cele mai deosebite. Nevoi, năpăști, violențe, arbitrar și puternici lacomi n'au lipsit în țările noastre dela începuturile lor.

Povara birurilor care a trebuit să fie grea încă din vremea stăpânirii Pecenegilor și a Cumanilor, a devenit nesuferită sub acea a Tatarilor. Uricele înființatoare de slobozii, cari conțin enumerarea birurilor și a celorlalte sarcini de cari erau scutiți pe un termen de ani oamenii ce veniau să se așeze într'insele, ni dovedesc că, dela început, fiscalitatea Domniei a apăsât greu asupra poporului.

Este ușor de înțeles deci că un om nevoiaș care, dintr'o pricină sau alta, nu-și putea plăti birul, amenințat să-și vadă vitele luate, cădea la județ cu rugămintă să-l primească vecin, spre a obține ca județul să-i plătească birul și el să-și păstreze vitele, singura lui avere.

Dar acel asupra căruia cădea vr'o năpaste, vr'o moarte de om întâmplată pe hotarul satului sau prin împrejurimi și pentru plata căreia se impunea de Domnie o sumă mare de bani pe satele megieșe, și n'avea cu ce să plătească, ce avea el să facă? Eră bucuros să se vînză vecin spre a scăpa de gloaba care l'ar fi lăsat lipit pământului sau pe care n'ar fi putut-o plăti chiar de ar fi vîndut tot avutul lui.

Dar acel căruia hoții, Tătarii sau oștirile dușmane, îi luase toate vitele din bătătură și-i stricase toți stupii din prisacă, nu eră el mulțămît să plătească părechea de boi care îl puneă în stare să-și hrănească familia, sau o vacă sau două din cari s'aștepte prăsila, cu prețul primirii vecinătății?

Apoi mai erau greșelile, furturile de vite, rănirile, omuciderele, adevărate sau inchipuite, cari se pedepsiau cu globi grele, cu ôcna pe viață sau chiar cu moartea. Cine eră să te scape de intrai într'un asemenea păcat, pe drept sau pe nedrept, dacă nu stăpânul satului? Dar stăpânul nu alergă, nu osteniă, nu cheltuiă pentru nimica și vinovatul scăpa numai ca vecin¹⁾.

¹⁾ Înainte de 1639. Izvod de vecini ce au fugit din Boldești „... Păcurar și Pătrașco și Oprea venit-au în Boldești când au stătut Domn Irimia Vodă după Mihaiu Vodă. Au venit în Boldești din Negoești pentru căci niște oameni a lor au ucis un Hotnog în zilele lui Mihaiu Vodă și apoi li-au scos capetele lor Nicoară Prăjescul și au venit ei cu toții de s'au dat vecini Prăjescului în Boldești“. Ei fug din Boldești dar sunt aduși înapoi și Domnul hotărește că trebuie să rămăie în Boldești. (*Cronica Vascanilor* în Analele Acad. Rom., p. 96, No. LXXI).

7147 (1639) Iulie 27. Vasile Vv. dă lui Pătrașco Boldescu ce au fost Armaș volnicie să caute pe doi vecini ai săi, Ioan și Vasile, feciorii Dochitei și de ori unde i-ar găsi, fie în sat domnesc, fie în slobozie, fie în sat boeresc, fie în sat călugăresc, să-i tragă la scaunul cel mai apropiat să-i judece și să-i dea în mîna lui Boldescu *cu toate bucatele lor, pentru căci li-au plătit capul de la furtușag*. (Acad. Rom., LXVIII, 73).

1665 Aprilie 18. „Adecă eu Vasile scriem și mărturisesc cu ceta zăpis al meu, de nimene nevoit și nesilit, *m'am dat vecin dumisale* Vornicului Pisoski și eu *m'am dat vecin pentru o fată ce mi-au dat-o dămialui a lui Păntelei, [cu] tot ce a rămas dela tată său, cu patru boi și cu patru vace și cu opt oi și cu mascuri, cu toată casa a lui Panteleiu și eu văzând că mi-au dat dămialui aceste mai sus scrise, m'am dat vecin dumisale*“ (*Cronica Vascanilor* în Analele Acad. Rom., XXIX' p. 133, No. CXVIII).

Și toate aceste nu sunt numai presupuneri, ci cazuri documental dovedite pentru cari oamenii se veciniau în veacul XVII. Mi se pare că este logic a presupune că, tot pentru aceleași fapte, se veciniau și în vremile mai vechi.

Până acuma am vorbit numai de vecinirile pe temeiu legal, în schimbul unui serviciu făcut, dar câți oameni nu vor fi fost veciniți pe nedrept, în chip meșteșugit sau arbitrar, fără alt temeiu decât lăcomia stăpânului și hatârul Domnului sau al sfetnicilor acestuia?

Nu cunosc în Moldova nici un caz în care vre un răzaș să se fi vândut *odată* cu ocina lui. Acest obicei atât de frecuent în Țara-Românească, unde sate întregi se vindeau rumâni odată cu moșia lor, eră cu totul necunoscut în Moldova.

Din mijloacele necurate ce le vedem întrebuițate pentru a vecini oamenii în epoca recentă, ni putem închipui că vecinirile nu erau toate tocmai neprihănite nici în vremea veche.

Cauza principală a creșterii numărului vecinilor este fără îndoială blândeța regimului sub care trăiau vecinii în vremile vechi, deosebirea esențială între ei și ceilalți săteni fiind numărul mai mare de zile de lucru datorit de ei stăpânilor. Nu ne mirăm deci, văzând chiar oameni străini cari vin să se așeze în calitate de *vecini* în Slobozia dela Lunca Mare a lui Bucioc, precum dovedește actul din 3 Septemvrie 1585, rezumat mai sus.

Cu toate că soarta vecinilor moldoveni eră mult mai ușoară decât cea a șerbilor apuseni, îi vedem totuș totdeauna gata să fugă din satul în care trăiesc, precum dovedesc nenumăratele cărți domnești volnicind stăpânii să caute și să aducă înapoi „de grumaz” pe vecinii fugiți, precum și numeroasele poronci domnești date, sub formă de circulări, către toate autoritățile din țară, în cari li se face cunoscut că: „s’au jăluit Episcopii și

1670 Maiu 8. Ioana Vârtoasa cu fiii ei dăruesc lui Ilie Sturdza a douăzecea parte din Ordășai, cu vad de moară, fiind că i-a iertat de *vecinătatea la care căzuse cătră el pentru plata unui hatalm* gloabă), impusă aceluia sat. (Acad. Rom., Mss. mânăst. Bărboiu, No. 13, fila 23).

Pe la 1690. Sofronia Băhnășoae arată că fiii ei, *hoji de cai, erau să fie scoși la deal, să piară, pentru furtișagurile lor. Spre a scăpa cu viața ei se dau vecini* lui Buhuș Vel Medelnicer. (Acad. Rom., Acte necatalogate. Citat de Iorga, *Op. cit.*, XI, p. 119).

Egumenii de pe la toate mănăstirile și mazilii și feciorii de boeri dela țară și jupănese sărace... zicând că li s'au pustiit satele și li s'au răschirat vecinii prin slobozii și prin sate boe-rești, și ei au rămas numai cu siliștile“. Se adaogă de Miron Barnovschi că Domnul cu tot sfatul a chibzuit, cari vecini să se ieă de stăpânii lor și să se aducă înapoi, în satele lor, ca să-și plătească cisla, și cari să se lase acolo unde sunt așezați, fiindcă sunt fugiți de mult¹⁾.

În cele de pe urmă decenii ale veacului XVII, vedem pe de o parte starea vecinilor înrăutățindu-se cu desăvășire, iar pe de alta judecățile pentru trageri la vecinătate, foarte rari înainte, înmulțindu-se pe zi ce merge.

Aceste judecăți vin înaintea Domnului și, în marea majoritate a cazurilor, jurământul înaintea unei înalte fețe bisericești decide de libertatea sau de șerbirea oamenilor.

Este bine înțeles că, date fiind moravurile vremii, stăpânii aveau toți sortii să rămâie pe potrivnicii lor chiar când aceștia fusesse tot oameni slobozi din moși și strămoși. Ei se apără arătând că nu sunt vecini ci *oameni slobozi de moșie* de pe partea bărbătească și câte odată, dacă gălesc martori cari să jure pentru dânșii, obțin câștig de cauză²⁾.

¹⁾ Uric dela Miron Barnovschi din 12 Ianuarie 1628. (*Cronica Vascanilor*, p. 141).

²⁾ 1660, Octomvrie 9. Ștefan (Lupu) Vv., judecă *păra* dintre Beldiman, fost Vornic și cu Egumenul dela mănăstirea Sf. Vinere, pentru niște vecini cari, în vremea lui Moiseiu Movilă Vv., au fugit din satul mănăstirii, (Iucaș), și s'au căsătorit în satul Negoșlii a lui Beldiman Domnul, văzând că „au eșit de copii, din zilele altor Domni înainte de zilele părintelui Domnului“, hotărește ca acei vecini să fie lăsați în pace (Acad. Rom., XXXVII, 32).

1666, Dechemvrie 13. Alexandru Ilieș Vv., scrie lui Constantin Buhuș, Părcălabul de Neamțu, că pârându-se în fața lui Naclul din Preoțești cu Maxineștii, cari zic că le este vecin, să meargă la Buhuș să cerceteze „povestea acestui om și într'a cui parte să va veni acest om să fie vecin și precum îi va hi poveast[a] cu adevărât“ să facă mărturie la Domn. (Acad. Rom., IV, 212).

1671, Martie 24. Gheorghe Duca Vv., scrie lui Gavril Hăjdeu, ce au fost Căpitan și lui Vasile Horbinescul, că Grigore, fiul Ropceanului, trage la vecinătate pe Mateiu din Ionășeni, care zice că tatăl său a fost om străin din Țara-Leșască, iar el s'a însurat în Ionășani, unde plătește

Altă dată ei sunt trași la vecinătate pe temeiul unor acte false și vedem într'un caz cum însuș Domnul stigmatizează *obiceiul ce'l au mulți* să facă izvoade meșteșugite de vecini¹⁾.

dajde de cinci ani. Hăjdeu și Horbinescul să cerceteze și dacă va fi fost voia și să-l lase să șază în Ionășani. (Acad. Rom., XLIV, 132).

1742, Ianuarie 15. Constantin Mavrocordat Vv., judecă pricina între Adam Luca Sulger și Mirăuță, feciorul lui Fărmăcel, pe care îl trage Sulgerul la vecinătate. *Jurând patru oameni și un boier*, că Mirăuță și părinții lui au fost vecini, Domnul dă pe Mirăuță rămas. (Acad. Rom., Mss. 237, p. 99).

1742, Ianuarie 22. Constantin Mavrocordat Vv., judecă pricina dintre Ioniță Cocriș din Dobreni, care reclamă de vecini din Mănăști (ținutul Neamțu), pe Neculai și Sandu, feciorii lui Durlan, sub cuvânt că se trag din Grigore Țițu, pe parte bărbătească. Dar ei arată că tatăl lor, Grigore Durlan, a fost căsătorit cu fata lui Grigore Țițu din Orbeni, și că acel nume de Țițu le vine din parte femeiască, iar despre partea bărbătească le zice Durlan și sunt *oameni slobozi de moșie*, aducând și martori. Cocriș nevoind să jure, Domnul îl dă rămas. (Acad. Rom., Mss. 237, p. 345).

1742, Ianuarie 28. Mărturie a Vorniciei de Poartă Gospod, cum că mai mulți oameni au jurat înaintea Mitropolitului că Toader și Lupașcu fiii Condrei și Ioniță sin Savei nu sunt vecini, ci *oameni de moșie* pe partea bărbătească. (Acad. Rom., Mss. 237, p. 51).

1742, Martie 25. Constantin Mavrocordat Vv., judecă pricina dintre Toader Paladi Visternic cu patru Unguri și doi Moldoveni din Valea Sacă (Bacău), pe cari-i trage la vecinătate, iar ei zic că sunt *oameni de moșie* din Cleja. Constatându-se că ei au fost dați vecini în urma judecății ce au cerut sub Grigore (II) Ghika Vv., Domnul îi dă rămași și mărturisesc singuri că sunt vecini. (Acad. Rom., Mss. 237 p. 302).

¹⁾ 1734 sau 1735. Grigore (II) Ghika Vv., judecă pricina dintre Egumenul mănăstirii Soveja cu mai mulți oameni din satele Ruptura și Costeștii dela ținutul Tutovei, cari sate sunt ale mănăstirii. Egumenul trage pe acei oameni la vecinătate pe temeiul zapisului prin care Mateiu Basarab Vv., Domnul Țării-Românești, a cumpărat dela Iane Parvană, acele moșii, cuprinzând și izvodul vecinilor lui Parvană în acele sate, în care izvod se află numirile moșilor și părinților acelor oameni. Iar oamenii răspund că nici ei, nici moșii și strămoșii lor nu au fost vecini, ci moșii lor, ale căror nume se văd scrise în acel izvod erau, ca și ei, *oameni de moșie* cari, în vremea lui Vasile Lupu, ședeau într'o slobozie a lui Ion Parvană. Parvană fugind în Tara-Românească pentru o datorie către Visterie, a vândut atunci acele sate lui Mateiu Vodă și, de oarece avea cu dânsul izvoadele de cislă ale satului, a trecut în zapisul de vânzare pe toți oamenii cari ședeau într'acea slobozie, numindu-i pe

Cu începerea ultimelor decenii ale veacului XVII vedem pe stăpâni vânzând, dăruind sau lăsând prin diată pe vecinii lor, deosebit de moșie¹⁾, începând a-i întrebuița în slujba casei

toți vecini. Domnul, pe temeiu că în zapisul lui Parvană sunt prea mulți vecini înșirați, că se vede că el i-a pus acolo spre a lua mai mulți bani dela Mateiu Vodă, „precum mulți nețemători de Dumnezeu fac izvoade ca acesta”, și că dreptul călugărilor este cu bună samă prescris de oarece de optzeci ani ei nu au mai ridicat nici o pretenție asupra acelor oameni, dă pe călugări rămași. (Acad. Rom., Mss. 237, p. 397).

1) 1665, Septemvrie 14. Iftimie Boul biv Stolnic dăruiește jupânesei Irinuții un vecin numit Andriaș pentru că Irinuța i-a făcut bine cu 200 lei fără camătă pe un an de zile. (Acad. Rom., IV, 237).

1670, Februarie 22. Impărțindu-și Peniță și cu Grigore niște vecini dați lor danie de Stolnicul Frangule, socrul lor, a venit în partea lui Peniță Mihăileasa cu 4 copii mici, iar în acea a lui Grigore doi feciori mari ai lui Vitu, anume Vasile și Ion. (Acad. Rom., XLIV, 143).

1712, Maiu 16. Neculai Mavrocordat Vv. dă volnicie lui Solomon Botez să caute pe vecinii săi din Oniceni și să-i ieă de ori unde i-ar găsi, cu tot ce ar avea, să-i așeze unde i-ar hi voea, și de vor avea bani, să-i ieă cu bani. (Acad. Rom., IV, 218).

1712, Octomvrie 20. Carte de judecată dela Neculai Mavrocordat Voevod în pricina dintre Episcopul de Roman și jupâneasa lui Prodan Drăgușescul. Rezultă din acest act că vecinii unguri ai Episcopiei, din Leucușeni, ședeau și în Sabaoni și în Stețcani. Faptul că Drăgușasca vânduse lui Bogdan Hatmanul Stețcanii, cu vecini cu tot, făcuse pe Episcopul Pahomie să reclame. Mai rămăsese vecini de ai Episcopiei și în Leucușeni. (Acad. Rom., LXIV, 26).

1729—1730. Neculai Costin Logofătul vinde Vornicului Constantin Ruset cinci vecini moldoveni, din sat din Tibucani, drept 150 lei (Acad. Rom., XVIII, 89, p. 36).

1729, Octomvrie 15. Velićico Pantache vinde lui Iordache Cantacuzino biv Vel Medelnicer, satele Cărligii și Mănjăstii cu vecini cu tot și părțile de Dușești toate, la ținutul Neamțului, afară de patru vecini ce și i-a poprit de nu i-a vândut. Doi dintr'aceștia erau vecini de Căciulești și i-a schimbat dând doi vecini din Cărligi. (Acad. Rom., LVI, 56).

1742, Ianuarie 20. Carte de judecată dela veliții boeri în pricina dintre Ștefan și Ion de o parte și Slugerul Adam Luca de alta, trăgând Slugerul pe acci oameni la vecinătate. Ei spun că tatăl lor a fost Rus din Țara-Leșască. Slugerul arată că Chirilă, tatăl lor i-a fost dat când s'a însurat, vezeteu pe cai de zestre. Iar soacrei sale tot vezeteu îi fusese dat Chirilă, încă de copil, de cătră tatăl ei, arătând Sulgerul și izvod de vecini. Au crescut Ștefan și Ion ca vecini în casa lui Adam Luca care

intocmai ca țiganii și silindu-i „să lucreze fără soroc“ după cum zice însuș actul de desființare a vecinătății.

Totuș sătenii apărându-și cu îndârjire libertatea, stăpânii găsiră că procedeul vecinirilor individuale nu dădea rezultate mulțămitoare și se încercară să vecinească pe oameni *cu hurta*. Cronicile ne istorisesc că ei „făcuse obicei nou, de ziceau: *cine au șăzut în sat boeresc doisprezece ani să rămâie vecin*“. Sătenii găsiră sprijinitor în Domn, în Constantin Duca Vodă, fiul cumplitului Gheorghe Duca Vv. și a Anastasiei, fiica desfrănată și lacomă a lui Dumitru Buhuș. Constantin Vodă înfrână lăcomia stăpânilor înfierând-o cu cuvintele: „păcat este să'l robești pe frate-tău, căci păgânii își cumpără robi pe bani și în al șaptelea an îi iartă, iară alții și mai curând le dau slobozenie, iară tu ești creștin și neluându-l pe bani și fiind creștin ca și tine, și tu vrei în veci să'l vecinești“¹⁾.

Stăpânii fură deci siliți să se mulțamească cu vecinirile individuale și numeroasele judecăți pentru trageri la vecinătate

i-a dat ca vecini fiului său. Iar Ion luând o fată din Barboși fără voia părintelui fetei, aceștia au făcut scrisoare către Vasile Luca, cerându-i să ierte pe Ion de vecinătate, să nu fie vecin în rând cu țaranii, scrisoare ce s'au văzut de judecători cari au dat rămași pe Ștefan și pe Ion. (Acad. Rom., XLVI, 34.

1744, Noemvrie 23. Maria Sioniceasa *dăruiește* ginerelui ei Ioniță Ruset și fiicei sale Smaranda „*pe Ștefan Mertic și cu 3 frați ai lui*, anume Lupul și Ion și Vasile Benim, acești 4 frați *fiind drepti vecini de pe satul meu*... dum. ginerele Ioniță să aibă a-i lua de unde s'ar găsi să fie drepti vecini în veci și coconilor dum. și nepoților“. (Iorga, *Op. cit.*, VII, p. 300).

¹⁾ „Așijderea și la Divan făcea dreptate tuturilor și mai vârtos celor ce se pârau pentru vecinătate, nu-l da fiecum la vecinătate și fără jurământ, ci mai cu deadinsul răspundeă celui ce avea nevoie de vecinătate, zicându-i: *pas de-ți caută trei patru oameni jurători cum n'au fost nici tată-său, nici moșul său vecin de moșie aceluia cine îl trăgea*; și așa jurând, îi dă volnicie să fie slobod în veci de vecinătate, că acum făcuse boierii obicei nou, de ziceau: *cine au șăzut în sat boieresc 12 ani să rămâie vecin*. Iară Constantin Vodă nu se uită acolo și încă zicea: Cu păcat este să-l robești pe frate-tău, căci păgânii își cumpără robi pe bani și în al șaptelea an îl iartă, iară alții și mai curând le dau slobozenie; iară tu ești creștin și neluându-l pe bani, și fiind creștin ca și tine, și tu vrei în veci să-l vecinești. (Neculai Costin în Letopisețe, II, p. 41).

ce ni s'au păstrat de atunci sunt o dovadă de greutatea năvalii asupra libertății lor ce au trebuit să înfrunte bieții săteni. Cu bună samă că, în întâia jumătate a veacului XVIII, jumătate dacă nu mai bine a sătenilor moldoveni eră redusă la vecinătate.

Puterea și avuția aristocrației crescând neconținut, creștea în chip firesc lăcomia și arbitrarul ei. Țara încapù sub jalnicul regim fanariot, în judecâți domniă acuma, mai mult decât ori când, corupțiunea și voia veghiată cari, în limba vremii, începù să se numească *hatâr*. Atât nenorociții săteni liberi trași la vecinătate cât și acei veciniți până atunci și cari se vedeau transformați în robi, îngroziți și desnădăduiți, începură a fugi, încotrò apucau, până și la Turci, în raiaoa Hotinului și peste Dunăre. Satele se pustiau văzând cu ochii și Visteria domnească începuse să se resimtă greu de scăderea numărului birnicilor.

CAPITOLUL VI

BIRURI ȘI IMUNITĂȚI

§ 1. Despre biruri și corvezi.

Din cele ce preced reiese că condițiunile în cari se află țaranul moldovan față de stăpân și de pământ în răstimpul dela întemeierea Domniei și până la sfârșitul veacului XVII erau cât se poate de prielnice lui. Dispunea de întinderi aproape ilimitate de pământ pentru a-și hrăni familia și a crește vite număroase în schimbul unor îndatoriri cât se poate de ușoare. În această privință putem zice că săteanul din Moldova stătea mai bine decât oricare alt țaran din Europa. Iar libertatea personală de care se bucură era, cel puțin, tot atât de mare ca acea de care se bucură obștia țăranilor celor mai liberi din Franța și din Germania.

Păcatul vecinătății există într'adevăr și tendința stăpânilor era pe deoparte să reducă la vecinătate întreaga țărănie, iar pe de alta să transforme vecinătatea în robie desavârșită. În Apus din potrivă, ce mai rămâneă din clasele șerbite, mergea în veacul XVII, cu pași răpezi spre libertatea absolută. Dar, precum am văzut mai sus, soarta vecinilor moldoveni era neasemănat mai bună decât fusese aceea a șerbilor din Apus.

Epoca dintre întemeierea Domniei și stabilirea regimului fanariot ar fi fost fără îndoială cea mai fericită din istoria țaranului moldovan fără războaiele necontenite și fără greutatea birurilor.

Războaie lungi și crunte fost-au în evul mediu și la începutul epocii moderne în Europa întreagă. Războiul celor două Rose în Anglia, acel de o sută de ani în Franța, acel de trei-

zeci de ani în Germania, au pricinuit suferinți cumplite și scăderi grele populațiunii rurale din acele țări. Pustiirile oștirilor franceze în Palatinat au lăsat populațiunii din stânga Rinului cumplite amintiri cari trăiesc și astăzi. Dar toate suferințele și pagubele aduse de aceste răboaie, purtate de oști brutale dar creștine, ai căror căpetenii măcar în parte erau oameni cu simțiri cavaleresti, nu se puteau asemăna nici de departe cu grozăviile pricinuite de o invăzie turcească sau de o năvălire a Tătarilor.

Cine nu izbutia să găsească adăpost în munți sau în codri, eră măcelărit dacă eră bătrân, dus în robie peste Dunăre sau peste Nistru dacă eră tânăr. Femeile bătrâne erau ucise, acele tinere și fetele siluite și duse în robie. Copii cei mici uciși la sânurile mamelor, cei mărișori luați de păgâni în țara lor. Vitele, bucatele și tot ce eră de oareșcare preț în casă sau în gospodărie eră luat de năvălitori, și toate clădirile arse.

Și asemenea năvăliri s'au întâmplat multe. Altă dată s'a întâmplat ca, dintr'o cauză sau alta, să ierneze oști tătărești în țară, cari trebuiau hrănite, ei și caii lor, de bieții locuitori.

Când erau dușmani creștini în țară, cari trebuiau scoși, mergea Domnul împotriva lor cu ajutor tătăresc. Și cu acest prilej Tătarii prădau țara chiar sub ochii Domnului și a oștii lui fără ca ei să îndrăznească a se opune. Când, la 1717, Mihaiu Racoviță merse cu Tătarii să scoată pe catane din Cașin, acei barbari prădară ținutul Bacăului în chip îngrozitor. Un cronicar ni spune că au luat cu acel prilej 40.000 de robi și că *pleanul* luat de ei: oameni, vite, lucruri, acoperiă tot șesul Trotușului, dela Ocnă și până mai jos de Rădeana, adică pe o lungime de 20 kilometri, și aceasta sub ochii Domnului¹⁾.

Pe lângă pustiirile păgânilor, răul cel mare de care au avut să sufere sătenii, a fost fiscalitatea domnească care, dacă eră moderată la început, nu a întârziat să devină nesuferită.

Putem urmări cu înlesnire înmulțirea dărilor în număr-oasele privilegii de scutire de biruri hărăzite de Domni mai cu samă în folosul mănăstirilor.

La început găsim următoarele biruri propriu zise: *ilișul*,

1) Letopisețe, III, p. 64.

dajdia sau *birul*, *camăna* sau darea pe fiecare piatră (КАМЕНЬ) de ceară, *deseatina* stupilor, *goștina* oilor și acea a porcilor.

În privința corvezilor iată acele enumerate într'unul din hrisoavele lui Ștefan cel Mare, rezumat mai departe în notă:

podvezi sau transporturi diverse pentru Domnie,
găzduire (posada) de oșteni, de slugi domnești, de soli străini;

jold sau îndatorire de a sluji în leafă.

lucru la repararea cetății celei mai apropiate¹⁾,

cositură de fân,

cărătura de buți cu vin domnesc.

Apoi vine număroasa serie a gloabelor din cari cea mai cunoscută este cea pentru *pierzanie de suflet* sau *deșugubină*, cuvânt slavon din care poporul nostru a făcut *deșugubină*. Deșugubina se plătea pentru *păcate sufletești*, cum eră răpirea sau seducerea de fete, de văduve, de neveste. Erau slujbași speciali însărcinați să stringă aceste globi și cari se numiau *deșugubinari*.

În sfârșit vine un lung șir de dări indirecte și de accize: din zece una asupra *curechiului*, a peștelui proaspăt și a peștelui sărat duși spre vânzare la oraș,

dări asupra vânzării în târguri a sucmanelor, a pânzei, a fierului, a vaselor de lut și de lemn, asupra merelor, a cerii, a mierii, asupra oricărui lucru vânzător dus la târg.

Dări asupra vitelor cumpărate de orice soi și asupra pieilor de șoimi.

Stăpânirea turcească cu urmările ei: birul plătit Sultanului, creșterile neconținute ale acestui bir, cheltuelile din ce în ce mai mari ce Domnii fură siliți să facă spre a obține Domnia, spre a se menține într'însa, și spre a-și asigura buna voință a puternicilor din Stambul, fû cauza unei sporiri înspăimântătoare a dărilor și a corvezilor existente deoparte, a înființării de număroase biruri noi de alta.

¹⁾ Este probabil că corvezile ca repararea cetăților, cărătura de material pentru ele și cositura de fân erau făcute numai de satele de pe împrejurul acelor cetăți, acele cari altă dată fusese de ocol acelor târguri și cetăți, iar mai târziu fusese dăruite de Domn unei mănăstiri sau unui boier.

La mijlocul veacului XVII găsim, pe lângă dările din vechime enumerate mai sus, și darea cea mare împărătească (*haraciul*), *zlofi, lei, aspri, taleri, orfi, sulgiu, unt*.

Iar corvezile rămase în ființă sunt:

podvezile de tot felul, pentru Domnie și pentru Impărăție, *caii de olac*, adică caii ce trebuiesc puși la dispoziția celor cari călătoresc pentru slujba domnească sau pentru cea împărătească, carele ce trebuiesc să fie înjghebate pentru trebuințele Domniei și multe altele nenumite¹⁾.

Și, pentru împlinirea celor mai multe din aceste dări și corvezi, erau funcționari speciali: *ilicari, birari, dabilari, olăcari, podvodari* și alții.

Nu lipsiau, se înțelege, nici gloabele nici globincii, mai ales *deșugubinariii*. Singură darea cea mare, birul, aruncată asupra fiecărui sat în sumă globală și *cisluită* de locuitori între ei se împlinia de stăpân (județ) sau de vatamanul său.

Dar în a doua jumătate a veacului XVII, lăcomia Turcilor fiind atârțată de Grecii cari începeau a se îndesa la Domniile acestor țări, nu mai putu fi mulțămită nici cu produsul mulțimii de biruri înșirate mai sus. Inșă lăcomia aventurierilor flămânzi ajunși pe scaunul țării, ajutată de acea a rudelor și a clienților veniți cu ei, îi făcu să iscodească răpede mijloace nouă pentru a storce bani. Am reprodus într'un capitol precedent povestirea simplă, dar totodată drastică a lui Neculai Costin despre exacțiunile lui Gheorghe Duca și acele ale lui Dumitrașco Cantacuzino. S'a arătat cum Duca, la plecarea lui, a lăsat pe țară 32 de *orânduiele*.

Dar, mai cu seamă dela începutul veacului XVIII, concurența pentru Domnie, la Țarigrad, făcându-se din ce în ce mai înfierbântată și lăcomia Turcilor crescând neconținut, se

¹⁾ *Facerea* unui car (cu boi) se aruncă obișnuit de Părcălabi asupra mai multor sate precum vedem din următorul act:

1681, Martie 21. Gheorghe Duca Vv., scrie la Părcălabii de Suceava că s'au jăluit Gheorghe, din satul Ciudii, c'au fost aruncat mai multor sate care sunt scrise la izvodul Visteriei, să *facă* un car cu patru boi și Gheorghe făcându-l, alte sate n'au vrut să-i întorcă. Domnul poronțește să li ieă sama pe pecetluituri din Visterie, câte sate au fost la acel car și să-i facă dreptate. (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, III, p. 255).

mai adaoseră încă alte dări peste biata țară atât de istovită. Mihaiu Racovița scorni, în a doua lui Domnie, *pogonăritul de vii*, câte un galbăn de pogon, *vadrăritul de vii*, de câte patru bani pe vadră și apoi, la începutul iernii, *fumăritul*, de câte doi ughi de horn, făcând pe oameni să-și dărâme casele și să măie pe câmp¹⁾. El îndrăzni chiar să supună boerii și mănăstirile la plata aceiași *deseatini* pe stupi, pe oi și pe porci, care o plăteau țaranii. Această impunere a boerilor și a mănăstirilor la un bir care îl plăteau țaranii de veacuri, a avut mai cu deosebire darul să stârnească indignarea tuturor cronicarilor și ei ne încredințează cu tot înadinsul că această măsură a sărăcit cu desăvârșire boerimea care își țineau casele și-și purta cheltuielile mai ales cu venitul ce-l trăgea din stupi. Găsiu însă firese ca țaranul să plătească acest bir, doară el nu mai avea cum să sărăcească²⁾.

Și, nemulțămît cu toate aceste, Mihaiu Vodă mai scoase și *pecelluituri*, o dare despre care cronicarul nu ni dă altă lămurire decât că boerii cari fusese orânduți pe ea încăpura, la darea socotelilor, la datorii mari și la risipă³⁾.

Urmașul său, Neculai Mavrocordat, scoase *ruptă* pe toată țara, *chiar și pe mazili*⁴⁾.

Mihaiu Racovița, deși Moldovan neaș, a scos în a doua lui Domnie, nenumărate și supărăcioase biruri: *desetină îndoită*, *crășmărit*, cu prilejul căruia se făceau de acei cari cum-părase birul o mulțime de abuzuri, impunându-se și pivnițele acelora cari nu erau crășmari; *prisăcărit*, câte doi ughi de prisacă pe an, *morărit* cate doi galbeni de moară, *figănărit* și *văcărit* de două ori. Și totuș, la mazilie, rămase dator tuturor boerilor⁵⁾.

Grigore (II) Ghika, un Domn foarte bun, în întâia lui

¹⁾ Letopisețe, Ed. II, V, II, p. 56.

²⁾ Letopisețe, Ed. II, V, II, p. 56, V, III, p. 116, 120, 138. Mihaiu Racovița, văzând nemulțămirea stărnită în boerime din pricina desetinei, o legă cu blăstăm ca să nu mai fie, dar după puțină vreme, cu tot blăstăm, o scoase din nou. *Ibid.* II, p. 56.

³⁾ *Ibid.*, III, p. 74.

⁴⁾ *Ibid.*, II, p. 79.

⁵⁾ *Ibid.*, III, p. 140.

Domnie, nu numai că nu puse biruri nouă, dar mai desființă din cele ce le găsisse în ființă. Reduse desetina boierilor, pentru care zise cronicarul anonim, „i-a rămas mare pomană“ (dela boeri¹⁾).

Constantin Mavrocordat, urmașul lui Grigore Ghika, a scos în al doilea și în al treilea an al Domniei dintăiu, câte două *văcărituri* „și *hârtii* și *civerturi* mulțime“²⁾. Căci birurile în Moldova nu aveau atunci câte patru sferturi și câte cinci și câte șase după lăcomia și trebuința Domnului. Neculcea spune că banii ce ieșiau din țară, la Turci, se ridicau la 1900 de pungi în loc de 4—500 cât ieșiau mai înainte³⁾. Și apoi unii din Domni, printre cari și Constantin Mavrocordat în întâia Domnie, cheltuiau cumplit cu neamurile și cu clienții⁴⁾.

În a doua lui Domnie, Grigore Ghika scoate *banii steagului*, „bani grei“ pe toată țara, scoate *dăjdii* pe boieri, mazi, preoți și mănăstiri, *cărciumărit* și, cum s'au isprăvit banii steagului, *văcărit* de câte un leu calul și un zlot vita cornută⁵⁾.

Că greutatea acestor biruri eră nesuferită pentru popor, mărturisesc *Letopiseșile* în destule locuri și reiesă din mulțime de documente.

O mulțime atât de mare de dări ar fi fost apăsătoare chiar dacă ele ar fi fost împlinite în chipul cel mai omenos și cel mai drept. Însă actele domnești ni sunt mărturie că împlinirea birurilor, acea a corvezilor și mai cu samă acea a gloabelor, departe de a se face în chip omenos, alcătuiă o adevă-

¹⁾ *Ibid.*, III, p. 158.

²⁾ *Ibid.*, II, p. 379.

³⁾ *Ibid.*, *ibid.*, *ibid.*

⁴⁾ *Ibid.*, *ibid.*, p. 378. „Grecii precum s'au scris că erau mulți în toate boieriile și părăcăbiile și vameșiile cele de pe margini cu agonisit, tot ei le cuprinsese de le-au luat, iară boierii de țară nu puteau încăpea la nimic. Și toți aveau lefi mari dela Visterie; și *vr'o zece țitoare măritate a tătâne-său*, bărbații lor tot cu lefe și cu boierii erau. Așijdere și un frate a lui, anume Iancu Beizadea, cu mare cheltuială avea zece, cincisprezece lei leafă pe zi, fără altele. Și maștihă-sa iarăș cu mare cheltuială, ce avea casă grea, cu multe roabe de le îmbracă și le mărită „tot cu cheltuiala țării, și osăbit și leafă, pe zi 15 lei“.

⁵⁾ *Ibid.*, *ibid.*, II, p. 386.

rată *prădăciune* a contribuabililor. Insuș Domnii, în actele lor, numesc acțiunea de împlinire a slujbașilor lor *prădare*¹⁾.

Ocârmuirea țării eră incredințată, în fiecare ținut, unui înalt funcționar, purtând întâiu titlul de Părcălab, apoi acel de Mare Vătav sau de Mare Staroste. Acest funcționar nu eră plătit²⁾, ci luă pentru el parte din veniturile domnești din acel ținut și din gloabele pronunțate de el, căci întruniă în mâinile lui autoritatea militară, acea judecătorească și acea administrativă. Interesul lui eră deci ca globile să fie cât de mari și

¹⁾ 1448, April 5 Petru (Aron) Vv. scutind satele Ciulineștii, Gheresteni și Roșca a mănăstirii Pobrata de biruri și slujbe, hotărește ca globnicii și pripașarii „să nu aibă a judeca pre acei oameni *nici să-i prăde* nici gloabă să nu le ieă...” (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 153).

1627, Fevruarie 27. Miron Barnovschi Vv. scrie Părcălabilor de Neamțu că i s'au jăluit călugării dela Săcul pre dâșii, zicând că Părcălabii nu lasă oamenii din satul Petricanii a mănăstirii în pace: „ce multă nevoe le faceți și asupreală de un pot odihni mișei de răutatea voastră. Ce de se va sfădi vre un om cu alt om, *voi și mergeți de-i prădați* și le faceți răutate multă. Apoi li poroncește să nu se mai amestece la nimica în acel sat și să lase mișei foarte în pace. Numai de se vor află niscaiva furi, să-i prindă și să-i trimită la Domnie La altă la nimică s nu se amestece nici gloabe să ieă, satul fiind lăsat de treaba mănăstirii, toate slugele domnești să lase satul în pace, nici bucatele să nu le ieă pentru alte sate, podvodarii și olacarii să nu li ieă caii la olace și boii la podvoade. (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 14).

1628, Ianuarie 12. Miron Barnovschi Vv. S'au jăluit Episcopii și Egumenii și mazilii și feciorii de boeri și jupănesele sărace „că li s'au pustiit satele și li s'au răschirat vecinii prin slobozii și sate boerești. Și ei au rămas numai cu siliștile. Alta au jăluit pre Părcălabii de ținuturi *că le intră în sate de le pradă vecinii* și-i ciubotesc fără ispravă. Alta umblă deșugubinarii în toate vremea de fac năpăști a femeii și a fete de oameni și săraci, pre minciuni *de le fac pradă* și-i bagă în fiere și-i ciubotesc.” Apoi Domnul după ce hotărește cum să-și aducă fiecare vecinii înapoi adaogă: „Așjderea și Părcălabii să nu aibă treabă cu satele sfinteii mănăstiri Voronețul, *a pradă* pentru de părături sau pentru alte sfade...” (*Cronica Vascanilor* în Analele Acad. Rom. XXIX, p. 142).

²⁾ Din vechime nu primea nici un slujbaș leafă. Cantemir ne spune (*Descriptio Moldaviae* p. 64) că Marele Logofăt avea din vechime venitul Cetății Albe, iar după luarea acelei cetăți, acel al ținutului Cernăuțului. Asemene Vornicul de Țara-de-Jos avea venitul Chilieii, iar după pierderea acelei cetăți, acel al ținutului Tutovei; Vornicul de Țara-de-Sus venitul Dorohoiului.

de multe, că birurile să fie împlinite cât de riguros și de răpede. Subalternii lui, plătiți și ei cu parte din împliniri, aveau acelaș interes. Ni putem lesne închipui strășnicia gloabelor ce se dădeau pentru cea mai mică greșală, adevărată sau închipuită și brutalitatea cu care ele se împliniau ¹⁾).

Un uric domnesc constată că, când un preot face vr'o greșală, oricare diregător mirean se crede în drept să-l globească și să-l prade ²⁾). Dacă astfel erau tratați preoții, ce trebuiau oare

¹⁾ Cam tot așa se întâmplă la începutul evului mediu și în țările din apus:

... Ce qu'on entendait alors par administration (*judiciaria potestas*) comprenait la police, la justice, la perception des impôts, la levée et le commandement des soldats. Tout cela était réuni dans les mains du même fonctionnaire... il était à la fois l'administrateur, le juge, le receveur des impôts et le chef militaire. Dans chacune de ces attributions il agissait à sa guise et comme maitre n'ayant de comptes à rendre qu' au roi... Il pouvait donc opprimer comme juge, opprimer comme receveur d'impôts, opprimer comme chef militaire...

Quant aux Comtes eux-mêmes, leur cupidité était pour ainsi dire excusable. Ils avaient acheté, le plus souvent, leur fonction au roi. Comme d'ailleurs ils ne recevaient aucun traitement, et qu'ils n'avaient pour s'enrichir et pour entretenir leur nombreuse suite, qu'une part des amendes judiciaires et des produits fiscaux, ils avaient intérêt à ce que la justice fût très sévère, les impôts très lourds, le service militaire très rigoureux. Tous les abus de pouvoir étaient pour eux des profits.

On peut voir dans Grégoire de Tours une série de traits qui montrent l'avidité et la violence de presque tous ces personnages à qui les épêques seuls osaient tenir tête. Nous avons une lettre d'un évêque, qui redoute pour ses esclaves „les déprédations des fonctionnaires“. Ce que les rois eux-mêmes pensaient d'eux nous pouvons le lire dans leurs ordonnances... Gontran croit nécessaire de prescrire à ses comtes „de ne rendre que de justes jugements et il craint que leurs vicaires ne prêtent la main aux criminels et ne s'enrichissent de dépouilles injustes“. Un autre roi menace de la peine de mort des fonctionnaires qui, par cupidité, relâcheraient les coupables. Dans leurs diplômes, on voit sans cesse les rois défendre à leurs agents de dérober, d'usurper la terre d'autrui, de susciter d'injustes procès.

... le fonctionnaire apparaissait aux hommes, non comme un protecteur, mais comme un spoliateur qui ne peut s'enrichir qu'à leurs dépens... (Fustel de Coulanges, *Les Origines du système féodal*, p. 350 sq.).

²⁾ 1659, Dechemvrie 17. Ștefan Lupul Vv., socotind pentru rândul călugărilor și a călugărițelor și a preoților, Domnul au înțeles „cum cine se prilejește mai nainte să înțeleagă de vr'o greșală să fi făcut vro unul

să sufere bieții săteni? Implinirea unei singure gloabe, dată pentru o greșală adesea inchipuită, ajungea ca să reducă pe un gospodar la sapa de lemn.

Această fiscalitate exagerată, impusă Domniei de exigențele jugului lacom al Turcilor, și mai ales chipul barbar de a implini dările, a contribuit mult fără indoială la întinderea vecinătății. Ocrotirea unui stăpân puternic era doară pavăza cea mai sigură în contra brutalității și a lăcomiei oamenilor domnești: mare a trebuit să fie numărul acelor cari și-au asigurat acel sprijin cu prețul unei părți a libertății lor.

Cu deosebire mulți au alergat de s'au dat vre unei mănăstiri, stăpânirea călugărilor fiind mult mai puțin apăsătoare decât cea a mirenilor și satele lor ocrotite întru câtva de respectul ce îl aveau oamenii pe acea vreme pentru toate lucrurile cari atârnavă de biserică.

§ 2. Despre imunități.

Județii sau stăpânii de sate erau scutiți de biruri pentru persoana lor ca și boerii. Ei se vor fi bucurat de această exempțiune sau imunitate din veci, și chiar în vremea dominațiunii Tătarilor. O dovadă despre această imunitate a cnejilor în timpul stăpânirii tătarești constituie faptul că cuvântul întrebuițat în urice, în veacul XV, pentru a exprima scutirea de dare, este cuvântul *tarcan*, care este tătaresc și înseamnă scutire. Din împrejurarea că acest cuvânt se uzită în acte moldovenești dela mijlocul veacului XV, rezultă că el a rămas în Moldova din vremea stăpânirii Tătarilor, căci n'avea cum să se fi introdus în urmă¹⁾. Iată o dovadă că, în vremea dominațiunii tătarești în

dintre dânșii, *acela aleargă mai nainte de-i pradă și-i globește*, ori Părcălabi ori globnici ori deșugubinari, ori fie ce scaun va fi. De acum înainte pe Episcopi să-i judece Mitropolitul iar pe ceilalți: preoți, călugări și călugărițe, Episcopul Eparhiei respective. (Arhiva Statului, *Condica Asache*, p. 352).

¹⁾ 1456, Septemvrie 8. Ștefan cel Mare întărește mănăstirii Bistrița, între altele, vama dela Bacău și pietrele de ceară de acolo, dela plata cărora nime să nu fie scutit (ни един тарканъ да не коудет). Hasdeu, *Arhiva Ist.*, II, p. 154).

Moldova erau exemptiuni de bir. Mi se pare firesc a admite că acei cari se bucurau de exemptiuni de bir erau în primul loc cnejii.

Vedem de altmintrelea pe stăpânii de sate scutiți de bir până la 1859. Pe lângă ei se bucură de această imunitate boerii, feciorii lor și mazilii. Răzășii însă sunt supuși birului încă din veacul XVII.

Breslele oștenești ale Curtenilor, Hânsarilor și Călărașilor plătesc bir și ele, acel al Curtenilor pare a fi fost chiar destul de ridicat.

Cred că imunitatea stăpânilor de moșii în vechime se întindea și asupra birurilor pe produsele și vitele lor. Este însă cert că în veacul XVII, atât stăpânii cât și mănăstirile se mai bucurau de scutire întru cât privește descătina stupilor, goștina oilor și acea a porcilor. În veacul XVIII însă am văzut că plăteau aceste biruri *boerește* după un *nart* (cotă) mai favorabil decât acel al prostimei cari *dădea țărănește*. Mulțimea slujbașilor mici și chiar negustorii erau și ei favorizați, deși mai puțin decât boerii. Tot ca țaranii plăteau aceste biruri și răzășii.

Domnii dela început hărăziau imunități parțiale sau totale de biruri mai ales mănăstirilor, dar câte odată și particularilor ¹⁾.

¹⁾ 1456 (?), Septemvrie 8. Ștefan cel Mare hărăzește mănăstirii Bistrița vămile dela Bacău și Tazlău, pietrile de ceară domnești dela Bacău și morile mai sus de Bacău așezate cu cheltuiala mănăstirii, *în privință căror vame și pietre de ceară să nu fie scutit mine*. (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, II, p. 154).

1608, Iunie 10. Constantin Movilă Vv. dă volnicie lui Isac Balica Marele Visternic, uriașnicului și vatamanului său dela satul Iucaș (Neamțul), să stăpânească și să ieă dreptele sale părți: boi, vaci și cai ce va avea. Asemene să nu aibă a umblă în acel sat nici *olăcari*, nici *globnici*, nici *deșugubinari*, nici *podcodari*, *părcălabi*, nici *dabilari*. (Acad. Rom., XLI, 8).

1624, April 2. Radul Vv., întărind jupănesei răposatului Dumitru Goia biv Postelnic, toate satele și viile ce le are cu ficiorii ei, ce i-au fost întărite de Alexandru Vv., hotărăște *ca nime să nu aibă a o învălui sau a se amesteca într'acele sate*. „Și voi toți dabilarii câți veți umblă cu slujbelé Domniei mele pentr'acele sate, întru nimic să nu-i învăluiti

Imunitățile hărăzite mănăstirilor cuprindeau, la început, de obicei nu numai dările în total sau în parte, dar și scutire de orice amestec al slugilor domnești, atât fiscal cât și judecătoresc, afară de cazul de morți de om și deșugubină. Câte odată vedem însă imunitatea întinzându-se și asupra cazurilor de această natură¹⁾.

vecinii ei și nici bucatele vecinilor ei ca să nu le luați pentru alți oameni sau pentru alte... ci să hie foarte în pace și nime ca să uu aibă întru nimic a învălui sau dobitocul să-l tragă"... (*Uricur*, XXIII, p. 85).

1631, Februarie 23. Moiseiu Movila Vv. scutește de camână satele Sasul, Fântâna și Lătunoșanii din ținutul Tecuciului, a lui Iane Postelnicul. (*Arhiva Statului, Condica Asache*, p. 296).

1) 1434, August 21. Ștefan Voevod scutește satul Balasinouții, a mănăstirii Horodnic, de dăjdii, de iliș, de olac, de dijme, de podvadă și găzduire, să nu lucreze la morile domnești, să nu care (material) pentru repararea cetății (Suceava), să nu meargă la oaste și să nu facă nici o slujbă în veci. Nici biru nici soltuz nici podvodar nici globnic nici ilișar să nu bântuiescă pe acei oameni. (*Wickenhauser Geschichte*, p. 173).

1448, April 5. Petru (Aron) Vv., scutește oamenii din satele Ciulinesti, Gheresteni și Roșca de lângă Hârlău, a mănăstirii Pobrata, de bir, de posadă, de podvodă, de iliș, de făcut mori, de a umbla în leafă, de a căra buțile domnești, și de ori care altă slujbă. Cojocarii și alți meșteri din acele sate să fie venit numai mănăstirii. Nici judecătoria dela Hârlău nici globașii lor nici pripășarii să nu aibă a judecă pe acei oameni *nici să-i prăde* nici gloabă sau tretină să nu le ieă, nici pentru neascultare, ci să-i judece numai călugării, luând tot venitul cât va fi. (*Hasdeu, Arhiva Istorică*, II, p. 153).

1453, August 31. Ștefan cel Mare hărăzește mănăstirii dela Moldovița, pe lângă un număr de Țigani, *slobozie* (слобозно) pentru satul Vorhineștii, ca să nu intre în acel sat nici globnici dela Suceava nici ilișari nici podvadă să nu deă, nici găzduire, nici să nu lucreze la morile noastre, nici vin să nu ducă, nici deseatină de stupi și de porci să nu deă, nici să nu se urmărească pe făcătorii de răle pe hotarul celui sat și să nu lucreze la cetate, la Suceava și oamenii celui sat să meargă la oaste numai când însuș Domnul va merge la oaste, și toată slujba celui sat să fie a mănăstirii. (*Ulianitzki. Materialii etc.*, p. 95, No. 84).

1.72 August 19. Ștefan cel Mare hărăzește mănăstirii Pobrata, pentru satele Bodeștii, Tătarii și Iurcanii dela ținutul Sucevei, scuteală în folosul mănăstirii de orice gloabă domnească, afară de acele pentru morți de om și răpire de fete, și de orice jurisdicție a oamenilor domnești. Oamenii din acele trei sate să fie judecați pentru orice vină numai de Egumen. (*Hasdeu, Arhiva Istorică*, II, p. 124).

Pare a rezulta din textele actelor vechi de imunitate că Domnul, scutind pe sătenii unui sat mănăstiresc de biruri, scutirea eră făcută în folosul lor și că ei nu mai plăteau călugărilor acele biruri, nici în total nici în parte. Folosul ce îl trăgea mănăstirea din imunitate eră destul de mare prin faptul că scu-

1488 April 20. Ștefan cel Mare întărește Mitropoliei sale dela Romania moșului său Alexandru Vv., satele Leucușanii, din sus de târgul Romanului, cu *zeciuială de curechiu din acel sat* și Dragomireștii, din jos de târgul Romanului, peste Moldova, cu podul de peste Moldova și cu *zeciuiala de pește proaspăt ce vor vână oamenii din acel sat*, fără ca oamenii și diregătorii din Roman să se poată amesteca întru acestea. (Melhisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 146).

1599 Iulie 27. Mihaiu Viteazul întărește mănăstirii Bistrița *descătina stupilor din toate satele dela toți vecinii mănăstirii*, după cum se obișnuște din vechime și după cum i-au miluit pre călugări Domnii de mai înainte. (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, II, p. 117).

1600 Ianuar 5. Eremia Movilă Vv., întărește mănăstirii Galata satul Vlăceștii pe Siret, la Suceava, care sat fusese cumpărat de Petru Șchiopul Vv., și dăruit acelei mănăstiri. Apoi Domnul scutește acel sat de robotă, de goștină de oi și de porci, de desetină de stupi, de 50 aspri, de 2 zloți și de toate dările, *afară de darea cea mare împărâtească*. Iară slugile domnești, dabilari, globnici, deșugubinări sau cămănari sau alții căți umblă pentru trebile domnești să nu calce și să nu supere acel sat cu nimica (Acad. Rom., XLI, 5).

Această scutire de dări se vede reinoită la toate schimbările de Domni până după anul 1650).

1619, Maiu 8. Gașpar (Grațiani) Vv., dă volnicie Egumenului mănăstirii Sfintei Paraschevei din Iași să pună uriadnicul și vatamanul său în satul Lucaș al mănăstirii. Iar în acel sat să nu umble oameni domnești după dări, sau podvezi, nici globnici nici deșugubinări, nici Părcălabii de ținut, nici uriadnicul dela Piatra, nici cămănari. (Acad. Rom., XLI, 78).

1623, Iunie 25. Ștefan Tomșa Vv., scrie Starostilor de Putna și Vătavilor de Hânsari să nu ia nici o dare dela morile mănăstirii Tazlău. (Asden, *Arhiva Istorică*, II, p. 144).

1707, Noemvrie 17. Mihaiu Racoviță Vv. scutește de dări întreg satul Andrieșanii (Iași) în folosul mănăstirii Cetățuia. (V. A. Ureche, *Notițe despre Slobozii*, în *Analele Acad. Rom.*, p. 164).

1662, Nemvrie 9. Estratie Dabijă Vv. scrie la toți Cluciarii și la feciorii Cluciarilor cari string curechiu pre sama Domniei, să aibă a a lăsa în pace de curechiu domnesc satele Jirovul și Avereștii dela ținutul Neamțului ce sunt a mănăstirii lui Aron Vodă, ca să fie de treaba mănăstirii. (Acad. Rom., LXXVII, 57).

tirea de dări atrăgea în satul ei oameni din toate părțile. Inșă, în veacul XVIII, vedem pe Domni specificând uneori în actul de imunitate că dările cari Domnul se leapădă y'or fi plătite mănăstirii.

Scutirea oamenilor dintr'un sat mănăstiresc de orice altă jurisdicțiune decât cea a mănăstirii inșă, se făcea totdeauna în folosul material al mănăstirii. Aproape toate pedepsele consistând în gloabe sau putându-se converti în gloabe, se vede ce venit insemnat trăgea mănăstirea dintr'un asemenea act de imunitate. El alcătuiă inșă totodată o pagubă insemnată pentru ocărnuitorul ținutului și pentru subalternii lui, iată pentru ce, în uric, Domnul apasă atât de mult asupra interzicerii slujbașilor domnești să calce în satele scoase de sub jurisdicția lor.

Nu este trebuință să insist asupra marelui preț ce aveă acest soiu de imunitate asupra sătenilor cari se bucurau de dânsa și ce îndemn eră pentru a-i face să steă în satul mănăstirii. Dacă judecățile călugărilor și a oamenilor lor nu vor fi fost poate nici ele totdeauna neprihănite, totuș erau neasemănat mai omenoase, mai blânde și mai puțin arbitrare decât acele ale Părcălabilor și ale oamenilor lor. Implinirea de cătră călugări a gloabelor trebuie asemenea să fi fost mai mult blajină și departe de sălbătăcia *prădărilor* oamenilor domnești. Aveă doară soborul interes ca oamenii din satele lui să steă bine, spre a putea luă dela ei dijme cât de mari și a vedeă sporind venitul morilor și acel al crășmelor.

Acest fel de imunitate hărăzit mănăstirilor este totdeauna cu caracter permanent, adică conferit pe vecie. În multe urice, Domnul care dă privilegiul roagă pe urmașii lui să nu „strice“ dania și mila făcută de el. Vedem unele privilegii de imunitate reînnoite la fiecare schimbare de Domn.

Nu cunosc nici un privilegiu de imunitate hărăzit unui mirean pe vecie: totdeauna imunitatea incetează la moartea aceluia în favoarea căruia se dă privilegiul.

§ 3. Despre slobozii.

Pe lângă acest fel de imunitate permanentă mai găsim numeroase acte de imunitate vremelnică, date atât mănăstiri-

lor cât și particularilor. Aproape toate au de scop să înlesnească întemeierea unui sat pe loc pustiu sau repopularea vreunui sat depopulat, în parte sau în totalitate, de vr'o împrejurare oareșcare.

Asemenea slobozii s'au înființat încă dela începuturile Domniei moldovenești, de oarece vedem pe Alexandru cel Bun pomenind, la 14 April 1415, de acea care o făcuse înainte de acel an un oareșcare Săran¹⁾.

Actele constitutive cuprind aproape totdeauna enumerarea birurilor și a slujbelor de cari sunt scutiți oamenii ce se vor așeza în slobozie: imunitatea de biruri pare a fi fost de obicei totală, mai arare ori parțială. Ele mai cuprind de obicei și imunitatea adesea desăvârșită, chiar pentru morți de om, în privința jurisdicției ocărnuitorului de ținut. Bine înțeles că aceste scutiri sunt făcute în folosul sătenilor. Termenul pe care se acordă, variază dela unul până la zece ani și mai mult chiar. Privilegiile de această natură conțin de obicei restricțiunea că se vor primi în satul ce se înființează sau se repopulează numai oameni de limbi străine: Leși, Ruși, Unguri, Greci, Sârbi. În unele din ele se autoriză însă și primirea de oameni din țară, chiar și de vecini fugiți în străinătate de mai de mult²⁾.

¹⁾ 1415, April 14. Alexandru Cel Bun întărește dania soției sale, Ana, către mănăstirea Moldovița, satele Văculințu și altul mai jos de pădure, unde au făcut Săran o slobozie. (Wickenhauser, *Die Urkunden des Klosters Moldowitza*, p. 59).

²⁾ 1466, Martie 13. Ștefan cel Mare dă oamenilor cari se vor așeza în satul Negoștii pe Părăul Negru, pe timp de 5 ani, scuteală și slobozenie de următoarele biruri și slujbe: iliș, podvoadă, găzduire (посадка), jold, lucru la cetate și la mori, cărătură de buți, cositură de fân. Să nu umble în acel sat nici Părcălabii dela Neamțu, nici Starostii aceluia ținut, nici globnicii lor, nici pripășarii, nici osluharii, *nici gonici pentru fată răpită*, având a'i judecă numai Episcopul de Roman sau rânduiții lui, dela cari va apela la Domn. Asemene să nu ieă dela acei oameni nime nici o vamă dela ei și dela marfa lor: din pește proaspăt sau sărat, din sare, din sucmani, din pânză, din fer, din fer alb, din vase de lut sau din vase de lemn, din curechiu, din mere, din ceară, din miere sau dela orice vor aveă de vânzare. Asemene să nu plătească vamă pentru orice vor cumpără marfe viue sau moarte; boi, ialovițe, berbeci, cai, iepe, sau orice fiare: jderi sau veverițe, nime nicăiure, nici la orașe nici la bălți

Dacă nu un feliu special de imunitate, de sigur o ușurare

nici la Cetatea Albă, nici la Chilia, nici la Nistru nici la Dunăre să nu le ieă nimică. (Melhisedec, *Cronica Romanului*, I, 126).

1588, Ianuarie 3. Petru (Șchiopul) Vv. dă volnicie lui Șeptelici să-și facă sat în pustiu, la Fântâna Caplena, ce-i l'a dăruit Domnul, aducând oameni străini, Ruși, Sârbi și Greci pe cari Domnul se îndatorește să nu-i robească cu nici una din corvezile domnești și-i scutește de bir, de iliș și de alte angării (Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, I, p. 176).

Data acestui uric este cu bună samă greșită, a fost dat în anul următor 1589 (7097), Ianuar în 3, căci vedem că Domnul hărăzește lui Șeptelici pustiul pe care are să facă sat tocmai la 3 Ianuar 1589, iar în actul de mai sus zice că locul pustiu îi este dăruit. Sau este greșită data uricului de danie

1603, Martie 27. Eremia Movilă Vv. volnicește pe Egumenul mănăstirii Pobrata și pe vatamanii din satul Vălenii, dela ținutul Chigheciului, să cheme în acel sat oameni străini: Ruși, Munteni, Sârbi, Unguri și chiar Modoveni, scutindu-i pe trei ani de orice slujbă sau dare către Domnie, neavând a plăti nici iliș nici 50 aspri nici goștină de pe oi și de pe porci nici sulgiu de pe vaci și oi și nici o angărie. Starostii să nu supere acel sat timp de trei ani, *nici globașii și deșugubinariii sau dăbilarii să nu sechestreze averea acelor oameni pentru alte sate.* (Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, p. 117).

1621, Noemvrie 14. Ștefan Tomșevici Vv. arată că Danciul Diacul din Dăiceni (Soroca) i s'au jăluit că l-au robit și prădat Cazacii și Leșii și pe vecinii lui i-au luat și de toate i-au prădat și „au ars cu foc satele“, luându-le toată averea. Văzând acestea, Domnul *l'a ertat de toate angăriile ce sunt pe alte slugi a lui și i-a dat miluire că ori căfi oameni va stringe în satul lui: Dănceștii și părțile lui din Bolboci și din Popești, oameni din alte țări, Leși, Ruși, Sârbi sau chiar din vecinii lui cari ar mai fi trăind, să fie slobozi într'un an nimică să deă sau să lucreze cuivă nici pentru vitele lor, boi, vaci, la nici o angărie câte vor ieși pe alți săraci din țară.* (V. A Urechia, *Notițe despre Slobozii în Analele Acad. Rom.*, IX, p. 4).

1626, Dechemvrie 16. Miron Barnovschi Vv. arată prin cartea lui că mănăstirea Galata avea trei sate: Belceștii, Plopii și Călugărenii, pe Bahluu, în ținutul Hărlăului, ce altă dată au fost drepte domnești, ascultătoare de târgul Cotnariului, hărăzite de Petru Șchiopul Vv. Domnul întărește dania, dar fiind acuma acele sate de tot pustii, Domnul dă oamenilor ce se vor așeză într'insele slobozie de biruri și de angării, chiar și morțile de om să nu se plătească Domniei ci mănăstirii. (*Arhiva Statului, Condica Asache*, p. 231).

1633, August 30. Moiseiu Movilă Vv. scutește pe oamenii satului Docolina (a lui Furtună Sulgieriul) de a da cevă la „a oameni ce vor treace pe acolo, în sus sau în gos, au sluga Domniii Meale, au slugă boerească,

la bir, o stare privilegiată alcătuită *rupta*. Adică *tocmeala*

au hie cine va fi, nemărui bucate sau băutură să nu dea, ce, cui va trebui, el să-și cumpere pre banii săi; numai cine va avea cartea Domniei Meale, aceluia să-i dea bucate și, ci va trebui hrană, cum va scrie cartea Domniei Meale, și Turci și Tătari și alți soli, pe ceia să aibă a-i griji și a-i străjui. Așijdere și voi globnici și deșugubinari și olăcari și podvodari, întru nimic să nu-i trageți boii lor la podvoade, nici caii de olac; și voi cămănari, întru nimic să nu-i învăluți de camână. Așijdere dobitocul lor să nu se tragă pentru alți oameni sau pentru alte sate; numai printru capetele lor să dea ce le va fi birul, căci Domnia Mea m'am milostivit și am miluit pre credinços boiarinul Domnii Meale (Furtună) ce mai sus scrie, cu acel sat, ca să hie a lui cu tot venitul, și de camână încă i'am iertat, căci țin băutură pentru solii ce trec. Așijderi și voi, șoltuj de Vasluiu și de Brălad, ce vor hi podvoade din sus să le treceți la Brălad; ce vor hi din gos, să treceți la Vasluiu, iar Docoleanii să hie în pace*. (Iorga, *Op. cit.*, V, p. 22).

1655, August 14. Gheorghe Ștefan Vv., dă volnicie dregătoriului și vătamanului din sat, din Bohotin, ce este la ținutul Iașilor, ca să cheme oameni străini di Țara-Leșască sau din Țara-Turcească sau din altă țară care să fie în pace de dajde, de zloți, de lei, de camână, de sulgiu și de alte dări ce sunt pre alți mișei în țară, *în șase ani*. (*Cronica Bohotinului* în Analele Acad. Rom., XXVIII, p. 59).

1662, Fevruarie 20. Istratie Dabija Vv., dă volnicie lui Neculai Buhuș, Medelnicerul cel Mare și diregătoriului și vătamanului său din Bohotin, căți oameni străini vor chemă din Țara-Leșască și din Țara-Turcească și dintr'alte părți, *să aibă dela Domn slobozie în cinci ani* și să fie în pace de dajde, de zloți, de lei, de taleri, de galbeni, de orți, de iliș, de sulgiu, de unt și de alte dări și angării de toate câte vor fi în țară pre alți mișai. Așijdere și Părcălabii, olăcarii și podvodarii și globnicii și deșugubinarii întru nimic să nu-i învăluiască. (*Cronica Bohotinului*, în Analele Acad. Rom., XXVIII, p. 67).

1673, Martie 4. Ștefan Petru Vv., dă volnicie Egumenului dela Cetățuia și vatamanului său dela siliștea Șendrenii a mănăstirii, ce este pe Bârlad, la ținutul Covurluiu. să aibă a chema și a stringe oameni străini din Țara-Turcească, din Țara-Muntenească și de pre alte părți, „hie ce limbă ar hi“, ca să se așeze la acea siliște. Acolo vor avea slobozie în 10 ani și vor fi în pace de dajde, de zloți, de lei, de taleri, de galbeni și de sulgiu, câte sunt pre alți mișei în țară. Olăcarii și podvodarii asemenea întru nimica să nu-i învăluiască. (V. A. Ureche, *Notițe despre Slobozii*, în Analele Acad. Rom., IX, p. 164).

1679 Ianuarie 18. Gheorghe Duca Vv. dă volnicie Egumenului și întreg Soborului de la mănăstirea Galata, precum și diregătoriului și vatamanului de la Siliștea Vâlceștii (Sorooca), să aibă a chemă oameni străini din Țara-Leșască și din Țara-Ungurească și dintr'alte părți, să

ruptă cu Visteria de un sat, în urma unei poronci domnești, prin care acel sat plătiă, pe an, o sumă fixă, mai mică decât cea ce, fără acel privilegiu, s'ar fi aruncat asupra lui¹⁾. Rupta însă este mai cu samă un obicei al veacului XVIII.

§ 4. Despre poslușnici.

Pe lângă vecini, documentele veacului XVII ni arată o samă de săteni numiți *poslușnici*. Caracteristica lor este scutirea de birurile și îndatoririle cuvenite Domniei, având ei, în schimbul acestei scutiri, să slujască la deosebitele trebuinți ale mănăstirilor. Aceste trebuinți erau foarte deosebite, variând dela lucrul viilor până la paza mănăstirii²⁾.

vie cât de mulți să s'așeze în acea siliște, *având într'un an pace* de dajdie și de zlot și de lei și de taleri și de galbeni și de sulgin și de iliș și de ialoviță și de chile și de podvezi și de cai de olac și de care și de alte toate câte s'ar întâmplă în țară. Părcălabii și deșugubinarii întru nimic să nu-i invaluiască. (Acad. Rom., XLVI, 129).

¹⁾ 1699, Septemvrie 4. Antioh Cantemir Vv. dă volnicie lui Vasile Pleșca, al Treilea Logofăt și dregătoriului și vatamanului său de la siliște de la.... ce este la ținutul... a chemă și a stringe oameni străini, Turci, Munteni, Leși, Cazaci și alții; ori câți ar veni să s'așeze la acea siliște, să aibă slobozie în doi ani... iar după ce se va umplea cisla, vor veni la Domn și „se vor tocmi cu rupta pentru *ușorul lor, n'or fi amestecați cu țara*“. *Iartă lui Pleșca o crăsmă cu băutură ce va avea în acel sat... să hie în pace de camână și de bezmân și de cepărie și buir* (?)“. (Iorga Op. cit., V, p. 225).

²⁾ 1612, Fevruarie 14. Ștefan Vodă apără de biruri și de angarale pe vierii mănăstirii Pângărați aflați în viile din Cotnari. (V. A. Ureche. *Notițe despre Slobozii*, în Analele Acad. Rom., IX, p. 152).

1667, Ianuarie 8. Iliăș Alexandru Vv. scutește de biruri pe *poslușnicii* mănăstirii Pângărați. (*Id. Ibid.*, p. 155).

1674, Aprilie 15. Dumitrașco Cantacuzino scrie slugilor domnești cari umblă cu slujbele domnești la târgul Iașului: „să lăsați în pace 12 case din Galata-de-Sus, de pe lângă mănăstire, de dajdie și de zlot și de galbeni și de taleri și de lei și de orți și de toate dările și angăriile cari sunt pre alți mișei în țara Domniei mele „pentru a sluji și a posluși trebile ce vor fi ale sfintei mănăstiri“. (*Id.*, *ibid.*, p. 156).

1684, Maiu 10. Dumitrașco Cantacuzino Vv. scutește 12 *poslușnicii* ai mănăstirii de călugărițe dela Socola: „ca să le apere de tâlhari“, fiind

Nu știm nimic în privința numărului de zile ce poslușnicii erau datori să facă în schimbul scutirii de bir: el nu trebuie să fi fost împovărat, căci nu există, la cunoștința mea, document care să ni vorbească de poslușnici sustrăgându-se dela slujba datorită de ei, se pare dimpotrivă că condițiunea de poslușnici eră râvnită de săteni.

Cei mai vechi poslușnici, despre cari găsim mențiune în documente, sunt cele patru case de Tătari din Baia pe cari Alexandru cel Bun le hărăzește mănăstirii Moldovița, la 31 Octomvrie 1402. Că este vorba de poslușnici și nu de vecini sau de robi, este sigur, căci două urice din ultimul deceniu al veacului XVI, întărind dania lui Alexandru cel Bun, vorbesc de patru case de *poslușnici* în Baia¹⁾. Dar se putea întâmpla ca aceeași oameni să fie și vecini și poslușnici. Domnul prin privilegiul său dădea mănăstirii dreptul să-și aleagă un număr oareșcare de oameni dintr'un sat anumit, pe cari îi scutiă de bir

mănăstirea în codru și să locuiască lângă sfânta rugă ca nu cumva să meargă niște tâlhari să jăcuiască sfânta mănăstire și săucidă călugărițele. „Ii scutește“ de dajdie, de zlot și de lei și de taleri și de galbeni și de orți și de său și de piei și de fân și de lemne și de cărbuni și de nuiale și de lucru la Curtea Domnească și de lucru la iaz și de podvadă și de alte angării. (*Id., ibid.*, p. 157).

1692, Dechemvrie 20. Constantin Cantemir Vv. scutește 7 *poslușnici* ai mănăstirii Bârnova de biruri, având ei numai a da „pentru mult greu ce este asupra țării“ câte 2 galbeni, 1 galbăn la Sfântul Gheorghe și 1 galbăn la Sfântul Dumitru. (*Id., ibid.*, p. 158).

1716, Martie 21. Mihaiu Racoviță Vv. scutește 20 de *poslușnici* ai Sfântului Gheorghe din Galați „care au suferit din timpul răscoalelor“. (*Id., ibid.*, p. 159).

Însă o mare parte a poslușnicilor erau *oameni străini fără cislă*, precum reiesă din actele 8, 9, 10, 11, 21 și 23 din acelaș memoriu.

¹⁾ 1402, Octomvrie 31. Alexandru cel Bun hărăzește mănăstirii Moldovița două mori și jumătatea altei mori în Baia, precum și patru case de Tătari, tot în Baia. Și nime să nu supere pe acei Tătari cu vre-o slujbă a Domniei. (Wickenhauser, *Moldawa oder Beiträge zu einem Urkundenbuche für die Moldau und Bukowina*, I, p. 55).

1592, Ianuarie 10. Aron Vv., întărește mănăstirii Moldovița, pe lângă altele, morile hărăzite de Alexandru cel Bun și 4 case *poslușnici* (Acad. Rom., XIX, p. 30).

Aceeaș întărire se reînnoiește de acelaș Domn, la 8 Ianuar 1593. (Acad. Rom., XV, p. 104).

pentru a sluji mănăstirii. Nimic nu împiedecă pe Egumeni să aleagă în acest scop vecini și nu încapе inđoială că lucrul se întâmplă destul de des. În acest caz vecinii făceau mănăstirii, peste zilele de lucru ce-i datoriau în calitate de vecini, încă un număr de zile pentru că erau scutiți de bir.

Numărul poslușnicilor merse crescând mai ales în cursul veacului XVII. În veacul următor, mai ales după desființarea vecinătății, vedem că se hărăzesc poslușnici și boierilor, dar aceștia primesc denumirea de *Scutelnici*. Aceste scutiri de bir în folosul mănăstirilor și a boierilor, alcătuiau în vremile dir urmă o pagubă însemnată pentru Visteria domnească.

CARTEA III

DECĂDEREA DREPTULUI ROMÂNESC

CAPITOLUL I

EVOLUȚIUNEA STĂPÂNIRILOR TERITORIALE DELA 1742 PÂNĂ LA 1828

§ 1. Urmarea procesului de îmbucătățire a unor hotare și de reîntregire a altora.

Procesul de îmbucătățire a multor hotare, nu putu decât să-și urmeze cursul din pricina sporului firesc al numărului părtașilor. Numărul răzășilor se înmulția în toate părțile țării și ar fi sporit și mai mult fără procesul contrar, care se producea de mult și care urmă acuma cu mai multă putere: absorbirea părților de ocină ale răzășilor în mâinile boerilor și ale mazelilor.

Documentele vremii ni arată o acțiune aproape sistematică de stingere a răzășilor de către boeri. Mijloacele necurate întrebuintate până atunci pentru a răpi răzășilor ocinile lor se fac văzând cu ochii mai frauduloase și mai arbitrare, ceea ce eră de altmintrelea firesc, dat fiind că puterea și lăcomia boerimii creșteau în raport direct cu stoarcerea țării de către Domnii fanarioți, cu stricarea obiceiurilor, cu venalitatea și voia veghiată cari domniau în justiție și cu slăbirea puterii de rezistență a poporului jăfuit și batjocurit.

În materie de dobândire de pământ nu există morală în veacul XVIII, toate mijloacele erau bune. Boerii când nu erau ocupați cu intrigi tinzând la înlocuirea sau la păstrarea Dom-

nului, după cum le eră plăcut sau neplăcut, la dobândirea de slujbe și *gheliruri* mai grase decât cele ce le aveau, își frământau mințile spre a iscodi mijloace punându-i în stare să se vâre în mijlocul vre-unei obștii răzășești sau să biruiască încăpăținarea vre-unui răzăș care ținea dârz și morțiș la petecul lui din ocina strămoșască.

In acest period vedem trei generații de Răzești lucrând trei șferturi de veac pentru a se face stăpâni pe ocinile a aproape treizeci de obștii răzășești, din împreunarea cărora a ieșit moșia Domnești. Documentele sunt față pentru a dovedi stăruința cu care au urmat această acțiune, căreia i-a pus cununa Costache Conache, și nenumărate sunt exemplele de asemenea natură.

Documentele dacă înregistrează vânzări, cumpărări, danii, schimburi, alegeri, contestații de hotare și cărți de judecată, tac în cele mai multe cazuri mijloacele prin cari s'au obținut actele de vânzare, de cumpărare sau de schimb. Dar povestirea lor din tată în fiu le-au păstrat încă vii în mințile coboritorilor lor de astăzi. Aceste mijloace pleacă dela înșelăciune și intimidare pentru a ajunge până la crimă.

Dreptul de protimisii eră o piedecă mare de care se loviau adesea năzuințele puternicilor, dar ei găsise mijlocul să-l facă iluzoriu, punând pe vânzătorii să li facă act de danie în loc de act de vânzare. Acest act de danie, îi făcea răzăși și nu eră supus răscumpărării. Motivul invocat eră de obicei sărăcia, bătrânețile sau slăbăciunea donatorului care dăruia ocina lui spre a fi îngrijit la bătrânețile lui, îngropat și pomenit după datinile creștinești¹⁾.

¹⁾ 1746 Septemvrie 25. Constantin, feciorul lui Dumitrașco, nepotul Axenii, din Poșorcani, cu femeia lui, Palaghia, dăruesc lui Iordache Ruset biv Vel Medelnicer toată partea lor de Poșorcani, pentru că ei „sunt oameni slabi și săraci” și pentru ca Iordache Ruset să-i grijască la bătrânețile și la moartea lor. (Acad. Rom., XXVIII, 98).

1646 Octomvrie 10. Catrina, fata Anasiei, nepoata lui Dumitrașco, dăruiește lui Iordache Ruset biv Vel Medelnicer toată partea ei de Poșorcani. (Acad. Rom., XXVIII, 100).

1746 Octomvrie 20. Ilina, fata lui Ion și a Catrinei, nepoata lui Aga-

Devenind astfel răzăș, cumpărătorul putea să urmeze cumpărăturile lui fără teamă de dreptul de protimisis și răzășii erau în curând despoiați de ocinile lor. (Nu trebuie uitat că și ei, răzășii, despoiaseră altădată de pământurile lor pe țărani ce li fusese supuși).

Altă dată motivul de danie invocat eră o vină adevărată sau inchipuită a donatorului¹⁾. În scurt, toate mijloacele întrebuintate în veacul al XVII-lea pentru a despoia pe răzășii și despre cari am dat numeroase exemple în capitolul II al Cărții precedente, erau întrebuintate și în veacul următor.

Abuzurile făcute cu daniile meșteșugite și impuse deveniră atât de mari la sfârșitul veacului, încât chiar un Domn fanariot și nu din cei mai buni, se văzù silit să ieă măsuri energice spre a le pune capăt.

§ 2. Hrisovul lui Alexandru Const. Mavrocordat Vv. din Octomvrie 1785 privitor la daniile, schimbări și vânzări.

La 14 August 1785, boerii divanului lui Alexandru Constantin Mavrocordat, având în cap pe Mitropolitul Gavril (Calimah) prezentară Domnului, probabil în urma cererii lui, o anaforă menită a stavili mai cu samă abuzul ce se făcea cu daniile.

Acest act începe prin a stabili că daniile de moșii, vii, locuri și țigani făcute între rude sau semenii, nu pot să fie pri-

pia Bub, din Poșorcani, dăruiește lui Iordache Ruset biv Vel Medelnicer toată partea ei de moșie. (Acad. Rom., XXVIII, 39).

Cu aceste trei zapise de danie, moștenite dela tatăl-său, se *vără* Lascarache Ruset în Poșorcani și cumpără toate părțile răzășilor în curs de douăzeci de ani.

¹⁾ 1756, Septemvrie 8. Gavril Știrbaț și cu femeia lui Anghelușa și cu feciorul lui, mărturisește că fiind prisacar la Ștefan Ruset biv Vel Jitnicer „l'au împins păcatele lui“ de a furat câțiva roi Jitnicerului, care l'a prins față. Rugându-se să-l ierte, l'a iertat, iar el, fiindcă Ștefan Ruset s'a milostiv și l'a iertat, *i-au dăruit un loc de prisacă* în Hiltiul-de-Jos, unde este el (Știrbățul) răzăș, cu pomi și cu siliște veche. (Acad. Rom., XXVIII, 150).

vite decât ca binecuvântate și întemeiete. „Iar daniile acele ce s'au obișnuit a se face de cătră de cei de starea de jos și săraci, la cei mai puternici și chivernisiți, nefiind punctul rudeniei la mijloc, socotindu-le cineva cu leare aminte, lesne se pot cunoaște că nu au nici un temei de dreptate sau cuvîntă.“

Divanul arată că temeiul ce face pe cel neputincios și sărac să ajute pe acel puternic și bogat, nu poate fi decât „o nedreaptă lăcomie și strâmbătate, atât despre cei ce le dau cât și despre cei ce le iau“. Cei ce primesc dania „fiind povățuiți de cătră nesațiul interesului, metahirisesc silnicia sub feliuri de chipuri și făgăduinți prin cari silesc pre cei mai săraci a le închină dania“.

Scopurile donatorilor nu sunt mai curate, „urmând asemenea răutate ori pentru ca să-și izbândească pizma asupra neamurilor și răzășilor lor, ori pentru ca să se folosească, asu-prind pe aproapele, merg de dau danie la cei mai puternici, unii încă și lucru ce nu este al lor, ci acelor mai mulți danie, numai numele li este de danie pentru ca să nu aibă cuvânt de răspuns neamurilor și răzășilor, iar fapta cea întru adevăr este adevărată vânzare și de multe ori vânzare cu preț mult mai mare decât acel ce plătește lucrul, *căci ce preț nu dă un bogat interesat de moșii, pentru ca să găsească chip a se face răzăș în moșile altora, nădăjduind că cu vremea să se lăfească după dorirea sa, și după aceea câte sfezi, câte jalobe, câte răbștiri(?) și blăstămuri de cătră cei împreună moșinași*“. Apoi Divanul urmează a denunța răoa credință a acestor dăanii și nenorocirile la cari dau loc.

Spre a pune capăt unor asemenea neajunsuri, boerii propun ca, prin hrısoy Domnesc să se oprească cu desăvârșire „de a se mai face danii ca aceste de cătră cei săraci și de starea de jos la cei mai bogați și puternici“. Daniile să fie slo-bode numai între rude sau semenii, dela bogați la săraci și dela toate stările cătră mănăstiri și biserici.

Orice danii dela săraci la bogați de acum înainte să nu se mai fie în samă. Iar „care va cuteza a metahirisi viclesug, dând și luând împotriva hotăririlor acestora asemenea danii prin zapise viclene și veleturile mai de nainte, unii ca aceia aflându-se și dovedindu-se, să fie supuși la pedeapsă, a păgubi

amândouă părțile atât lucrul dăruit cât și prețul lui, cu cari să se folosească neamurile lor sau răzășii acelora ce vor (face) acele danii.

Cu acest prilej Divanul arată Domnului că se nasc și multe prigoniri în urma vânzărilor silite ce se fac și a schimburilor. Propune ca, pe viitor, vânzările să nu se facă decât în urma unor înștiințări pe la ținuturi și după curgerea unui termen de șase luni, pentru ca răzășii și rudele să aibă vreme să se folosească de dreptul lor de protimisis. Pentru răzășii și rudele ce se găsesse în țări străine, termenul în care ei își pot exercita dreptul de protimisis este prelungit până la cinci ani.

Încât privește schimburile de pământuri, Divanul propune ca nici un răzăș să nu-și poată schimba partea până ce nu va fi mai întâiu *aleasă* și hotărită, iar schimbul spre a fi valabil trebuie să fie mai întâiu întărit de Divan.

Această anaforă, întărită de Domn la Octomvrie 1785, dacă puse capăt daniilor dela răzăși către boeri, pe cari nu le mai întâlnim în actele posteroare, nu împiedecă de loc cumpărarea, cotropirea și hrăpirea părților de ocină răzășești de către boeri și mazili. Această acțiune urmă în ultimii ani ai veacului XVIII și în întâia jumătate a celui viitor cu aceeași dacă nu cu mai multă putere.

§ 3. Despre alte cauze a stingerii obștiilor răzășești.

Dar distrugerea multor obștii răzășești nu trebuie atribuită exclusiv numai setei de pământ, lipsei de scrupul și arbitrarului celor puternici. Prea adesea boerul megieș a dobândit puțința de *a se vâri* între răzăși numai din pricina gâlcevilor, a urilor și a prigonirilor existând în acea obștie.

În orice hotar răzășesc se găseau indivizi și chiar neamuri întregi mai puternici decât rămășița obștiei. Fie prin faptul că înmulțirea firească fusese mai mică în bătrânul lor, fie prin căsătorii bogate, fie din orice altă pricină, ei dispuneau de pământ mai mult, de turme mai număroase, uneori de bani. Ei se purtau față de cei mai săraci din obștie întocmai cum se purtau boerii față de ei, cuprinși de aceeași sete de pământ.

Abuzau de nevoile săracilor și de puterea lor pentru a sili pe acei nevoiași să le vândă petecul lor de pământ. În alegerea mijloacelor nu erau mai scrupuloși decât puternicii lor concurenți. Și adesea vedem pe cei slabi, amăriți la culme din pricina obijduirilor ce suferiau dela puternicile lor rude, ne mai având nădejdea să scape fașia lor de ocină, alergând la boerul de alături și făcându-i o danie, meșteșugită sau adevărată, a fărâmiilor lor de moșie spre a-și răsbună asupra lacomelor lor neamuri.

Iată cum glăsuește raportul din 19 Maiu 1775 a unui Episcop de Roman (Leon), însărcinat de Domn să cerceteze legitimitatea cumpărăturilor și daniilor unui boer în hotarul unei obștii răzășești.

„Intre răzășii aceștia de Posorcani fiind un neam dintre dâșșii mai cuprins și asupra pe cei mai săraci a nu-i lăsa să cosască, a nu-i împărtăși și pe dâșșii la venitul moșiei, mult puțin cât eră, și silind în tot chipul ca să-i izgonească de pe moșie, ca să rămâie numai ei, cei săraci, de necaz și de supărarea lor, ș-au dat parte lor de moșie danii și unii dintr'inșii le-au vândut. Mai pe urmă, văzând acel neam că cei săraci băgase cu daniile și cu vânzările pe un boer în moșia lor, care putea să-i asuprească și pe dâșșii, după cum ei asuprise pe cei mai săraci dintre dâșșii, au început a trage la judecată pe răposatul Lascarache Roset...

„Eu incredințez pe Măria Ta, după incredințare ce mi-au dat și la duhovnicie și înaintea tuturor Popa Șerban, cum nu știe să fi făcut Episcopul¹⁾ lui Lascarache vre-un hatâr, nici pe sine să-și fi atins sufletul la ceva pentru acea pricină dându-i credință (mai ales pentru viața lui cinstită). Alta n'am cunoscut decât că *acel neam ce se pomenește mai sus, care mai nainte se siliă să izgonească pe cei mai săraci, acum trăgându-i și făgăduindu-li că ar trăi frățeste*, i-au îndemnat ca să schimbe acel jurământ de atunci. Și ei, ca niște oameni proști ce socotesc mai puțin păcatul părinților lor și a lor de jurat, decât păcatul de au înstrăinat moșia lor. (Căci

¹⁾ Ioanichie, predecesorul autorului acestui raport, care făcuse și el o cercetare la Posorcani.

la dânsii se socotește cu mare păcat să vândă și să înstrăineze moșia). Poate că dintr'aceasta ar fi schimbat acea mărturie de atunci, dela răposatul Episcop, macar că, de se ieă sama bine, este prea puțină schimbare între aceea cum au jurat atunci și aceea cum au jurat acum: jumătate au vândut. Acum vânzarea o zic și dania o tae. *Lascarache pe dănuitori i-au miluit pe urmă cu bani și cu dobitoace*¹⁾.

Fără dușmăniile și gâlcevile de asemenea natură, distrugerea obștilor răzășești n'ar fi putut niciodată să fie atât de desăvârșită cum a fost.

§ 4. O asemănare cu ceea ce s'a petrecut în unele țări din Apus.

Țările noastre n'au fost singurele în cari clasa privilegiată a fost lăcomă de pământ și a abuzat de puterea ei pentru a-și însuși petecile de pământ a stăpânilor țărănești. Această despoiere s'a produs în țările cele mai înaintate, la o epocă relativ recentă.

Țăranii proprietari din Anglia, așa numiții *Yeomen*, au fost stinși în cursul veacurilor XVII și XVIII și stăpânirile lor alipite cătră latifundiile aristocrației. Mijloacele întrebuintate de lorzi pentru a ajunge la acest scop erau desigur mai *civilizate* decât acele uzitate în Moldova, dar putem fi încredințați că erau departe de a fi curate.

Nobilimea prusiană, dela sfârșitul războiului de 30 de ani până la începutul veacului XIX, a urmat o acțiune sistematică de cotropire a stăpânilor țărănești cătră proprietățile ei. Această operațiune primi chiar denumirea specială de *Bauernlegen*²⁾.

¹⁾ Acad. Rom., XXVIII, 12.

²⁾ So kam es, dass die Lage der Bauern in dem Jahrhundert nach dem 30 jährigen Kriege eine besonders gedrückte wurde und dass in dieser Periode das *Bauernlegen* d. h. die Vereinigung der Bauernhöfe mit dem herrschaftlichen Lande in besonders grossem Umfange betrieben wurde. In *Mecklenburg* und *Schwedisch-Pommern* verschwand auf diese Weise der bei weitem grössere Theil der früher vorhanden gewesenen

Legiuirile dela 9 Octomvrie 1807 și 14 Septemvrie 1811 desființase Șerbia în Prusia și transformase *finerile* țărănești în proprietăți definitive, în schimbul cedării către foștii stăpâni a unei treimi din întinderea *finerilor* ereditare și a unei ju-

Bauerngüter. In Preussen traten *Friedrich Wilhelm I.* und namentlich *Friedrich der Grosse* nicht nur dem Bauernlegen entgegen, sondern sie suchten auch die auf den Bauern ruhenden Lasten möglichst zu mildern. In ähnlicher Richtung wie die genannten preussischen Könige wirkten in Oesterreich Maria Theresia und Joseph II.; auch andere deutsche Fürsten folgten diesem Beispiel. (Dr. Th. v. der Goltz, *Agrarwesen und Agrarpolitik*, p. 38).

... Das Regulirungsedikt vom 14. September 1811 wurde durch die Deklaration vom 2. Mai 1816 insofern modifiziert und in seiner Anwendung eingeschränkt, als die kleineren bäuerlichen Besitzungen, welche keine selbstständige Ackernahrung bildeten, von der Regulierung ausgeschlossen wurden. Die Folge hiervon war, dass die in grosser Zahl vorhandenen Kleinstellen, die mit sogenannten Häuslern, Büdnern oder auch Kossäten besetzt waren, im Laufe der Zeit zu dem herrschaftlichen Lande eingezogen wurden. Dadurch ist es verhindert worden dass in den alten preussischen Provinzen ein zahlreicher Stand von grundbesitzenden Arbeitern sich bildete, ein Mangel der als die hauptsächlichste Ursache der in der Gegenwart so ungünstigen Arbeiterverhältnisse im nordöstlichen Deutschland betrachtet werden muss. (*Id. ibid.*, p. 42)

... *Der bäuerliche Besitz hatte vielmehr im ostelbischen Deutschland bis zur Mitte des 17. und selbst bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts einen weit grösseren Umfang als in der Gegenwart.* Nach dem 30-jährigen Krieg gingen dort die Rittergutsbesitzer in sehr umfassender Weise mit dem Einziehen der Bauerngüter, mit dem *Bauernlegen* vor und betrieben dies, soweit die Staatsgewalt nicht hindernd in den Weg trat, das ganze 18. Jahrhundert hindurch. Mecklenburg und Schwedisch-Pommern haben infolge dessen den grössten Theil der früher vorhandenen gewesenen Bauern verloren. In den östlichen preussischen Provinzen, ebenso in Oesterreich betrieb man ebenfalls das *Bauernlegen*; aber *Friedrich der Grosse* und *Maria Theresia* schritten dagegen wenigstens mit Erfolg ein, dass in ihren Ländern immerhin noch ein ziemlich zahlreicher Bauernstand erhalten blieb. Dieser sogenannte *Bauernschutz* wurde in der preussischen Agrargesetzgebung von 1807–1821 fallen gelassen, da man ihn nicht mehr für notwendig hielt. Die Untertänigkeit der Bauern wurde aufgehoben und ihnen das freie Eigentum an ihren Höfen verliehen. Die Ablösung der den Bauern obliegenden Dienste und Abgaben an die Gutsherren wurde nach dem Edikt vom 14. September 1811 so geordnet, dass dieselben ganz beseitigt wurden, wenn die Bauern bei erblichem Besitz $\frac{1}{3}$, bei nicht erblichem die Hälfte

mătăți din aceea a *finerilor* neeriditate. Dar nobilimea izbuti să obție ca, prin *Declarația* dela 29 Maiu 1816, ținările mici (*Kleinstellen, Häusler, Büdner, Kossäten*) să fie excluse dela beneficiul măsurilor din 1807 și 1811. Rezultatul acestei concesiuni făcută nobilimii fu că, mai ales în provinciile orientale ale Prusiei, țăranii posesori de ținări mici fură treptat siliți să le vândă proprietarilor mari megieși, cari urma să rotunjască astfel stăpânirile lor până la 1850, când o nouă legiuire dădu și ținărilor mici facultatea de a se răscumpăra de sarcinile feudale.

§ 5. Alcătuirea latifundiilor.

Până în întâia jumătate a veacului XVIII, vedem boeri ca Costea Bucioc, Prajeștii, Dumitru Buhuș, Gheorge Ursache, Neculai Racovița, Miron Costin, Iordache Ruset și alții stăpânind mulțime de sate. Dar caracteristica acestor averi este că satele stăpânite de fiecare boer nu alcătuiau complexe cuprinzând

ihres Areal an den Gutsherrn abtraten. Ausserdem schloss die Deklaration vom 29. Mai 1816 diejenigen bäuerlichen Besitzer deren Areal so klein war, dass es als keine selbstständige Ackernahrung gelten konnte, von der Regulierung aus. Ihre Stellen wurden dann allmählich von den Rittergutsbesitzern eingezogen. Die Folge dieser Gesetzgebung war, dass das dem Grossbetrieb unterliegende Areal bedeutend zunahm, das unter bäuerlicher Bewirtschaftung stehende sich ebenso verringerte. Gefördert wurde diese Besitzverschiebung noch dadurch, dass viele Bauern, die an das selbstständige Wirtschaften nicht gewöhnt waren, in den durch die niedrigen Preise der landwirtschaftlichen Produkte so ungünstigen Jahren von 1820—1840 ihre Höfe an benachbarte Grossgrundbesitzer verkauften. Alle diese Umstände haben vereint dazu beigetragen, dass in den östlichen Provinzen der preussischen Monarchie der Grossgrundbesitz über ein weit ausgedehnteres, der bäuerliche Besitz über ein viel beschränkteres Areal gegenwärtig verfügt, als es in der Vergangenheit und noch als zu Anfang des 19. Jahrhunderts der Fall war. Hierin ist eine nicht unwesentliche Ursache für die Erscheinung zu erblicken, dass gerade im nordöstlichen Deutschland die kritische Lage, unter der die ganze deutsche Landwirtschaft zur Zeit leidet, sich besonders druckend fühlbar macht. (*ibid.*, p. 92).

mai multe hotare la un loc, ci sate răschirate pe toată întinderea țării, cuprinzând fiecare un singur hotar.

Exemplele de mai multe hotare adunate la un loc sunt foarte rari în veacul XVII. Dar, dela întâia jumătate a veacului XVIII, se vedește din partea boerimii tendința de a-și adună stăpânirile pe cât se putea la un loc, în domenii mari. Această tendință poate fi privită și ca o urmare a procesului de transformări a judeciilor în alode. Înainte vreme sătenii alcătuiind valoarea de căpetenie a judeciei, eră firese ca oamenii să caute să adune *sate* cât de multe. În urmă, concepțiunea de *moșie*, în sens de întindere de pământ, înlocuind cu totul pe cea veche, se înțelege lesne că boerii doriau să vadă cea întindere crescând cât de mare. Aproape toate latifundiile din Moldova, s'au alcătuit în epoca Fanarioților ¹⁾. Iată câteva exemple:

Trupul Ciorbenii a fost miezul împrejurul căruia s'au alipit, între 1769 și 1814, celelalte opt trupuri cari alcătuiesc moșia Darabanii dela ținutul Dorohoiului și anume: Miclinții alipiți la 1794, Lăzenii la 1795, Podragă la 1805, Voicăuții la 1807, Giurgeștii la 1809, Corneștii la 1809, Pustiul la 1814 și Baranca mult mai târziu ¹⁾.

Împrejurul trupului Rusciorii dela acelaș ținut s'au alipit, de Ion Cheșcu, trupurile Serbăneștii între 1802 și 1810, prin cumpărături dela răzăși, Bereștii tot asemenea între 1808 și 1809 și Isvorăștea sau Zvoriștea, prin cumpărături dela Șeptelicești între 1814 și 1815, luând tot complexul numele acestui de pe urmă trup ²⁾.

Cătră Crasna Leuca, tot în ținutul Dorohoiului, s'au alipit, în întâia jumătate a veacului XIX, trupul Nichitenii și parte din Ghireni ³⁾.

Trupul Delenii, dela ținutul Botoșanilor, alcătuiă cu Rușii și cu Pașcanii, încă din veacul XVII, un complex însemnat în mâna Cantacuzineștilor: trupurile Heleșteul-Strâmb, Slobozia,

¹⁾ Arhiva Creditului Funciar Rural, XXVI, 438/39.

²⁾ *Ibid.*, CXVIII, 1222.

³⁾ *Ibid.*, CCLIV, 2012.

Singeap, Porcovaci, Bojica, Maxut, Marginea, Ozănești, au fost alipite în veacurile XVIII și XIX ¹⁾.

Trupul Bobuleștii eră de baștină al lui Alexandru Balș. Prin căsătoria sa cu Smaranda Sturza, luă de zestre parte din Bâscăceni, cumpărând celelalte părți dela răzăși după 1840. Imprejurul acestui miez mai fură alipite treptat parte din trupurile Româneștii și Ostopenii, (în care mai rămaseră și razăși), Pologenii și Petreștii ²⁾.

Enormul complex al Dumbrăvenilor (Botoșani), cu trupurile Brehueștii, Vlădenii, Serafineștii, Dumbrăvenii, Cornii, Mândreștii și Crișcanii a fost alcătuit târziu în secolul XVIII de Iordache Balș și complectat numai în al XIX-lea ³⁾.

Moșia Pașcanii (Suceava) se alcătuiă în veacul XVII din trupul Pașcanii (care aparțineă Cantacuzeniștilor); trupurile Conțeștii, Topilele, Valea-Sacă, Boștinei, Găsteștii, Sodomienii, Brăteștii, Vatra, Fântânelele, Lunca și Blăgeștii sunt adaugite în veacurile următoare ⁴⁾.

Marele complex Cristești-Cozmești (Suceava), alcătuit din 14 trupuri deosebite, a avut ca miez trupurile Săoanii și Năvrăpeștii cari, la 1711, erau în stăpânirea lui Sandu Sturdza. La 1725 el alipește Cristeștii, la 1726 Homița și cumpără dela răzăși, la 1731, părți din Ciohoreni. Fiul său Dimitrache alipește, la 1746, Cozmeștii. Mirosłaveștii sunt alipiți de Grigore, fiul lui Dimitrache, la 1778; Bourenii la 1779 Hăreștii la 1792. Iar Mihaiu Sturza, Domnitorul, mai adaugă Dobruleștii și Socii la 1817, Lățcanii, Vereșanii, Tabalaeștii și ultimele părți din Ciohoreni după 1830 ⁵⁾.

La trupul Heleștienii (Roman), se adaugiră Oborăcenii, Șopârlenii și alte siliști numai în veacul XIX ⁶⁾.

La trupul Negrileștii (Tecuciu), se adaugă, numai după 1775, celelalte trupuri: Blâneasa, Boruzeștii, parte din Târzii, Spinenii și Vosâmceștii ⁷⁾.

¹⁾ *Ibid.*, XLVII, 792.

²⁾ Acad. Rom., Ms. N6. 3060.

³⁾ Arhiva Creditului Funciar Rural, CCCLXXXIV, 2770—72.

⁴⁾ *Ibid.*, LXXXVII, 1038.

⁵⁾ *Ibid.*, CCXXXVIII, 1889.

⁶⁾ *Ibid.*, CCXLVI, 1974.

⁷⁾ *Ibid.*, X, 168 și 409.

Pe lângă Adjutul Nou (Putna), mai eră alipit trupul Ploscuțenii la 1811. Cumpărătorul lor, Costache Balș, mai adause trupul Uricheștii după 1811. Celelalte trupuri: Ișcanii-de-Sus și Ișcanii-de-Jos, Copăceștii, Roșcanii, Bârsoaia, Slobozia, Lunca-Dochiei, Poenarul și Homocea fură alipite treptat de Alecu Balș, fiul lui Costache Balș¹⁾.

Cătră trupul Roznovul (Neamțul), dat de Neculai Racoviță de zestre, în a doua jumătate a veacului XVII, lui Iordache Ruset, alipiră urmașii acestuia trupurile Chintimiciu, Călimanii și Negriteștii²⁾.

Moșia Fântânelele (Bacău) s'a încheat împrejurul trupului Fântânelele care eră stăpănit de Ioniță Aslan la începutul veacului XVIII. El cumpără la aceeaș vreme trupurile Hemeiușul, parte din Birăești și Mănăilești. Trecură prin confiscare în mânilor lui Ilie Catargiu la 1719. Ginerele acestuia Vasile Roset, întrunește sub stăpânirea lui și trupurile Gărlenii, parte din Păstrăvești, Lespezii sau Plopoasa, Bășenii, Malurile Iar Lascarache Roset, fiul lui Vasile, mai cumpără trupurile Săcătura, rămășiță din Păstrăvești, Vlăsineștii, părți din Birăești. Celelalte trupuri, Itești, Luncani, Saca, Obrejești și Trebeșul sunt alipite de Fântânele la sfârșitul veacului XVIII și începutul celui următor³⁾.

La sfârșitul veacului XVII, satul Domneștii eră stăpănit de Ilie Catargiu care mai făcuse cumpărături și în Păunești. Aceste sate trecând prin moștenire la familia Razu, vedem succesiv pe Vornicul Costache Razu, pe Hatmanul Vasile Razu, pe Spătarul lăncu Razu, și pe văduva lui, Elenco, cumpărând dela răzăși, petec cu petec, în tot cursul veacului XVIII și începutul celui următor, pe lângă cele două trupuri sus numite, încă 27 de trupuri a căror nume urmează, unele în parte dar cele mai multe în total: Rugineștii, Anghelăștii, Copăceștii, Urecheștii, Cioranii, Argeaoa, Boul, Dumbrăvenii, Lăleștii, Stănișorii, Volovății, Domoșița, Bobeica, Bodea, Bahluiul, Târnița, Musteștii, Caretna, Tulburea, Dănăeștii, Topilenii, Ionășeștii, Drăghiceștii, Șerbăneștii, Brudureștii, Iteștii și Delenii.

¹⁾ *Ibid.*, III, 176.

²⁾ *Ibid.*, CCLXIII, 2123.

³⁾ Vezi mai sus, Cartea II, cap. II, notele dela pag. 174 sq.

Aceste cumpărături sunt desăvârșite de Costache Conache care alcătuește din ele moșia Domnești în întindere de 11.000 fălci¹⁾.

Dar toate aceste exemple rămân neînsemnate față de alcătuirea, de cătră acelaș Costache Conache, a urieșei moșii Nămolooasa care, înainte de legea rurală, cuprindea 28.000 fălci.

Acest latifundiu se alcătuiă din următoarele 53 trupuri sau părți de trupuri de moșii: Aldeștii, Ardiăștii, Albeștii, Blehanii, Borsăștii, Buciumeștii, Blăneștii, Bolianii, Bucureștii, Crângenii, Cocorașii, Cuca, Cinci Câni sau Muntenii, Colțeștii, Chilianii, Cotul-lui-Iepure, Crățanii, Copăceștii sau Rohatul, Cudalpii, Dăjbogenii, Fântână Gerului, Frătineștii, Gârleștii, Girenii, Golășeii, Grumăzeștii, Hulubeștii, Hânțeștii, Lieștii, Movilenii, Moineștii, Măteștii, Miceștii, Mirăeștii, Nămolooasa, Năvârnețul-de-Sus, Năvârnețul-de-Jos, Năneștii, Piscul Pochii, Poiana, Popărcioșii, Pleșeștii, Râfleștii, Slobozia Conache sau Plăcinta sau Loholoiu, Șișcăuții, Spineștii, Tămăoanii, Tarnoschii, Tomceștii, Tălăbasca, Ursoaea, Valea Părului²⁾.

Acest complex a început să se alcătuiască în veacul XVII, în urma cumpărăturilor făcute de Grecul Dia care stinse mai multe obștii răzășești. Cele mai multe cumpărături însă fură făcute de Conachești la sfârșitul veacului XVIII și la începutul celui următor.

S'ar puteă cită nenumărate exemple de asemenea aglomerări de trupuri mici sau mijlocii spre a alcătui un latifundiu, cred însă că acele citate mai sus ajung și că a adună mai multe ar fi numai o zadarnică pierdere de spațiu și de vreme.

Cert este că acesti tendinți a boierimii de a-și rotunji neconținut stăpânirile, alipind către ele cât mai multe hotare limitrofe, se datorește faptul că, mai ales în cursul jumătății a doua a veacului XVIII și a celei dintăiu a veacului următor, împărțirea stăpânirii teritoriale în Moldova s'a transformat cu desăvârșire. Cea mai mare parte a miilor de trupuri deosebite, mici sau mijlocii, cari alcătuiău caracteristica stăpânirii teritoriale în vechime, în Moldova, s'a încheat în câte-va sute de complexe mari; ceea ce a rămas în afară de aceste conglo-

¹⁾ Acad. Rom., XCVIII—C și Mss. No. 3061.

²⁾ Acad. Rom., XCIX.

merate a urmat să alcătuiască trupuri mici sau mijlocii, unele stăpânite de câte un singur stăpân sau de câte o singură familie, iar celelalte de obștii răzășești mai mult sau mai puțin număroase.

Conglomeratele erau mai mari: cuprinzând mai multe mii de fălci, sau mai mici: cuprinzând câte o mie sau două; cele de sub mia de fălci erau privite ca *moșii mici*.

În deobște cea mai mare parte a satelor de pe trupurile deosebite alcătuiind un latifundiu, se desființară și locuitorii lor se adunară în satul dimprejurul așezării boerești, a Curții, care dădea numele său întregului complex.

§ 6. Oligarhia boerească adună în mâinile ei o mare parte din pământul țării.

Latifundiile alcătuite în veacul XVIII nu cuprindeau numai trupuri cumpărate dela obștii răzășești, către ele fură alipite și multe hotare de sate rămase întregi, cumpărate dela stăpâni mai slabi sau întrunite prin căsătorii și moșteniri.

Urmarea firească a acestei acțiuni de adunare de hotare megieșite dar deosebite în complexe mari, nu putea să fie decât o scădere mare în numărul stăpânilor de moșii, cari tindeau să se adune în mâni puține.

Cumpărările și întrunirile de trupuri deosebite făcându-se mai cu deosebire de membrii unor neamuri mai bogate și mai puternice prin faptul că știuse să monopolizeze în folosul lor atât slujbele cele mari cât și bunăvoința, adesea silită, a Domnilor, urmarea eră că acele neamuri privilegiate întruniau în mâinile lor stăpânirea unei părți copleșitoare din pământul Moldovei.

În privința aceasta găsim amănuntele cele mai de preț în *Condica Liuzilor*¹⁾, recensimântul făcut la 1803, din poronca lui Alexandru Moruzi, în a doua lui Domnie. Găsim într'acest recensimânt numele tuturor satelor, pe ținuturi, fiindând în Moldova de atunci și, lucru neprețuit, numele stăpânului satului.

¹⁾ *Uricar*, VII, p. 241 și VIII, p. 241. Originalul se află la Academia Română.

Condica ni arată că numărul tuturor satelor eră de 1713, cari în privința stăpânirii, se împărțiau în chipul următor:

domnești	erau	25
mănăstirești		215
răzăsești		546
boerești		927
		<u>1713</u>

Din cele 927 sate boerești, 470 erau stăpânite de 28 familii, privite atunci ca alcătuiind *boerimea cea mare* și anume:

Familia Balș	stăpâniă	60 sate
Başotă		9
Beldiman		4
Bogdan		13
Buhuș		2
Callimachi		5
Cantacuzino		19
Catargiu		16
Conache		8
Costache		28
Crupenski		15
Donici		15
Dimache		3
Ghyka		52
Greceanu		7
Hrisoverghie		3
Jora		6
Mavrocordat		7
Manu		1
Moruz		8
Miclescu		18
Paladie		16
Prăjescu		2
Racovița		4
Razu		15
Rosetti		57
Sturdza		65
Varnav		12
Total		<u>470 sate</u>

Iar celelalte neamuri din clasa stăpânitoare din vechime, cari nu căzuse la starea de răzășie, stăpâneau, toate la un loc, 457 sate, adică mai puțin decât cele douăzeci și opt de familii de mai sus.

La întâia vedere, aceste averi ale oligarhiei dela începutul veacului XIX par mici când sunt puse față cu averile unui Gheorghe Ursache, unui Miron Costin, unui Iordache Ruset. În realitate însă ele sunt foarte mari, căci sub o singură denumire ele cuprind hotarele mai multor sate.

Aceste douăzeci și opt de familii intrunise în mâinile lor mult peste o pătrime din numărul satelor Moldovei și, dacă ținem samă de faptul că de aceste sate atârnau hotarele cele mai întinse, putem conchide că această mână de oameni stăpâna mai bine de o treime a întinderii țării.

În mâinile celorlalți stăpâni de sate, ei fiind mai săraci și mai neputincioși decât membrii oligarhiei, nu putură să rămână decât satele cu hotare mai mici cu prea puține conglomerate mai modeste.

Stăpânirile mănăstirești cuprindeau și ele latifundii, mai ales la munte, unde Domnii hărăzise din vechime mănăstirilor întinderi mari de păduri. Deși găsim conglomerate de trupuri aparținând mănăstirilor și în regiunea de câmp, ele nu sunt număroase, cuprinzând mai cu samă dăniile făcute în cursul veacului XVIII mănăstirilor de către boeri. Cumpărarea de părți de moșii de către Egumeni dela răzăși eră un fapt excepțional: parte din latifundiile mănăstirești se alcătuiau mai ales prin schimburi.

Cele 25 sate domnești se aflau toate din partea stângă a Prutului afară de Comănești (Bacău), ai căror locuitori se bucurau de pământurile și pădurile aceluia întins hotar în schimbul serviciului de plăeși. Un an după alcătuirea *Condiceii Liuzilor*, Alexandru Moruz hărăzi satul Comăneștii, cu hotarul său, Marelui Logofăt Costache Ghyka (Sulgiaroglu), aceasta fiind ultima danie de teritoriu făcută de un Domn în Moldova.

Alcătuirea latifundiilor și concentrarea stăpânirii lor în mâinile câtorva privilegiați constitue faza finală a transformării vechii distribuirii a stăpânirii teritoriale în Moldova. Pe când caracteristica vechei stăpâniri eră: stăpâni mulți cu hotare modeste, acea a celei nouă eră: o mână de stăpâni cu hotare uriașe.

Cea dintăiu, rezultatul unei dezvoltări normale a neamului, reprezintă o alcătuire sănătoasă și este caracteristică unei vremi în care Românul este în plină vlagă și putere. Cea de a doua, rezultatul unei dezvoltări ulterioare oprite pe loc, vițiate prin împrejurări exterioare și prin siluirea străină, este caracteristică unei stări de slăbăciune cumplită, de decădere rușinoasă și de corupțiune adâncă.

Am încercat mai sus să arăt evoluțiunea stăpânirilor teritoriale în Moldova dela 1742 până la 1828, în ceea ce privește *întinderea* lor. În capitolul următor voi expune evoluțiunea acelorași stăpâniri, în ceea ce privește însuși esența lor.

CAPITOLUL II

CONDIȚIUNE TERITORIALĂ A SĂTENILOR DELA 1742 PÂNĂ LA 1828

§ 1. Așezământul lui Constantin Mavrocordat în pavința lucrului datorit de acei ce șed în sate mănăstirești, din 12 Ianuarie 1742.

Din faptul că nu se găsește nici o mențiune despre numărul de zile lucrate de sătenii liberi stăpânilor (judeților) lor în veacul XVII, am încheiet că nu intervenise nici o legiuire care să fi schimbat obiceiul strămoșesc, pe temeiul căruia sătenii erau ținuți să *slujască* (lucreze) câte trei zile pe an pentru cneazul, respectiv pentru județul lor.

Este însă probabil că, în satele în cari stăpânii își aveau așăzările lor, sătenii să fi fost constrinși, în mod cu totul abuziv, a *sluji* (lucra) mai mult de trei zile pe an¹⁾.

¹⁾ Din cele două cărți gospod rezumate mai jos ar rezultă că, înainte de așăzământul lui Constantin Mavrocordat, oamenii *slujiau* după un obicei vechiu, în vigoare încă sub Mihaiu Racoviță. Inșă multe indicii tind a dovedi că se făcuse în Moldova, în întâia jumătate a veacului XVIII, atâte obiceiuri câte sate erau în țară.

1750, Ianuarie 12. Constantin Racoviță Vv. scrie Starostelui de Cernăuț, Vasite Crupenschi, că Starețul mănăstirii Slatina i s'a jăluit cum că oamenii din Rarancea, moșia mănăstirii din acel ținut, au rămas datori mănăstirii din tocmala lucrului boerescului de an și nu caută să li plătească. Domnul poroncește Starostelui să implinească pe acei oameni și să li poroncească „să fie supuși stăpânilor moșiei și să le *slujească* lucrul de boeresc pe obiceiul vechiu mai dinainte, care se știe. Că Domnia mea nu vom să urmău după rânduiala ce se făcuse mai nouă, ci pre cea veche, și așa să urmeze și ei, și să-i supui Dumneata la slujba mănăstirei, dar de fi s'ar jălui vre unii că-i asupresc călugării cu lucrul boeresc, silindu-i mai mult de cum iasti știut obiceiul vechiu, să le iei sama și

Întâia legiuire scrisă, statornicind numărul zilelor de *slujbă* (lucru) datorite de sătenii liberi, privește numai pe acei din satele mănăstirești și este așezământul făcut de Constantin Mavrocordat în a doua lui Domnie, la 12 Ianuarie 1742¹⁾.

Nu trebuie ca, înșelați de aureola de reformator care, cu puțin temeiu de altmintrelea, încunună pe acest Domn, să ni închipuim că ne găsim în fața unei măsuri menită a ușura starea sătenilor trăind în satele supuse mănăstirilor. Din potrivă, textul actului ni dovedește că avem aface cu o legiuire *cerută* de Egumeni și menită a închezeșlui mănăstirilor un număr de zile de lucru (*slujbă*) *mai mare* decât acel de care se folosiau în trecut. Iată parte din preambulul actului: „ . . . toți Egumenii de pre la toate sfințele mănăstiri din țară. *Arătatu-au mare jalobă*, zicând că satele cu oamenii ce au avut mănăstirile, cele mai multe (?) au fost închinat pe la boeri cu toată slujba lor, de cătră carele mănăstirile nici un folos n'au avut. *Și încă și cele ce nu eră închinat iară și oamenii ce locuia pe acele moșii puțin folos făcea mănăstirilor, lucrând în voia lor, iar nu după dreptate ce s'au căzut, neavând nici un nart nici Egumenii voe a poronci cât se cădea și la aceasta cerând dreptate . . .*”

să-i îndreptezi la cale să nu-i calce fără ispravă”. (Acad. Rom., *Cond. mănăst. Bucov.*, p. 3, No. 5).

1758, Ianuarie 10. Constantin Racoviță Vv. volnicește pe Dosofteiu, Egumenul dela mănăstirea Putnei să supună oamenii șezători pe moșiile mănăstirești dela ținuturile Sucevei, Cernăuțului, Hârlăului și Cărligăturii, cari nu li dau ascultare, *orice fi de oameni* vor fi șezători pe acele moșii, să lucreze la orice va fi trebuință mănăstirii, *după obiceiul cel vechiu*, cum au *slujit* în vremea părintelui Domnului, lui Mihaiu Racoviță Vv. și la alți Domni ce-au fost mai nainte. Ispravnicii de ținut să deă ajutor, însă să nu suferă ca Egumenul să asuprească pe oameni cu *slujbe* peste obicei, *ci să socotească cât li slujese oamenii din satele lor și tot pe atâta să puie pe oamenii mănăstirești să lucreze*. Iar cărora li va părea cu greu a sluji după *obiceiul vechiu*, să aibă a sluji după hotărîrea lui Constantin Vodă, câte 24 zile pe an. (*Actele mănăstirii Putna*, No. 36 al inventarului).

¹⁾ Vezi textul în Apendice. La Academia Română, în pachetul LXV, la No. 125, se află o foaie tipărită cu acest așezământ care pare a fi fost distribuit fiecărei mănăstiri în mai multe exemplare. (Cf. D. Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, p. 220).

De aici reiesă:

1. Că măsura decretată de Domn a fost solicitată de Egumeni;
2. Că numărul zilelor de lucru nu eră stabilit prin vr'o legiuire scrisă, de oarece textul zice că *nu este nici un nart*; (obiceiul strămoșesc se fac că nu-l știu nici Egumenii nici Dor nul).
3. Că oamenii chiar dacă nu lucrau *în voia lor*, cum jăluiau Egumenii, lucrau în orice caz foarte puțin;
4. Că Egumenii n'aveau pe ce temeiu să-i constringă la lucru mai mult.

Domnul luând sfatul Episcopilor și acel al boerilor, hotărăște ca *fie care om care nu este vecin și șede pe o moșie, mănăstirească, de orice breslă ar fi el, să aibă a sluji mănăstirii 12 zile pe an ori cu carul cu boi, ori cu palmele, ori cu sapa, după cum îi va porunci Egumenul și să dea și dijma locului după obicei.* Tot odată se dă Egumenilor volnicie ca, prin vorniciii lor, să constringă la lucru pe acei cari s'ar opune. Actul mai specifică în privința vecinilor că *mănăstirile îi vor stăpâni după obicei.*

Este sigur că acest așezământ alcătuiă o agravare în raporturile ce existase până atunci între săteni și stăpâni¹⁾. Printre cauzele cari au adus-o trebuie să socotim, pe lângă tendința firească a fiecărei clase sau corporațiuni de a încălca drepturile celor ce-i sunt supuși de căteori este vorba să-și sporească câștigul, și cunoștința mai desăvârșită, mai intimă, mai de toate zilele cu Rusia, unde țărănimea se află în desăvârșită șerbire. Eră lucru firesc ca clerul din Moldova, văzând foloasele ce le trăgeau în Impărăția vecină, asupra căreia erau

¹⁾ O confirmare a acestei păreri o găsim în actul următor, dat cu mai puțin de două luni înaintea așezământului dela 12 Ianuarie 1742 și din care rezullă ca până atunci zilele de lucru datorite erau mai puține.

1741, Noemvrie 18. Constantin Mavrocordat Vv. scrie oamenilor din Buciumi, moșia mănăstirii Dancului că altă dată când făceau mănăstirii clăci și alte poslușanii câte cereau călugării, erau multămiți, iar acum când Domnul a hotărît că numai 6 zile pe an să lucreze nu ascultă. De nu se vor supună îi va pedepsi cu ștreangul sau cu oca. (Acad. Rom., *mss.* 237, p. 79).

atunci mai cu samă așintite privirile tuturor popoarelor pravoslavnice, dela sătenii supuși lor, atât stăpânii cât și clerul ruseșc, să fi fost cuprins și el de dorința să s'apropie de o asemenea stare de lucruri.

Asupra numărului zilelor datorit de sătenii *nebecini* cari *ședeau* în sate boerești, actul de care ne ocupăm nu pomeneste. O carte *gospod* a lui Constantin Mavrocordat, purtând data de 25 Noemvrie 1741 și o poroncă din 31 Dechemvrie al aceluiaș an, amândouă deci anterioare numai cu puține săptămâni așezământului dela 12 Ianuarie 1742, vorbind tocmai de munca datorită de locuitorii unor sate boerești ni arată, cel dintăiu numai șase zile de lucru, iar cel de al doilea o muncă cu hurta care este departe de a cere cele 12 zile impuse de Domn locuitorilor din satele mănăstirești¹⁾.

§ 2. Așezământul Țării Moldovei a lui Constantin Mavrocordat, dela finele Martie 1743 și acel al lui Ion Mavrocordat, din 15 Ianuarie 1744.

Primul act cuprinde poroncile date de Domn ispravnicilor

1) 1741, Noemvrie 25. Constantin Mavrocordat Vv. scrie la vornicelul și la toți oamenii din Murgeni ot ținutul Fălciului „ce s'au numit până acum slobozie domnească că Domnia mea am hotărît de obște prin ponturile rânduiei, oamenii ci o șădea pe moșiile altora, de stăpânu al celui cu moșie să aibă a ascultă. Și de vreme ce acea moșie Murganii iaste lui Vasile Sturdza biv Vel Stolnic, iată că v'am lăsat de acum înainte să fiți sub ascultarea dumisale, însă cu hotărât nart precum vom arată mai jos. Inir'un an veți lucră de om numai câte 6 zile ori la ce lucru s'ar pune și pe hrana ce veți aveă pe locul dumnealui, dijma locului încă veți dă, dar afară dintr'atâta, cu alt cu nimică mai mult nu vă veți supără; și pentru aceia dar vă scriem, de dumnealui Stolnicul să ascultați, iar tu, Costandine, ce ai fost Clucer pe acea slobozie, cu satul acesta treabă să n'aibi și să te ferești de oameni. Aceasta.” (Acad. Rom. mss. 260 p. 80).

1741, Dechemvrie 31. Constantin Mavrocordat Vv. scrie la sătenii de Târnova a Medelnicerului Lupu Balș, „din vremea ce s'au tocmit să-i facă câte un stog de fân de om pe an și să-i aducă și pâne de acolo la casa lui, să caute să urmeze tocmelii lor, să-i dea aceste.” (Acad. Rom. mss. 237 p. 98).

de ținut dela venirea lui în scaun, la Septemvrie 1741 și până la sfârșitul lui Martie 1743¹⁾.

Pe lângă dispozițiuni judecătorești, financiare și polițienești, actul cuprinde și următorul paragraf:

„Oamenii ce vor șădea pe moșii mănăstirești *nefiind vecini*, să fie datori a face, de om, douăsprezece zile într'un an și dijmă să dea iar vecinii mănăstirești au boierești să dea după obiceiul.

„... zile câte pe slujbă din cei ce șad pe moșii mănăstirești ori boierești; acele zile cât va fi tocmai să se orânduiască mai mult în cele șase luni de vară, la fieștecare lună câte. Oamenii să facă slujba pe rând, iar nu tot odată, iar cine se va tocni cu bani asemenea, de patru ori într'un an să plătească.“

Această dispoziție nu este decât repetarea, mai pe scurt, a celor cuprinse în așăzământul precedent. Numărul zilelor datorite de vecini este desemnat ca fiind cel *obișnuit*. Iar acolo unde vorbește de numărul zilelor datorite de sătenii liberi, *șezând* în sate boierești, vedem că acest număr de zile variă după tocmeală.

Singur dintre cronicarii cari au scris despre a doua Domnie a lui Constantin Mavrocordat, Ioan Canta ni povestește ca acest Domn „boierilor și mazililor li-au făcut obiceiul să lucreze cu oamenii lor, cari or șădea pe moșiile lor cât li va fi voia și cât or putea“. Aceste cuvinte pare că se potrivesc cu fraza din cartea gospod dela 25 Noemvrie 1741, rezumată mai sus în notă, în care se vorbește de *ponturile rânduielii* hotărâte de Domn pentru oamenii ce „șed pe moșiile altora²⁾“.

Însă ele nu se pot înțelege decât dacă admitem că este vorba nu numai de voia stăpânilor ci și de voia și de puterea oamenilor. Căci altfel ar însemna pentru cei din urmă o robie desăvârșită, ceea ce nu se potrivește nici cu poroncile domnești

¹⁾ Vezi textul acestui așăzământ în Apendice, Data de 1741, dată acestui act în *Uricar*, IV, p. 396, este vederat greșit, precum reiesă chiar din întâiul paragraf al textului.

²⁾ Cf. și actul următor: 1741. Constantin Mavrocordat către oamenii unei slobozii domnești: „s'a hotărât prin *ponturile rânduielii*, oamenii ce ar șădea pe moșiile altora, de stăpânul acelei moșii să aibă a ascultă“ (Iorga, *Op. cit.*, VI, p. 224).

din Noemvrie și Dechemvrie 1741 rezumate în nota de mai sus. nici cu actele de asemenea natură posterioare așezământului dela 12 Ianuarie 1742. Din aceste de pe urmă acte reiesă că *numărul de zile de slujbă* statornicit de legiuirea, *se vede pierdută*, a lui Constantin Mavrocordat pentru sătenii liberi așezați pe hotare boierești. eră de 6 pe an, care se putea modifica prin bună învoială între săteni și stăpâni¹⁾.

Că o legiuire a lui Constantin Mavrocordat este pierdută sau a rămas până acuma necunoscută mai reiesă din faptul că atât actele relative la sate boierești rezumate în actele din notele de mai sus, cât și acele relative la sate mănăstirești rezumate mai jos și relative la aplicarea legiuirilor aceluși Domn ni arată că slujba hotărîtă prin așezămintele lui se putea răscumpăra prin bani. Valoarea slujbei pare a fi fost de șase potronici de casă pentru satele boierești²⁾ și de doi lei de casă pentru satele mănăstirești³⁾.

¹⁾ 1742, Maiu 14. Constantin Mavrocordat Vv. dă lui Vasile Sturdza Stolnic, volnicie să stăpânească moșia ce zice că are la Cotiugeni, ținutul Orheiului. Oamenii șezând pe acea moșie *să aibă a-i face slujbă după obiceiul* și Sturdza să aibă a li pune volnicel pe cine va socoti el. Oamenii să nu fie volnici a se mută aiure, cu toți să șază pe loc și omul lui Sturdza să fie volnic *a luă dijma din toate după obiceiul*. (Acad. Rom. mss. 337 p. 127.)

²⁾ 1743, Februarie 21. Constantin Mavrocordat Vv. scrie carte legată lui Constantin Purice Vel Căpitan de Tecuciu pentru oamenii din satele Vornicului Constantin Ruset dela acel ținut. Care nu s'ar supune poruncilor dumisale *după hotărîrea ce au făcut*, pe unul sau doi dintre dânșii să-i puie în butuci și să-i trimită aici. (Acad. Rom. mss. 237, p. 714.)

³⁾ 1577 Maiu 29. Scarlat Ghika V., volnicește pe Postelnicul Ioniță Botez să stăpânească satul Ploscurenii, pe Prut, la ținutul Iașului. *Să aibă a luă de-a zecea din țărâni cu pâne, din fânațe, din grădini cu legumi și din prisăci cu stupi, însă din cincizeci unul, iar de vor fi mai puțini să dea câte o para de stup. Așijderea să aibă a luă dela oamenii ce vor șede cu casa pe această moșie câte 6 potronici de toată casa. Iar care din oameni nu vor voi să dea bani, să lucreze câte 6 zile pe an, 3 de vară și 3 de iarnă.* (Acad. Rom., IV, 216.)

⁴⁾ 1744, Iulie 31. Ion Mavrocordat Vv. scrie Ispravnicului Sărdăriei de Orhei că jăluindu-se Egumenul mănăstirii Sfinților Arhangheli pe oamenii cari șed pe moșia Chișinăul a mănăstirii, că *nici se supun a face slujbă după obiceiul, nici cu bani nu să așază*, să-i cheme de față, să li poroncească să facă slujba ca alții care șed pe moșiile altor mă-

Din actele sus citate precum și din altele reiesă că contopirea osebitelor obiceiuri în vigoare în privința *slujbei*, în țară,

năstiri ce se megieșesc și să-i supue. (Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии, I, p. 180).

1749, Noemvrie 19. Constantin Mavrocordat Vv., scrie Sărdariului de Orheiu că i s'a jăluit Egumenul de Frumoasa „cumcă oamenii ce șăd pe moșia mănăstirii, după așăzarea ce s'a făcut să dea pentru slujba obișnuită. Domnul poronțește să se implinească venitul cel obișnuit de casă dela cei ce nu vor înțelege. (Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии, I, p. 183).

1751, Ianuarie 25. Constantin Racoviță Vv. scrie Starostelui de Cernăuți, Vasile Crupenski, că Partenie, Egumenul Slatinei, cu tot soborul i s'au jăluit că oamenii de Rarancea nu li slujesc de doi ani încoace lucrul de boeresc. *nici la moara ce au acolo nici la alta*. Domnul poronțește ca Starostele să cerceteze și fiind cum jăluiesc călugării, să li implinească lucrul boeresc după rânduiala obiceiului hotărit prin cărțile gospod. (Acad. Rom. Cond. mănăst. Bucov., p. 3, No. 6).

1755, Februarie 14. Mateiu Ghika Vv. volnicește pe Irofteia, Starița mănăstirii Ețcanii (Suceava), să stăpânească și să dijmuiască ocina mănăstirii, hotarul moșiei Ețcanii. Să aibă a luă a zecea din țarină cu pâne, din fâneațe, din grădini cu legume și din prisăci cu stupi și din livezi cu pomi, după obicei. „Așijderea de vor fi șăzând oameni cu case pe această moșie, să aibă a da de toată casa câte doi lei pe an, ori cari nu vor vre să deă bani, să lucreze câte 12 zile pe an“, 6 zile de vară și 6 de iarnă, „ca să fie pentru schiverniseala călugărițelor“. Iar cari nu se vor supune să se ridice și să se mute pe hotarul târgului Sucevei. (Acad. Rom., LXVIII, p. 154).

1757, Ianuarie 15. Constantin Racoviță Vv., arată că au venit înaintea lui Egumenii de Voroneț, Slatina și Râșca și i s'au jăluit că sunt oameni cu case care șăd pe braniștele acestor trei mănăstiri, cari cuprind tot locul, din apa Moldovei și până „în munții ungurești“. Se hrănesc din vânzarea *gugiuliilor* (animale cu blană) ce le vânează și cu facere de catarguri și nici vor să lucreze mănăstirilor nici să le deă bani. Apoi mai vând și băuturi și prind pește. Din care pricini mănăstirile nu pot pune orândari și n'au nici un venit de pe moșiile lor. Domnul hotărește ca oamenii ce șăd pe braniștile mănăstirii să fie îndatoriți a lucră mănăstirilor deplin lucrul boierescului și să le ieă zeciuala moșiilor cum de pe catarguri, din zece catarguri un catarg dela ceace vor tăia, așa și dintr'alte lemne de vânzare, din toate, tot din zece unul. Asemenea fără de voia Egumenilor să nu fie volnici a vinde băuturi. Cei ce vor voi să fie băuturi să s'așeze cu Egumenul și neinvoindu-se să fie oprîți a vinde iar mănăstirile să-și pună orândari cine vor voi. (Acad. Rom., Condica mănăst. din Bucovina).

a fost destul de anevoioasă și că în unele locuri această contopire, mai ales fiindcă avea ca urmare o sporire a slujbei, a dat loc la tulburări¹⁾.

Faptul că *slujba* se putea preschimbă în bani ni lămu-rește pentru ce mănăstirile și boerii, cari făceau plugărie prea puțină, insistau ca ea să fie sporită. Putând fi preschimbată în bani, ea devenia un venit nou care sporiă cu numărul zilelor ce o alcătuiau. În această împrejurare mai cu samă trebuie să căutăm pricina insistenții ce o vedem pusă de boieri și de mănăstiri, în al treilea pătrar al veacului XVIII, pentru sporirea *slujbei*.

Ion Mavrocordat, fratele și urmașul lui Constantin, dădu, la 15 Ianuarie 1744, un hrisov prin care repetă, aproape din cuvânt în cuvânt, dispozițiunile actului dela 12 Ianuarie 1742²⁾.

La 1 Iunie 1749, în a treia lui Domnie, Constantin [Mavrocordat întăria actul prin care se puneă capăt abuzurilor făcute cu vecinătatea. Această măsură făcu pe vecini să se

1764, Octomvrie 14. Carte de judecată a lui Manolache biv. Vel Pitar în pricina Egumenului de Slatina cu oamenii din Rădășani. După ce ei fusese dați rămași de Divanul domnesc, rânduiuse Domnul pe Costache Razu, Vel Vornic, *ca să facă o așezare statornică între săteni și mănăstire*. Se hotări ca *fiecare om casaș „să facă câte o falce de fân pe an s'o dea gata și să ducă câte o podvoadă de pâne la mănăstire și, într'o zi, să cosască cu toții o clac de fân care să-l ridice țiganii mănăstirii și să facă lucrul ce va fi trebuință la o moară a mănăstirii*, la Borghinești pe Șomuz. Dar ei nu au urmat. (Acad. Rom., *Condica mănăst. Bucov*, p. 266, No. 9).

1) 1752, Aprilie 6. „Vouă Vornicilor i locuitorilor di prin sate din ținutul Dorohoiului. Din luminată poroncă Măriei Sale lui Vodă, vă facem în știre pentru că s'au auzit pentru neastâmpărarea voastră, ce o aveți de apururea, zicând și acum cumcă vă veți strămută umblând din loc în loc, nu pentru altcevaș, ci iarăș pentru paguba voastră. De care ni s'au poroncit dela Măria Sa Vodă să viu eu să vă văd și nepuțința voastră. Deci dar iată că intr'adins trimit cu acest om al nostru ca să vă înștiințați pentru venirea noastră și venirea noastră să știți că vă va fi cu ușurare și unde vom cunoaște că aveți nedreptăți, vă vom îndreptă, adică cu scăzământ și dară trebue și voi să vă încredințați în cuvântul nostru, arătând Măria Sa Vodă această milă cu voi, și de acum înainte nu mai umblați cu fumuri în cap... Iscălitură nedescifrabilă“. (Acad. Rom., II, 113).

²⁾ Vezi actul în Apendice.

apropie de starea sătenilor liberi, deosebirea între ambele categorii fiind legarea din vechime de glebă a vecinilor și numărul mare de zile, douăzeci și patru, pe an ce aceștia erau îndatorați a-l lucra stăpânilor. Nu mai puteau fi nici vânduți nici dăruți, mergeau cu moșia ¹⁾.

§ 3. Hrisovul pentru bejenari al lui Constantin Racovița, din 1756.

În cursul întâii jumătăți a veacului XVIII, numărul locuitorilor Moldovei scăzuse cu desăvârșire. Greutatea birurilor și jafurile ocârmuitorilor făcuse pe mulți să fugă din țară și să caute un adăpost prin țările vecine. Constantin Racovița, în a doua lui Domnie, la 1756, vrând să aducă măcar parte din acei fugari înapoi, le făcu vorbă, cerând ca ei să trimită la scaun câțiva oameni de încredere cu cari însuș Domnul să poată pune la cale întoarcerea lor. Venind câțiva din ei la Iași, în urma înțelegerii ce avu cu dâșii, Domnul dădu hrisovul cunoscut sub denumirea de *Hrisov pentru bejenari*.

Prin stipulațiunile acelu hrisov, acei din bejenari cari se întorceau în țară obțineau, pentru ei și urmașii lor, condițiuni speciale, foarte favorabile încât privea plata birurilor și despre cari voiu vorbi la capitolul IV al acestei cărți.

Așezarea lor urmă să fie „pe moșia oricui și unde li ar plăcea locul, să fie de trebuință și hrana lor, și acelaia ce va fi stăpân moșiei să dea dijma obișnuită din țărini și din fânețe, iar din grădinile de pe acasă nimica să nu le ieă, nici boierescă nimică să nu lucreze, nici cu clăci să nu-i supere nime, atât stăpânitorii moșiilor cât și diregătorii ținuturilor. Numai pentru boierescul stăpânului moșiei să dea de toată casa într'un an câte 6 potronici: însă trei potronici la Sfântul Dimitrie și trei potronici la Sfântul Gheorghe“.

Dar li este interzis să primească între dâșii om de țară sub pedeapsă de a pierde privilegiile lor.

¹⁾ Vezi actul în Apendice.

²⁾ Vezi actul în Apendice.

„Și pentru ca să nu aibă vre-o călcare sau să-i supere vre-un diregător cu gloabe“, Domnul hotărăște ca după ce se vor stringe mulți, să aleagă un judecător dintre dâșii pentru ca să caute pricini mai mici, iar cele mai mari să se caute la Divanul domnesc.

Vrednice de atențiune sunt:

1. Invoirea dată de Domn bejenarilor *să se așeze ori unde li va veni la socoteală*, adică pe hotarul oricărui stăpân:

2. nemărginirea întinderii de pământ de care aveă să se folosească fiecare bejenar;

3. modicitatea sumii ce înlocuia zilele de lucru, *de slujbă*, cum se ziceă încă atunci.

Imprejurarea cea dintăiu se explică prin faptul arătat în preambulul hrisovului: că populațiunea Moldovei se rărise cu desăvârșire: „... în țara această sunt prin multe locuri lipsă de oameni și siliști pustii de multă vreme, la altele de nici au apucat cineva să locuiască oameni pe dânsele, unele nici stăpânul moșiei cine este nu se știe...“ Este deci de presupus că orice stăpân eră bucuros să vie bejenari să locuiască pe hotarul lui și să-l puie astfel în valoare.

Nemărginirea pământului de care aveă să se folosească fiecare nou venit eră asemenea firească, stăpânii având interes ca pe hotarul lor să se lucreze pământ cât de mult pentru ca ei să ieă dijmă cât de multe.

Modicitatea sumei venite a răscumpără zilele de slujbă eră iarăș firească, atât fiind că în deobște zilele de slujbă făcute de fiecare locuitor erau puține cât și ca mijloc de a atrage locuitori noi. Apoi nu trebuie uitat că schimbarea *slujbei* în bani eră un obicei nou de care nici Domnilor nici stăpânilor nu li dădea încă mâna să abuzeze.

Aceste trei fapte sunt în strictă și deplină concordanță cu obiceiul strămoșesc.

Însă ceea ce alcătuiește o derogățiune desăvârșită la acest obicei și o inovațiune, este dreptul hărăzit bejenarilor întorși să-și aleagă ei județul lor care să-i judece pentru pricinile obișnuite. Acest privilegiu, cum dealtmintrelea reiesă din chiar textul hrisovului, este o pavază nu numai împotriva omului domnesc: ocărmuitor, judecător sau birar, ci și împotriva stă-

pânului abuziv. El este o dovadă că stăpânii nu mai făceau caz de dreptul de judecată care altă dată era prerogativa de căpetenie a județului, față de care celelalte erau numai niște accesorii.

Bejenarii întorși în țară par să fi fost în număr destul de mare. Starea lor față de stăpânii moșiilor pe cari s'au așezat se va fi înrăutățit cu timpul și se va fi asemănat cu cea a celorlalți săteni: mențiune de ei în această privință nu mai avem. Privilegiile lor față de Visterie însă au fost respectate: îi vedem figurând, sub denumirea de *bejenari hrisovoliți* în toate sămile Visteriei până la Regulamentul Organic și privilegiile lor sunt respectate chiar de Regulament.

§ 4. Așezământul pentru boieresc, din 1 Ianuarie 1766 al lui Grigore (III) Ghika.

Nimic în actele cari preced nu ni arată pe stăpânii moșiilor făcând plugărie: nu este nici un act anterior din care să vedem pe săteni, vecini sau nevecini, arând, secerând sau prășind pentru socoteala stăpânului. Până după a doua jumătate a veacului XVIII, documentele ni arată zilele de slujbă întrebuițate la coasă, la transporturi, la reparații de mori dar nu la arat, sămănat, secerat, prășit sau trierat.

Si pricina pentru care actele nu ni vorbesc de aceste munci este cât se poate de simplă: stăpânii de moșii nu făceau plugărie de loc sau o făceau pe o scară cu totul minimă.

Până în a doua jumătate a veacului XVIII nu aveau oamenii cui să vândă cereale, căci la Țarigrad încă nu se trăgea pâne din Principate, iar în celelalte țări mărginașe nu o puteau duce din cauza greutateii transportului pe uscat. Se făcea deci plugărie numai pentru consumațiunea internă.

Stăpânii erau bucuroși ca țaranii să are loc cât de mult, spre a putea umplea cu dijmă luată dela ei gropi cât de multe. Ceea ce prisosia peste trebuințele casnici și rezervele pentru ani răi, era vândut pe la orașe atât de stăpâni cât și de săteni. N'avea nimeni interes să are mai mult decât trebuia pentru ași satisface trebuințele personale și a acoperi acele ale populațiunii orașenești. (Și trebuie observat aici că această de pe

urmă trebuință eră departe de a fi mare, căci parte din locuitorii orașelor erau însuși plugari și recoltau pe hotarele târgurilor, pe lângă cerealele trebuitoare pentru hrana lor, și parte din ceeace trebuia pentru hrana acelor cari nu făceau plugărie de loc).

În a doua jumătate a veacului al XVIII însă, Țarigradul începe a se îndestulă cu cereale în Moldova și în Țara-Românească și în curând țările noastră capătă numele de *kelen* (grănar) al Impărăției.

Modul în care se făcea acest export îl împiedecă să fie foarte folositor, căci prețurile erau statornicite de Turci și adesea *cabanlăii* luau marfa fără a o plăti. Acest negoț fusese la început în mâna Lajilor, niște foști ieniceri din Trapezunt, deveniți negustori, pe cari Raicevich îi numește: „cea mai obraznică canalie ce se poate inchipui... făcându-și o glorie din ucidere și trădare“¹⁾. Apoi de multe ori Turcii dădeau poroncă Domnului să li trimită, la un loc anumit, un număr de mii de chile de grâu sau de orz și Domnul le adună din țară, uitând câte odată să plătească bieților locuitori²⁾.

Această vânzare eră puțin remunerătoare pentru țărani și acei din răzăși cari lucrau pământul cu mânilor. Dar pentru stăpâni, producerea pâinii nu costă nimic, căci pământ aveau din bielsug și un număr de zile de slujbă fără plată: cât de prost eră prețul pâinii, acest preț rămânea întreg în pungile lor. Au început deci să întrebuițeze zile de slujbă ale sătenilor supuși lor la arat, sămănat, secerat, prășit, trierat și cules. Rezultatul fiind îmbucurător, eră firesc ca să se nască în ei dorința de a-și mări pe cât se poate câștigul. Neînțelegeri au trebuit să fie din capul locului cu țărani cari sosiau la „clacă“ nu tocmai în zori de ziuă, lucrau mai a-lenea, cruțându-se și pe ei și pe boii lor și plecau a-casă când soarele eră încă sus.

¹⁾ Raicevich *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, p. 115, 120 și 122. D-l Xenopol adaogă: „Speculau mai ales grâne pe cari le cumpărau iarăș pe prețurile ce le convenia. Toți acești negustori specialiști se asămanau într'un punct, acela că în loc de a cumpără dela producători, îi desbrăcau de produsele lor“ (Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, V, p. 514.

²⁾ Arhiva Statului, Iași, *Condica Visteriei Moldovei pe 1796*.

Stăpânii au trebuit deci, mai întâiu de toate, să dorească stabilirea unui *nart* cum se zicea atunci, a unei baze statornicind câtimea de lucru ce trebuia să le facă omul într'o zi de slujbă.

Apoi eră firesc că văzând că mănăstirile aveau drept la câte douăsprezece zile de slujbă pe an, pe când ei se folosiau cel mult de șase, să năzuiască la egalizarea slujbei datorită în satele boierești cu acea făcută în acele mănăstirești.

Iată împrejurările din cari a ieșit așezământul pentru boieresc al lui Grigore (III) Ghika din 1 Ianuarie 1766¹⁾. Actul stabilește îndatoririle locuitorilor *ce șed* pe moșii atât boierești cât și mănăstirești, *cum și pe moșii răzășeșii* și cuprinde cinsprezece articole (ponturi) prin care se hotărăște:

Că fiecare sătean are a lucra câte 12 zile pe an stăpânului moșiei: 4 zile primăvara, 4 vara și 4 toamna.

Aceste zile trebuiesc lucrute la vremile rânduite, la orice trebuință va avea stăpânul, dela răsăritul și până la apusul soarelui, cu căzută odihnă.

Va lucra aceste 12 zile fiecare om căsaș sau holteiu fără tată; sunt scutiți însă flăcăii neînșurați ai căror tată lucrează și nevolnicii.

Cei lipsind la vremea muncii sau bolnavii să aibă a da stăpânului 20 de bani de fiecare zi de lucru sau plata unui om care să lucreze stăpânului în locul lor.

Preschimbarea zilelor de lucru în bani este permisă numai dacă consimte stăpânul.

Munca se va face pe moșia unde „va fi șazător săteanul” sau și la moșia ce va fi alături, cale de trei și patru ceasuri”. De'l va duce mai departe, să-i socotească ziua pierdută cu drumul, „iar cu podvezi și alte angării să nu se supere”.

Sătenii cari vor lucra aceste 12 zile să aibă a da și dijmă din toate după obicei, a zecea, și să nu-și ridice de pe țarină până când nu va veni stăpânul să dijmuiască. Iar acesta să trimită omul la sate la vreme pentru a dijmu. Sunt scutite de dijmă grădinile cu legumi ce vor fi numai pentru trebuința săteanului iar grădinile pentru negustorie o dau.

¹⁾ Vezi preambulul actului în Apendice.

Satele de pe marginea hotarului să lucreze 6 zile pe an și banii pentru slujbă să-i dea asemenea în jumătate, iar dijma după obicei.

Sătenii ce șed pe moșii răzășești să facă plata slujbei în bani și să dea dijma după obicei, pe care răzășii s'o împartă după analogul părților de moșie.

Numai stăpânul moșiei poate vinde vin pe moșia lui sau acel ce s'ar invoii cu el. Altă băutură sunt slobozi sătenii să vândă, precum și vin dacă stăpânul va isprăvi pe al său și sătenii se vor invoii cu dânsul.

Arătura făcută în socoteala celor 12 zile va fi de 10 pași, de câte 6 palme, iar în țalină de 8 pași. Fiecare părtaș la plug, de va avea la el un bou sau mai mulți sau chiar de va fi numai cu capul, se va scădea cu o zi.

La prașilă se vor socoti 12 prăjini drept o zi (o firtă sau a patra parte din pogonul de 48 prăjini).

La secere se vor socoti câte 3 clăi pe zi, la coasă câte jumătate de falce. La adunat și clădit se va socoti asemenea o zi pentru jumătate de falce.

Tocmelile osebite între săteni și stăpâni sunt permise.

Acest așezământ, făcut de cel mai bun Domn ce l-au avut țările române în veacul XVIII, constituie fără îndoială o înrăutățire a stării săteanului în folosul stăpânului, precum și o nouă și hotărîtoare lovitură purtată vechiului obicei.

Slujba, prestațiune de servicii cu totul neînsemnată din vechime, devine îndatorirea de căpetenie a țaranului, celelalte rămânând neschimbate.

Din toate actele anterioare reiese că slujba eră o obligațiune ușoară, făcută mai mult ca o *clacă*, al cărui nume chiar îl ieă adesea, decât ca o muncă serioasă. Hrisovul lui Grigore Ghika, dacă nu împătrește, cu bună samă că îndoiește numărul zilelor datorite până atunci și preschimbă caracterul lor de *clacă* sau muncă ușoară de reparație la mori și alte heiuri sau de transporturi, în muncă grea de câmp, a cărei cătîme este fixată la mult peste maximul ce'l poate face un om pe zi.

Intr'adevăr, un om, lucrător de mijloc, nu poate prași *odată* decât 6 prăjini pe zi. Pentru a prași de două ori 12 prăjini trebuiesc deci cel puțin 4 zile. Culesul și disjocatul cer

2 zile, aceste toate cu palmele, iar căratul știulețelor la coșere cu turnatul într'însele, tăiatul și căratul strujănilor cu așezarea lor în glugi, cer 2 zile cu carul. Trei clăi echivalează cu roada a 30 prăjini; un secerător de mijloc nu poate seceră mai mult decât 10 prăjini de pâne albă pe zi, iar pentru cărat și clădit se strică 1 zi. Un cosaș de mijloc, lucrând de dimineață până în seară, dă jos și întoarce cel mult 20 prăjini.¹⁾

§ 5. Așezământul lui Grigore Ion Calimah din 28 Maiu 1768.

Urmașul lui Ghika, Grigore Calimah, făcù și el un așezământ pentru boeresc care este reproducerea aproape din cuvânt în cuvânt a celui dela 1 Ianuarie 1766, atât în preambul cât și în dispozitiv. Însă el conține și un al șasesprezecelea articol de o importanță cu totul deosebită și în cuprinsul următor:

„XVI. Locuitorii ce se vor află ori pe a cui moșie cu șederea, să aibă voie a-și face toată trebuința hranei pe acea moșie și neoprindu-se de cătră stăpânii moșiilor. Și de vor fi vândute cu anul niscaiva moșii, iarăș locuitorii acei moșii să fie neopriți despre cei ce după vreme se vor întâmplă cumpărători acei moșii, de a-și face toată hrana lor. Și stăpânii moșiilor cărui vor aveà moșii de vândut cu anul, să le vânză cu această tocmală, ca locuitorii acestei moși să aibă voie de a-și face toată hrana lor, neoprindu-se de cumpărător. Și vor dà locuitorii obișnuita dijmă din cele

¹⁾ Kisselev, în însemnata comunicare ce o face Sfatului Administrativ al Moldovei sub No. 41, la 15 Fevruarie 1833, (vezi actul în Apendice sub acea dată), pune în îndoială autenticitatea celor două urbarii ale lui Grigore Ghika:

„IV) Que les actes de 1776 (sic) et 1777 attribués à l'hospodar Grégoire Ghika n'existent point ou sont subreptices (?).”

Se vede că copia ce o aveà la dispoziție Kisselev purtă o dată greșită, 1776 în loc de 1766, cum purtă și acea de care dispunea Comisia de alcătuire a Regulamentului, în care vedem aseeaș greșală. Nu încapă însă îndoială că bănuelile „Prezidentului Plenipotențiar“ nu sunt îndreptățite și că așezămintele în chestiune sunt cât se poate de autentice.

ce vor avea pe acea moșie, cum și pentru slujbă vor urmă după cum prelarg se hotărește mai sus⁴.

În acest articol, sub formă de voie dată de Domn, găsim o nouă și prețioasă recunoaștere a dreptului strămoșesc de folosință al săteanului pe hotarul locuit de el, în schimbul dării de a zecea din rodul pământului. Și articolul recunoaște că acest drept al săteanului este menținut în caz de arendare a moșiei, și că arendarea se poate face numai respectându-se de către arendaș dreptul țaranului.

Totuș acest articol recunoscând dreptul de folosință al țaranului asupra hotarului locuit de el, este plin de amenințări pentru acest drept și alcătuiește o simptom prevestitor a desființării lui.

Chiar faptul că se înscrie într'un așăzământ de asemenea natură un articol ocrotitor al unui drept în ființă din veci, arată că acest drept eră amenințat, că acuma eră sau putea fi pus în discuțiune. Această inserțiune arată în orice caz, că dreptul de folosință al săteanului, mai vechiu și mai sfânt decât acel al stăpânului, care se ridicase dintr'insul, căzuse acum pe al doilea plan și eră privit ca inferior dreptului, cu atâtea veacuri mai nou, al stăpânului.

Dar amenințarea cea mare, prevestirea cea de piere consistă mai cu samă în voia dată țaranului *să-și facă toată trebuința hrării pe acea moșie*.

Din vechime și până la vremea de care ne ocupăm, săteanul eră în drept să se folosească de întreaga întindere a hotarului satului său, afară de mica parte rezervată județului, *nu numai pentru hrana, dar și pentru dobânda lui*.

Nu incupe nici o îndoială ca la 1768 și chiar după 1768, sătenii harnici au urmat să seamene nu numai cât le trebuia pentru hrana casei, ci și pentru a vinde și că stăpânii erau bucuroși de acest fapt care le sporiă câtimea dijmei. Dar faptul întrebuițării cuvinfelor *pentru hrana lor* este amenințator și conține germenii de desființare pentru acest drept al sătenilor fiind că arată credința greșită ce și-o alcătuiseră acuma stăpânii despre raportul dintre dreptul de folosință al sătenilor și dreptul lor. Date fiind împrejurările politice și economice ale țării: mersul crescând al puterii oligarhiei de o parte și acel

sporind al cererii de cereale la Țarigrad de alta, nu se putea ajunge decât la desăvârșita desființare a dreptului clasei țărănești care mergea slăbind din zi în zi.

Aplicarea acestor două așezăminte nu merse fără oareșcari greutăți, țărani punându-se adesea de pricină, iar stăpânii încercându-se să abuzeze¹⁾.

¹⁾ 1770, Septemvrie 13. Medelnicerul Lupu Bujoreanu se plânge Divanului Moldovei cum că oamenii ce sunt șazători pe moșia lui, Bujoreni, dela ținutul Tutovei, nu vor nici să-i lucreze zilele de boeresc nici să-i dea dijma de a-zecea, pe obicei, după hotărârile ponturilor. I se dă carte, din poronca Generalului și a Divanului, ca omul ce-l va rândui la numita moșie să fie volnic a stringe dijma de a-zecea din țarină, din fanaș și din altele din toate, după obicei. Iar *oamenii șezători pe numita moșie să aibă a lucra fiește care anume 12 zile de boeresc* după hotărârea ponturilor. Cei ce se vor împotrivi să-i supună ispravnicii. Din grădini cu legumi să ieă de a-zecea, pe obicei, numai dela acele care ar fi de negustorie. (Acad. Rom., IX, 102):

1776, Ianuarie 15. Grigore (III) Ghika Vv. hotărăște asupra jalbei dată de oamenii satului Faraoanii (Bacău) a mănăstirii Solca. Au jăluit acei oameni ca ei avut privilegiu dela alți Domni, cari au trăit mai nainte, să deă pentru *adetinul* moșiei 20 de parale de casă și dijmă din țarină după obiceiul pământului. Dar în urma turburărilor, pierzând ei cărțile domnești, Egumenul de Solca li cere, *peste obicei* și rânduiala ce au avut, câte 2 lei de casă și dijmă de popușoiu, *na după obicei, din 10 prăjini una, la vremea culesului*, ci lasă până își strâng popușoi de pe țarină și apoi merge de la ieă câte două pătrare de grăunțe de popușoiu de tot pogonul. Din această pricină mulți din ei s'au risipit de s'au dus pe la alte ținuturi. Domnul incredințându-se de adevărul celor arătate de ei, hotărăște ca, deși ei până acum au dat numai câte 20 de parale de casă pentru lucrul boerescului, dar socotind, „ca nici mănăstirea să nu păgubească nici ei să se asuprească“, *să deă sătenii un leu de casă pentru lucrul boerescului și dijma din țarină, după obicei și după hotărârea ponturilor, pentru popușoi la vremea culesului, din 10 prăjini 1. Pentru grădini cu legumi sa nu deă nimic din cele pentru trebuința caselor lor, iar pentru ce vor face de negustorie să deă dijmă. Pentru stupi să deă din 50 unul iar fiind mai puțin câte 1 para de stup*. Să fie liberi a tăia carne în satele lor și să nu plătească Domniei folărit pentru stănele ce le au lângă satul lor, iar pentru acele ce le vor aveă la munte să aibă a plăti câte 4 lei de stână. (Acad. Rom., LXVIII, 162).

1792, Iunie 5. Vasile Ciudin se plânge Domnului că *cei 60 oameni cari sunt cu locuința pe moșia lui, Petia, dela ținutul Sucevei*, nu se supun a lucra cele 12 zile obișnuite pe an după cum hotărăsc ponturile

§ 6. Hrisovul lui Grigore Ghika din 30 Septembrie 1777,
 pentru adăogirea slujbei.

În urma întâii împărțiri a Poloniei, Jidovii începuse să imigreze în Moldova în număr mai mare. Este cert că acestor imigranți se datorește înființarea velnițelor care încep a ni apare în număr destul de mare. Acest nou debușeu pentru cereale, sporirea exportului lor spre Tarigrad după încheierea păcii și înlăturarea oricărui pericol de năvălire al Tătarilor pe viitor, fură atâția stimulânți pentru plugărie. Se înțelege ca ele stimulară și dorul de câștig al stăpânilor. Imigranții jidovi mai povestiră după toate probabilitățile stăpânilor cu cât mai foloșitoare decât în Moldova erau pentru stăpâni așezămintele regulând munca sătenilor în Polonia. Apoi stăpânii mai auzise dela oștenii ruși, cari stătuse cinci ani în țară, acelaș lucru despre îndatoririle țaranilor cari trăiau sub oblăduirea Impărătesei.

Fapt este că vedem pe boerii Divanului cu Mitropolitul Gavril Calimah în cap, adresând, la 1 Aprilie 1775, lui Grigore Ghika care venise să ocupe scaunul domnesc pentru a doua oară, după porunca a însuși Domnului, o lungă anaforă asupra vechiului obicei *ce se păzea în vechime (?)* „în privința rânduiei ce se cade a păzi între stăpânii moșiilor și între locuitorii ce se hrănesc pe dânsele“, dânduși tot odată socotința asupra rânduiei de păzit pe viitor.

Mitropolitul și boerii fac o expunere pe cât de incurcată pe atât de neadevărată, din care reiesă că s'a făcut o mare nedreptate stăpânilor când s'a desființat vecinătatea. Vecinii trecând pe urmă în rândul sătenilor nevecini, nu lucrează stăpânilor zilele hotărîte de rânduială, pentru care pricină stăpânii nu numai că nu au nici un folos dela ei „și încă mai multă

gospod, ci ei cer ca el să se mulțamească cu cât vor putea lucră într'o zi. El cere ca ei să lucreze întocmai *câtimea de muncă statornicită de ponturile gospod pentru o zi și nu cât pot lucră ei*, căci ei vin la lucru târziu și pleacă de vreme. Cere să fie constrinși a lucră după ponturi zilele boierescului, căci nu cunoaște alt folos dela dânșii „decât că, ca niște oameni nesupuși, ară fiește care unde și cât îi este voe și asemenea cosesc fără să mă cunoască pe mine de stăpânitor acelei moșii“ (Acad. Rom., XXXVIII, 152).

pagubă de vreme că numai cât calcă și lucrează moșiile⁴, „nici slujba n'o fac deplin, nici dijma n'o dau după dreptate“. Stringerodurile lor și lasă pe câmp dijma stăpânului care se prăpădește, el nefiind vestit.

Pentru a îndrepta o asemenea stare de lucruri, Mitropolitul și boerii sunt de părere că „*nu le va cădea cu greu (sătenilor) ca să lucreze la stăpânii moșiilor pe cari se hrănesc și se chibernisesc, din zece zile una*, dând și din roduri de a zecea după obicei. Termină exprimându-și părerea că „*această rânduială de slujbă a locuitorilor, nu numai că nu li vor fi lor de stricăciune ci încă spre îmbielșugarea și fericirea țării și a tuturor de obște*“.

Boerii cari iscăliau această anaforă nu puteau să fie de bună credință. Fiind oameni copti la 1775, trebuiau să-și aducă aminte că cu treizeci sau patruzeci de ani înainte, raporturile între stăpâni și săteni erau mult mai favorabile acestor din urmă decât acuma, după urbariile lui Mavrocordat a lui Ghika și a lui Calimah. Trebuiau să știe dela părinții lor că în vremea tinereții acestora sătenii făceau slujbă și mai puțină decât apucase ei.

Vederat că această anaforă a fost cerută de Domn Divanului său în urma presiunii făcută de boerime asupra lui pentru a obține o sporire a slujbei și anume ca sătenii să li lucreze din zece zile una.

Domnul nu luă nici o hotărîre asupra anaforalei timp de doi ani și jumătate. Numai la 30 Septemvrie 1777, zece zile înaintea uciderii lui, el cedează într-o cât-va insistențelor boerilor și hotărăște prin hrisovul din acea zi că, pe lângă cele statornicite de așezământul dela 1 Ianuarie 1766, fiecare sătean să mai aibă a lucra, pe tot anul, două clăci la ce va avea trebuință stăpânul moșiei: să întocmească iazurile și morile, fiind și pentru a lor trebuinți, să dea ajutor la toc-mirea acareturilor de pe moșie, (dar acareturile din nou le face stăpânul cu cheltuiala sa). Apoi, la moșiile cu așezări, locuitorii să fie îndatoriți a face câte o *podvoadă* sau cărătură, însă cu depărtare măsurată și să aducă la casa stăpânului câte două care de lemne de foc. În stârșit, dreptul de a vinde băuturi este rezervat exclusiv stăpânului, locuitorii fiind îndatoriți

să le cumpere numai dela orânda moșiei la care se află șezători. Domnul hotărăște însă să se ieă măsuri pentru ca stăpânii sau vechilii lor să nu urmeze chipuri asupritoare cu băuturi necuviincioase sau cu prețuri nemăsurate.

Peste munca impusă de întâiul așezământ al lui Ghika, venia să s'adauge prin această legiuire, încă 5 zile statornice, pe lângă un număr nehotărit de zile de reparație la iazuri, mori și acarete.

§ 7. Așezămintele pentru păduri ale lui Alexandru Moruz și Mihai Suțu, din 1792 și 1794.

Din vechime pădurile cuprinse în partea nealeasă a hotarului unui sat, nu numai că erau folosite de toată obștia satului, dar chiar și de satele învecinate când aceste nu aveau pădure. Cazurile de păduri apărate sunt foarte rari și chiar faptul că trebuia un uric domnesc spre acest sfârșit dovedește că alcătuiau o excepție¹⁾.

În a doua jumătate a veacului numai rădiurile și dumbrăvile puteau fi apărate de stăpânii hotarelor pe cari se aflau, iar în pădurile mari, în *codrii merei*, și în lunci, putea tăia oricine cât îi era trebuința²⁾ fără a cere învoirea nimăru.

¹⁾ 1742, Ianuarie 4. Constantin Mavrocordat Vv. dă lui Andrei Ruset volnicie să apere pădurea Stânca de pe moșia lui Posadnicii ot Jijiea, să nu o taie nime de vreme *ce și mai înainte a fost apărată*. (Acad. Rom., Mss. 237, p. 99).

²⁾ 1765, Martie 11. Grigore (III) Ghika Vv., scrie lui Manole Vel Stolnic, Ispravnicului ținutului Hărlău, că i-au dat jalbă Neculai, mazil, din Ostopceni (Dorohoiu), zicând că are moșie și așezare la Ostopceni și o pădure pentru trebuința lui și a casei, *care pădure, dela o vreme, o taie oamenii ce sunt săzători pe împrejur*, ceea ce îi pricinuește pagubă și nefolos la moșia lui. Domnul poroncește Ispravnicului să cerceteze și, dacă pădurea „*este pădure mare, atunci își vor tăia fiește cine lemne cât li va fi trebuința lor, iar de este dumbrava lui, nime să nu aibă a tăia lemne în dumbrava aceea*“. Cei ce vor tăia să le ieă topoarele și să-i aducă înainte Ispravnicului, „*să le vie de hac*“. (Acad. Rom., CIII, p. 24).

1785, Martie 17. Alexandru Ion Mavrocordat Vv. scrie lui Iordache Cananău, Vornicului de Botoșani, că s'a plăns Alexandru Ilschi, mazil din

Chiar din rădiuri și dumbrăvi putea ori-cine să ieă uscăturile de pe jos și lemnul de fag.

Din mai multe acte reiesă că există de mai nainte, în condicile Visteriei, o legiure scrisă, specială în această privință, dar ea nu ni s'a păstrat și întâiul așezământ stabilind întrebuințarea pădurilor este acel al lui Alexandru Moruz care, la 28 Noemvrie 1792, întărește anaforaoa făcută de boerii Divanului în această chestiune, la 16 Octomvrie a aceluiaș an¹⁾.

Anaforaoa boerilor arată întâiu cum s'au depărtat pădurile și s'au scumpit lemnele, mai ales cheresteaua, fiindcă s'au îngăduit sătenii să taie codrii, luncile și dumbrăvile fără de nici o cruțare, chipul selbatec în care ei devastează pădurile

ținutul Sucevei, arătând că pe moșia lui Coșulenii, dela ținutul Botoșani, a fost mai nainte vreme pădure mare care „*au tăiet-o pentru cherestea oamenii împrejurași de-acolo de au vândut-o în târg cum și lemne de ars și fiind că acum ar fi rămas încât el, cel cu moșia n'ar fi putând să se folosească cu cele trebuincioase dintr'acea pădure, au cerșut dreptate. Domnul poronțește Vornicului să cerceteze și dacă acea pădure va fi luncă sau codru, nime să nu fie oprit a tăia cele de trebuința lor, iar de va fi rădiu sau dumbravă nime să nu taie nimica fără voea și primirea stăpânului*, potrivit ponturilor Visteriei cu cari s'a hotărit această pricină pentru toți de obștie. (Acad. Rom., XXXIII, p. 166).

1797, Dechemvrie 16. Alexandru Calimah Vv. dă volnicie lui Iordache Cantacuz nò Vel Logofăt de Țara-de-Jos și omului Dumisale, să apere rădiurile și dumbrăvile și codrii merei ce sunt pe moșia Goiestii la Cârlișătura. „*Să nu se taie de cătră nimeni alții fără de voia Dumisale Vel Logofătului, afară numai din copacii ce vor fi căzut la pământ prin dumbrăvi i rădiuri și codri merei, precum și din copacii de fag să nu fie nimeni popriți a luă lemne pentru foc fără a nu da nici o zeciuală*“. Iar cine va îndrăzni și va tăia orice feliu de cherestea, de negustorie sau pentru dânșii, fără a nu se învoi întâiu și fără a nu da zeciuală, Domnul poronțește Ispravnicilor să implinească dijma obișnuită. (Acad. Rom., XIV, p. 100).

1800, Maiu 26. Constantin Ipsilant Vv. dă volnicie lui Ion Holban și omului său dela moșia Buda (Herța), să apere rădiurile și dumbrăvile cum și codrii merei de pe numita moșie, să nu se taie de nime altul fără de învoiala stăpânului moșiei. Iar din copacii ce vor fi căzuți la pământ prin dumbrăvi și rădiuri și codri merei, precum și din copacii de fag, să nu fie nime popriți a luă lemne pentru foc fără a da nici o zeciuală, după hotărîrea ponturilor. (Acad. Rom., VIII, p. 217).

¹⁾ Vezi actele în Apendice.

și trebuința de a înfrână o asemenea stare de lucruri pentru ca pădurile să nu dispară cu desăvârșire. Spre acest sfârșit ei propun:

Să fie poprire ca să nu se strice rădiurile și dumbrăvile sub nici un cuvânt, ci „stăpânii moșiilor să le apere și să le păzească“. Dreptul de a mânca cu mascuri sau cu oi jirul ce se face prin dumbrăvi să fie un drept exclusiv al stăpânilor, ce-l pot arenda altora. Să nu poată nime să facă cherestea, ciubuce, haragi, pari, cercuri, nuiele, fără a da zeciuială stăpânului moșiei, *acesta însă este oprit a o lua în bani.*

Luncile Prutului și a Siretului și alte lunci și păduri să fie poprite de a nu se strică *dar ori-cine este volnic a lua pentru foc lemnele de pe jos și să taie copacii de fag fără a da nici o zeciuială.* De nu se vor găsi nici copaci de fag nici lemne oborite pe jos, atunci să poată tăia și din copacii cei răi ce nu sunt de trebuință. Cine va avea trebuință de cherestea pentru case sau pentru vânzare, să se învoiască mai întâiu cu stăpânul dându-i și zeciuială, din zece lemne unul.

Pădurile și codrii merei se vor păzi ca și luncile, având stăpânii a pune păzitori. Nime nu va putea tăia cherestea dintr'inșii fără a da zeciuială stăpânului. Nu se va lua zeciuială și pentru cheresteaua făcută din poroncă domnească, pentru biserici și pentru trebuința locuitorilor ce șed pe acea moșie spre a-și face casă. Ori-cine însă poate lua lemne de foc după rânduiala stabilită pentru lunci, fără a da zeciuială.

Oricine este slobod să ieă spini, porumbei și cătină fără a da nici o zeciuială stăpânului moșiei.

Cei ce nu vor da zeciuială pentru cheresteaua tăiată, nu numai să li se îplinească, ci să fie și pedepsiți urmând astfel: *„stăpânii moșiilor ce vor avea păduri vor câștiga dreptul lor, luându-și hotărâta zeciuială a lemnelor, precum ieau cei cu moșiile ce au la câmp și se face o dreaptă cumpănire de obștie. Iar celor ce taie ori-ce fel de lemn... nu li se face nici o strămbătate pentru că vor da zeciuiala moșiei, căci locuitorii vând cheresteaua cu îndestul preț...“*

În sfârșit boerii mai propun că acolo unde este lipsă de păduri, stăpânii acelor moșii să vie să ceară Domniei ajutor, iar Domnia va da poronci pentru ca locuitorii de pe moșie să

ieasă în câteva zile, cât se va socoti trebuitor, cu plugurile, ca să are și să seamăne ghindă. „Și în chipul acesta s'ar spori dumbrăvile și pe acolo unde este cu totul lipsă, iar locuitorilor nu le-ar cădea cu greutate acea clăcuire ce ar da spre folosul obștei“.

Această legiuire, sub cuvânt de a ocroti pădurile și a le scăpa de nimicire, răpește săteanului parte din dreptul său de folosință asupra pădurilor, drept de care el uză din veci. Pădurile de pe hotarele unui sat aparțineau părții nealese a acelu hotar și erau folosite de sat în devălmășie, atât între ei cât și între județ și ei. Folosința lor nu fusese, vreme de atâtea veacuri, supusă la dijmă către județ. Legiuirea lui Moruz, fără îndoială datorită insistențelor boerimii, supunea în parte acest drept de folosință zeciuiei către stăpân, păstrând însă săteanului acel de a lua fără zeciuială lemn de trebuință pentru nevoia lui, iar lemn de toc chiar și pentru a face negoț. Legiuirea cruță de fapt, în cea mai mare parte, dreptul săteanului; ea declară pădurea proprietate a stăpânului, dar menține mare parte din dreptul de folosință al săteanului. Dar vederat că ea constituie o nouă atingere la drepturile străvechi ale acestuia, un nou folos adus stăpânilor în paguba sătenilor, un nou pas în transformarea obștească și desăvârșită a vechilor județii în alobe.

Această legiuire fû întărită din nou, la 29 Decembrie 1794, aproape în aceeași formă și fără vre-o deosebire de fond, de Mihaiu Suțu.

§ 8. Ponturile lui Mihaiu Suțu pentru rânduiala ce au a păzi diregătorii ținuturilor.

Sătenii moldoveni fusese legați de satul în care se născuse încă din a doua Domnie a lui Constantin Mavrocordat, prin așezământul făcut de acest Domn pentru rânduiala și împlinirea dăjdiilor¹⁾. Dar, deși rămăneau așezați în acel sat cu birul și cu slujba, urmând obiceiului ce se făcuse în cele două de pe urmă veacuri, ei făceau semănături și pe alte hotare, mai mult

¹⁾ Vezi cap. IV al acestei Cărți.

sau mai puțin apropiate, fie că locul eră acolo mai rodnic, fie că eră mai larg și, acum ca și în trecut, arau și cosiau pe hotar străin fără a cere mai întâiu voia stăpânului, când într'un capăt și când într'altul. Acest obicei nu putea să fie văzut cu ochi buni, mai ales de acei stăpâni ai căror hotare rămăneau nelucrate și prin urmare neproducătoare de dijma. Dorinții lor de a-i pune capăt trebuie să atribuim instrucțiunile date sub nume de ponturi (articole), de Mihai Suțu, ispravnicilor ¹⁾.

Prin articolul întâiu al acestor instrucțiuni, Domnul hotărea că locuitorii „să-și are *indestul* și să seamene, cum și fânaț să-și facă“ pe „moșia unde se află cu locuința“ și, având loc *indestul* pe acea moșie să nu fie îngăduiți să meargă să are și să-și facă fânaț pe alte moșii.

Când locuitorii unui sat nu ar avea, pe moșia pe care șed, loc de arat și de fânaț *indestul*, vornicelul satului urmă să meargă să dea de știre Ispravnicilor. Aceștia după cercetarea ce erau datori să facă, incredințându-se de adevărul celor arătate de vornicel, erau datori să caute pe alte moșii cari se megieșese și prin știrea stăpânului acelei moșii, să le dea o bucată de loc deoparte, cât le va fi destul pentru trebuința lor, unde să nu facă stricăciune și pagubă stăpânului moșiei, și să-i pună la arat unul lângă altul, iar nu răschirat, și să ieă stăpânul moșiei numai dijma, iar cu clacă sau cu alta să nu-i supere. Și pământurile ce le vor ară locuitorii, atât pe moșia ce șed cât și pe locul ce li se va da de pe moșia megieșită, luându-și stăpânul moșiei dijma obișnuită, să nu fie (volnic) a le luă pământul până când nu-l vor lăsa ei singuri de vechiu. „Asemenea și pentru fânaț să îngrijească Ispravnicii să se dea locuitorilor iarbă de o parte. *Iar îndărădnicindu-se stăpânul și nevoind să dea loc la vreme, pe unul ca acela, de orice stare va fi, să nu-l îngăduiască ci să-l facă să înțeleagă a le da loc de arat cum și de cosit.* Iar locuitorii să nu îndrăznească a intra pe moșii străine cu sila, nici cu aratul nici cu cositul, fără știrea ispravnicilor și a stăpânilor“.

Ispravnicii se îndatoriau să rânduiască la fiecare ocol, primăvara și toamna, câte un mazil zapciu, *ca să îndemne pe*

¹⁾ Vezi actul în Apendice.

toți locuitorii ținutului să are și să seamene cât de mult, iar care din locuitori nu-și va cunoaște folosul său, și asemenea să-i silească și pentru voia lor“. Zăpciul eră silit să facă izvod de sămănăturile făcute de fiecare sat și să'l deă Ispravnicilor pentru ca aceștia să vadă dacă s'au făcut destul de multe.

Instrucțiunile mai cuprind, pe lângă cele de mai sus, și dispozițiuni pentru ferirea holdelor de stricăciuni și pentru poliția agrară în deobște.

Articolul VI dispune că, când vreunii din stăpânii moșiilor sau din cumpărători nu vor urmă după ponturile gospod și după obiceiul pământului la luatul dijmei și la alte venituri ale moșiei și vor vrea să asuprească pe locuitori peste dreptate, să meargă locuitorii să arăte la Isprăvnicie. Și Ispravnicii prin cercetarea ce vor face, nici într'un chip să-i îngăduască măcar orice stare de om va fi. Dar care nu ar vrea să înțeleagă, pentru unul ca acela îndată ispravnicii ținutului să înștiințeze pe Domnie ca să se facă punere la cale.

Articolul cel de pe urmă pune în vedere Ispravnicilor să privegheze îndeplinirea întocmai a legiurii lui Alexandru Moruz asupra pădurilor.

Prin hotăririle de mai sus sătenii au fost lipsiți de dreptul de a-și face sămănăturile acolo unde li eră voia lor și au mai fost constrinși să seamene și să cosească pe hotarul pe care erau așezați, chiar dacă pământul acelu hotar eră mai puțin rodnic decât pământurile învecinate. Această mărginire a libertății lor este absolut nejustificabilă și alcătuieste o nouă nedreptate făcută lor, de adăogit la lungul șir de nedreptăți ce au suferit

Dar, pe de altă parte, nu se poate tăgădui că aceste instrucțiuni sau ponturi ale lui Mihaiu Suțu poartă întipărirea atât a unei solicitudini adevărate și luminate pentru binele țărănimii cât și acea a unui mare spirit de echitate, însușiri ce nu suntem obișnuiți a le găsi în actele Domnilor fanarioți.

✓ Apoi faptul că poronci obștești date de însuș Domnul la epoca cea mai jalnică a istoriei țărănimii române, recunosc în chipul cel mai formal dreptul săteanului moldovan de a se folosi, pentru a-și face sămănături și a cosi fân, nu numai de

hotarul satului său ci, în caz de strimtoare a acelu hotar, și de părțile disponibile din hotarele limitrofe, în schimbul îndatoririi zeciuelii și a slujbei în cazul cel dintâiu și a zeciuelii singure în cazul cel de al doilea, alcătuesc o nouă, neprețuită și zdrobitoare dovadă a existenței acestui drept, dela origine și până la cei de pe urmă ani ai veacului XVIII. Aceste poronci dovedesc că, chiar în epoca în care starea țărănimii eră mai decăzută ca oricând, dacă dijma eră privită ca fiind dreptul firesc și strămoșesc al stăpânului, acel al săteanului era folosința pământului din care scotea roada a cărei dijma se convenia acelu stăpân.

Și aceste ponturi departe de a mărgini întinderea de care se putea folosi săteanul, poroncesc Ispravnicilor să stimuleze pe săteni, prin toate mijloacele, ca ei să seamene cât de mult!

§ 9. Anaforaoa boerilor Divanului din 20 Fevruarie 1803.

Găsim mențiuni de moșii arendate în documentele veacului XVII și acele a întâii jumătăți a veacului următor¹⁾; întâiul arendaș evreu ne apare în anul 1743²⁾, dar este sigur că, înainte de a doua jumătate a veacului XVIII, moșiile se arendau foarte rar de stăpânii lor. Lucrul este destul de firesc pentru ocinile locuite, căci plugărie proprie nu se făcea de cătră stăpân și stringerea dijmei din fân și din pâne precum și acea a veniturilor morii și a crâșmii se făcea mai cu înlesnire de vatamanul sau dirigătoriul stăpânului decât de un negustor oareșcare. În ambele cazuri de arendare citate în notă este vorba numai de dijma: în cazul pământului nelocuit, arendașul se obligă a da dijma

¹⁾ 1660, Iunie 25. Vasile cel Bătrân din Vârtop, ieă partea de Vârtop a lui Toderășco Prăjăscul, patru pământuri și o lature ca s'o are și să se hrănească, dându-i lui Prăjescu a zecea. (Acad. Rom., IX, p. 48).

1744, Maiu 4. Ieromonahul Varlam Ursache vinde Sfinției Sale lui Iosef dijma de pe dreptele sale moșii: satul Cioranii, satul Șarpenii și satul Rugineștii, în 15 lei, cari i-a primit deplin și arată până unde se întind hotarele acelor sate. Să aibă a lua dijma din toate după obicei, cum hotărește luminata carte a lui Vodă: din țarină, din heleșteu cu pești, din prisaca cu stupi și din toate, iar de va fi vr'o pagubă, răspunde vânzătorul. (Th. Codrescu, *Uricar*, XXV, p. 81).

²⁾ Conдика lui Const. Mavrocordat la Academia Română, No. 378.

roadei ce va face pe acele pământuri, iar în cazul arendării celor trei sate, arendașul cumpără numai zeciuiale roadei ce se va face pe ele în cursul anului.

În a doua jumătate a veacului XVIII însă cazurile de moșii date în arendă încep a deveni mai număroase, mai ales după 1770 și pe măsură ce se înmulțesc Evreii și velnițile. În urma jăfuirii locuitorilor de cătră ei, Alexandru C. Mavrocordat, pe temeiul anaforalei Divanului, le ridică la 1782¹⁾, dreptul de a lua în arendă moșii cu sate pe ele. Această măsură atât de salutară rămase însă în curând literă moartă, căci sunt exemple de moșii arendate la Evrei în ultimul deceniu al aceluia veac.

Precum reiesă din actul rezumat în nota de mai jos, obiectul de căpetenie al arendei eră venitul crășmii, *orânda* cum s'a zis multă vreme, care până după 1830 alcătuieste venitul cel mai de samă al unei moșii. Pe lângă orândă se mai arendează dijma dela locuitori și 100 de fălci iarbă pentru trebuința hanului dela drumul mare alipit de crășmă. Din contract reiesă ca în cazul de față arendașul nu făcea plugarie, căci nu se face mențiune nici de slujba oamenilor nici de arenda unor locuri de arătură²⁾.

Este probabil că Sandu Sturdza lucră pentru socoteala

¹⁾ M. Kogălniceanu. Arhiva Românească, II, p. 179.

²⁾ 1793, Octomvrie 3. Carte de judecată pentru orânda satului Ruginoasa. Jidovul Lupul sin David cumpără dela Aga Sandul Sturdza *orânda* satului Ruginoasa cu toate cătunele pe trei ani. El va vinde toate băuturile ce va voi. Dijma din pâne să fie a lui *afară de pânea boerească* și a câțiva oameni ai casei ce sunt arătați anume. Dijma vinului asemenea să fie a lui afară de cea din viile boierești și a pitarului Șarban și a schitului dela Giurgești. Velnița cu toate căldările încă să fie a lui... scaun pentru tăiet carne, băcălie să fie volnic a ținea, trei mori ce sunt pe moșie să fie a lui, neluând *oium* numai dela pânea ce se va măcina boerească, mutările de oi încă să fie a lui. 100 fălci iarbă necesită să i se deă, 500 vedre vin să i se deă, însă 250 vedre primăvara și 250 vedre toamna, pe care să-l plătească 50 parale vadra, dând pe toată luna câte 52 lei 10 bani, iar pentru toate celelalte să deă pe fiește care an câte 3000 lei, dându-i prin șferturi câte 250 lei pe toată luna. Jidovul nefiind următor cu plățile și voind să rezilieze contractul, Divanul hotărește să urmeze cu dânsul pe întâiul an, rămânând pe urmă Sandu Sturdza să facă ce vrea cu moșia lui. (Acad. Rom., XXXIII, p. 102).

lui locurile ce le putea *imbracă* cu slujba datorită de oamenii din satele lui¹⁾.

Însă arendașii aveau în obștia sătenilor ce locuiau pe moșie un primejdios concurent înarmat cu rămășițele vechiului obicei, cu un vajnic drept de *protimis* asupra folosinții hotarului pe care eră așezată obștia.

Când un stăpân voia să-și arendeze moșia și găsiă mușteriu care s'o ieă, eră dator, înainte de a încheia transacțiunea, să aștepte ziua de sfântul Gheorghe și să întrebe pe locuitorii cari *sedeau* pe dânsa dacă vor sau nu s'o ieă ca s'o lucreze ei. Numai dacă locuitorii nu erau mușterii, puteă stăpânul să încheie contractul și să predea moșia arendașului. Dar chiar în acest caz arendașul nu eră sigur s'o poată stăpâni mai mult decât pe un an. Dacă sătenii arătau înainte de sfântul Gheorghe al anului următor, dorința de a luă ei moșia pe sama lor, contractul ori pe câți ani ar fi fost încheiat, rămânea desființat și moșia eră lucrată de săteni.

Iată încă o afirmare clară și categorică a dreptului de folosință al săteanului asupra hotarului *locuit* de el. Și această afirmare, ce trebuie pusă în legătură cu articolul XVI al așezământului lui Grigore Calimah, este făcută în momentul în care țărâni-meă este căzută la starea cea mai tristă ce a cunoscut-o, iar acei cari o rostesc sunt boerii Divanului lui Alexandru Moruz, în a doua Domnie a acestui Domn în Moldova. Faptul că ei afirmă acest drept al țărânimii numai pentru a cere desființarea lui, nu slăbește întru nimic neprețuita valoare a afirmațiunii.

¹⁾ Ca dovadă de puțină plugărie ce făceau stăpânii în cei de pe urmă ani ai veacului XVIII, mai vezi *sama de toată pânea veche și nouă ce au fost strînsă la Suseni* în anii 1791 și 1792, samă alcătuită la 15 April 1793.

Din amândouă recoltele erau 79 mierțe și 8 dimerlii grâu față; 10 mierțe și 5 dimerlii fusese sămănate în toamna anului 1792, (adică mai puțin de 10 făci). Recolta anului 1792 fusese de 80 mierțe 6 dimerlii. În 1791 ieșă 77 mierțe și 7 dimerlii, orz. în 1792 ieșise 61 mierțe. În gropi se aflau 24 mierțe ovăs. Mălaiu ieșise din recolta 1792 în total (cu dijma) 47 mierțe. La 1791 se puse în coșere 4531 băniți știulețe (cam 120 chile grăunțe) iar în 1792, 2500 băniți știulețe (aproximativ 65 chile grăunțe). Și această recoltă ieșiă de pe moșiile întrunite Susenii și Perienii, cu întindere de mai multe mii de fălci. (Acad. Rom., LXXXV, p. 60).

În anoforoa lor din 20 Fevruarie 1803¹⁾, după ce expun Domnului faptul că se dă sătenilor acest drept de protimisis, ei pretind că în zilele lui Mihaiu Suțu, din această pricină ivindu-se multe judecăți și pagube acelor *orânduitori*, scoțându-i din moșie fără vreme, s'a hotărît că în cazul arendașilor cari vor lua o moșie pe mai mulți ani, protimisul se va da locuitorilor numai dacă ei îl vor cere înainte de ziua de sfântul Gheorghe al întâiului an al arenzii. Dacă ei vor lăsa să treacă acea zi, arendașul rămâne în stăpânirea moșiei până la împlinirea anilor cuprinși în zăpis.

Este probabil că boerii Divanului dela 1803 n'au spus decât adevărul când au vorbit de dispoziția luată sub Mihaiu Suțu pentru mărginirea dreptului de protimisis al sătenilor, dar mă indoiesc de adevărul celelalte afirmări: „că după hotărîrea de atunci s'a urmat și până acum...“. Căci dacă s'ar fi urmat cum zic, potrivit cu hotărîrea de sub Mihaiu Suțu, ce ar mai fi avut ei nevoie să ceară reînnoirea și reintărirea acelei hotărîri?

Anaforoa, la sfârșit, mai cere ca protimisul să se dea sătenilor dacă îl vor cere toți, „iar dacă se vor alege numai doi sau trei din cei mai cu putere ca să-l ceară, nu găsim cu cale ca să se dea numai la doi sau trei, fiind că aceia asupresc pe cei mai săraci, după cum în destule pricini s'au întâmplat“.

Din această de pe urmă propunere a boierilor Divanului reiesă că luarea în arendă a moșiilor stăpânești, de către locuitorii ce locuiau pe ele, eră un fapt care, departe de a fi excepțional, se întâmplă destul de des.

Nu știm dacă această anaforă al cărui original se află la Academia Română, a fost sau nu întărită de Domn.

Actele vremii ni arată că, când stăpânii cereau privilegiul de slobozie spre a înființa sate nouă, Domnii aveau grijă, înainte de a hărăzi asemenea privilegii, să s'încredințeze că prin înființarea acestor aşăzări nouă *nu se împușină întinderea de pământ de care aveau neapărată nevoie locuitorii șatelor de*

¹⁾ Vezi actul în Apendice.

pe hotarele învecinate¹⁾. Ele ni mai arată ca venitul de căpetenie ce-l trăgea stăpânul din pământ eră dijma dată de locuitori²⁾ și că nu se puteau vâri pe hotarul unei moșii, chiar pe locuri depărtate de sat, locuitori de pe alt hotar câtă vreme acei localnici cereau să fie protimisii³⁾.

¹⁾ 1792 August 1. Alexandru Moruz Vv. scrie Ispravnicilor de Vasluiu că Postelnicul Costache Racoviță voiește să adune oameni străini la siliștea lui pustie, Rediul, dela acel ținut. Domnul poroncește Ispravnicilor să cerceteze cu deamănuntul *dacă pe acea moșie este loc larg, ca să poată oamenii ce vor veni acolo să s'așeze „să-și facă hrana lor cu îndestulare și de nu se va pricinui vre-o supărare sau strimtoareală la hrana locuitorilor de prin satele ce vor fi prin prejur cu facerea satului aceluia, cum și de sunt niscaiva locuitori șezători pe numita moșie, și acei oameni ce vor fi, câți sunt săteni vechi și câți sunt străini, să facă izvod anume, să-l trimită Domnului ca să vadă de se poate face adunare de oameni acolo.* (Acad. Rom., XIII, 79).

²⁾ 1794 Septemvrie 20. Răzășii, în număr de vre-o 30, dela Bârle, arată că „funiele noastre de moșie ce se numește Bârle sunt *injugate* cu hotarul de moșie a D-lui (biv Vel Sulgerul Ienache, zet Razu) ce se numește tot Bârle. *Satul fiind cel mai mult pe moșia noastră, iar pe a D-lui mai puține case, în multe rânduri au fost între boer și noi prigonire cum pentru pășunea vitelor noastre ce calcă pe moșia D-lui cât și pentru pădurea D-lui ce se taie de cătră sat, după vreme, la trebuinți și la ierne grele. Spre a pune capăt acestor prigoniri se învoiesc în chipul următor:*

Răzășii să se zică cu toții satul lui, să'l aibă de stăpân, ori de vor ședeă oamenii mai mulți sau mai puțini pe moșia Sulgeriului, după vreme, să nu fie nevoie pentru aceasta. Vin și rachiu să vândă alternativ câte un poloboc, când Sulgeriul când răzășii, pe care punând în vânzare o butie după ce celalalt va fi mântuit pe cea ce o începuse. A primit Sulgeriul ca tot satul să-i clăcuiască numai câte 6 zile pe an, 3 zile vara și 3 zile primăvara, adică și moșnenii toți, *fie că vor ședeă (vor lucră pământul) numai pe moșia lor, rămânând a Sulgeriului pentru pășunea vitelor, fie că vor ședeă pe a Sulgeriului rămânând a moștenilor pentru pășunea vitelor.* Cei ce nu vor clăcui să plătească câte 12 parale pe zi. Preoții și diaconii să nu facă nici o zi de clacă. *„Iar pentru dijma și attele, ce se vor pune pe moșii, să aibă aș luă fiește care dreptul său după moșia sa“.* (Acad. Rom., LIX, 68).

³⁾ 1797 Aprilie 30. Isprăvnicia ținutului Suceava face cunoscut că locuitorii cătunelor Părăul Pântii și Ștejarul au adus carte gospod să judece pricina dintre dâșșii și mănăstirea Slatinei pentru muntele Grințieșul, din folosința căruia îi scosese mănăstirea, deși ei și părinții lor ar fi făcut curățuri pe acel munte. Ispravnicia constată că într'adevăr nu-

§ 10. Așezământul din 3 Ianuarie 1805 a lui Alexandru Constantin Moruz asupra pontului boierescului.

Cu toate modificările obiceiului strămoșesc în folosul lor, obținute de stăpânii moșiilor, ei tot nu erau mulțumiți. Condițiunile cumplite făcute populațiunii rurale în țările vecine stărneau neconținut dorul lor de câștig. Cererea de cereale pentru Țarigrad crescând din zi în zi, ei se vedeau cu măhnire în neputință de a se folosi îndestul de căutarea unor roade ce pământul lor le dădea cu atâta înbielșugare și pentru producerea cărora nu puteau întrebuiță brațele țăranilor din satele lor decât într'o măsură atât de slabă față cu pofta lor.

Cu vremea, stingându-se generațiunile cari cunoscuse vechiul obicei al pământului încă neatins de hotăririle așezământelor, începea a se stinge și orice noțiune dreaptă despre legitimitatea dreptului de folosință al sătenilor. Inchipuindu-și că sunt proprietari absoluți ai moșiilor lor, priviau pe sătenii așezați pe ele ca pe niște paraziți cari se hrăneau acolo fără nici o dreptate, păgubindu-i pe ei.

Puterea unui mic număr de case boerești cari știuse să monopolizeze slujbele și cea mai mare parte din stăpânirea pământului, izbuti să obțină dela Alexandru Moruz, dacă nu îndeplinirea visului desmierdat vreme de trei decenii de cătră stăpâni: zeciuiala zilelor anului, cel puțin o însemnată sporire, o mai mare precizare a slujbei și, ceea ce eră plin de urmări, cea dintâiu mărginire a întinderii de pământ de care avea drept să se folosească săteanul.

miții locuitori au păscut vitele lor și au făcut fân pe acel munte, dar singuri au mărturisit că curăturile fusese făcute de țișanii mănăstirii, când au șezut acei țișani acolo. Călugării au scos din folosința muntelui Grințieșul pe acei locuitori fiind ca locuitorii satului Borca, moșia mănăstirii, fiind strimtorați de loc pentru hrana lor „și fiind acel munte tot un hotar cu Corba, au cerșut *protimisis* ca să ție ei acel loc, ca niște locuitori tot de pe o moșie deci, fiind că jăluitoarii din Pârăul Pântii și Stejarul nu sunt locuitori pe moșia Slatinei, am găsit cu cale să se ție de locuitorii din satul Borca, fiindcă șed pe moșia mănăstirii. Iar prisosindu-li lor din cât li va fi trebuință, atunci vor cumpără și ei cu prețul ce se vor putea învoi...” (Acad. Rom. Cond. mănăst. din Bucovina, p. 198, No. 12).

Proiectul de legiuire, alcătuit la 2 Ianuarie 1805 de boerii Divanului, bine înțeles în înțelegere cu Domnul, fù prezentat acestuia sub formă de anaforă.

Boerii încep jăluinduse de pagubele ce li-a adus *împuținarea* slujbei datorită lor de locuitori „cari locuiesc moșiile noastre, se hrănesc, se folosesc și dobândesc dela dânsese și măcar zeciuiala slujbei zilelor anului, după a tuturor noroadelor cuviință și dreptate“ nu au dela dânsii; „fără numai douăsprezece zile, obișnuite dela o epocă necunoscută (?), când moșiile erau fără preț, țara nelocuită, cheltuelile micșorate și toate întru ieftenătate“. Afirmă că în vechime țaranii slujau stăpânilor cât le convenia acestora. Apoi ei arată că, netăgăduit de toți, acest *cin* al boierilor ridică sarcina pământului întru toate întâmplările, stând față și înainte la împlinirea împărăteștilor și domneștilor poronci, până ce mai de pe urmă și la întâmplătoare jărtfire a vieții“.

Apoi, după ce se plâng de scumpetea care domnește, declară că „*locuitorii Moldovei* în lumnatele zile a Măriei Tale *petrec o mulțămitoare stare și într'un veac al fericirii lor...* Ei urmează alișveriușul cel mai folositor *pe moșiile noastre*, hrânindu-se *pe moșiile noastre* cu indestulare, hrânind dobitoacele lor și printr'insele săvârșind toate dobândirile lor, și nimica cunoscând stăpânii din slujbele lor, încât numai cei ce au moși fără locuință de săteni, acei au ajuns a rămănea mai mult mulțamiți; iar acei ce au sate locuite, întristați și măhniți de paguba lor, căci cu slujba de douăsprezece zile în curgerea unui an *nici analoghie rămâne potrivită cu păgubirea ce pricinuesc ei moșiei, nici chip de a întâmpina stăpânul moșiei acea trebuincioasă slujbă, dar în sfârșit nici indestulate sămănături poate a face, ca să fie și pentru trebuința casei sale, să prisosească și pentru vânzare la cabanlăii acei ce duc zahereaoa țării la împărătescul Caban al Țarigradului...*, și așa din vreme în vreme acei ce slujesc pământului și stau față înainte locuitorilor țării, aceia au rămas mai mult păgubiți și decât însuși locuitorii țării, pentru cari slujesc boerii la toate întâmplările pământului“.

Apoi boerii, după ce recunosc că *pentru moment* nu pot obține zeciuiala zilelor anului, propun că în loc de un număr

de zile de slujbă în cari, în realitate, locuitorii lucrează prea puțin, să se statornicească „o măsurată îndatorire a slujbei anului, care fără nici o sarcină și îngreunare ar putea locuitorii moșiilor noastre să lucreze rânduit în curgerea unui an stăpânilor săi“. Această propunere, care o cred de natură a pune capăt necontenitelor prigoniri dintre săteni și stăpâni cu cari se supără necontenit Domnia, au alcătuit-o în ponturi cari cuprind nu numai „orânduita slujbă a săteanului către stăpân, dar nu mai puțin și pentru cuviințele cari stăpânul moșiei se îndatorește a păzi către săteanul său, dându-i loc de fânaț, loc de imaș și loc de arat, în cât după curgătoarele prețuri de acum, numai fânațul este vrednic de îndoita slujbă decât se arată pentru dânșii ce au a lucra într'un an. Urmează apoi cererea să fie invoiți a face „plecatul nostru *magzar* (jalbă) către Poartă, ca aceasta să dea slobozenie de a se face schimbarea propusă deci în așăzămintele existente „*până când mai în urmă, iarăș dela prea puternica umbrire a hrănitorei noastre Impărății, vom dobândi, noi sau urmașii noștri, după vreme, acea milostivitoare desăvârșită dreptate a zeciuelii zilelor anului și vom rămânea pururea și pentru aceasta rugători către Dumnezeu pentru îndelungarea vieții prea puternicului și prea bunului nostru Impărat etc.* După ce mai asigură încă odată pe Domn că socotința lor „nu va cădea nici într'un chip cu însărcinare locuitorilor țării“, se înșiră *ponturile*.

I. Câte pluguri sunt într'un sat vor ară câte 80 prājini fâlcești, primăvara sau toamna, după trebuința stăpânului.

II. Fiecare gospodar are să prășască (de două ori) câte 15 prājini fâlcești de păpușoi pe an, să le culeagă și să le care la coșerele stăpânului.

III. Fiecare casaș are să secere pe tot anul 30 prājini fâlcești și să le care la aria stăpânului.

IV. Fiecare casaș are să cosească pe tot anul, să adune și să clădească în stog câte o falce iarbă.

V. Fiecare sătean are să lucreze stăpânului câte 4 zile pe an ca acele ce se obișnuiau până atunci la orice slujbă ar avea trebuința stăpânului.

VI. Fiecare sătean va avea a aduce la așezarea stăpâ-

nului câte două care de lemne de foc, însă dacă depărtarea satelor dela aşezare şi dela pădure va cere pierdere de vreme de două zile, atunci să se invoiască cu stăpânul moşiei lucrând la altă slujbă acele două zile.

VII. Satele de pe margine cari se hotărăsc cu raelile turceşti şi cu Ţara-Românească să lucreze numai în jumătate, asemenea şi satele ținuturilor Hotărnicenii, Codru şi Grecenii.

VIII. Locuitorii să fie ținuți a da ajutorul ce va fi de trebuință la meremetul iazurilor şi morilor, dar când se vor face din nou să le facă stăpânul.

IX. Dijmă să dea din toate a zecea, cum şi din legumile făcute în ținără pentru negustorie, osebinduse numai acele din grădini pentru însuş trebuința lor. Atât sătenii cât şi lăturaşii să fie datori a stringe şi a căra dijma la aria şi la coşerele stăpânului, neridicând nime pânea lui până nu va da dijma. Iar stăpânul este îndatorit a dijmui la vreme.

X. Asemene vor stringe sătenii dijma fânului, făcând-o stog pe locul unde au cosit.

XI. Dijma de stupi va fi din cincizeci unul, iar pentru mai puțini sau câți vor trece peste cincizeci, vor plăti câte 5 parale de stup.

XII. Locuitorii nu vor vinde nici un fel de băutură nici vor aduce de aiurea, având a vinde numai stăpânul moşiei. Băuturile din însuși roadele lor vor putea *metahirisi* în sat numai pentru a lor trebuință şi numai până la 20 Dechemvrie, necutezând a vinde la alții în cuprinsul satului.

XIII. Stăpânul nu are îndatorire să dea păşune pentru vite şi stănilile locuitorilor fără tocmală şi invoire. Locuitorii ce nu vor avea vaci şi boi, vor putea păşuna pe imaşul satului câte 10 sau 15 oi, iar pentru toate celelalte vor plăti câte 4 parale de oaie, mieii fiind scutiți. Însă nu vor putea împreună oile scutite, făcând stână, fără a se invoi cu stăpânul şi a-i plăti.

XIV. Sătenii sunt datori să îngrădească ținările şi coşerile în cari se string popuşoi prășiți de ei pentru stăpâni sau dijma din popuşoi lor.

XV. La moşile unde nu vor avea trebuință stăpânii de lucru, să se urmeze invoiala ce se va face cu locuitorii.

XVI. Fiecare om casaş sau holteiu, în vârstă, fără tată, care va fi destoinic de slujbă, să aibă a lucra cele rânduite, iar flăcăul neînsurat nu, lucrând tată-său pentru el. Neputincioşii şi nevolnicii să nu se supere.

XVII. Cel ce va fi plecat din sat cu chirie sau altă trebuinţă, să fie dator a plăti altui om ca să lucreze în locul lui sau să se tocmească cu săteanul.

XVIII. Slujba se va face pe moşia pe care şed sătenii sau pe alta depărtată de cel mult patru sau cinci ceasuri. De va vrea stăpânul să-i ducă cale de şapte ceasuri, să le fie pierderea vremii dusului şi a întorsului.

XIX. Stăpânii sunt datori a da sătenilor câte jumătate de falce de fânaţ de vită şi anume:

la moşiile dintre Prut şi Nistru:

8 fălci fruntaşului pentru 16 vite, 6 fălci mijlocaşului pentru 12 vite şi 3 fălci codaşului pentru 6 vite;

la moşiile dintre Prut şi Siret:

6, 4 sau 2 fălci pentru 12, 8 sau 4 vite;

La moşiile de peste Siret:

3, 2 şi 1 falce pentru 6, 4 şi 2 vite, iar celor de starea a patra câte o jumătate de falce de vită.

De vor avea nevoie sătenii de fânaţ mai mult, să cumpere cu preţul cu care stăpânul vinde şi la alţii. Dacă nu va fi pe o moşie destul fânaţ pentru ca să se poată da tot numărul de fălci convenit sătenilor şi să rămână şi stăpânului, se va da fânaţul în patru părţi din cari stăpânul va lua una şi săteanul trei, împărţindu-l între ei după analoghie. Iar de vor avea trebuinţă de mai mult să ieă de aiure.

XX. Imaş să se deă locuitorilor după acelaş număr a vitelor precum s'a rânduit pentru fânaţ şi după aceeaş împărţire în regiuni. Pentru vitele ce le vor avea locuitorii peste numărul prevăzut, vor plăti câte 10 parale pe an de vită mare şi jumătate pentru mânzaţi. Pentru vitele nedate la gireadă să se învoiască cu stăpânul. Dacă locul de imaş de pe moşie nu va ajunge, să cumpere pe moşiile megieşite.

XXI. Locuitorii să nu fie slobozi a face arături împrăştiete, pricinuind astfel stricăciuni la fânaţele moşiei; ei să-şi aibă cu îndestulare ţărinile într'o parte, sămănând unul lângă altul şi

stăpânul să nu-i poată scoate din pământurile lor cele vechi până ce nu le vor lăsa ei singuri. De nu va voi stăpânul să dea sătenilor loc îndestul, ei să arăte Ispravnicilor și făcându-se amănunțită cercetare, să li dea Ispravnicul atâta parte de loc încât să fie după analoghia mărimii moșiei. Iar când nu va fi pe acea moșie destul loc de arat, de dat nici din prisosul fânațului, să le dea Ispravnicul loc pe o moșie megieșită, cu știrea stăpânilor, fără stricăciune și păgubire și să dea locuitorii stăpânului acelei moșii megieșite obișnuita dijmă, cărând-o și la coșerile lui; iar cu cereri de slujbă să nu se supere.

XXII. La moșiile răzășilor birnici unde se află locuitori fără împărtașire de moșie, acei locuitori să facă slujba în bani, dând câte doi lei pe an și obișnuita dijmă, pe care răzășii s'o împartă între ei cum vor socoti.

Lungul și întortochiatul preambul al acestei legiuiri nu aduce în sprijinul aplicării ei alt argument decât interesul și binele stăpânilor de moșii reprezentați prin boerii cei mari.

Alegațiunea cum că din vechime sătenii slujiau stăpânilor cât le trebuia acestora alcătuește un neadevăr. În asemenea condițiune se aflau vecinii și aceasta, precum am văzut, numai prin abuz. Acea slujbă abuzivă fără soroc a vecinilor se făcea numai în satele unde aveau stăpânii așezări, vecinii fiind întrebuințați mai ales ca slugi la trebuințele casnice ale stăpânilor: la lucrul țării însă prea puțin, pentru bunul temeiu că plugărie nu făceau stăpânii aproape de loc înainte de a doua jumătate a veacului XVIII. Boerii uită că Constantin Mavrocordat li-a hărăzit scutelnici încă înainte de a le lua *puterea abuzivă* de a sili pe vecini să lucreze „fără soroc“. Ei mai uită în sfârșit că, pe lângă vecini, mai erau pe vremea lui Constantin Mavrocordat și săteni slobozi. Încât privește alegațiunea că *sătenii, la 1805, s'ar afla într'un veac al fericirii*, ea s'ar putea lua ca o ironie crudă dacă n'am ști că avem a face cu o măgulire la adresa lui Moruz.

Așzământele lui Grigore Ghika îndatoriau pe sătean să lucreze stăpânilor de moșie un număr de zile, fixând câtimea muncii ce aveau a face într'o zi. Această câtime de muncă era precum am văzut, exagerată la toate condeile. Acest așzământ al lui Grigore Ghika impunea săteanului în realitate

un număr de zile¹⁾ de slujbă aproape îndoit de cât pretinde, iar al doilea aşazământ al celuiaş Domn, ridică această slujbă precum am constatat încă cu cinci zile.

Aşazământul dela 1805 nu mai vorbeşte decât de zilele de clacă şi de reparaţii la iazuri şi mori, dar stabileşte următoarele câtimi de muncă ce este dator să facă fiecare sătean: 80 prăjini arătură grapată, 15 prăjini praşilă cărată şi pusă în coşere, 30 prăjini secere cărată şi clădită, 80 prăjini coasă adunată şi pusă în stog.

Pentru o falce de arătură grapată trebuiesc 3 zile; pentru 15 prăjini de praşila de două ori, cu culesul, disjocatul, caratul şi punerea în coşere, 8 zile cu palmele şi 2 cu carul; pentru 30 prăjini secere carată, 3 zile cu palmele şi 1 carul; pentru 1 falce coasă pusă în stog 8 zile cu palmele şi 2 cu boii. Dacă la aceste adăugim cele 4 zile de clacă şi caratul a două care de lemne, avem peste tot 33 zile, din care pentru palmaşi 23 cu palmele şi 10 cu carul, iar pentru oamenii având boi 19 cu palmele şi 14 cu carul, la cari se mai adăogiau, şi pentru unii şi pentru alţii, zilele de *meremet* (reparaţie)²⁾.

Vrea să zică, *în realitate, stăpânii ajunseser de pe atunci a se folosi de zeciuiala zilelor anului.*

Şi foloasele rezultând pentru stăpâni din acest aşezământ sunt departe de a se mărgini în articolele de mai sus.

Sătenilor li se impune de acum înainte îndatorire să care dijma ce o dau din pânea lor la arie sau la coşerele stăpânilor.

Dijma stupilor, acea de căpetenie, se sporeşte cumplit. În tot cursul veacului XVIII se dădea câte un stup din cincizeci iar pentru un număr mai mic, câte o pară de stup. Iar acum, dacă acea dijma rămâne statornică pentru numărul de 50 stupi, ea *devine de cinci parale, adică se încinceşte* pentru un număr de stupi neajungând la 50 sau pentru toţi câţi trec peste 50. Această măsură pe cât de lacomă pe atât de neghioabă a făcut să scadă cu totul numărul stupilor şi a ucis prisăcăria în ţară.

¹⁾ Dacă presupunem că locuitorul prăşia de două ori 12 prăjini de popuşoi.

²⁾ Din actele relative la alcătuirea legiurii regulând raporturile dintre stăpâni şi ţărani, introdusă la 1833 în Regulamentul Organic, în locul dispoziţiunilor primitive statornicind aceste raporturi, ar rezultă că

Dar lovitura cea cumplită pentru săteni și folosul cel mare pentru stăpâni, a fost fără îndoială mărginirea numărului de vite ce'l putea ținea un sătean pe hotarul locuit de el și prin mărginirea întinderii de fânaț și de imaș la care avea drept.

De unde până atunci numărul de vite ce săteanul îl creștea eră mărginit numai de puterea lui și de întinderea hotarului, se statornicia acum prin legiuire un maximum pe regiuni, țara fiind împărțită în trei regiuni: cea dintre Nistru și Prut, cea dintre Prut și Siret și cea de peste Siret. Maximul eră fixat la 16 vite mari pentru întâia regiune, 12 pentru a doua și 8 pentru a treia. Cățimea de fânaț ce se socotia pentru fiecare vită eră de jumătate de falce.

Imașul (pășunea) se dădea pentru acelaș număr de vite în aceleiaș regiuni; acea întindere de imaș, cuvenită fiecărei vite, pare a fi aceeași ca acea a fânațului.

Ni putem închipui lesne importanța acestui nou venit pentru stăpâni și greutatea lui pentru sătenii cuprinși dacă considerăm că Moldova se află, încă aproape cu desăvârșire, sub regimul pastoral și că averea țaranului, o alcătuiau exclusiv vitele lui.

se stabilise echivalentul în zile a muncilor specificate în *ponturile* I, II, III și IV a anaforalei din 1805.

Aratul și grapatul a 80 prăjini fâlcești se socotia drept	2	zile
Prășitul și căratul la coșer a 15 prăjini fâlcești se socotia drept	2 1/2	"
Seceratul și căratul la arie a 30 prăjini fâlcești se socotia drept	2 1/2	"
Cositul și clădirea în stog a unei fâlci de fân se socotia drept	4	"
Cărătura dijmelor la jignițele stăpanului se socotia drept	- 1/2	"
Ingrădirea țarinilor și a coșerilor proprietarilor se socotia drept	- 1/2	"
Total	12	zile

Nu se poate de loc înțelege în ce scop s'ar fi stabilit această analoghie, n'am găsit nici o urmă de dânsa în actele vremii. Presupun deci că se va fi făcut numai în vremile precedând imediat ocupațiunea rusească dela 1828. Despre esactitatea ei cred ca am vorbit pre larg mai sus.

Sătenii cari aveau un număr de vite trecând peste maximum stabilit în regiunea lor, trebuiau să se invoiască cu stăpânul pentru sporul de fânaț și de pășune trebuitori lor. Acei ce nu aveau vite mari puteau ținea, pe imășul satului, fără plată, până la 1.000 oi. Pentru celelalte oi și pentru stănele făcute pe moșie, trebuiau să plătească stăpânului după cum se invoiau. Această plată pentru hrana oilor alcătuește pentru stăpâni, de acum înainte, un nou și însemnat venit, ce-l datoresc legiurii dela 1805 și care apasă greu pe săteni.

Când boerii, în preambulul acestei anaforale, se laudă că numai valoarea fânațului ce-l dau sătenilor ce șed pe moșiile lor face mai mult decât întreaga slujbă, după prețurile atunci în vigoare, ei poate că nu exagerează sau că exagerează numai puțin, dar uită că până atunci sătenii dispuneau de fânaț și mai mult, fără spor de slujbă.

Articolul XXI îndatorește pe stăpân să dea locuitorilor loc de arătură *indestul*, fără a mărgini *încă* întinderea la care aveă drept fiecare sătean. În caz de îndărătnicie a stăpânului, îl împlinește Ispravnicul, care rupe o parte din fânaț spre a o da sătenilor ca s'o are. Iată din nou o recunoaștere, deși tacită, al vechiului drept de folosință al săteanului.

O recunoaștere mult mai formală a aceluiaș drept o găsim însă în articolul XIX care dispune că, când fânațul pe moșie nu va fi *indestulător* pentru a da fiecărui sătean numărul de fălci la care are drept și pentru ca să rămână fânaț și stăpânului, atunci să se facă tot fânațul în patru părți, din care o a patra parte să o ieă stăpânul pentru trebuința sa, iar trei părți să le ieă sătenii. Iată deci boerii Divanului lui Moruz siliți să recunoască, în chip tacit într'adevăr dar să recunoască, că sătenii aveau drept la trei părimi din hotar. Vom vedea în curând acest drept, recunoscut în chip tacit, redus la două treimi.

— În rezumat, așezământul dela 1805, alcătuit ca toate celelalte în interesul exclusiv al clasei stăpânitoare, este o nouă, mai puternică și mai îndrăzneată atingere decât celelalte la obiceiul strămoșesc. Nu numai că se sporește munca impusă săteanului în chip foarte însemnat, dar se mărginește dreptul lui de folosință asupra hotarului locuit de el, drept care

până atunci rămăsese neștirbit. Acest așezământ mai mult decât oricare altul sguduie temelile obiceiului celui vechiu, tinde la transformarea judeciei în alod și calcă drepturile incontestabile ale țărănimii în folosul unui număr de stăpâni care se împuțină din ce în ce.

Caracteristic pentru moravurile vremii și pentru spiritul de care erau însuflețiți boerii, este faptul că pe când ei cer și obțin o sporire atât de însemnată a slujbei, stabilesc că sătenii așezați pe moșii răzășești o vor răscumpără plătind câte doui lei de gospodar.

Anafora de la 2 Ianuarie 1805 fû întărită de Domn chiar a doua zi și pusă în lucrare provizor, până la aprobarea ei de către Poartă.

Se cerea încuviințarea așezământului propus de Divan prin un prea supus *arz-magzar* în care, la argumentele expuse în preambulul anaforalei de la 2 Ianuarie, se mai adăugiau toate protestările de credință a țării și a boerilor către prea puternica împărăție și de recunoștință pentru binele făcut de prea bunul Impărat și de prea Inaltul, îndurătorul și hrănitorul Devlet, uzitate în asemenea acte, și în care nu eră uitată nici o aluzie discretă la zeciuiala zilelor anului atât de mult dorită, și care o obținuse de fapt.

Nu posedăm textul acelei încuviințări, și nu știm dacă ea a fost dată ¹⁾. Dar este cert că așezământul lui Moruz, cum a fost pe nedrept denumit în urmă (căci eră opera boerilor) a rămas neaplicat în cele mai multe locuri. Documentele vremii ni arată în această privință o mare deosebire: se pare sigur că, în cele mai multe cazuri, se făceau tocmele cu bună învoire a ambelor părți.

Condițiunile urbariului de la 1805 erau grele pentru țărani moldoveni deprinși cu altele mai ușoare și între cari se mai păstră amintirea unei vremi în care ei se folosiau de hotarul loc în schimbul unor îndatoriri mai mult nominale, mai ales că

¹⁾ Kisselev, în comunicarea lui către Sfatul Administrativ al Moldovei, sub No. 41. din 15 Fevruarie 1833, pretinde că *arz-magzarul* și anafora de boerilor n'au primit încuviințarea Porții din cauza izbucnirii războiului cu Rusia. (Vezi actul în Apendice).

stăpânii și oamenii lor mai treceau și peste ele¹⁾. Dar păreau foarte prielnice sătenilor ruteni, deprinși cu groaznica șerbire din Polonia și din Rusia. Vedem țaraai ruteni în număr mare (500 de gospodari) venind să se s'ăseze în ținutul Dorohoiului și învoindu-se cu stăpânul locului în condițiuni de muncă mai grele decât acele statornicite de așezământul lui Moruz²⁾.

Sunt acte cari arată stăpâni impunând chiar sătenilor moldoveni o slujbă mai împovărătoare decât cea prevăzută de așezământul dela 1805³⁾, dar cele mai multe rămân sub hotărârile lui⁴⁾,

¹⁾ 1800, August 29. Stoian Spătarul, Ispravnic, scrie lui Ion, vechilul lui Gheorghe Hermeziu dela moșia Cârligi, *care a luat dijmă din 5 una în loc de din 10 una*, s'o restituie precum și cea luată pe locul răzășilor. (Acad. Rom., VIII, p. 129).

²⁾ 1815, Iunie 10. Cinci sute de bejenari ruși (ruteni) se învoesc cu Visternicul Sandu Sturdza să s'ăseze, în două sate, pe moșiile Vlăsineștii, Budeștii și Iuganii dela ținutul Dorohoiului. Anul întâiu nu vor face nici o slujbă iar în anii următor vor sluji după cum urmează: Fiecare plug va ara câte 1 1/2 falce ce va fi sămănată cu sămânța boeriului... Fiecare gospodar va prăși de două ori, va culege și va pune în coșere câte 35 prăjini popușoi, având a face și coșerele trebuitoare; va seceră 10 clăi cărate și clădite; va coși câte 1 falce de iarbă ce o va clădi în stog. Vor da dijmă din toate sămănăturile după obicei, vor face câte o zi de clacă vătavului moșiei și vor face stăpânului câte o podvodă de car la Iași, iar cei ce nu vor avea boi vor lucră 5 zile la ce va fi de trebuință. Din toată „mărimea“ acelor moșii, 1000 de fălci va rămânea pe sama Visternicului, iar rămășița se va împărți între ei după analoghia vitelor ce are fiecare. (Acad. Rom., IV, p. 69).

³⁾ 1821, Maiu 1. Oamenii din satul Molnița, ce-i zice și Ștreanga, se așează cu Vornicul Alecu Cantacuzinò pentru numărul zilelor boierescului ce au a lucră dumisale în chipul următor:

Să are de fiecare plug câte 1 falce primăvara și 1 falce toamna. Fiecare gospodar să prășască și să pună în coșere câte 20 prăjini de popușoi; să secere, să care și să clădescă câte 20 prăjini; să cosască câte 1 falce făcând-o și stog îngrădit; să facă, afară de zilele boierescului, orice meremet va fi trebuitor la mori, la crășmă sau la casele boierești; să aducă câte 1 car de lemne și să deă câte 1 găină de fiecare gospodar. Dijmă să deă din toate, după obicei, având a o căra la locul unde va cere trebuința. (Acad. Rom., IV, p. 204).

⁴⁾ 1823, April 5. Locuitorii bejenari din satul Părău se alcătuiesc cu Paharnicul Neculai Sion pentru lucrul boierescului în chipul următor: Fiecare gospodar să are câte 30 prăjini de părechea de boi toamna sau primăvara. Să prășască câte 25 prăjini de două ori, să-i culeagă,

unele ni arată chiar pe săteni ca ne voind să facă nici măcar cele 12 zile ale așezământului lui Grigore Ghika¹⁾.

§ 11. Așezământul lui Ioniță Sturdza.

Această diversitate de obiceiuri și de tocmeli nu putea decât să dea loc la plângeri și la gâlcevi. Ioniță Sturdza spre a li pune capăt, decretă la 10 Martie 1828, punerea în vigoare din nou a ponturilor pentru boeresc ale lui Grigore Ghika din 30 Septembrie 1777. La aceste hrisovul adăogi cuprinsul articolelor din așezământul lui Moruzi relative la câtimea de fânaț

să-i curățe și să-i care la coșere. Să cosască, s'adune, să ridice și s'ingrădească câte 1 falce de iarbă. Să secere câte 9 clăi de pâne albă. Să lucreze câte 6 zile la orice trebuință li se va cere, dela răsăritul și până la apusul soarelui. Să facă câte o podvoadă la Iași cu ori câți boi va avea și la orice vreme se va cere. Să dea de fiecare gospodar câte 1 găină, 2 pui, 10 ouă și să toarcă câte 1 calcap. Și să mai dea ajutor la iazuri și la acaretele moșiei. Paharnicul însă îi iartă dijmurile de legume, de fânaț și de cherestele ce vor face prin păduri și din câmp și din pâne albă și să le dea și fânaț după trebuință, precum au avut, iar locul fiind strâmt, să nu aibă a le da loc de arat, dar să fie volnici a face mături sau a lărgi acele ce le au fără a da dijmă timp de trei ani. (Acad. Rom., L. p. 130).

¹⁾ 1805, Iunie 11. Isprăvnicia de Iași scrie Postelnicului Ștefanache Cerchez că Sulgerul Gheorghe Hermeziu se plânge cum că locuitorii de pe moșia lui, Trifeștii Vechi, nu se supun a lucra 12 zile după hotărîrea ponturilor gospod. Să meargă deci acolo și să-i supuie a fi următori. *Iar de vor pricinui zicând că nu au loc indestul care să le fie și de prisos, le vei arată câte cât are D-lui să dea fiește căruia după ajunsul moșiei și ei după ponturi sunt datori a urmă.* (Acad. Rom., VIII, p. 100).

1808, Maiu 8. Divanul Cnejeii Moldovei cătră Serdăria de Orhei. Spătarul Manolache Donici plângându-se că locuitorii moșiei sale Săpotenii dela acel ținut *nu vor să-i lucreze obișnuitele 12 zile pe an*, Divanul poroncește Serdăriei să-i supună. (Acad. Rom., XXVII, p. 16).

1816, Martie 29. Plăeșii din toate cătunele Hangului, ce au fost orânduți asupra strinsului tuturor veniturilor moșiei Hangului după obiceiul vechiu la acest sat, mărturisesc că, de doi ani încoace, *nu au lucrat pentru boieresc mai mult de 6 zile*, n'au dat mai mult de patru parale de fiecare stânjăn pentru dijma fânului. Pentru fiește care moară au dat câte 15 lei, iar pentru fiecare fereseu nu s'a luat mai mult decât câte o plută de scânduri de 14 palme. (Acad. Rom., XXXV, p. 26).

și de imaș ce aveau stăpânii a da locuitorilor precum și obligațiunea de a da fiecărui săten și loc de arătură cu îndestulare pentru gospodăria lui.

Iată deci că și aici vedem întinderea de pământ de arătură, de care se putea folosi un sătean, mărginită la acea necesară pentru îndestularea gospodăriei lui.

Apoi așezământul mai cuprinde o dispozițiune nouă:

„ . . . pentru moșiile ce nu vor fi încăpătoare de a se da locuitorilor locuri de hrană după analogul arătat mai sus, ca să nu rămăe veșnicul stăpân lipsit de trebuinciosul fân și arătură, se vor împărți în trei părți, atât locul de arat cât și fânașul, intrând în măsuri și curăturile cari se vor fi făcut din codri, și două părți de hrană și de fânaș se vor da locuitorilor iar a treia parte să ramăie neapărat veșnicului stăpân“.

Iată o dispoziție care afirmă iar, deși în chip tacit, vechiul drept de folosință al sătenilor, punându-le la dispoziție, în caz de strâmtoare a locului, două treimi din întinderea totală a locurilor de hrană. Această dispoziție este vederat în conformitate cu vechiul obicei după care plugăria se făcea aproape exclusiv de săteni. De altmintrelea stăpânii nu făceau decât prea puțină plugărie! ¹⁾

¹⁾ Condițiile veniturilor și cheltuelilor moșiei Miclăușenii, dela ținutul Romanului, pe anii 1825, 1826, 1827 și 1828, aflate la Academia Română, ni arată cât de neînsemnată eră plugăria ce făceau pe acea vreme stăpânii de moși.

Pe această moșie, în întindere de mai multe mii de fălci, s'a recoltat în anul 1825:

377	mierțe	0	dimerlii	grâu	semănat,
4	"	2	"	"	de dijmă,
55	"			popușoi	(iar vama morilor
				a fost de 270	mierțe),
69	"	1	"	orz	sămănat,
17	"			"	de dijmă,
60	"	3	"	ovăs	sămănat,
10	"	3	"	"	de dijmă,
53	"			săcară	sămănată,
15	"			mazăre	"
2	"	1	"	bob	"
"	"	9	"	lintii	"
7	"	6	"	fasole	"
15	"	3	"	cânepă	"
2	"	1	"	in	"
2	"	8	"	mălaiu	"

Dar documentele din vremea ocupațiunii rusești arată că nici acest așezământ al lui Ioniță Sturdza nu era pretutindeni în vigoare și că țărani făceau de obicei, nu 12 zile *cu nart*, adică cu o câtime de muncă hotărîtă pentru fiecare zi, ci 12 zile *proaste*, fără câtime de muncă hotărîtă¹⁾.

În cât privește întinderea de pământ atribuită fiecărui sătean de urbariul dela 1805, actele epocii dela 1805 la 1828, mie cunoscute, sunt mute în această privință: Nu putem deduce din ele dacă dispozițiunile în această privință au fost sau nu puse în vigoare.

Din niște comunicațiuni ale lui Kisselev către Sfatul Administrativ al Moldovei ar rezulta că întinderea locului de arătură ar fi fost statornicită la una și jumătate falce încă în vremea lui Moruz, ca și întinderea de fânaț și de imăș atribuită fiecărei categorii de săteni. Dar alt act, emanând tot dela Kisselev, constată că: „*țărani moldoveni erau obișnuiți să se folosească de întinderea de pământ ce le vine la socoteală (qui leur convient)*”²⁾.

Mi se pare că s'ar putea conchide fără primejdie de a greși mult, că nici unul din urbariile cercetate mai sus n'a fost aplicat *ad litteram* și în chip temeinic, față cu opunerea mai mult pasivă dar puternică și îndărătnică a țărănimii: ele erau puse în vigoare numai în parte și pe ici și colea. În cele mai multe părți aplicarea lor a dat loc la transacțiuni a căror rezultat a fost un adevărat haos, o confuziune de obiceiuri vechi și nouă, de ponturi și de tocmeli.

În acelaș an, 1825, s'au sămănat 30 mierțe orz, 15 mierțe și 6 dimerlii ovăs și 60 mierțe grâu. Am văzut cât orz și cât ovăs au ieșit.

În anul următor, 1826, au ieșit, din cele 60 mierțe grâu sămănate, 324 mierțe. S'au sămănat 38 mierțe orz din cari au ieșit 155 mierțe și 5 dimerlii.

În 1827, s'au sămănat 67 mierțe și 5 dimerlii grâu, cari au produs în anul următor 362 mierțe. Din 40 mierțe orz sămănate în primăvara 1827, au ieșit 306 mierțe.

În 1827 s'au sămănat 62 mierțe grâu din cari au ieșit 269 mierțe.

Din recolta de popușoi a anilor 1824, 1825 și 1826 a ieșit la 1827, când s'au bătut, 691 mierțe.

¹⁾ Arhiva Statului, Iași, *Dosar* 7. Trsp. 4764, Op. 2013. Actul din 15 Februarie 1833, anexa B.

²⁾ Vezi actul în Apendice, sub data de 14 Martie 1832.

Mai este de observat cum, până în veacul XIX, poporul, cu toate legiurile contrare, stăruiește a privi pământul nelucrat ca bun obștesc, ce-l poate lua oricine spre lucrare în schimbul dării de a zecea din rodul lui.

*

Din cele ce preced, constatăm la stăpâni, în cursul vremii dela 1742 până la 1828, două năzuinți:

1). Acea de a-și asigura pe stăpânirile lor un izvor din ce în ce mai mare de muncă neplătită și sigură¹⁾);

¹⁾ Aceste năzuinți n'a fost monopolul clasei stăpânitoare din Moldova, crescută în nesănătoasa atmosferă turco-bizantină. Nobilimea germană, deși crescută în cu totul altă școală, împărtășiă năzuinți aproape identice.

„L'esclavage existait au XVIII-eme siècle dans toutes les oligarchies allemandes des bords de la Baltique. Dans le Holstein, oligarchie nominale dépendante de la couronne de Danemark, dans la nouvelle Poméranie antérieure, rattachée par un lien semblable à la couronne de Suède, dans le Mecklembourg où l'aristocratie n'était soumise que de nom à la dynastie locale, les seigneurs vendaient leurs serfs lorsqu'ils ne les jouaient point aux cartes; et, fait bien remarquable, cet esclavage ne date pas du moyen âge, il est un produit du XVIII-ème siècle; toute l'histoire de l'humanité est complexe et faite de contrastes. C'est de 1680 à 1750 qu'il s'est développé. Il est né, comme aux colonies, des nécessités de grandes exploitations agricoles combinées avec le pouvoir à peu près illimité d'une oligarchie foncière.

„Qu'est-ce que cette sujétion héréditaire qui forme le fait distinctif de la constitution sociale de l'ancienne Prusse? C'est la pierre angulaire d'un édifice politique, de construction récente et de forme très originale.

„Disons pour donner une idée de cette organisation sociale, que c'est l'exploitation directe des grands domaines pour les propriétaires nobles à l'aide d'une main-d'œuvre asservie. C'est ce que les socialistes allemands appellent la *Kapitalistische Wirtschaft* adoptée à l'agriculture, avec la circonstance très-agravante d'un lien de dépendance personnelle.

„Au moyen âge, le seigneur noble fait la guerre. Il recueille en nature les produits de son domaine, il en vit; c'est la *Naturalwirtschaft*. Il ne demande à la terre que ce qu'il lui faut pour vivre et non point des bénéfices industriels. Le lien de dépendance des paysans est contraire au droit naturel, mais il est en somme accepté par eux. Les redevances, les cens ne les écrasent point de charges excessives. Peut-être les Allemands ont-ils fait le moyen âge un peu plus patriarcal qu'il ne

2). Acea de a reduce la cât mai puțin dreptul strămoșesc de folosință al țăranului asupra hotarului locuit de el.

Incercările lor, în amândouă aceste direcțiuni, au fost încununate de izbândă. Vechiul obicei al pământului, sgduit

fut en réalité. Ce qui est certain, ce qui paraît établi par les travaux de Ianssen, c'est que la condition des populations rurales empira singulièrement vers la fin du moyen âge lorsque l'acroissement du bien-être général fit paraître aux déshérités la vie plus dure, lorsque la noblesse dut renoncer au métier des armes. C'est de là, de la fin du XV-me siècle, que datent les guerres des paysans. C'est de là que date surtout une évolution radicale dans la condition sociale des populations agricoles.

„Le seigneur ne fait plus la guerre, et il lui faut plus d'argent pour vivre; il le demandera à son domaine foncier. Il reprendra la terre au paysan et organisera aux dépens de l'une et de l'autre une exploitation que l'état du droit et des mœurs, que le pouvoir social de la noblesse rendront exorbitante.

„Ici, — c'est le cas de l'Angleterre, — le seigneur noble affaiblit le lien qui rattache le tenancier à la terre; il en fait un simple fermier. C'est sous forme de fermage annuel qu'il recueille les profits de la terre. Vers la fin du XVI-me siècle, le sol de l'Angleterre se constitue en grandes fermes qui ont rendu impossible l'organisation de la petite propriété rurale.

„Ailleurs, — c'est le cas dans une partie de l'Allemagne: en Thuringe, en Hanovre, dans une partie de la Saxe électorale, les relations quasi patriarcales du moyen âge subsistent jusque dans le XIX-ème siècle. Les tenanciers restent dans les mêmes relations de dépendance vis-à-vis des propriétaires fonciers qui vivent sur leurs terres et demandent des redevances relativement modiques. La transition à la constitution de la petite propriété rurale sera d'autant plus facile ici que le lien qui rattache le petit tenancier à la terre ne se sera pas affaibli. Il se sera plutôt consolidé, et les redevances apparaîtront comme un legs du moyen âge, comme un reste d'oppression surannée facile à faire disparaître.

„L'une et l'autre évolution se sont accomplies en France; tandis que le petit tenancier y acquérait de très bonne heure la propriété, le seigneur, là où il conservait de grands domaines, les constituait en fermes plus ou moins étendues et s'en allait, s'il pouvait, vivre à la cour de leurs produits ou des faveurs royales.

„En Prusse, dans l'Allemagne du nord-est, un phénomène très particulier se produit et très différent du précédent. *Le seigneur noble ne peut plus faire de la guerre son occupation unique. Il se rejette sur sa terre; il en devient lui-même l'exploitant; il va demander des profits directs, des bénéfices à cette exploitation. Il devient un industriel agri-*

până în temelile lui în epoca de decădere a Domniei indigene, fû aproape nimicît în urma loviturilor repetate ce i le purtară Fanarioții. În cartea următoare vom vedea desființarea lui aproape desăvârșită, pentru a face loc regimului ibrid introdus de Regulamentul Organic.

Poporul Moldovei smerit, sărăcit și slăbit, emasculat de loviturile crude și neconținute a soartei cari îl deprinsese să trăiască fără a mai cunoaște nădejdea într'un viitor mai bun, opusese desființării drepturilor sale o împotrivire numai pasivă. Vom vedea însă ca ultima lovitură purtată de clasa stăpânitoare fû atât de grea, încât numai ajutorul baionetelor rusești a împiedecat pe acea umbră de popor, smerită și batjocurită, dar trezită din somnul ei de moarte, să strivească pe apăsătorii ei.

cole, et les phénomènes qui apparaîtront alors dans l'organisation de l'agriculture prussienne ont une frappante analogie avec ceux que présente le développement de l'industrie contemporaine.

„Le propriétaire du bien noble cherche dans sa culture le bénéfice dont il vitra, porte ses produits sur le marché; mais, ces produits, la terre ne les donne que par le travail de l'homme. Sur ces domaines, sans cesse agrandis, le hobereau prussien aura à se procurer une main d'œuvre de plus en plus étendue, avec laquelle il traitera lui-même, étant un exploitant direct, avec laquelle il cherchera à traiter au meilleur compte. En réalité, il n'a point à traiter, et il ne faut point parler de compte.

„N'oublions point que, même en Prusse, même dans l'État monarchique des Hohenzollern, l'aristocratie foncière dispose presque à son gré de la population rurale. L'état du droit public donne aux rapports économiques du seigneur et du serf un caractère très-particulier: le propriétaire noble dispose de l'ouvrier agricole, qui n'a, vis-à-vis de lui, ni sauvegarde de droit pour discuter le salaire, ni la faculté d'échapper, même par la fuite, à l'oppression qui pèse sur lui. Et alors le salaire se réduit à zéro. Le paysan travaille pour rien six jours par semaine pour le compte du seigneur. . .

*„Le hobereau prussien, si fort que cette vérité puisse lui coûter, est un industriel, d'autant plus prospère qu'il dispose pendant plus longtemps d'un réservoir de main d'œuvre à peu près gratuite. Il ne passe plus son temps à la guerre comme le Ritter du moyen âge. Il ne vit pas à la cour comme le seigneur français; loin de sa terre, comme le grand propriétaire anglais. Il est là sur le domaine. Il l'exploite. Il le fait valoir lui-même. C'est une organisation vigoureuse fondée sur l'injustice et le privilège, mais singulièrement vivace. (Godefroy Cavaignac, *L'Évolution agraire en Prusse au XIX-me siècle*, in *Revue des Deux Mondes* delà 4 Noevrie 1892).*

CAPITOLUL III

CONDIȚIUNEA PERSONALĂ A POPULAȚIUNII RURALE

§ 1. Stăpânii de moșii, boerii, boerănășii și mazilii.

Cu cât înaintăm în veacul XVIII, cu atâta mai mult ieau Domniile caracterul unor arenzi și se fac mai efemere. Cerințele Turcilor sporesc necontenit și greutatea cari apasă poporul se fac din ce în ce mai grele.

Orice umbră de neatarnare a țării dispăre: în atingerea zilnică cu Domnii trimiși dela Fanar și cu ceilalți Greci cari-i încunjurau, boerii par a uita neamul din care au ieșit; își însușesc limba, hainele, obiceiurile grecești, încep a-și greciza până și mințile. Robia țării este atât de desăvârșită, încât nimenia nu cutează măcar să gândească la desrobire, la un viitor cinsteș pentru țară; ideea de neam nici nu are ființă. Dacă ei își iubesc țara, o iubesc pentru că averile lor se află într'insa și pentru că relele ce o lovesc: năvăliri tătărăști, jafuri ale Turcilor, cereri de bani mulți, se răsfrâng asupra averilor lor; singurul lor scop în viață este sporirea averii, satisfacerea vanității prin ajungere la ranguri înalte și gustarea plăcerilor materiale.

Favoarea domnească fiind cel mai bun și cel mai expeditiv mijloc de înavuțire, cei mulți din ei se aștern covor sub picioarele aceluia căruia Turcul i-a arendat dreptul să jăfuiască țara și se fac complicitii împilărilor lui spre a culege pentru ei fărâșuri dintr'însele. Orice simțire de demnitate pierde în fața setei de folos.

Iar aceia cari nu pot izbuti să câștige favoarea Domnului se întovărășesc pentru a scoate din scaun pe acel neprielnic lor, și a aduce altul dela care să se poată folosi. Inșă intrigile tre-

buesc țesute în umbră, cu mare meșteșug, căci acela împotriva cărora se urzesc, cât este în scaun, are puterea în mână și, dacă află uneltirile lor, îi poate închide, îi poate despoia de avere, li poate zdrobi pieptul cu buzduganul, îi poate bate la tălpi și chiar are putere să le taie capul. Dar contactul cu Grecii îi făcuse meșteri desăvârșiți în mânuirea intrigii și a minciunii: știau cum să se păzească, și astfel ei își petrec viața lingușind și uneltind spre a-și sporii avutul și vaza.

Domnul, bun sau rău, trebuia să întrebuițeze periodul lui de arendă, period a cărui lungime era nedeterminată, putând dintr'o clipă în alta să sosească capigiul cu mazilirea, spre a stringe banii trebuitori pentru plata datoriilor făcute cu prilejul cumpărării Domniei, pentru a păstra întreagă bunăvoința stăpânilor turci și pentru a pune de o parte cu ce să trăiască în bielșug după pierderea scaunului.

Pe boeri trebuia să-i cruțe spre a nu-i nemulțami și a nu li da prilej să-l *pârască* la Impărăție; pe dânsii cererile neconținute ale Turcilor și nevoile Domnului îi atingeă mai puțin. În schimb țaranul era stors, atât de stors încât fugia peste hotar și chiar peste Dunăre, la păgâni. Pe lângă dânsul mai era stors și răzășul care, din pricina împărțirilor neconținute, se înmulția din zi în zi, nemai deosebinduse acuma prin nimica de țaran. Și răzășul fiind stors, neavând cu ce plăti, era silit să vândă petecul de moșie altui răzăș, mai cu dare de mână, dar mult mai adesea boerului megieș care sta la pândă unor asemenea *chilipiruri*.

Domnul era privit de boeri ca bun când le făcea treburile lor. Ioan Canta zice că Constantin Mavrocordat, în întâia lui Domnie, este om bun și blând¹⁾. Iată pentru ce:

„Și după ce au boerit pre acești veliți boeri, au făcut și altă socoteală; au pus trei boeri judecători în Iași: pre Ion Neculce biv Vel Vornic, pre lordache Dulgheriu, Grec, biv Vel Postelnic și pre Aristarh Hrisoscoleu, biv Vel Ban, să fie împreună cu veliții boeri și li-au rânduit și leafă câte 50 lei pe lună fiește căruia boer. Așijderea au mai ales și câte un boer mazil și i-au făcut Ispravnici pre la toate ținuturile și-li au dat

¹⁾ *Letopisețe*, III, p. 183.

ținuturile cu slujbele în mâinile lor; și li-au ales să iee răsura jumătate mai mult decât soțiile lor. Au mai ales și pre alți boeri mazili cari n'au încăput la boerii și la Isprăvnicii și au fost în rândul veliților boeri, *pre toți aceia au poroncit să-i pue la slujbe și li-au ridicat dăjdiile, să nu dea nimică, nici feciorii lor. Pre mazilii din rândul de jos li-au pus dăjdiu ușoare. Ridicat-au dajdia tuturor mănăstirilor și a tuturor preoților și a diaconilor să nu dea nimică . . .* *Boerilor celor mari au dat câte cincizeci și șase oameni scutelnici, altor boeri mazili câte douăzeci, câte cincisprezece, câte zece, câte cinci, câte patru oameni scutelnici. Dat-au și la ju-pănese sărace câte cincisprezece, câte zece oameni scutelnici,* socotind după boeria bărbaților lor¹⁾.

Este bine înțeles că această dărnicie a Domnului se plătia tot de *prostime*, și încă cu vârf și indesat, căci nu numai că în Vistierie nu putea să rămăie vre un gol, dar veniturile trebuiau sporite din zi în zi pentru a face față cheltuelilor nesăbuite ale Domnului cu pretenții de reformator și lăcomiei mereu în creștere a *stăpânilor* turci.

„ . . . Atunci la Domnie nouă, la banii steagului . . . au scos hârtii fruntea de patru ughi, mijlocul de trei ughi și de doi ughi, coada de un ughi, fără năpăști. Iară după aceasta a scos civerturi . . . de toamnă au scos vâcărit și vâdrărit tot odată, și de iarnă civerturi și hârtii, iară de primăvară pogonărit și cuniță, câte opt potronici de vită ca și vâcăritul . . . Vai de aceste două țări creștine cu acești Domni străini, ce de amar de bani dau pentru vrăjbele cele ticăite a lor! Paladi Toader Vel Visternic, fiind nepot lui Mihaiu Vodă și cu atâtea rude, îi părea bine de aceste vorbe că sunt între Domni, și mai mult îndemnă la jacuri și la vrăjbă . . . Grecii, precum s'au scris că erau mulți în toate boeriile și parcălăbiile și vâmișiile cele de pe margini, cu agonisit, tot ei le cuprinsese de le au luat; iară boerii de țară nu puteau încăpea la nimică. *Și toți aveau lefi mari dela Visterie și vr'o zece fiitori măritate a tătâne-său, bărbații lor tot cu lefe și cu boerii erau* Așjderea un frate a lui, anume Iancu Beizadè, cu mare chel-

¹⁾ *Letopisește*, III, p. 183.

tuială, că avea câte zece, cincisprezece lei leafă pe zi, fără altele; și maștihă sa iarăș cu mare cheltuială că avea grea casă, cu multe roabe de le îmbracă și le mărită, tot cu cheltuiala țării și osăbit și leafa, pe zi 15 lei¹⁾.

Iată ce zice Ienache Cogălniceanu despre *incapabilul* Ion Mavrocordat, fratele *reformatorului* Constantin:

„In zilele acestui Domn au fost multe dări grele, ales: văcărături, câte 2, câte 3 veniau uneori pe an, că scotea unul la Ianuarie, altul la Maiu și la Dechemvrie, cari se suiau pe an câte 7 lei 45 bani de vită, care eră un mare greu țării. *Iar boerilor le păreau bine, căci mâncau fieștecare și aveau tot ridicături dela acest Domn, la care cei mai mulți boeri dela acest Domn s'au ridicat, ales cei ce ședeau la țară și de atunci au făcut bani toți boerii.* Domnului încă nu-i păsă; căută să apuce Grecilor așijderea, că și ei câștigău cât puteau și mâncau rușfaturi destule, căzând la boerii, căci erau paiselele eftene . . . și dintr'această fugă a lor, (niște Sturzești) văzându-l ceilalți boeri cum se poartă trebile, și Domnul căzut cu totul la mese mari și ziafaturi și primblări și *la alte desfătări a lumii*, luase cu toții un mare obraz și nu-l băgau în samă și făceau ce li eră voia lor²⁾.

Boerii cei mari stau la Iași, lângă Domn, izvorul tuturor foloaselor. Slujbele cele grase sunt monopolul lor pe care, uneori, îl impart cu Grecii veniți în urma Domnului. Supuși până la umilință față de stăpânul vremelnic care a cumpărat scaunul dela Turci, ei sunt atât puternici și trufași față de acei mai mici. *Trecerea* lor este aproape fără de mărgini la Domn, iar la ceilalți diregători este mărginită numai de interesul acestora. Ei sunt de asupra legilor cari nu par făcute pentru ei și cari sunt înlăturate de *hatârul* lor de câte ori au interes la această înlăturare. Un om de rând nu poate nici odată să aibă dreptate față de o asemenea putere.

Acești puternici se recrutau acuma dintr'o tovarășie mică de tot, alcătuită din vr'o douăzeci și vr'o câteva de familii³⁾

¹⁾ *Letopisește*, II, p. 375.

²⁾ *Letopisește*, III, 205 sq.

³⁾ La cele numite mai sus se mai adăuseră, în cursul veacului XVIII și la începutul celui următor, familiile românești: Vârnav, Gre-

cari din împrejurări deosebite strinsese averi mari și se mântinuse în slujbele cele de frunte. Celelalte sute de neamuri cari alcătuiseră altădată clasa stăpânitoare a țării, sau dispăruseră în rândurile răzășimii țărănită acum cu desăvârșire, sau ocupau slujbe mici de tot, disprețuite de neamurile cele alese, sau trăiau pe moștile lor nebăgate în samă.

Unii dintr'aceștia ocupase boerii de mână a treia sau a patra, alții erau *feciori de boeri* fără boerie sau chiar *mazili*, adică oameni fără boerie, a căror moș (bunic) fusese boer. Mai jos se găseau *neamurile* și răzășii supuși birului.

Boeri cei mari aveau așezări la țară, unde veneau să petreacă de obicei vară, acei care se retrăgeau dela Curte, de voe sau de nevoe, petreceau anul întreg la *moșie*. Căci acuma stăpânii nu-și mai ziceau stăpâni de *sate*, ci stăpâni de *moșii*. Dacă, în vremea vechea, satul și dreptul de a judecă pe săteni, eră partea de căpetenie în judecie, în veacul XVIII dreptul de judecată nu mai avea valoare și stăpânii priviau hotarul întreg ca lucru al lor.

Cei mulți din boerii cei mici, din fiii lor, și din mazilii stăpâni de moșii, unii spre a putea să se folosească în pace de ocinile lor, alții spre a le putea spori cu cheltuială puțină în dauna răzășilor megieși, căutau sprijinul unui boer mare, sprijin ce-l dobândiau uneori prin daruri, dar mai adesea prin lingușiri. Nu puțini dintr'inșii intrau în slujba cu simbrie a acelor boeri mari, întâiu în calitate de gramatic, apoi deveniau logofeții și vechilii lor, pentru a-și vedea la urmă slujbele răsplătite cu vr'o boerie inferioară, mai mică sau mai mare, după trecerea boerului protector și după însemnătatea slujbelor aduse de protejat¹⁾.

ceanu și Beldiman (cari aceștia din urmă mai fusese în vază și la începutul veacului XVII), ale Domnilor fanarioți: Mavrocordato, Moruz și Suțu, cu alte trei familii grecești: Ghyka (Sulgiaroglu), Dimache și Manu. O situație cu totul particulară este aceea a familiei Callimachi. Ei sunt drepti Moldoveni din clasa stăpânitoare a țării și se numiau Calmășul, dar unul din ei stabilindu-se la Țarigrad, își greciză numele în Callimachi și deveni Domn, cinstea la care ajunsese și trei urmași ai lui.

¹⁾ Trebuie recunoscut spre lauda lor că mulți boerănași și mazili mai dârji, și-au păstrat întregi neatârnnarea și demnitatea neintrând în clientela nici unui boer. Vezi un exemplu drastic de greutate și neplă-

Însă nici odată, afară de foarte rare excepțiuni, nu putea unul din acești boeri de mână a treia sau mazili, oricât de vechiu și de cinsteș li eră neamul, spera să fie ridicat pe aceeaș treaptă cu protectorul său și cu familia lui, să se înrudească cu dânsul prin căsătorie cu o fiica sau cu o nepoată a sa. Atât ei cât și ceilalți membri ai vechei clase stăpânitoare cari nu intrase în clientela vre-unui puternic, și nu făceau parte din cele câteva familii cari monopolizase slujbele, averea și puterea, eră înfierat cu porecla de *ciocoiu*. Fetele neamurilor cu vază se dădeau cu înlesnire de soții Grecilor fără avere și fără strămoși, aduși în țară spre a fi chivernisiți de Domnii fanarioți, căci o asemenea încuscire eră bine văzută de Domni și putea aduce neamurilor fetei slujbe și alte foloase. Dar o încuscire cu urmașul unei familii de viță cnejască, dar sărăcită sau căzută în uitare ar fi fost socotită ca lucru necinsteș¹⁾.

Nu începe îndoială că ambele fracțiuni ale clasei stăpâni-

cerile ce le trăgea după sine un atare duh de neatârnaire, în pățaniile mazilului Ioniță Pisoski, stăpânul Vascanilor, cu Banul Ștefan Sturdza, stăpânul Ruginoasei în a mea *Cronica Vascanilor* în An. Acad. Rom., XXIX, p. 14 și p. 68.

¹⁾ Răpedea chiverniseala a tuturor străinilor în deobște, dar mai ales a Grecilor veniți în țară și mai cu deosebire căsătoriile lor cu Românce cari nu erau „de obrazul lor“, a făcut pe un Domn de neam românesc, Ștefan Racoviță, rătăcit prin șirui Fanarioților, să dea, la 30 Iulie 1764, un hrisov spre a opri căsătoriile între străini și Românce în Țara-Românească. Ștefan Racoviță, în preambulul hrisovului său, găsește că prin ajungerea străinilor la boierii, „dregătorii se necinstesc, neamul boierilor pământeni se ocărește, câștigul și folosul ce ar putea să aibă pământeni il apucă ei și se pricinuește de obște răsvrătire și stricăciune la toată patria“. Cei ce prin „meșteșugurile“ lor intră în rândul boierimii, au pricinuit multă stricăciune țării și neamului boeresc, precum de multe ori s'a văzut; prostimea iarăș nepărăsindu-se și aici de răutățile și hoțiile sale, dau pricină de a le urmă și pământeni lucruri necuvinicioase în toate zilele“. Domnul hotărește deci că de acum înainte nimenia să nu-și mai dea fata sau altă rudă după străini (singuri Moldovenii făcând excepție la această regulă), sub amenințare de pedeapsă grea pentru părinți și preoți și de izgonire din țară pentru străini. Cei ce au apucat a se însură, pot rămânea în țară păstrând boeria căpătată până atunci, dar fără a mai putea căpăta alta mai mare, iar de acum înainte nici un străin să nu poată căpăta dregătorie sau cumpără moșie în țară, (I. Bianu, în *Revista Nouă*, anul III, p. 302).

toare arătară aceeași sete de pământ și aceeaș lipsă de scrupul în despoierea nemiloasă a obștilor răzașești de ocinile lor. Dacă cei mici răpiră mai puțin decât cei mari, cauza acestei deosebiri trebuie căutată numai în puterea lor mai mică.

Aceeaș lipsă de scrupul și aceeaș lăcomie de câștig o arătară atât boerii cei mari, membrii oligarhiei atât puternice, cât și boerii cei mici și mazilii în năzuința lor statornică și izbutită de a desbrăcă țărănimea așezată pe hotarele stăpânite de dâșșii, de dreptul ei străvechiu de folosință asupra pământului.

Tendințele de căpetenie ale boerimei mari și mici, ale clasei stăpânitoare în veacul XVIII, sunt lăcomia de bani și setea de pământ, o desăvârșită lipsă de scrupul și de omenie în alegerea mijloacelor spre a-și însuși atât bani cât și pământul și o ignorare desăvârșită a intereselor țării de câte ori acele interese nu erau în legătură cu averea lor ¹⁾.

Naște acum întrebarea: erau oare boerii moldoveni, făptuitorii uricioaselor fapte înșirate mai sus, o adunare de oameni cu deosebire lăcomi și stricați? Răspund hotărît: Nu. Cei mai mulți din ei erau oameni evlavioși, blânzi și buni la inimă. Anaforalele conținând propunerile cele mai lacome și mai ne-

¹⁾ Iată cum judecă Mihaiu Sturdza, înainte de a fi Domn, clasa boerească, rezultat a unui secol de creștere fanariotă:

... Il est certain qu'une noblesse appelée à gouverner doit avoir une connaissance profonde dans la science politique. Le goût de l'application, l'aptitude aux affaires, des mœurs graves et simples peuvent seuls la rendre habile à l'administration. Certes, ce n'est point sous le régime des Phanariotes que les nobles des deux Principautés seraient parvenus à des qualités de cette nature. Uniquement éblouis par la vanité et conduits par l'égoïsme, l'intérêt personnel en rapetissant leur esprit, étouffa dans leurs cœurs les sentiments généreux. Dès lors il n'y eut plus de tendance vers le bien commun. La pusillanimité succéda au courage, la vénalité au désintéressement, l'envie tracassière à l'urbanité et à la droiture. Il leur arrive très-souvent, et aux plus notables même, de se récrier sans pudeur sur ce qu'ils n'ont point obtenu, eux ou leurs enfants, une *kivernissala*, c'est-à-dire le moyen d'un gain illicite: car tous les emplois ne sont envisagés que sous le rapport lucratif, licite ou illicite. (Hurmuzaki. *Supliment V*, p. 31).

Judecata este aspră dar dreaptă, ce păcat numai că Mihaiu Sturdza nu se judecă pe sine cu aceeaș asprime!

drepte, *arzurile* cu cererile cele mai spoliatoare, poartă semnăturile unor oameni cari au întemeiat cu cheltueli grele așezăminte de binefacere cărora li-au lăsat la moarte părți însemnate din avere, acele ale altora cari meritase porecla de *stâlpi ai fărui*, ai căror dărnicie și simț de dreptate mai trăiau încă jumătate de veac după moartea lor. Printre aceste semnături în sfârșit, se găsesc acele ale unor oameni cari erau nu numai iubitori de țară dar conștienți de neam și naționaliști convinși.

Cauzele acestei contradicții trebuiesc căutate mai cu samă în împrejurările în cari ei crescuse și în cari trăiau.

Se poate stabili ca principiu că: orice clasă care se deosebește de obștie prin faptul că deține în mâinile ei o putere mai mare decât cea obștie, tinde să abuzeze de puterea ei. Și această tendință se manifestă prin fapte abuzive cari sunt în raport invers cu gradul de cultură și de creștere al clasei privilegiate, cu bunătatea și eficacitatea legilor și, mai cu samă, cu spiritul și puterea de rezistență a obștiei.

În Moldova, cultura clasei stăpânitoare era aproape nulă și creșterea ei perversă, legile slabe și neaplicate, iar poporului rob și smerit nici nu-i trecea prin gând să stea cu bărbăție împotriva celor mari. În asemenea împrejurări și față cu pilda ce venia dela Domnie, abuzurile boerimii nu pot fi privite decât ca urmări firești ale împrejurărilor politice în cari se află țara.

Orice altă clasă privilegiată, de orice neam, dacă ar fi avut parte de creșterea, de lipsa de cultură și de puterea boerimii noastre și dacă s'ar fi găsit în aceleleași împrejurări politice, tot ca dânsa s'ar fi purtat¹⁾.

¹⁾ „...*Schingiuirea* țăranilor și a țiganilor făcea parte din obiceiurile zilnice și era o prerogativă a proprietarilor atât de absolută, încât dacă s'ar trezi din morminte toate nenorocitele victime cari au pierit în schingiuri aplicate lor fâțiș, ne-am înspăimânta de acel nour de umbre sinistre ce au rămas nerăsbunate!

„Și însă... oamenii cari comiteau acele delictе și crime nu erau răi la suflet, nu erau cruzi în natura lor, ci din contra erau blânzi, generoși, iubitori de săraci, dar aveau dreptul de cruzime și îl exercitau fără a avea conștiință de fapta lor criminală, fără grijă de răspundere, fără teamă de pedeapsă. Astfel era timpul, astfel era starea morală a societății. Inimi bune, fapte crude...“ (V. Alexandri, Prefață la *Scrierile* *ui C. Negruzzi*. Ed. Minervei, p. X).

Țara nu mai purtă războaie încă dela sfârșitul veacului XVII. Boerimea cea mică și mazilimea ai caror membri, până la începutul veacului XVIII, mișunau prin oștile leșești și rusești, se lăsară de meseria armelor, afară de câți-va Codreni și Falcieni cari urmară a sluji în oștile rusești și chiar în cele suedeze. În atingerea cu Țarigrădenii afemeiați, bărbăția strămoșască se muiase, doară nu dârjia și îndrăzneala inimii sau puterea brațului mai puteau fi acuma de folos, ci mlădierea, iscusința minții, prefacerea și agerimea limbii.

Nu incapa îndoială că mijlocia culturii clasei stăpânitoare dela sfârșitul veacului XVII și începerea celui următor eră mult mai ridicată decât cu un veac înainte: bărbații toți și cele mai multe din femei erau cu știință de carte, dascălii greci împărtășise multora dintr'înșii parte din cunoștințele lor. Acea cultură însă eră ne-națională, străină de interesele neamului românesc, în multe privinți chiar potrivnică acelor interese.

Faptul că boerii au văzut în oștirile Ecaterinei pe niște mântuitori și au cerut Impărătesei să alipească Moldova la statele ei, este un fapt absolut firesc, rezultând din împrejurări și din starea țării. Cumplitul jug turcesc o strivise într'un chip atât de desăvârșit, puterea otomană eră atât de urieșă față de slăbăciunea Moldovei, încât orice speranță de a scăpa din acea robie și de a fi iarăș de sine stătători pierise în inimile fiilor săi. Ei nu erau singurii în asemenea stare sufletească. Dacă, între 1770 și 1774, s'ar fi întrebat Sărbii, Bulgarii sau Grecii, oricare din neamurile creștine zăcând sub groaznicul arbitrar al Turcilor, dacă primesc să schimbe stăpânirea Sultanului pentru aceea a Impărătesei ortodoxe, nu incapa cea mai mică îndoială că ele ar fi primit cu însuflețire această schimbare care, credeau ei, le închizeșluea viața, libertatea, averea și cinstea celor ce le erau scumpi. Astăzi ne îngrozim când ne gândim că o asemenea eventualitate ar fi fost cu puțință: dacă am fi trăit pe acele vremuri și dacă am fi fost expuși la pri-

Aceste cuvinte ale lui Alexandri cari lămuresc într'un chip atât de viu deosebirea între firile și acțiunile membrilor clasei privilegiate dela începutul regimului regulamentar, se pot adapta aproape întocmai pentru a lămuri contrastele atât de izbitorale în faptele boerilor din veacul XVIII.

mejdiiile de cari aveau a suferi zilnic strămoșii noștri și n'am fi avut altă creștere decât acea de care avuse parte ei, tot ca dâșii am fi cugetat.

Rolul jucat de boerime în acțiunea de redeșteptare a neamului românesc, începută chiar dela începutul veacului XIX, ni dovedește că iubirea de țară și de neam erau numai amorțită în inimile lor de împrejurările cumplite în cari jugul turcesc adusesse țara, dar că puțin îi trebuia pentru a o învia.

Revoluția franceză nu rămăsese cu totul fără răsunset în țările noastre; câțiva emigrați ajunsesse în bejenia lor până la noi: unii dintr'înșii erau oameni cu învățatură, cari intrară în case mari pentru a crește copiii boerilor.

Fapt este că, dela începutul veacului XIX, vedem pe boeri de ai noștri, pe fiii acelora cari iscălise adresele către Ecaterina, pe unii din semnatarii anaforalei dela 1805 pentru sporirea boerescului, semnatari și ai *arzului* către Poartă, alcătuiind proiecte de reformă și de ocărnuire a țărilor române prin ele însăși, vorbind în acele proiecte de armată a țării de 25.000 de oameni și chiar de unirea celor două Principate, iar forma ocărnuirii propusă este cea „republicească”. Trebuie însă adaus ca această republică avea să fie nu numai aristocratică, dar chiar oligarhică, căci puterea întreagă urmă să fie încredințată unui divan de boeri mari, aleși de obștia boerilor celor mari.

După 1821 se înființă un partid *național*, alcătuit mai cu samă din oameni cari nu aparțineau oligarhiei, dar ai cărui căpetenii erau boeri de mâna întâia: Ioniță Sturdza, Andronache Donici, Vasile Miclescu, Gheorghe Cuza, Lascarache și Petrache Sturdza, Iordache Catargiu¹⁾.

Acest partid, poreclit de boerii cei mari, bejenii la Cernăuți, partidul *ciocoilor*, deveni atât-puternic la începutul Domniei lui Ioniță Sturdza, care fusese unul din capii lui. Sub îndemnul lor, Domnul, om de o inteligență mărginită, dar boer cu viață curată și plin de iubirea de țară, supuse Porții un proiect de constituție pentru Moldova, datorit mai ales lui Iordache Catargiu și Spătarului Drăghici și cuprinzând 77 de articole.

¹⁾ N. Iorga, Prefață la *Hurmuzaki*, X, p. LXXI.

Acest proiect de constituție, tinde la transformarea Moldovei într'un *Stat autonom*, cu Domnie ereditară Senat numit pe viață pentru statornicirea birurilor și pentru a ajuta pe Domn în cărmuire, înlocuirea boerilor prin funcții date de Divan, suprimarea jurisdicției consulare, armată națională, însărcinarea Senatului cu încasarea veniturilor și efectuarea cheltuelilor¹⁾.

În Țara-Românească, cel dintăiu care îndrăzni să cheme, după atâtea veacuri de robie, pe Români la arme, eră un urmaș în linie dreaptă al cnejilor dela Vladimira.

Însă dacă boerii erau lesne accesibili ideilor de redesteptare națională, ei erau cu totul refractari oricărei năzuinți de a opri mersul lor înainte pe calea cotropirii desăvârșite din partea lor a drepturilor țărănimii.

Starea în ființă în țară înainte de așăzămintele Fanarioților eră uitată sau cu totul necunoscută de ei. Vedeau că țărănimea din Impărațiile creștine învecinate avea parte de o soartă mult mai grea decât cea din țările române: își inchipuiau de bună credință că astfel fusese altădată și la noi și că numai în urma despoporării țării și a altor împrejurări, drepturile stăpânilor fusese știrbite în folosul țaranilor. Ei erau încredințați că luptă pentru o pricină dreaptă când se încearcă a curăți moșiile lor de orice stavilă la exercitarea dreptului lor de proprietate absolută. Ei, cotropitorii, își inchipue că opiniile lor sunt menite a scăpa averea lor de cotropirile sâtenilor. Această stare mintală a boerimii, la care vine de se adaugă cumplita doză de egoism nedespărțită de orice clasă privilegiată, ni dă cheia încăpăținării și lăcomiei de cari boerii dădură dovadă cu prilejul alcătuirii Regulamentului Organic.

Până în Domnia ultimului Calimah, boeriile fusese totdeauna efective, adică că funcțiunea eră nedespărțită de titlu. Fostii boeri păstrau titlul și după ieșirea lor din funcție, dar adăugiau înaintea lui cuvântul slavon *biv* (fost). În Domniile lui Scarlat Calimah și a lui Mihaiu Suțu, se dădură o mulțime de boerii onorifice, adică titlul fără funcțiune. Pe lângă vanitatea acelor cari le solicitau, se mai satisfăcea și lăcomia lor, căci devenind boeri dobândiau dreptul să obțină scutelnici. Nu este

¹⁾ *Ibid.*, p. LXXV, sq.

nevoe de adaus că prea adesea titluri și scutelnici se obțineau numai în schimbul unor *multămiri* grase. În vremea Căimăcâmiei sale, acest trafic fû urmat în chipul cel mai nerușinat de Vogoridi și de oamenii lui. Ionița Sturdza, cu toate intențiunile lui curate, nu avù energia să curme acest obicei rău. În potriva acestor *boeriri* în massă se ridicară mai cu samă boerii mari bejenți la Cernăuți, nemulțamiți la culme să vadă niște *oameni de nimica*, ajungând să se împodobească cu titluri și să se folosească de scutelnici la cari credeau că singuri au drept. După toate științele păstrate rezultă că cea mai mare parte a boeriților în chestiune avea toate cusururile vechilor boeri fără nici una din bunele lor însușiri. Sarcina pentru Visterie și prin urmare pentru țară devenise însă îndoit de mare.

§ 2. Răzăși.

Prin cuvântul *răzăși* nu înțeleg aici pe toți părtașii la vre-un hotar, ci numai pe acei ale căror părți, în urma împărțirilor necontenite, se făcuse mici de tot, astfel că nu le mai lucrau săteni laturași, ci însuși stăpânii lor. Numărul lor sporia necontenit și ar fi sporit fără indoială și mai mult, dacă n'ar fi scăzut pe de altă parte prin faptul vânzărilor de ocini răzășești, de bună voe sau silite, către boeri și mazili.

Condițiunea personală a acestor țărani-proprietari eră neasemănat mai favorabilă decât cea a celorlalți săteni. Ei se puteau mută când și unde li plăcea și nu aveau stăpân de arbitrarul căruia să aibă a se teme. Grija cea mare, pe lângă plata birurilor, eră ferirea hotarului strămoșesc de atingerea lacomă a vre-unui puternic.

Apoi răzășii aveau a suferi de exacțiunile și de brutalitățile diregătorilor și ei, chiar mai mult decât sătenii supuși mănăstirilor, boerilor și mazelilor. Acei săteni aveau un stăpân în stare să-i ocrotească și de care se temeau adesea Ispravnicii și ceilalți diregători, pe când răzășii trebuiau să se ocrotească singuri. Măsura în care erau jăfuiți și maltratați de funcționarii vremii, greci și români, atârnă dela dârjia lor.

Ei deveniau adesea oameni domnești: aprozi, fustași, armași, postelnicei, pașiri, călărași, seimeni etc. Alții, mai ales feciorii de preoți, cari știau carte, izbutiau uneori să intre prin protecția vre unei fețe bisericești ca scriitor în vre o diregătorie și, dacă știau să se *chivernisască*, puteau să ajungă la una din boeriile cele mici.

Răzășii aveau atunci, precum mai au și astăzi, o perfectă conștiință că se trag din neam ales: niciodată nu-i vedem identificând interesele lor cu acele ale celorlalți săteni pe cari priviau ca inferiori lor, *ca oameni proști*. Căsătorii între răzăși și *țărani* se întâmplau foarte rar, deși adesea satele acestor din urmă cuprindeau gospodari mai cuprinși decât acele răzășești din apropiere. Stavilele, rămășiți ale unei vremi depărtate, în ființă între aceste două categorii de săteni, nu sunt depărtate cu totul nici astăzi.

Am văzut că la începutul veacului XIX erau săteni lăturași și în unele sate răzășești. Soarta lor nu era mai bună decât în satele boerești; sunt indicii cari ne autoriză a conchide că răzășii erau departe de a fi blajini cu supușii lor. Faptul că așazămintele hotăresc că sătenii șezând în sate răzășești vor plăti slujba în bani, poate fi privit ca o măsură de ocrotire a acelor săteni împotriva lăcomiei și a brutalității răzășilor.

Răzășii care-și vindeau părțile de ocină nu rămăneau totdeauna pe ele în calitate de săteni *șezători* pe acele ocini. În multe cazuri se mutau la neamuri în alte sate răzășești sau chiar în sate boerești unde deveniau țărani lăturași.

§ 3. Desființarea vecinătății.

Scăderii veniturilor Visteriei în urma fugii în masă a *rumânilor* peste Dunăre și necum pornirilor liberale ale lui Constantin Mavrocordat trebuie să atribuim desființarea *rumâniei* în Țara Românească, prin actul Obșteștii Adunări dela 5 August 1746. Hotărîrea Adunării glasuiă: „iar pentru capul rumânilor fără moșie, care din noi va vrea din bunăvoința lui ca să-i ierte pentru a sa pomenire, bine va face; iar de nu va vrea să facă această facere de bine sufletului său, să aibă a

face acei rumâni cum vor putea și să deie bani, de fiește care cap câte taleri 10 și să se răscumpere, și cu voie de va fi stăpânului său și fără de voie; iar nevrând stăpânul să primească, să vie să facă jalbă la Divan¹⁾.

Acelaș temeiu făcù pe acelaș Domn să ieă o măsură aproape identică pentru Moldova, în a treia lui Domnie aici. Spre acest sfârșit, el adună, în primăvara anului 1749, la mănăstirea Trei Sfetitelor, Soborul țării la care luară parte Mitropolitul, Episcopii, Egumenii mănăstirilor, boerimea cea mare și cea mică și mulți mazili.

La întrebările puse de Domn în privința vecinătății, soborul, prin anaforarea dela 6 April²⁾, răspunse: 1) că vecinii robi nu sunt; 2) că ei nu se pot nici vinde, nici împărți nici dă de zestre; 3) că ei sunt săteni lăturași fără de moșie, numai nu sunt volnici a se mută din sat. Anaforaoa mai propunea ca această stare de drept a vecinilor să nu se schimbe, iar când se vinde moșia, oamenii să nu se vândă (deosebit), iar pentru muncă să se facă *nart*, ca ei să lucreze douăzeci și patru zile pe an în loc de a lucra fără soroc ca până atunci și să deă dijma obișnuită din bucatele lor. Această anaforă fù întărită de Domn la 1 Iunie 1749.

Vecinii moldoveni rămaseră deci într'o stare deosebită de sătenii liberi (lăturași), căci datoriau o slujbă de 24 zile pe an, pe când sătenii ceilalți, lăturașii, aveau a sluji, în satele mănăstirești, numai 12 zile, iar în cele boerești probabil mult mai puțin. Apoi rămăneau legați de glebă ca și *rumânii* din Țara-Românească dar, precum vom constată în paragraful următor, aceeaș soartă o împărtășiau acuma și lăturașii moldoveni.

Deși actul dela 1749 este desemnat prin numirea de *Act de desființare a vecinătății* însă precum dovedesc actele din deceniul posterior, deosebirea între vecini și alți săteni urmă să se facă încă câteva vreme, de oarece vecinii slujiau mult mai multe zile decât ceilalți săteni³⁾. Dar acest act a pus fără îndoială

¹⁾ *Magazin Istoria pentru Dacia*, II, p. 284—287.

²⁾ Vezi textul actului în Apendice.

³⁾ 1756 Aprilie. Constantin Racoviță Vv. întărește Episcopiei de Roman niște *vecinii*, așezați cu casele în sat, în Leucușăni, ca să-i fie vecini și de aici înainte cu câți se vor mai fi născuți dintre dânșii. (Acad. Rom. LXVI, 31)

capăt abuzurilor făcute cu vecinătatea, căci acuma vecinii nu mai puteau fi luați dela casele lor spre a lucra fără soroc la curtea stăpânului, nu mai puteau fi ridicați și duși în alt sat, fiii nu se mai puteau despărți de părinți.

Rumânii plăteau stăpânilor lor câte 40 taleri spre a-și cumpără iertarea de rumânie, vecinii moldoveni avură de plătit numai câte un leu lui Treti Logofăt și câteva parale scriitorului care li înmână țidula cu pecetea Domnească hotărînd că de acum înainte să nu se mai numească (?) vecini și să lucreze cele 24 zile¹⁾.

În curând însă pieri în Moldova nu numai numele de vecin, dar vedem dispărînd orice deosebire între acei care fusese altă dată vecini și ceilalți săteni. Dela 1760 încoace nu mai vedem pomenindu-se de oameni slujind cele 24 zile datorite de vecini.

Desființarea vecinătății nu fû plăcută boerilor, precum dovedesc termenii în cari o relatează Enache Kogălniceanu²⁾. Ei o

¹⁾ *Letopisește*, III, p. 214.

²⁾ „Au mai scornit că nu trebuie boierii să aibă vecini prin satele lor, dând știre pe la toate ținuturile unde vor fi vecini, să vie la Iași ca să se desbată de vecinătate, poroncind și boerilor celor de au vecini și sineturi pentru vecini să vie, că este să se caute această pricină cu Divanuri. Și stringându-se vecinătatea de pretutindene la Divan cu o mare obrăznicie, căci îi făcuse Constantin Vodă de nu băgau pe nime în samă, viind și boerimea de pe afară, cei ce aveau vecini; cari după ce s'au strins cu toții, s'au orânduit ca să se facă mare sobor în Mă-năstirea Trei Sfetitele. Și așa, mergând Domnul cu toți boierii acolo, au început a face mare cercetare de când sunt vecini și dela cine i-au cumpărat și în cât i-au cumpărat. Atunci au răspuns toți boierii, zicând: „Noi nu i-am cumpărat, ci i-am găsit vecini dela moșii și strămoșii noștri, și-i stăpănim și noi; iară a-i vinde nu putem ca să-i vindem, *ci-i punem la câte o slujbă a casei de ne dau ajutor*“. Atunci au poroncit Vodă cu mare hotărîre să nu mai fie vecini de aici înainte, numai pentru că șed prin satele boerești și se hrănesc pe moșiile lor, să lucreze câte douăzeci și patru de zile într'un an boerilor, vara și iarna; *sau să dee câte doi lei de fieștecare casă și să lucreze câte 12 zile vara și iarna*“. (*Letopiseți*, III, p. 213).

Despre facultatea pentru vecini de a răscumpără jumătate din slujba lor împotriva unei plăți de doi lei de casă care reiesă din cuvintele ce le-am subliniat, nu ni vorbește nimic actul dela 6 Aprilie 1749, întărit la 1 Iunie următor, nici n'am găsit vr'o urmă în documentele vremii.

privise ca o atingere la averea lor, ca o despoiere de drepturi vechi; am văzut că își mai aduc aminte de dansa și la 1805. Nu voră să ție în samă că ei nu pierduse decât ceea ce câștigase printr'o serie de abuzuri. Pierderea dreptului de a abuză de vecini fusese compensat de altmintrelea, cel puțin în mare parte, prin hărăzirea de scutelnici, de acelaș Constantin Mavrocordat, încă în a doua lui Domnie, cari pentru boerii cei mari erau în număr de cincizeci și șase de fiecare.

Neîndoelnic este că vecinătatea cu suferințele, cu maltrătarile, cu umilințele ei, a contribuit mult la coruperea caracterului primitiv al țărănimii. Obiceiurile de nemărginită supunere la toate jafurile, la toate nedreptățile, la toate batjocurile stăpânilor contribuise mult pentru a muia încrederea în sine, dârjia și energia duse până la selbătăcie de cari ea dăduse dovezi în primele veacuri ale istoriei noastre; umilințele vecinătății ucisese cu desăvârșire orice spirit, orice năzuință, orice conștiință de demnitate.

§ 4. Sătenii.

Volnicia pentru sătenii nevecini de a se mută în alt sat care, de fapt, devenise anevoioasă la sfânșitul veacului XVIII, li fù ridicată prin o hotărîre a lui Constantin Mavrocordat la 1741—42.

Cauza acestei măsuri fù iarăș de ordine fiscală, statornicirea oamenilor în satele lor înlesnind și închezeșluind împlinirea dărilor. Prin așezământul său pentru dăjdii, copiat pe acel ce-l făcuse în Țara-Românească, el hotără că „nici un om dintr'un sat într'altul de acum înainte să nu se mute, că unul ca acela ce va umblă mutându-se, se va globi și se va pedepsi⁽¹⁾).

Această hotărîre fù menținută de toți urmașii lui Constantin Mavrocordat. Oamenii *fugiau* adesea din satul lor dintr'o pricină sau dintr'alta, dar erau urmăriți și aduși înapoi de câte

(1) Iorga, *Op. cit.*, VI, p. 217. Originalul Condiții lui Constantin Mavrocordat se află la Academia Română, catalogat sub No. 237.

ori puteau fi prinși. S'a întâmplat chiar că un număr mai mare de săteni să părăsească satul lor spre a fugi în alt ținut. În asemenea caz urmărirea se făcea mai cu înlesnire ¹⁾.

În Domnia lui Ioniță Sturdza, interzicerea pentru săteni de a părăsi satele lor fu din nou hotărâtă prin hrisovul aceluia Domn dela 10 Aprilie 1827 ²⁾.

Precum am constatat în cazul bejenarilor hrisovoliți, dreptul de judecată al stăpânilor asupra sătenilor, deși urmele lui rămăseră încă în ființă în vremea Regulamentului Organic, începuse să primească știrbiri. Stăpânii numai stringeau birul și numai erau răspunzători pentru achitarea cislei. Afară de faptul că eră acuma legat, dacă nu de glebă, dar cel puțin de cislă satului, săteanul nu eră lovit de vre-o altă incapacitate legală. Însă știrbirea adusă libertății lui prin faptul neputinții în care eră pus de a se muta unde voia, ducea după sine nenumărate incapacități de fapt care îl împiedecase să fie stăpân pe soarta lui.

§ 5. Arendașii și Evreii.

Nu încapem îndoială că, de fapt, condițiunea personală a sătenilor se înrăutăți mult în cursul veacului XVIII.

Exigintile din ce în ce mai mari ale Vișteriei Domnești și jafurile funcționarilor, ai căror număr crește din zi în zi sub Fanarioți și despre cari voiu vorbi în capitolul următor, nu fură singurele cauze ale acestei înrăutățiri. O mare parte avu întrînsa și faptul aparițiunii unei nouă clase de asupritori și de exploataitori: arendașii.

În întâia jumătate a veacului XVIII, ei ni apar în chip

¹⁾ V. Kogălniceanu, *Îmbunătățirea clasei țărănilor*. Două discursuri roșite de M. Kogălniceanu în Parlament, p. 77.

²⁾ 1795, August 1. Alexandru Calimah Vv., luând înștiințare că la ținutul Orheiului s'au strămutat un număr de locuitori fugiți dela ținutul Sorocii, dă volnicie lui Carp Oprea și lui Ioniță Oprea să aibă a merge la ținutul Orheiului și pe toți câți îi vor afla strămuțați dela Soroca să-i ridice cu toate ale lor și să-i ducă la urmă, dând totodată poroncă Ispravnicilor de Orheiu să deă zapciu și oameni destui întru ajutor. (Acad. Rom., XIII, 53).

sporadic: câte unul, creștin sau evreu, pe ici și colò, dar cu vremea îi vedem înmulțindu-se pe zi ce merge și este cert că, pe vremea recensământului făcut în Moldova la 1831, ei alcătuiau o breaslă destul de numeroasă. Majoritatea lor se alcătuia din Armeni, Greci și Jidovi, dar nu lipsiau printre ei nici Românii.

Numărul lor se înmulți ținând pasul cu sporirea slujbei prin urbariile domnești. Sub sistemul vechiu, stăpânii nu prea aveau pricină să dea moșiile în arendă, *adetiul* (venitul) alcătuindu-se mai cu samă din dijma câmpului, din vama morii și din venitul crășmei, venituri aproape stătornice și cari se puteau stringe cu destulă ușurință de oamenii stăpânului. Cu cele câteva zile de slujbă se puteau cel mult face reparații la mori și la iazuri, necum vre-un fel de plugărie.

Însă când, în urma așezământului dela 1766, se putu pune temeiul pe o cătîme statornică de muncă, este vederat că trebuia să se găsească oameni întreprinzători doritori să speculeze această valoare nouă. Pe de altă parte boerii fură bucuroși să vîndă cu anul venitul (sporit prin noua resursă) al moșiilor ce li erau peste mână.

Acești negustori, creștini sau evrei, români sau streini, erau neasemănat mai lacomi decât chiar stăpânii cei mai cumpliți. Neavînd nici o legătură cu sătenii, îi exploatau fără nici o milă. Periodul de arendă care, la început, fû de un an, se făcu de trei ani pe la sfârșitul veacului, rămînînd astfel până în epoca regulamentară.

Evreii, în urma întăii împărțiri a Poloniei, începuse să imigreze la noi în număr mare și se aruncară asupra arenzilor de moșii. Este foarte probabil că sporul la munca boerescului solicitat de boeri dela Grigore Ghika și obținut la 30 Septembrie 1777 numai în parte, să fie datorit tocmai acestei înmulțiri a doritorilor de arenzii cari vor fi povestit stăpînîlor despre marele număr de zile de muncă la cari erau ținuți sătenii în Polonia.

Exploatarea arendașilor evrei în Moldova fû atât de cumplită, încât vedem pe boerii Divanului solicitînd însuși și obținînd dela Alexandru Mavrocordat, la 1782, interzicerea pentru ei de a luă moșii în arendă¹⁾.

¹⁾ Kogălniceanu, *Arhiva Românească*, II, p. 179.

Părăsire pentru moment arenda moșiilor dar în privința crășmelor izbutiră să eludeze legea, căci îi vedem aruncându-se asupra acestei meserii care li permitea să exploateze pe săteni în chip nu mai puțin desăvârșit¹⁾.

Un indiciu sigur a creșterii numărului moșiilor arendate este anaforoa boerilor Divanului dela 20 Fevruarie 1803, analizată în capitolul precedent, prin care se propune și probabil se obține mărghinirea dreptului de protimisis al sătenilor la arenda moșiilor pe cari șed.

Fapt este că la 1831 se aflau peste două sute de arendași în țară²⁾, iar la 1833, când se aplică în țară noua legiuire regulând îndatoririle dintre stăpâni și săteni, Ispravnicul de Dorohoiu raportează Sfatului Administrativ că: „unele sate se tânguesc că sunt silniciți de către niște lacomi posesori, armeni și alte litfe, a lucră mai mult decât hotărăște așezământul...“³⁾

Ființa unei clase de arendași eră un lucru cu neputință sub regimul vechiului obicei românesc. Ea este un rezultat al urbariilor, se naște și crește cu ele.

Pentru săteni ei au fost mult mai supărăcioși decât veș-

1) 1817, Fevruarie 12. Locuitorii satului Șcheia (Roman) a Spătarului Dracache Roset jăluiesc Domnului că Spătarul, arendând moșia negustorilor Mateiu Duca și Constantin Drosu din Iași, aceștia au vândut *orânzile* (crășmele) moșiei lui Leiba Jidovul, care le pricinuește desăvârșită sărăcie cu încărcăturile ce li face. Apoi a împlinit numitul Jidov, „imputernicindu-se dela *orândatori* fără știrea dumilorsale boierilor Ispravnici de ținut“, de pe la casele lor ce a găsit: vite și alte lucruri pentru datorie dela orânzi ce zice Jidovul că are la ei, iar ei nici o știință nu au. Cer să plătească ce sunt datori, scăzându-se încărcăturiie Jidovului și să-și ieă vitele înapoi. (Acad. Rom., XXVI, p. 167).

1817, Fevruarie 28. Scarlat Calimah Vv. scrie Ispravnicilor de Roman să restituie locuitorilor din Șcheia vitele împlinite dela ei de Jidovul *orândar* cu dela sine putere, măcar că este hotărîre ca *orândarii* să însemneze pe locuitorii pentru băutură numai cu 15 lei frunțașul, 10 lei mijlocașul și 5 lei codașul, apoi socotindu-i drept, să-i facă să plătească numai ceea ce dătesc, dându-le termen de plată. (Acad. Rom., XXVI, p. 166).

2) Verax, *La Roumaine et les Juifs*, tabloul de pe pag. 372; tabloul dă un număr de 223 arendași din care lipsesc cifrele pentru Galați.

3) Raportul 2919 din 2 Maiu 1833. Arhiva Statului, Iași, *Dosar No. 7, Trsp. 1764, Op. 2013.*

nicii stăpâni. Din fire mai lacomi, mai *chițibușeri*, erau și mai puțin scrupuloși: fiind mai aproape de țăran, mai în contact nemijlocit și neîntrerupt cu el, apăsarea lor eră mai grea. Lăcomia lor știa să iscodească mijloace de câștig la cari nici nu se gândiau boerii. Dacă dispuneau de mai puțină putere decât aceștia, știau s'o precumpănească printr'un sistem de corumpere a slujbașilor care trăiește din păcate până în zilele noastre.

CAPITOLUL IV

POPULAȚIUNEA AGRICOLĂ FAȚĂ DE STAT

§. 1. Populațiunea agricolă față de biruri și de havalele.

Cu cât înaintăm mai mult în veacul XVIII, cu atât mai înfierbântată se face la Țarigrad *aterdisirea* pentru arendarea Domniilor țărilor române, cu atât mai efemeră devine durata acelor arenze. Greutatea și mulțimea birurilor puse pe țară sporesc deci neconținut, căci la fiecare mezat sporește nu numai prețul arenzei, dar și accesoriile: bacșișuri mari demnitarilor turci, oamenilor și chiar favoritelor lor. Acei cari izbutesc să obție arenda ajung la scaun încărcăți cu datorii cumplite și aduc după dâșșii o turmă de lacome lipitori țarigrădene: creditori, rude sau oameni de casă. Pe lângă că datoriile trebuiesc plătite cât de curând, pe lângă că neamurile și *ciracii* trebuiesc chivernisiți și pe cât se poate îmbuibați, noul arendaș trebuie să închipuiască mijloacele trebuitoare pentru a se mântine cât mai mult în scaun. Pe lângă că trebuie să trimită la vreme *mucarelul* cel mic (reînoirea anuală) și *mucarelul* cel mare (reînoirea trienală), trebuie să expedieze neconținut *capichihaietelor* lui bani atât spre a afla și a disjucă intrigile competitorilor cât pentru a mai astâmpără din când în când năpraznicul nesațiu al pașalelor. Apoi trebuie să stringă pentru dâșșul, pentru vremea neagră a maziliei. Și mai sunt cumplitele cereri extraordinare pentru slujba „îndurătorului Devlet“ cari pe lângă că sunt grele, trebuiesc satisfăcute de sârg spre a scăpa de mazilire sau poate și de mai rău.

Acest nomol cumplit de bani trebuie scos din țară și, de oarece boerimea și clerul luau parte la prea puține dări, toată greutatea cădea pe țăranime.

Șfeturile din patru se făceau șase, opt, douăsprezece și chiar mult mai multe. Constantin Mavrocordat, așa zisul reformator, a luat în a doua lui Domnie, câte *douăzeci șfaturi* pe an. Cronicarul Ion Canta ni spune despre nemernicul Ion Mavrocordat că ar fi luat *cincizeci șfaturi* pe an¹⁾.

Văcăritul se blăstămă, dar se puneă neconținut din nou în vigoare, se luau și câte trei pe an, coplesind birul valoarea vitei pentru care eră plătit. Se scornește adăoșag și *răsură* (un felu de zecimi adiționale) la văcărit. *Goștina, desetina, vădrăritul, pogonăritul*, biruri indirecte numite *rusumaturi* se pun îndoite și întreite. Sub întâiul Calimah mai vine, sub nume de *ajutorință*, un bir pe ogiguri (coșuri), care se plătește întâiu odată, apoi de două ori pe an (*ajutorința de iarnă și ajutorința de vară*)²⁾.

¹⁾ *Letopisește*, III, p. 184. Să nu fie oare o greșală?

²⁾ Am adunat mai jos toate locurile în cari Ion Canta și Enache Kogălniceanu vorbesc de biruri.

Constantin Macroordat, a doua Domnie.

Cam fugiau din cei săraci, iară cei mai cu putință erau mulțămiiți. Dat-au mare strinsoare de cercau pre oameni și pe unde-i aflau îi băteau; iară pe vornicii cari tăgăduiau pre oameni, îi dau pe ulițe și-i trimiteau la ocnă. (*Letopisește*, III, p. 184).

Mai adevărit-au că de-i va ieși somă bună de bani, a rădica desătina și văcăritul boerilor mazili și mănăstirilor. (*Letopisește*, III, p. 184).

... Și pentru aceea (treceera solului turcesc dela Petersburg cătră Țarigrad) și Constantin Vodă au mai adaos câte două șfaturi pe an, adică șase șfaturi pe an. (*Ibid.*, *ibid.*)

Acest Domn... și măcar că în doi ani ce au domnit văcărit n'au scos, dar au scos hărtii pre toată luna; și sărac și bogat și tânăr și bătrân, tot omul să aibă pecete în sân, și pre toată luna cerea capuri; și mulți oameni de frică și de sărăcie umblau prin munți și prin codru, și mulți pieriau de frig și de foame. Și mulți din frunțașii satelor s'au primejduit cu ulița și li-au ras barbele și câte 20 șfaturi luă pe an. (*Ibid.*, p. 185).

Ion Macroordat.

Acesta au adaos văcăritul doi lei treizeci bani de vită iarnă și de vițel nouăzeci bani; și vara cincizeci parale de vită. Au adaos și șfeturile pe an, câte *cincizeci șfaturi*. (*Ibid.*, *ibid.*)

... În zilele acestui Domn au fost multe dări grele, ales văcărituri, câte 2 câte 3 veniau uneori pe an, că scotea unul la Ghenarie, altul la Maiu și la Dechemvrie, cât se suiau pe an câte 7 lei 45 bani de vită care eră un mare greu țării (*Ibid.*, p. 206).

Și ajutorința se plătiă peste sferturi, s. e., în anul 1796, se impliniră, dela April până la Dechemvrie, opt sferturi: la

Grigore (II) Ghika, a patra Domnie.

... În anul 1747 au domnit Grigorie Ghika Vodă numai dela Iulie până la Fevruarie, și au luat văcăritul de vară câte nouăzeci bani de vită. Scosau și peceți de câte patru lei și de trei și de doi și de un leu și de iarnă luă văcăritul (*Ibid.*, p. 186).

Grigorie Vodă (II Ghika) după ce au venit, au scos cunița câte 50 parale de vită; cu adăușag și cu banii vechi și cu răsura slujbașilor, se suia la 60 de parale vita. Mai scos-au desătina și goștina și vădrăritul; și după ce s'au răcit vremea, au scos peceți pe țară de au plătit toți, scotând și văcărit câte doi lei și șase potronici vechi de vită și răsura deosebit (*Ibid.*, p. 212):

Constantin Mavrocordat, a treia Domnie.

Domnit-au Constantin Mavrocordat Voevod un an și șase luni. Văcărit pre vite n'au scos, numai șferturi pe toată luna după rânduiala hărtilor ce scosese Grigorie Voevod (*Ibid.*, p. 186).

Acest Domn într'această Domnie au pus de au făcut peceți tipărite pe stupi și pe mascuri și pe pogoanele de tutun, care lucru n'au fost în pământul Moldovei (*Ibid.*, p. 215).

Constantin Racoviță, întâia Domnie.

... Iară Spătarul Iordache Stavarache au scos vădrărit măcar c'au ieșit mulți bani din desetină; mai pe urmă au scos și goștină întreită, câte 11 parale de oaie ... atunci au găsit toți cu cale ca să scoată văcăritul câte un pol leu de vită bani vechi și răsura patru parale de vită, care mai pe urmă scotând și adăușag câte douăzeci parale bani vechi de vită, s'au făcut 92 de parale de vită, scotând și șferturile de ajuns, încă și îndoite, vânzând și alte slujbe: ocnă, vămi, mortasăpii, și de vară iară conită câte un leu bani vechi, și pe urmă și adăușag câte 20 parale iară bani vechi, care făcea 70 parale de vită, care săracilor nu li părea bine că li eră greu, că nu încetau birurile și tot mari (*Ibid.*, p. 219).

În zilele acestui Domn au fost mare bielșug în toate și ieftinătate, dar și dări multe pe țară: văcărituri mari, șferturi îndoite și altele ... (*Ibid.*, p. 220).

Mateiu Ghika.

... Scos-au și multe biruri în această Domnie, ales văcărituri mari și grele, scotând și iarna și vara, care era foarte greu locuitorilor. (*Ibid.*, p. 227).

Constantin Racoviță, a doua Domnie.

... Într'această Domnie iară au scos conită și văcărit iarna ... (*Ibid.*, p. 230).

Ion Teodor Calimah.

... Dar Stavarache fiind lacom la toate și grabnic, au început a

April, Maiu, Iunie, Iulie, Septemvrie, Octomvrie, Noemvrie și Dechemvrie plus, la August, ajutorința de vară echivalentă cu șapte șferturi, plus la, Dechemvrie, ajutorința de iarnă, echivalentă cu douăsprezece șferturi ¹⁾).

La urmă aproape toate aceste biruri avură *răsuri*, un feliu de *zecimi*, cari alcătuiau o casă specială menită a plăti lefiele slujbașilor.

Dacă aceste biruri erau grele prin ele însuși, povara lor devenia și mai cumplită prin chipul în care erau împlinite. În cele mai multe cazuri produsul lor se arendă, fie la boeri fie la negustori, români, armeni sau greci cari nu se dădeau înapoi înaintea nici unui abuz pentru a-și spori câștigul. Apoi personalul însărcinat cu stringerea dărilor eră pe atât de jacaș pe cât eră de brutal. Nu este de mirat că oamenii fugiau cu miile peste hotar și că țara se pustia.

Am văzut în capitolul precedent că Constantin Racoviță, pentru a aduce înapoi, în țară, parte din *bejenari*, s'a văzut silit să li acorde condițiuni excepționale atât față de Visterie cât și față de stăpânii moșiilor *pe cari ședeau*.

Tocmeli ca acea făcută de Constantin Racoviță se mai încheiară în urmă până în ajunul Regulamentului organic ²⁾.

pune bani și pe boieri și pe mănăstiri și pe jupănese, cai de menzil, podenii, pogonărit și altele... (*Ibid.*, p. 236).

... au găsit cu cale ca să scoată o slujbă pe casă de trei mâni, adica unsprezece lei și cinci i pol lei și trei lei, însă pe ogiaguri și să se numească ajutorința, și să ieasă în an odată, și să ajute cu toții, să nu fie nime scutit la această slujbă... care slujbă mai pe urmă li-au ieșit mai bine decât văcăritul, că cuprindea două sămi a văcăritului și încă n'ajungea, că o scotea odată iarna și apoi și vara, și celelalte slujbe deosebit. (*Ibid.*, p. 243).

Grigore Ion Calimah, întâia Domnie.

... Și încă din Domnia tătâne-său se făcuse o dajde nouă cu nume de ajutorință, dară mai ușoară; iară în zilele lui se îngreuese cu sume mari... (*Ibid.*, p. 191).

¹⁾ Xenopol, *op. cit.*, V, p. 573.

²⁾ 1825, August 8. Ion Sandu Sturdza Vv. dă lui Iorgu Ghika, biv Vel Vornic de Aprozi, învoire să aducă 40 liudi oameni străini de peste hotar, spre a-i așeză cu locuința pe moșia sa Oneștii dela ținutul Hărlăului. *Acești oameni să fie scutiți de bir vreme de un an, apoi să intre în rândul ruptelor Visteriei plătind câte 4 lei pe an*, cu răsura obișnuită de 15

Pentru aceleași temeieri, Domnii urmară a încuraja întemeierea de slobozii pe moșii particulare¹⁾.

Boerii supuși de Antioh Cantemir, în anul 1700, la plata șferturilor, ca și ceilalți locuitori ai țării, izbutise să facă în curând să cadă în desuetudine această impunere. Ei nu mai fură supuși decât la goștină și la desetină și încă avură

parale la leu. *Acei oameni să aibă mai cu samă a păzi drumul Botoșanilor despre făcătorii de rele, iar Domnul îi scutește pe vecie de toate havalale și angăriile ce vor fi pre alți locuitori ai țării.* (Acad. Rom., VII, p. 10).

¹⁾ 1743, Martie 25. Constantin Mavrocordat Vv. către Neculai Ciuhoreanul Căpitan de Ciuhur. A aflat Domnul că mulți locuitori din partea Hotinului ar fi dispuși să treacă din ceastă parte a Prutului ca să s'așeze în țară, numai unii dintr'înșii fiind vecini se tem că vor avea su-părare dela stăpânii lor. Iar alții au fost breslași: Seimeni sau Călărași și iarăș se tem că vor fi iarăș trași la breasla lor. Domnul hotărește ca *cei ce vor fi trecut dincolo înainte de venirea lui să fie nesupărați dacă se vor întoarce în țară: vecinii de stăpânii lor, breslași de ocărmuire, nime nu-i va lua dela locul unde se vor așeză și nu vor fi supuși la dări până în luna lui Iulie.* (Acad. Rom., Mss. No. 237, p. 745).

1800, Martie 1. Sărdăria Orheiului dă volnicie lui Chir Gheorghe Țigară să facă slobozie pe moșia sa Petricanii dela acel ținut, unde au fost sat de mulți gospodari și birnici Visteriei cari din întâmplarea vremilor cu totul s'au risipit. *Să stringă oameni străini cât de mulți de peste hotar, cari vor avea încredințare dela diregătorii mărginii pe unde au intrat. Să nu primească locuitori birnici de ai Moldovei, căci gă-sindu-se asemenea oameni în slobozia aceea, vor fi dați la urma lor, iar cartea de slobozie va rămânea răsufată. Scutirea de biruri este pe un an.* (Acad. Rom., p. 158).

1817, Septemvrie 1. Scarlat Calimach Vv. arată că Căminarul Gheorghe Hermeziu, având la ținutul Covurluiului două moșii într'un hotar, numite Bălințeștii și Sărpenii, nelocuit încă de oameni, a cerut să fie învoit a aduce oameni străini spre a-i așeză în acele sate. Părcălăbia înștiințând pe Domn că se pot așază pe acele moșii 60 liude cari vor avea loc îndestul pentru hrană fără a pricinui strimtoare cât de puțin altor sate megieșite, Domnul încuviințează aducerea acestor 60 oameni străini, numai cu condiție să nu fie din birnicii țării și li dă slobozie pe doi ani. (Acad. Rom., X, 158).

Este de observat aici grija ce are Domnul să specifice că locul de hrană a satelor megieșite să nu fie strimtorat prin aducerea nouilor coloni, ceea ce echivalează cu recunoașterea dreptului acelor sate megieșite să se hrănească pe acel hotar, nelocuit încă din vechime.

privilegiul să le plătească, ca și mănăstirile, *boerește*, adică după un *nart* mult mai scăzut decât țăranii.

Mazilii și *neamurile* (*postelnicei, polcovnicei, vel căpitani*) rămaseră supuși la darea sferturilor, cu deosebire însă că ei nu luau parte la vre-o *cislă*¹⁾ ci plăteau individual.

Pe lângă mazili și neamuri mai plăteau individual și *ruptașii* și *ruptele visteriei*, în cea mai mare parte oameni străini sau bejenari readuși în țară, așezați cu *ruptă* sau *ruptoare* făcută cu Viseria: atâta de cap pe fiecare an.

Dar țara nu avea de răspuns numai aceste dări, mai mult sau mai puțin regulate, pe lângă ele mai era mulțimea *havalelor*. La poronca Turcilor se trimiteau din țară pe la *serhaturi* (cetățile dela graniță) mii de chile de pâne și zecimi de mii de oi și prea adesea aceste furnituri rămăneau neplătite locuitorilor²⁾. Țăranul eră luat dela casa lui cu carul și cu boii pentru a transporta zahereaoa la graniță și peste graniță și de multe ori el s'întorcea neplătit, fără boi și fără car, adesea schilodit sau cu ciolanele sdrobite de lovituri.

La 1797, țara este îndatorită să furnizeze, pe cheltuiala ei, o corabie care costă o sumă egală cu tributul pe un an. La 1798, Moldova este datoare să trimită, peste tribut cu accesoriile obișnuite, 350 cai și mai multe mii de oi la Țarigrad, apoi să clădească două hambare la Bender, ridicându-se aceste trei condeie la de trei ori valoarea tributului³⁾.

Numărații oameni domnești și *musafiri* străini cari călătoresc prin țară trebuiesc ospătați, hrăniți și transportați de locuitorii, în casele lor, cu cheltuiala lor și cu vitele lor. Când un om domnesc sau un *musafir* întâlnește pe un sătean cu un cal bun, i-l ieă fără altă formalitate dându-i altul mai slab în loc⁴⁾.

Nu mai vorbesc de silniciile și prădăciunile la cari se de-

¹⁾ Cele mai multe biruri se repartizau în sume globale asupra fiecărui sat. Locuitorii satului împărțiau pe urmă această sumă între dânșii: *izvođul* acestei împărțiri se numea *cislă*.

²⁾ Xenopol, *Op. cit.* V, p. 543 sq.

³⁾ *Ibid.*, V, p. 581.

⁴⁾ *Ibid. ibid.*, p. 566 și notele 46 și 47 tot acolo.

dau acei oameni domnești și *musafirii*, mai ales când acești de pe urmă erau Turci.

Nu trebuie deci să ne mirăm dacă Carra evaluează totalul contribuabililor din Moldova (cu Basarabia) numai la 70.000¹⁾.

§ 2. Despre scutelnici.

Mănăstirile urmară să se folosească de poslușnicii hărăziților de cătră Domnii de mai nainte.

Constantin Mavrocordat, în a doua lui Domnie în Moldova, dădu și boerilor un fel de poslușnici cari luară numele de scutelnici²⁾.

Alegațiunea boerilor cătră Curtea rusească la 1829³⁾, cum că Constantin Mavrocordat ar fi hărăzit boerilor scutelnici drept despăgubire pentru desființarea vecinătății, este cu bună samă neadevărată, căci Mavrocordat a dat scutelnici boerilor în a doua lui Domnie (1741—1743), iar desființarea vecinătății s'a pronunțat la 6 April 1749 și hrisovul promulgând-o poartă data de 1 Iunie al aceluiaș an, adică în a treia Domnie a lui Mavrocordat.

Hărăzirea de scutelnici de cătră Mavrocordat n'a fost făcută decât în scop de a câștiga bunavoința a boerimii.

Acești *scutelnici* plătiau birul *cisluit* ca și consătenii lor, dar Visteria restituia boerului suma primită dela scutelnicii lui. Incât privia celelalte biruri *necisluite*, scutelnicul nu plătia nimic Visteriei ci se învoia cu boerul căruia eră închinat și-i plătia o anumită sumă sau ii făcea o anumită muncă pe an.

Noua favoare fû foarte gustată de boerime care de atunci înainte se întrecu în stăruinți pe lângă Domni spre a se împărtași de dânsa. Un boer se simția nedreptățit și injosit dacă

¹⁾ Carra, p. 172.

²⁾ ... Boerilor celor mari au dat câte cincizeci și șase oameni scutelnici, altor boeri mazili câte douăzeci, câte cincisprezece, câte zece câte cinci și câte patru oameni scutelnici. Dat-au și la jupânese sărace câte cincisprezece, câte zece oameni scutelnici, șocotind după boeria bărbaților lor. (*Letopisește*, III, p. 184).

³⁾ *Anale Parlamentare*. I, 2 p. 30.

avea mai puțini scutelnici decât altul de rangul lui. Cel mai de pe urmă boerănaș voi să aibă scutelnicii lui.

Cu vremea, boerii obținură ca Visteria să li mai plătească lor încă și câte douăzeci și patru de lei de fiecare scutelnic. Pe lângă scutelnicii cari erau lucrători de pământ, boerii obținură să scutească și *breslași* (meseriași), folosindu-se, în schimbul scutirii, de meșteșugul lor. În vremile de pe urmă se mai dădură *slugi* cari erau scutiți și de birul cisluit.

Starea scutelnicilor aparținând boerilor acelor mari eră poate mai bună decât acea a obștiei, căci stăpânul lor îi ocrotia până la un oareșcare punct împotriva brutalității slujbașilor. Însă prin faptul că, în vremele de pe urmă, însemnă pentru Visterie o pierdere de 700.000 lei¹⁾ numai asupra biru-

¹⁾ Iată parte a unui memoriu făcut de Mihail Sturdza pentru Nesselrode, în care vorbește de scutelnici și de țărani moldoveni în deobște:

A présent le nombre des boyards, c'est-à-dire des personnes vivant aux dépens du peuple, monte à plus de huit cents familles. L'on sait que la prérogative de soustraire à toute corvée un certain nombre d'individus, sous le nom de Sokotelnic, Breslachs et Sloudgis (ces derniers étant exemptés même de la taille) est attachée à chaque titre. Par là près de soixante mille (?) famille sont en servage et à la disposition de ces boyards, tandis que tout le poids des charges et corvées retombe sur l'autre moitié des pauvres paysans froissés par toutes sortes d'abus. En outre les boyards retirent de l'impôt direct vingtquatre piastres par année pour chaque. Sokotelnic: cela monte à plus de Septcentmille piastres annuellement. La condition des exemptés n'est pas moins malheureuse que celle des corvéables: les boyards leur font payer cher l'exemption en les menaçant de les abandonner aux malversations d'un autre genre. C'est ainsi que toutes les classes des contribuables se trouvent au fond des réseaux tendus par l'oppression et la cupidité. Oui, elle est misérable la condition du paysan moldave et valaque; envisagé comme un être qui ne doit exister que pour les caprices d'autrui; presque réduit à l'état abject de brute; abandonné à la rapacité de tous les employés, depuis le clergé, depuis le plus grand fonctionnaire jusqu'au plus petit collecteur; pressuré également et par le fermier et par le propriétaire, et après tout cela on accuse ce pauvre paysan d'être indolent et paresseux! C'est avec horreur que je me mets en idée à sa place. Je sens qu'un homme qui est sûr de ne jamais rien avoir en propre, un homme désabusé par une triste expérience et sachant qu'en vain il prodiguerait la sueur de son front pour se faire quelques épargnes, que la concussion viendrait infailliblement lui ravir, — cet homme, dis-je, ne

rilor *cisluite*, această nenorocită instituție contribuia mult la îngreuierea stării obșteii locuitorilor.

La Martie 1833, numărul scutelnicilor era de 25.917, mai rămânând ca comisia să se pronunțe asupra unui număr de 1.917. Numărul lor variază dela câte 80 pentru beizadele, boerii cei mari și chiriarhi până la câte 2 pentru fețe mai neînsemnate¹⁾.

Instituțiunea scutelnicilor mai dădea loc la fel de fel de abuzuri în dauna fiscului. Havalele grele și multe erau mai temute de săteni decât birurile statornice din cauză că erau cu totul neprevăzute și nemărginite atât ca număr cât și ca greutate. Boerii văzură în acest fapt puțința de a-și mări venitul pre-

peut éprouver que de la répugnance pour ces épargnes et ne peut envisager comme bénéfice que ce qu'il dérobe à la cupidité pour aller le boire au cabaret du propriétaire....

... Maintenant quelques uns des boyards, peu contents de jouir du nombre déterminé de Sokotelnics, se plaisent à en exempter quatre et cinq fois davantage. Très-souvent ils interviennent pour faire obtenir des titres à leurs valets, en récompense des services les plus abjects et au détriment de la masse des contribuables. Les conséquences d'abus aussi criants sont trop évidentes pour avoir besoin d'être signalées. Sans l'abolition des titres accordés depuis le règne du Prince Charles Callimaki, après lequel eurent lieu des attentats et des malversations en tout genre, il est matériellement impossible, surtout en cas de guerre, de pouvoir suffire aux transports et aux différentes réquisitions qui sont indispensables en pareille circonstance. Sous le règne même du Prince Callimaki, lorsque l'exemption était des deux tiers moindre qu'à-présent, il fut question de limiter, une fois pour toujours, le nombre des Sokotelnics, en statuant pour l'avenir, dans la jouissance de ce privilège, la survivance et le droit d'ancienneté, afin que la masse des corvéables ne diminuât point par des promotions ultérieures. Mais cette mesure salutaire, ainsi que tout projet tendant au bien-être général et contrariant les intérêts précaires de quelques familles, fut combattue et abandonnée. (Hurmuzaki, *Suplement*, V, p. 30).

(Data de 1829 atribuită acestui document este cu bună samă greșită: din conținutul lui rezultă vederat că este scris înainte de izbucnirea războiului dela 1828).

Numărul de 60.000 familii de scutelnici este cu bună samă exagerat și nu se potrivește cu suma de 700.000 lei ce, tot după Mihaiu Sturdza, ieșă pentru acest condeiu din Visterie, căci împărțind 700.000 de lei prin 24, suma plătită de cap de scutelnic, avem 29.000 de scutelnici, cifră care se apropie de acea constată la 1832.

¹⁾ *Anale Parlamentare*, III, p. 235, sq.

cupețindu-și trecerea de care se bucurau pe lângă Domn și sfetnicii lui. Mulți din ei încheiară, cu sătenii de pe moșiile lor, învoeli prin cari ei luau asupra lor plata tuturor havalelor ce puteau să vie, în schimbul răspunderii de către săteni a unei plăți hotărâte, în bani sau în muncă. Asemene învoeli se făceau sau numai pentru scutirea de către stăpân a havalelor existente sau pentru toate câte se puteau ivi¹⁾.

Altă dată asemenea învoeli se făceau pentru scutirea sătenilor de către stăpân, nu numai a havalelor ci și a birului. Vedem că, în asemenea caz, sătenii au a plăti stăpânului, în schimb, sumele foarte ridicate, pentru acea vreme de numerar puțin, de câte 55 lei pentru frunțaș, 45 lei pentru mijlocaș și 25 lei pentru codaș²⁾.

De altminteră se încheiau în această privință tot soiul de învoeli între stăpâni și săteni³⁾.

¹⁾ 1822, Iunie 20. 22 locuitori birnici din satul Șcheia, ținutul Romanului, se alcătuiesc cu Dracache Roset biv Vel Vornic precum să fie știut că s'au alcătuit cu dânsul ca să-i scutească într'un an de zile de toate havalele ce vor fi asupra lor, precum vor fi scutiți și alți scutelnici boerești, plătind în mâinile lui 1800 lei în două vadele și câte două clăi la lucrul țarinii. Iar de va veni vr'o havale nouă întâmplătoare, s'o plătească oamenii. (Acad. Rom., XXVI., 168).

1823, Semtemvrie 30. Locuitorii birnici din Șcheia se învoesc cu Dracache Roset ca el să-i scutească de havalele, iar birul Visteriei în bani și alte întâmplătoare să aibă a plăti ei. Pentru scuteala de havalele să aibă locuitorii a face 500 prăjini arătură ori unde li se va poronci, să aducă la Iași 50 stânjâni de lemne de foc, să cosească și să facă stoguri 50 fâlcii iarbă, având a mai căra 20 stoguri fân vechiu cu boii lor, la Iași și a da câte o zi de clacă. (Acad. Rom., XXVI., p. 155).

²⁾ 1829, Iulie 10. Locuitorii satului Lețcani, dela ținutul Neamțului: 56 frunțași, 57 mijlocași și 57 codași, se învoesc cu Gheorghe Buhuș biv Vel Hatman ca el să scutească de toate birurile și havalele ce sunt asupra altor locuitori birnici, afară de havalele ce ar fi asupra altor scutelnici boierești și ei să aibă a-i plăti lui Buhuș câte 55 lei de frunțaș, 45 lei de mijlocaș și 25 lei de codaș, fiind răspunzătoare obștia pentru acei din ei cari ar fugi. (Acad. Rom., XLVII, 26).

³⁾ 1819, Iunie 27. Locuitorii unguri din Șcheia se îndatorează către Dracache Roset Vel Vornic să ieă în chizășia lor pe toți „megiașii lor săteni pentru a-i priveghia să-și facă hrana trebuincioasă spre a nu rămânea lipsiți“ și pentru ca ei să facă tot lucrul boierescului. Se mai îndatoresc a fi cu luare aminte ca să nu fugă vre-unul din megieși,

§ 3. Despre ocrotirea dată de Stat claselor agricole. Slujbașii.

Dacă sătenii plăteau mult Domniei, Domnia pe lângă că nu era în stare să-i ocrotească în schimb împotriva jafurilor Turcilor și a Tatarilor, li dădea o justiție și o administrație execrabile.

Cu prilejul războaelor dintre Ruși și Turci, Moldova nu mai slujii aproape de loc de teatru de războiu între cele două Impărății. Țăranul era luat cu de a-sila, el, carul și boii lui, pentru transporturile trebuitoare oștirii rusești, dar viața lui nu era în primejdie și slujba făcută era obișnuit plătită. Soldătimea rusească tură, dar nu era brutală, iar actele de violente se pedepsiau de șefi cu asprime. Navalirile tătărești dela pacea dela Belgrad încoace se făcuse tot mai rari și raza pustiirilor din ce în ce mai restrînsă; ele încetară cu desăvârșire după pacea dela Cuciuk Cainargi.

Năpatea de toate zilele erau negustorii laji carl se așezase în țară în disprețul Capitulațiunilor și cari jăcuiau pe locuitori în chipul cel mai nepomenit: luându-le produsele pe prețurile ce li veniau la cuviință, lepădându-li cu de a-sila arvone pentru produsele anului următor, făcându-și răs de femei și de fete și punând sub sabie pe oricine îndrăznea să arăte cel mai mic semn de împotrivire.

Trebură silințele a doi Domni și nenumărate peșcheșe și pocloane la pașii dela cetățile mărginașe pentru a curăți cu desăvârșire țara de dănșii.

Funcționarii, dela mic până la mare, nu puteau decât să fie jăcași, jaful alcătuind temelia întregului sistem de ocărnuire.

Al treilea Grigore Ghika, acel ucis de Turci în Beilic, la 10 Octomvrie 1777, a fost fără îndoială, nu numai cel mai bun Domn al Moldovei din veacul XVIII, dar el a fost în punct de vedere absolut, un excelent administrator și un bun financiar

dând la vreme de știre vechilului ca să'l înfrâneze, iar pentru acei ce vor fugi, *se îndatoresc a plăti birul și a face boerescul lor.* (Acad. Rom., XXVI, 158).

care a găsit chip, în Domnia lui, nu numai să poarte cheltuelile țării fără a recurge la văcăriturile cele urite și la alte biruri asupritoare, dar chiar desființând din ele.

Posedăm dela el un adevărat budget al Moldovei pe anul 1776—77¹⁾, în care sunt trecute toate lefitele slujbașilor mari sau mici ai țării. Acest act ni arată că în vremea acestui Domn excelent, mulți diregători mari și mici primiau, pe lângă leafa slobozită din casa *răsurilor*, o a doua remunerație, alcătuită din *pocloane* bănești ce subalternii lor erau ținuți să li plătească de două ori pe an.

Dintr'un act rezumat mai sus, vedem că globile călărașilor erau scoase la mezat și adjuocate asupra aceluia care dă mai mult: în cazul în chestiune vedem că adjuccatarul era însuș *Porușnicul*, (Locotenentul) Hătmăniei. Această căpetenie a lor luând asupra lui, în schimbul unei plăți făcută Vistriei, suma la cari aveau să se ridice globile la cari erau să fie osândiți călărașii de sub poroncile lui, vederat că avea în perspectivă un câștig bănesc. Ni putem deci inchipui lesne la ce fel de dreptate erau în drept să s'aștepte dela el nenorociții de sub poroncile lui. Aveau numai și ei o mângâiere: se puteau despăgubi jăfuind la rândul lor pe birnici când erau trimiși cu poroncă gospod la vre-un sat, pentru vr'o împlinire sau chemare în judecată.

În Moldova, Hatmanul vindea, în folosul său, *căpităniile* cu câte 10—20.000 lei, iar căpitanii vindeau posturile de păzitori pentru sume mai mici. Străjării nefiind plătiți se învoiau cu hoșii și primiau dela ei *a zecea* din lucrurile de furat. (În Țara Românească catanele plăteau *dreptul* de a sluji cu câte 7 lei pe lună²⁾).

Tot așa eră și în ocărmuirea *civilă*, posturile de *someși*, vameși și altele erau puse la mezat. Funcționarii judecătorești nu erau mai presus.

Brutalitatea cu care se împliniau birurile și se aduceau la îndeplinire poroncile domnești nu eră, în veacul al XVIII-lea,

¹⁾ *Uricar*, XIX, p. 313.

²⁾ Vezi între altele *Uricar*, X, p. 283, *Convorbiri Literare*, XXII, p. 738 și Xenopol, *Istoria Românilor*, VI.

mult mai mică decât în al XVI-lea și-i s'ar putea prea bine aplica, ca și atunci, calificarea de *prădare*.

Dacă jaful eră poate ceva mai puțin brutal decât altă dată, el devenise acuma, la școala grecească, cu mult mai rafinat.

§ 4. Despre viața țărănimii dela 1742 până la 1828.

Niciodată n'a fost starea țărănimii moldovenești mai jalnică decât în această epocă. Birurile sporiau neconținut și greutatea lor siliă pe oameni să fugă cu miile peste hotar; slujbașii ce se înmulțise peste măsură, se făcuse mai lacomi ca oricând, iar în urma pretențiilor nouă ale stăpânilor, pe când drepturile lui strămoșești de folosință asupra pământului se mărginau din zi în zi, îndatoririle lui față de stăpân sporiau într'o măsură și mai mare.

Stors și jăfuit din toate părțile, dorința de a se îmbogăți pieri dintr'însul, îndolența îi crescă când văzută că el de munca lui n'are parte și se folosese alții.

Călcăt și smerit în fiecare zi, obișnuit să fie lungit la pământ spre a-și simți carnea sfâșiată de biciu din poronca celui de pe urmă diregător al cârmuirii sau al stăpânului, nu este de mirat că pieri dintr'însul atât simțul demnității omenești cât și cea îndrăzneală și acel duh de voinicie pentru care Moldovenii fusese atât de vestiți până atunci. Deprins să-și vadă dreptatea, oricât de mare și de netăgăduită, totdeauna nesocotită față de samvolnicia sau de trecerea celui mare, el deveni bănuitor, neîncrezător și prefăcut. Iar când Evreii veniți din Polonia învățară pe boeri să clădească velniți și să facă *horilcă* (rachiul de pâne), țărănimea începă să caute într'însul o mângâiere la durerile ei.

Un singur progres adevărat ni se vedește în veacul XVIII: documentele vremii ni arată mai puține furturi, siguranța devine mai mare. Inșă faptul nu mi se pare datorit măsurilor luate de Domnii fanarioți a căror administrație a fost cu totul nemernică, ci mai ales scăderii spiritului aventuros și rășboinic al poporului.

CARTEA IV

DESFIINȚAREA DREPTULUI ROMÂNESC

PRIN REGULAMENTUL ORGANIC

CAPITOLUL I

ALCĂTUIREA REGULAMENTULUI ORGANIC

§ 1. Convențiunea dela Akerman hotărăște alcătuirea unor Regulamente obștești pentru ocârmuirea Principatelor.

Incă în convențiunea dela Akerman (1826)¹⁾, se prevăzuse că, spre îndreptarea relelor de cari suferiau toate ramurilor ocârmuirii interne a țărilor române, Domnii cu Divanele respective să fie îndatoriți a chibzui asupra măsurilor trebuitoare spre a îmbunătăți starea Principatelor. Acele măsuri urmau să fie intrupate în câte un regulament obștesc, având a fi pus în lucrare îndată după încuviințarea lui de către ambele Curți²⁾. Poarta dăduse chiar, către ambii Domni, un *hatti șerif* pentru ca ei să numească în înțelegere cu Divanele, câte o comisie însărcinată cu alcătuirea acelor legiuiri³⁾. Dar boerimea trăgea prea

¹⁾ D. A. Sturza, *Acte și Documente relativ la Renașterea României*, I, p. 317.

²⁾ La inserțiunea acestor dispozițiuni au contribuit fără îndoială mult, pe lângă rapoartele consulilor rusești cari n'au putut să lipsească, atât proiectele de *reformă* și de *constituție* a celor două partide boerești, cât și număroasele memorii ale lui Mihaiu Sturza către Nesselrode, petițiunile către Impăratul Rusiei și arzurile către Sultan. Ele au fost impuse Porții de Rusia.

³⁾ Xenopol, *Op. cit.* VI, 96.

mari foloase din organizarea sau, mai bine zis, desorganizarea în ființă, pentru a avea interes să aducă vre-o schimbare temeinică. Din boeri se alcătuiau Divanele și boerii erau dușmani neîmpăcați a oricărei schimbări.

Asemenea schimbări erau doar dorite numai de prea puțini *cărvunari* sau de câteva minți cu totul superioare, ca Mihaiu Sturdza, care înțelesese de mult că regimul în ființă era osândit.

În Țara Românească, comisia se intruni¹⁾ și lucră chiar câtva sub înriuirea lui Minciaky care fusese numit de curând Consul general la București, dar din chibzuirile ei nu ieși nimic decât intrigi împotriva Domnului.

În Moldova, singura urmă de lucrări de reformă în conformitate cu hotărârile convențiunii dela Akerman ce se găsește, este alcătuită de vre-o trei *proiecte de legături*, prin cari boerii se leagă să lucreze uniți pentru alegerea viitorului Domn din sânul lor și pentru păstrarea cu sfințenie a tuturor privilegiilor boerimii²⁾. Să se noteze că aceste propuneri veniau din partea fracțiunii celei mai *înaintate*, cum am zice astăzi, a boerimii.

Iar Poarta, care privia stipulațiunile convențiunii dela Akerman ca o imixiune a Rusiei în afacerile ei și ca o umilință, nici gândia să zorească pe Domni pentru alcătuirea proiectelor de regulament.

Răsboiul dela 1828 izbucni și Rușii ocupară Principatele înainte ca hotărârile dela Akerman să fi dat măcar cel mai mic rezultat practic.

§ 2. Hotărârile Actului Deosebit dela Adrianopoli în privința ocârmuirii pe viitor a Țărilor Române.

Articolul V al tratatului dela Adrianopoli³⁾ închezeșluiuă țărilor române privilegiile ce li fusese hărăzite prin tratate și

¹⁾ Hurmuzaki, X, p. 431.

²⁾ Hurmuzaki, X, p. 605 sg. Unul din aceste proiecte propune ca „sistema boerimii“ să se cunoască *en corps d'État*.

³⁾ Vezi textele în D. A. Sturdza, *Op. cit.* I.

capitulațiuni: libertatea cultului, o ocârmuire națională neatârnată și o deplină libertate a comerțului. Aceste *foloase* erau specificate și lămurite mai pre larg în actul deosebit, anexat la art. V. al tratatului dela Adrianopoli ¹⁾.

Ele cuprindeau: alegerea Domnilor pe viață, autonomia ocârmuirii lor, restituirea teritoriului uzurpat de Turci, interzicerea pentru mahometani de a se stabili pe teritoriul Principatelor, stabilirea de carantine de-a lungul Dunărei, înființarea unei miliții naționale pentru fiecare Principat, scutirea oricărei îndatoriri de a furniza Porții proviziuni, material sau corvezi de orice natură, fixarea tributului care, în schimb, avea să fie prea puțin sporit și care, cu suma ce avea să se plătească la întâmplare de moarte sau de destituire legală a Domnilor, erau singurele sumi ce puteau fi pretinse de Poartă, scutire de tribut pe doi ani și deplină libertate a comerțului atât pe Dunăre cât și pe mare. În sfârșit, actul cuprindea *îndatorirea solemnă ce o luă asupra-și Poarta de a confirma regulamentele administrative ce aveau să fie întocmite în timpul ocupațiunii Principatelor de către oștirile rusești, după dorința exprimată de Adunările celor mai de seamă locuitori ai țărilor, regulamente având pe viitor a sluji de temelie pentru ocârmuirea lor lăuntrică* pe cât, bine înțeles, ele nu ar atinge drepturile de suveranitate ale Sublimei Porți.

§ 3. Numirea și compunerea Comitetului însărcinat cu alcătuirea Regulamentului Organic și instrucțiile rusești.

Rușii intrase în Țările Române dacă nu cu gândul de a le întrupa în Impărăția lor, însă cel puțin cu acel de a le organiza pe cât se putea după calup rusesc spre a pregăti calea unei anexiuni viitoare.

Contele Pahlen fu însărcinat cu ocârmuirea civilă a Principatelor, dar guvernul rusesc mai trimisese aici, pentru a pregăti organizarea lor, pe Consilierul de Stat D. B. Dascov, în

¹⁾ *Id. Ibid.*

carând după trecerea trupelor peste Prut¹⁾. Dașcov plecă de aici la Petersburg cu niște proiecte de instrucții alcătuite în timpul șederii sale la București, lămurind direcțiunea și chipul în care urmau să fie organizate Țările Române și cari fură încuviințate de Impărat la 6 Iunie 1829²⁾.

La 17 Iunie 1829, Jeltuhin, care luase locul lui Pahlen, dispunea înființarea unei comisii de câte patru membri moldoveni, doi numiți de el și doi aleși de Divane, precum și de un secretar, care aveă a se întruni în București pentru a alcătui Regulamentul Organic, sub președinția lui Minciaky și pe temelul instrucției alcătuită de Pahlen³⁾.

Cei doi membri moldoveni numiți de Jeltuhin fură Vornicul Mihaiu Sturdza și Visternicul Constantin Cantacuzinô Pașcanu, iar cei doi aleși de Divan, Vornicul Costache Conache și Visternicul Iordache Catargiu, iar secretar fû numit Gheorghe Asache.

Despre Visternicul Constantin Cantacuzinô Pașcanu știu numai că eră un boer foarte bogat și bine văzut de Ruși. Cei-alți trei boeri alcătuid comisia moldovenească erau oamenii cari, prin capacitatea și cultura lor, stăteau în fruntea boerimii moldovenești. Cunoșteau de minune țara lor, instituțiile, oamenii și trebuințele ei. Inșă nu erau lăudați nici pentru desinteresarea lor nici pentru o scrupulositate deosebită. Tuspatri aparțineau boerimii celui mari, dar Iordache Catargiu, în vremea lui Ioniță Sturdza, făcuse partea din fracțiunea *cărvunariilor* și își păstră până la urmă aspirațiunile lui naționaliste.

Lucrările *Comitetului de Reformă* începură la 29 Iulie 1829.

La 14 Septemvrie, demisia brutalului Jeltuhin eră primită și, la 26 Noemvrie al aceluiaș an, umanul și capabilul Kisselev își inaugură însărcinarea de *Deplin Împuternicit Prezident*. Minciaky care rămăsese Președinte al *Comitetului de alcătuire a Regulamentelor* și *Vife-Prezident* al *Divanului Țării-Românești*, comunică boerilor din *Comitet*, tot în ziua de 26 Noemvrie:

¹⁾ Papadopol Calimah, *Generalul Pavel Kisseleff*, în *Analele Acad. Rom.*, IX, p. 82.

²⁾ *Id. Ibid.*

³⁾ *Anale Parlamentare*, I, II, p. 7.

1° textul art. V al tratatului dela Adrianopoli, 2° actul deosebit anexat acelui tratat și 3° instrucțiile alcătuite de Dașcov spre a sluji de temelie lucrărilor Comitetului.

Voiu analiza aici pe scurt numai părțile din aceste instrucții relative la clasele agricole, conținute în capitolul III, lăsând deoparte cele relative la alegerea Domnului și la alcătuirea Obștești Adunări cari fac obiectul celor două dintâi capitole.

Măsurile propuse pentru aducerea la îndeplinire a reformelor, „cerute de toți acei cari nu se împărtașesc din folosul abuzurilor existente“¹⁾ sunt:

1°. Facerea unei *catagrafi* (recensimânt) exacte a tuturor contribuabililor, care aveâ să fie repetată după curgerea unui period de ani.

2°. Desființarea abuzului făcut cu scutirile de bir. Se declară întemeiată și dreaptă scutirea boerilor de orice dare personală, însă se denunță scutirea de dări, mai ales nemărginită, a proprietăților lor funciare, se exprimă dorința ca ei să renunțe însuși, în interesul „simpatrioților“ la „niște drepturi din cale afară ieșite, dar recunoscându-se că „aceasta fiind puțin a nădăjdui“, se propune ca boerii să „ieâ partea lor din „dările alături rate (indirecte)“, punându-se capăt la „catahrisul“ hrisoavelor și a pitacelor²⁾.

1) *Anale Parlamentare*, I, 11, p. 28.

2) Când Kisselev voi, în iarna anului 1829—30, conform rostirii instrucțiilor, să introducă impozitul funciar în Principate, membrii amânduror Comitetelor de alcătuire a Regulamentului Organic se pronunțară în chipul cel mai hotărît împotriva acestei reforme printr'un jurnal încheiat la 15 Ianuarie 1830. Iată argumentele întrebuintate de ei:

... „2) L'impôt foncier n'est pas une question qui se rattache seulement à la classe nobiliaire, il toucherait en général aux intérêts et droits sacrés de la propriété d'où dépend l'agriculture et l'industrie de ces pays, elle est en même temps la source productive des principaux revenus de l'État (?). La propriété se trouverait ainsi doublement frappée d'imposition (?), tandis que l'économie politique tend à la dégrever graduellement par des impôts indirects sur la consommation (?), comme il a été dit plus haut.

L'impôt foncier est d'autant plus inadmissible dans ces pays que le villageois n'est point exempt de capitation ni d'imposition (?) En outre le propriétaire, dans un autre ordre de choses, ne pourrait être tenu

3°. Amănunțita cercetare a hrisoavelor claselor privilegiate prin patente: mazili, ruptași, bresle, rupte, străini și altele „cari nu plătesc decât în analog mai mult sau mai puțin slab, și întorcerea la masa birnicilor a acelor cu privilegii ce se vor vădi ca fiind netemeinice“.

4°. În privința scutelnicilor, poslujnicilor, breslașilor și slugilor lipite către slujba boerească „împărăteasca Curte nu primește nici de cum socotința revărsată de cătră cei mai mult interesați, dar goală de dovadă, cum că adică acest privilegiu dintru început ar fi fost dat ca o *compasasiune* (compensație), dată evgheniei în locul slobozirii țăranilor vecini. Noi nu cunoaștem acest privilegiu decât ca o dreptate lipită de dregătoriile mari ale Statului, în chip de mulțămire și răsplătire. Așa dar nu poate fi nici o călcare silnică a sfintei dreptăți a proprietății oborirea hotărîtă a acestui privilegiu, însă despăgubindu-se boerii cari s'ar folosi de dânsul cu alte cuviincioase întocmiri. Despăgubirile cari s'ar putea prinosi boerilor cu titluri sunt: 1) O adăogire la leată, potrivit cu numărul scutelnicilor care este după vechile așezămături legiuit la fiecare dregătorie. 2) *Țintuirea de 20 până la 24 zile de muncă în locul celor 12 ce stăpânii au dreptate a cere dela țăranii locuitori pe pământul lor; cu aceasta însă ca totimea lucrului fieștecăreia zi și preste tot toate dreptățile proprietarilor moșinași să fie hotărîte cu un chip mai neasuprîtor decât până acum.* 3) Oareșicari pensii ce se vor da la acei din boeri cari au astăzi scutelnici pe cari i-au câștigat prin în faptă lucrare a dregătoriilor cărora poartă titlul; iar nu după volnicile sloboziri a gospodarilor; în cât însă

à faire des concessions territoriales aux villageois qu'à la suite d'un accord passé de gré à gré, ainsi que cela se pratique dans tous les pays où l'impôt foncier est établi; car imposer au propriétaire des obligations envers le villageois pour mettre celui-ci en état de payer son impôt et imposer en même temps la propriété foncière, ce serait faire retomber sur celle-ci un double impôt (?), sans lui laisser aucun des avantages dont elle jouit actuellement“. *Uricar*, VIII, p. 113.

Precum voi constată în Capitolul III al acestei cărți, *îndatoririle impuse proprietarilor (?)*, consistau în realitate în faptul că țăranii plăteau pentru pământurile (de drept ale lor) puse de stăpâni la dispoziția lor, o arendă ce eră aproape indoit cât acea ce se plătiă obișnuit.

s'ar putea face aceasta fără a împovăra pe Stat cu însărcinări grele".

Apoi instrucțiile se ocupă de modul de repartizare a birului (cisluire), condamnă cu desăvârșire împlinirea în natură a unora din biruri, recomandă o reorganizare a Visteriei, și regularea dărilor indirecte (*rusumaturi*), desființându-se acele asupraitoare.

Reformele economice preconizate de aceste instrucții se reduc prin urmare la:

Facerea unei catagrafii complete,

Desființarea abuzurilor relative la scutirea de dări,

Oborirea scutelnicilor boerești,

Desființarea dărilor în natură și a rusumaturilor asupraitoare și, în sfârșit, o mai bună repartizare a birurilor. Nu se poate tăgădui că acest program, cu toată modestia lui, făgăduia oareșcari îndulciri pentru, țărănime, căci o lăsa să întrevadă, pe lângă o mai omenoasă împlinire și așezare a birului și oareșcari scăderi.

Rostirea instrucțiunilor asupra netemeinicii și nedreptății desăvârșitei scutiri de dări a averilor boerimii fac să se augereze bine despre intențiunile lor față de obștia poporului, dar această impresiune favorabilă dispăre la cetirea pasajului privitor la scutelnici și la desființarea lor. Instrucțiile stabilesc într'adevăr că hărăzirea de scutelnici alcătuște, nu o despăgubire pentru desrobirea vecinilor ci o gratificație și un spor de emalumente adăogite la lefile demnitarilor Statului, adesea prin sloboziri arbitrare ale Domnilor, și că acest privilegiu oneros pentru Visterie poate și trebuie să fie desființat în schimbul unei despăgubiri. Iar această despăgubire urmează să consiste din sporuri proporționale de salarii, din pensuni și *din o îndoire a zilelor de muncă datorite de săteni proprietarilor moșinași*. Adică, boerimea eră să fie despăgubită, pentru ridicarea unui privilegiu întemeiat mai ales pe abuz, *nu numai de Visterie, ci și de țărănime*, a cărei stare eră recunoscută de toți ca fiind cu desăvârșire jalnică, îndoindu-se deodată îndatoririle ei către stăpânii de moșii.

§ 4. Lucrările Comitetului în București:

Procesele verbale despre lucrările Comitetului de patru ni lipsesc, fie că au fost pierdute, fie că se află la Petersburg. Textul instrucțiilor rusești s'au găsit în niște hârtii de-ale lui Conache, împreună cu câteva socotințe ale sale asupra mai multor puncte din noua organizare¹⁾.

Prețioasă este mai cu samă socotința lui Conache în „pricina celor trei despăgubiri ce instrucțiile făgăduesc spre răsplatire la hotărîta oborire a scutelnicilor, breslași și slugi“.

Conache găsește că ele se reduc la una singură: la „oareșicari“ pensii ce nu'l mulțămesc, căci „au a lipsi din familiile lor îndată ce ei vor lipsi din viață“²⁾.

Adăugirea lefilor i se pare, nu o despăgubire, ci o urmare neapărată a suirii galbenilor, a căderii cursului monezilor turcești și a scumpirii tuturor objectelor.

În cât privește sporirea făgăduită prin indoirea celor 12 zile de muncă, Conache arată că ea, în realitate, putea însemna ceva numai pentru „proprietarii din Țara-Românească, unde până acum ei nu au drit decât la 12 proaste zile, fără de nici o rostire hotărîta de lucru“³⁾, iar în Moldavia, unde munca locuitorilor în folosul proprietarilor, după ponturile și obișnuința obștește știută este rostită și hotărîta *în lucrări pe pământ și în dare în natură, și carile le suiă până la 18 și 20 zile, afară de cele două zile de clacă, afară de carul de lemne și afară de meremeturile poroncite prin aceleași așezămături, cu-*

¹⁾ *Anale Parlamentare*, I, II, p. 51.

²⁾ Aici Conache exagerează căci, după moartea boerului îndreptățit la scutelnici, văduva sau orfanii se folosiau din jumătatea numărului de scutelnici convenit răposatului.

³⁾ Aici se găsește următoarea notă făcută de Conache: „este de însemnat că cu cât cinevași pășește cătră țările nesivilarizisite, precum este Turchia, cu atât mai mult găsește pe dreptul proprietății jignit și supus la virtutea celui mai tare; și de înpotrivă, cu cât se apropie cinevă de țările sivilarizisite, cu atâta dreptul proprietății este socotit de sfânt și după urmare ferit de tot felul de silă“. Conache pare deci a crede că, în Moldova dela marginea „Turchiei“, dreptul sfânt de proprietate a bieților boeri eră siluit de sătenii samovolnici și atât puternici! (*Anale Parlamentare*, I, II, p. 51, col. 2, nota 1).

vântarea de douăsprezece zile nu este decât cu numele numai, și fiindcă tot proprietarul în Moldova privește după tot cuvântul la înființata muncă, iar nu la numirea ce au voit cineva a-i da, urmează că acele 24 zile hotărâte prin instrucții și cari au slujit drept temei la prefacerea acum făcută de Comitet, nu sunt decât o prețeluire apropiată de munca cuprinsă în ponturi și așa despăgubirea cea adevărată nu este făcută. Deci dar boerul proprietar în Moldova va fi pururea în dreptate de a cere acea despăgubire, afară numai când Obșteasca Adunare nu va voi a se lepăda de această dreptate¹⁾.

Am reprodus rândurile de mai sus ca o dovadă, venind din pana unuia din boerii cei mai destoinici, cei mai culti și cei mai purtați în trebile țării cari-i aveă Moldova de atunci, care eră tot odată și cel mai bogat stăpân de moșii al vremii, cum că cătimea de muncă impusă sătenilor moldoveni de așezământul lui Moruz, se ridică, *după estimația lui*, la optsprezece până la douăzeci zile pe an, la cari se mai adăugeau două zile de clacă, aducerea unui car de lemne și zilele de meremet (reparație) în număr nedeterminat. Voiu observa numai că anaforoa boerilor întărită de Moruz, la 1805; prevedeă patru zile de clacă și aducerea a două care de lemne, ceea ce o ridică la douăzeci și șase de zile, peste cari mai eră exigibil un număr nedeterminat de zile pentru reparații la heiurile boerești²⁾.

Mai este de observat că, în instrucțiile alcătuite de Dașcov și în părerea emisă de Costache asupra despăgubirii pentru scutelnici, găsim pentru întâia oară denumirea de proprietari întrebuițată oficial pentru stăpânii de sate. De acum înainte ea devine denumirea lor oficială, transformarea judeciei în *alod* este aproape desăvârșită.

Proiectul de Regulament, terminat în primăvara anului 1830, fù trimis la Petersburg spre cercetare și eventuală amendare de către Guvernul rus. Impreună cu proiectele, merseră Vornicul Mihaiu Sturdza din partea Moldovei și Logofătul Ale-

¹⁾ *Ibid*, p. 51.

²⁾ Evaluatia făcută la pag. 352 de mai sus trebuie privită ca absolut minimală.

xandru Vilară din partea Țării-Românești, Gheorghe Asache fiindu-le atașat ca secretar.

La Petersburg comisia fû complectată cu Minciaky și cu Catacazi, iar președinția fû dată lui Dașcov. După ce se introduseră mai multe modificări fără mare importanță, proiectele fură trimise la Iași și la București spre a fi cercetate și votate de câte o adunare convocată ad-hoc, sub numele de *Obșteasca Extraordinară Adunare de Revizie*.

§ 5. Nemulțămirile și tulburările țărănești din primăvara anului 1831

Lucrările de alcătuire ale Regulamentului, atât la București cât și la Petersburg, fusese conduse în cea mai mare taină; cu greu pătrundeă prin public câte o veste rară și nu totdeauna adevărată. În iarna 1830—1831, începû să se lățască vestea că Regulamentul este alcătuit numai în folosul câtorva familii boerești, cari singure pot pătrunde în Adunarea Obștească și ajunge la boerii și că pentru scutelnicii desfințați se despăgubesc numai boerii cei mari.

Boerimea cea mică și rămășițele *cărvunarilor* de sub Ionița Sturza, începură să se miște și să se adune în chip mai mult sau mai puțin tainic. Începură să ieasă foi volante cu protesturi, să se alcătuiască contraproiecte de constituție și să se trimită scrisori amenințătoare boerilor celor mari¹⁾. Fără a mai

¹⁾ „În vremea când se lucrau însă articolele în București: duhurile neastâmpărate a unora din boeri nu conțineă a face feliuri de invitații obșteii locuitorilor, indemnându-i să ceară dreptăți cât li veniă în minte. Unii adică mergând pe o bază de constituție slobodă și democratică, alții pe principiul aristocrat ce cu prerogative mari înădușiă sărăcimea, în cât ajunsese a se face feliuri de dezbinări între partizi și prevestiă un conflict ce putea să aducă mare zdruncinare în viitorul țărilor.

„Aceste simțindu-le Kisselev au chemat la București pe vre-o câțiva din acei mai neliniștiți și cari dictă proiectele din casă în casă, unde, la București, i-au ținut la gazdele lor sub supravegherea poliției până după săvârșirea lucrărilor“ (M. Drăghici, *Istoria Moldovei*, II, p. 182). Drăghici greșește punând izbucnirea acestor nemulțămiri pe vremea lucrărilor Comitetului din București; ele s'au manifestat numai în anul următor.

stă pe gânduri, Kisselev trimise ordin generalului Mircovici, care eră *Vișe Prezident* al Divanului Moldovei, să aresteze pe eei mai neastâmpărați din nemulțamiți și să-i trimită sub escortă la București. Ajuși aici ei fură ținuți arestați la gazele lor până la potolirea mișcării. Capul nemulțamiților eră Spătarul Sion, la cari se găsiră multe scrisori provenind dela boeri de clasa doua și a treia din cari rezultă că se temeau să piardă toate privilegiile lor.

Dar mișcarea aveă rădăcini mai adânci și o organizație mai întinsă decât se credea. Cele câteva arestări și măsurile de precauțiune luate liniștiră în curând pe boerănași, dar tulburări grave izbucniră la țară.

Se crezū că pricina răscoalei a fost recrutarea, căci țărănimea din șase ținuturi refuză să deă recruții trebuitori pentru alcătuirea miliției moldovenești. Se spusese țaranilor că Rușii recrutează pe feciorii lor spre a-i trimite să slujască peste Prut, pe când Basarabia supusă lor nu dădea recruți. Dar în curând se văzu că recrutarea nu eră singura pricină de nemulțamire a sătenilor, căci ei în mai multe locuri „se ridicară în arme“ nu numai „asupra rânduiților de către guvern“ ci „și asupra stăpânilor de moșii“. Se lățise vestea la țară că prin novele legiuri se sporesc îndatoririle locuitorilor cătră stăpâni pe când se micșorează cătmea de pământ pentru fiecare gospodar¹⁾.

Tulburările luară un caracter mai grav în satele ungu-

1) ... Par son rapport No. 4, du 27 Janvier, le Vice-Consul du roi à Jassi me marque, qu'en suite de rigoureuses perquisitions, on y a arrêté plusieurs boyars de la seconde classe et que les patrouilles sont doublées. Quoique, jusqu'à présent peu transpire de la nouvelle constitution qu'on veut donner aux deux principautés, cependant on croit savoir qu'à l'exception de quelques grandes familles, toutes les autres y devront perdre considérablement par la révocation de leur plus beau et plus cher privilège, concernant les *sokotelniks* et les *postushniks*. On pretend qu'on dispersa dans toute la ville et dans les maisons des grands boyars des lettres (*clozes* dit le Vice-consul) qui disaient: „A bas le règlement! Mort! mort! mort! (Kreuchely (Consul prusian la București) cătră Brassier de St. Simon, depeșă din 4 Fevruarie 1831, în *Hurmuzaki*, X, p. 152).

Vezi și Drăghici, *Op. cit.*, p. 184. sq.

rești din ținutul Romanului, centrul nemulțămirii fiind în Săbăoani, unde se adună 8—9000 de Unguri înarmați¹⁾.

Mai eră însă un focar de nemulțămire la Deleni, în ținutul Hârlăului și altul la Târnauca în ținutul Herței: acest de pe urmă cu caracter hotărît agrar. Răsculații dela Deleni, sub povățuirea Barbeștilor și a lui Ionița Creangă, fruntași din acel sat, se împreună cu locuitorii din alte sate, năvăliră în Hârlău, în număr de două mii, bătură pe Ispravnicul Kogălniceanu și-l izgoniră din târg cu pietre. Ei maltratară nu numai pe boerii trimiși să-i liniștească, care de abia scăpară din mâinile lor îmbrăcați în haine țărănești, dar chiar și pe Bașkevici, un adjutant al *Vife-Prezidentului*, Mircovici, trimis ca să-i liniștească și care putu să scape numai mulțămit intervențiunii preoților din Deleni, și după ce țaranii îl dezbrăcară de hainele lui și-l îmbrăcară în zdrențe murdare, spre a-i aminti ceea ce suferise și ei când fusese trimiși cu cărătura de proviant la Brăila și reținuți luni acolo.

La Târnauca se adună vro mie de răsculați povățuiți de Mierluță, Leacă și neamul Belibou.

1) ... Les paysans mutinés prennent consistance; si quelqu'un parmi eux, dont la prévoyance lui annonce la famine [s'il ne] labourait pas la terre, met la charrue pour sillonner le terrain, les autres paysans l'assomment; aucun raisonnement n'est entendu d'eux; personne, de quelle qualité ce soit, n'est admis à parlementer; ils sont dans l'état le plus actif de défense et voici leurs mesures. Au bout de chaque village il y a une sentinelle qui défend l'entrée à tout ce qui n'est pas paysan. Si l'on se servait de la force pour passer, un signal fait sonner le tocsin, et tous prennent les armes, c'est-à-dire haches, faux, fourches, etc. Ceux qui ont tenté jusqu'ici d'insinuer la tranquillité et faire des promesses, ont reçu en réponse d'impitoyables coups de bâton. Les villages sont liés entre eux et ont établi des signaux. Comme chaque paysan doit porter l'arme qui lui convient le mieux, il doit avoir aussi une botte de foin sous l'aisselle gauche pour donner le feu au village qu'il se verrait forcé d'abandonner si la force les menaçait de le soumettre; alors sur la colline sera élevé un drapeau rouge, pour lequel on a déjà préparé le mat; si cela arrivait pendant la nuit, le feu du tas de foin placé à coté du même mat sert au même signal; l'indignation contre les boyars et le règlement (*die neue Verfassung*) est portée à l'excès. (Margotti către Kreuchely, raportul din 1831, April 21. în *Hurmuzaki*, X, p. 454). Cf. și raportul aceluiaș, din 26 Aprilie următor către Brassier de S-t Simon (*Id.*, *ibid*, p. 455).

Din cari patruzeci și șase erau boeri iar șase membri înalți ai clerului.

Din cei patruzeci și șase boeri, patruzeci și doi aparțineau oligarhiei de câteva familii cari monopolizase puterea și averea în Moldova¹⁾, din restul de cinci, doi aparțineau unor familii din vechea clasă stăpânitoare iar trei unor neamuri mai nouă.

Țărănimea, răzășii, mazilii, boerii cei mici, boerănașii și negustorii, adică mult peste nouă sute nouăzeci și nouă miimi din locuitorii țării, nu erau chemați să se rostească asupra alcătuirii sub cari urmau să trăiască pe viitor.

Este vederat că, dată fiind o asemenea alcătuire a Adunării de Revizuire a noiei alcătuirii, nu se putea de loc aștepta dela ea vre-o schimbare a dispozițiilor Regulamentului spre ușurarea țărănimii, căci oricare schimbare ar fi micșorat cu atâta foloasele enorme ce și li asigurase clasa stăpânitoare.

Lucrările Adunării, începute la 8 Maiu, sub președinția lui Kisselev, asistat de Minciaky, fură întrerupte la 2 Iunie din cauza holerei care seceră populația în mod groaznic și redeschise, după potolirea epidemiei, la 5 August²⁾. Procesele verbale ale ședințelor ce le posedăm nu reproduc absolut nimic din debateri, nu știm deci nimic despre discuțiunile urmate.

În ziua de 3 Noemvrie 1831, membrii Adunării subsemnau actul prin care adoptau Regulamentul Organic³⁾.

În capitolul următor, vom analiza dispozițiunile noiei legiuri cari priveau mai de aproape obștia locuitorilor săteni și legăturile lor cu pământul și cu stăpânul satului.

Ele se găsesc:

1) în secția I despre aboliții și desființări; *Desființarea scutelnicilor*.

2) în secția III art. 79, relativ la *Bir*, în secția IV art. 84 și următori, relativ la facerea *Catagrafiei* (recensământul) și în secția V, relativă la stringerea birurilor.

¹⁾ Cu Mitropolitul Veniamin Costache numărul reprezentanților oligarhiei se ridică în Adunarea de Revizuire la patruzeci și trei.

²⁾ *Analele Parlamentare, loc. cit.*

³⁾ *Ibid.* p. 6.

3) în secția VII relativă la *Drepturile și datoriile din partea proprietarului către locuitorul de pământ și asemenea din partea acestuia către proprietar.*

4) în Anexa litera Z, *Reglement pentru osebitele clase ale locuitorilor din Principatul Moldovei și pentru a lor dreptăți și datorii respective.*

5) În cap. V. Secția III: *Despre magazii de rezervă pentru îndestulare.*

6) Articol 435, hotărînd că actul obștesc din anul 1749, iscălit de clirosul, de boeri și întărit de Domnul Constantin Neculai Mavrocordat, pentru deșființarea vecinilor în Moldova, va rămânea și în totdeauna se va păzi în toată a sa cuprindere.

Dacă față în față cu aceste *reforme* hărăzite țărănimiei, de Regulamentul Organic, punem *foloasele* obținute prin aceeaș alcătuire de clasa stăpânitoare, vedem că ele sunt cele următoare:

Dreptul exclusiv de a ocupa slujbele Statului,

Dreptul exclusiv de a alege Domnul,

Dreptul exclusiv de a face parte din Adunare și, prin urmare, de a legiui,

Scutirea de orice dare atât asupra persoanei cât și asupra averii.

Sporirea afară de orice proporție a drepturilor ce le aveau asupra unei părți din stăpânirile lor și transformarea acelor stăpâniri în proprietăți aproape desăvârșite.

Recunoasterea pe vecie, prin instituirea slujbașilor volnici, a unei părți din beneficiul scutelnicilor, hărăzit fără umbră de drept de favoarea unui Fanariot,

Atribuirea unei a șasea părți din venitul Statului drept despăgubire pentru cealaltă parte a aceluiaș dar Domnesc.

Clasa stăpânitoare din Moldova știuse să profite de faptul că era stăpânitoare și singură chemată la sfat pentru a-și mări privilegiile și foloasele. De altmintealea, orice altă clasă stăpânitoare, în locul ei, tot ca dânsa ar fi urmat.

CAPITOLUL II

REFORMELE REGULAMENTARE

§ 1. Desființarea scutelnicilor.

Secția I a capitolului III al Regulamentului, la art. 71, hotărăște desființarea scutelnicilor, a breslașilor și a slugilor în schimbul unei îndoite despăgubiri: 1)

Întăiu: Oricare proprietar de moșie locuită, afară de răzăși, are drept a lua „de pe fieștecare din moșiile sale și în folosul pământestei sale gospodării, un om din 10 familii supt numire de slujbași volnici“, drept care rămâne în veci legat de *proprietate* și trece cu dânsa la orice față: boer, mânăstire sau persoană fără rang. Acești slujbași volnici sunt scutiți de lucrul boerescului hotărit de Regulament, au drept în fiecare timp a anului să lucreze la „insuș a lor pământescă economie spre siguripsirea hranei lor și a familiei lor“ atâtea zile câte vor fi trebuitoare. Ei pot fi luați numai dintre mijlocași și codași și numai cu voia lor, în urma unei învoeli scrise. „Iar în cazul când proprietarul nu ar putea îndeplini numărul volnicilor slujbași cuveniți lui „Visteria urmă să-i plătească capitația pentru acei ce el n'ar fi putut găsi. Iar în caz când, pe o moșie, numărul sătenilor eră de două sute, sau mai puțin, *proprietarul aveà drept să se folosească de câte doi oameni din zece familii.*

Toți acești oameni ai zeciuielii aveau să fie pururea scutiți de bir, de havelele, cu sau fără plată, precum și de „cvarțir oștensesc“.

„Toți boerii cu ranguri având dritul scutelnicilor, urmează

1) Vezi textul în Apendice.

a primi precum și până acum, în curgerea vieții lor, o despăgubire de douăzeci și patru lei de scutelnic. Văduvele și copiii acestora, până „la legiuita vârstă, vor lua în jumătate“.

Boerii fără de moșii și cu ranguri, urmau să primească (nefolosindu-se de slujbașii volnici), câte șasezeci lei de scutelnic, iar văduvele și orfanii lor până la legiuita vârstă, treizeci lei.

Spre a plăti aceste despăgubiri pentru scutelnici, se afectă o sumă de un milion de lei pe an.

Precum se vede, boerii erau pe deplin despăgubiți. Partea bănească a venitului lor de pe scutelnici li eră plătită înainte de Visterie, iar munca ce li făceau slujbașii volnici îi despăgubiă cu prisosință de ceea ce o aveau dela scutelnici și breslași. Este probabil că boerii cei mari, cei cu câte 80 scutelnici, erau mai folosiți acum în privința muncii, căci zeciuala locuitorilor de pe moșiile acestor oameni cu moșii multe se ridică în deobște cu bună samă la mai mult de 80 săteni.

Budgetul Moldovei pe 1834 arată un venit de 7.119.728 lei. Despăgubirea în bani pentru scutelnici înscrisă la cheltuieli este de 1.000.000, iar paguba Visteriei prin scutirea de bir a slujbașilor volnici este de 418.000 lei, calculându-se cu zece la sută, dar de vreme ce o mare parte din sate, acele cu mai puțin de 200 locuitori, scutiau câte douăzeci la sută, ea trebuie evaluată la cel puțin 600.000 lei.

Dacă scădem din venit tributul datorit Porții, în valoare de 650.000 lei, rămân 6.469.728 lei disponibili pentru toate nevoile țării. Aproape o șasa parte din acest venit al Moldovei eră deci absorbit, în fiecare an, de niște privilegiați pentru a-i despăgubi de pierderea unui privilegiu nedrept, nejustificat și de care ei abuzase în chipul cel mai puțin scrupulos.

Și când vedem lista celor cu scutelnici ne cuprine mirarea. Boerii cu câte 80 scutelnici primind câte 24 lei de scutelnic încasau astfel dela Visterie câte 1.920 lei. Aproape toți fiind bogați și având venituri de mii de galbeni, acest adaus de 1.920 lei la venitul lor anual eră absolut neînsemnat. Și să se noteze că erau de parte de a fi cu toții lacomi; mulți din ei, darnici și binefăcători, cheltuiau adesea în faceri de bine sume înzecit de mari, dar convinși de sfințenia privilegiului lor, îl apărau cu încăpăținare.

Dacă despăgubirea bănească pentru scutelnici s'ar fi su-primat pur și simplu, este sigur că prea puțini s'ar fi găsit strimtorați în mijloacele lor, dar pentru Visteria sărăcacioasă a Moldovei, milionul astfel disponibil ar fi fost o adevărată și neprețuită pomană.

Numărul slujbașilor volnici scutiți de bir fiind aproximativ de șaptezeci și cinci la sută din acel al foștilor scutelnici, această desființare aduse Vișteiei dela început un mic beneficiu.

§ 2. Reforma dărilor.

În această privință Regulamentul Organic a săvârșit o reformă mare și binefăcătoare pentru popor. Toate birurile directe și indirecte, toate havalele și angăriile, toate vămile interne au fost înlocuite prin o dare unică, numită *bir* pentru sătenii lucrători de pământ în deobște și *patentă* pentru mazili și alți *privileghiași* ca ruptașii și ruptele.

Atât birul cât și patentă eră de câte 30 lei pe an de gospodar, plătită în patru șferturi. Deosebirea eră că birul eră datorit de satul întreg pentru întreg numărul de săteni, pe când patentă privilegiaților eră plătită individual. (Art. 79 al. a și b¹).

Dispozițiunile secției a IV-a prevedeau modul facerii catalografiei (recensământului) și nu se poate contesta că ele prezintau pentru contribuabil toate garanțiile de echitate compatibile cu starea de atunci a țării.

Stringerea birurilor se făcea pe temeiul dispozițiilor secției a V-a; modul în care ea se efectua ni poate părea astăzi cam primitiv și simplist, dar eră practic, potrivit cu împrejurările și starea țării și neapăsător pentru birnici.

Această reformă a dărilor a alcătuit, o repet, o nespusă ușurare și o neprețuită binefacere pentru populațiunea agricolă. Până atunci țărănimea eră strivită sub povara unor dări cari, pe lângă că erau grele și multe, nu erau determinate nici ca număr nici ca câtime, nefiind birnicul nici odată sigur că a doua zi nu se va scorni vr'o dare sau havală nouă, sau că acea

pentru care plătise la un șfert doi lei, nu va fi ridicată la patru sau la opt. Acuma pe lângă că plătia o singură dare, nease-mănat mai mică decât totalul celor ce le plătise până atunci, eră sigur că cătimea ei rămânea statornică și că nu-i se putea arunca alta pe neașteptate. Dările supărăcioase și vexatorii, cari dădeau loc la nenumărate jafuri și împilări dispăruse, atât înscrierea cât și împlinirea se făceau în condițiuni cari dacă nu împiedecau abuzul cu desăvârșire îi puneau stavile puternice.

Sistemul de impozite al Regulamentului Organic a fost fără indoială primitiv, dar a trebuit să fie cu drept cuvânt bine-cuvântat de popor.

§ 3. Reforma legăturilor dintre stăpâni, săteni și pământ.

Trebuie observat că Regulamentul Organic ca și instrucțiunile dela 1829, numai cunoaște *stăpâni de sate* ci numai *proprietari de moșii*: el de județie nu mai știe nimica.

Secția a VII-a poartă ca titlu: *Drepturi și datorii din partea proprietarului către lucrătorul de pământ și asemenea din partea acestui către proprietar*¹⁾.

Art. 118 după ce arată reformele făcute în punctul de vedere fiscal, ni zice că Comitetul s'a îndeletnicit și pentru dreptățile și datoriile *proprietarului*, către sătenii locuitori pe pământul său și a acestora către *proprietar, stăpânul* pământului locuinții lor.

Art. 119 spune că *pământul ce este de dat săteanului de către proprietar nu eră hotărît prin vechile așezământuri* și că și „zilelele lucrului ce se cuvin moșiei erau nehotărîte în număr, citând ca dovadă hrisovul lui Grigore Ghilka din 30 Septemvrie 1777, care ar fi statornicit „*acel nehotărît lucru în zeciuala zilelor anului, adică în număr de 36 zile*“ și că numai vremelnic, „*până la îndreptarea stării sătenilor*“ s'ar fi rânduit lucrul „*care urmează și astăzi*“ în cuprinderea actelor dela 1 Ianuarie 1776(?) și dela 20 Maiu 1777(?).

¹⁾ Vezi textul în Apendice

Art. 120 zice că „spre a întâmpina și întru aceasta de sine volnicitele cereri și spre a se depărtă necuviințele curgătoare din nedumerire și nestatornicie“ se va orânduî pământul ce proprietarul este dator să dea fiecărui sătean peste țarina de rezervă¹⁾, iar „lucrul ce peste an este săteanul dator a face proprietarului, au rămas precum se află până astăzi hotărit prin sus arătul hrisov“ la cări s'au făcut oareșicari schimbări în folosul sătenilor (?).

Art. 121 specifică că adăugirea de lucru stipulată prin hrisovul dela 30 Septemvrie 1777, adică zeciuiala zilelor anului, rămâne a se pune în lucrare de Domn și de Obșteasca Obișnuită Adunare îndată ce va iertă îmbunătățirea stării locuitorilor.

Art. 122 specifică că pământurile ce se dau locuitorilor se vor măsură în fălci și prăjini fălcești, arătându-se cum se descompune falcea în prăjini fălcești, prăjini pătrate și stânjâni de opt palme.

Art. 123 hotărește ca fiecărui locuitor se va da:

a) Un loc de casă cu 400 stânjâni pătrați împrejur pentru ogradă și grădină, pentru roada căreia nu dă dijmă. La munte această întindere se reduce la 300 stânjâni pătrați. Aceste locuri vor fi alăturate unele cătră altele.

b) Un loc de pășune de una falce și jumătate pentru fiecare sătean care va avea cinci vite, între cari este obligat să aibă patru boi de jug sau patru cai de înhamat. Având săteanul vite mai puține îmașul avea să se dea după analogia de mai sus.

c) Una falce și jumătate fânaț în aceleași condițiuni.

d) Se mai dă oricărui sătean, cu vite sau fără vite, câte una falce și jumătate loc de arătură.

Art. 124 hotărește că locuitorul având trebuință de mai mult loc va trebui să s'invoiască în acest scop cu proprietarul.

Art. 125 hotărește că fiecare sătean este dator a face pe an, pe moșia pe care șede sau pe alta în departare de patru ceasuri de satul său, lucrul hotărit prin actul mai sus arătat precum urmează:

a) Ziua de arătură, cu grapatul și semănatul este de 15

¹⁾ Vezi mai departe.

prăjini fălcești de păreche de boi în moină și de 12 prăjini fălcești în țalină.

b) Prășitul a 12 prăjini fălcești de popușoi se va socoti drept o zi.

c) Seceratul a trei clăi se va socoti drept o zi.

Se specifică că culesul și caratul popușoilor la coșere nu se va scădea din cele 12 zile ale boerescului, cum nu se va scădea nici caratul pânei albe la arie.

d) Cositul, adunatul și clăditul a unei fălci de iarbă, cu ingrăditul clăii, este socotit drept patru zile.

e) 4 zile se vor face primăvara, 4 vara și 4 toamna.

f) Orice sătean ajuns la vârstă de 25 ani este dator a face lucrul hotărît mai sus, iar proprietarul a-i da pământ.

g) Fiecare gospodar este dator a da, peste zilele de lucru specificate mai sus, 2 zile de clacă la orice va avea trebuința proprietarul.

h) Fiecare gospodar este dator a repară iazurile, morile și alte acarete aflătoare pe moșie. Cele ce se vor zidi din nou se vor face de stăpânul moșiei.

i) Fiecare gospodar este dator a face stăpânului câte o podvodă, aducând cele trebuincioase pentru casă și două care lemne de foc pe moșia unde se află locuitorul.

j) Sătenii vor da dijmă din tot rodul țarinii și a fânașului, dijmă ce o vor căra-o la locul orânduit de stăpân. Dijma va fi din zece una cu măsura întrebuințată de sătean pentru el, la grâu se va da din zece clăi una, aleasă de proprietar.

h) Dacă proprietarul, după ce da sătenilor pământurile vorbite la art. 123, nu are unde să întrebuințeze toată sau parte din munca lor pe moșia pe care șed sau pe alta în depărtare de patru ceasuri, el este în drept a primi în bani plata acestei munci dela săteni, după prețurile stabilite din trei în trei ani de către Obșteasca Obișnuită Adunare. Asemenea se urmează și pentru sătenii bolnavi. Insa sătenii nu pot răscumpără cu bani lucrul ce ei sunt datori decât dacă proprietarul primește această răscumpărare.

Art. 126 recunoaște proprietarilor și locuitorilor volnicie a face între ei invoeli pentru lucrul de peste an al moșiei, ele trebuiesc însă încredințate de isprăvnicia ținutului.

Art. 127 *recunoaște săteanului căruia proprietarul nu i-ar putea da întinderile de pământ specificate la art. 123, dreptul de a se mută aiurea, plătind însă mai înainte stăpânirii birul pe un an și proprietarului prețul lucrului a unui an întreg.* Această mutare nu se va putea face decât prin știrea stăpânirii și a proprietarului și „numai în anul cel de pe urmă a vremii orânduite pentru catagrafie“, (care se făcea din șapte în șapte ani). În cursul unui period (septenal) de recensământ, *săteanul nu se putea mută decât plătind stăpânirii birul pe toți anii ce aveau a curge până la alcătuirea noii catagrafii.* Stăpânul putea să îndepărteze pe sătenii „cari ar fi de prisos, peste analoghia moșiei“ făcând aceasta cunoscut sătenilor și Ocârmuirii cu un an înainte.

Art. 128 dispune ca sătenii locuind pe moșii răzășești nu sunt supuși la lucrul hotărit mai sus ci „afară de dijmă vor plăti în bani analogul a 12 zile, cu prețul ce va fi orânduit de către Adunare după prescripțiile art. 123.

Art. 129 hotărește că proprietarul va lua în tot anul a zecea parte din tot rodul viilor și sădirilor aflate pe moșia lui. „Pentru acele ce se află cu tocmeli pentru embatic“, aveă să urmeze plata ca până atunci. Se interzicea hotărit orice sădire pe moșie străină fără voia proprietarului.

Art. 130 hotărește că „nimeni altul decât proprietarul nu are dreptul de a vinde pe moșia lui vin, rachiu sau alte băuturi și a aveă căsăpii sau dugheni spre vânzare a orice lucru. Aceste dreptăți sunt nedespărțite de proprietate, asemenea ca și luarea venitului din mori, iazuri, *păduri*, dela podurile de peste ape mari și alte asemenea“. Apoi stipulează taxa de *mortasapie* ce vor aveă a lua de cap de vită proprietarii satelor sau târgurilor cu iarmaroace.

Voiu observă încă odată ca această legiuire este întâiul așezământ regulând datoriile reciproce dintre săteni și stăpâni în care acești de pe urmă sunt numiți *proprietari* ai pământurilor pe cari *șed* sătenii. Că această *proprietate* nu eră privită nici măcar atunci de boeri ca un *dominium* cum îl înțelege dreptul roman, dovedește faptul că însuși ei o supun la îndatorirea de a da sătenilor ce locuiesc pe acel pământ locuri pentru hrana lor și a vitelor lor.

Apoi constatăm că alcătuitoarii Regulamentului nu vor de loc să știe de așezământul lui Moruz dela 1805, nici de acel al lui Ioniță Sturdza dela 1828. Ei ni vorbesc în schimb, în chip foarte incurcat, de așezămintele lui Grigore Ghika, atribuirea întâiului urbariu al aceluia Domn o dată greșită (1 Ianuarie 1776 în loc de 1766) și mai pomenind de un hrisov necunoscut din 20 Maiu 1777. Nu incapa îndoială că ei vor să ieă de bază întâiul așezământ de boeresc al lui Grigore Ghika.

Cauza pentru care ei se întemeiază pe acel hrisov și nu vor să știe nimic de așezământul conținând condițiuni de muncă mult mai avantajoase lor al lui Moruz, este fiindcă acesta atribue țăranilor întinderi de fânaș și de imaș ce li par prea mari și pe cari vor să le reducă.

Ei declară în art. 119 că „pământul ce este de dat săteanului de către proprietar nu eră hotărît prin vechile așezământuri”. Această rostire este foarte dibace. Luată *ad litteram* ea este absolut adevărată, căci nici un așezământ vechiu, adică datând cel puțin din veacul XVIII, nu vorbește de câtimea de pământ ce aveă să primească săteanul, pentru excelentul temei că el se folosiă decât loc puteă să are și de cât fânaș și imaș li trebuiau pentru vitele lui. Acest drept de folosință al săteanului a fost mărginit pentru întâia oară de așezământul dela 1805. Dar acest așezământ, datând numai de un sfert de veac, puteă fi privit ca *nou*, ș-apoi am văzut pentru ce boerii nu voiau să știe de el, deși mai trăiau încă o bună parte din semnatarii anaforalei și a arz-mazgarului dela 1805.

Nu mai vorbesc de hrisovul lui Ioniță Sturdza dela 10 Martie 1828 care specifică și el, în acelaș chip ca așezământul lui Moruz, întinderea de pământ ce se cuveniă fiecărui locuitor. Acesta datând numai de trei ani, eră *nou-nouș*.

Buna credință vederat că eră străină de această redactare.

De altminterea scopul alcătuitoarilor ei se vădește îndată în articolul următor, în care se atribue fiecărui locuitor cu 5 vite câte una și jumătate falce din fiecare categorie de loc: arătură, fânaș și imaș. Ș-apoi se mai specifică cu îngrijire că aceste întinderi se vor scădea proporțional cu numărul vitelor pentru sătenii ce vor aveă mai puține.

Iată deci întâiu o scădere de două cincimi asupra întinderilor de fânat și imaș atribuite de hrisoavele lui Moruz (câte jumătate falce de vită), pe lângă că maximul numărului de vite pentru care un sătean are drept să pretindă pământ este redus, dela douăsprezece la cinci între Prut și Siret, adică mai mult decât înjumătățit. Iar asupra hrisovului lui Ioniță Sturdza este o scădere de șasezeci la sută pentru fiecare din cele trei categorii de săteni: fruntași, mijlocași și codași, în toată țara.

Să vedem acuma la cât se ridică în realitate munca impusă săteanului de art. 125 al acestei legiuri pentru fiecare zi:

15 prăjini de arătură grăpate și sămănate se pot face într'o zi¹⁾.

12 prășini de prășilă cer 2 zile pentru prășitul dintăiu și 2 zile pentru prășitul de al doilea, 2 zile pentru cules și disjocat; aceste toate cu palmele, și două zile cu carul pentru căratul la coșere, turnatul într'insele, căratul strujănilor și așezarea strujănilor în glugi²⁾.

Seceratul și căratul a 3 clăi echivalează cu recolta mijlocie a 30 prăjini pâne albă și cere 3 zile cu palmele pentru secere și o zi cu carul pentru cărat și clădit.

Cositul, clăditul și ingraditul unei falci de fân cere 4 zile cu palmele pentru datul jos al ierbei, 2 zile cu palmele pentru întors și adunat, 2 zile cu palmele și 1 zi cu carul pentru carat și clădit, 1 zi cu carul pentru caratul materialului de ingrădire și ingrădit.

Adică lucrul a 12 prăjini prășilă cere 8 zile în loc de 1 fără a mai pune în socoteală făcutul eventual al coșerelor.

Acel a 30 prăjini secere (echivalente cu 3 clăi) cere 4 zile în loc de una.

Acel a unei falci de coasă, pusă în slog și ingrădită, cere 10 zile (din care 2 cu carul) în loc de 4.

¹⁾ Două părechi de boi și doi oameni ară, grapă și seamănă, primăvara 30 prăjini. Deci chiar sătenii cu 2 boi puteau executa câtimea de arătură impusă de legiuire întovărășindu-se câte doi.

²⁾ Nu trece o zi întreagă cu carul cu doi boi pentru dusul și turnatul recoltei a 12 prăjini păpușoi în coșere, cum nu trece una pentru căratul și așezatul în glugi al strujănilor dar, din cauza depărtărilor, ambele aceste munci nu se pot decât prin excepțiune face în aceeași zi.

In socoteala de mai sus am presupus că muncile se fac pe moșia pe care șede săteanul, iar în cazul când acele munci aveau să fie făcute pe o moșie în depărtare de patru ceasuri de satul locuitorului, atunci mai trebuie adăugit încă câte 1 zi, dus și întors, pentru fiecare felu de muncă: 1 zi pentru arătură, 1 zi pentru prășitul întâiu, 1 zi pentru prășitul al doilea, 1 zi pentru cules, 1 zi pentru coasă, etc., ceea ce ridică în chip însemnat cătimea muncii.

Cumplit de nedrept este art. 127, care prevede că, când proprietarul nu are destul loc pentru a da tuturor sătenilor întinderile specificate de art. 123, săteanul se poate mută, *plătindu-i însă pe un an înainte prețul lucrului unui an întreg*. La întrebarea *pentru ce* să plătească, când el nu primește pământ și este silit să se mute, nu știu ce răspuns s'ar fi putut iscodi de alcătuitoarii Regulamentului.

Art. 130 mai conține o dispozițiune care, deși introdusă în chip incidental, alcătuește o nouă spoliare a drepturilor străvechi ale țărănimii, recunoscute chiar prin hrisoavele veacului XVIII.

Acest articol hotărăște că dreptul de a vinde băuturi și a avea căsăpii și dughene, ca și luarea venitului din mori, iazuri, *păduri* este nedespărțit de proprietate.

Am văzut că, chiar în ultimul pătrar al veacului XVIII, sătenii erau în drept a lua, fără nici o plată, toate uscăturile din codri merei, lor trebuitoare pentru încălzit sau pentru casele și heiurile lor, iar cu zeciuală acele trebuitoare pentru *alișverișul* lor, oprîți fiind chiar stăpânii a lua bani pe lemne.

Iată deci o nouă uzurpare săvârșită de stăpâni, o nouă știrbire a dreptului săteanului asupra hotarului său, o nouă lovire împotriva obiceiului strămoșesc.

§ 4. Despre prerogativele atribuite de Regulament sătenilor.

Ele fac parte din Anexa litera Z a Regulamentului, care poartă titlul de *Reglement pentru osebitele clase ale locuitorilor din Principatul Moldovei și pentru a lor dreptăți și datorii respective*.

Dreptățile sătenilor sunt cuprinse sub titlul de *Lucrătorii de Pământ* și subtitlul *Birnicii*. Ele nu sunt multe căci cuprind numai dreptul de a-și alege vorniceii și judecătorii sătești, prevăzut în art. 29 și 30. În celelalte articole se vorbește sau de lucruri cari se înțeleg de sine, ca dreptul de a exercita meserii prin sate sau îndatoriri ca aceea de a nu se stabili în târguri înainte de a se fi achitat de îndatoririle impuse de articolul 127 de mai sus, obligația de a plăti birul de 30 lei pe an și o zecime pentru casa sătească, aceea de a lucra la drumuri și la poduri, atât pe *șleahurile* mari cât și pe drumurile lăturălnice.

Dreptul de a alege judecători sătești pentru a judecă pricinile dintre dâșii este fără o îndoială o atingere la vechiul obicei, însă această atingere este în folosul sătenilor și necesită de transformarea aproape desăvârșită acum a județului în proprietar.

§ 5. Despre magazii de rezervă.

Pentru a feri pe locuitori de lipsă, alcătuitoarii Regulamentului au avut ideia, practică pentru vremea de atunci și care dacă n'ar fi dat loc la mulțime de abuzuri ar fi făcut mult bine, să înființeze magazii de rezervă pentru popușoi.

Proprietarul eră dator să pună la dispoziția locuitorilor, cu scutire de dijmă câte o falce (în Țara-de-Jos câte o falce și jumătate) pentru zece familii, alcătuiind astfel țarina de rezervă, care urmă să fie lucrată de obștia satului sub priveghiarea ocolașului. Rода se stringea în niște coșere făcute de săteni, cu lemn dat de cătră proprietar, cari după ce se puneau popușoi într'insele se pecetluiau de proprietar și de privighitor, cheia se încredința judecătoriei sătești, iar numărul bănișilor vărsate în coșere se raporta Isprăvniceii.

Dacă timp de trei ani nu eră lipsă, se sloboziă locuitorilor, împarțind-o între dâșii, de o potrivă, roada anului întâiu, și umplându-se acel coșer la loc cu roada anului al patrulea. Iar în caz de lipsă, se sloboziă din aceste coșere câtimea trebuitoare,

cerându-se mai întâiu învoirile necesare și distribuirea făcându-se sub întreita privighere a judecătoriei sătești, a privighitorului și a proprietarului.

Această măsură, modificată în curând, ajunse un flagel pentru săteni și un mijloc de înavuțire pentru, privighitori, sa-meși și ispravnici.

§ 2. Despre magazii de rezervă

CAPITOLUL III

MODIFICĂRILE LA LEGUIREA ASUPRA RAPORTURILOR DINTRE STĂPÂNI ȘI SĂTENI IMPUSE DE KISSELEV

§ 1. Kisselev cere Sfatului Ocârmuitor modificarea legiurii relativă la drepturile și îndatoririle reciproce dintre stăpâni și țărani.

Regulamentul Organic fù pus în aplicare în Moldova, fără a mai aștepta încuviințarea Porții, la 1 Ianuarie 1832, însă dispozițiunile părții privitoare la îndatoririle dintre stăpâni și săteni, nu fură nici măcar publicate.

Punerea în aplicare a noiei alcătuirii în Țara-Românească, dăduse la loc la nemulțămiri unanime¹⁾. Pe de altă parte dispozițiunile legiurii nepublicate ajungând, probabil în chip incomplet, la cunoștința unora din posesori (arendași) ai căror număr sporise mult dela 1828 incoace, aceștia începuse să se laude cătră țărani că vor luă înapoi, în stăpânirea lor, jumătate dacă nu mai mult a pământurilor de cari se folosise până atunci sătenii. Iar aceștia, îngroziți, începură a trimite jalbe cătră Sfatul Ocârmuitor și *Vite-Prezident*²⁾.

Kisselev, îngrijit de nemulțămirile ivite în Țara-Româ-

¹⁾ Vezi rapoartele lui Kreuchely cătră Brassier de St. Simon din 11 Noemvrie și 9 Dechemvrie 1831, 18 Fevruarie și 30 Martie 1832 în *Hurmuzaki*, X, p. 456 sq. Cf. și adresa confidențială a lui Kisselev cătră Sfatul Ocârmuitor al Moldovei, No. 24 din 24 Martie 1832, reproducă în Apendice.

²⁾ Vezi între altele *docladul* (referatul) Ministrului Pricinilor din Lăuntru No. 51, din 2 Martie 1832 cătră Sfatul Ocârmuitor și adresa confidențială a lui Mircovici cătră acelaș Sfat No. 1505 din 2 Aprilie a ace-lueaș an cu anexa. (Amândouă în *Dosarul* No. 7, Trsp. 1764, Op. 2013 al Arhivei Statului din Iași).

nească și temându-se ca acele din Moldova să nu dea loc la o repetare, în mult mai mare, a întâmplărilor din anul expirat, se puse cu tot inadinsul a studia chestiunea raporturilor dintre stăpâni și săteni precum și istoricul ei.

El nu pare să fi avut în mână altceva decât hrisoavele lui Grigore Ghika și acel al lui Alexandru Moruz. Și încă hrisovul principal al lui Grigore Ghika, acel din 1 Ianuarie 1766, eră o copie cu data greșită (1776 în loc de 1766), care însuflă lui Kisselev atât de puțină încredere încât nu ezită să-l califice de apocrif¹⁾.

Totuș acest neînsemnat material îi ajunse pentru a pricepe cumplita nedreptate ce se făcuse țărănimii prin legiuirea intrupată în Regulament. El înțelese:

- 1°. Că săteanul înainte de așezământul lui Moruz se folosiă de cât pământ aveă nevoie;
- 2°. Că Regulamentul scădea chiar porțiunile stabilite de așezământul lui Moruz la mai puțin de jumătate; și
- 3°. Că *nartul* de muncă statornicit pentru o zi regulamentară întrecea cu mult puterile unui om.

Apoi cunoscând acuma țara și oamenii, își dădă samă la câte abuzuri puteau da loc unele dispozițiuni, concepute în termeni destul de elastici ai noii legiuiri.

(1) Kisselev, deși doriă incorporarea Țărilor Române către Rusia, precum rezultă cu prisosință din corespondența lui, eră departe de a fi răuvoitor pentru Români. El eră un om de o mare inteligență, înzestrat cu aptitudini administrative neobișnuite, cu sufletul nobil și, ceea ce este mai surprinzător pentru un înalt funcționar rus din vremea lui Neculai I, om cu idei largi. El a fost un factor din cei mai însemnați în chestiunea desrobirii țărănilor în Rusia, chestiune care o numiă la *grande question nationale* și pentru rezolvarea căreia începuse să lucreze încă dela 1816. Dela 1816 până la Fevruarie 1861, generalul Kisselev a fost inima, îndemnătorul și sfătuitorul acestor mari chestiuni a desrobirii țărănilor. Nici un pas, nici un studiu, nici o părere nu se dă, fără ca ea să nu fie comunicată lui Kisselev. (A. Papadopol-Calimach, *Generalul Pavel Kisselev în Moldova și Țara-Românească*, în *Analele Acad. Rom.* IX, p. 65). Se înțelege deci interesul ce-l vedem pus de Kisselev în apărarea țărănimii române împotriva cotoapitelor porniri ale boerimei.

Temându-se ca aplicarea ei să nu dea loc la repetarea tulburărilor din anul precedent, el adresează lui Mircovici, la 14 Martie 1832, o scrisoare confidențială menită a fi comunicată Sfatului Ocârmuitor ¹⁾.

Scrisoarea începe arătând „că îndatoririle sătenilor către proprietarii funciari, astfel cum fusese determinate de Regulamentul Organic, fiind cercetate cu amănunțime de Obșteasca Adunare a Țării-Românești, dăduse loc la lămuriri și cercetări cari, punând chestiunea în adevărata ei lumină, arătase că ea nu putea fi siluită (brusquée) fără a produce grele inconveniente. Se părù că măsuri de cruțare erau cu atât mai urgente cu cât măsurile stabilite de legiuirea în chestiune apăsau mai cu sama clasa cea mai numeroasă și cea mai muncitoare a locuitorilor țării și că dispozițiile corelative, rezultând din vechea stare de lucruri și cari au fost din nou promulgate sub ocârmuirea lui Caragea, rămân încă până astăzi neaplicate în mai multe părți ale principatului.

„Aceste considerațiuni arată îndestul cari trebuiesc mai cu samă să fie precauțiunile de adoptat în această privință în Moldova, unde ființa unor elemente de turburări este mult mai puțin indoelnică și unde de curând țaranii s'au dedat la acte de opunere fățișă“.

Kisselev invită deci pe Mircovici să intrunească Sfatul Ocârmuitor Extraordinar, și, împărțindu-i această comunicare, să-l îndemne să ieă în temeinică chibzuință chestiunea delicată care face obiectul acestui oficiu.

„Va trebui ca Sfatul Ocârmuitor Extraordinar, în chibzuirile sale asupra acestei chestiuni, să nu piardă din vedere nici plecarea spiritelor nici faptul că chiar inovațiunile cele mai salutare trebuiesc încunjurate cu cele mai mari menajări de câte ori ar putea fi privite ca oneroase. *Apoi va trebui să ieă în privire cu tot înadinsul cât de neplăcute și de greu de suferit pot să se prezinte chestiunile prețeluirii muncii și a atribuirii unei întinderi statornice de pământ, pentru masa țăranilor, deprinși să se folosească, afară de puține excepțiuni, de întinderea de pământ ce le cuvine.* (Accoutumés

¹⁾ Vezi textul în Apendice.

à jouir, à peu d'exceptions près, de l'étendue de terrain qui leur convient)".

Kisselev speră că o asemenea apreciere a chestiunii, va conduce pe Sfatul Administrativ extraordinar să adopte atare modificare ce-i se va părea de natură a depărta până la aparența unei repartițiuni (de pământ) interesată sau puțin echitabilă.

„Incât privește punerea în vigoare a acestei măsuri, se va putea adopta un mod care, treptat și câte puțin, să-i poată închezăslui izbânda și să previe niște conflicte ca acel din anul trecut, conflicte ce guvernul local nu le-ar putea reprimă decât precât ar fi parțiale și nu ar fi urmările unei nemulțămiri obștești.“

§ 2. Măsuri luate de Sfatul Ocârmuitor în urma comunicării lui Kisselev și insistențele acestuia pentru modificarea legiurii.

La această comunicare, Sfatul răspunde lui Mircovici printr'un jurnal al său din 22 Martie ¹⁾, în care după ce se acuză recepțiune de comunicarea *Prezidentului Plenipotențiar*, se hotără că:

1°. Secția 7 a capitolului III (a Regulamentului Organic), privitoare la drepturile și îndatoririle reciproce ale sătenilor și ale proprietarilor, *va fi publicată de urgență și în întregime.*

2°. Numărul zilelor de muncă rămânând acelaș ca și în trecut, această publicație nu va putea da loc la nici o nemulțămire. În cât privește întinderea pământurilor de dat locuitorilor, *„deși aceste pământuri nici odată în Moldova nu au fost după voia și plăcerea locuitorilor“*, se va adăugi în publicații că, *pentru anul curgător*, întinderea lor va rămâne aceeaș ca în trecut, spre a da locuitorilor și proprietarilor vreme să facă învoeli între dânșii, potrivit art. 126.

3°. În caz de neînțelegere între proprietari și țărani, ispravnicii vor aplica învoelile în uz pe moșiile apropiete, iar la caz când părțile nu ar primi această soluțiune, va hotări Visteria.

¹⁾ Arhiva Statului Iași, *Dosar 7. Trsp. 1764, Op. 201.*

Iar două zile mai pe urmă, Sfatul revenia ¹⁾ asupra deciziei luate și hotărâ ca „publicarisirile să rămână până la toamnă, pentru ca nu cumva prin publicarisire acum să se dea pricină sau proprietarilor sau locuitorilor de gâlcevire și să-și piardă vremea primăveri“.

Până atunci se hotărește să se menție starea anterioară, adică acolo unde sunt invoeli, să se urmeze după invoeli, iar *acolo unde nu sunt invoeli, să se urmeze după ponturile gospod.*

Celelalte două puncte se mănțin.

Precum vedem, Sfatul se ferește de a vorbi de o modificare a legiurii introdusă în Regulament și se face că nici nu știe de cererea lui Kisselev.

Sfatul în jurnalul său mai afirmă că „nici odată în Moldova locuitorii n'au avut pământ după voia și plăcerea lor“, dar, bine înțeles, nu aduce nici o dovadă în sprijinul afirmării sale, pentru bunul temei că nu există nici una.

Însă Kisselev eră hotărit să modifice legiuirea. El adresa, în cursul lunii April ²⁾, o nouă comunicare în această chestiune lui Mircovici, în care zicea că, în Țara-Românească se ivise aceleași inconveniente ca și în Moldova pentru punerea în vigoare a legiurii privitoare la raporturile dintre săteni și proprietari. Autoritatea însă s'a abținut dela orice măsuri coercitive și și-a dat toată silința spre a ajunge la invoeli în cazurile în cari părțile n'ar voi să se mulțamească cu prescripțiunile Regulamentului.

„Zilele de lucru și celelalte îndatoriri ale țăranilor, după Regulamentul Moldovei, având a fi mănținute precum erau înainte, pe când porțiunea de teren cuvenită lor eră micșorată în chip însemnat, (les obligations et les redevances seigneuriales à l'égard des journées de travail des villageois devant être, d'après le Règlement moldave maintenues sur l'ancien pied tandis que la portion de terrain à leur [donner] à été considérablement diminuée). Prezidentul Ple-

¹⁾ *Ibid.*

²⁾ Vezi textul în Apendice. Comunicarea lui Mircovici este din 28 Aprilie 1832.

nipotențiar crede că dacă s'ar da publicitate acelei legiuri, „nemulțămirea departe de a dispărea n'ar putea decât să sporească. Temeiurile acestei nemulțămiri ar fi cu atât mai puternice cu cât interesele proprietarului par să fi fost consultate cu îndesulare, fie prin precizarea în măsură pătrată a zilei de muncă, fie prin dispozițiile art. 72 cu totul în folosul proprietății.

Prezidentul Plenipotențiar este de părere că s'ar putea publică acuma că legiuirea privitoare la drepturile și îndatoririle sătenilor și a proprietarilor rămâne aceeași ca și în trecut, motivând menținerea ei provizorie prin trebuința de a adopta pentru măsurarea proprietăților, o măsură care să poată oferi mijloace pentru a efectua în chip echitabil și cuviincios împărțirea pământurilor având a fi date sătenilor după noul așezământ.

Până atunci administrația va avea grijă să culegă știri exacte și pozitive asupra tot ce poate fi păgubitor și rău chibzuit în articolele Regulamentului în privința chestiunii de față și, după ce se va fi cumpănit cu imparțialitate interesele reciproce ale proprietarilor și cultivatorilor, s'ar putea întemeia, pe științele obținute în fața locului, un proiect de amendament și de aplicație care ar fi supus viitoareii Obștești Obişnuite Adunări.

Dar dacă Kisselev eră hotărît să modifice secția VII a cap. III a Regulamentului, pe care o găsiă, precum și eră, o monstruoasă spoliare a țărânimii în favorul boerilor, Sfatul Orărmuitor, alcătuit din boeri mari, eră hotărît să facă tot ce eră în putința lui pentru ca o legiuire din care boerimea câștigă așa de mult să rămână neștirbită. Se făcù iar că nu aude.

Rezoluția pusă de Sfat, la 2 Maiu 1832, pe comunicarea lui Kisselev¹⁾, aminteă măsurile luate prin jurnalele dela 22 și 33 Martie fără a pomeni un cuvânt despre lămuririle de cules spre a adună materialul necesar pentru modificarea legiurii.

Dar nici Kisselev nu se dădù bătut: el eră incredințat că legiuirea înscrisă în Regulament eră nedreaptă și asupritoare pentru țărani și puteă dà naștere la tulburările cele mai grave.

¹⁾ *Ibid.*

Parerile și procupările lui în această privință se și vădesc din anexele unei scrisori a lui către Buteniev¹⁾.

1) ... Pour obtenir, par conséquent, en faveur du maintien et du succès des réformes administratives introduites pendant l'occupation des Principautés, des assurances aussi positives que possible, les hospodars seraient invités à garantir à la Russie les points ci après...

Des modifications essentielles et indispensables à faire dans la disposition du certains articles des réglemens, concernant les droits et devoirs des propriétaires et des laboureurs, *rédigés par des boyars, qui n'ont paru consulter que l'intérêt exclusif et mal entendu de la propriété* et par conséquent reconnus dernièrement peu équitables pour les villageois. La notice ci-jointe sub *Litt. A*, offrira à cet egard les explications nécessaires.

Notice Litt. A. Lors de la rédaction des articles des deux réglemens relatifs aux droits et aux devoirs des propriétaires et des laboureurs, l'on s'est proposé, pour offrir aux uns et aux autres des dédommagemens équivalents aux concessions qu'ils étaient appelés à faire, d'augmenter d'un côté les redevances seigneuriales des paysans et de réduire de l'autre les charges et les corvées (fiscales) de ces derniers en les remplaçant par une capitation modérée et déterminée.

Cependant le comité spécial qui avait présidé à la confection de ces articles, composé de propriétaires fonciers, laissa glisser par inadvertance ou par arrière pensée, des dispositions prêtant à l'arbitraire, onéreuses et peu équitables pour les villageois. L'assemblée générale extraordinaire, composée également de boyars, s'empressa peut-être par les mêmes motifs, de revêtir ces clauses de sa sanction. Mais les recherches dont elles devinrent l'objet, au moment de leur application, et la non exécution sur plus d'une partie de la Valachie du mode même des redevances promulguées par le Hospodar Caradja, démontrèrent les graves inconvénients de cette question.

Il devient par conséquent de toute nécessité d'adopter sous le rapport des dispositions dont il s'agit, des amendemens d'autant plus indispensables, qu'elles transmettent aux assemblées générales ordinaires, composées d'une manière exclusive pour la classe nombreuse des laboureurs et aux Princes dont les intérêts nobiliaires et de propriété sont identiques avec ceux des assemblées ordinaires, les moyens d'oppression dont le gouvernement disposait sous l'ancien régime, pour écraser les classes inférieures.

En effet, la fixation du prix de la journée dévolue par les deux réglemens aux propriétaires et le droit d'exiger le payement des redevances à un taux en argent fixé par eux-mêmes, peuvent être considérés comme autant de dispositions onéreuses pour les paysans.

Il en est de même d'un autre article en vertu duquel, si le terrain manquait pour les familles domiciliées sur une propriété, le seigneur

Văzând că Sfatul Ocârmuitor nici gândește să se ocupe cu modificările cerute de el în legiuirea asupra raporturilor dintre țărani și stăpâni, el se hotărî să intervie în persoană pentru a le obține.

O scrisoare adresată de dânsul lui Buteniev, din Iași, la 30 Octomvrie 1832, adică două săptămâni după sosirea lui în Capitala Moldovei, ni dă oareși cari lămuriri în privința luptei ce avu de purtat cu *barboșii* moldoveni, „cei mai neastâmpărați uneltitori din toți oamenii cu barbă cari mișună sub scufia ceriului”¹⁾.

donnerait les deux tiers aux villageois et se réserverait le tiers restant, tandis que ces derniers sont redevables des mêmes obligations que s'ils avaient reçu l'espace de terrain qui leur revient d'après le règlement.

Indépendamment de ces observations, qui sont applicables à l'une et l'autre Principauté, le règlement moldave offre sur la même question certaines clauses qui ne sont pas moins susceptibles de devenir l'objet de la plus sérieuse attention; car tout en maintenant le nombre des journées de travail fixé par l'ancienne législation, elles n'accordent pas aux villageois le même espace de terrain, et au lieu de déterminer, comma il est indiqué au commencement de l'art. 125, tout ce qui se trouverait de vague dans l'ancienne loi, ils laissent subsister pour l'évaluation du travail, *des clauses évidemment onéreuses pour les villageois et qui le deviennent encore plus, depuis que l'espace de terrain auquel ils avaient jusqu'ici droit est comparativement réduit de moitié.*

Ces dispositions rédigées à l'avantage mal pondéré de la propriété, renferment des principes de perturbation pour le pays et peuvent avoir des conséquences dont les propriétaires eux-mêmes finiraient par devenir les victimes. Aussi l'administration provisoire s'est-elle fait un devoir de fixer sur cet objet toute la sollicitude des autorités locales et d'y appeler leurs plus mûres délibérations. (Scrisoarea din 2 April 1832 a lui Kisselev către Buteniev. Zablotzki-Desiatovski. Графъ Киселевъ, IV, 72).

¹⁾ Je suis depuis 15 jours à batailler avec les barbus moldaves, qui sont assurément les plus turbulents intrigailleurs de tout les hommes à barbe qui pullulent sous la calotte du ciel. Les nouvelles de Constantinople sur l'élection très prochaine des hospodars les mettent tous en émoi, et la composition de l'assemblée par sa nature même, est une cause de désordre qui ne cessera de grandir et de vicier la marche du gouvernement. Vous ne sauriez vous faire une idée, mon cher ambassadeur, de toutes les tribulations que j'endure. Recourir à des moyens répressifs, en dehors du règlement, n'est pas possible, car cela donnerait gain de cause aux détracteurs des nouvelles institutions et ferait

El rãmase în Iași toată toamna și toată iarna; se pare că numai în Ianuarie izbuti să invingă opunerea boerimii, Proiectul

naître des embarras pour nos négociations ultérieures. *Laisser les choses dans l'état actuel, c'est provoquer de nouveaux désordres* et fausser le but de la Russie, qui est celui d'établir chez nos voisins et nos protégés un gouvernement fort et juste. *Au surplus l'assemblée formée de boyars, qui n'ont fait qu'empiéter sur les droits des classes inférieures, étant constituée juge dans sa propre cause, il est tout naturel qu'elle ne cherche qu'à augmenter ses propres privilèges aux dépens des autres qui ne sont représentés ni défendus par personne.* Cela va si loin que, par un article insidieux de la *Cloqua* (claca), ils ont attaché à la glèbe les villageois qui sont libres de droit, et que tous les jours ils tendent à en faire des esclaves pour les opprimer davantage.

Je vous avais déjà entretenu au sujet de la révision indispensable de la *Cloqua* qui, dans l'état actuel, *pourrait produire une commotion générale dans les deux pays*

L'année dernière j'en avais écrit au vice-chancelier. Je comptais le voir cet hiver pour lui en parler. Mais à-présent que les circonstances me font rester ici, je vais lui en écrire et lui proposer *des rectifications indispensables* et qui doivent se faire d'autorité *et non d'après l'avis de ces mêmes boyars qui, encore une fois, ne peuvent être consultés dans leurs différends avec la masse de la nation.* En attendant, je vous en parle, mon cher Apollinarii Pétrovitch, pour vous tenir au courant de ce qui se passe chez nous et pour vous engager, s'il se peut, à retirer sous quelque prétexte, les Règlements des mains des Turcs, *et les disposer à insérer par la suite quelques rectifications aux articles qui toucheraient à des dispositions administratives en faveur du peuple, que l'on ne saurait livrer aux empiètements de la classe nobiliaire, sans préparer des désordres, funestes pour le pays et des embarras aux cours suzeraine et protectrice.*

Je pense que les observations que le Reis-Effendi vous transmettra probablement et les travaux des Assemblées actuelles pourraient motiver la reprise des Règlement afin de les soumettre à la sanction du Sultan *avec les rectifications que les deux gouvernements trouveraient utile d'y apporter*, et celles qui ont été portées par les Assemblées ordinaires de 1831 et 1832.

Sous ce prétexte et par déférence apparente pour le suzerain, nous pourrions faire quelques changements tant selon les vœux du ministère ottoman, que d'après nos propres vues et sans les soumettre davantage à l'examen de mes maudits barbus. (Zablotzki-Desiatovski, *Op. cit.*, IV, p. 83).

Se știe că Rusia și Poarta nu făcură nimic pentru a modifica dispozițiunile spoliatoare pentru țărâtime ale Regulamentului. Porții nu-i păsă iar Rusia eră probabil bucuroasă să existe în Principate nemulțămiri latente de cari să se poată servi pentru scopurile ei.

modificător al secției VII din capitolul III al Regulamentului, alcătuit de Sfatul Ocârmuitor poartă data de 20 Ianuarie 1833¹⁾. Să vedem cari erau modificările propuse.

§ 3. Proiectul Sfatului Ocârmuitor.

Acest proiect schimbă prețeluirea zilei de muncă ce-
rută sâteanului numai încât privește arătura care eră scăzută
la 14 prăjini în moină și 9 în țalină; prețeluirea atât de ne-
dreaptă din redacțiunea intrupată în Regulament este pe
deplin mântinută pentru celelalte munci. Dă însă facultate pro-
prietarului să întrebuițeze în cărături ziua lucrului cu boi,
(art. 7). Aceste cărături însă nu se vor putea face decât în de-
părtare de 12 ceasuri, socotindu-se câte două mierțe sau două
sute patruzeci oacă greutate de un bou și se vor ținea în samă
drept 3 zile, cuprinzându-se dusul și întorsul. Pentru cărături
mai departe proprietarul trebuie să s'învoiască cu sâteanul prin
bună tocmală. Locuitorul pentru toată munca trebuie să lucreze
dela răsăritul până la apusul soarelui, cu odihnă de patru cea-
suri vara și două ceasuri iarna.

Deosebitele cărături săvârșite într'o zi pe moșia pe care
sede sâteanul, dela răsăritul până la apusul soarelui, cu căzuta
odihnă, se vor socoti drept o zi (art. 8).

Noul proiect sporiă puțin întinderea de pământ atribuită
sâteanului.

Fiecare gospodar, independent de numărul vitelor sale,
primiă 10 prăjini loc pentru casă și gradină scutite de dijmă,
1 $\frac{1}{2}$ falce loc de arătură, 1 $\frac{1}{2}$ falce (40 prăjini) fânaț și 20 pră-
jini pășune. Pentru fiecare păreche de boi, sâteanul mai primiă

Propunerea lui Kisselev, făcută într'un scop nobil și umanita, rnu
fû urmată de succes. Se făcû chiar contrarul, căci în loc de a modifica vre
un articol din noua legiuire, o mână necunoscută inseră, pe furiș, la sfâr-
șitul Regulamentului, în golul lăsat între ultimul articol și semnăturile
membrilor Adunării de Revizuire, vestita dispozițiune în urma căreia nici
o modificare la Regulament nu se putea face decât în urma unei auto-
rizări speciale a Sublimei Porți și cu primirea Curtii rusești.

¹⁾ Vezi textul în Apendice.

câte 60 prăjini fânaț și câte 60 prăjini pășune. De unde rezultă că:

codașul	prima	2	fălci și 30 prăjini
mljlocașul	"	3	" " 70 "
fruntașul	"	5	" " 30 "

Ca și în legiuirea intrupată în Regulament, proprietarul nu eră silit să dea mai mult pământ decât pentru 4 boi și 1 vacă (art. 11).

De însemnat este art. 12 al acestui proiect, după rostirea căruia numai acei ce aveau să s'așeze pe o moșie după publicarea acestei *pravili*, sau prin căsătorie sau prin *bejânie*, cad sub dispozițiile ei. Acei ce legiuirea îi găsiă statorniciți, aveau să urmeze în tot cursul vieții lor să aibă aceleași locuri de cari se folosise până atunci, cu învoirea proprietarului însă; iar acei locuitori ce s'ar găsi împărtașiți cu mai puțin loc decât întinderea hotărâtă prin legiuirea de față, aveau drept să-l dobândească

Zilele de lucru urmau să se facă în chipul următor: 4 primăvara, 4 vara și 4 toamna. Zilele de plug însă aveau a se lucra jumătate primăvara și jumătate toamna, dacă săteanului nu-i veniă mai la îndemână să le lucreze toate toamna, (art. 13).

Locuitorul fără boi aveă a lucra cele 12 zile cu mânilor, locuitorul cu boi aveă a le lucra cu câte una sau două părechi de boi, după cum primiă pământ (art. 14).

Zilele suplimentare: podvezi, cărături de lemne, meremeturi, se precizează mai bine, statornicindu-se la 3 zile cu carul pentru locuitorul cu boi, ziua cu câte doi sau cu câte 4 boi, după câți are săteanul și la 9 zile cu palmele pentru palmaș, (art. 15 și 16).

Aceste zile se pot întrubuiță numai la „meremetul iazurilor și a velnițelor, hambarelor și alte heiuri de pe moșie, sau la niscaiva cărături pentru iconomia moșiei și pentru casa“ stăpânului; când stăpânul nu ar aveă trebuință de așa muncă, „nu are dreptul a cere lucrarea acestor trei sau nouă zile“.

Proprietarul dacă nu are nevoie de cele 12 zile cu boi, se va puteă învoi cu locuitorul prin bună învoială să-l între-

buinteze la alte slujbe sau se va despăgubi în bani după prețurile așezate de Obșteasca Adunare, (art. 21).

Mult mai echitabil decât în întâia legiuire este articolul 23, relativ la sătenii cărora stăpânul nu le-ar putea da toată întinderea de loc hotărâtă de lege. Ei vor putea să rămăie pe moșie făcându-li-se o scădere potrivită din cele 9 zile proaste, dar lucrând cele 12 zile cu *nart*, sau se vor putea mută aiure.

În acest caz (art. 25) vor îndeplini întâiu formalitățile necesare către Visterie și proprietarul moșiei la care vreu să se mute, fiind slobozi „a-și vinde sădirile sale“, adică viile și livezile lor către sătenii satului ce-l părăsesc, protomisind însă totdeauna pe proprietar.

Proprietarul obține (art. 30) dreptul să depărteze pe țărani îndărătnici cari ar pricinui neînvoire și nesupunere între ceilalți săteni, dându-li de știre cu șase luni înainte de Sfântul Gheorghe, față cu cu privighitorul și despăgubindu-i pentru sădirile lor.

Proprietarul este dator să îngădue pe săteni să facă muncile lor, iar ei sunt datori a ieși la muncă îndată ce vor fi chemați sau a pune alți oameni în locul lor.

Țarina de rezervă se suprimă, fiind privită ca cuprinsă în porțiunea fiecărui sătean, având fiecare a pune în coșere câte jumătate mierță popușoi îndată după cules, ceea ce alcătueste o simțitoare scădere în mica întindere de pământ de arătură atribuită fiecărui sătean.

§ 4. **Observațiile lui Kisselev la proiectul Sfatului Ocârmuitor.**

Proiectul Sfatului alcătuiă o „prea ușoară îmbunătățire pentru săteni a dispozițiilor secției VII din capitolul III pentru a putea mulțami pe Kisselev, care, la 15 Fevruarie următor, trimise Sfatului observațiunile sale asupra proiectului“.

El arată că s'a dedat la cercetări în privința istoricului

¹⁾ Vezi textul în Apendice.

chestiunii, a căror concluziuni le comunică Sfatului. Aceste concluziuni sunt în mare parte cu desăvârșire greșite.

Kisselev crede că, cu 25 ani în urmă, sătenii datoriau stăpânilor câte 12 zile *proaste*, fără-cătîme de muncă specificată pentru o zi și că hrisoavele lui Grigore Ghika dela 1776(?) și 1777 sunt apocrife.

Întăia greșală este o urmare a acelei de a-doua, autenticitatea hrisoavelor lui Grigore Ghika nu se poate pune în îndoială, dar copia ce Kisselev o avea în mână pentru întăiul hrisov purtă vederat o dată greșită.

Acelaș punct de plecare greșit îl face să privească așezământul dela 1805 ca început al unei legislațiuni determinate în privința legăturilor dintre săteni și stăpâni, impunând sătenilor, pentru întăia oară, cătîmi de muncă determinate pentru fiecare zi de muncă (cu micșorări pentru locuitorii megieși ai *serhaturilor*).

Apoi el observă, foarte cu drept cuvânt, că „*alocațiunile de pământ făcute de aceleași acte (dela 1805) în schimbul slujbelor suspomenite, erau, după localități, de 3¹/₂ până la 1¹/₂ ori mai mari decât acele atribuite de proiectul Sfatului.*

Mai arată în sfârșit că anafora și *arz-magzarul* dela 1805 nu primise sancțiunea Porții, probabil din cauza războiului cu Rusia care izbucnise în scurt timp.

Însă dacă încheierile scoase de Kisselev din cercetările *istorice* sunt, din cauza lipsei de material, în mare parte eronate și neadevărate, critica ce el o face proiectului Sfatului din punctul de privire al dreptății și al adevărului, este cât se poate de dreaptă și de obiectivă.

„In cât privește principiul de reciprocitate care trebuie să prezideze la schimbul de îndatoriri și de foloase respective, *prefeluirea zilelor nominale ale proiectului în zile reale, comparată cu cătîmea de muncă în vigoare în Ucraina, și compararea salariului acestei munci, la care se mai adauge valora dijmei, cu arenda porțiunilor de pământ acordate săienilor, ar pune în deplină lumină absența oricărui echilibru între îndatoririle și foloasele țăranilor, prin însuș faptul că o zi de lucru în Moldova echiva-*

lează cu una și jumătate și chiar cu două zile de lucru în Ucraina cari, la rândul lor, pot fi evaluate, cel puțin, la câte două zile adevărate", (l'évaluation des journées nominales du projet en journées réelles, faite sur les tâches de travail en vigueur dans l'Ukraine et la comparaison du salaire de ce travail, y compris le prix de la dime, avec le fermage des portions de terres accordées aux cultivateurs, mettraient dans le plus grand jour l'absence de tout équilibre entre les obligations et les avantages des paysans, par cela même qu'une journée de travail en Moldavie équivaut à une et demie et même à deux de celles de l'Ukraine, dont chacune peut être évaluée au minimum à 1½ réelle).

Apoi, observând că nu s'a găsit de cuviință a se opri în fața temeiniciei acestui argument, Kisselev adaugă că, chiar privind zilele nominale ca zile adevărate, asemănarea salarului lor, în care intră și dijma, cu arenda pământului, ar lăsa totuș un prisos în folosul proprietarului.

Atrăgând băgarea de samă a Sfatului asupra anexei în care sunt expuse în chip clar amănutele acestui argument, mai îndeamnă Sfatul și Adunarea să ieșă în serioasă privire:

a) *Adevărata stare a claselor, astfel cum există astăzi, fără a confunda ceea ce este legiuit și pozitiv în această chestiune cu cotropirile săvârșite în vremile din urmă;*

b) *Grija și nemulțămirea împărtășite de clasa cultivatorilor în deobște;*

c) *Imprejurările grele ce apasă asupra Turciei.*

Sfatul și Adunarea ar aveau deci să se silească să distrugă germenii de nemulțămire cari, mai curând sau mai târziu, ar putea să aducă crize și conflagrațiuni deplorabile și să-i înlocuiască prin o stare de lucruri a cărei menținere să poată interesa, mai mult sau mai puțin, toate clasele populațiunii.

Arată că a crezut de cuviință să păstreze dispozițiunile generale ale proiectului, propunând numai câteva modificări în amănunțimi, consemnate în anexa B.

Iar la sfârșit declară că făcând Sfatului această comunicare, nu are în vedere să se prevaleze de poziția lui de șef al

ocărmuirii țării spre a pretinde introducerea obligatorie a schimbărilor propuse de el, ci este mai mult, din partea lui, o indicație oficioasă izvorând din simțirile unei adevărate dragoste.

„Dacă Sfatul Administrativ și Adunarea Obștească, prețuind aceste cuvinte, ar primi proiectul Sfatului așa precum el se află întocmit, voi avea datoric, în cât împrejurările de astăzi ar putea iertă, de a sprijini punerea în lucrare a acestei părți a nouelor așezămături; la din împotriva însă întâmplare, mi-ar fi cu neputință de a lua asupra-mi răspunderea care, mai degrabă sau mai târziu, ar putea să rezulte din semnalatele necuviinți, și mă voi găsi atunci în obligația de a mănține starea actuală a lucrurilor în această chestiune, aducând împrejurările la cunoștința Curții Imperiale pentru a obține de acol o hotărîre desăvârșită“.

Anexele A și B la adresa lui Kisselev, despre care vorbește într'însa, sunt niște lucrări greoaie și mai mult confuze, o amplificare a adresei¹⁾. El face într'însa, pe cât se poate punct cu punct, o asemănare între așezământul lui Moruz și proiectul Sfatului. Foarte interesantă însă este socoteala ce o face stabilind valoarea pământului dat față de acea a muncii cerute.

Prețul pământului este stabilit la 18 lei pe falce, preț care este acel cu care se arendau de obicei moșiile, ceea ce dă:

98	lei	pentru	săteanul	cu	4	boi	și	1	vacă	având	5	$\frac{3}{8}$	fălci
69	"	"	"	"	2	"	"	"	"	"	3	$\frac{7}{8}$	"
43	"	"	"	"	"	palmele,	având	2	$\frac{3}{8}$	fălci.			

Zilele de lucru le socotește: cele cu carul cu patru boi a câte 5 lei, cele cu carul cu doi boi a câte 3 lei 5 parale și cele cu palmele a câte 1 $\frac{1}{2}$ lei.

Socotindu-se astfel și luându-se de bază numărul zilelor stabilite de Regulament, adică 15 zile cu 4 boi pentru frunțaș,

¹⁾ Textul original francez în *Dosar No. 7, Trsp. 1764, Op. 2013* a Arhivei Statului din Iași. Traducerea română, (foarte rea) în *Analele Parlamentare*, III, II, p. 399 sq.

15 zile cu 2 boi pentru mijlocaș și 21 zile cu palmele pentru pâlmaș, avem:

	Valoarea pământului	Valoarea lucrului
Pentru săteanul cu 4 boi	98 l.	75
„ „ „ 2 „	69 „	52 1/2
„ „ pâlmaș	43 „	31 1/2

Valoarea pământului ar fi întrecut deci valoarea muncii: cu 23 lei pentru fruntaș, cu 16 1/2 lei pentru mijlocaș și cu 11 1/2 lei pentru codaș.

Dacă la valoarea lucrului se mai adaugă valoarea dijmei, se vedește o deosebire simțitoare în folosul proprietarului.

Această socoteală însă este greșită, căci cele 12 zile de lucru reprezintă în realitate, zice însuș Kisselev în notă, 24 sau cel puțin 18 zile din Ucraina, fiecare din aceste reprezentând în realitate 1 1/2 zile adevărate, ceea ce ar face 36 sau 27 zile reale, la cari adăugând cele 3 zile de clacă, valoarea muncii s'ar sui dela 150 la 195 lei pentru fruntaș, dela 105 până la 136 1/2 pentru mijlocaș și dela 45 până la 58 pentru pâlmaș. Diferința în favoarea proprietarului sau valoarea cu care *numai munca, fără a mai socoti dijma*, întrece valoarea arenzei pământului, ar varia:

pentru fruntaș	dela 97	la 52 lei
„ mijlocaș	„ 67 1/2	„ 36 „
„ codaș	„ 2	„ 15 „

Această socoteală este sub adevăr, căci câtimea de muncă fixată pentru unele din zile, cum sunt cele întrebuițate la prașilă, este mult mai mare decât crede Kisselev.

La această întâmpinare foarte greoaie, o repet, Sfatul răspunse prin alta nu mai puțin greoaie, în care se combăteau argumentele *Prezidentului Plenipotențiar*, mai mult cu arguții decât cu temeieri sănătoase.

Se vede că Kisselev își dădă samă că îndărătnicia boerilor nu eră de muiat și că Curtea lui nu ar aprobă luarea de măsuri mai energice pentru izbânda cauzei ce o susțineă. Căci îl vedem pe el muindu-se de o dată și venind cu un proiect de

rectificare la acel al Sfatului ¹⁾, care dacă este clar, concis și lămurit, părăsește cu totul pozițiunea luată până atunci de Kisselev în aceasta chestiune. El cere modificările următoare:

La art. 6. Să se statornicească un număr anumit de zile pentru fiecare felu de muncă.

Să se reducă numărul prăjinilor de prașilă ce se pot prăși într'o zi la 6.

Să nu se facă pentru coasă deosebirea între 3 zile cu coasa și 1 zi cu boii pentru pusul în stog a unei fălci de fân, afectându-i-se 4 zile de lucru, fără a specifica mai mult.

Articolul 7 din proiectul Sfatului să lipsească cu totul, el fiind cu totul contrar așezămintelor vechi prin urmare și articolul 8.

Articolul 12 să se specifice mai bine. Articolul 15 să se modifice în sensul că săteanul fără boi să lucreze (peste cele 12 zile cu *nart*) încă 3 zile proaste și nu 9; modificându-se în acest sens și articolele 16 și 23.

Tabla prețurilor de mijloc a lucrului să se alcătuiască de Adunarea Obștească Obișnuită în fiecare an.

Cere o mai bună specificare a îndatoririi săteanului, care se va mută, să plătească „în folosul cutiei sătești a locuinței sale o sumă potrivită cu partea dării lui pe un an la darea sătească“.

Cere ca să se adauge în această legiuire un nou articol cuprinzând textul articolului 435 al Regulamentului, conștințind actul de desființare al vecinătății dela 1749. (Oricari ar fi fost tendințele ce se puteau atribui boerilor în această privință, această îndoită înscriere a aceleiași dispozițiuni constituia un adevărat pleonasm).

Apoi cerea o mai lămurită redactare a art. 28 și 29, relativi la pedepsirea acelor ce ar smomi locuitori din sate străine și la despăgubirea de către proprietari, pentru sădirile lor, a locuitorilor depărtați din sate în urma cererii celor dintăiu.

Precum se vede, afară de micșorarea cătimii de prașilă, netransformabilitatea zilelor cu boii în zile cu palmele și men-

¹⁾ Vezi textul în Apendice.

ținerea zilelor de clacă la 3 și pentru palmași, celelalte rectificări cerute de Kisselev sunt privitoare la simple chestiuni de detaliu și de redacțiune.

§ 5. Kisselev cedează asupra punctelor importante, votarea noiei legiuri.

Proiectul Sfatului și observațiile lui Kisselev fură prezintate Obișnuitei Obștești Adunări, discutate și votate în ședința dela 9 Martie 1833 ¹⁾. Este bine înțeles că se căzuse de acord de mai înainte asupra soluțiunii de dat. Boerii triumfau aproape pe toată linia.

Ziua de arat, redusă în proiectul sfatului la 14 prăjini în moină, fu mântănită la 15 prăjini, după cum eră prevăzut în legiuirea întrupată în Regulament ²⁾. Arătura urmă să fie grăpată și semănată.

Ziua de prașilă rămănea fixată la 12 prăjini, cuprinzându-se culesul, căratul la coșere și *facerea coșerului* la caz de trebuință.

Seceratul care după legiuirea cuprinsă în Regulament eră de trei clăi sau 30 prăjini pe zi, iar de 12 prăjini după proiectul Sfatului, se ridică la 16 prăjini pe zi, cu căratul la arie și pusul în stog, totuș o simțitoare ușurare, deși această cătime de secere cu căratul și clăditul, cere 1 ¹/₂ zile cu palmele și ¹/₂ zi cu boii.

Cositul, pusul în stog a unei fălci de iarbă, cu îngrăditul stogului se socotește drept patru zile, fără a se mai specifica câte cu palmele și câte cu carul.

Articolele 7 și 8 relative la preschimbarea zilelor cu carul în transporturi, etc., se suprimă cu desăvârșire (precum ceruse Kisselev).

Articolul 12 al proiectului Sfatului, acel care hotără că sătenii așezați până atunci pe o moșie să păstreze pământurile de cari se folosise până atunci, încă până la moartea lor, eră cu

¹⁾ *Anale Parlamentare*, III, 11, p. 416.

²⁾ În redacțiunea definitivă întrupată în Regulament, ziua de arătură este de 14 prăjini.

totul modificat. Pământul avea să se dea tuturor locuitorilor după acest așezământ; numai pentru ținuturile Covurluiu, Tecuciu, Fălcu și Tutova, proprietarii se îndatoriau a „economisi pe locuitorii lor în curgere de șase ani, în pricina pământului de hrană, ca ei să se folosească de pământul ce au, ferind însă *înstrâmbătăfirea* dintre locuitori, și după șase ani apoi și locuitorii acelor ținuturi vor avea pământul legiuit prin acest așezământ.

Ultimul paragraf al art. 13, dând locuitorilor dreptul să lucreze toamna toate zilele de plug, se suprimă.

Articolul 14 se modifică în sensul că proprietarul poate cere în loc de zile cu carul, zile cu palmele, neputând însă preinde mai mult de 12 zile prin ponturi, ca și de la acei fără boi.

Articolul 15 se modifică în sensul că fiecare locuitor cu boii să facă o podvoadă în depărtare de 16 ceasuri dela locul încercării până la locul ducerii, iar dacă depărtarea va fi de opt ceasuri se vor face două podvezi, socotindu-se o povară de trei mierțe de păreche de boi. Deosebit de aceasta, fiecare locuitor cu boi va aduce proprietarului câte două care lemne din pădurea proprietarului sau din alta a cărei depărtare să nu întrecă patru ceasuri, dând stăpânul lemnele.

Pentru aceste două îndatoriri locuitorii vor lucra patru zile proaste la lucrul de care va avea nevoie proprietarul pe moșia lui.

Apoi, toți locuitorii, atât cei cu boi cât și acei fără boi, erau îndatoriți să lucreze câte 4 zile la meremeturile acaretelor de pe moșie; zilele având a fi lucrate în fiecare an și neputând fi rezervate de pe un an pe altul.

Articolul 22 se modifică în sensul că acolo unde proprietarul nu are destul pământ pentru a da după așezământ, să se dea moșia în trei părți din care două să se dea locuitorilor, iar una să rămâie a stăpânului, această împărțire făcându-se bine înțeles numai pentru locul de hrană: imaș, fânaș și loc de arătură.

Articolul 23, privitor la locuitorii cărora proprietarul nu li-ar putea da loc după așezământ și cari, pentru această pricină ar fi siliți să se mute sau să rămâie pe moșie malțamindu-se cu loc mai puțin, se modifică prin faptul că se suprimă

partea care hotără că sunt în drept a cere un scăzământ proporțional cu pământul ce-l au în mai puțin, a zilelor proaste ce au de făcut.

La articolul 33, privitor la nesupunerea la lucrul boerescului a locuitorilor ce șed pe moșii răzășești, se adaugă că acei ce șed pe părți alese și stâlpite vor fi supuși la lucru, ca și la celelalte moșii răzășești. „nefiind acestea poreclite în categoria poreclirei răzășești“.

Art. 38 adaugă că *pădurile sunt cu totul oprite*, rămânând a se învoi locuitorii cu proprietarii la toată trebuința.

Toate celelalte articole rămân aceleași ca în proiectul Sfatului.

Legiuirea astfel votată nu fû încă încuviințată de Kisselev. El ceru, la 12 Martie, Adunării să mai facă oareși cari modificări la art. 12, 15 și 38¹⁾.

La 13 Martie²⁾ Adunarea încuviință modificările cerute de Kisselev la art. 12 și 15, adică:

Art. 12 se lămuri specificându-se că, când se zicea că pământul de care se folosiau locuitorii ținuturilor Covurlui, Tecucia, Fâlcu și Tutova, până atunci să se lase în stăpânirea lor în aceaș întindere încă pe șase ani, „aceasta eră în privire cătră întregimea mesii satului“. Iar încât se atingea de împărțirea între locuitori, proprietarul să fie dator a priveghia să nu urmeze strâmbătate între ei; să ieă, cu știrea privighitorului, pământ dela acei ce aveau prea mult spre a dă la acei cari aveau prea puțin.

La articolul 15 se lămuriă că fiecare sătean eră dator să facă, sau o podvodă în depărtare de 8 până la 16 ceasuri, sau două podvezi în depărtare de unul până la opt ceasuri dela locul încărcării până la locul ducerii.

Articolul 38 eră relativ la dreptul exclusiv al proprietarului asupra pădurilor de pe moșie și fusese adăugat de Adunare la 9 Martie. Se vede că Kisselev voi să rezerve sătenilor un drept de folosință asupra lor. (Intențiunile *Prezidentului*

¹⁾ *Ibid.*, III II, pag. 421.

²⁾ *Ibid.*, pag. 422.

Plenipotențiar fură comunicate Adunării verbal de Șefii Departamentelor).

Adunarea începù prin a respinge această cerere, iar a doua zi incuviință ștergerea articolului, de vreme ce dreptul proprietarilor eră destul de lămurit prin art. 32¹⁾.

Proiectul astfel modificat fù incuviințat de Kisselev la 20 Martie 1833²⁾.

§ 6. Punerea în lucrare a legiurii asupra îndatoririlor dintre proprietari și săteni.

Kisselev însă eră foarte îngrijit de punerea în aplicare a noiei legiurii, din toate actele lui se vedește teama ca ea să nu deă loc la noue tulburări.

Spre a le preîntâmpina, el propuse³⁾:

1) Schimbarea ispravnicilor acolò unde administrația lor lăsase de dorit și înlocuirea lor prin oameni destoinici cari „nu ar fi stăpâniți de duhul de venalitate de care sunt din nenorocire pătrunși cei mulți din ei“.

2) Publicarea noiei legiurii să se facă după 1 April pentru ca sătenii să fi apucat a-și face sămănăturile mai înainte de a o cunoaște, pentru ca subsistența lor pe un an să fie asigurată,

3) Să se facă un mare număr de publicații pentru ca legiuirea să poată fi cunoscută de câți mai mulți săteni.

4) Să se alcătuiască patru deputații alcătuite de câte patru boeri, cari să percurgă ținuturile lămurind sătenilor amănunțimile legiurii. El chiar propune o listă de 8 boeri cari să alcătuiască aceste comisii.

Măsura propusă nu fù pusă în lucrare. Dar la 1 Aprilie 1833, se răspândi în 2000 exemplare o proclamație a lui Kisselev, concepută în termeni mai mult ditirambici și vestind „locuitorilor de prin sate“ fericirile ce le revărsă asupra lor Regu-

¹⁾ *Ibid.*

²⁾ *Ibid.*, p. 423.

³⁾ Arhiva Statului Iași, *Dosar No. 7*, Trsp. 1764, Op. 2013, p. 104—105.

lamentul Organic¹⁾. Apoi ispravnicii primiră, la sfârșitul aceleiași luni, o circulară poroncindu-li să privegheze cu destoinicie punerea în aplicare a legii și să raporteze în chip amănunțit chipul în care ea fusese primită de săteni²⁾.

Avem răspunsurile tuturor ispravnicilor. Din conținutul lor s'ar părea că afară de locuitorii ținuturilor Dorohoiu, Cârlișgătura, Roman și Fălciu, ceilalți ar fi primit noua *prăvilă* cu mulțămire³⁾. Faptele însă contrazic aceste raporturi, căci mai întâiu vedem pe ispravnicul de Putna, care făcuse două rapoarte pentru a arăta mulțămirea locuitorilor, silit să facă un al treilea din care rezultă că nu sunt mulțămiiți de loc⁴⁾, iar din unele locuri veni în curând veste că sătenii se pregăteau de fugă peste Dunăre și peste Prut.

Faptul că erau nemulțămiiți se dovedi cu prisosință în anul următor, 1834. Sătenii lipsiți de arme și de energie nu îndrăzniră să se mai răscoale dar începură să fugă peste hotar: acei din ținuturile Bacăului peste munți, acei din ținuturile limitrofe cu Prutul în Basarabia. Nemulțămirea și mișcarea de emigrare erau mai ales mari în ținuturile Covurluiu și Fălciu. Se numi o comisie sub președinția lui Lupu Balș, pentru a merge la fața locului și a afla pricinile nemulțămirii și a-i liniști.

Pricinile nemulțămirii erau noua *prăvilă* prin care se luase parte din pământuri și jafurile unor proprietari și arendași cari, nemulțămiiți cu munca statornicită de Regulament⁵⁾, căutau s'o mai sporească. Lucrurile se liniștiră numai în anul următor, sătenii supunându-se pretutindeni soartei ce li se făcuse.

§ 7. Cât plătiau în realitate sătenii pe pământul atribuit lor de Regulament. Rămășițele judeciei.

Am văzut că Kisselev stabilește valoarea diferitelor ținuturi atribuite de Regulament sătenilor în chipul următor:

¹⁾ Vezi textul în Apendice.

²⁾ Vezi textul în Apendice.

³⁾ Vezi textul în Apendice.

⁴⁾ Vezi textul în Apendice.

⁵⁾ Arhiva Statului, Iași, *Dela măsurilor pentru linișțirea locuitorilor*, No. 479 și 580, Trsp. 1764, Op. 2043.

98 lei pentru frunțași având 5 fălci 30 prăjini.

69 " " mijlocași " 3 " 70 "

43 " " palmași " 2 " 30 "

Aceste valori sunt mai degrabă exagerate, căci prețul mijlociu de 18 lei falcea pentru pământuri de tustrele categoriile (arătură, fânaș și imas), se plătiă atunci numai pentru moșii *locuite*, adică unde se arendă pământul *cu munza* datorită de locuitori. Totuș voiu luă aceste prețuri ca bază a calculului ce urmează.

Tot Kisselev stabilește prețurile zilei de muncă la:

5 lei pentru ziua cu 4 boi.

3 $\frac{1}{8}$ lei pentru ziua cu 2 boi.

1 $\frac{1}{2}$ " " " " palmele.

Aceste prețuri sunt într'adevăr acele în vigoare la 1833—34.

Distribuirea obișnuită a celor 12 zile de boeresc eră precum urmează:

A) Locuitori cu 4 boi.

Zile cu carul	Zile cu palmele
3 zile primăvara la arătură.	2 zile la prașilă.
<u>3</u> " toamna " "	2 " " secere.
6 zile	<u>2</u> " " coasă.
	6 zile

Falcea de arătură grăpată și semănată se faceă cu inlesnire primăvara în trei zile, în moină, de un plug cu 4 boi; toamna însă, din cauza zilelor mici, trebuiau 4 zile, deci arătura cereă 7 zile cu boii.

Prașila fiind de 24 prăjini, cereă 4 zile pentru prașitul întâiu, 4 zile pentru prașitul al doilea, 3 zile minimum pentru disjocat și cules, 1 zi cu 1 păreche de boi pentru dusul lor la coșere, pusul într'insele, 1 zi tot cu carul cu 2 boi pentru căratul strujănilor și așezatul lor în plugi.

Deci trebuiau pentru prașilă 2 zile cu carul cu 2 boi și 11 zile cu palmele.

Pentru secerea a 32 prăjini trebuiau: 3 zile cu palmele pentru secerea propriu zisă și 1 cu carul cu 2 boi pentru cărat și clădit.

Pentru 40 prăjini coasă puse în stog trebuiau: 2 zile cu palmele la dat fânul jos, 1 zi cu palmele la adunat, 1 zi cu palmele și 1 zi cu carul cu 2 boi la făcut stogul, 1 zi cu carul cu 2 boi la căratul materialului pentru îngrădire. Deci coasa cerea 4 zile cu palmele și 2 zile cu carul cu 2 boi.

Iată deci că frunțașul făcea în realitate:

7 zile cu 4 boi la arătură, valorând, a câte 5 lei ziua, 35 lei.

5 „ „ 2 „ „ prașilă, secere și coasă, valorând, a câte 3 $\frac{1}{3}$ lei ziua, 15 $\frac{25}{40}$ lei.

11 zile cu palmele la prașilă, valorând, a câte 1 $\frac{1}{2}$ lei ziua, 16 $\frac{1}{2}$ lei.

3 zile cu palmele la secere, valorând, a câte 1 $\frac{1}{2}$ lei ziua, 4 $\frac{1}{2}$ lei.

4 zile cu palmele la coasă, valorând, a câte 1 $\frac{1}{2}$ lei ziua, 6 lei.

Mai trebuie adăogit:

1 podvoadă cu carul cu 4 boi la o depărtare de 8—16 ceasuri care, cu încărcatul, cu dusul, cu descărcatul, cu întorsul, cu ceasurile de somn și de odihnă, nu poate fi prețuită la mai puțin de trei zile sau 15 lei¹⁾.

Aducerea a 2 care (cu câte 4 boi) lemne, cari iarăși fac 10 lei.

Avem deci:

Cele 12 zile a boerescului în valoare de lei	77	par.	25
Podvoadă	„	15	„ —
2 care (cu câte 4 boi) de lemne	„	10	„ —
Total	lei	102	par. 25

La care trebuie adăugită valoarea dijmei.

Această valoare a fost stabilită la 1852, cu prilejul desființării dijmei, la 72 lei pentru frunțaș, 57 pentru mijlocaș și 42 pentru codaș.

Voiu presupune că prețul popușoilor și a fânului va fi sporit, dela 1833 până la 1852, cu 50 % și, spre a obține valoarea dijmei la 1833, voiu scădea din valorile stabilite la 1852, câte 1 treime.

¹⁾ Legea muntelui dela 1844 o prețelua la 20 lei pentru locuitorii cu 2 boi. (*Manualul Administrativ al Moldovei*, I, p. 43).

Pentru o falce de coasă îi trebuiau 8 zile cu palmele și 2 zile cu carul cu 2 boi.

Dacă adăugim cele 4 zile proaste cu palmele, vedem că pâlmașul făcea:

40 zile cu palmele a $1\frac{1}{2}$ lei cari fac .	60 lei
7 „ „ carul a $3\frac{3}{40}$ „ „ „ .	21 „ 35 par.
	<hr/> 81 lei 35 par.
Adăugând valoarea dijmei	28 „ — „

Vedem că pâlmașul își plătea pământul cu 109 lei

Fruntașul își plăti deci stăpânului pământul cu 52 lei 25 parale mai scump decât i-l-ar fi plătit pe acea vreme un arendaș.

Mijlocașul cu 50 lei și 5 parale mai scump,

Pâlmașul cu 56 lei mai scump.

Cu cât era locuitorul mai sărac, cu atâta plătiă mai scump! Prăjina de pământ costă anual pe fruntaș mai puțin de 5 parale, pe mijlocaș $6\frac{2}{3}$ parale și pe palmași aproape 12 parale¹⁾.

Deosebirea provine din faptul că *nartul* zilei de arătură, la care se întrebuințau jumătate din zile sătenilor cu boi, era bine statornicit²⁾, pe când acel al zilei de secere, coasă și mai ales prașilă, era stabilit într'un chip strigător de nedrept.

Din vechiul obicei al pământului, Regulamentul Organic mai lasă să subsiste:

Dreptul țăranilor la o porțiune minimă dar determinată de pământ pe hotarul pe care erau așezat în schimbul unei câtimi de muncă. Această porțiune nu se împărțește între copiii săteanului la moartea lui, o ieă întreagă unul din fii, ceilalți fii primind, la căsătoria lor, porțiunea atribuită de lege numărului de vite de care dispune.

Observ că deși această obligație a proprietarului nu este clar și lămurit specificată în Regulament, ea a fost aplicată în tot timpul regimului regulamentar.

Proprietarul mai păstrează și el ceva din vechile prerogative ale județului în privința facerii catagrafiei, încasării dărilor, asigurării și distribuirii popușoilor de rezervă și altele.

¹⁾ Și doară acest pământ era al lor!

²⁾ Pentru primăvara; pentru toamna era prea mare cu o treime.

REZUMAT

Din cele expuse în paginile de mai sus rezultă că, înainte de întemeierea Domniei, Românii din Moldova erau ocârmuiți, ca și acei din țările vecine, de vechiul obicei sub care se trezise neamul lor.

Pământul, avere a neamului, eră împărțit în hotare pe care erau așezate sate. Fiecare hotar, la rândul lui, eră împărțit în fășii deopotrivă, numite jireabii, corespunzând fiecare la câte o casă de gospodar în vatra satului și stăpânită de gospodarul acelei case. Satele erau ocârmuite de un județ sau căpetenie numit cneaz când eră ereditar, jude sau vataman, când eră vremelnice. Județul care se folosiă și el de o jireabie (sau chiar poate de mai multe) judecă oamenii, stringea birul și-i ducea la războiu. Pentru aceste servicii el primiă dela fiecare sătean a zecea din roadele pământului și trei zile de slujbă; apoi se folosiă singur de dreptul să țină moară și crăsmă. Județiile ereditare se împărțiau între fiii și fiicele cneazului.

La întemeierea Domniei, cnejii capătă dela întemeietorului ei întărirea tacită, de fapt, a judeciilor lor. În curând aceste întăriri, ca și daniile din loc pustiu sau domnesc, se dau în scris. Apoi, judeciile până atunci inalienabile, încep a se vinde cu consimțământul Domnului. Dreptul județului devine un drept scris pe când acel al săteanului, deși este încă neatins, rămâne nescris.

Războaiele, năvălirile și pustiirile păgânilor micșorând mult populația țării, ocuparea în jireabii se tulbură și cade în neobișnuință, în cea mai mare parte a țării ținerea săteanului nu mai este statornică, el ocupă când un capăt al hotarului, când altul.

Daniile și întăririle scrise date de Domni judeților încep a întemeia credința că dreptul județului asupra hotarului este mai vechiu și mai mare decât acel al săteanului. Această credință mai câștigă putere prin faptul aducerii a număroase co-

Ionii străine, menite să umple golurile din populațiunea satelor existente sau să întemeieze sate noue. Colonii aduși de județ pe un hotar pustiu sau slab populat, privesc în chip firesc pe județ ca având un drept superior asupra aceluia pământ. Cuvântul de județ cade cu totul în neobișnuiță și este înlocuit prin acel de stăpân.

Puterea clasei stăpânitoare sporește din ce în ce: ea reduce prin abuz și meșteșug jumătate dacă nu mai mult a țărânimii la vecinătate. Totuș, în veacul XVII, vedem dreptul de folosință al săteanului asupra hotarului său încă în picioare, precum dovedesc *Pravila lui Vasile Lupu* și actele de judecată ale vremii.

Clasa stăpânitoare se impuținează prin faptul că mulți urmași de județi cad la starea de răzășie. Un număr de neamuri ajunge mai cu samă în vază și stringe averi teritoriale mari. Puterea și trufia lor crește deopotrivă cu lăcomia lor. Ei tind nu numai a reduce întreaga țărâtime la vecinătate, dar chiar a transforma vecinătatea în robie desăvârșită. Vecinii sunt vânduți fără moșia pe care locuiesc, împărțiți, dați de zestre, dăruiți. De aici urmează o nouă slăbire a dreptului săteanului asupra pământului.

Dela mijlocul veacului XVIII lovirile la acest drept se înmulțesc. Clasa stăpânitoare se făcuse mică de tot, redusă fiind la o mână de neamuri românești și grecești, dar bogăția și lăcomia ei mai crescuse. Obștiile răzășești sunt distruse în chip aproape sistematic, din ocinele lor boerii alcătuiesc latifundii de mii de falci.

Slujba săteanului care era de 3 zile pe an se sporește la 12 pentru acei cari șed pe moșii mănăstirești, la 6 pentru acei ce locuiesc pe moșii boerești, slujbă convertibilă în bani. Stăpânii nu-și mai zic stăpâni de sate ci stăpâni de moșii.

Grânele începând a se cere la Țarigrad, stăpânii încep a e cultiva cu ajutorul slujbei. Nemulțămiiți de cătimea ei, cer, ca acea cătime să fie statornicită pentru fiecare zi și pun pentru ziua de prașilă și de secere niște norme cari cer o lucrare întreită și înșesită.

Impărțirea Poloniei îndreaptă spre Moldova pe Jidovii ce nu mai aveau ce sugere acolo. Ei învăță pe boeri a clădi

velniți pentru cari trebuiesc grâne și încep a lua moși în arendă. Sub îndemnul lor boerii cer dela Domn dreptul de a lua dela țaranii cari șed pe moșiile lor, *zeciuiala zilelor anului*. Cererea aceasta nu este încuviințată, dar ei obțin o însemnată sporire a slujbei.

Alexandru Moruz mărginește întru câtvă dreptul până atunci aproape nemărginit al sătenilor la folosința pădurilor. Stăpânii au uitat de mult de vechile obiceiuri, ei privesc hotarele satelor ca ale lor, se jăluiesc prin anaforale că locuitorii ce șed pe ele li calcă moșiile, dar dreptul de folosință al săteanului asupra întregii câtimi de pământ ce ar voi să cultivate dând a zeeea, nu este încă tăgăduit în fapt. Anafora de dela 1803 pentru protimisirea sătenilor este o dovadă vie a acestei împrejurări.

Prima lovitură în această privință o dă așezământul dela 1805 care, în urma cererii boerilor, sporește slujba și mărginește întinderile de imaș și fânaț la care au drept sătenii.

Cu toată starea ei de decădere, țărâniea opune o împotrivire pasivă, așezământul nu se poate pune obștește în lucrare, se fac mai mult tocmeli de bună voe.

Dar vine ocupațiunea rusească: puterea care ni luase la 1812 jumătate de țară se însărcinează să ni dea o alcătuire nouă, potrivită cu vremile și cu noua stare a Moldovei, în urma dobândirii închezeșlurii Domniei pământene, a unei autonomii mai largi, a unui tribut măsurat și statornic și a libertății comerțului.

Umilința de a vedeă pe străin impunându-ni cum să croim legile sub care aveă să trăiască țara, devine încă mai dureroasă prin faptul că vedem ocârmuitorul pus de puterea străină, care numai gânduri bune asupra noastră nu puteă să aibă, fiind silit să lupte un an și să se precupețească cu frunțașii țării pentru a-i împiedecă să cotropească cu desăvârșire drepturile săteanului.

El nu izbuti. Din toate nedreptățile de care a avut parte țărâniea română, cea mai strigătoare este fără indoială Regulamentul Organic. Pe când clasa stăpânitoare se încarcă cu privilegii, cu scutiri, cu puteri, cu drepturi și cu foloase, țărâniea i se rupeă, în folosul aceleași clase stăpânitoare, folosința a

jumătate din pământul ce-i lăsase chiar anaforoa de la 1805, fără ca macar să se scadă în schimb ceva din îndatoririle ei către stăpâni ce aceștia făcuse să i se impună sub regimul fanariot. I se răpește totodată și dreptul de folosință la pădure, chiar pentru trebuințele ei personale, de care nici Fanarioții nu cutezase s'o despoaie. Boerimea, în acelaș timp parte interesată și judecător, hotărăște cu dela sine putere transformarea aproape desăvârșită a *judeciei* în *alod*, prefacerea *stăpânilor* în *proprietari*.

A trebuit toată simțirea de neputință ce două secole de umilinți, de siluri, de jafuri și de lovituri crude de tot soiul o sădise în inima țaranului moldovan, pentru a l'împiedeca ca, față cu o asemenea despoiere, el să nu se răscoale pentru a apăra cu arma ocinile ce i se răpiau.

Despoiarea țaranului nostru de vechiul său drept de folosință a fost fără îndoială mult înlesnită prin căderea în neobișnuință a ținerii în jireabii. Dacă acest obicei s'ar fi menținut la noi astfel cum s'a menținut în alte țări, nu încape îndoială că țaranul moldovan n'ar fi ajuns nici odată în starea în care a ajuns. Dacă ținerea în jireabii se mănțineă, nu s'ar fi putut săvârși nici cotropirea de la 1805, nici acea decretată de Regulament și astăzi am avea o țărâtime bogată, puternică și sănătoasă. Iar transformarea definitivă a judeciei în alod, adică modernizarea vechiului mod de stăpânire a pământului, s'ar fi îndeplinit altfel decât prin măsura șchioapă, pripită, ușuratecă, plină de urmări amenințătoare și făcută mai cu samă în scop de popularitate, de la 1864.

Ținerea în jireabii dădea țaranului puțință să s'îmbogățască, acea în parcele decretată de Regulament îi lăsă numai acea să se hrănească. Cea dintâiu este caracteristica unei epoci de mândrie, de vlagă și de putere, cealaltă acea a unei vremi de umilință fără margine și de desăvârșită slăbiciune.

Iar cauzele părăsirii ținerii în jireabii au fost, fără îndoială, dese războaie, năvălirile și pustiirile Turcilor și ale Tătarilor.

A P E N D I C E

I

URBARIII ȘI ALTE HRISOAVE DOMNEȘTI

1. Așezământul lui Constantin Mavrocordat pentru slujba oamenilor ce șed pe moșii mănăstirești.

1742, Ianuarie 12.

In știință dăm tuturor cui se cade a ști, de veme ce Domnia mea îndată ce am venit la scaun voidnd a face tuturor de obște așezământ, pe lângă altele și această poroncă cu tărie am dat ca tot omul moșan, să fie volnic a stăpâni moșia sa. De acum dară viind înaintea Domnii mele, toți Egumenii de pe la toate sfintele mănăstiri din țară. Arătat-au mare jalobă zicând, că satele cu oamenii ce au avut mănăstirile, ceale mai multe au fost închinat pe la boeri cu toată slujba lor, de către care mănăstirile nici un folos n'au avut, și încă și cele ce nu eră închinat iară și oameni ce locuîa pe acele moșii puțin folos făcăa mănăstirilor, lucrând in voea lor, iar nu după dreptate ce s'au căzut ne având un nart, nici Egumenii voe poronci cât să cădea și la aceasta cerând dreptate fiind și Sfințiile lor Episcopii a țării și dumnealor toți boierii de față, asemenea au mărturisit și dumnealor, c'au avut mănăstirile această strimbătate: și cu dreptate iaste ca să-și stăpânească moșiile după poronca ce s'au dat, și cu toate aceste c'un glas pofți de toți Egumenii hotărîrea dela Domnia mea. Pentru oamenii ce locuesc pe moșiile mănăstirești cei ce nu sunt vecini să le dea un nart de câte zile

vor lucra pe an ca și oamenii să știe ce va fi slujba lor pe an și Egumenii mai mult să nu-i supere.

Socotit-am Domnia mea și cu sfatul de obște am hotărit; tot omul casnic ce va șede pe moșia mănăstirească, ori om domnesc ori boeresc, ori slujitor, ori ce fel de breaslă ar fi, să aibă a sluji 12 zile într'un an mănăstirii, ori cu clacă, ori cu carul cu boi, de va sluji la ceva sau cu sapa sau ori la ce fel de lucru va fi orânduie de Egumeni toate acele 12 zile să-i socotească, și dijma locului încă să-și dea tot omul pe obicei și vorniciei prin sate încă și Egumenii să-și pue pe care ori socoti. Iară oamenii ce se vor arăta cu blăstămății ne urmând de poronci ca să lucreze mănăstirilor după hotărîrea ce arată mai sus, unora ca acestora să le facă zap Egumenii, și să-i pue la lucru ca să-și îplinească slujba lor și tot omul după ce își va isprăvi lucrul, să ia răvaș dela mâna vornicelului în care, să arăte c'au lucrat deplin, și vorniciei să dea samă la Egumeni; acest nart îl vor avea mănăstirile dela oamenii ce nu sunt vecini, iară pe vecinii lor săi stăpânească pe obicei. Oamenii de prin satele boerești de s'ar întâmplă a veni la satele mănăstirești nicidecum Egumenii să nu-i primească, dară și boerii să fie volnici a lua de prin satele mănăstirești și să-i ducă la urma lor, iară oamenii străini ori câți de mulți ar veni să se așeze pe moșiile lor slobozi să fie, și acei oameni nici odată să nu se vecinească nici să aibă grijă de vecinie. Aceasta facem știre.

Acad. Rom., LXV, 125. Foae tipărită.

2. Așezământul țării Moldovei din 1743 a lui Constantin Mavrocordat.

Poronci ce s'au dat ispravnicilor de ținuturi de când am venit Domnia mea la scaun, dela luna Septemvrie leat 7250 și până acum la sfârșitul lui Martie leat 7251, la fieștecare lună cum arată în jos anume:

Pentru care vă poruncim ispravnicilor de pe la ținuturi, ca să vă aflați deștepți foarte și luați sama ce cuprinde aceste ponturi, se urmați poronca, și întâiu să se cetească la zile de târg și la vamă în trei zile de târg, și apoi în toate satele ca

să se înștiințeze pe toți locuitorii, că de vom afla pe urmă din cei ce vin la Divan că n'au înțeles poroncile, să știți că cu urgie vă vom pedepsi.

Pe la târguri și la țară pe nicăiri, casa nimărui cu sila, fără de voia omului și fără de tocmală de chirie și plată deplină nimene să nu o găzduască.

Gloabe, angării, clăci, preț de un ban, ispravnicii dela nime să nu iae, afară de gloabele talharilor ce au poroncă, că pentru aceea s'au oprit ca să nu judece pe tâlhari, că și globănit și judecătorit nu este cu cale.

Din casele neguțitorești, au armenești, au jidovești sau a altora așternut, vase, blide la musafiri dela nicăiuri nemica să nu se iea, iar cui i se va lua ceva, să dea jalbă și i se va împlini împătrit.

Târgurile să fie volnice și slobode la orice fel de ori și cine cu care va vrea să se hrănească, ne oprit să fie.

Cei din străini ce vin și vor veni la orașe și la sate să se așeze, pecetea lor să o plătească osebit; în cislă să nu fie.

Moșie cine are, să se știe că s'au dat la tot omul volnicie, a-și stăpâni moșia sa cu tot venitul, iar unul pe a altuia să nu stăpânească, precum se întâmplase la unii.

Moșiile de olatul Grecenilor și din partea Ciuhuruhui s'au dat cu tot venitul în stăpânirea moștenilor.

Oamenii străini ce vor veni să se așeze pe moșii mănăstirești sau boerești ori cât vor vrea pe acele moșii, să nu se vecinească afară de cei ce vor fi vechi vecini.

Oamenii ce vor șede pe moșii mănăstirești ne fiind vecini să fie datori a face de om douăsprezece zile într'un an, și dijma să dea; iar vecinii mănăstirești au boierești să dea după obicei.

Zile... câte pe slujba din cei ce șed pe moșii mănăstirești au boerești, acele zile cât va fi tocmala să se orânduiască mai mult în cele șase luni de vară la fiește care lună câte; oamenii să facă slujbă pe rând, iar nu tot odată; ear cine se va tocmi cu bani asemenea de patru ori într'un an să plătească.

Ispravnicii de ținuturi, nemesnici nici de cum să nu aibă la ținuturi, ci singur ispravnicul să fie judecător.

Zaharele de orz, etc.

Moșiile din cele 2 ceasuri latul și 32 ceasuri lungul unde locuiesc Tătarii, cine va dovedi cu drease înaintea divanului moșia sa, s'au hotărît ca să stăpânească fiește cine moșia sa, și să-și ieă tot venitul pe obicei.

Moșiile afară din cele 2 ceasuri, cine va avea, să le păzească să nu are pe vară, adică să ne facă nouă știre să-i oprim, căci, carele nu va face știre se va păgubi de venitul moșiei.

Uricar, I, IV, p. 396.—Colecție de așezăminte, Iași 1857, p. 7—12.

3. Așezământul lui Ion Mavrocordat pentru slujba oamenilor ce șed pe moșii mănăstirești. 1744, Ianuarie 15.

În știință dăm tuturor căroră se cade a ști, de vreme ce Domnia mea îndată ce am venit la scaun, voind a face de obște așezământ, pe lângă altele și această poroncă cu tărie am dat, ca tot omul moșan, să fie volnic a stăpâni moșia sa, și acum dară viind înaintea Domniei mele, toți egumenii de pe la toate sfinte mănăstiri din țară, și arătându-ne cărți și dela prea iubit fratele Domniei mele, Domnia sa Constantin V.V. intru care arată, că au fost arătat mare jalbă egumenii, zicând (că moșiile) cu oamenii ce au avut mănăstirile, cele mai multe au fost închinat pe la boeri toată slujba lor, de cătră carele mănăstirile nici un folos nu au avut, încă și cele ce nu era închinat, care și oamenii ce locuiau pe acele moșii puțin folos făcea mănăstirilor, lucrând în voea lor, iar nu după dreptate, ce neavând nici un nart, nici egumenii voe a le poronci cât se cade, și la aceasta cerând; fiind și sfințiile lor Episcopii a țării și dumnealor toți boerii de față, asemenea au mărturisit și dumnealor, că au avut mănăstirile această strimbătate și (că după dreptate) este ca să-și stăpânească moșiile. După poronca ce s'au dat și cu toții cu un glas poftind toți egumenii hotărîre pentru oamenii ce locuiesc pe moșiile mănăstirești, cei ce nu sunt vecini să le deă un nart, de câte zile vor lucra pe an, și egumenii mai mult să nu-i supere. După hotărîrea

ce au făcut prea iubit fratele Domniei mele, Domnia sa Constandin Vodă, socotind și Domnia mea și cu sfat de obște, că este lucru, și dela Domnia mea încă am învoit și am întărit această hotărîre, ca omul caznic, ce va ședeă pe moșie mănăstirească, ori om domnesc, ori boeresc, ori slujitor, orice fel de breaslă a fi, să aibă a sluji 12 zile în (folosul) mănăstirii, ori cu clacă, ori cu caru cu boi de va sluji la ceva sau cu sa . . sau ori la ce fel de lucru va fi rânduie de egumen toate acele 12 zile . . cotească, și dijma locului încă să-și dea tot omul pe obicei, și vorniceii prin sate încă egumenii să-și pue pe care ar socoti. Iar oamenii de se vor arăta cu blăstămății neurmând poroncii ca să lucreze mănăstirilor după hotărîrea arătată mai sus, unora ca acelora să li facă zap egumenii și să-i pue la lucru, ca să îplinească slujba lor, și tot omul după ce își va isprăvi lucru, să ieă răvaș dela mâna vornicelului, în care să arăte, că au lucrat deplină, și vorniceii să dea seamă la egumeni. Acesta nart îl vor aveă mănăstirile dela oamenii ce nu sunt vecini, iar pe vecinii lor să-i stăpânească pe obicei. Oamenii de prin satele boerești, de s'ar întâmplă a veni la satele mănăstirești, nici de cum egumenii să nu-i primească. Dar și boierii să fie volnicii a-i luă de prin satele mănăstirești și să-i ducă la urma lor. Iar oamenii străini ori câți de mulți ar veni să se așeze pe moșiile lor, slobози să fie, și acei oameni niciodată să nu se vecinuiască, nici să aibă grijă de vecinie. Aceasta facem știre.

Originalul în muzeul dela Odessa. (Cât au fost cu putință am adăugit cuvintele ce lipsesc). (Nota lui C. Hurmuzaki). Kogălniceanu *Arh. Rom.*, I, p. 228—230.

4. Act pentru desrobirea vecinilor în Moldova 1749.

Intăritură.

Costantin Neculai V. V.

Această hotărîre ce s'a făcut printr'această carte, atâta de către toată obștia bisericească, cât și de către toți boerii țării, am întărit și Domnia mea, cu pecetea și iscălitura Domniei mele, ca să se păzească nestrămutat. Intr'alt chip să nu fie, Iunie 1.

Hotărîre Obștească.

Păreile de pricina vecinilor și la alți luminați Domni, cum și la Domniile Măriei Sale prea înălțatului, luminatului Domnului nostru, Constantin Neculai V. V. n'au lipsit; iară la această a treia Domnie și mai multe jalobe făcând oamenii săteni ce șād pe moșiile mănăstirești și boerești, făcând pără asupra stăpânilor satelor, că 'i supun cu vecinătate: adecă pârându-le oamenilor că acest nume de vecinic n'are osebite de robie și se sileă ca să găsească îndreptare și mântuire de numele vecinii, arătând și pricini că unii dir stăpânii satelor s'au obișnuit a vinde pe vecini ca pre robi, ș'ai împărți cu împărțeala ca pe țigani, și a da numele lor în foi de zestre, s'ai despărți pe copii dela părinți, luându-i în casă la slujba lor, ș'ai mută dela un loc la altul; nefiind acea volnicie a se vinde și a se supune până într'atâta ca pre robi. Pentru care cercetând Măria Sa Vodă cu deamăruntul ca să afle adevărul, din ce pricinuesc aceste gâlcevi și neodihnă oamenilor, ce strămbătate ar fi având de fae atâta necontenite jalobe; și ce va să zică vecini, ce volnicie, ce supunere au stăpânii moșiilor asupra lor, cu cât sunt mai supuși decât lăturașii ce șād pe moșii boerești și fac slujba lor, și ca pre robi se stăpănesc, au ca pre țigani, cum au fost obiceiul, au cerut Măria Sa Vodă răspunsul la fieștecare din noi.

La șease zile a lui Aprilie, Joi, într'a doua săptămână după Paști, fiind noi cu toții adunați, atât parte bisericască cât și boerească și altă *Obștie* în mănăstirea Trisfetitelor, la scosul Sfințelor Moaște, s'au făcut sobor de întrebăciune acestor pricini mai sus arătate. La care cu toții cu un glas am răspuns, mărturisind adevărat că *vecinii robi nu sunt*, nici se stăpănesc cu nume de robie; fiindcă numai țiganii au acea robie, cari cu femeile și cu copiii lor slujesc pe toate zilele stăpânilor lor. Iar vecinii numai partea bărbătească slujesc, scoțând la lucru numai un om dintr'o casă, macar câți feciori va aveă omul, asemenea slujesc ca și lăturalnicii, iar partea femeiască nu slujește, nici au acea supunere ca robii, că vecin va să zică sătean mijlocaș fără de moșie, atâta numai că din sat nu este volnic ca să iasă; care poroncă este și dela Domnie și a Visteriei și a Pra-

vilii, poroncind, săteanul să nu fie volnic a ieși din sat, și de unde va ieși să se dea la urmă. Care rânduială s'au păzit și de Domnii cei vechi, cum s'a văzut la hrisoavele lor că, când s'au părut două sate pentru un sătean, de unde s'au dovedit c'au fost de baștină, acolo s'au dat. Numai îndrăzneala unora din stăpânii moșiilor i-au supărat fără de cale, cu vânzările și împărțirile, și mutările ce s'au purtat dela un loc la altul, li-au dat pricină de jalabe, pârându-le lor o supunere ca de robie, care lucru a se vinde vecinii, sau a se despărți cu împărțală, sau a se da în foi de zestre pe frați, sau a se mută dintr'un sat într'altul, sau a se schimbă numai pe oameni fără de moșie, sau pe copii a-i despărți de părinți n'au fost volnici stăpânii satelor și nici de acum înainte această volnicie asupra lor nimeni să nu aibă, că nu este cu cale. Și când se vinde moșie *oamenii să nu se vândă*, ci ca niște săteni ai satelor în sat să rămăe, făcând slujba obișnuită, însă și slujba să o facă cu nart, 24 de zile de om într'un sat, ori la ce lucru se va pune și dijma să dea de . . . de moșie. *așă mărturisim și ne primim*, și ca să fie păzit acest așezământ să se întărească și de Măria Sa Vodă.

Magazin Istoric pentru Dacia, II, p. 296.

5. Hrisovul pentru bejănari al lui Constantin Racoviță, 1756.

Datoria domnilor, a stăpânilor acelor ce stăpănesc țări și povățuesc noroade, deapururea este a luă seama, a cercetă etc.

Drept aceea, dar socotind domnia mea și pentru starea țarei acesteia, unde din darul lui Dumnezeu, și din mila putericii împărății ne aflăm Domn și povățuitor, cercetam prin mulți și cu multe chipuri de întrebări, din ce pricină în țara aceasta *sunt prin multe locuri lipsă de oameni și siliști pustii de multă vreme, la altele de nici au apucat cineva să locuiască oameni pe dânsele, unele nici stăpânii moșiei cine este nu se știe*; și ni au arătat unii un fel de chipuri, alții altele, la care n'ăm putut da credință într'adevăr. Ni au arătat și aceasta ca în vechele vremi, cum la răpo-

satul Domn Vasile V. V. și la alți mai înainte, cum și mai incoace, s'au întâmplat de multe ori vremi turburate și prăzi la țara aceasta de au pustit locurile; poate că s'ar fi întâmplat și aceasta. Dar și de când s'au alinat lucrurile, și s'au făcut pacea, cum de n'au mai venit în țară iar la starea ei? Ne au arătat că și din pricina birului fiind cu asupraea peste puțința locuitorilor, li-au dat pricină de stricăciune; și la aceasta trebuie să se socotească, căci poate s'ar fi întâmplat a face și lucruri ca de aceste, supărare fără de dreptate și peste puțință. Dar mai de multe ori s'au întâmplat și domni buni, și poftitori a face bunătate de intemeere, și iar nu s'au putut ca să se mai intemeeze cu mulțimea de norod țara aceasta. Am cercetat și pentru părțile străine cu care se megieșește țara aceasta, cum și în ce chip se află pentru mulțimea de noroade; și am aflat adevărul că, în toate părțile și mulțime de noroade se află, și Moldoveni foarte mulți. Sfătuitu-ne-am cu al nostru cinstit și duhovnicesc părinte Sfinția Sa Kir Iacov Mitropolitul țării și cu toți Arhieriei, Episcopii de pe la scaune de pe afară din țara aceasta, și cu toată boerimea noastră, ce vom face ca să putem afla adevărul, și să putem găsi vreun chip de îndreptare bună. Și s'au pus la cale de s'au trimes acolo la dâșii ca să vie câțiva dintre dâșii aici să se întrebe, să cercetăm lucrul acesta, să putem cunoaște adevărul care s'a și făcut. Și iată au venit aicea doi, trei preoți și patru, cinci oameni din cei mai de ispravă, și scoțându-i însu-mi înaintea domniei mele și a toată boerimea, s'au întrebat să arate tot adevărul din ce pricină s'au stricat, s'au dus de aici din pământul Moldovei în părți străine, într'alte țări, și lângă altele ce au arătat că este din pricina vremelnicii nestări, adică neștiind și nefiind hotărit ce să dea bir pe an, și aceasta i-au strămutat de s'au dus în țări străine, și s'au cunoscut a fi oarecum adevărul, și au dat pricină și țării acesteia de lipsă de oameni, dar și lor câtă răutate, că lângă alte nevoi ce trag acolo, prea mulți i-au întunecat și dela strămoșasca lor credință, alții, cari tot își defendioșesc strămoșescul lor rit, însă numai cu numele; din care pricină mai pe multe locuri lipsesc de nu au nici preoți; unde au și preoți nu au biserici și cei mai mulți în viața lor, nici la biserică nu mai merg, și mai la

toți moartea lor le este fără de nici o grijă de gătirea morții, și altele ca de acestea și mai multe cu lacrimi le-au arătat și le-au jeluît acești de mai sus arătați ce au venit de acolo înaintea domniei mele, și înainte a toată boerimea divanului nostru. Care rugăminte a lor nu am putut Domnia mea a o trece cu vederea, și am vrut și am poftit cu toată voia noastră a li face milă de bună așezare, și întemeiată stare, și iată prin acest cinstit hrisov al Domniei mele, arătăm toată așezarea ce li s'au făcut. Fieștecare din ziua ce va veni aici în țară, să aibă odihnă nesupărându-se oricât de puțin șase luni, și după aceea să intre la așezare, adică: de tot omul căsaș să dea într'un an câte zece lei, și de holteiu de vîrstă câte cinci lei într'un an. Și acești bani să-i dea pe patru sferturi într'un an, iar vornicelul satului și vatamanul să fie scutiți de bir și de desetină pe toate bucatele lor ce vor avea, stupi sau mascuri, să dea pe zece bucate un leu după cum dau boerii. Și gostina pe oile ce vor avea pe drepte bucatele lor, să dea câte două parale de oae și vâcărit încă vor da, dar numai odată într'un an, carnea și câte un leu de toată vita, iar de s'ar întâmplă pentru vreo trebuință a Domniei sau a țării să se scoată vreodată cuniță pe vite vara, sau vre un adaosag pe alte slujbe, ei cu de aceste macar cu un ban mai mult, și nici odată să nu fie supărați. *Așezarea lor să fie pe moșie, ori a cui și unde li va plăcea locul să fie de trebuință, și hrana lor și aceluia ce va fi stăpân moșiei să dea dijma obișnuită din țarină și din fânețe, iar din grădinile de pe acasă nimic să nu le ia, nici de boeresc nimic să nu lucreze, nici cu elăci să nu-i supere nime, atât stăpânitorii moșiilor, cât și dregătorii ținuturilor.* Numai pentru boerescul stăpânului moșiei să dea de toată casa într'un an câte șase potronici, însă trei potronici la Sfântul Dimitrie și trei potronici la Sfântul Gheorghe. Numai și ei toți să se ferească, oameni de țară printre dâșii să nu primească, cum și niscaiva bucate a oameni de țară să nu mistuiască, nici un fel nici la o slujbă, că apoi nu numai că după dreptate vor pierde mila și buna așezare ce li s'a făcut, ci încă se vor și pedepsi cu urgie domnească. Și pentru ca să nu aibă călcare, sau să-i supere vreunii din dregători cu gloabe, hotărîm și aceasta că, după ce se vor

stringe mulți acești streini, să-și aleagă pe unul dintre dâșii, care a fi mai cu socoteală și să se facă judecător între dâșii, să caute pricini ce vor avea mai mici, iar lucruri mai mari ce vor avea să li se caute judecată cu divanul Domnesc. Și așa la toate să se urmeze după hotărîre și pentru ca să fie păzită și nestrămutată și totdeauna stătătoare așezarea aceasta, iată cu sfatul D-lor sale toți veliții boieri s'au sfătuit și Prea Sfinția Sa Părintele Mitropolit și cu toți Arhieriei țării, să întărească și cu mare blăstăm lucrul acesta să fie păzit pe deplin, și la toate după cum arată mai sus, și să nu se strămute macar la una și niciodată; și spre aceasta încredințăm prin hrisovul Domniei mele aceasta, în care însuș Domnia mea am iscălit și am pus pecetea.

Uricar, I, p. 193. *Colecție de așezăminte*, Iași, 1857, p. 12—16.

6. **Intâiul așezământ pentru boeresc al lui Grigore (III) Ghika.** 1766, Ianuarie 1.

Facem știre cu acest hrisov al domniei mele, că viindu-ni neconținute jalbe dela locuitorii țării ce șed pe moșii, atât boerești cât și mănăstirești, *cum și pe moșii răzășești*, prin cari jalbe arătându-ni că se asupresc cu lucrul stăpânilor moșiei, fără de nici o rânduială sau dreptate; asemenea mulți din stăpânii moșiilor ni-au jăluit, precum oamenii ce șed pe moșiile lor, nu se supun la nici o slujbă sau, deși se supun, când li este voia, și cât li este voia. Ce cu această a lor nesupunere se lipsesc stăpânii moșiilor de folosul ce ar putea avea de pe moșiile lor. Și așa, când stăpânii moșiilor pentru locuitori jăluind de nesupunerea lor, când locuitorii asupra stăpânilor moșiei, pentru asupreală și peste orânduială slujbă ce cerea dela dâșii, făcea jalbe, și niciodată nu se deșartă Divanul de pricini ca acestea. Pentru care vrând domnia mea a se pune la orânduială bună aceste pricin', ca și locuitorii ce șed pe moșiile altora să nu fie asupriți cu lucrul boeresc, peste rânduială și fără dreptate, cum și stăpânii moșiilor să nu se lipsească de venitul ce li se cade a avea de pe moșiile lor, ce cu orânduială și dreptate ce s'ar păzi, la amândouă părțile, se rămăe odihnite și mulțamite; știind atât locuitorii ce au să

lucreze stăpânilor moșiei, cât și stăpânii ce au nădăjdui, a avea venitul de pe moșiile lor, ca să nu se asuprească, nici o parte, nici alta, mai mult peste cât s'au socotit a fi cu dreptate.

Iată am hotărit domnia mea pentru fiește care pricină în ce chip să se urmeze, arătând prin cincisprezece ponturi carele se vor serie mai jos cu hotărîre: ca fiește care din locuitori, mai mult decât arată prin ponturi să nu fie supărați, cum și stăpânii moșiilor, niminea să nu cuteze a asupra mai mult pe cei ce vor locui pe moșiile lor, ci întocmai după cum se arată prin ponturi să se urmeze și să se păzească. Adecă:

I. Douăsprezece zile (12) să lucreze fiește care sătean într'un an stăpânului moșiei; însă patru zile de primăvară, patru zile de vară și patru zile de toamnă.

II. Fiește care sătean să lucreze aceste douăsprezece zile, la rânduitele vremi, la orice lucru ar avea trebuință stăpânul moșiei, însă din răsăritul soarelui și până la apus, cu odihna sa ce i s'ar cădea cu dreptate, lucrând slujba de azi, după cum ar lucră și pentru însuși trebuința sa.

III. Fiește ce om casaș și holteiu în vârstă fără tată, care va fi de slujbă, să lucreze aceste douăsprezece zile orânduite; iar flăcăul neînsurat ce va ședeă în casă cu tatăl său, de va fi și de slujbă să nu se supere, fiind că va lucră tatăl lui; iar cel neputincios nevolnic să nu se supere cu slujbă întru nemică.

IV. Cel care din pricină de boală, sau care ar fi dus aiurea cu alte trebuințe, sau în chirie să aibă a da stăpânului moșiei, pentru zilele acele ce eră dator să lucreze câte douăzeci bani noi pe zi, sau să deă plata pe zi a unui om ce ar lucră stăpânului moșiei cu hac în locui acelu ce n'ar lucră din vre-o pricină arătată mai sus, ori după cum se va puteă invoi.

V. Care din săteni ar vreă să deă bani la stăpânul moșiei ca să nu lucreze, să nu aibă săteanul acea volnicie, iar stăpânul moșiei de va vroi să ieă bani pentru lucru, volnic să fie.

VI. La moșia ce va fi șezător săteanul, acolo să aibă a lucră fiește care acele zile rânduite, douăsprezece zile pe an, sau și la moșia ce va fi alătura, cale de trei și patru ceasuri, iar de il va duce mai cu depărtare, cale de cinci și șase ceasuri, să-i se socotească perderea zilei din acele douăsprezece rânduite zile, iar cu podvezi și cu alte angării să nu se supere.

VII. Lucrând fiește ce om acele douăsprezece zile pe an pe rânduiala arătată, să aibă toți a da și dijma din toate după obicei, de a zecea la stăpânul moșiei, și nimeni să nu cuteze de ași rădică de pe țarină până nu va veni stăpânul moșiei sau omul său, ca să-și ia dijma, precum și stăpânul moșiei să aibă purtare de grijă a merge sau a trimite om la vreme, afară numai din grădinele cu legume, ce vor fi numai de trebuința casei locuitorilor, iar fiind de negustorie să dea dijmă.

VIII. Satele ce vor fi pe marginea hotarului Moldovei să lucreze pe jumătate, adecă șase zile să lucreze într'un an în trei vremi, cum și bani de a fi să dea pentru slujbă, pe jumătate să dea, adecă câte zece bani pe zi; iar dijma să dea fiește cine din toate pe obicei.

IX. La satele răzășești de se vor află săteni fără moșii, să nu se supere cu lucrul, ce să dea bani, precum s'au hotărit mai sus pentru aceste douăsprezece rânduite zile de lucru, dând și dijma după obicei, a zecea, și răzășii să-și împartă întocmai pe câte părți de moșii va avea fiește cine.

X. Vinul, numai stăpânul moșiei, să pue să se vândă pe moșia sa, cum și care s'ar învoi cu stăpânul moșiei, iar altul nimeni să nu fie volnic a vinde; iar altfel de băutură nu vor fi popriți nici sătenii; așijderea și vinul stăpânului moșiei după ce se va vinde, să aibă a vinde și sătenii învoindu-se cu stăpânul moșiei.

XI. De va fi trebuință de arat, câte pluguri vor ieși în sat, să are tot plugul pe zi zece pași, și pasul să fie de șase palme; iar de va fi arătura în țalină, să are opt pași, și câți oameni vor fi părtași la acel plug, arând pașii rânduiți să se socotească fiește care de o zi din acele douăsprezece zile, atât acel ce va avea un bou, cât și cel ce va avea doi boi sau mai mulți, cât și cel ce va fi numai cu capul; iar care nu va fi părtaș la acel plug, va lucra acele rânduite douăsprezece zile la alte slujbe ce va vroi stăpânul.

XII. De va fi trebuință de prașit, se prășească fiește care om pe zi o firtă, adecă o a patra parte din pogon, socotindu-se pogonul 48 prăjini fălcești.

XIII. De va fi trebuință de secerat, să se ceară fiește cărui om pe zi trei clăi.

XIV. De va fi trebuință de cosit fân, să cosească fiește care pe zi jumătate falce.

XV. De va fi trebuință de adunat și de clădit, să adune și să clădească fiește care om, pe zi, jumătate falce. Aceste ponturi ce s'au hotărit cu nart, lucrându-le fiește cine după hotărîre, să i se țină în samă din cele douăsprezece zile rânduite pe an, cum și la alt lucru, lucrând fiește cine după cum s'au arătat prin ponturi, iarăși să i se țină în samă din rânduitele douăsprezece zile a anului. Iară care din săteni vor face toc-mală pentru lucru cu stăpânul moșiei, după zapisul acelei toc-meli să se urmeze, și așa la toate să se urmeze neștrămutat, ferindu-se atât stăpânul moșiei a sili pe acei ce vor ședeă pe moșiilor lor, peste cât se hotărește, prin ponturile ce se arată întru acest hrisov, cât și acei ce vor ședeă ori pe a cui moșie, să nu cuteze a lipsi pe stăpânul moșiei, cât de puțin de câte s'au hotărit, ce și o parte și alta se păzească intocmai după cum se hotărește.

Scrișu s'au hrisovul acesta cu toată rânduiala după cum se vede de Procopie Dascalul.

Uricar, II, p. 217. — *Colecție de așezăminte*, Iași 1857, p. 17, 18, 19. — *Urechie. Ist. Rom.*, Ser. 1774—1786, L., p. 148. Acad. Rom., Mss. I, p. 77—80.

7. Așezământul pentru boeresc al lui Grigorie Calimah. 1768, Maiu 28.

Facem știre cu acest hrisov al Domniei mele, pentru locuitorii țării acesteia, ce se află cu șederea pe moșii boerești, mănăstirești și răzășești, că deapururea dă jalbe cum că s'ar fi asuprind de către stăpânii moșiilor la lucru și la alte angării peste dreptate, mai mult decât s'ar cădea a face pentru hrana ce au pe acele moșii. Asijderea și stăpânii moșiilor necurmate jalobe da, cum că locuitorii ce se află cu șederea pe moșiile lor nu vor ca să lucreze nici acele obișnuite de demult douăsprezece zile pe an, și nici un folos despre cei ce locuiesc pe moșiile lor nu au, ce încă stricăciune și pagubă cu călcarea ce fac pe moșiile lor, Deci vrând Domnia mea ca să între acest lucru la orânduială cu care să se potolească aceste pricini ce

eră până acum necurmăte, și nici locuitorii să nu se asuprească la lucru de către stăpânii moșiilor peste dreptate, nici stăpânii moșiilor să nu se lipsească de venitul moșiilor ce le se cade a avea, am cercetat cu deamăruntul atât obiceiurile vechi, ce aveau stăpânii moșiilor la ale lucrului, cum și hrisovul Domniei Sale Grigorie Alexandru Ghika VV., ce au făcut pentru rânduiala lucrului la leat 7274 Gen. 1, care hotărăște lucrul locuitorilor să fie peste an iarăși 12 zile, după obiceiul vechiu, și aceste zile la ce vreme să se lucreze și cu ce rânduială; și după cum am socotit a fi cu cale și cu dreptate ca să nu se asuprească nici o parte, nici alta, am făcut orânduială la fiește care lucru, după cum pre larg arată în jos prin 16 ponturi, ce s'au pus într'acest hrisov al Domniei mele:

I. Douăsprezece zile să lucreze fiește care sătean într'un an stăpânului moșiei, însă patru zile de primavară, patru zile de vară, patru zile de toamnă.

II. Fiește care sătean să lucreze aceste 12 zile la orânduitele vremii; ori la ce lucru ar avea trebuință stăpânul moșiei, însă din răsăritul soarelui până la apus cu odihna lui, ce i s'ar cădea cu dreptate, lucrând slujba de o zi ca și când ar lucra și pentru însuși trebuința sa.

III. Fiește ce om casaș și holteiu în vârstă fără tată, de va fi de slujbă, să lucreze aceste 12 zile rânduite, iar flăcăul neînsurat, ce va șede în casă cu tatăl său, de va fi și de slujbă să nu se supere, fiind că va lucra tatăl lui, cum și cel nepuțincios și nevolnic, să nu se supere cu slujba întru nimică.

IV. Cel care din pricină de boală, sau că s'ar fi dus aiure cu altă trebuință, sau cu chirie, să aibă a da stăpânului moșiei pe acele zile ce au fost să lucreze câte 20 bani noi pe zi, sau să dea plată pe zi unui om ce ar lucra stăpânului moșiei cu hac, în locul celui ce n'ar lucra din vre-o pricină arătată mai sus, ori după cum se va putea învoi.

V. Care din săteni ar vrea să deie bani la stăpânul moșiei, ca să nu lucreze, să nu aibă acea volnicie, iar stăpânul moșiei de va vrea să ieă bani pentru lucru volnic să fie.

VI. La moșia ce va fi șezător săteanul, acolo să aibă a lucra fiește care acele rânduite 12 zile pe an, sau și la moșia ce va fi alături cale de 3, de 4 ceasuri, dar de 'l va duce

stăpânul moșiei mai departe, cale de 5 de 6 ceasuri, să i se socotească pierderea zilei din cele 12 rânduite zile, iar cu podvezi și cu alte angării să nu se supere.

VII. Lucrând fiește ce om acele 12 zile pe an, pe rânduiala aratăta, se aibă a da toți și dijma din toate după obicei, de a zecea, la stăpânul moșiei; insă din grădinile din legume ce vor aveă pentru trebuința caselor lor, nu vor dă dijma, iar de vor fi grădini de negustorii vor da dijma, după obicei; și nimeni să nu cuteze a-și ridica de pe țarină pânea, până nu va veni stăpânul moșiei sau omul său ca să-și ieă dijma, precum și stăpânul moșiei să aibă purtare de grijă, a merge, sau a trimite om la vreme ca să-și ieă dijma, și locuitorii se aibă datorie a dă de știre fiește care stăpânului moșiei la vreme ce ar vreă să-și rădice pânea, pentru ca să-și ieă stăpânul moșiei dijma, și după înștiințarea ce va dă, dator să fie stăpânul moșiei îndată a aveă purtare de grijă, să-și strângă dijma; dar de nu va aveă purtare de grijă, ca îndată să-și strângă dijma, și din zăbava ce va face, se va pricinui acelui cu pânea vre-o pagubă, dator să fi stăpânul moșiei a plăti acea pagubă.

VIII. Satele ce vor fi pe marginea hotarului țării Moldovei să lucreze pe jumătate, adică 6 zile să lucreze pentru un an în trei vremi; cum bani de a fi să deă pentru slujbă, vor dă pe aceste 6 zile, 20 bani pe zi și vor da și dijma obișnuită.

IX. La satele răzășești de se vor află săteni fără de moșie, să nu se supere cu lucrul, ci să deă bani precum s'au hotărât mai sus pentru acele 12 zile rânduite de lucru, dând și dijma după obicei a zecea, și răzășii să-și împărțească întocmai pe câte părți de moșie va aveă fiește cine.

X. Vin numai stăpânul moșiei să pună să vândă pe moșia sa, cum și care s'ar invoi cu stăpânul moșiei, iar alt niminea să nu fie volnic a vinde; iar altfel de băutură nu vor fi oprîți nici sătenii, așijderea și vinul stăpânului moșiei după ce se va vinde, să aibă a vinde și sătenii invoidu-se cu stăpânul moșiei.

XI. De va fi trebuință de arat, câte pluguri vor ieși în sat, să are tot plugul pe zi zece pași și pasul să fie de șase palme, iar de va fi arătura în țalină, să are opt pași; și câți oameni vor fi părtași la acel plug, având pașii rânduiți, să se socotească fiecare de o zi din cele 12 zile, atât acel ce va aveă

un bou cât și cel ce va avea doi boi sau și mai mulți, cum și cel ce va fi numai cu capul, iar care nu va fi părtaș la acel plug, va lucra acele rânduite zile la altă slujbă ce va vrea stăpânul.

XII. De va fi trebuință de prășit, să prășească fiecare om pe zi o firtă, adică a patra parte din pogon.

XIII. De va fi trebuință de secerat, să secece fiecă om pe zi trei clăi.

XIV. De va fi trebuință de cosit fân, să cosească fiecare om pe zi jumătate falce.

XVI. Locuitorii ce se vor afla ori pe a cui moșie cu șederea, să aibă voe ași face toată trebuința hranei pe acea moșie și neoprindu-se de către stăpânii moșiilor; de vor fi vândute cu anul niscaiva moșii, iarăși locuitorii acelei moșii să fie neopriți despre cei ce după vreme se vor întâmpla cumpărători acelei moșii, de a-și face toată hrana lor; și stăpânii moșiilor cari vor avea moșii de vândut cu anul să le vândă cu această tocmeală, ca locuitorii acestei moșii să aibă voe de ași face toată hrana lor, neoprindu-se despre cumpărător și vor da locuitorii obișnuita dijmă din cele ce vor avea pe acea moșie, cum și pentru slujbă vor urmă după cum pe larg se hotărește mai sus. Cu această orânduială, după cum pe larg arătăm și hotărîm mai sus, lucrând fiecare locuitor, se va ține în samă lucrul lui din cele 12 zile ce sunt hotărâte peste an să lucreze ori la ce lucru va fi și va cere stăpânul moșiei; și stăpânul moșiilor, mai mult decât se arată printr'acest hrisov al Domniei mele, să nu cuteze a supără pe locuitori, cum și locuitorii fiecă lucră la vremea sa, după cum se arată mai sus, fără de nici o pricină și împotrivire, să lucreze stăpânilor moșiei.

Uricar, IV, p. 14. (*Colecție de așezăminte*. Iași 1857, p. 28—32. Acad. Rom., Ms. I, p. 31—84).

8. Anafora oa Divanului Moldovei din Aprilie 1775 pentru adaugirea zilelor de lucru ale țaranilor către stăpânii moșiilor pe cari se hrănesc.

Prea înălțate Doamne!

După luminata poroncă a Măriei tale ce ni s'au dat prin țidulă, adunându-ne cu toții, s'au cetit și am înțeles perilsul

poroncii Măriei tale, dintre care cunoaştem cu bucuria noastră, stăpâneasca Măriei tale purtare de grijă, care ca. un părinte iubitor de noi, mai înainte priveşti chipurile şi bunele aşezări ce caută spre folosul şi odihna de obşte a supuşilor, dorind a aşeză toate stările împrejur a acestei patrii după măsurile dreptăţii într'o bună rânduială, Şi fiindcă una din celelalte ce cer şi punere la cale, este şi orânduiala ce cade a păzi între stăpânii moşilor şi între locuitorii ce se hrănesc pe dânsele, ne poronceşti Măria ta, ca, adunându-ne la un loc să facem unită cercetare şi socotinţă a acestei pricini, şi prin anaforă să înştiinţăm pe Măria ta, în ce chip au fost din vechiu obiceiul la aceea, cum s'au urmat mai pe urmă, şi în ce chip vom socoti ca să se orânduiască acum, ca prin Domnească hotărâre a Mariei tale, să pui la cale, ca şi cei cu moşile să se ţină odihniţi şi liniştiţi, şi locuitorii să ştie ce are să fie datoria lor pentru adetiul moşilor, şi ce slujbă să facă, ca să rămână odihniţi, fără a nu se supără mai mult peste hotărâre. Deci după porunca Măriei tale adunându-ne şi făcând între noi asupra acestei pricini cercetare şi sfat, precum au fost obiceiul din vechiu, şi cum s'au urmat mai pe urmă, şi în ce chip socotim a fi cu cale de a se aşeză acum, înştiinţăm pe Măria ta. Ştiut va fi Măriei tale că în vremea trecută a fericitilor şi intru pomenire răposaşilor Domni ce au stătut în pământul acesta, toate mănăstirile şi neamurile boereşti aveau pe moşiele lor vecini, daţi danie şi miluire împreună cu moşiele de către stăpânitorii Domni, precum adeverează hrisoavele vechi, şi pe aceşti vecini îi stăpâneau din neam în neam, slujindu-se cu dânşii la toate trebuinţile şi în fieştecare vreme şi loc întocmai ca şi cu robii Țigani, numai cu atâtă deosebire că pe vecini nu-i puteau vinde câte pe unul ca pe Țigani; iar când se vindea un sat intră şi vecinii câţi eră într'acel sat la preţul cumpărării şi nici nu erau volnici a se duce airea. Iar ceilalţi locuitori câţi erau trăitori pe moşii stăpâneşti de se hrăneau, deşi nu erau vecini, dar la toate trebuinţile ce aveau stăpânii moşiei fără soroc slujiau. Iar la Domnia fericitului intru pomenire Costandin Vv. Mavrocordat, s'au hotărît din poronca gospodnicească ca să nu se mai pomenescă nime din locuitorii Moldovei cu nume de vecini, ci se aibă toţi volnica slobozenie lor, precum se şi cade. Cu toate

acestea slujba lor eră neconținut ca și mai înainte, la toate trebunțile ce aveau stăpânii moșiilor, cum și ceilalți locuitori ce nu erau la numărul vecinilor, măcar că iarăș din poruncă gospodnicească li s'au hotărât atuncea, ca să aibă a lucra la stăpânii moșiilor câte 24 zile într'un an, dând și de a zecea din toate rodurile lor; dar fiind obișnuiți de mai înainte a fi supuși stăpânilor moșiei la toate slujbele, iarăș fără de soroc slujia și pentru rânduitele zile până la o vreme. Mai pe urmă, din vreme în vreme ștergându-se din istov numele vecinătății, și rămâind și ceea ce s'au numit vecini în rânduiala celorlalți locuitori, au început unii dintr'inșii nici slujba cea orinduită pe an la stăpânii moșiilor a face; alții din stăpâni iarăși silindu-i mai mult și peste orânduiala și puțința lor. Dintr'aceste nesocotite pricini și judecăți se scornia, jăluindu-se de strămbătate unii asupra altora, și așa din an în an mergând această rânduială tot spre cădere, și neindeplinind deplin adetiul ce s'au zis că cei ce se hrăneau pe moșii către stăpânii moșiilor, au rămas până acum de prea puțin folos și slujbă pot să aibă cei cu moșiele dela cei ce locuiesc pe dănele; și încă putem să zicem mai multă pagubă, de vreme că numai cât calcă și lucrează moșiile, dar nici slujba lor o fac deplină și precum se cade, nici dijma semănăturilor o dau după dreptate, ci strângându-și ei mai înainte rodurile lor, lăsau pe țarină cele ce ei voiau pentru dijma, care și aceea mai de multe ori acolo se prăpădește, neavând știre stăpânul moșiei. Acum de vreme că dumnezeiasca Pronie, binevoind patriei noastre, au înălțat iarăș pe Măria ta la stăpânirea acestei orânduiri dela care ni se dau toate semnele bunelor nădejdi, având întemeiată întru bună stare prea sdruncinată patria noastră, nu avem îndoială că Măria ta între aceste folositoare obștești îndreptări vei pune și această pricină care este de obșteie la buna rânduială. Socotința noastră într'acest chip este de vei găsi și Măria ta cu cale: de vreme că acum ne-am învrednicit a câștiga statornicia cea dorită a stării și a stăpânirii, fără a fi îngrozite inimele locuitorilor de prefaceri și strămutări, ce fieștecare nădejduește așezarea și odihna și chivernisala sa la locul ce se află, nu l vai cădea cu greu ca să lucreze la stăpânii moșiilor pe cari se hrănesc și se chivernisesc, din zece zile una, dând și dijma din rodurile, de

a zecea după obicei, însă cu hotărîre ca să nu fie volnici a ridică niminea de pe țarină până nu vor face întâiu știre stăpânului moșiei, ca să trimeată să-și ieă dijma. Și această rânduială de slujbă a locuitorilor socotind că nu numai că nu li vor fi lor de stricăciune, ci încă spre imbelșugarea și fericirea țării și a tuturor de obște, care de vei socoti Măria ta, să se întărească și cu luminat hrisov a Măriei tale, ca să fie statornică și să cunoască și urmașii folosul și odihna lor din mila Măriei tale, pentru care vei avea Măria ta veșnică pomenire. Iar hotărîrea cea desăvârșită rămâne la a Măriei tale milă și înaltă înțelepciune.

Magazin Istoric pentru Dacia, I, II, p. 192. — *Colecție de așezăminte*, Iași, 1857, p. 21—24. — *Anal. Acad. Rom.*, Ser. II, I, XII, p. 951—53. — *Ureche, Memor.* — *Ureche, Istor. Rom.*, Ser. 1774—1786, I, I, p. 148. — *Uricar*, I, p. 133, Ed. II.—*Erbiceanu, Istoria Mitropoliei de Iași*, p. 304.—*M. S. I.*, p. 92—96. A. R.

9. Al doilea așezământ al lui Grigore (III) Ghica pentru îndatoririle locuitorilor către stăpânii moșiilor. 1777, Septembrie 30.

După ce Dumnezeuiasca Pronie bine au voit a ne milui de ne-au suit iarăși la Domnescul și stămoșescul scaun al Moldovei, după bun cuget ce am avut și avem, socotind de datorie neapărată privegherea spre îndreptarea stărilor de obște și paza bunelor orânduielei întru obșteasca alcătuire cu acele drepte socotinți a P. S. Mitropolit și a cinstiților și a credincioșilor boerilor Domniei mele, spre această îndeletnicindu-ne cu tot chipul, prin cât puțința au ertat și prilejurile stării de acum au ajutat, întru toate făcând îndreptare cul epădare spre desrădăcinarea de istov acelor ce s-au găsit rele și asupritoare obișnuinții, am lăsat numai acele de cuviință și am alcătuit din nou acele ce s'au socotit, spre folosul deobște, vrând o cumpănă a dreptății după starea acum cu mijlocire de ajutor către toată starea boerească dar și către toți deobște locuitorii țării aceștia, făcând pentru toate condică anume cu iscălitura Domniei mele cu întăriri, și prin deosebit hrisov din curgătorul an April 1, întru care se cuprinde și pentru adetiul dela locui-

torii ce şed pe moşiile boereşti, cum să urmeze atât pentru îndatorirea locuitorilor la stăpânii moşiilor cum şi pentru dijma obicinuită. Dar fiind că întru aceasta s-au înfăţoşat Domniei mele anafora obştească a P. S. Mitropolit şi a cinstiţilor şi credincioşilor boeri încă din anul trecut 1775 Aprilie, zicând, am început a pune în lucrare socotinţa dreptelor alcătuirii, prin care cu dovediri vrednice, încredinţeză acele dintru în vechime legiuri şi după vreme prifacere, făcând cerere întru măsurare ca lucrul locuitorilor ce vor şede pe moşii boereşti sau mănăstireşti, să fie zeciuala zilelor unui an; căci de mai nainte au fost obicinuit a lucra precum cerea trebuinţa stăpânului iar de o vreme s'au fost hotărât să fie 24 zile într'un an. Şi măcar că Domnia mea, dreaptă şi cuviincioasă am găsit cererea obştească, dar starea locuitorilor de acum şi prilej nefiind întru aceasta cu îndemănare, n'au lăsat a se împlini această dreaptă şi potrivită cerere; ce întru chibzuire după starea de acum s-au aşezat ponturi 12 zile într'un an, dând şi dijma a zecea dintru toate. Şi fiindcă această alcătuire, cu cea mai dreaptă cunoştinţă potrivindu-se, cu alişverilul şi îndestularea ce au locuitorii dela moşii unde se află şezători, este asupritoare pentru stăpânii moşiilor, hotărând Domnia mea ca urmarea să fie statornică şi să se păzească până când locuitorii ţării aceştia îşi vor câştigă îndestularea stărei lor după cuviinţă, şi atunci întru îndemnare cu starea lor cea bună, să-şi câştige stăpânii moşiilor dreptatea lor cu sporirea zilelor lucrului, cumpănindu-se după starea locuitorilor, după urmarea alişverişului şi a folosului ce urmează către dânşii dela moşii: dar păzind după neapărata datorie şi neasuprirea locuitorilor întru cât de puţin. Iar acum spre oareşcare ajutor la stăpânii moşiilor pentru neîndemnarea ce am avut a potrivi neasuprirea şi către stăpânii moşiilor, încât starea sau întâmplările ne vor ierta a se face îndreptarea întru aceasta, hotărîm că peste cuprinderea ponturilor ce s'au aşezat, să fie încă îndatorire către locuitorii sezători pe moşii boereşti sau mănăstireşti a mai lucra fieşte carele pe tot anul două clăci la orice va avea trebuinţă stăpânul moşiei, să întocmească iazurile şi morile, fiind şi pentru a lor trebuinţi, să dea ajutor la tocirea acareturilor de pe moşii; iar din nou când se vor face aceste, să le facă stăpânul moşiei cu plată la toate

moșiile de obște. Iar la moșiile cu așezări să fie îndatoriți locuitorii a face stăpânului moșiei pe tot anul și una podvodă, aducându-i lucruri trebuincioase pentru indestularea casei, însă cu depărtare măsurată, să nu cadă locuitorilor cu îngreunare. Și pe lângă aceasta să aducă la casa stăpânului și câte două care lemne de foc. Iar după obișnuință din intru vechime, și după dreapta legiuire, fiindcă la orânda fieștecăreia moșii, nu se cuvine împărtașire cuiva intru cât de puțin, măcar de s-au și zis în ponturi, că afară de vin, la vânzarea celorlalte băuturi să fie slobozi și locuitorii, dar fiindcă aceasta în urmă poate aduce iarăși păgubire stăpânilor de moșii, intru priifacere la vânzarea băuturilor, și urmează asupra, fără să fie și pricină vrednică la împotrivirea dreptății și a vechei legiuiiri, hotărîm ca tot felul de băuturi să fie și să se vîndă numai a stăpânului moșiei, și locuitorii să fie slobozi a vinde intru alt chip vreun felu de băutură, decât numai dacă se vor invol cu stăpânul moșiei, fiind și îndatoriți locuitorii fieștecăruia sat a cumpără băutură pentru trebuința lor numai dela orânda moșiei la care se află șezători. urmînd într'această privighere cuviincioasă din partea ocărmuirii, pentru ca nu cumva unii din stăpânii moșilor, sau vechilii lor, să urmeze chipuri asupraitoare către locuitori cu băutură necuviincioasă, sau cu vânzare de prețuri nemăsurate. Și pentru ca să se păsească fără strămutare și aceste adăogiri, care cu sfatul ce obște s'au găsit de cuviință spre oareșcare ajutor a se face către stăpânii de moșii după neindemnarea de acum, care nu ni au lăsat a păzi și către această cumpănă a dreptății, cum și de către însuși P. S. Mitropolitul, și ai noștri cinstiți și credincioși boeri desăvârșit s'au cunoscut, întărîm hrisovul acesta cu iscălitura și pecetea noastră.

Uricarul IV, p. 26. (Colecție de Așezăminte, Iași, 1857 p. 25—28. Acad. Rom., Ms. I, p. 105—108.

10. Hrisovul lui Alexandru Ion Mavrocordat Vv., pentru daniile din Octomvrie 1785.

După ce s'au cetit anaforaua aceasta înaintea noastră, statutum și însumi Domnia mea de am cercetat și am socotit pe amaruntul cele ce se cuprind prin anaforaua aceasta, și aflînd

socotința Preasfinției sale părintelui Mitropolit, a D-lor vețișilor boeri pentru toate aceste arătate mai jos foarte cu dreptate și spre credința obștei, iată dar că Domnia mea încă asemenea hotărîm, și întărim, ca să urmeze de acum înainte și în veci de cătră toți de obște la toate pe deplin, după cum se cuprinde hotărîrea prin anaforaua aceasta, care s'au întărit cu a noastră Domnească iscălitură și pecete.

Deci poroncim Domnia mea ca să se facă și osăbit al nostru Domnesc hrisov de întăritură pentru toate aceste să fiă intru statornicie de a pururea în veci.

Inălțate Doamne,

Din luminata poruncă a înălțimei tale, ce prin țidulă Domnească ni s'au dat, adunându-ne cu toții, am făcut cercetare asupra pricinilor daniilor de moșii, de vii, de locuri, și de alte asemenea ce sunt obișnuite a se face între pământeni acestei țări, care obicei în ce chip și pentru ce pricini s'au urmat până acum și cum am găsit noi cu cale ca să hotărăască a se urmă de acum înainte, după poroncă înștiințăm pe înălțimea ta, toate daniile de moșii, de vii și de locuri, de țigani și de alte averice s'au făcut din început cu cuvântul dreptății, și cu chipul ce datornia, sau buna orânduială s'au îndemnat a se face, fiind drepte și cu cale, fără a nu da pricini gâlcevii, sau de jalbe, au rămas statornice și întemeiete, iar daniile acele ce s'au obișnuit a se face de cătră cei de starea de jos, și săraci, la cei mai puternici și chivernisiți, și nefiind punctul rudeniei la mijloc socotindu-le cine-va cu luare aminte lesne se pot cunoaște, că nu au nici un temei de dreptate sau cuviință. Pentru că fiește cuvânt cu cale se poate da la o pricină ca aceasta a se îndatori, adică cel neputincios, să ajute pre cel puternic și a dărui săracul celui mai bogat, ce dar la cele mai multe dintr'acest fel de danie, fiindcă se urmează o nedreaptă lăcomie și strâmbătate, atât despre cei ce le dau, cât și despre cei ce le iau, pentru aceia săvârșirile lor sunt pricinuitoare de gâlceavă, că uneori cei ce voesc a luă dania, fiind povățuiți de cătră nesațiul interesului, metahiricesc silnicia supt feliori de chipuri de făgăduinți, prin cari

silesc pre cei mai săraci a le închină danie. Alte ori cei ce obișnuiesc a da acest fel de danie, urmând asemenea răutate ori pentru ca să-și izbândească pizma asupra neamurilor și răzașilor lor, ori pentru ca să se folosească, asuprind pe aproapele lor, merg de dau danie la cei mai puternici, unii încă și lucru ce nu este al lor, și acelor mai mulți danie, numai numele li este de danie pentru ca să nu aibă cuvânt de răspuns neamurilor și răzașilor, iar fapta ce întru adevăr este adevărată vânzare și de multe ori vânzare cu preț mult mai mare decât accia ce plătește lucrul, căci ce preț nu dă un bogat interesat de moșii, pentru ca să găsească chip a se face răzaș în moșiile altora, nădăjduind că cu vreme să se lățească după dorirea sa, și după aceea câte sfezi, câte jalbe, câte răbștiri, și blăstămuri de cătră cei împreună moșinași, ispita este de față văzută mai în toate zilele, dintru aceste și alte asemenea urmări a daniilor este cunoscut, că acest fel de danie fiindcă din început se urzăsc cu rea credință și fără temei de dreptate nu pot a nu naște prigoniri și gâlcevi, uneori despre cei ce le dau, alte ori despre cei ce le iau, din care întărtându-se neconținute pricinii, și judecăți, se pricinuesc pagube, pierderi de vreme și sărăcie celor săraci dănuitori și neamurilor lor, osăbit de vătămarea sufletelor ce se întâmplă de multe ori și la o parte și la alta.

Drept aceea ca un obicei rău obișnuit și ca o faptă pricinuitoare de strămbătate și de neconținute supărări Divanului, noi socotim că este cu cale, ca prin luminata poroncă a Înălțimei tale, să se oprească hotărîre, și să nu mai fie slobod a se mai face niște danii ca acestea, de către cei săraci și de starea cea de jos la cei mai bogați și puternici, fiind oprită aceasta și cu hotărîrea pravilelor, căci scoposul la care privesc și razimă pravilele, este ca să siguripsască stăpânirea fieștecărui neaverea sa; iar cu obișnuința acelor feliori de danie se ridică această diafendepsie a stăpânirii ce dă dreptate fiește cărui asupra lucrului său, ce dar este că fapta aceasta este împotriva pravililor. Drept aceea pentru ca să contenească aceste catahrisuri, de acum înainte daniile să fie slobod numai a se face între rudenie, și întru cei de starea de o potrivă, sau și de cătră cei puternici de vor vrea la cei săraci, și de cătră toată starea la sfintele mănăstiri și biserici, unde se dau pentru po-

menire, și pentru folosul sufletesc, iar amintire, precum s'au obișnuit până acum, cu chipurile, și pentru pricinile ce s'au zis, să fie oprit tuturor cu hotărîre de obștie.

Și de vor mai îndrăzni spre unii după hotărîrea aceasta a da sau luă niscaiva danii de acest feliu, să nu se ție în samă, ce să se socotească, ca cum nu s'ar fi făcut orice tocmeală, sau învoială ce va face asupra acestui punct, iar care va cuteză a metaherisi viclesug, dând și luând împotriva hotărîrilor acestora, asemenea danie prin zapise viclene, și veleturile mai înainte, unii ca aceia aflînduse și dovedindusă, să fie supuși la pedeapsă, a păgubi amîndouă părțile, atît lucru ce se va face danie cît și prețul lui cu care să se folosască neamurile lor, sau răzășilor ce vor acele danii, osăbit înștiințăm pe înalțimea ta, că asemenea pricini de gâlceavă între moșinași și de supărare Divanului, ce nasc și din pricina vânzărilor de moșii ce se vînd și din zălogiturile ce se zălogesc pentru datorii, cum și de schimbările ce se fac urmîndu-se la cele mai multe un catahrisis pricinuitoare de neodihnă, care și aceste fiind trebuința de a se pune la calea cea mai bună pe urmarea dreptății, așa am socotit să se hotărască. Când va fi să se vînză vreo moșie, sau parte de moșie, între cei ce nu sunt răzăși, sau rudenie, să fie dator atît vînzătorul, cît și cumpărătorul, a se înfăoșă la Divan, arătînd zapisul tocmelii, cu prețul cel adevărat, care după ce se va cercetă, apoi dela Divan să se scrie cătră dregătoria ținutului, la care va fi moșia aceea, ca să se facă publicația în șease luni, la toate zilele de târg, spre înștiințarea acelora care rudenia sau răzășia le dă protimisiri a cumpără, și până la arătata cea de 6 luni vadè neieșind nimene de neamuri sau de răzăși ce vor fi aice, ca să cumpere, apoi dregătoria ținutului să trimită mărturie în scris la Divan de înștiințare, și așa dela Divan să se întărească vînzarea aceea, ca să rămăe statornică, și când rudeniile sau răzășii vînzătorului cari vor fi de față, se vor sculă să răs-cumpere, după ce va trece vadeaoa ace de 6 luni, ce s'au zis, cum și acești răzăși i neamuri, ce vor fi instrăinați dela alte țări, de nu vor veni până în cinci ani, ca să răs-cumpere, ce vor lăsă să treacă mai multă vreme, și apoi vor cere să răs-cumpere, să nu se ție în samă, cererile nici acelor de față, nici acelor străinați,

trecând arătate vadele, precum aceasta, și prin hrisovul fericitului intru pomenire Domn Grigorie Ghika Vv., bătrânul este hotărit. Așijderea indatoritoriul ce va avea moșie, sau vie, sau țigani amanet, pentru datorie, și viind ziua vadelei, la care cel indatorit prin zapisul său îl face stăpân asupra amanetului, neplătind datoria, să nu fie volnic a stăpâni acel amanet, până nu va înștiința Divanul, și dela Divan iarăș să se facă publicație de rândueala ce s'au zis mai sus, și până în 6 luni neieșind niminea dintr'acei ce au protimisiri, ca să plătească datoria, să răscumpere amanetul. Apoi acel amanet să se scoată la mezat și strigându-să după obicei cu prețul ce se va adaogi, să se protimisască a lua indatoritoriul și să i se întărească stăpânirea prin hrisov gospod, ca pe urmă de se va sculă cineva, din neamuri sau răzăși aceuia ce au zălogit, pentru ca să răscumpere să nu i se ție în samă.

Pentru schimburi asemenea am socotit că este bine ca să se hotărăască că oricari vor vre să facă schimburi de moșii, să fie datori întâiu a înștiința Divanul, ca dela Divan să se cerceteze lucrurile ce se dau în schimb, și dela o parte și dela alta, și pricina sau interesul ce au îndemnat să se facă acel schimb, care va găsi cu cale să se întărească de către Divan, și așa și rămăie schimbul statornic, iar amintere să nu să ție în samă, — osăbit răzășul ce va vre să schimbe, sau să vânză părtea sa de moșie, urmând după orânduiala arătată mai sus, să fie dator întâiu a-și alege și ași hotări partea lui dintr'altor răzăși, și așa să fie volnic a o schimbă, sau a vinde, iar amintere să n'aibă voe; — ca cu acest chip să lipsască multe princini și gălcevi. Deosăbit fiindcă din pricina slobodei volnicii a vânzărilor, și a schimburilor, între alte neorânduiele ce s'au urmat și cele mai multe mănăstiri, au pierdut din vreme în vreme multe moșii, ce au avut dela ctitorii lor, am socotit cu sfat de obștie, că de acum înainte să fie opriti egumenii mănăstirilor cu hotărîre, că nici cu un chip să nu vânză din moșiile mănăstirești, căci înstrăinarea moșiilor ctitorești de pe la mănăstiri, osăbit că este oprită de pravilă, dar pricinuește și cea desăvârșită stricăciune mănăstirilor, cum și schimburile de moșii mănăstirești să nu fie slobod a se face fiește cum; ce când va fi trebuință de a se face vreun schimb cu moșii Mă-

năstirești să nu se facă cu alta decât cu alte moșii care să se cerceteze întâiu de către mitropolitul țării, și de către Divan și găsindu-se a fi cu cale, și mai de folos mănăstirii, prin încredințate cercetări, așa să se facă, iar altminteră deși se face, să nu fie în samă nici într'un chip. Pre Înălțate Doamne, pentru punerea la cale și așezarea acestor pricini, cunoștința noastră întru acest chip au dat că este de cale a se urmă de acum înainte, iar pentru cele trecute danii, vânzări și schimburi ce s'au făcut până acum, fiindcă a se desface este cu neputință, căci ce poate de pricină de o neconțință și fără desăvârșit tulburare între răzășii de moșii, și suparare Divanului Înălțimii tale, socotim că să rămăie statornice, după orânduiala ce s'au făcut, ce dar ale noastre socotințe găsindu-se și de către Înălțimea ta cu cale, este bine să se întărească prin luminat Domnesc hrisovul Înălțimei tale, ca să fie întru statornicie deapurrerea, iar ce desăvârșită hotărîre rămăne la a Înălțimei tale înaltă înțelepciune. August 14.

Uricar, IV, p. 31.

11. Așezământul lui Alexandru Moruz pentru păduri, rădiuri și dumbrăvi din 1792 Noemvrie 28.

Cercetându-se de cătră însuși Domnia mea această sobornicească hotărîre, s'au aflat că este prea cu cale și cu dreptate, văzându-se că privește numai și numai la folosul patriei și la îndămâna și înlesnirea aflărei trebuincioasei chereștele pe la sarhaturi și la Țarigrad, cum și la împlinirea dreptății ce trebuia să aibă cei ce au moșii cu păduri, să-și ieă dreptul venit, precum asemenea iau și cei ce au moșii la câmp, deci dar ca pe o dreaptă așezare hotărîm Domnia mea întocmai asemenea să urmeză, cum pre larg mai jos în anaforoa aceasta se cuprinde, păzindu-se neștrămutat în veci, ca o folositoare și dreaptă pravilă a pământului: la care poroncim Domnia mea, D-lor Voastre veliți Logofeți, îndată să se scrie cărțile Domniei mele pe la toate ținuturile spre înștiințarea și păzirea de obște a acestei folositoare pravili, pe lângă care cărți să se dee și osebite cărțile Domniei mele, la mâna celor ce vor aveă

păduri pe moșiile lor, ca după hotărîrea aceasta să se urmeze nestrămutat, iar care din locuitori, ar urmă împotriva, să se pedepsească spre pilda altora. Deci s'au întărit anaforoa aceasta cu a noastră domnească iscălitură și pecete.

P. I. Doamne,

Prin domneasca țidulă ni se poruncește că adunându-ne la un loc să socotim în ce chip să se urmeze pentru codrii întregi și lunci și dumbrăvi și rădiuri, adică câte cât să aibă a da cei ce ieau chereștea la stăpânii moșiilor, socotind că nici stăpânii să nu se păgubească de venitul moșiilor, dar nici locuitorii să nu se supere sau să se asuprească peste dreptate cu cerere fără rânduială, ce și o parte și alta să rămăe mulțumiți, pentru ca să poată locuitorii a nu se lipsi pentru trebuința lemnelor, și după socoteala ce vom face în ce chip vom găsi cu cale, pe larg să înștiințăm pe I. T. După a I. T. poroncă adunându-ne, am stătu a socoti pricina aceasta cu amăruntul și cu toată luarea aminte; și măcar că prin condica Visteriei se hotărăște ca numai rădiurele și dumbrăvele să fie oprite și apărate, iar luncele și pădurele merei, adică codrii să fie neapărați și slobozi a tăia fiește cine orice fel de lemn ar vrea, și mai ales lunca Prutului până acum n'au fost poprită nici odată, dar fiindcă dintru început eră păduri și lunci mai multe decât acum (după cum este știut), la facerea condicelor nu au fost socotit bine câtă stricăciune de obștie au putut să pricinuească în vremea viitoare nepaza și neapărarea pădurilor, cari păduri și lunci în toată vremea fiind trebuincioase și de folos obștiei, se cădeă să se fi pus la cale de a fi și acestea supt pază și apărare, a nu se strică fără de cale de către norod; ca în vremea ce va aveă cineva trebuință de chereștea, ori pentru casă sau ori pentru care alt lucru, să găsească prin pădurile de pe aproape mai cu eștin preț. Iar nu după cum se urmează în vremea de acum, a se cumpără chereștea pa durilor Iașilor, și altor trebuințe cu preț mare afară de rânduială; care scumpete nu urmează dintr'altă fără numai din depărtarea pădurilor, din care rea urmare ce au fost în pământul acesta, de a nu fi păzite pădurele, după cum printr'alte

țări, s'au suit prețul cherestelei atâta de mare ca cum ar veni dintr'alte țări străine și depărtate. Care aceasta este un lucru foarte vrednic de socotință, cum că se cade a se așeză la o bună rânduială și pază, ca atât în vremea de acum, cât mai ales și în vremea viitoare, să se folosească obștia cu indestularea și estinătatea cherestelei prin aflarea cea lesnită, atât fiește care pentru a sa trebuință, cât ca și ori în ce vreme s'ar cere cherestea, atât aici, cât și la Tarigrad, și pe la sarhaturi: după cum împotrivă când nu se va face pază și apărare pădurelor se pricinuește greutate și supărare obștiei pentru pricini ca acestea. Întâiu că prin păduri se află mulțime de lemne coborâte jos de putrezesc în zadar, dar locuitorii ce aduc lemne pentru ars în foc de vânzare, nefiind pădurelor poprite, caută care copaciu este mai bun și mai drept, și-l taie pentru lemne de foc, despicându-l să arate frumoase ca să poată lua prețul cel mai bun (după cum și ieau), iar nu caută să-și incarce carele din lemnele cele uscate ce sunt oborâte la pământ, fiind și mai bune de ars, dar mai nearătoase: și mai ales unii oboară copaci din cei mari și numai crengelile le incarcă în care și le aduc de le vând în târg lemne de ars în foc, iar tulpina rămâne de putrezește în pădure în zadar, care dintr'o tulpină ca acelea poate să incarce 10 și 20 care; dar pentru ca să nu se ostenească își incarcă carele numai din crengi. Al doilea pentru tăcutul cherestelei ce vând locuitorii în târguri și fac plute de vând la corăbii, acei locuitori ce vând acea cherestea taie câte 10 sau 15 copaci până află un lemn bun de le vinela măsură ce au trebuință, și pentru un lemn strică 10 și 15, și acele lemne ce rămân oborâte jos, putrezesc și se perd. Al treilea, de multe ori locuitorii ce sunt treitori pe lângă păduri nu poartă de grijă să-și lacă fân de cu vară, și iarna își ernează girezi de vite numai cu pădurea, de rămân copacii cei mai de treabă și dumbrăvele, care și acestea nu puțină stricăciune fac pădurelor; și osebit de aceasta fac păgubire celor cu dumbrăvele, că acei copaci dărămați până în 20 sau 30 de ani nu fac ghindă cu care se hrănesc oile și mascurii, care pe acea ghindă stăpânii moșiilor în toți anii ar lua venit dela neguțătorii ce fac turme de neguțătorie; și într'atâta sumă de ani rămân stăpânii păgubași de acel venit ce pot avea de pe ghindă. Al patrulea,

mulți din locuitori obișnuiesc de fac curături pentru arat și pentru cosit fân, tăind dearândul copacii din pădure merei, de o fac câmp, care aceasta s'au obișnuit peste tot locul de strică pădulele numai pentru că nu vor să meargă la câmp pentru depărtarea locului. Mai sunt și alte îndrăzneli a locuitorilor de strică pomeții și livezile, pricinuindu-se tot din nepază, care nefiind yoe și poroncă deia Domnie nu s'au urmat până acum, și cu această pricină multe dumbrăvi și păduri și codrii merei, au rămas mai câmp; precum este știut și văzut de toți, că întâiu la ținutul Sorocăi au fost niște dumbrăvi ca niște codrii, și acum mai nici se cunosc unde au fost; asemenea și la ținutul Covurluiului, au fost câțiva codrii merei, care eră foarte de trebuință; căci când eră vreo poroncă vrednică de grăbire ca să se dea din țara aceasta cherestea pentru trebuința Țarigradului, sau pe la sarhaturi, acolo se găsiă și prea cu înlesnire se pogorea la schele, iar acum au rămas câmp; numai abia se cunosc ciritei; și asemenea au rămas și alte păduri mari, și lunci de pe la ținuturi, și de nu se va face căzută poprire, cu vreme nu se va află, nici rămânea în păduri lemn trebuincios, mai ales cherestea mare pentru trebuința Țarigradului și altor sarhaturi. Deci, la o pricină ca aceasta de către noi aceste chipuri de îndreptare s'au găsit cu cale, precum arătam în jos. Adică:

I. Să fie poprire de a nu se strică rădiurele și dumbravele sub nici un fel de nume, ce stăpânii moșiilor să le apere și să le păzească, și jârul ce se face prin dumbrăvi, stăpânii aceia să fie volnici a-l vinde cu prețul ce se vor putea invoi la negustori și la alții ce fac turme de mascuri; iar fără de invoiala stăpânului de va cuteză cineva să mănânce jârul cu mascurii sau cu oile lui, sau să taie copaci ce pot fi trebuincioși pentru cherestea, să se pedepsească, cum și pe ciubucele ce taie din pădure ciubuccii, să dea zeciuală la stăpânul moșiei din zece unul; asemenea și din haragii pentru vie, din bețele pentru cercuri și din pari încă să dea zeciuală din zece unul, cum și din nuele să dea din zece brațuri unul, iar bani să nu ieă stăpânii pentru acea zeciuală; pentru că precum iau stăpânii moșiilor dijmuri de pe moșiile ce au la câmp, așa se cade a luă și cei ce au moși cu păduri, iar din copacii ce vor

fi căzuți la pământ, să nu fie nimeni popriți a lua lemne pentru foc, fără a nu da nici o zeciuală.

II. Lunca Prutului, și a Siretului, și alte lunci și păduri să fie poprite de a nu se strică după obiceiul norodului celui prost, ci cei ce vor avea să taie lemne pentru foc să nu aibă voie a tăia copaci mari și să ia numai crengelile ei să-și încarce carele cu lemne de cele ce sunt oborâte la pământ, căci acele lemne sunt și bune de ars în foc; iar copacii de fag nefiind atâta de trebuincioși să aibă voie a tăia pentru lemne de foc; și când nu vor găsi, nici copaci de fag, nici alte lemne din cele oborâte jos, atuncea se taie și din copacii cei răi ce nu sunt de trebuință, ferind copacii cei buni. Așijderea și chereștea de casă sau de vânzare de va avea să taie cineva, întâiu să se invoiască cu stăpânul și dând zeciuală din zece lemne, unul să fie volnici a tăia, iar de va îndrăzni să taie fără de invoială să se pedepsească; dar pe lemnele pentru foc să nu dea nimica zeciuală.

III. Pădurele și codri merei pe unde vor fi să aibă datorie neapărată stăpânii moșiilor a pune păzitori, ca asemenea ca și luncele să fie aparate, și oricine va tăia cherește ori de ce fel să dea zeciuală moșiei din zece lemne unul, iar care va îndrăzni se taie fără invoială stăpânului moșiei să se pedepsească: fără numai de chereștea ce se va tăia cu rânduială, din poroncă domnească și pe chereștea ce se va tăia pentru biserici, și pe cea care își vor tăia locuitorii ce vor fi șezători pe acea moșie să-și facă loru-și casă, să nu dea zeciuală, cum și pentru lemnele de ars în foc din cele oborâte jos, sau când nu vor fi de acele din copacii de fag sau dintr'alți copaci netrebuincioși cum s'au arătat mai sus. să nu fie popriți, nici locuitorii ce vor șede pe acele moșii, nici alții de pe aiurea; ci să fie volnici a lua după această rânduială ne dând nici o zeciuală.

IV. Ori carele volnic să nu fie a tăia pomi pentru lemne de foc sau ori pentru ce trebuință alta.

V. Spini, porumbei, cătini și alți spini să nu fie popriți, ce fiește cine se taie fără a nu da nici o zeciuală stăpânului moșiei.

VI. Oricine va îndrăzni și va urma înpotriva acestei hotăriri, nu numai să dea hotărâta zeciuală, ce să se și pedepsească spre pilda și altora: pentru că cu aceasta nu se vor

strică rediurele, i dumbrăvele, i luncele și codrii în zadar, cum și stăpânei moșiilor ce vor avea păduri vor câștiga dreptul lor luându-și hotărîta zeciuală a moșiilor, precum ieau cei cu moșiile ce au la câmp, și se face o dreaptă cumpănire de obștie, iar acelor ce au să tae orice fel de lemn (afară din cele arătate pe care nu au să dea zeciueală), nu li se face nici o strâmbătate pentru că vor da zeciueala moșiei; căci locuitorii vînd cherestea cu îndestul preț precum aceasta și de cătră I. T. este știut, și trebuie să dea venitul moșiilor. Numai și stăpânii să nu cuteze a pricinui supărare și asupra ală ca să-și tragă zeciueală pentru un fel de chereste dintr'alt fel; ce oseb din tot felul să aibă a-și lua zeciueală; căci carii vor cuteză cu urmarea împotriva acestei hotăriri, nu numai să păgubească acea zeciueală, dar încă să se și pedepsească. Osebit mai socotim, însă de se va găsi și de cătră I. T. cu cale, ca în vremea tomnilor, după ce își rădică locuitorii tot lucrul pământului, pe la locurile unde este lipsă de lemne, stăpânii acei ce vor avea moșii fără pădure, să vie să arăte la domnie, cerând un ajutor în chip de clacă, dela locuitorii ce vor fi șezetori pe acele moșii, ca să iasă într'o zi sau în câte se va socoti, cu plugurile să are și să samene ghindă; iar pe unde vor fi ciritii să-i curățească ca să se lesnească spre creștere de a se face copaci mari; și domnia poroncind dregătorilor de pe la ținuturile unde vor fi acele moșii, vor pune în lucrare. Și cu chipul acesta s'ar spori dumbrăvele și pe acolo unde acum este cu totul lipsă, și nici locuitorilor nu le-ar cădea cu greutate ace clăcuire ce ar da spre folosul obștiei. P. I. Doamne, noi într'acest chip am găsit cu cale a se urma și înștiințăm, iar hotărîrea rămâne la înalta înțelepciune a I. T. — 1792, Octom. 16.

Uricar, I, p. 184. — *Colecție de așezăminte*, Iași, 1857, p. 57—64. *Vezi și Uricar*, IV, p. 43. — V. A. Urechie, *Ist. Rom.*, IV, p. 15. *Acad. Rom., Cod.* I, p. 133—138.

12. Ponturile lui Mihai Suțu asupra îndatoririlor dintre locuitori și stăpâni de moșii. 1794, Decembrie 28.

Ponturile în ce chip s'au hotărît să se urmeze, și să se păzească la rânduiala dregătoriei ținuturilor, și s'au trimes din

poronca Mariei sale Mihail Constantin Suțu V.V. la ispravnicii ținuturilor. 1794, Decem. 28.

I. Toți locuitorii de prin sate pe moșia unde se află cu locuința, acolo să are îndestul și se seamene, cum și fânaț să-și facă pe moșia aceea, cât va fi pentru trebuința lor; și având loc îndestul la moșia ce șed, să nu fie îngăduiți a merge pe alte moșii străine să are și să-și facă fânaț, ce numai pe moșia acea ce se află cu șederea.

II. Când locuitorii dela vre-un sat nu le va fi îndestulă moșia acea unde șed ca să are îndestul, și să-și facă fânaț, dator să fie vornicelul satului să meargă să se arate la ispravnicii ținutului, și ispravnicii făcând cercetarea, de se vor incredința cum că cu adevărat ei au loc îndestul pe moșia unde șed, de arat și de fânaț, să caute pe alte moșii, care se megieșesc, și prin știrea stăpânului acei moșii, să le dee o bucată de loc de o parte, cât le va fi îndestul pentru trebuința lor, unde să nu facă stricăciune și pagubă stăpânului moșiei, și să-i pue să are unul lângă altul, iar nu reschirat, și să-și ia stăpânul moșiei numai dijma; iar cu clacă sau cu altă să nu se supere, și pământurile ce le pot ară locuitorii atât pe moșia ce șed, cât și pe locul ce li se va da de pe moșia megieșită, luându-și stăpânii moșiei dijma obișnuită, să nu fie a le lua pământul, până când vor lăsa ei singuri de vechiu, cum și la vremea coasei iarăș să aibă privigherea ispravnicii de a li se da de către stăpânul moșiei iarbă de o parte, ca să-și cosască fân; iar când vor vede pe un stăpân al moșiei îndărătnic, și nu va voi să dee loc de arat în vreme când numai pricinuește stricăciune și păgubire: pe unul ca acela ori de ce stare va fii să nu-l îngăduiască, ce să-l facă să înțeleagă a li da loc de arat cum și de cosit, păzind întocmai rânduiala ce mai sus se arată; asemenea și locuitorii să nu fie volnici de a intra pe moșii străine în silă și fără știrea ispravnicilor și a stăpânilor moșiilor, nici cu aratul, nici cu cositul.

III. Datori să fie ispravnicii, atât primăvara cât și toamna, a rândui la fiește care ocol câte un mazil zapciu, ca să îndemne pe toți locuitorii ținutului să are și să seamene cât de mult, iar care din locuitori nu-și va cunoaște folosul său, și asemenea să-i silească și peste voia lor, și pentru ca să cu-

noască că orânduitul zapciu urmează după poroncă, să fie dator a face izvod de câte chile grâu, orz, malaiu, sau orice fel de pâne au sămănat fiește care sat, atât primăvara cât și toamna, și a'l dă ispravnicilor ca să vadă de s'au făcut araturi și sămănături indestul de multe.

IV. La vremea primăverii să aibă purtare de grijă ispravnicii ca fiește care vornicel al satului, din preună cu sătenii să tocmească un vacar sau doi pentru păscutul vitelor sătenilor, și herghelegiu pentru pascutul cailor și păstor la oi, și la rămători, și când vor tocmi satele pastorii numiți, să ieă și zapise dela mâna lor, care zapise să le ducă vornicelul, să le incredințeze și cu iscăliturile ispravnicilor, și hacul acestora să-l cisluiască sătenii pe vitele ce vor aveă, și să plătească fiește carele vitele sale, și pentru țarina ce va fi aproape de sate, care fiind desgrădită poate să se întâmple păgubire, să facă zapcilig ispravnicii locuitorilor, ca numai decât să-și ingrădească țarina, și osebit să silească pe locuitori ca să-și pue și jitari oameni vrednici la locurile ce va fi trebuință, și pentru ca să fie mai păzite țarinile, și să nu se întâmple păgubire, să chibuzuiască pe moșiile ce va fi cu puțință de a-și face satele țarina și fânațul, cum și imașul unul despre altul, adică imașul unui sat despre imașul altui sat, cum și țarina și fânațul unuia despre țarina și fânațul altuia, și să aibă purtare de grijă vornicelul cu sătenii satului ca să nu se facă stricăciuni de vite în țarină și în grădini. Stogurile de fân ce vor fi aproape de sat să se ingrădească cum și stogurile ce vor fi departe de sat, și va fi obișnuit ca să ingrădească, iarăș dator să fie vornicelul cu sătenii să pue să le ingrădească, după cum asemenea să se urmeze și la ariile cu pâni ce vor fi aproape de sat.

V. Când se va întâmplă stricăciune în țarină și în grădini, în fânațe și la ariile cu pâne, de vor fi pagubele făcute de vitele tot acelu sat să se ispășească cu vornicel și cu trei patru fruntași, și dând marturie în scris, să implinească paguba vornicelul satului, însă prin știrea ispravnicilor ținutului, iar de vor fi pagubele de vitele altui sat sau altor oameni străini, atuncea să se ispășească și cu oameni din satul de unde vor fi acei pagubași, cum și cu oamenii din satul de unde vor fi vitele acele ce au făcut stricăciunea și luând pagubași

mărturie înscris, să meargă la ispravnic să împlinească, iar să nu fie volnici a-și împlini singuri, și vornicul satului pentru nepurtări de grijă neurmând după poroncă să se pedepsească.

VI. Când vre-unii din stăpânii moșiilor sau din cumpărători nu vor urmă după ponturile gospod, și după obiceiul pământului, la luatul dijmei și la alte venituri ale moșiei, și vor vreă să asuprească pe locuitori peste dreptate, să meargă locuitorii să arăte la isprăvnicie, și ispravnicii prin cercetarea ce vor face, nici într'un chip să nu-i îngăduiască măcar orice stare de om ar fi; dar care nu ar vreă să înțeleagă, pentru unul ca acela îndată ispravniciei ținutului să înștiințeze pe Domnie ca să se facă punere la cale.

VII. Fiind că pentru rânduiala pădurilor este făcută mai din nainte hotărîrea prin ponturi cu pecete gospod, în ce chip să se urmeze, și fiind că neconținut jăluiesc locuitorii că nu urmează după ponturi stăpânii acei cu pădurile, ce înpotrivă îi opresc și-i zeciuesc, pentru aceea făcându-se ponturi asemenea cu pecete gospod, s'au trimes la ispravniciei ținuturilor, de pe care scoțind d-lor copie să trimeată ca să se cetească prin toate satele aiât locuitorilor cât și stăpânilor de păduri, într'u auzul tuturor, ca cu toții să se supue poroncii și să urmeze întocmai și să nu îngăduiască isprăvnicia nici pe locuitori a urmă înprotivă, nici pre acei cu pădurile să ieă bani, fiind înprotiva ponturilor, ce se ieă zeciuală dela fiește care feliu de lemn după cum se hotărește prin ponturi, afară de lemnele de foc, ce nu au să ieă nimic; iar pe cari dintre acei cu pădurile nu-i va putea face să înțeleagă, pentru unul ca acela să trimată îndată ispravnicul înștiințare la Domnie, ca să se facă îndreptare și punere la cale; cum și orândarii de prin sate să nu fie volnici a da băatură pe datorie locuitorilor țărani mai mult decât până la un leu unui om, iar carii vor da mai mult, oricât de puțin, să știe că vor rămâne de acei bani păgubași.

Însă la ținuturile acestea: Tecuciu, Covurluiu, Fălcu, Tutova, Grecenii, Codru, Hotărnicenii, Orheiul, Soroca și ținutul Iașului, ce au mai multă câmpie, la pontul al 4-lea, unde se zice că numai decât locuitorii să-și îngrădească țarinile, iar de nu va fi cu puțință a o îngrădi din vre-o pricină a depărtării pădurilor, să silească pe locuitori de a-și pune jitari oameni

vrednici, la locurile ce va fi trebuință, și apoi s'au zis mai nainte tot asemenea, precum se arată la acelaș pont.

Uricar, IV, p. 48. *Colecție de așezăminte*, Iași, 1857, p. 83—37.

13. Anaforoa boerilor Divanului cătră Domn asupra dreptului de protimisis al locuitorilor la arenda moșiilor. 1803, Februarie 20.

Prea Înălțate Doamne,

Înștiințăm Înălțimei Tale pentru moșiile ce să vând în arândă, că protimisisul la cumpărare să dea locuitorilor ce șed pe dânsese, însă dacă îl cere mai înainte de zioa de Sf. Gheorghe, iar după trecerea acelei zile nu li se dă, cum și pentru acei ce cumpără moșii, pentru mai mulți ani și locuitorii îi privea stăpânind un an sau și doi din anii ce aveă să stăpânească și apoi cere protimisis. Din care pricinuindu-se multe judecăți și pagube acelor orândatori, scoțându-i din moșie fără de vreme, în Domnia Măriei Sale lui Mihai Suțu V.V. s'au hotărit ca pentru acei ce vor cumpără moșii în orândă pentru mai mulți ani, și locuitorii ce șed pe dânsese vor cere protimisis la începutul celui dintăiu mai înainte de zioa Sfântului Gheorghe să li să dee, iar trecând zioa însemnată și apucând orândatorii a intră în stăpânirea moșii lor, pe urmă de vor și cere locuitorii protimisis să nu li să dee, ce să stăpânească până la împlinirea anilor ce se vor cuprinde în zăpis, urmând și orândatorii pentru ei și pentru hrana dobitoacelor lor după hotărîrea ponturilor, fără să-i asuprească mai mult, după care hotărîre de atunci așa sau urmat și până acum, și asemenea găsim cu cale că este cu drept a se urmă și de acum înainte, și iarași când va fi ca să se dea protimisis locuitorilor, în vreme cuviincioasă de'l vor cere toți sătenii așa să li se dee, iar dacă se vor alege numai doi sau trei din cei mai cu putere ca să-l ceară, nu găsim cu cale ca să se dee numai la doi sau trei, fiindcă acei asupresc pe cei mai săraci, după cum în destule pricini sau întâmplat. Noi, Doamne așa socotim că este cu drept a se urmă, precum arătăm mai sus. Iar hotărîrea ce desăvârșită rămâne la Înalta înțelepciune a Înălțimei tale.

Acad. Rom. XXXIV, 33.

14. Hrisovul lui Alexandru Moruz și anafora oa divanului pentru pontul boerescului 1805, Ianuar 3.

S'au cetit anafora oa aceasta inaintea Domniei mele, și cu luare aminte, văzându-se că o cerere obștească ca aceasta este mai mult spre a lipsi prigonirile ce urmează neconținut între stăpânii moșiilor și între săteni, și ca să știe hotărit fiește-care locuitor datoria sa asupra slujbei moșiei pe care locuște, se hrănește și se folosește, și să știe și stăpânul moșiei cât fân și îmaș are să dea săteanului său, și ca să cunoască și cei nepu-tincioși stăpâni a moșiilor, slujba datornică dela sătenii lor, cu milostivire am primit rugăciunea de obștie a P. S. Mitropolit, iubitorilor de D-zeu Episcopi, și de obștie a cinstiților și cre-dincioșilor noștri boeri, încredințându-ne mai ales că slujba ce se arată prin anaforă nu este cu însărcinarea locuitorilor, și mult mai puțină decât a țărilor megieșite.

Drept aceea și cu toată dreptatea neamul boeresc, care se jertfește în slujbele țarei, se cuvine a avea dreptățile slujbei dela săteni, ca să nu vie spre cădere neavând și ajutorul acesta; hotărîm dar că să se facă și hrisovul Domniei mele întocmai după ponturile arătate, ca în vremea viitoare să se urmeze ne-strămutat slujba aceasta ca o lege și pravilă; dar încă și pronomiile câte are cinul boeresc prin ponturi, și obiceiuri să se păzească. Și pentru aceasta poroncim Dumitale vel Vist. ca cu luare aminte să se facă pentru toate aceste hrisovul Domniei mele pre larg arătător acestor de mai jos și pronomiilor tuturor.

Prea Înălțate Doamne,

Când și în care altă vreme ar fi putut sistema toată a neamului boeresc a pune cuvântarea cea dreaptă, pentru strămtorirea petrecerei sale, și pentru marturisita de toți păgubire ce suferă din pricina împuținării slujbei ce avem dela locuitorii acei care locuiesc moșiile noastre, se hrănesc, se folosesc și dobândesc dela dânsese, și nici măcar zeciuiala slujbei zilelor anului, după a tuturor noroadelor cuvîință și dreptate nu avem dela dânsii; fără numai douăsprezece zile, obișnuite dela o epocă necunoscută, când moșiile erau fără preț, țara nelocuită, chel-tuelile micșorate și toate intru estinătate.

Acum zicem în vremea dreptei ocărmuirii a I. T., prin toate cele mai întemeiate ale noastre nădejdi, acum pe lângă toate celelalte lăudate puneri la cale a patriei și a simpatrioților noștri dela I. T., fără de îndoire și noi vom aștepta îndeștulare către aceasta a dreptăților noastre. Cunoscute sunt I. T., jertfirele celor pururea credincioase a noastre slujbe, în toată vremea, atât către săvârșirile prea înaltelor împărătești porunci, cât și către ale pământului, și ale locuitorilor țării trebuință. Netăgăduit este de toți că acest cin a boerilor rădica sarcina pământului întru toate întâmplările, stând față și înainte la împlinirea împărăteștilor și domneștelor poronci până ce mai de pe urmă și la întâmplătoare jertfire a vieții. Văzute sunt de către toți măritele de astăzi a cheltueleur, după următoarea din toată lumea întru toate scumpete. Locuitorii Moldovei în luminate zilele I. T. pentru o mulțămitoare stare și într'un veac a fericirii lor, căci au dobândit și a dărilor ușurare și a havelililor împărătești osebită bună îndreptare cu a prea înaltului Devlet îndurare, și a I. T. râvnitoare nepregetare, toate cu înțeleaptă chibzuire s'au pus la cale pentru dânșii. Ei urmează alișverișul cel mai folositor pe moșiele noastre hrânindu-se pe moșiile noastre cu îndeștulare, hrânind dobitoacele lor, dintr'insele vânzând cu prețuri bune, și printr'insele săvârșind toate dobândirele lor; și nimica cunoscând stăpânii din slujbele lor, încât numai cei ce au moșii fără locuință de săteni, acei au ajuns a rămâne mai mult mulțumiți, iar acei ce au sate locuite, întristați și măhniți de paguba lor, căci cu slujba de douăsprezece zile în curgerea unui an nici analogie rămâne potrivită cu păgubirea ce pricinuesc ei moșiei, nici chip de a întâmpina stăpânul moșiei acea trebuincioasă și neapărată slujbă, dar în sfârșit nici îndeștulate semănături poate a face, ca să fie și pentru trebuința casei sale, să prisosească și pentru vânzare la cabanlăii acei ce duc zaharaoa țării la împărătescul Caban a Țarigradului, lipsindu-li chipul trebuincioasei slujbe către lucrarea pământului. Și așa, din vreme în vreme acei ce slujesc pământului și stau față înainte locuitorii țării, aceia au rămas mai mult păgubiți, și decât însuși locuitorii țării, pentru care slujesc boerii la toate întâmplările pământului.

Dacă acum nu ne vom umbri cu sprijinirea I. T. la ve-

deratele noastre dreptăți, ca măcar de nu și iartă întâmplarea vremelor, după cum și însuși noi cunoaștem, a se așeză dreapta zeciuală a slujbei zilelor anului, însă cel mai puțin o hotărîre a îndatoririi slujbei cei trebuincioasă și neapărată să se facă pentru locuitorii acei ce locuiesc pe moșiele noastre; fiindcă unii dintre dâșii cu netrebnică urmare slujesc, și aceste puține 12 zile a anului lucrând o slujbă nesimțitoare și fără folos numerând numai zile fără se lucreze slujba ce se cuvine unui muncitor pe o zi, izvorând dintru aceasta neconținute prigoniri între stăpâni și săteni, precum sunt știute I. T. fiind pururea supărat de jalobele lor. Pentru aceasta dar I. T., astăzi aflându-te părinte și stăpân a patriei noastre, și noi fiii patriei și supușii I. T., intru nădejdea părintescului cuget a M. T. că vom fi ascultați la dreptățile noastre, și nu va fi trecută cu vederea cererea și rugăciunea neamului boeresc, adunându-ne de obște cu luare aminte am socotit, și cu durere către iocitorii țarei, simpatrioții noștri, am chibzuit o măsurată îndatorire a slujbei anului, care fără nici o sarcină și îngreunare ar putea locuitorii moșilor noastre se lucreze rânduît în curgerea unui an stăpânilor săi. Și pentru toate alcătuiind în ponturi socotința noastră, prin această prea plecată a noastră anaforă, cutezăm a le arată I. T., care sunt cuprinzătoare nu numai pentru orânduita slujbă a săteanului către stăpân, dar nu mai puțin și pentru cuviințele care stăpânul moșiei se îndatorește a păzi către săteanul său, dându-i loc de fânaș, loc de imaș și loc de arat, încât după curgătoarele prețuri de acum, numai fânașul este vrednic de îndoită slujbă decât cea ce se arată pentru dâșii că au se lucreze într'un an. Aceasta dar a noastră prea plecată socotință, o punem înaintea I. T., și o lăsăm la cea pătrunzătoare înțelepciune și milostivirea M. T. ca să-și afe punerea sa la cale prin chipurile acele ce se vor socoti de către M. T. și în vremea cea când dreapta judecată I. T. o ar găsi cu cale; rugându-ne ca pentru această de obște a noastră rugăciune și cerere să avem voea și prea plecatul nostru magzar către prea strălucitul prag a prea Înaltului Devlet a face, aducând glasuri de umilință și rugăciune către prea puternicul și iubitorul de oameni Impăratul nostru, și către prea înălțații stăpâni spre a se da acum cu milostivire îndurarea slobozeniei,

către aceasta, până când mai în urmă iarăş dela prea puternica umbrire a hrănitorei noastre Impărăţii vom dobândi, noi sau urmaşii noştri, după vreme acea milostivitoare desevărsită dreptate a zeciuzei slujbei zilelor anului, şi vom rămâneă pururea şi pentru aceasta rugători către milostivul D-zeu pentru îndelungarea vieţii prea puternicului şi prea bunului nostru împărat, care lângă toate celelalte nedeşărtate daruri şi mile către a noastră bună vieţuire, au arătat milostivire şi către această a noastră obştească rugăciune.

Prea înălţate Doamne, cât pentru această măsurată a noastră socotinţă de acum că nu va cădea nici într'un chip cu însărcinare locuitorilor ţarei, simpatrioţii noştri, după uşurinţele ce au dobândit ei prin bună chibzuirea I. T. atât la a birului alcătuire, cât şi la a împărăteştilor havalele osebită îndreptare, pentru aceasta cu toţii de obşte încredinţăm pe I. T. Iar pentru chibzuirea punerii în bună lucrare acestor rânduei, până se vor obişnui locuitorii cu dănsese, rămâne a lucră către aceasta înaltă isteţimea I. T. fiind pururea supuse prea plecatele slugi la acele folositoare a I. T. poronci şi povăţuiri, căci aceasta săvârşindu-se, vor avea ştiinţă de acum şi locuitorii hotărit pentru slujbă ce sunt îndatoriţi, dar şi stăpânii nu vor puteă cere mai multă slujbă decât hotărîrea rânduei, după cum se urmă până astăzi nepotrivirea aceasta; şi întru acest chip, I. T. vei trage rugele cele necontenite către Dumnezeu, şi a stăpânilor moşiilor şi a locuitorilor săteni, lipsind din mijloc, şi cu totul ridicându-se acea până acum prigonire de ambele părţi.

Iată anume şi ponturile prea plecatei noastre socotinţe s'au însemnat mai jos, care sunt aceste. Adică:

I. Câte pluguri se vor află în sat, datoare să fie a ară şi a grăpă 80 prăjini gospod fâlceşti fieşte care plug pe an, primăvara sau toamna, când va cere trebuinţă stăpânului moşiei.

II. Cincisprezece prăjini gospod, fâlceşti să prăsească fieşte care gospodar pe an, asemenea să strângă şi să care la coşerele stăpânului zvada acelor 15 prăjini de păpuşoi, iar cei neputincioşi să nu se supere.

III. Treizeci prăjini gospod, fâlceşti să secere şi să care la aria stăpânului moşiei fieşte care căsaş pe tot anul.

IV. O falce de fân se cosască și să adune și să o clădească stog pe tot anul fiește care căsaș.

V. Patru clăci să lucreze pe an fiește care sătean stăpânului moșiei, patru zile ca acele, care și până acum se obișnuiau, la orice slujbă se va întâmpla a avea trebuință pe moșia aceea asupra căreia locuiesc sătenii.

VI. Două care de lemne de foc să aducă pe tot anul la așezarea stăpânului moșiei fiește care sătean, care va avea însuș carul și boii săi; iar când depărtarea satelor dela așezare și dela păduri va cere neapărat pierdere de vreme de două zile, atunci să se invoască cu stăpânul moșiei, lucrându-i la altă slujbă împotriva acestor două zile; iar acei ce nu vor avea carul și boii lor să nu se supere, și câți din stăpânii moșiilor nu vor avea însuși pădurile lor, să se invoască cu acei ce au păduri; iar locuitorii să nu se supere cu plata de lemne nici cu brudina la trecătoarele apelor.

VII. Satele dela ținuturile Lăpușna, Orheiu, care se hotărăsc cu raioa Benderului, și satele dela ținutul Covurluiului care se hotărăsc cu raelele Săccii, Bălții și a Ibrăilei, și satele ținutului Putnei și Tecuciul care se hotărăște cu raioa Ibrăilei și cu Țara-Românească, să aibă a lucra pe jumătate dintru aceste mai sus rânduite. Asemenea și toate satele ținuturilor: Hotărnicenii, Codru și Grecenii, iarăși pe jumătate să aibă a lucra. Iar celelalte sate de pe la ținuturile țării, afară de aceste mai sus arătate, să aibă a lucra deplin cele mai sus rânduite.

VIII. La meremeturile iazurilor și a morilor să dea locuitorii ajutorul ce va fi de trebuință; iar din nou când se vor face, să se facă cu cheltuiala stăpânului.

IX. Dijma să se ia din toate a zecea, cum și din legumele care fac pe la țarini locuitorii pentru neguțitorie; osebindu-se numai grădinele ce sunt pentru însuș a lor trebuință. Și atât sătenii, cât și lăturașii să fie îndatoriți a strânge dijma, și a o căra la aria și la coșerele stăpânului moșiei, și nimenea să nu cuteze a rădică de pe țarină rodurile semănturilor sale mai înainte de a veni stăpânul moșiei sau vechilul său se măsoare dijma; însă dator să fie și stăpânul a trimite omul său în vremea cuviincioasă ca să măsoare și să strângă dijma; iar când fără

cuvânt va face întârziere și va mijloci trecere de vreme, nu este supus locuitorul a așteptă.

X. Dijma fânului, însuși acei ce vor cosi pe moșie să fie datori a o și strânge, și a o face stog pe locul acela a fânațului unde au făcut cosirea.

XI. Dijma de stupi să fie din cincizeci unul; iar care nu va avea până la numărul de cincizeci, să plătească câte cinci parale de tot stupul, asemenea urmându-se și pentru ori câți vor mai trece peste cincizeci, sau peste sută.

XII. Nici un fel de băătură la satele și moșiile ce sunt cu stăpâni să nu fie slobozi locuitorii a vinde, nici să aducă din altă parte, fără numai stăpânul moșiei să aibă și să vândă; iar băăturile din însuși roadele și viele lor ce vor avea pe însuși moșia locuinței, să fie slobozi, numai pentru însuși a lor trebuință, fiește care a le metaherisi până la 20 a lunei Dechemvrie, necutezând a vinde și la alții în lăuntru, în sat.

XIII. Pentru pășunea oilor și stănilile lor, stăpânul moșiei nu se îndatorește a da osebit imaș pentru oi, fără tocmală și invoire; afară numai dacă până la zece sau cincisprezece oi, vor avea vre unii din sătenii acei cari sunt lipsiți de vaci și boi, și acele oi se vor pășună chiar în imașul satului, să fie slobode; iar celelalte toate să plătească câte patru perale pe an pentru pășunarea lor, afară numai de miei. Iar dacă și aceste câte zece și cincisprezece oi a fiește căruia sătean le vor împreună unii cu alții făcând stână, să se invoască și pentru acele cu stăpânul prin tocmală, căci nimenea nu poate a face stână fără tocmală.

XIV. Ingrăditura țarinelor, coșerele de păpușoi la stăpânii moșiilor să se facă de către însuși sătenii moșiei asupra căreia locuiesc; însă coșere să facă numai pentru păpușoii aceia care vor fi semănați de boerescu și luați din dijma; iar nu și pentru acei care vor mai semăna stăpânii osebit. cu plugurile lor și cu plată.

XV. La moșiile unde nu vor avea trebuință stăpânii de lucru hotărît, să se urmeze invoeala ce se va face cu locuitorii.

XVI. Fiecare om căsaș sau holteiu în vârstă fără tată, care va fi destoinic de slujbă, să aibă a lucra cele rânduite; iar flăcăul neinsurat ce va șede în casă cu tatăl său, de va

fi și de slujbă, să nu se supere, fiindcă va lucra tatăl său. Asemenea și acei neputincioși și nevolnici să nu se supere întru nimica.

XVII. Cel care va fi dus în chirie pentru alișveriușul său, sau cu vreo altă trebuință a neguțitoriei sale, și nu va putea să lucreze la vreme, să fie dator a plăti altui om, ca să lucreze în locul lui întru acea vreme, sau precum se va învoi cu stăpânul moșiei; iar acel care se va trimite de către sat pentru trebuința pământului și nu va putea să lucreze, să fie dator satul a pune alt om în locul lui, la vreme, ca să lucreze.

XVIII. La moșiele ce se vor afla locuitorii cu șederea, acolo să aibă a lucra cele rânduite, sau mai departe ca cale de patru sau cinci ceasuri, iar nu mai mult; iar de va avea trebuință stăpânul moșiei a-i duce cale mai depărtată ca să-i lucreze, până la șapte ceasuri, să socotească și să le ție în seamă pierderea vremii acelor mai multe ceasuri, a mersului și a întoarcerii din hotărilele slujbe a lucrului.

XIX. La moșiele acele care sunt din apa Nistrului până în apa Prutului, să fie datori stăpânii a da loc de fânaț sătenilor după cum mai jos se arată, adică:

8 fâlci frunțașului pentru 16 vite.

6 „ mijlocașului „ 12 vite.

3 „ codașului „ 6 vite.

Iar la moșiele ce sunt între Prut și Siret, să le dea loc stăpânii, 6, 4 și 2 fâlci; și la moșiele cele ce sunt peste apa Siretului să le dea fânaț în jumătate, adică 3, 2 și 1 fâlci, asemenea și altor de starea a patra pentru câte vite vor avea, să le dea câte jumătate de falce de vită; iar având locuitorii trebuință de mai mult fânaț, să le dea stăpânul moșiei cu prețul acela care va fi vânzând și la alți cumpărători; iar unde nu va fi îndestul fânaț pe moșie ca să se dea și sătenilor numărul arătat a fâlcilor și să rămăe și pentru însuș trebuința stăpânului să se facă tot fânatul în patru părți; din care o a patra parte să ieă stăpânul pentru trebuința sa, și trei părți să le ieă sătenii împărțindu-l între dânșii după analogie, iar cât fân mai mult vor avea trebuință locuitorii să-l cumpere din altă parte. Și ținuturile așa să se socotească, adică:

Cele din apa Nistrului
până în Prut

Soroca
Lapușna-Orheiu
Hotărnicenii
Grecenii
Codru
Parte a ținutului Iași
până în Prut.

Cele dintre Prut
și Siret

Parte a ținutului Iași
Cârligătura
Vaslui
Tutova
Tecuciu
Covurluiu
Fâlcu
Botoșani
Hârlău
Dorohoiu
Herța.

Cele peste Siret

Putna
Bacăul
Neamțul
Roman
Suceava

XX. Loc de pășune, adică imaș, să dea stăpânul moșiei săteanului său, după acelaș număr a vitelor precum s'au vândut și la pontul pentru fânaș, adică la moșiele cele până în apa Prutului să le dea imaș stăpânul sătenilor pentru 16 vite frunțașului, pentru 12 mijlocașului și pentru 6 codașului; iar la moșiele dintre Prut și Siret pentru 12, 8 și 4; și la cele peste Siret pentru 6, 4 și 2. Iar dacă locuitorii vor avea mai multă trebuință de imaș pentru vitele cele ce vor prisosi peste numărul hotărât, să plătească câte zece parale pe an pentru pășune de vită mare, afară de viței, care să nu se supere și mânzații de un an să se socotească doi drept unul, iar cari din locuitori vor avea mai multă sumă de boi, vaci sau iepi și cai, care le țin în osebită cășlă, afară de gireada celorlalți săteni, pentru acele vite să se invoiască cu stăpânul moșiei și după tocmală să plătească, iar nu numai câte zece parale de vită. Asemenea și la moșiele acele, la care locuitorii nu vor fi având îndestul loc de pășune asupra moșiei aceea, nici pentru hotărâtele vite, și vor fi siliți să cumpere imaș spre pășune dela moșiile megieșite, atunci stăpânul să nu fie slobod a cere acele câte zece parale.

XXI. Pentru arături și semănături, să nu fie slobozi locuitorii a face împrăștiate arături, pricinuind cu aceasta stricăciuni la fânețe și moșii, ce cu îndestulare să-și aibă ei țarinele lor într'o parte a moșiei, semănând unul lângă altul; și pământurile cele vechi, care au apucat a avea locuitorii, să nu le ia

stăpânul moșiei până nu le vor părăsi ei de învechite și netreb-nice. Iar când locuitorii vre unui sat vor arăta că nu au loc indetul pentru arături, și stăpânul moșiei îndărătnicindu-se nu va voi să le dea spre îndestulare, să fie datori a arăta ispravnicilor, și făcându-se cu amăruntul cercetare, atunci să le dea ispravnicul din loc de țelină atâta parte de loc, încât să fie după analogia mărimii moșiei; și asemenea, când se va incredința ispravnicul, că stăpânul moșiei asupra căreia locuiesc acei săteni, nu are îndetul loc să le dea lor pentru arat nici din prisosul locului de fânaț ce va avea, atunci să se înlesnească locuitorii dela moșiele megieșite, precum au fost obișnuit și mai înainte, dându-li loc de arat într'o parte prin știința și a stăpânilor moșiei, fără stricăciune și păgubire; și acei locuitori să dea stăpânului obișnuita dijmă, cărând'o și la coșerele stăpânului; iar cu alte cereri și slujbă mai mult să nu se supere.

XXII. Așezările aceste să se urmeze nestrămutat la toți cei ce vor avea moșii întregi cu săteni pe dânsle, afară numai de moșiele birnicilor răzăși la care moșii, locuitorii ce se află șezători fără osebire și neavând împărtașire de moșii, birnicii sau alții, să nu se supere cu lucrul, ce să plătească slujba lor în bani câte doi lei pe an; dând și o obișnuită dijmă, și răzășii să'i împartă după cuviința părților ce vor avea fieste care.

Aceste sunt cele alcătuite de către noi prea plecatele M. T. slugi, socotințe, asupra îndatoriei slujbei anului unui sătean ce locuiește pe moșia stăpânului; iar acea desăvășită hotărîre rămâne la prea înaltă milostivitoarea M. T. înțelepciune.

Uricar, II, p. 126. *Colecție de așezăminte*. Iași 1857, p. 37—50.

15. **Magzarul boerilor moldoveni către Înalta Poartă pentru boeresc. 1805.**

Noi prea plecații supuși, Mitropolitul, Episcopii și toți boerii memlechetului Moldovei, carii din început, ca o scumpă moștenire, credința dela moșii și strămoșii noștri, către hrănitoarea noastră prea puternică Impărăție o am păzit, și sub umbrirea și acoperemântul slavii sale întru buna viețuire și liniște am petrecut, și ale sale nedeșartate daruri și mile pururea

am dobândit, cutezăm și acum către neamul Impărăteștii îndurări a ne înfătoșa cu acest al nostru prea plecat magzar, carii cu genunchi plecați aducem la pre strălucitul prăg a Impărăteștii Măririi, și cu glasuri umilite ne rugăm să fie ascultată această a noastră prea plecată rugăciune și cerere ce o facem numai asupra împutinării slujbei ce avem dela locuitorii ce șed pe moșiile noastre, care întru adevăr, însuși noi mărturisim că dela o vreme încoace douăsprezece zile au fost obișnuiți într'un an a sluji stăpânilor moșiilor; însă această obișnuință nu de mult s'au izvodit dela o epocă necunoscută, în vremea aceea, când țara nu eră bine locuită, toate locurile pământești nu aveă nici un preț, și petrecerea caselor noastre eră înlesnită cu eftinătatea țării; iar acum după înmulțirea norodului, și după scumpetea următoare în toată lumea, la toate lucrurile, noi cei ce avem nădejdele petrecerii noastre numai în moșiile ce ne au rămas dela strămoșii noștri, suntem strămtoriți și păgubiți cu această puțină slujbă, care nu ne poate ajuta nici la lucrarea de peste an a pământului, ca să putem face zaharale de ajuns și pentru casele noastre să ne prisosească și pentru vânzare la negușitorii împărătescului Caban, unde socotim ca o datorie neapărată a trimite îndestule zaherele, dar încă ne lipsește și celălalt trebuincios ajutor a slujbei caselor noastre dela locuitorii acei ce locuiesc pe moșiile noastre, se hrănesc cu dobitoacele lor pe dânsule, și se folosesc ei, fiind noi supuși a le da loc îndestul pentru arat și semănat, loc de imaș pentru pășunea vitelor, și loc de fânaț pentru dânsule, în vremea ce după prețurile curgătoare, fânatul numai covârșește prețul slujbei lor, și văzută pagubă pricinuesc, rămăind a fi folositoare moșiile acele nelocuite la stăpâni, vânzându-și fânul cu prețuri bune la alții, nefiind supuși să-l dea la săteni numai pentru o slujbă neschimbătoare ca aceasta de douăsprezece zile într'un an, și acele fără hotărîre de îndatorirea supunerei lucrării rânduite. Și preste toate aceste, din vechiu că au fost rânduială slujbei țării mai mult decât 12 zile nu este îndoire, fiind minte și unii din bătrânii noștri. Asemene lăsăm a zice că această împutinare a slujbei nu are asemănare cu rânduelile altor părți, căci și întru aceasta stăpânire a prea puternicei Impărății, știm că tot mai mult slujesc sătenii la stăpânii mo-

șiiilor, dar după aceea în țări străine ce se megieșesc cu noi, și două zile pe săptămână, și cel mai puțin o zi pe toată săptămâna la alții, sunt îndatoriți sătenii a lucra stăpânului moșiei. Pentru aceasta dar, unde să alergăm și să năzuim a arăta dreptățile noastre, noi nevrednicii supuși, decât la îndurarea prea milostivului, prea bunului și iubitorului de oameni Impăratul nostru, și a prea înalților stăpâni, acolo unde este încuibată dreptatea și sădită milostivirea, după care simpatrioții noștri locuitorii Moldovei, și toată patria noastră, pururea, și acum în vremea aceasta, au aflat și dobândit atât a dărilor ușurare, cât și a sevârșirilor îndreptare și întru dreptate ocărnuindu-se, prin sârguința cea ostinitoare a Domnului nostru celui de acum, neîncetate fiind glasurile bunelor cuvântări a norodului, pentru îndelungarea anilor vieței, întărirea puterei și slavei prea bunului nostru Impărat. Iar între stăpânii și sătenii satelor pururea este nepotrivire pentru slujba această, nefiind pusă la cale în ce chip să se urmeze. Drept aceea ne rugăm și acum ca milostivirea prea puternicei Impărății să se îndure la o măsurată îndatorire a slujbei anului ce am socotit și am chibzuit cu mare singatavasis către simpatrioții noștri locuitori a se da slobozenie prin înaltă Impărătească poroncă, spre a se îndatori sătenii să lucreze de acum înainte, după această ușoară socotință; nădăjduind că și după această iarăș prea puternică Impărăție, aceea care purure ne miluește și ne umbrește cu hrănitorele sale viețuitoare mile, se va milostivi a ne cuprinde și cu alte îndurări și înlesniri a petrecerei noastre. Iar locuitorii satelor noastre, că nu vor simți cea mai puțină greutate, după ușurințele ce au câștigat acum, este văzut și cunoscut, fiind mult mai puține aceste și decât o zeciueală a zilelor, care după cuviința dreptății trebuie a ne lucra precum și în alte părți, ca unii ce se hrănesc pe moșiile noastre. Iar socotințele noastre acum sunt aceste de mai jos, adevă: optzeci prăjini pământ semănătură să are fiește care plug, pe tot anul, cincisprezece prăjini să prășască, să strângă și se care tot căsarul; treizeci prăjini să secere pe an; o falce fân să cosească și să clădească; patru clăci în zile ce obișnuia și până acum să facă pe an, două care lemne să aducă la așezarea stăpânului, numai cei ce au care cu boi, din pădurele

stăpânului, care să nu aibă pierdere de vreme mai mult decât două zile; întocmirea iazurilor și a morilor să le facă ei, iar când se vor face din nou, să fie cu cheltueala stăpânului. Dijmă să o dea din zece, precum s'au urmat din vechiu, dar să o și care la jăgnițele stăpânilor; iar dijma fânului, numai să o strângă și să o clădească pe locul cosirei; dijma stupilor să fie din cincizeci unul, iar care nu va avea până la numărul de cincizeci, să dea câte cinci parale de tot stupul. Vânzările băuturilor să fie a stăpânilor; îngrăditura țarinelor, și coșerele de popușoi să le facă sătenii; pentru pășunea oilor ce vor avea mai mult locuitorii peste zece sau cincisprezece fiește care, să plătească câte patru parale pe tot anul, iar pentru pășunea vitelor celor mari, boi, vaci și cai, ce vor trece peste șasesprezece și douăsprezece vite, la cei mai fruntași, să plătească câte zece parale. Aceste să le facă cei ce șed pe moșiile noastre, și unde va fi într'alt chip învoire cu sătenii, să se urmeze după acele. Iar care locuitori vor fi la marginea țării, către olatul Benderului, Brăilei, Saccei și Ismailul, și către Țara—Românească, să lucreze în jumătate. Să fie însă datori și stăpânii moșiilor a da locuitorilor celor ce locuiesc din apa Nistrului până în Prut, câte opt fălci fân fiește căruia fruntaș, șase fălci mijlocașului și patru codașului; iar din apa Prutului până în Siret, unde sunt locurile mai înguste, câte șase fălci, patru și două; și peste Siret, unde este cu totul strămtorire locurilor, în jumătate. Iar la moșiile unde nu va fi îndestulare de fân să se dea după hotărîrea aceasta: suma fălcilor să se facă fânatul în patru părți, și care trei părți se ieă locuitorii săteni, și o parte stăpânul, dându-le și loc de imaș tot după această socotință, și loc de arat cu toată îndestularea, precum mai pe larg toate aceste și către Domnul nostru prin anaforă le-am arătat.

Cu umilință dar ne rugăm și iarăși să fim ascultați, și să se întindă și către aceasta îndurarea hrănitorei noastre Impărății a ne umbri, ca să fim datori și noi, și urmașii noștri a trimite glasuri de rugăciuni, cu toate zilele vieții noastre, pentru nemărginita putere și îndelungarea vieții prea puternicului nostru Impărat, și a prea Înaltului și îndurătorului Devlet.

16. Așezământul pentru boeresc al lui Ioniță Sturdza.
1828, Martie 10.

Ponturile pentru lucrul ce s'au socotit să lucreze locuitorii ce șed pe moșiile altora după hrisovul Domnului Grigorie Alexandru Ghika V.V. din leat 1777.

(După ce s'au repetat cele 16 ponturi)

Se mai îndatoresc locuitorii a da stăpânului moșiei, fiește care gospodar, pe an două clăci la orice va avea stăpânul trebuință, și osebit să întocmească iazurile și morile, fiind și pentru a lor trebuință, să dee ajutor și la întocmirea acareturilor de pe moșie; iar acareturie ce se vor face din nou, să se facă de către stăpânul moșiei cu plată dela sine.

Aceste la toate moșiile boerești și mănăstirești de obștie, iar la moșiile cu așezări sunt datori a da locuitorii și câte o podvodă, aducând stăpânului moșiei cele trebuincioase pentru casă, și asemenea fieștecare locuitor este dator a aduce stăpânului moșiei și câte două care lemne de foc.

În cuprinderea de sus arătată, întocmai după ponturile din vechiu arătate și legiuite, și după cuprinderea hrisovului pomenit din leat 1777 a Domnului Grigorie Alexandru Ghika V.V. sunt datori locuitorii să lucreze, și să dee stăpânului pe a căruia moșie se află sezători.

Ce se îndatorește a da locuitorilor stăpânului moșiei.

Loc de hrană de toată vita ce va avea locuitorul, să-i dee iarbă de coasă câte pot falce socotindu-se pentru frunțaș, până la douăsprezece vite ce va avea, adică șeșase făci; și după această socoteală mijlocașului se va da pentru opt vite, și codașului pentru patru vite ce va avea, va da stăpânul moșiei și imașul trebuincios, iarăș după acest analogon; iar având mai multe vite, să cumpere învoindu-se cu stăpânul moșiei și loc de semănătură de hrană cu îndestulare și după gloata ce va avea fieștecare locuitor, și locuitorii ce nu vor avea vaci de lapte, și vor avea oi sau capre la casele lor până la dousprezece, să le pășuneze pe imaș fără plată; iar având

mai multe, peste numărul arătat, să cumpere imaș sau să se învovească cu stăpânul moșiei.

Aceste pentru moșiile ce vor fi mai largi, iar pentru moșiile ce nu vor fi încăpătoare de a se da locuitorilor locuri de hrană după analogon arătat mai sus, ca să nu rămâe veșnicul stăpân lipsit de trebuinciosul fân și arătură, se vor împărți în trei părți, atât locul de arat cât și fânașul, intrând în măsură și curăturile cari se vor fi făcut din codrii, și două părți loc de hrană și de fânaș se vor da locuitorilor, iar a treia parte să rămâe neapărat vecinicului stăpân.

Cu mila lui D-zeu Noi Ioan Sandu Sturdza

V.V. Domn Țărei Moldovei.

După cuprinderea și hotărîrea ponturilor mai sus arătate fiind urmare legiuită din vechime și hotărîrea prin cărți a stăpânitorilor Domni, să se păzească întocmai urmare de ambe părțile; atât de către locuitorii țării șezători pe moșii, cât și de către stăpânii moșiilor.

Uricar, II, p. 217. — Colecție de așezăminte. Iași 1857, p. 18—21.

DOUĂ ACTE DE IMPĂRȚIRE ÎNTRE RĂZĂȘII

1. Hotărîtura satului Poșorcanilor ce este la ținutul Putnei pe apa Trotușului.

Precum s'au însămnat mai jos, strângându-să toți răzășii, așe au dat samă că pe unsprăzăci bătrâni să împarti acestu hotar, pe care bătrân s'au însămnat mai jos anume și fiind și toți răzășii față, am făcut funie de zece (?) stânjăni și stânjănul de 8 palme. Și întâiu am început săliște satului și s'au aflat săliște 150 de stânjăni și s'au dat pe zeci bătrâni: 60 de stânjăni s'au dat popii lui Ioniță pe patru bătrâni a lui, cu a treia parte ce s'au venit dintr'un bătrân lui Vasile Popoiului și cu a treia parte ce s'au venit dintr'un bătrân lui Savin Bușilă. 100 de stânjăni s'au dat răzășilor pe șease bătrâni a lor, iar unui bătrân, Nanu, nu i s'au făcut parte din săliște, zicând răzășii că are săliște aiure osăbi. Și acești 60 de stânjăni a popii lui Ioniță s'au dat din vale de drum până în mal. Iar 100 de stânjăni a răzășilor s'au dat dela deal de drum și nici popa Ioniță să n'aibă a trece la deal de drum să-și facă casă orice, nici răzășii să nu treacă la vale de drum și să-și facă casă orice. Și acești stânjăni a popii lui Ioniță și a răzășilor se încep din matca Căiuțului cel Mare, din jos, și merg în sus peste grindu până în Căiuțul cel Mic, tot alături pe lângă drum și de aici am început a măsură hliza din sus de sat, la deal pe vale Căiuțului cel Mare, în spre amiazăzi până în codru, la săpături, unde s'au pus bour între un măr și s'au aflat 1818 stânjăni și s'au dat pe acei 11 bătrâni și s'au venit de bătrân câte 128 de stânjăni din a toată hliza. 352 de stânjăni s'au dat lui Ion Făcăoariul cu neamul lui, din hliza săliștii pe vale, în spre amiazăzi, pe trei și jumătate bătrâni, cari bătrâni, anume: Simion Roșca și Lupul Popan și Coidan, ce le sunt de cumpărătură cu zapis dela moșul lor Irimie, iar a Petrii Boziian le este de baștină a lor.

860 de stânjăni s'au dat popii lui Ioniță pe patru bătrâni, cu 42 stânjăni a lui Savin Bușilă, cari acești 4 bătrâni anume: Ciuta îi este de baștină, iar Onosăe îi este de danie dela Ghelasăie călugăr, iar Poșorca îi este de cumpărătură tij dela Ghelasie, și două părți din bătrânul lui Agapie Leucă, iar cumpărătură tij dela Ghelasăe bez a treia parte ce s'au ales lui Savin Bușilă dintr'cestu bătrân, pe din sus de hliza ce s'au

dat lui Ion Făcăoariul pe apa Căiuțului, înspre amiazăzi, pân' în margine luncii de ceea parte în grindu.

128 de stânjâni s'au dat bătrânul lui Nan, cî este a Bărnovii, din grindul pâraului pe vale, unde au ajuns hliza popii lui Ioniță pân' în hliza Călinii.

128 de stânjâni bătrânul Călinii, cî este a lui Buzanoschii, cu neamul lui din hliza Bărnovii în sus.

40 de stânjâni s'au mai dat lui Ion Făcăoariul cu neamul lui, din jumătate de bătrân a Petrii Bozian, din hliza Călinii în sus.

128 de stânjâni tij s'au mai dat numai lui Ion Făcăoariul cu frații lui, însă jumătate de bătrân îi este de cumpăratură dela Toma, feciorul lui Silion și lui Dărdără, iar jumătate de bătrân este zălogitură drept 6 lei și este a lui Gligăș, când ar veni să-ș întrebi cu dânsul.

74 de stânjâni s'au dat lui Nedelcu cu frații lui, jumătate de bătrân Petre Boziian cu 10 stânjâni ce au mai cumpărat dela Hițul, nepot lui Gheșcu și 10 stânjâni ce au avut Ghelas călugărul într'o jumătate de bătrân, pe din sus de hliza Călinii și s'au încheiat toată hliza pănă la bour și de aici m'am scoborit la vale și iar s'au măsurat alte hliză despre Trotuș, ce se chiamă fânațul și începându-se cu funie din hotarul Popenilor în sus, pe din jos de moara Făcăoarului pân' în Trotuș și s'au aflat opt sute șeptezeci de stânjâni și s'au dat iar pe acei 11 bătrâni și s'au venit de bătrân câte 79 de stânjâni.

79 de stânjâni s'au dat bătrânul lui Nan, care bătrân este a Bărnovii pe lângă hotarul Popenilor pe din sus.

290 de stânjâni popii lui Ioniță pe patru bătrâni, a lui anume: Ciuta și Toma Poșorcan și Agapie Leucă și Onosăe, cu 26 stânjâni a treia parte dintr'un bătrân ce s'au ales a lui Vasilie Popoiul, bez 26 stânjâni, a treia parte dintr'un bătrân, ce s'au ales lui Savu Bușilă pe din sus de parte lui Nan.

79 de stânjâni s'au dat bătrânului Călinii, care este a lui Buzanoschii cu frații lui mai pe din sus.

79 de stânjâni bătrânul lui Silion, care jumătate de bătrân este a lui Ion Făcăoariul, cumpărat dela Toma, fecior lui Silion, iar jumătate îi este zălog drept 6 lei a lui Gligăș, când ar veni Gligăș să-ș întrebe.

263 de stânjâni s'au mai dat lui Ion Făcăoariul, cu neamul lui, pe trei bătrâni jumătate a lor, de cumpăratură, de baștină.

53 de stânjâni s'au dat lui Nedelcu cu frații lui, mai pe din sus de toate hlizile și s'au încheiat și această hliză, însă codrul nu-l au împărțit, să-l ție pe bătrâni și vaduri de moară și de pive să ție pe bătrân și hliza ce s'au împărțit dela sat, pe vale Căiuțului, care în bour merge toate hlizele din apa Căiuțului Mic și așa s'au încheiat tot hotarul precum arată mai sus.

Let 7252. Dech. 1.

Nedescifrabil Căpitan
Hotarnic.

2. Suret de pe izvodu iscălit de Medelnicerul Vasile Balș, ce au hotărnicit moșia Poșorcanii ce este pe apa Căiuțului Mare, la ținutu Putnii, de bătrâni cum au aflat că umblă satul și cine câstăpânește. 1766, Iulie 10

11 bătrâni s'au aflat că umblă satul Peșorcanii precum au arătat răzășii și un ispisoc dela Vasile Vodă din let 7154, Oct. 27, însă bătrâni ce arată ispisocu sunt anume: Anasăe, Agapie, Silion, Petre Boziiian, Nan, Ionășco Dan, Simion Roșca, Hilip, Lupul Popan, Ciuta, Călina.

Cine stăpânește pe acești bătrâni.

3 bătrâni și 2 părți dintr'alt bătrân stăpânește popa Ioniță ce au fost la Domnești:

1 bătrân stăpânește mănăstirea Bărnova.

6 bătrâni și a treia parte dintr'un bătrân stăpânesc răzășii și dintr'aceștie sunt dan.ile și cumpărăturile dumnealui Comisului Lascărachi Rusăt, iar bătrâni nu s'au arătat toți anume, nefiind nici popa Ioniță cu scrisorile și nici răzășii, cine din ce bătrân se trage n'au putut bine adeveri, dar și intr'alte rânduri, când s'au mai hotărit, așa au urmat bătrâni Poșorcanilor și acum iarăș așa au dat samă toți răzășii și așa am hotărit.

Măsurându-se locul așa, s'au aflat cum arată în jos:

7 stânjeni săliște în jos din drumul cel mare, până în bolovanu despre câmpu.

660 stânjeni tij săliște în lungu, din apa Căiuțului Mare până în apa Căiuțului Mic.

840 stânjeni câmpul din bolovanul săliștii până în bolovanu popii lui Ioniță și peste bolovanu popii și peste bolovanu Bărnovei, din bolovanu Bărnovei pân' într'un măr cu bour, în livezi. la Blidari.

536 stânjeni locul de curături, din mărul cu bour spre munte și iar peste bolovanu popii și a Bărnovi, din curături pân' în pârâu dela Nuci și de acolo înainte nu s'au mai măsurat nici altădată.

414 stânjeni fânațul în șes, însă din bolovanu Bărnovi, despre Căiuțul Mare și peste bolovanu popii lui Ioniță, din fânaț la vale pân' în Trotușu și în sus pân' în apa Căiuțului Mic.

Vaduri de moară și de chiui (pive) câte s'au aflat în Căiuțul Mare.

3 vaduri de moară și 3 vaduri de chiui și dintr'aceste stăpânește două vaduri de moară popa Ioniță.

Zapisele Dumnealui Comisului Lascărache Rusăt pe părțile de dani și cumpărături.

Un zapis din velet 7264 Iunie 13, de Ioniță Buzanoschi, ot Conțaști și Simion Buzanoschi și Gheorghe Buzanoschi, pe un bătrân anume Călina, jumătate danie, jumătate cumpărătură, drept 40 lei.

Un *zapis din velet 7264*, Iunie 16, dela Vasăli Nedelcu, nepot Puicăi și femeii lui Marie și Vasăli Păpălacă cu femeea lui Rucsanda, ce au dat danii parte lor de baștină din bătrânul Petre Bozăianu și s'au ales la hotărit 16 stânjâni și o palmă parte lui Vasăli Nedelcu cu frațit lui și patru palme pol s'au ales parte lui Vasăli Păpălacă baștină și cum-părătură, pol bătrân ce s'au chemat Agapii Leucă, drept 15 lei.

Un *zapis din velet 7260* dela Chiriac Stoian, danii parte lui și s'au ales patru pol palme partea lui baștină.

Un *zapis din velet 7264*, Iunie 16, dela Dumitru sâh Agapii cu remeea lui Măriuța, ce au vândut a treia parte din jumătate de bătrân Agapii Leucă drept 18 lei.

Un *zapis tij dela dânsul* din velet 7265, Oct. 2, ce au dat danii partea lui de baștină, din bătrânul Petre Bozian și s'au ales la hotăritu 7 stânjâni, 3 palme parte lui.

III

ACTE RELATIVE LA ALCĂTUIREA ȘI APLICAREA REGULAMENTULUI ORGANIC

1. Regulamentul Organic.

CAPITOL III, SECȚIA I

Pentru abolifii sau desființări

Art. 71. De vreme ce ființa scutelnicilor, a breslașilor și a slugilor se oboară pentru deapururea și lucrarea pământului trebuie a fi ajutorată și totodată a se statornici o despăgubire pentru acei din boeri fără moșii, se legiuesc următoarele puneri la cale.

Art. 72. I. Oricare proprietar de moșie locuită, afară de răzași, are drit a luà de pe fieștecare din moșiile sale și în folosul a pământestei sale gospodării un om din 10 familii, supt numire de slujbași volnici; acest drit va rămânea în veci legat către proprietar și va trece cu ea în orice mutare dela o față către alta.

II. Proprietari care nu ar avea ranguri, și mănăstirile, precum și Mitropolia și Episcopiile, se vor folosi de asemenea drit întru toată a sa întindere.

III. Slujbașii volnici vor fi scutiți de lucrul boierescului hotărit prin Reglement.

IV. Proprietarul este îndatorit a lăsa încă la acești oameni atâte zile câte vor fi trebuitoare la fieștecare timp a anului pentru întrebuințarea la însuși a lor pământescă iconomie, spre asigurisirea hranii lor și a familiei lor.

V. Proprietarul nu va putea lua pe acel al zecelea om de cât numai dintre săteni de starea al doilea și al treilea.

VI. Proprietarul se va alcătui prin invoială cu volnicii slujbași; alcătuirea trebuie să fie în scris și niciodată silită. Acea în scris invoială făcută pentru aceasta trebuie să fie încredințată de isprăvnicia locului, atunci când săteanul nu ar voi să primească condițiile propuse lui, sau când proprietarul nu ar putea îndeplini numărul volnicilor slujbași cuveniți lui dupe dritul statornicit, Vistieria îi va plăti capitația pentru acei ce el nu ar putea găsi.

VII. Proprietarii cari au două sute, sau un mai puțin număr de sateni statorniciți pe moșia lor, se vor folosi cu dritul de a avea doi oameni din zece familii cu aceleași condiții mai sus arătate.

VIII. Toți boierii cu ranguri având dritul scutelnicilor, urmează a primi, precum și până acum, în curgerea vieții lor o despăgubire de douăzeci și patru lei de scutelnic. Văduvele și copiii acestora, până la legiuita vârstă, vor lua în jumătate.

IX. Toți boierii fără moșii și cu ranguri, precum și acei asemenea lor, cari în viitorime s'ar boieri, vor primi o pensie pe viață după o ghegeneralnică tablă a sumilor ce s'ar cuven fișticăruia, socotite pe analoghia de 60 lei de scutelnic. Văduvile și orfani boierilor acestei tagme până la legiuita vârstă se vor folosi cu jumătatea acestei pensii.

X. Pentru plata pensiilor mai sus zise, este hotărîtă din veniturile Statului suma trebuincioasă, care poate fi urcată până la un milion de lei pe an.

XI. După contenirea despăgubirei de 24 lei, dată pe curgerea vieții boierilor proprietari cu drit de scutelnici, casa pensiilor venită în sporire va plăti numai boierilor fără moșii și văduvelor și orfanilor de boieri, după un deosebit așezământ, a a căruia punere la cale vor fi alcătuite cu un chip lămurit și pe înțeles.

XII. Din sumele prisosite la această casă prin contenirea mai sus zisă se vor legiu respătiri în bani pentru slujbele făcute țării și dovedite prin documenturi cu bună și cuvenită formă.

XIII. Toți oamenii zeciuelii mai sus zisă vor fi pururea scutiți de bir, de orice havalele cu plată sau fără plată, precum și de cvartir oștensc.

Art. 73. Domnii nu vor avea drit în viitorime a da ni-mănuî scutelnici, și nu vor putea încă a scoate nici a îngădui de a se scoate din rândul birnicilor nici un om pentru slujba boierilor sau a altor particulari, afară de zeciuiala sătenilor legiuită prin articolul de mai nainte în folosul lucrării pământului. Domnii vor fi răspunzători de toată lucrarea în potriua acestei rândueli.

SECȚIA VII

Drepturi și datorii din partea proprietarului către lucrătorul de pământ, și asemenea din partea acestuia către proprietar.

(Redacțiune primitivă)

Art. 118. După ce prin dispozițiile de mai sus s'au desființat deosebitele abuzuri ce din vreme în vreme se alunecase în ocârmuirea Prințipatului ca niște pricini opritoare fericirii obștești și după oborârea scutelnicilor, breslașilor și a slugilor, și a slujitorilor, a cărora intrare în rândul birnicilor aduce în folosul acestora o scădere simțitoare în partea dării fieștecăruia din dajnici, prin care chip s'au statornicit acum birul ocârmuirii la numai 30 lei pe an de gospodar, și după ce asupra tuturor acestora sau primit măsuri privitoare la folosul cel adevărat a lucrătorilor pământului săteni, comitetul, această dreaptă cugutare păzind, s'au îndeletnicit și pentru dreptățile și datoriile proprietarului, către sătenii locuitori pe pământul său, și a acestora către proprietar, stăpânul pământului locuinței lor.

Art. 119. În privirea acestor drepturi și îndatoriri a ambelor părți, pământul ce este de dat săteanului de către proprietar nu eră hotărât prin vechile așezământuri, când din altă parte zilele lucrului ce se cuvine moșiei eră nehotărâte în număr, precum dovedesc vechile obiceiuri cuprinse în uricul Domnului Grigorie Ghica din 1777, Septemvrie 30, anume glăsuind că în acea epocă s'au statornicit acel nehotărât lucru în zeciuiala zilelor anului, adică în număr de 36 zile, și că vremelnic numai până după îndreptarea stării sătenilor lucrători de pământ s'au rânduit lucrul. carele urmează și până astăzi

în cõprinderea formalnicilor acturi din 1 Ghenarie 1776, Maiu 20, 1777.

Art. 120. Spre a întâmpina dar și întru aceasta de sine volnicitele cereri, și spre a se depãrtã necuviințele curgãtoare din nedumirire și nestatornicie, comitetul a început mai întâiu a orãndui pãmãntul ce proprietarul este dator a dã sãtenilor moșiei sale peste acel al țarinei de rezervã (indestulãtoare in vreme de lipsã) hotãrãt chiar numai pentru folosul locuitorilor, dupã capul al V-lea; dar lucrul de peste an este sãteanul dator a face proprietarului, au rãmas precum se aflã pãnã astãzi hotãrãt prin sus arãtatul hrisov, la carele tot spre folosul sãtenilor s'au fãcut oarecare schimbãri despre aratul și secerișul ce s'au hotãrãt in mãsuri cvadrate dupã art. 125, lit. A și B.

Art. 121. Cãt întru adãogirea lucrului cuprins in hrisovul Domnului Grigorie Ghica Voevod din 30 Septemvrie 1777, rãmãne la Domnul, impreunã cu Obșteasca Obișnuitã Adunare, a pune in lucrare indatã ce va iertã îmbunãtãțirea stãrii lucrãtorilor pãmãntului, precum prin același act se hotãraște.

Art. 122. Pãmãnturile ce se dau de cãtre proprietari sãtenilor locuitori și datornicul lucru de peste an din partea locuitorilor proprietãții, s'au chibzuit asupra fãlcei, care este mãsurã pãtrãtã obișnuitã in țarã. Fãlcea este o fãțã de pãmãnt in lung de optzeci prãjini și de patru in lat; prãjina este de trei stãnșini, fieștecare de opt palme domnești; așã dar fãlcea este o fãțã de loc in mãsurã de stãnșani pãtrãți 2.880.

Art. 123. Proprietarul este dator de a dã fieștecãruia locuitor a moșiei sale:

a) Un loc de casã și de cuviincioasã ingrãditurã și locul grãdinii de legume in casnica trebuințã, cuprinzãnd toate acestea 400 stãnșini pãtrãți la partea cãmpului, iar la partea pãduritã și de munte pãnã la 300 stãnșini. Asupra acestui loc nu se va luã dela dãnșii nici o dijmã. Cãt pentru ingrãdituri, sãtenii sunt slobozi de a se invoi cu proprietarii pentru nuelile și parii trebuincioși, ori de ași aduce de pe aiurea sau de a face șanțuri in locul lor.

Aceste locuri de casã și grãdini vor fi de acum inainte alãturate unele cãtre altele și la locul însemnat de proprietari.

b) Proprietarul va rãndui locul pãșunii cãte o fãlcã și

jumătate de sătean ce va avea cinci vite însuși a sale, sau de ar avea mai puține, locul pășunii se va da după analoghia vitelor aceluia sătean. În acest număr de vite locuitorul este dator a avea 4 boi de jug sau cai de inhămat și o vacă, iar în locul vacii este în voia sa de a ține zece oi sau capre.

v) Una falce și jumătate iarbă de coasă pentru iernaticul vitelor sale. Locuitorului ce nu va avea 4 sau 5 vite i se va da un fânaț potrivit cu vitele ce ar avea.

g) Se va da fieștecăruia din săteni, având vite sau neavând, câte o falce și jumătate pământ pentru arătura lui trebuincioasă.

Art. 124. Locuitorul ce va avea mai multe vite decât acele mai sus arătate, oricare va voi a ară o mai mare parte de loc peste acel lui rânduit, se va învoi prin bună tocmeală cu proprietarul, care protimis pururea să da locuitorului așezat pe moșia sa. Cu aceeași dreptate și locuitorul după împlinirea orânduitelor sale către proprietar datorii și după săvârșirea a însuși lucrului hranei sale, va ajuta pe proprietar în trebuințele economiei de pe moșia sa cu bună învoială și după curgătorul preț.

Art. 125. Fieșcare sătean este dator a face pe an, pentru proprietarul pe a căruia moșie se află așezat sau pe o altă moșie în depărtare de 4 ceasuri de satul său, lucru hotărit prin actul mai sus arătat, precum urmează:

a) Ziua de arătură în moină este de 10 pași în curmeziș de fieștecare plug și numai la 8 pași în țelină. Pasul coprinde 6 palme domnești. Lungimea pământului de arătură neafându-se hotărâtă în acest articol al hrisovului, da prilejuri de catahrisis. Spre întocmire nedumiririi acestei legiuiri, se hotărăște că ziua de arătură în moină să fie socotită câte 15 prăjini fâlcești de perechea de boi, cuprinzându-se în aceasta semănatul și grăpatul sau 540 stânjini pătrați, iar în țelină 12 prăjini fâlcești sau 432 stânjani pătrați.

b) La prașit fieșcare locuitor va prași pe zi 12 prăjini fâlcești sau 432 stânjani pătrați.

v) La secere fieșcare sătean va secera trei clăi pe zi.

g) Culesul și căratul păpușoilor la coșar, precum și facerea coșarului nici odată nu au fost obicei în țară a se socoti în

zilele boierescului, ci au fost datoria locuitorilor a face acest lucru fără a se scădea din zile, precum și căratul pâinei albe la arie. Acest lucru se va face ca și mai înainte, fără a se scădea din cele 12 zile; aceasta se înțelege că va fi pe moșia unde sunt semănăturile.

d) Cositul a jumătate de falce de iarbă împreună cu adunatul și cu clăditul este socotit pentru două zile. Deci acest lucru pentru falce este socotit în 4 zile, împreună cu îngrăditura stogului.

e) Zilele ce fiecare sătean va întrebuiți la lucrul hotărât în aceste cinci paragrafuri de mai sus, asemenea și zilele întrebuițate la orice lucrare a pământului cerșută de proprietar, se vor scade în acest chip: din 12 zile a lucrului de peste an, din care 4 primăvara, 4 vara și 4 toamna.

j) Oricare sătean, după ce au ajuns la legiuita vârstă de 25 ani, este dator, și nefiind căsătorit, a face lucrul hotărât în paragrafurile de mai sus. Se înțelege că proprietarul îi va da pământul ce este rânduit prin așezământul sus arătat; iar holteiul care nu au ajuns la legiuita vârstă și de ar fi bun de lucru se va scuti de această îndatorire, pentru că ea se împlinește de părintele său. Nevolnicii vor fi scutiți de aceasta.

z) Peste zilele mai sus pomenite fiecare gospodar se mai îndatorește a lucra pentru proprietar 2 zile clacă pe an în orice lucru a pământului va avea el trebuință.

Afără de aceasta, sătenii vor întocmi iazurile și morile fiind acestea și pentru a lor înlesnire. Asemenea să întocmească și orice alte acareturi se vor afla pe moșia; iar acele ce se vor zidi din nou, se vor face de către stăpânul moșiei cu plată dela sine. Acestea se orânduiesc pentru toate moșiile de obște, boierești și mănăstirești.

Iar pe la moșiile boierești sunt datori a da sătenii și câte o podvadă, aducând stăpânului moșiei cele trebuincioase pentru casă, și asemenea fiecare gospodar este dator a aduce pe an stăpânului moșiei și câte două care lemne de foc pe însuși moșia unde se află locuitorul.

i) Acest lucru este hotărât pentru locul de casă a săteanului și pentru grădina în trebuința sa, precum și pentru pășunea vitelor trebuincioase la hrana familiei sale și la economia

sa, fiindcă nici un fel de dijmă nu se ia dela sătean pentru acel loc. Iar cât pentru pământurile de țarină și de fâneață care sunt orânduie la art. 123, săteanul va da dijmă din tot productul de țarină și de fânaț pe care il va căra tot pe acea moșie la locul orânduit de proprietar, după obiceiul urmat și până acum.

Se înțelege că dijma din 10 una a păpușoilor, a cartofiilor, a legumelor o vor da-o sătenii cu aceeași măsură ce pentru ei vor întrebuița în măsura producturilor strănse. Iar pentru grâne de tot felul vor da din 10 clăi una aleasă de proprietar. Prin acest chip vor conteni toate catahrisurile cari până acum au putut urmă întru aceasta.

k) Dacă proprietarul, după ce va da săteanului pământurile orânduie la art. 123, nu ar avea îndestul loc ca să-i întrebuițeze pe acciași moșie sau pe alta în depărtare de patru ceasuri, va primi în bani dela sătenii lui plata zilelor în lucrul mai sus hotărât cu prețul ce la fiecare trei ani se va orândui de către Obșteasca Obișnuita Adunare, luându-se de temeiul prețurile curgătoare în trei ani de mai nainte. Asemenea se va urmă pentru sătenii cari, fiind bolnavi, nu ar putea implini lucrul hotărât.

l) Sătenii nu sunt volnici a răscumpără cu bani lucrul ce ei sunt datori a face, și aceasta rămâne numai în voința stăpânului de a o primi.

Art. 126. Rămâne în sloboda voie a proprietarului și a locuitorilor de orice sat a face între ei invoeli cu bună primire pentru lucrul de peste an care se cuvine moșiei. Acest fel de invoeli incredințate de isprăvnicia ținutului se vor păzi intocmai și de către proprietar și de către sătenii săi.

Art. 127. Dacă proprietarul nu ar putea da la vreunii din sătenii săi numărul de fălci orânduie la art. 123, se vor putea aiurea, plătind mai înainte stăpânirei birul pe un an și proprietarului prețul lucrului a unui an întreg. Săteanul însă nu se va putea mută decât prin știrea stăpânirei și a proprietarului și numai în anul cel de pe urmă a vremii orânduie pentru catagrafie. Spre aceasta ei vor fi îndatorați a face cu un an înainte cunoscut judecătorilor sătești amândoror satelor; asemenea și la isprăvnicia ținutului, pentru ca numele lor să

fie șterse din isvodul satului unde ei locuiau, primind o adeverință după forma ce se va orândui, și să se treacă în izvodul satului unde ei ar voi să se mute cu locuința. Iar în vreme dela o catagrafie până la alta săteanul nu are voie a se mută decât numai după ce va împlini formalitățile mai sus zise și după ce va plăti satului pe care el trăește birul pentru toți ani câți vor fi până la viitoarea catagrafie și stăpânului prețui lucrului pe un an întreg. După aceea acel sătean nu va mai fi îndatorit a plăti birul pe anii viitori până la sosirea viitoarei catagrafii. Asemenea este volnic stăpânul a depărtă în curgerea anilor dela o catagrafie până la alta pe sătenii care ar fi de prisos peste analoghia moșiei sale; va face însă cu un an mai înainte cunoscut aceasta atât sătenilor, cât și Ocârmuirei.

Art. 128. Sătenii care locuiesc pe moșii răzășești nu vor fi datori la lucrul mai sus hotărât, ci afară de dijmă vor plăti în bani analogon a 12 zi cu prețul ce va fi orânduit de către Obșteasca Obișnuită Adunare. art. 125, lit. *k*.

Art. 129. Din toate viile și sădirile cari se află pe orice moșie, proprietarul va lua în tot anul din rolul lor zeciuiala obișnuită; iar pentru acele ce se află cu tocmeli sau cu embatic se va urmă plata ca până acum. De acum înainte însă nimeni nu va putea face nici un fel de sădire pe moșie străină fără a incheia mai întâi cu proprietarul ei o tocmeală, pe care ambele părțile vor fi în datorie a o păzi.

Art. 130. Nimeni altul de cât numai proprietarul are dreptul de a vinde pe moșia sa vin, rachiu sau alte băuturi și a avea căsăpii sau dughene spre vânzare a orice lucru. Aceste dreptăți sunt nedespărțite de proprietate, asemenea ca și luarea venitului din mori, iazuri, păduri, dela podurile de peste ape mari și altele asemenea.

Proprietarii cari au iarmaroace prin târgurile și satele lor vor lua dela vânzătorul mortasipie câte 4 parale de cap de vită și alte 4 dela cumpărătorul spre despăgubirea imășului ce să calcă de vitele aduse la acele iarmaroace.

Art. 131. Mocanii, păstorii sau ciobanii cu turmele lor, precum și țigani, nu vor putea stă pe o moșie de cât cu primirea proprietarului; iar dela împotriva urmare, vor fi răspunzători pentru toate pagubele pricinuite de turmele sau de vitele lor.

Art. 132. Pe lângă driturile sus arătate, fiecare proprietar, afară de răzași, vor lua de pe fiecare din moșiile sale un om din 10 familii în cuprinderea legiuirilor articolului 72.

ANEXE, litera Z

Reglement pentru osebitele clase ale locuitorilor din Principatul Moldaviei și pentru a lor dreptăți și datorii respective.

Lucrători de pământ

Birnici

Art. 28. Birnicii lucrători de pământ, ca unii ce prin a lor muncă și strădanie revarsă inbelșugare în adunările ome-nești, se cuvine a fi mai cu seamă privigheați, și luați aminte pentru ca starea lor să câștige din zi în zi îmbunătățire.

Art. 29. Ei au dreptul de ași alege din sânul lor vor-niceii ce sunt ca o poliție în sat, prin știrea și voia ispravnicu-lui și a stăpânului moșiei, după vechiul obicei.

Art. 30. Ei au dreptul de ași alege mādularile satești, judecători în sat, după art. 319 al Capului al VIII-lea jude-cătorești.

Art. 31. Ei au dreptul de a se folosi și îmbunătăți pământul hotărât lor, după art. 123 a Capului al III-lea al finan-ților, după moșiile străine pe care se află ei locuind.

Art. 32. Ei au dreptul, după obiceiul pământului, de ași întrebuința meseriile ce uneltesc a butnăriei, a cărării, a rotă-riei, a morăriei, a căurășiei, a pescăriei, a teslăriei, a pietrăriei și altele de acest fel rucodelnice meșteșuguri, fără a fi siliți de ași lua patente. Iar a deschide dughene prin târguri și a se strămută cu locuința din sate nu sunt volnici decât după art. 127 a Capului de finanț.

Art. 33. Ei, tot după obiceiul pământului, vor putea întrebuința munca lor neguțătoriei, în câtă vreme nu vor avea dughene în târg și se vor afla locuind în sat, fără întrebuințare de patentă.

Art. 34. Ei se folosesc cu apărare de tot felul de havalele.

Art. 35. Ei vor plăti către sat un bir hotărât de 30 lei

pe tot anul, capitația unui casaș gospodar, și osebit câte alți trei lei la casa sătească, după art. 106 din finanț.

Art. 36. Ei vor fi datori a lucra la întocmirea șleahurilor, adică a drumurilor de pe care sunt poștele așezate și a podurilor de pe dânsule după măsurătoarea în stânjeni ce se va face și se va stâlpi pe fiecare sat după numărul oamenilor, spre a le fi știut ca la vreme îndemânatice să facă lucrul orânduît după art 74 § 14—15, Cap. 3 a finanțului; asemenea și pavaarea orașului Iașii.

Art. 37. Asemenea ei sunt datori a întocmi drumurile și podețele lăturalnice după moșiile pe care se află locuind fără plată.

Art. 38. Ei sunt volnici a se întocmi la lucru și depărtat de satele lor, de a pururea cu știrea satului și a stăpânului pentru ca să se curme vagabondajurile și pentru ca să nu dea sminteală la îndatoririle lor către sat și către stăpân.

2. Nemulțămiri ivite în ținutul Tecucului.

Către Cînstitul Divan împlinitor

Isprăvnicia Tecuciu.

Raport

Alăturata în original înștiințare oculașilor di ocolul Bărladului dela acest ținut, din care se va piroforisi cînstitul Divan pentru împotrivirile cu care se arată locuitorii și nici de cum nu voesc a primi exemplarile tipărite ce ni s'au trimis spre a împărți câte una la fiecare sat, au venit și la isprăvnicie din locuitorii acestui sat, arătând că ei nu primesc aceste exemplare, sub cuvânt că întrânsele se cuprinde a se da străjeri pământești, și măcar că din partea noastră li sau pus înainte folosurile lor și sfârșitul pentru care se fac aceste străjuiri în cuprinderea proiectului, însă ei nici un fel de ascultare nu dau, fiind tot în asemenea gnomă și locuitorii satelor dela ocolul Târgului, care iarăși se împotrivesc a primi exemplarile.

Pentru aceasta după datorie înștiințăm și ne rugăm să se facă punere la cale precum va bine socoti.

Diamandi Spătar.

Pentru împotrivirile ce arată locuitorii dela ocolu Bărladului și ocolu Târgului de neprimirea exemplarilor tipărite, și că se alăturază în original înștiințarea ocolașilor din ocolul Bărladului.

Sameșul ținutului, *Leca Paharnic*.

No. 985, 1831, Maiu 15.

Înștiințăm cinstita isprăvnicie pentru examplari ce ni s'au trimis ca să le împărțesc prin sate. In două rânduri le-am împărțit, și după porunci nici adevărînța nu mi-au dat, și le-am găsit și acum toate acasă la mine, și mergând cu împărțirea iar in jos până la satul Blăjării, cătunul din jos, și nici la gazdă nu ne-au primit, fiind seară, și cu prieteni ce am avut ne-am hodi hnit. Dându-i Vornicelului Toderășcu, după poruncă, un exemplar și nu l'au primit. Nu ne pricepem ce cugetare au acești locuitori, că după împotrivirile ce ne împotrivesc nu putem săvârși slăjbele la vremea lor.

Pentru aceasta rugăm cinstita isprăvnicie a ne povățui cum să urmăm, căci ce vânturi au luat, nu putem vorbi și mai cu toți vorniceii, că sunt uniți la o vorbă. Pentru aceasta nu lipsim a înștiința. — 831 Maiu 15,

„Cu ștafefeă să ne alătureze copii și la Comitet și la Divan. Maiu 15“.

3. Adresa confidențială a lui Kisselev, No. 24 din 14 Martie 1832 către Mircovici.

Monsieur le Général,

Les obligations des laboureurs à l'égard des propriétaires fonciers ainsi qu'elles se trouvent déterminées par le Règlement organique, devenues en dernier lieu l'objet d'un examen approfondi de la part de l'assemblée générale ordinaire de Valachie, motivèrent des explications et des recherches qui, en mettant cette question dans son véritable jour, firent comprendre qu'elle n'est point de nature à être brusquée sans produire de graves inconvénients. Des ménagemens à adopter à cet égard

parurent par conséquent d'autant plus urgents que les mesures dont il s'agit pèsent exclusivement sur la classe la plus laborieuse et la plus nombreuse des habitans du pays, et que les dispositions corrélatives résultant de l'ancien ordre des choses et qui ont été de nouveau promulguées sous l'administration Caradja, restent encore aujourd'hui, sur plus d'une partie de la Principauté, sans avoir reçu leur pleine et entière application.

Ces considérations indiquent, assez, Monsieur le Général, quelles doivent être surtout les précautions à adopter à cet égard vis-à-vis de la Moldavie, où l'existence des élémens de la perturbation est beaucoup moins douteuse, et où, tout récemment encore, les paysans se sont portés à des actes d'opposition flagrante.

J'invite en conséquence V. E. à réunir le conseil administratif extraordinaire et en lui faisant part de cette communication, l'engager à prendre en mûre considération la question délicate qui fait l'objet de cet office.

Le conseil administratif extraordinaire, dans ses délibérations à ce sujet, ne devra perdre de vue ni la disposition des esprits ni combien les innovations les plus salutaires exigent de ménagement toutes les fois qu'elles peuvent, être envisagées comme onéreuses. De plus, il pèsera mûrement ce que la question de l'appréciation du travail et de la répartition d'un espace de terrain déterminé peut offrir de désagréable et de difficile à tolérer par la masse des paysans, accoutumés à jouir, à peu d'exceptions près, de l'étendue de terrain qui leur convient.

Une semblable appréciation de cet objet conduira, j'en suis sûr, le conseil administratif extraordinaire à adopter telle modification qui lui paraîtrait propre à éloigner jusqu'à l'apparence d'une répartition intéressée ou peu équitable.

Quant à la mise en vigueur de cette mesure, l'on pourra admettre un mode qui, par une progression lente et successive, puisse en assurer le succès et prévenir des conflits semblables à ceux de l'année dernière, conflits que le gouvernement local ne saurait réprimer qu'autant qu'ils seraient partiels et qu'ils n'emporteraient point le mécontentement général.

4. Adresa lui Mircovici No. 1979, din 28 Aprilie 1832, cătră Sfatul Ocârmuitor.

Ayant eu l'honneur de soumettre à Mr. le Président Plénipotentiaire tous les documens relatifs à l'importante question des obligations réciproques du propriétaire et du cultivateur, je viens de recevoir à ce sujet un office de sa part, dont je m'empresse de communiquer le contenu au conseil.

Les mêmes inconvéniens qui se rattachent à la promulgation et à la mise en vigueur en Moldavie des articles du Règlement Organique concernant cet objet, se sont en partie présentés en Valachie et indiquent suffisamment que l'on ne saurait adopter assez de mesures de précaution et de prudence dans une affaire aussi délicate. L'autorité supérieure dans cette dernière province, s'est non seulement abstenue de toute mesure coercitive, mais elle a même employé tous ses efforts à l'effet de favoriser par des moyens de conciliation tout arrangement de gré à gré pour les parties qui ne voudraient pas s'en tenir au mode consacré par le Règlement.

Les obligations et les redevances seigneuriales à l'égard des journées de travail des villageois devant être, d'après le Règlement moldave, maintenues sur l'ancien pied, tandis que la portion de terrain à leur donner a été considérablement diminuée, il semble à Mr. le Président Plénipotentiaire que la publicité dans le moment actuel de ces dispositions ne saurait faire disparaître les inconvéniens que le conseil administratif ne se dissimule pas lui même, et que cette publicité, loin de faire cesser les griefs des paysans, serait au contraire de nature à maintenir et même à augmenter leur mécontentement. Les motifs de ce mécontentement seraient d'autant plus forts que les intérêts du propriétaire paraissent avoir été suffisamment consultés, soit par la fixation précise et en mesure carrée de la journée de travail, soit par les dispositions de l'art. 72 qui sont toutes à l'avantage de la propriété.

Mr. le général Kisseleff pense donc que l'on pourrait publier à l'heure qu'il est que la loi relative aux droits et redevances des propriétaires et des laboureurs reste toujours la même que par le passé, en motivant son maintien provisoire

par la nécessité d'adopter, pour l'arpentage des propriétés, une mesure qui puisse offrir les moyens d'effectuer équitablement et convenablement le partage du terrain qui devra revenir aux laboureurs d'après le nouveau mode.

En attendant et dans cet intervalle, l'administration s'appliquera à recueillir des notions exactes et positives sur tout ce que les articles du Règlement à l'égard de la question dont il s'agit peuvent renfermer d'onéreux et de mal pondéré et après avoir ainsi pesé avec impartialité les intérêts réciproques des propriétaires et des cultivateurs on pourrait y asseoir, d'après des données certes puisées sur les localités mêmes, un projet d'amendement et d'application qui serait soumis à la prochaine assemblée générale ordinaire.

Telles sont les observations de Mr. le Président Plénipotentiaire relativement à cette grave question, et je ne saurais assez engager le conseil à les prendre en mûre considération pour les décisions qu'il se trouve dans le cas d'adopter définitivement à ce sujet. Deux points surtout me paraissent devoir mériter ici son attention particulière. Le premier et le plus important c'est la nécessité de calmer au plutôt les esprits maintenus dans l'inquiétude par l'ignorance des rapports du propriétaire et du villageois. Dans ce but, et n'ayant consulté que le besoin général d'ordre et de conciliation dans le pays, j'ai fait rédiger un projet de publication que je place ci-près et que j'abandonne à la sagesse du conseil. Une semblable publication, entièrement conforme aux vues de l'autorité supérieure, me paraît de nature à prévenir les inconvéniens précités et à préparer d'une manière progressive le seul mode véritablement convenable pour régler à la satisfaction de tout le monde les rapports du propriétaire et du cultivateur.

Le second point consiste à prendre dès présent les mesures nécessaires pour la réunion de toutes les notions qui, d'après les ordres du gouvernement, devront servir de base aux modifications que l'autorité compétente fera subir aux articles 118 et 130 du Règlement organique; afin de parvenir à ce but j'invite le conseil à prescrire sans délai aux Ispravnic, par la voie du Département de l'intérieur, de lui soumettre la copie de tous les arrangemens qui seraient passés entre les

propriétaires et les villageois. Ces documens dans leur ensemble présenteront à l'autorité les renseignemens les plus exacts sur la nature de semblables transactions et démontreront jusqu'à l'évidence toutes les particularités qui ressortent de la différence des localités et qu'il faudra nécessairement consulter pour les futures dispositions.

Je compte sur la plus franche coopération du conseil dans cette occasion et je l'invite à me communiquer pour ma propre information toutes les mesures qui seront adoptées relativement à cet objet ainsi qu'une copie vidimée de la publication qu'il sera décidé d'arrêter définitivement à ce sujet.

Arhiva Statului, Iași *Dosar No. 7. Tr. 1764. Op. 2013.*

5. Proiectul modificator al Secției VII a Capitolului III a Regulamentului Organic alcătuit de Sfatul Ocârmuitor la 20 Ianuarie 1833.

Art. 1. După ce prin legiuirile de mai sus s'au desființat deosebitele Catahrisuri ce din vreme în vreme se vârise în ocârmuirea Principatului și care mijloacă indestule piedici la obșteasca buna petrecere, după ce scutelnicii, breslașii și șlugile s'au desființat a căroră unire cu treapta birnicilor aduce spre folosul acesteia o micșorare vederată în analogia dării fieștecărui locuitor statornicită acum de către ocârmuire la 30 lei de cap, și după ce lipsiă toate aceste împrejurări, s'au luat măsuri pentru a lor netăgăduit folos, reglementul a trebuit să statornicească în asemenea rânduială dreptățile și datoriile proprietarilor către locuitorii așezați pe moșia sa, care datorii și dreptăți între ambele părți urmează după acest chip.

Art. 2. Proprietarul este îndatorit a da loc de hrană locuitorilor așezați pe moșia sa deopotrivă precum și aceștia sunt îndatoriți a lucra împotriva pentru socoteala proprietarului.

Art. 3. Această alcătuire între ambele părți spre a fi dreaptă trebuie a răsplăti în tot chipul de puțință folosurile și îndatoririle atât către o parte cât și către cealaltă.

Art. 4. Măsura pământului ce se va da, trebuie a fi întemeiată pe adevăratele trebuinți a locuitorului de pământ, și

munca acestuia trebuie a se analogisi după valoarea pământului ce i se va da.

Art. 5. Măsura obișnuită în țară este falcea, falcea cuprinde loc de 80 prăjini lungul și de 4 largul sau 320 prăjini cvadrate. Prăjina este o măsură de 3 stânjani. Stânjanul cuprinde 8 palme domnești, așa dar prăjina de care se vorbește în toată cuprinderea acestui proiect este prăjina de falce.

Art. 6. Zilele lucrătoare sunt prețuite după întinderea pământului ce locuitorul poate a lucra pe a sa socoteală precum urmează:

a) 14 prăjini de arat în loc de moină, pentru o păreche de boi se va socoti o zi;

b) 9 prăjini de arat în pământ țalină pentru o păreche de boi se va socoti iaraș o zi, sămănatul și grăpatul sunt cuprinse în ziua arăturii;

c) 12 prăjini de prașilă cuprinzându-se între aceste și culsul de o zi;

d) 12 prăjini de secerat pe zi, socotindu-se clăditul în clăi, sau 20 prăjini de pâine [cosită] pe zi;

e) o falce de iarbă cosită și clădită în stog se va ține în samă 4 zile, adică 3 cu mânele, și o zi de lucru cu boi.

Art. 7. Dacă proprietarul va voi să întrebuițeze în cărături ziua lucrului cu boi, aceste cărături nu se vor putea face decât în depărtare de 12 ceasuri, socotindu-se două merțe sau două sute patruzeci ocă greutate de un bou, pentru care se va ține samă drept 3 zile cuprinzându-se mergere și întoarcere, pentru cărături mai depărtate proprietarul este îndatorit a se învoi prin bună tocmeală cu locuitorul. Pentru toată munca săvârșită dela răsăritul până la apusul soarelui, se va da locuitorului patru ceasuri de odihnă în vreme de vară și două în vreme de toamnă.

Art. 8. Deosebitele cărături săvârșite într'o zi pe acea moșie, dela răsăritul până la apusul soarelui, potrivit cu cuprinderea art. 7, cuprinzându-se ceasurile de odihnă, se vor socoti drept o zi lucrată cu dobitoacele.

Art. 9. Lucru convenit proprietarului trebuind a se implini așa precum mai sus s'a zis în potriiva folosurilor ce se dau de către proprietar locuitorilor, este neapărat de trebuință a se hotări

despre o parte totul acestor folosuri, și despre alta a se statornici indatoririle la cari acești locuitori sunt supuși din partea lor, pentru ca prin aceasta să se întâmpine în viitorime toată nevoirea sau măsura samavolnică și până când nămirile de pământ se vor putea face prin alcătuire de bună voce.

Art. 10. Așa dar proprietarul este îndatorit a da fieștecăruia din locuitorii statorniciți pe moșia sa; *a)* un loc de 10 prăjini falcești pentru ogradă și grădină spre întrebuințarea familiei lui, aceste locuri vor fi toate la un loc, și acolo unde de către proprietar se vor însemna, care locuri vor fi nesupuse la dijmuire. Locuitorii cari se vor găsi acum având livezi sau vii alcătuind parte de locul locuinții lor în a căror cuprindere va trece peste 10 prăjini ce se dau după acest așezământ, vor fi îndatoriți pentru acest prisos a se supune alcătuirii urmate între ei și între proprietar, dar acolo unde nu vor fi asemenea învoeli, locuitorii pentru acest singur prisos vor fi îndatoriți către proprietar a da dijmă din roduri; *b)* Proprietarul este îndatorit a da fieștecăruia locuitor, fără osebire și afară de vite, 1 falce de loc pentru arat, 40 prăjini loc de fânaț, 20 prăjini pentru pășune; *c)* Tot locuitorul va primi pentru fieștecare păreche de boi peste locurile însemnate mai sus: 60 prăjini fânaț, 60 de pășune; proprietarul va însemna însă-și asemenea locuri.

Art. 11. Proprietarul nu este îndatorit a da mai mult loc unui locuitor decât pentru 4 boi și o vacă.

Art. 12. Legiuirile atingătoare de pământul convenit locuitorilor nu privesc decât pe acei ce după publicarisirea acestor pravili s'ar așeză pe o moșie sau prin căsătorii sau prin o bejănărie, cât pentru acei însă ce acum se găsesc statorniciți, vor urmă, în curgerea vieții lor, a avea aceleași locuri de cari se folosesc până astăzi cu învoirea proprietarului, tot locuitorul ce se găsește împărțășit cu mai puțin loc decât hotărăște această pravilă, are dreptul a-l dobândi.

Art. 13. Tot locuitorul ce va dobândi folosul mai sus pomenit, va fi dator a lucra în curgerea unui an pentru socoteala proprietarului, pe a căruia moșie va fi statornicit, 12 zile după vechiul obicei, după chipul cu carele sau hotărit prin art. al 6-lea al acestei pravili, adică 4 zile de primăvară, 4 zile de vară și 4 zile de toamnă. Zilele de plug se vor lucra

pe jumătate cel puțin în vreme de toamnă sau și toate, dacă locuitorul ar socoti mai de folos pentru dânsul, pentru ca vreme de primăvară să rămâe spre a sa întrebuințare.

Art. 14. Locuitorul ce nu va avea nici cum boi, și care nu va fi primit decât partea de locuri însemnată prin § B, a Art. 10, va lucră aceste 12 zile cu mânele, iar acel ce va avea boi, va lucră aceste 12 zile cu plugul sau carul său și cu No. dobitoacelor pentru care proprietarul îi asiguripește mijloacele de hrană potrivit cu legiurile cuprinse în § 6 al art. 10.

Art. 15. În privire că după vechiul obicei locuitorul eră supus la alte deosebite îndatoriri cătră proprietar, precum zilele de clacă, meremeturile, podvoada și carul de lemne, îndatoriri cari nefiind hotărîte puteă să deă prilej de asuprire, pentru ca să se întâmpine de acum înainte tot felul de catahrisuri și pentru ca să se statornicească după un chip lămurit și drept toate îndatoririle locuitorilor, sau hotărit că afară de acele 12 zile, așa precum sau hotărit mai sus, fiește care locuitor va fi îndatorit a lucră 3 zile pe an cu boii săi pentru ca să-și îndeplinească îndatoririle mai sus zise, aceste trei zile nu se vor socoti decât dela răsăritul până la apusul soarelui. Pentru cel ce nu va avea boi, sau când proprietarul ar voi ca în locul lucrului cu boii să întrebuințeze pe acel cu mânele, o zi lucrătoare cu boi va fi îndeplinită cu trei zile proaste, aceste nouă zile se vor socoti asemenea dela răsăritul până la apusul soarelui.

Art. 16. Așa precum în puterea acestei pravile, proprietarul se îndestulează de folosul a 12 zile lucrătoare cu boi, pentru care el urmează a siguripsi locuitorilor închipuirile de hrană, toate havalele obișnuite până acum, afară de aceste 12 zile, vor fi cuprinse de acum înainte în acele nouă zile proaste, arătate în art. de mai sus. Iar afară de aceste, locuitorul nu va fi supus la mai multe îndatoririi cătră nici un felu de alt lucru, se înțelege că aceste trei sau 9 zile, așa precum mai sus s'au însemnat, nu sunt cërșute decât când proprietarul va avea nevoie ca să întrebuințeze pe locuitor în meremetul iazurilor și velnițelor, hambarelor și alte heiuri de pe moșia sa, sau la niscaivă cărături pentru economia moșiei și pentru casa sa; când

însă proprietarul nu ar avea trebuință de asemenea muncă, nu va avea dreptate a cere lucrare acestor trei sau nouă zile.

Art. 17. Lucrul la băi, la gropile de piatră și de cdrătură de cherestele din munți nu se va putea face decât în urma unei învoeli de bună primire.

Art. 18. Tot locuitorul este îndatorit a da proprietarului dijmă din producturile pe cari le adună din locul ce i se da potrivit cu glăsuire acestei pravile, afară numai din acele 10 prăjini ce cuprind îngrăditura casei sale; această dijmă se va țluce de către locuitor la locul însemnat de proprietar pe a sa moșie, potrivit cu urmarea păzită întru aceasta, și se va da cu aceeaș măsură cu care locuitorul slujește măsurarea produc-tului său.

Deosebiria stării locuitorului	Pământul ce urmează a li se da	Făci	Prăjini	Lucrul către care sunt îndatorați în potriua acestui pământ
1. Locuitorului pentru o vacă	Pentru casă și îngrăditura din împrejur Loc pentru arat Fânaț Pășune Peste tot	10		Va lucră 12 zile cu mânele după cuprindere art. Nouă zile proaste lucrătoare pentru meremeturi Dijma producturilor.
		1	40	
			40	
			20	
		2	30	
2. Locuitorului pentru 2 boi și o vacă	Pentru casă și îngrăditură Loc pentru arat Fânaț Pășune Peste tot	10		Va lucră 12 zile cu doi boi. Trei zile proaste de clacă cu doi boi. Dijmă din producturile sale.
		1	40	
		1	20	
		1	—	
		3	70	
3. Locuitorului pentru patru boi și o vacă	Pentru casă și îngrăditură Loc pentru arat Fânaț Pășune Peste tot	10		Va lucră 12 zile cu patru boi. Trei zile proaste de clacă cu patru boi. Dijmă din producturile sale.
		1	40	
		2	—	
		1	60	
		5	30	

Art. 19. Dacă locuitorul va avea mai multe vite decât numărul însemnat mai sus, sau dacă el va voi să are mai multă parte de loc decât i se dă, pentru acel prisos se va alcătui prin bună învoire cu proprietarul, carele în toată vremea va protimisi pe locuitorul de pe moșia sa, asemenea și locuitorii sunt datori a da proprietarului, după ce își vor împlini cătră dânsul zilele lucrului hotărite de pravilă, și după ce vor să-vârși și ei ale lor trebuinți în lucrarea pământului, la lucrurile ce proprietarul ar putea ca să facă pe moșia sa, se înțelege că acesta are a urmă prin bună învoire și cu plată după prețurile politice.

Art. 20. Dacă proprietarul nu ar avea lucru pe moșia sa la care să întrebuințeze pe locuitori, el îi va putea întrebuința și pe alte moșii în depărtare până la 4 ceasuri fără a-i scadea cu ceva, sau el se va despăgubi cu bani după osebitele prețuri a fieștecăreia catitate, și dar pentru că, la întâmplare de judecată aceste prețuri să poată fi primite drept temeiu negălcevit de cătră tribunaluri, obșteasca obișnuită adunare va alcătui în tot anul tablă de prețurile de mijloc ce au avut curs în fieștecare loc în curgerea anului trecut; aceste prețuri vor sluji de regulă la neînvoirile ce ar naște între proprietari și între locuitori.

Art. 21. La întâmplare, când proprietarul nu va avea trebuință de acele 12 zile de lucru cu boi, el va putea să se învoiască prin bună alcătuire cu locuitorul spre a-l întrebuința la alte slujbe, iar în lipsă de învoială, el se va despăgubi cu plată în bani pe prețul zilelor de lucru cu boi după chipul ce s'au însemnat în art. de sus.

Art. 22. Dacă proprietarul aflându-să în lipsă de pământ, se va găsi în neputință de a da locuitorilor locul însemnat prin art. 10, el va urmă, după vechiul obicei, ca să dea sătenilor două din trei părți a câmpului, păstrând pentru sine cealaltă a treia parte.

Art. 23. Dacă în aceste împrejurări numărul tot a locuitorilor nu se va putea îndestulă fieștecare în partea sa cu locul întreg ce este hotărit de cătră pravilă, îi va fi slobod numărului de prisos a locuitorilor de a se mută aiure sau de a se alcătui prin bună tocmeală cu proprietarul; când însă unii ca

acești ar primi să rămâe pe moșie după toată neputința de a se îndestulă cu toate folosurile ce li se cuvin, li să va face o scădere potrivită din acele 9 zile proaste, vor fi însă datori în toată vreme a lucră acele 12 zile însemnate prin art. 13.

Art. 24. Se înțelege:

a) Că nu este slobod locuitorului de a nu primi părțile de locuri ce i se cuvin supt cuvânt de a se scădeă din lucru dacă proprietarul nu va primi de bună voe.

b) Că nu este ertat proprietarului de a nu da locuitorului întreagă parte de loc ce i se cuvine supt cuvânt de a-l scădeă din lucru decât cu primire acestui și după noima art. 23.

c) Că toate aceste alcătuiuri între proprietari și locuitori nu se vor puteă face decât cel puțin cu o lună înainte de Sf. Gheorghe.

Art. 25. Locuitorul care în puterea art. 23 va voi să se mute pe altă moșie, nu va pute să facă aceasta decât Isprăvniciei, care va cercetă împrejurarea dacă urmează vre-o pricină de neînvoire și va înștiința pe Visterie ca să se înscrie pe acesta în tabla satului în care va voi să să statornicească din nou cu primirea proprietarului acelui sat; la așa împrejurări locuitorul este slobod a-și vinde sadurile sale, adecă viile sau livezile celorlalți locuitori a acelui sat, protimisindu-să pe proprietar tot cu acelaș preț.

Art. 26. Locuitorul ce ar aveă pământul hotărit prin reglement și carile cu toate aceste ar voi a se mută aiure, după particularnicele sale interesuri, nu va fi volnic a face asemenea pas decât după împlinirea condițiilor următoare, adecă: *a)* el trebuie a face cunoscut cu șase luni înainte de Sf. Gheorghe, Ispravniciei și proprietarului. *b)* el trebuie a plăti proprietarului suma potrivită a lucrului și a tuturor îndatoririlor unui an. *c)* el este dator a plăti la casa sâtească a locuinții sale o sumă potrivită cu darea sa a unui an în folosul acestei case. *d)* casa sa, toate sadurile și alte lucruri ce le ar fi adus în stare lucrătoare pe moșia de pe care se mută, vor rămâneă în folosul proprietarului fără vre-o despăgubire.

Art. 27. Iar încât pentru capitație, va fi dator ca să o plătească asemenea pentru toți anii ce ar rămâneă până la catastragrafie, afară numai când Visteria va invoii una ca aceasta

și l'ar încărcă cu birul la locul unde s'au mutat, care la asemenea întâmplare s'ar face răspunzătoare pentru dânsul; în amândouă aceste întâmplări locuitorul este dator de a face cunoscut de aceasta proprietarului, de față la Isprav. ținutului.

Art. 28. Dacă strămutarea țăranilor se va face prin învoire a vreunui proprietar, acesta atunci ar fi răspunzător de toate pagubile pe care vechiul proprietar ar avea dreptate ca să iee.

Art. 29. Proprietarul va putea ca să ceară depărtarea țăranilor îndărătnici care ar pricinui neînvoire și nesupunere între ceilalți săteni, dându-li-se de știre de aceasta în ființa privighitorului de ocol cu șase luni mai înainte de Sf. Gheorghe și înștiințând despre aceasta și pe Ispravnicul ținutului; la asemenea întâmplare el îl va despăgubi despre sadurile ce va putea ca să aibă precum pomi și altele. Visteria va înscrie numele lor la satul unde ei vor merge ca să se așeze și unde ei în urmă ar plăti capitația lor.

Art. 30. Tot țăranul căsătorit și care ar avea locul hotărît de pravilă, deși el ar locui tot într'o casă cu părinții săi, va fi dator ca să împlinească către proprietar îndatoririle la cari il supune folosurile pe cari le dobândește; însă în urmarea acestui prințipion, săteanul necăsătorit și care nu ar avea parte de pământ dat celorlalți, nu va fi supus la nici un feliu de îndatorire. Cu toate aceste, când el fără să se căsătorească ar voi să dobândească acea parte de pământ, și proprietarul ar voi ca să o dea, atunci el va fi îndatorit ca să lucreze de o potrivă cu ceilalți.

Art. 31. În fieștecare timp a anului, proprietarul va avea îngrijire de a nu întrebuiță pe țărani decât cu chipul acela ca fieștecarele dintre ei să se poată îndeletnici la lucrurile sale; țăranii sunt datori asemenea a se înfățișa îndată ce vor fi chemați pentru ca să împlinească datoria lor, sau în locul lor să pue pe alții, pentru ca să nu se pricinuiască păgubire proprietarului prin zăbava ce ar face întru săvârșirea îndemănată a lucrărilor la care ei sunt îndatoriți.

Art. 32. Proprietarul singur are dreptate a vinde pe moșia sa vin, rachiu sau alte băuturi și a avea măcelărie și dugheni,

aceste drepturi fiind lipite către proprietar precum și folosul din iazuri, păduri, mori și alte asemenea.

Art. 33. Sătenii locuitori pe moșii răzășești nu vor fi supuși lucrului hotărît în afară de dijmă, ei vor plăti cu bani aceea ce se cuvine pentru 12 zile după prețul politic.

Art. 34. Acest reglement trebuie să fie păzit în viitorime ca o pravilă temeinică, însă orice alcătuire săvârșită prin înscris sau în vreme trecută, sau în acea viitoare cu bună primire între proprietari și între săteni pentru împrumutatele drepturi și îndatoriri, va fi păzită cu neclintire și cunoscut de însuș dregătorii la întâmplare de pricinuire ca sfântă și nestrămbată.

Art. 35. Așezarea magaziilor de rezervă așa precum ea eră hotărîtă prin art. 159 din reglement, fiindcă au înfătoșat multe neincuviințări și mai ales neorinduiala care firește se întâmplă la toate lucrurile ce se face în deobște, și cu aceasta el însuși este săvârșit cu lenevire, pentru a nu se lăsa să cadă cu vreme în desființare un așezământ așa de prețios. Dar pentru ca să i se dea de împotriva toate mijloacele de statornicie potrivit cu pravățul mântuitor la care el trebuie să ajungă, s'au hotărît că în urmarea acei din nou împărțiri a pământului care aveă a se face în puterea acestei pravili, țarina de rezervă să fie cuprinsă în partea din loc a fieștecărui țaran.

Art. 36. După această măsură fieștecare țaran va fi dator ca să pue în magazia de rezervă jumătate merță păpușoi îndată după culesul acestor produse.

Art. 37. Drept aceea toate legiuirile art. 159 vor urmă lucrarea lor, afară de aceea a §§ A și B, în locul cărora s'au așezat această legiuire. Acest proiect cercetându-se de Sfat se va supune cercetării Ex. S.

6. Adresa lui Kisselev No. 41, din 15 Februarie 1833, către Sfatul Cârmuitor al Moldovei

Le projet, sur les droits et devoirs respectifs des propriétaires et des cultivateurs, que le Conseil Administratif a dernièrement porté à ma connaissance, est devenu l'objet d'une attention exclusive de ma part.

Cette question se rattachant aux intérêts des classes les plus nombreuses, et qui ont marqué à cet effet une anxiété prononcée sur presque tous les points de la Principauté, méritait certes une investigation approfondie. Aussi dans le but de pouvoir émettre une opinion raisonnée à ce sujet, j'ai cru indispensable de me livrer d'une part à des recherches propres à faire ressortir ce qu'il y avait de positif dans les règlements antérieurs, et de l'autre d'examiner jusqu'à quel point les dispositions du projet du Conseil Administratif sont basées sur le principe de réciprocité dans l'échange des profits et services respectifs, principe dont la stricte observation doit être considérée comme l'accomplissement de tous les vœux que peuvent former les propriétaires fonciers.

Le premier résultat de ces recherches m'a prouvé :

I. Que le maximum des obligations des cultivateurs était à peine, il y a 25 ans, de 12 journées dans l'année.

II. Qu'elles subissaient des diminutions plus ou moins considérables selon les exigences locales, déterminées par la proximité des places frontières turques.

III. Que les services attachés à ces obligations, n'étaient point réglés sur des tâches ou quotités du travail exigibles par journées.

IV. Que les actes de 1776 et 1777 attribués à l'hospodar Grégoire Ghika n'existent point ou sont subreptices.

V. Que jusqu'au commencement de l'année 1805, il n'y avait point de législation déterminée et positive à cet égard.

VI. Que ce ne fut qu'à cette époque que les principaux boyars du pays, par une anafora adressée à l'hospodar Alexandre Mourousy, et un arz-magzar (pétition collective) transmise à la Porte, avaient sollicité comme un bienfait, et notamment pour pouvoir subvenir aux réquisitions monopoliques du Capan (Bureau d'approvisionnement de la Capitale) l'augmentation des redevances des cultivateurs jusqu'à la concurrence de 18 journées.

VII. Que les actes ci dessus indiqués imposaient pour la première fois des tâches ou quotités de travail exigibles par journées, mais avec des restrictions en faveur des cultivateurs habitant les contrées voisines des places fortes.

VIII. Que les allocations de terrain faites par ces mêmes

actes, en retour des services précités étaient, suivant les localités, comme de $3\frac{1}{2}$ et $1\frac{1}{2}$ plus fortes en comparaison des portions de terrain accordées par le projet du Conseil.

IX. Enfin que l'anaphora et l'arz-magzar précités n'ont pas reçu la sanction de la S. Porte, probablement à cause de la guerre qui suivit de près cette demande.

Telles sont en résumé, soit les données puisées dans la teneur même des actes authentiques sus indiqués, soit les conséquences qui en découlent d'une manière rigoureuse, et dont la plus importante est, sans contredit, le défaut d'authenticité des réglemens dits *Pontos de Grégoire-Voda*, ainsi que cela a été observé dans le § 4 qui précède.

Quant au principe de réciprocité qui doit présider à l'échange des services et des profits respectifs, l'évaluation des journées nominales du projet en journées réelles, faites sur les tâches de travail en vigueur dans l'Ukraine, et la comparaison du salaire de ce travail, y compris le prix de la dime, avec le fermage de portions de terres accordées aux cultivateurs, mettraient dans le plus grand jour l'absence de tout équilibre entre les obligations et les avantages des paysans, par cela même qu'une journée de travail en Moldavie équivaut à une et demie et même à deux de celles de l'Ukraine, dont chacune peut être évaluée au minimum à $1\frac{1}{2}$ réelle.

Quelle que soit d'ailleurs la justesse de ce raisonnement on a cru ne pas devoir s'y arrêter, mais encore est-il qu'en supposant les journées nominales comme journées réelles, la comparaison de leur salaire, y compris le prix de la dime, avec le fermage de la terre, donnerait toujours un excédant en faveur du propriétaire.

Ces faits se trouvent tous consignés d'une manière plus claire et plus positive dans l'analyse comparative ci jointe sub Lit. A.

En appelant sur le contenu de cette pièce l'attention du Conseil administratif, je dois, en même temps, lui faire les indications suivantes:

Le Conseil Administratif ainsi que l'assemblée générale ordinaire en suivant exactement, dans la pondération des droits et devoirs respectifs, le principe d'une juste réciprocité, devraient en outre prendre en sérieuse considération:

a) le véritable état des classes, tel qu'il existe aujourd'hui, sans confondre ce qu'il y a de légal et de positif dans cette question avec les empiètemens d'une date récente;

b) l'anxiété et le mécontentement assez généralement partagé dans la classe des cultivateurs;

c) les circonstances graves qui pèsent de tout leur poids sur la Turquie.

Partant de ces considérations, le Conseil et l'Assemblée devraient s'attacher à détruire les germes de mécontentemens qui pourraient, tôt ou tard, amener des crises et des conflagrations déplorables et à les remplacer par un ordre de choses dont le maintien puisse plus ou moins intéresser toutes les classes de la population.

Appelé par les ordres de l'Auguste Protecteur de ce pays à veiller à l'introduction des nouvelles institutions, je ne saurais, comme organe de sa haute volonté, apporter assez de circonspection sur un objet de si haute importance. Comme ami de ce pays et plus encore de la noblesse Moldo-Valaque, j'aurais cru avoir manqué aux obligations que je dois remplir à ce titre, en ne faisant qu'effleurer une question qui, par sa nature, ne saurait être assez approfondie.

Désireux de concilier les vœux et les prétentions des propriétaires fonciers avec les exigences de la justice et des circonstances, j'ai cru devoir, en conservant les dispositions du projet dans leur ensemble, ne proposer que quelques modifications de détail qui se trouvent consignées ci-joint sous lit. B.

En faisant cette communication confidentielle au Conseil Administratif, je n'ai pas en vue de me prévaloir de ma position de chef de l'administration de ce pays pour en exiger l'introduction obligée, mais c'est plutôt de ma part une indication officieuse, puisée dans les sentimens d'un véritable attachement.

Si le Conseil Administratif, et avec lui l'assemblée générale, appréciant ces motifs, admettaient le projet du Conseil ainsi qu'il se trouve amendé, je me ferai un devoir, en tant que les circonstances actuelles pourraient le permettre, de tenir la main à la mise à exécution de cette partie des nouvelles institutions. Dans le cas contraire il me serait impossible d'assu-

mer la responsabilité qui pourrait, tôt ou tard, résulter des inconvéniens signalés, et je me trouverai, dès lors, dans l'obligation de maintenir l'état actuel des choses à cet égard et d'en référer à la Cour Impériale pour en obtenir une décision définitive.

Arhiva Statului Iași, *Dosar No. 7*, Trsp. 1764, Op. 2013, fila 52—55.
Traducerea românească, *Ibidem*, fila 56—60.

7. Observațiile lui Kisselev la proiectul Sfatului Administrativ.

Art. 6. Pour ne point faire peser sur le laboureur au gré du propriétaire, le genre de travail le plus onéreux, il serait juste de fixer, à l'instar des dispositions de l'anaphora Mourousi, un nombre de journées données pour chaque genre de travail.

§ C. Il serait juste d'admettre à cet égard une réduction, d'autant plus que l'anaphora Mourousi porte ce même travail à 6 préginas.

§ E. La distinction de trois journées de travail personnel et une avec bœufs devrait être supprimée, d'autant plus qu'il n'existe point, dans le Règlement Organique; ce paragraphe devrait par conséquent être rédigé ainsi qu'il suit! „Une faltche d'herbe fauchée et entassée en meule, comptera quatre journées de travail“.

Art. 7. Cet article à l'exception de la clause „pour tout travail“ ... jusqu'à la fin, devrait être entièrement éliminé, par les raisons exposées dans l'analyse comparative de l'anaphora Mourousi et du projet.

Art. 8. Par suite de l'observation qui précède, la citation de l'art. 7, faite dans celui-ci, doit être éliminée.

Art. 12. Il est nécessaire, pour éviter toute fausse interprétation des clauses de cet article, de dire au lieu „des dispositions de l'article précédent“, „les dispositions des articles 10 et 11 qui précèdent“.

Art. 15. L'analyse des trois jours avec boeufs en neufs journées de travail personnel est non seulement onéreuse pour le paysan, mais arbitraire. Cet article devrait par conséquent être conservé depuis le commencement jusqu'à la fin de la phrase... „il est résolu qu'outre les douze journées plus haut“. Mais le reste de l'article devrait être remplacé par la rédaction suivante: „Chaque villageois sera tenu de travailler trois jours par an, avec des boeufs s'il en a, pour s'acquitter des redevances susmentionnées. Ces trois journées ne compteront que depuis le lever jusqu'au coucher du soleil. Pour celui qui n'a point de boeufs, il ne sera obligé qu'à un travail personnel de 3 jours“.

Art. 16. Par suite de la rectification précédente, il faudrait remplacer la clause de „dans les neufs journées simples“ par le rédaction de „dans les trois journées simples, désignées dans l'art. précédent, hors desquelles le paysan ne sera plus tenu de s'acquitter d'aucun autre travail obligatoire. Il est bien entendu que ces trois journées telles qu'elles viennent d'être précisées ne sont exigibles etc“.

Art. 20. Pour ne point donner lieu à un travail souvent difficile à confectionner et qui par cela même pourrait amener des embarras et des inexactitudes notables, il serait utile d'éliminer entièrement la clause de „l'assemblée générale ordinaire fera dresser tous les ans des tableaux des prix-moyens“, etc. jusqu'à la fin de l'article.

Art. 22. Pour éviter tout équivoque à cet égard, il faudrait remplacer la locution de les „deux tiers du champs“ par celui de „les deux tiers des terres labourables et propres au paccage et au fauchage“.

Art. 23. Par suite des observations consignées sous la rubrique de l'art. 15, la clause „il leur sera fait une déduction proportionnelle sur les neufs journées simples“ devrait être remplacée par la rédaction suivante: „il leur sera fait une déduction proportionnelle sur les trois jours simples“.

Art. 26. Il vaudrait mieux remplacer cette clause par la suivante: „il doit payer au profit de la caisse communale de

son domicile une somme équivalente à son contingent d'une année dans la contribution communale“.

N. B. Il est essentiel de renouveler à la suite de toutes les clauses qui précèdent, la teneur de l'art. 435 du Règlement Organique dont elles sont la conséquence rigoureuse. Par conséquent il sera inséré ici, pour corollaire de toutes ces dispositions, l'article suivant :

Art. 27. Les dispositions des art. 23, 24, 25 et 26 précédents découlent rigoureusement de l'art. 435 du Règlement organique concernant la liberté des paysans et conçu dans ces termes: „L'acte législatif de l'an 1749, signé par le clergé et les boyars et confirmé par le Prince C. Nicolas Mavrocordato, concernant l'affranchissement des villageois, restera et sera irrévocablement maintenu dans toute sa vigueur“.

Art. 28. Comme la pénalité contre l'embaucheur n'a rien de déterminé, il faudrait remplacer cette rédaction par la suivante: „Si le déplacement de paysans avait lieu par les instigations de quelque propriétaire, celui-ci serait alors tenu de payer, comme amende au propriétaire, les redevances de chaque paysan pour trois ans, et à la caisse communale un équivalent de trois ans de contribution communale“.

Art. 29. La clause „Il les indemniserà dans le cas“... jusqu'à la clause: la Vestiarie etc., devrait être rectifiée ainsi qu'il suit: „Dans ce cas il sera loisible aux paysans de se défaire des plantations qu'ils pourraient avoir, telles que pruniers et autres, par vente, conformément à la teneur de l'art. 25, mais en cas de manque d'acheteurs, ils seront indemnisés de leur plantations par le propriétaire, d'après une décision du tribunal local“.

Arhiva Statului, Iași, *Dosar No. 7. Trsp. 1764. Opis 2013, fila 93—94.*
Traducere românească, *ibidem.* fila 89—91.

Résultat comparatif des dispositions de l'anaphora Mourousi et du projet du Conseil.

Anaphora Mourousi.

Labour et hersage	2 jours
Sarclage et transport au grenier	2 1/2 "
Moisson et transport aux aires	2 1/2 "
Fauchage et entassement	4 "
Journées de claie	4 "
Transports de bois	2 "
Constructions et enclos	1/2 "
	<hr/>
	18 jours

Réparation de digues et moulins.

Projet du Conseil.

12 jours semblables à ceux de l'anaphora Mourousi, avec la différence de six préignes en sus pour la journée de sarclage.
4 jours simples de claie.
2 jours de transports.
18 jours exactement les mêmes que ceux qui étaient demandés dans l'anaphora Mourousi.
3 jours restent pour être employés aux réparations des digues et moulins.

Terrains donnés par l'anaphora Mourousi.

Un frontatache	13 falt.	40 pr.
Un mijlocache	9 "	40 "
Un codache	5 "	40 "

Terrains donnés par le projet du Conseil.

Un frontatache	5 falt.	40 pr.
Un mijlocache	3 "	70 "
Un codache	2 "	30 "

Différence.

- I) Dans l'anaphora Mourousi six préignes de moins sont exigées pour la journée de sarclage.
- II) La réparation des digues et moulins sur les propriétés où il y en a, est illimitée dans l'anaphora Mourousi et bornée à trois jours dans le projet du conseil.
- III) Les 12 journées obligatoires exigibles toutes en travail avec les bœufs, ce qui pour le paysan à quatre bœufs équivaut à 24 journées prêtées avec une paire de bœufs, est un avantage marquant pour les propriétaires dans la projet du conseil.

Différence.

Excédant en faveur :	
Du frontatache	8 falt. 20 pr.
Du mijlocache	5 "
Du codache	5 "
De l'anaphora Mourousi.	40 "

Observation générale. Il résulte de cette comparaison que le seul avantage que l'anaphora Mourousi donne au delà du projet du Conseil, est celui des jours de réparation qui ne sont point limités. Les avantages du projet sur l'anaphora en faveur des propriétaires sont les suivants: les six préignes de sarclage, les 12 journées exigibles en travail avec bestiaux et finalement la réduction considérable du terrain à donner. Ce qui compense et au delà l'avantage des réparations et ce qui sert à prouver que le projet, tel qu'il est, est extrêmement plus favorable au propriétaire que les dispositions de l'anaphora, qui d'ailleurs ne pourraient pas être applicables dans l'état actuel des choses.

8. Adresa lui Kisseleff din 28 Februarie 1833, către Obștească Obișnuită Adunare.

Au nombre des réformes administratives dont le régime des principautés est devenu l'objet, il en est une dont l'application a paru devoir être ajournée, comme se rattachant à des questions qui, par leur nature, réclamaient beaucoup de circonspection et une investigation approfondie. Telle est la partie du Règlement organique concernant les droits et devoirs des propriétaires et des cultivateurs.

Malgré les ménagemens adoptés à cet égard par l'administration et qui ne sont point inconnus à l'assemblée générale ordinaire, l'idée seule d'un surcroît de redevances imposées aux laboureurs par les nouvelles institutions, a produit dans l'une et l'autre Principauté une anxiété générale parmi cette classe nombreuse de la population et a donné lieu à des plaintes consignées dans des adresses multiples.

Prévenu d'une pareille disposition des esprits, j'ai été personnellement dans le cas d'en apprécier toute l'étendue à plusieurs reprises et sur les lieux mêmes. Je me suis par conséquent attaché à recueillir des données propres à mettre en évidence le véritable état de la question sous le rapport de la légalité des prétentions de l'une et de l'autre classe, et c'est ainsi que j'ai pu acquérir la certitude que les obligations des cultivateurs en Moldavie étaient, à une époque peu reculée, dans le vague le plus absolu et réduites à des proportions exigües.

L'anaphora signée sous l'administration du Prince Mourousi par le corps de Boyars, ainsi que l'arz-magzar y relatif, viennent à l'appui de cette assertion et m'ont offert le moyen d'asseoir à cet égard une opinion raisonnée.

Ces pièces m'ont de plus mis à même d'apporter, en parfaite connaissance de cause, quelques rectifications au projet de loi que le Conseil Administratif m'a dernièrement présenté et qui est destiné à fixer définitivement les rapports réciproques du propriétaire et des laboureur.

En chargeant Messieurs les membres du Conseil Administratif de présenter à l'assemblée générale le projet dont il s'agit ainsi que l'office qui l'accompagne avec tous les documens et

pièces justificatives qui s'y rapportent, je dois y appeler l'attention la plus sérieuse de l'assemblée, en l'engageant à apporter dans ses délibérations, tout le calme et la maturité de réflexions indispensables pour une question de si haut intérêt.

Guidé par l'esprit de justice et de modération qui la caractérise, l'assemblée générale sera sans doute pénétrée de la vérité qu'il ne s'agit plus aujourd'hui de combinaisons théoriques dont l'application démontrerait toute l'insuffisance et souvent les dangers qui s'y rattachent, mais de l'établissement d'un ordre de choses basé sur les droits positifs des classes intéressées et qui puisse, à ce titre, offrir des garanties mutuelles d'ordre et de stabilité.

Arhiva Statului Iașii, *Dosar No. 7*. Tr. 1764. Opis 2013, Fila 95 și 100. — Traducerea românească. *ibidem*, Fila 96—99.

9. Textul definitiv al Secției VII, Capitolul III a Regulamentului Organic votat de Adunare la 1833 și încuviințat de Kisselev.

SECȚIA VII

Dreptățile și datoriile a ambe părților între proprietari de moșii și între locuitorii de pământ.

Art. 118. După ce prin legiuirile noului așezământ s'au desființat deosebitele catahrisuri, care din vreme în vreme s'au fost alunecat în ocârmirea prințipatului, și aduceă indestule piedici la obștesca bună petrecere, după ce scutelnicii, breslașii și slugile s'au desființat, și unindu-se cu treapta birnicilor, au adus o micșurare vederată în analogia dării fieștecăruia lăcuiitor, statornicită aceasta acum de cătră ocârmuire la treizeci lei de familie, și după ce lângă toate aceste înprejurări s'au luat măsuri pentru a locuitorilor netăgăduit folos, au trebuit să se statornicească în asăminea rânduială dreptățile și datoriile proprietarului către lăcuiitorii așezați pe moșiia sa, și în acest predmet urmează așezământul de mai jos care să legiește a se păzi în viitorime atât despre lăcuiitori cât și despre proprietari cu toate sfînțenia fără a se mai face la dânsul vre-o schimbare.

a) Proprietarul este îndatorit a da loc de hrană locuitorilor așezați pe moșia sa, deopotrivă precât și aceștia sunt îndatoriți a lucra înprotivă pentru socoteala proprietarului.

b) Această alcătuire a ambe părților spre a fi dreaptă, trebuie a răsplăti, în tot chipul de puțință folosurile și îndatoririle atât cătră o parte, cât și de cătră alta.

c) Măsura pământului ce să va da trebuie a fi întemeiată pe adevăratele trebuinți a locuitorilor de pământ, și munca acestuia trebuie a să analoghisi după valoarea pământului ce i să va da.

d) Măsura obicnuită în țară este falcea, care cuprinde loc de optzăci prăjini lung, și de patru larg, sau tri sute douăzeci prăjini patrute, prăjina este o măsură de trei stânjani, stânjinul cuprinde opt palme domnești, așa dar prăjin, de care să vorbește în toată cuprinderea acestui așezământ, este prăjina de falce.

e) Zilele lucrătoare sunt prețuite după întinderea pământului ce locuitoriul poate a lucra pe a sa socoteală precum urmează:

1) Tot locuitoriul ce va aveă doi boi, este dator a ară patrușprezece prăjini la loc de moină, sau nouă prăjini în pământ țalină pe zi, iar acel ce va ave patru boi este dator a ară îndoit număr de prăjini iarăși pe zi, fiindcă numai pentru acest număr de boi i să dă hrana de cătră proprietar, sămănatul și grăpatul sunt cuprinși în ziua arăturii.

2) Douăsprezece prăjini de prașit împreună cu culesul popușoilor, căratul lor la coșeri, și facerea coșeriului, când va cere trebuința, să va socoti o zi, aceasta însă numai pentru popușoi făcuți din zilele boierescului și din dijmă, iar materialul trebuincios la facerea coșeriului să-l dee proprietariul.

3) Șasăsprezece prăjini de secerat. sau douăzeci prăjini de cosăt, la pâne albă cu căratul la arie. și pusul în stoguri, să va socoti o zi.

4) Una falce de iarbă de cosăt cu adunatul, clăditul în stoguri și facerea îngrădăturii stogurilor din materialul proprietariului pe la locurile unde va cere trebuința neapărat, să va socoti patru zile.

e) Lucrul cuvenit proprietariului trebuind a se împlini așa precum mai sus s'au zis, înpotriva folosurilor ce se dau de că-

tre proprietar locuitorilor, este neapărat de trebuință a să hotărî despre o parte totul acestor folosuri, și despre alta a să statornici îndatoririle la care lăcuiitori sunt supuși din partea lor, pentru ca prin aceasta să se întâmpine în viitorime toată nevoirea sau măsura samovolnică, și până năimirile de pământ se vor putea face prin alcătuirea cea de bunăvoie. Așa dar proprietarul este îndatorit a da fieștecăruia din locuitorii statorniciți pe moșia sa:

1) Un loc de zece prăjâni fâlcești pentru ogradă și grădina spre întrebuințarea familiei lui, aceste locuri vor fi toate la un loc, și acolo unde de cătră proprietar se vor însemna, care locuri vor fi nesupuse la dijmuire. Locuitorii cari se vor găsi acum având livezi sau vii, alcătuiind parte de locuri a locuitorilor, și a căroră cuprindere va trece peste zece prăjâni se dau după acest așezământ, vor fi îndatoriți pentru acest prisos a se supune alcătuirilor urmate între ei și între proprietar, acolo însă unde nu vor fi asemenea învoeli locuitorii pentru acest singur prisos vor fi îndatoriți cătră proprietar a da dijmă din roduri.

2) Proprietariul este îndatorit a da fieștecăruia locuitor fără osăbire și fără vreo privire cătră vite: una și jumătate falce de loc pentru arat, patruzăci prăjini de loc de fânaț, douăzeci prăjini pentru pășune.

3) Tot locuitoriul va primi pentru fieștecare păreche de boi, peste locurile însemnate mai sus; sașezeci prăjini de fânaț, și șasezeci de pășune, proprietarul va însemna însuși asemenea locuri.

4) Proprietariul nu este îndatorit a da mai mult loc unui locuitor decât pentru patru boi și o vacă.

Art. 119. Pământul hotărît să se deie tuturor locuitorilor după acest așezământ, iară apoi la țanuturile din jos, și anume Covurlulu, Tecuciu, Fălciu și Tutova, în curgerea de șase ani locuitorii fieștecăruia sat să se folosască de pământurile pentru hrana ce au avut și până acum, aceasta adică în privire către întregimea mesii satului, iară cel ce să atinge de împărțarea unor asemenea pământuri între locuitori, proprietariul având de datorie a privighia ca să nu urmeze în strămbătățime între dânșii va avea dreptate a adăogi pământ acelor ce ar avea mai puțin cu luare dela acei ce vor avea de prisos prin știrea Isprăvni-

ciei, după șase ani încă și locuitorii acestor patru ținuturi, arătate mai sus, vor avea numai pământul legiuit prin acest Așă-zământ obștește pentru toți locuitorii.

Art. 120. Tot locuitorul ce va dobândi totul folosurilor mai sus pomenite va fi dator:

a) A lucra în curgerea unui an pentru socoteala proprietarului pe a căruia moșie va fi statornicit, douăsprezece zile după vechiul obicei, după chipul cu care s'au hotărît prin art. 118, litera D. adică: patru zile de primăvară, patru zile de vară, și patru zile de toamnă.

b) Locuitorul ce nu va avea nici cum boi și nu va primi decât parte de locuri însemnate la No. 2, a literii E, din art. 118, va lucra aceste douăsprezece zile cu mâinile, iară acela ce va avea boi va lucra aceste douăsprezece zile cu plugul sau carul sau și cu numărul dobitoacelor pentru care proprietarul le siguripește mijloacele de hrană potrivit cu legiurile cuprinse la No. 3, a literii E. Art. 118. Din întâmplare însă, când proprietarul nu ar avea trebuință de lucrul cu boi, să fie îndatorit a merge la lucrul acel cu mâinile neputând proprietariul în așa întâmplare a pretenderisi mai multe zile decât acele douăsprezece hotărîte prin ponturi și întocmai ca și dela lăcuitorii acei fără boi.

c) Fiindcă după vechiul obicei locuitorul sătean eră dator a împlini și feliuri de alte însărcinări către proprietar, precum zilele de clacă, macineturile, podvezile și carul de lemne, însărcinări care nefiind hotărîte ar putea să deie pricină la samovolnice cereri, pentru aceasta spre a să întâmpină de acum înainte tot felul de catahrisis, și spre a să lămuri cu un chip hotărît și drept toate îndatoririle locuitorilor s'au hotărît, că afară de acele douăsprezece zile precum ele s'au rostit mai sus, fiește care locuitor ce va avea boi, să fie dator să facă una podvoadă numai, când depărtarea dela locul încărcării până la locul ducerii, va fi dela opt până la șasesprezece ceasuri, iară când depărtarea va fi dela unul până la opt ceasuri, să facă două podvezi numai, socotindu-să povoara trei merțe de pereche de boi, osăbit de aceasta se fie dator fieștecare locuitor, iarăși din acei cu boi, a aduce două care lemne de foc la casa proprietariului sau neavând pe moșia sa, să aducă de pe altă moșie, în depărtare de

patru ceasuri din pădure proprietarului, și pentru amândouă aceste îndatoriri, locuitorii acci fără boi vor lucra cu mâinile patru zile proaste la alt lucru ce va avea proprietarul trebuință pe moșia sa, pe lângă care îndatorire apoi toți locuitorii cu boi, cum și acci fără boi, vor fi îndatoriți a lucra la meremeturile acareturilor de pe moșie patru zile pe an, bine înțelegându-se că dacă proprietarul în doi ani dearândul nu va avea trebuință de lucrul arătatelor zile de meremeturi, în urmă să nu poată cere acele zile odată pe trei ani nici în lucru nici în bani, aceste s'au chibzuit de cătră adunare spre periorisirea neîngrădirii ce urmă până acum în privire cătră aceste predmeturi, și spre a să feri pe locuitori de vre-un fel de înpilare.

d) Așa precum după acest așezământ proprietarul se indestulează de folosul a douăsprezece zile lucrătoare cu boi, pentru care el urmează a siguripsi locuitorilor închipuirile de hrană, toate însărcinările câte până acum afară de acele douăsprezece zile au fost obișnuite, să vor cunoaște cuprinse de acum înainte în îndatoririle ce să hotărâsc prin litera B, afară de care lucrătorul nu va fi supus mai mult în datorii către nici un fel de alt lucru.

e) Lucrul la băi, la groapele de piatră și cărături de che-restele din munți, nu se va putea face decât cu urmarea unei învoeli de bună primire.

f) Tot locuitorul este îndatorit a da proprietariului dijmă din producțiile pe care el adună din locul ce i să dă potrivit cu glăsuirea acestui Așezământ, afară numai de acele zece pră-jini ce cuprinde îngrăditura casei sale, această dijmă se va duce de cătră locuitori la locul însămnat de proprietar pe a sa moșie, potrivit cu urmarea năzuită întru aceasta, și se va da cu aceleași măsuri cu cari locuitoriul se slujește în măsurarea pro-ductului său.

Art. 121. Dacă locuitoriul va avea mai multe vite decât numărul însemnat prin No. 4, a literii E, art. 118, sau dacă el va voi să are mai multă parte de loc decât i să dă, pentru acel prisos se va alcătui prin bună învoire cu proprietarul care în toată vremea va protimisî pe lăcuitorii așezați pe moșia sa; asemenea și locuitorii sunt datori a da ajutor proprietarului (după ce își vor împlini cătră dânsul zilele lucrului hotărîte prin

acest așezământ și după ce vor săvârși și ei ale lor trebuinți în lucrarea pământului la locurile ce proprietarul ar putea ca să facă pe moșia sa, se înțelege că aceasta ar urmă prin bună invoială și cu plată după prețurile politice.

Art. 122. Dacă proprietarul nu ar avea lucru pe moșia sa la care să întrebuințeze pe locuitori, el îi va putea întrebuința și pe alte moșii în depărtare până la patru ceasuri numai, fără ai scade cu ceva, sau el se va despăgubi cu bani după osebitele prețuri a fieștecăruia localitate, și dar pentru ca la întâmplare de judecată aceste prețuri să poată fi primite drept temei negălcevit de către Tribunaluri. Obșteasca Obicinuita Adunare va alcătui în toți anii tablă de prețurile de mijloc ce-au avut curs în fieștecare loc în curgerea anului trecut, aceste prețuri vor sluji de regulă la neînvoirile ce ar naște între proprietari și între locuitori.

Art. 123. La satele acelea unde moșia este strămtă și proprietarul nu va avea loc ca să deie pământ după Așezământ, sau dând lui nu-i ar rămânea nimic loc pentru trebuința sa, atuncea acolo moșia să se deie în trei părți, din care două părți să se deie lucrătorilor, iară o a treia parte să rămăe stăpânului, înțelegându-să că împărțirea aceasta are să urmeze numai pentru locul de hrană adică: imașul, fânașul și locul de arătură. Dacă în aciastă înprejurare numărul tot a locuitorilor nu să va putea îndestulă fieștecare în partea sa cu locul întreg ce este hotărât de către acest Așezământ, îi va fi slobod numărului de prisos a locuitorilor de a să mută aiurea sau de a să alcătui prin bună tocmală cu proprietarul, să înțelege:

a) Că nu este slobod lăcuitoriului de a nu primi părțile de loc ce i să cuvin, supt cuvând de a să scade din lucru, dacă proprietariul nu va primi de bună voe.

b) Că nu este iertat proprietarului de a nu da locuitorilor întreaga parte de loc ce i să cuvine, supt cuvând de al scade din lucru, decât cu priimirea acestuia și după cele zisă mai sus intru acest articol.

c) Că toate aceste alcătuiiri între proprietari și locuitori nu se vor putea face, decât cel puțin cu o lună înaintea Sfântului Gheorghe.

d) Locuitorul, care în puterea acestui articol, ar voi să

se mute pe altă moșie, nu va putea face aceasta decât prin știrea Isprăvnicii care va cercetă împrejurarea dacă urmează vre-o pricină de neînvoire și va înștiința pe Visterie ca să-l înscrie pe acesta în tabla satului unde el va vroi să se statornicească din nou cu primirea proprietarului acelu sat, la așa împrejurare locuitorul este slobod a'și vinde sadurile sale, adică viile sau livezile celorlanți locuitori a acelu sat, protimisându-se însă totdeauna proprietarul cu același preț.

Art. 124. Locuitorul ce ar avea pământul hotărât prin acest așazământ și care cu toate aceste ar voi a se mută aiurea după particularnicile sale interese, nu va fi volnic a face asemenea pas decât după împlinirea condițiunilor următoare adevă:

a) El trebuie a face cunoscut cu șase luni înainte Sfântului Gheorge Isprăvnicii și proprietarului.

b) El trebuie a plăti proprietarului suma potrivită a lucrului și a tuturor îndatoririlor a unui an.

c) El este dator a plăti la casa sătească a locuinții sale o sumă potrivită cu partea sa în darea unui an, spre folosul acestei case.

d) Casa sa, toate sadurile și alte locuri ce le-ar fi adus în stare lucrătoare pe moșie de pe care se mută, vor rămâne în folosul proprietarului fără vre-o despăgubire.

e) Iară încât pentru capitația locuitorul va fi dator ca să o plătească asemenea pentru toți anii ce ar mai rămâne până la catagrafie, afară numai când Visteria i-ar învoi a nu urmă asemenea plată și l-ar încărcă cu birul lui la locul unde s'au mutat, care la o asemenea întâmplare s-ar face răspunzătoare pentru dânsul, în amândouă aceste întâmplări locuitorul este dator să facă cunoscut de aceasta proprietarului de față la Isprăvnicia țanutului.

Art. 125. Dacă strămutarea țăranilor s'ar face prin învițările a vre-unui proprietar, acesta ar fi atunci răspunzător de toate pagubele pe care vechiul proprietar ar avea dreptate ca să ceară.

Art. 126. Proprietarul va putea să ceară depărtarea țăranilor îndărăpnici care ar pricinui neînvoire și nesupunere între ceilalți locuitori săteni, dându-li-să de știre de aceasta în ființa Privighitoriului de ocol cu șase luni mai înainte Sfântului

Gheorghe, și înștiințând pe aceasta și pe Isprăvnicia țănutului, la asemeina întâmplare el îi va despăgubi despre sadurile ce ar putea să aibă, precum pomii și altele, Visteria va înscrie numele lor la satul unde ei ar merge ca să se așeze și unde ei în urmă ar plăti capitația lor.

Art. 127. Tot țăranul căsătorit, și care ar avea locul hotărât de această pravilă, de și el ar locui tot într'o casă cu părinții săi, va fi dator ca să îplinească către proprietar îndatoririle la care îl supun folosurile pe care el dobândește, încă în urmarea acestui prințipium săteanul necăsătorit și care nu ar avea parte de pământ dată celorlalți, nu va fi supus la nici un fel de îndatorire, cu toate aceste când el fără să se căsătorească ar voi să dobândească partea acea de pământ, și proprietariul ar voi ca să o deie atuncea el va fi îndatorit ca să lucreze deopotrivă cu ceilalți.

Art. 128. În fieștecare timp a anului proprietarul va avea îngrijire de a nu întrebuința pe țărani, de cât cu chipul acela ca fieștecare dintre ei să se poată îndeletnici la însuși lucrările sale, țăranii sunt datori asemenea a să înfățișă îndată ce vor fi chemați pentru ca să îplinească îndatorirea lor, sau în locul lor să să puie pe alții pentru ca să nu să pricinuiască păgubirea proprietarului prin zăbava ce ar face întru săvârșirea la vreme îndămânică a lucrurilor la care ei sunt îndatoriiți.

Art. 129. Proprietarul sângur are dreptate a vinde pe moșia sa vin, rachiu, sau alte băuturi, și a avea măcelărie și dughene, aceste drepturi fiind lipite cătră proprietar, precum și folosurile din mori, iazuri, păduri, și alte asemeina.

Art. 130. Sătenii locuitori pe moșii răzășaști, nu vor fi supuși lucrului hotărât, însă afară de dijmă ei vor plăti cu bani aceea ce se cuvine pentru douăsprezece zile după prețul politic, dar se statornicește de legiuire, că la părțile alese și stălpite pe care vor fi locuitori, să se urmeze cu lucrul ca și la celelalte moșii de obștie nefiind ele în categoria numirii răzășești.

Art. 131. Acest așezământ trebuie a fi păzit în viitorime ca o pravilă temeinică, însă orice alcătuire săvârșită prin înscris, sau în vreme trecută, sau în acea viitoare cu bună prii-

mire între proprietari și între săteni pentru împrumutatele drepturi și îndatoriri, va fi păzită cu neclintire și cunoscută de însuși dregătorii la întâmplare de înpricinuire ca sfântă și nestrămutată.

Art. 132. Spre contenirea prigonirilor întâmplătoare între proprietarii de moșii și între cei ce cu alcătuire de dijmă sau embatic au vii pe acele moșii, să se ia de pravăț legiuirile de mai jos adică:

a) Vierii și alți oameni care ar fi șazători prin ogrăzile viilor pentru paza lor, dacă nu au nici casă, nici ogradă, nici vite, nici fâneață pe moșiile sale să află viile, afară din îngrăditura acelor vii, să fie întru tot nesupărați de cătră proprietarii moșiilor, ca unii ce nu au nici o împărtașire în pământul moșiilor, și stăpânii viilor pentru ogrăzile lor plătesc embatic sau dau dejmă.

b) Vierii și alți oameni aflători prin ogrăzile viilor, care pe moșiile unde se află viile afară din îngrăditura lor, ar avea ogoară, fâneață și casă, să fie îndatoriți a lucra zilele boerescului ca și ceilalți locuitori a moșiilor pentru împărtașirea folosului ce au de pe moșie ca și ceilalți locuitori.

c) Vierii și alți oamenii șazători prin ogrăzile viilor, care neavând pe moșiile unde să află viile afară din îngrăditura lor, nici ogor, nici fâneață, nici casă, ar avea ceva vite, și acele vite le-ar pășună, în imașurile sătești, numai puțin și stăpânii viilor, ce ar aocă pe la vii asăminea vite și le-ar pășună în imașurile sătești afară din îngrăditura viilor, să fie datori a se învoi pentru pășunat cu proprietarii moșiilor după numărul vitelor de vor avea.

d) Acei dintre locuitorii birnici, care au viile lor sau curături pe moșii, și împărtașită în celălalt trup a moșiei nici cum nu au, să urmeze tocmelilor ce ar avea făcute cu proprietarii moșiilor la vreme când au luat acele locuri pentru vii și curături, iară neavând tocmele să lucreze zilele boerescului întocmai ca și ceilalți locuitori.

10. Proclamație din 1 Aprilie 1833 a lui Kisselev către locuitorii satelor.

Din poronca Ex. Sale Domnului Plenipotent

SFATUL ADMINISTRATIV

Cătră locuitorii de prin sate,

Așezământurile nouă ce vă oblăduesc, v'au închizășluit folosuri nemărginite. În locul deosebitelor dări cari dau prilej la o mulțime de catacrisuri asupra voastră pentru voi, sau așezat o singură numai și ușoară capitație.

Voi ați rămas slobozi de vămurile din lăuntru cari, împiedecând neguțătoria produsurilor voastre, vă pricinuiă o mulțime de asupriri.

Voi nu sunteți mai mult supuși dărilor numite vădrărit, pogonărit, goștină și desetină.

Voi nu aveți mai mult a plăti gloaba grosăritului și alte globiri izvodite din rău obicei.

Voi sunteți apărași de ajutorul ce ați dat pentru tinerea poștilor în fân și în bani.

Voi sunteți mântuiți de havalelele cărăturii chrestelilor la Galați. de dările din zaharele, de fiaturile produsurilor voastre cele pământeste și de zeciuiala ce se luă la Galați de pe aceste produse sub numele de fazla.

Într'un cuvânt voi sunteți mântuiți de cererile și dările asupra voastră pentru voi, cari se luă supt felurite cuvinte.

Aceste cereri și dări, a căroră pomenire este încă proaspătă în a voastră aducere aminte, prețuite în bani, covârșesc afară de toată măsura capitația ce plătiți acum, care în puterea noilor așezământuri ce vă închizășluiesc în viitorime o petrecere liniștită și o fericire sporitoare, s'au mărginit la o dare prea nesimțitoare. Proprietarii cu o răvnă plină de curățenie și necăutând la acel în parte al lor folos, au ajutat pe ocărmiure întru a ajunge la scopul îngrijirii sale cele pământeste prin facerile de bine pe cari nouile așezământuri v'au închezășluit.

Ispita unui an au trecut ca să vă încredințeze despre fericita viitorime ce vă așteaptă.

Toate aceste nemărginite faceri de bine curg din hotărârile tractatului din Adrianopoli, cari sfințesc cu nestrămutare

drepturile și datoriile proprietarilor și lucrătorilor de pământ, care drepturi și datorii se află până acum în cea mai întreagă neîngrădire și, prin aceasta însuș, eră pricinuitoare de feliuri de tânguiri și de învinovățiri necurmte.

O pravilă asupra acestor drepturi și datorii sau fost cercetată de către o Adunare Obștească numită extra-ordinară și de Obșteasca obișnuită Adunare a acestui an și, pentru ca să-i facă punere în lucrare nu numai ușoară ci și folositoare treptei lucrătorilor de pământ, sau indeletnicit întru aceasta cu cea mai pătrunzătoare chibzuire.

Acest așezământ simplu și lămurit, întemeiat pe o dreaptă potrivire a însărcinărilor și a slujbelor, va fi de acum înainte ocrotit de închezășluirea Pravilelor, iar ocărnuirea întru incredintare că voi veți ști a prețui toată întinderea acestor îmbunătățiri, și voi veți fi întocmai următori prin o stăruițoare sâr-guință întru împlinirea datoriilor voastre, va privigheă punerea în lucrare a legiurilor ce se cuprind în această Pravilă.

Arhiva Statului, Iași, *Dosar No. 7*, Trsp. 1764, Op. 2013.

Actele la cari sunt relative notele 2, 3 și 4 de pe pagina 444 nu se mai reproduc aici, importanța lor nejustificând o asemenea reproducere.

In urma unei erori de punere in pagini rămânând ultima parte a actului de pe pag. 504 — 505 netipărită, se completează aici:

Un zăpis din velet 7255, Săpt. 27, dela Costandi sin Dumitrașcu, nepot Irimiei, și femeia lui Palaghie, ce au dat danie Dum. Med. Iordachi Rusăt, parte lor de baștină din Irimie și s'au ales 55 stânjani, 7 palme.

Un zăpis din velet 7265 Oct. 5, dela Gheorghii Goagă și femeia lui Vasâlca, sor[a] lui Costandi, ce au dat danii parte lor de baștină din Irimie ce s'au ales parte lor în cei 55 stânjani, 7 palme a frățani-său lui Costandi ce arată mai sus.

Un zăpis din velet 7265 Oct. 20, dela Iliana, fata lui Ion și a Catrinii, ce au dat danii parte ei și s'au ales 3 stânjani, 1 palmă, a cincea parte din Toader Morari, moșul ei.

Un zăpis din velet 7260 Febr. 1, dela Sărghii sin Ștefan cu femeia lui Ioana, ce au dat danii parte lor de baștină, iar din Irimie, și s'au ales parte lor 55 stânjani, 7 palme.

Un zăpis dela Ana, sor[a] lui, din velet 7265 Iulie 10, ce au dat parte ei danii ce au avut împreună cu fratele său Sărghii, tot în cei arătați mai sus.

Un zăpis dela Catrina, fata Anasașei, nepoată lui Dumitrașco, vara lui Costandin și lui Sărghii, din let 7255 Oct. 10, ce au dat danii parte ei de baștină iar din Irimie, și s'au ales parte ei 55 stânjani, 7 palme.

Un zăpis din let 7264 Iunie 13, dela Ștefan Anton ce au dat danii parte lui și s'au ales 3 stânjani, 2 palme parte lui.

Un zăpis din let 7264 Iunie 13, dela Toader sin Cateș și femeia lui Gahina, ce au dat danii partea ei și s'au ales 3 stânjani, 2 palme parte lui.

Aceste zăpise toate, după cum au știut și au adevărit răzășii părțile tuturor, am ales precum arată anume și am scris toate părțile dumealui Comisul Lăscărachi Rosăt: 3 bătrâni, 2 stânjani pol și a răzășilor tuturor, 3 bătrâni, 39 pol stânjani și s'au venit pe bătrân câte 133 stânjani din câmp, din măsurătoarea ce s'au arătat mai sus, 84 stânjani, 2 palme din curătură, 65 stânjani, 3 palme din fânaț, și am iscalit și acest izvod.

TABLA DE MATERII

	Pagina
Introducere : <i>Despre alcătuirea neamului românesc</i>	1

CARTEA I

DREPTUL ROMÂNESC

CAPITOLUL I

Despre Cneji și Voevozi și despre diferențierea claselor la români

§ 1. Cele mai vechi mențiuni despre dreptul românesc și despre cneji.	23
§ 2. Ce erau cnejii în Ungaria și în Galiția și care era starea personală a supușilor lor.	25
§ 3. Despre cneji și săteni în Țara-Românească	29
§ 4. Despre cnejii din Moldova	33
§ 5. Despre originile cnezatului și a deosebirii claselor la Slavi și la Români	36
§ 6. Despre soarta cnejilor în Moldova și despre cneaghine	40
§ 7. Ceva despre Voevozi.	44
§ 8. Despre Supanii din Carniola și Carintia și despre Vicezii din Saxonia	49

CAPITOLUL II

Coloniile române din Galiția

§ 1. Despre satele cu drept român în Galiția	52
§ 2. Despre drepturile și îndatoririle cnejilor	56
§ 3. Despre drepturile și îndatoririle sătenilor	63
§ 4. Condițiune juridică și personală a colonilor români din Galiția.	69
§ 5. Dreptul românesc alcătuia în Polonia un regim privilegiat.	73

CAPITOLUL III

Dreptul românesc în Moldova

§ 1. Așezările sătești din Moldova erau ocărnuite de dreptul românesc	77
---	----

	<u>Pagina</u>
§ 2. Despre nașterea posesiunilor individuale în teritoriul neamului.	79
§ 3. Despre jireabie	85
§ 4. Despre pământuri	98
§ 5. Despre hotare și întinderea lor în vechime.	107
§ 6. Raportul dintre satean și pământ.	111
§ 7. Raportul dintre satean și județ (cneaz, jude sau vataman).	116
§ 8. Raportul dintre cneaz și pământ	119
§ 9. Despre nealienabilitatea judeciilor în Moldova.	120
§ 10. Cneazul și sateanul român din Moldova față cu stăpânirea țării înainte de întemeierea Domniei.	124
§ 11. Despre viața sătenilor din Moldova înainte de întemeierea Domniei	127

CARTEA II

EVOLUȚIUNEA DREPTULUI ROMÂNESC dela întemeierea domniei până la 1742

CAPITOLUL I

Dreptul românesc și întemeierea Domniei

§ 1. Întemeierea Domniei Moldovenești și stăpânirea pământului.	130
§ 2. Întărirea eră regula, dania eră excepția	132
§ 3. Despre deosebitel feliuri și forme de urice.	137
§ 4. Domnii hărăziau sau întăreau nu proprietatea ci judecia.	144
§ 5. Despre deosebirea dintre cneji, juzi și vatamani.	153
§ 6. Despre schimbările aduse în obiceiul românesc de întemeierea Domniei	161

CAPITOLUL II

Evoluțiunea judeciilor dela întemeierea Statului Moldovenesc până la mijlocul veacului XVIII

§ 1. Împărțirea judeciilor și urmările ei.	163
§ 2. Despre origina răzășiilor și a răzășilor.	168
§ 3. Despre chipul în care se cumpărau dela răzăși părțile lor de moșie.	191
§ 4. Dreptul de pretimis.	196
§ 5. Despre feliul de stăpânirea răzășilor și despre împărțirea lor.	202
§ 6. Despre alte cauze cari au contribuit la transformarea judeciei.	206

CAPITULUL III

Condițiune teritorială a populațiunii agricole. — Sătenii

§ 1. Raportul dintre satean și pământ.	212
§ 2. Raportul dintre satean și stăpân.	225
§ 3. Despre oareși cari categorii deosebite de săteni.	229

CAPITOLUL IV

Clasa stăpânilor de sate dela întemeierea Domniei până la mijlocul veacului XVIII

§ 1. Câteva cuvinte asupra clasei stăpânitoare în Moldova în cele două dintâi veacuri ale istoriei noastre	232
§ 2. Alcătuirea, în cursul veacului XVII, a unei aristocrații a clasei stăpânitoare, cuprinzând și familii străine. Slăbirea vechei clase stăpânitoare.	237

CAPITOLUL V

Condițiune personală a sătenilor

§ 1. Despre săteni.	257
§ 2. Despre vecini.	259

CAPITOLUL VI

Biruri și imunități

§ 1. Despre biruri și corvezi	280
§ 2. Despre imunități.	288
§ 3. Despre slobozii	292
§ 4. Despre poslușnici	296

CARTEA III

DECĂDEREA DREPTULUI ROMÂNESC

CAPITOLUL I

Evoluțiunea stăpânirilor teritoriale dela 1742 până la 1828

§ 1. Urmarea procesului de îmbucătățire a unor hotare și de reintregire a altora.	299
§ 2. Hrisovul lui Alexandru Ion Mavrocordat Vv. din Octomvrie 1785 privitor la dani, schimbări și vânzări	301
§ 3. Despre alte cauze a stingerii obștiilor răzășești	303
§ 4. O asemănare cu ceea ce s'a petrecut în unele țări din Apus.	305
§ 5. Alcătuirea latifundiilor	307
§ 6. Oligarhia boerească adună în mâinile ei o mare parte din pământul țării.	312

CAPITOLUL II

Condițiune teritorială a sătenilor dela 1742 până la 1828

§ 1. Așezământul lui Constantin Mavrocordat în privința lucrului datorit de acei ce șed în sate mănăstirești, din 12 Ianuarie 1742.	316
§ 2. Așezământul Țării Moldovei a lui Constantin Mavrocordat, dela	

	finele Martie 1743 și acel al lui Ion Mavrocordat, din 15 Ianuarie 1744	319
§ 3.	Hrisovul pentru bejenari al lui Constantin Racovița, din 1756	324
§ 4.	Așezământul pentru boeresc, din 1 Ianuarie 1766 al lui Grigore (III) Ghika	326
§ 5.	Așezământul lui Grigore Ion Calimah din 28 Maiu 1768	330
§ 6.	Hrisovul lui Grigore Ghika din 30 Septembrie 1777, pentru adăogirea slujbei	333
§ 7.	Așezămintele pentru păduri ale lui Alexandru Moruz și Mihai Suțu, din 1792 și 1784	335
§ 8.	Ponturile lui Mihai Suțu pentru rânduiala ce au a păzi direcțiilor ținuturilor	338
§ 9.	Anaforaoa boerilor Divanului din 20 Februarie 1803	341
§ 10.	Așezământul din 3 Ianuarie 1805 al lui Alexandru Constantin Moruz asupra pontului boerescului	346
§ 11.	Așezământul lui Ioniță Sturdza	357

CAPITOLUL III

Condițiunea personală a populațiunii rurale

§ 1.	Stăpânii de moșii, boerii, boerănașii și mazilii	363
§ 2.	Răzășii	374
§ 3.	Desființarea vecinătății	375
§ 4.	Sătenii	378
§ 5.	Arendașii și Evreii	379

CAPITOLUL IV

Populațiunea agricolă față de Stat

§ 1.	Populațiunea agricolă față de biruri și de havalele	383
§ 2.	Despre scutelnici	389
§ 3.	Despre ocrotirea dată de Stat claselor agricole. Slujbașii	393
§ 4.	Despre viața țărănimii dela 1742 până la 1828	395

CARTEA IV

**DESFIIŢAREA DREPTULUI ROMÂNESC
prin Regulamentul Organic**

CAPITOLUL I

Alcătuirea Regulamentului Organic

§ 1.	Convențiunea dela Akerman hotărăște alcătuirea unor Regulamente obștești pentru ocărnuirea Principatelor	396
§ 2.	Hotărârile Actului Deosebit dela Adrianopoli în privința ocărnuirii pe viitor a Țărilor Române	397
§ 3.	Numirea și compunerea Comitetului însărcinat cu alcătuirea	

	Pagina
Regulamentului Organic și instrucțiile rusești	398
§ 4. Lucrările Comitetului în București	403
§ 5. Nemulțămirea și tulburările țărănești din primăvara anului 1831.	405
§ 6. Obșteasca Extraordinară Adunare de Revizuire a Regulamentului Organic	408

CAPITOLUL II

Reformele Regulamentare

§ 1. Desființarea scutelnilor	411
§ 2. Reforma dărilor	413
§ 3. Reforma legăturilor dintre stăpâni, săteni și pământ	414
§ 4. Despre prerogativele atribuite de Regulament sătenilor	420
§ 5. Despre magazii de rezervă	421

CAPITOLUL III

Modificările la legiuirea asupra raporturilor dintre stăpâni și săteni impuse de Kisselev

§ 1. Kisselev cere Sfatului Ocârmuitor modificarea legiurii relativă la drepturile și îndatoririle reciproce dintre stăpâni și țărani	423
§ 2. Măsuri luate de Sfatul Ocârmuitor în urma comunicării lui Kisselev și insistențele acestuia pentru modificarea legiurii.	426
§ 3. Proiectul Sfatului Ocârmuitor	432
§ 4. Observațiile lui Kisselev la proiectul Sfatului Ocârmuitor	434
§ 5. Kisselev cedează asupra punctelor importante, votarea noiei legiuri	440
§ 6. Punerea în lucrare a legiurii asupra îndatoririlor dintre proprietari și săteni	443
§ 7. Cât plăteau în realitate sătenii pe pământul atribuit lor de Regulament. Rămășițile judeciei	444
Rezumat	449

APENDIÇE

I. Urbarii și alte Hrisoave Domnești

1. Așezământul lui Constantin Mavrocordat pentru slujba oamenilor ce șed pe moșii mănăstirești. 1742, Ianuarie 12	153
2. Așezământul țării Moldovei din 1743 a lui Constantin Mavrocordat	454
3. Așezământul lui Ion Mavrocordat pentru slujba oamenilor ce șed pe moșii mănăstirești. 1744, Ianuarie 15	456
4. Act pentru desrobirea vecinilor în Moldova, 1749.	457
5. Hrisovul pentru bejănari al lui Constantin Racoviță, 1756	459

6. Întăiul așezământ pentru boeresc al lui Grigore (III) Ghika. 1766, Ianuarie 1	462
7. Așezământul pentru boeresc al lui Grigore Calimah, 1768, Maiu 28.	465
8. Anaforaoa Divanului Moldovei din Aprilie 1775 pentru adaugirea zilelor de lucru ale țăranilor către stăpânii moșiilor de pe cari se hrănesc.	468
9. Al doilea așezământ al lui Grigore (III) Ghika pentru îndatori- rile locuitorilor către stăpânii moșiilor. 1877 Septemvrie 30.	471
10. Hrisovul lui Alexandru Ion Mavrocordat Vv. pentru dani, din Octomvrie 1785.	473
11. Așezământul lui Alexandru Moruz pentru păduri, rădiuri și dumbrăvi din 1792, Noemvrie 28.	478
12. Ponturile lui Mihai Suțu asupra îndatoririlor dintre locuitori și stăpâni de moșii. 1794, Dechemvrie 28	483
13. Anaforaoa boerilor Divanului către Domn asupra dreptului de protimisis al locuitorilor la arenda moșiilor 1803, Fevruarie 20.	487
14. Hrisovul lui Alexandru Moruz și anaforaoa Divanului pentru pontul boerescului 1805, Ianuar 3.	488
15. Magzarul boerilor moldoveni către Inalta Poartă pentru boeresc 1805.	496
16. Așezământul pentru boeresc al lui Ioniță Sturdza, 1828, Martie 10.	500

II. Două acte de împărțire între răzăși

1. Hotărîtura satului Poșorcanilor ce este la ținutul Putnei pe apa Troțușului	502
2. Suret de pe izvodu iscălit de Medelnicerul Vasile Balș, ce au hotărnicit moșia Poșorcanii ce este pe apa Căiuțului Mare, la ținutul Putnii, de bătrânii cum au aflat că umblă satul și cine cât stăpânește. 1866, Iulie 10	504

III. Acte relative la alcătuirea și aplicarea Regula- mentului Organic

1. Regulamentul Organic	506
2. Nemulțămiri ivite în ținutul Tecuciului.	515
3. Adresa confidențială a lui Kisselev, No. 24 din 14 Martie 1832 către Mircovici	516
4. Adresa lui Mircovici No. 1979, dir 28 Aprilie 1832, către Sfatul Ocârmuitor	518
5. Proiectul modificator al Secției VII a Capitolului III a Regula- mentului Organic, alcătuit de Sfatul Ocârmuitor la 20 Ianua- rie 1833.	520
6. Adresa lui Kisselev No. 41, din 15 Fevruarie 1833, către Sfatul Ocârmuitor al Moldovei	528

	<u>Pagina</u>
7. Observațiile lui Kisselev la proiectul Sfatului Administrativ . .	532
7 bis. Anexă la Observațiile lui Kisselev la Proiectul Sfatului Administrativ	535
8. Adresa lui Kisselev din 28 Februarie 1833, către Obșteasca Obișnuită Adunare	536
9. Textul definitiv al Secției VII, Capitolul III a Regulamentului Organic votat de Adunare la 1833 și încuviințat de Kisselev	537
10. Proclamația din 1 Aprilie 1833 a lui Kisselev către locuitorii satelor.	546

VERIFICAT
5005

